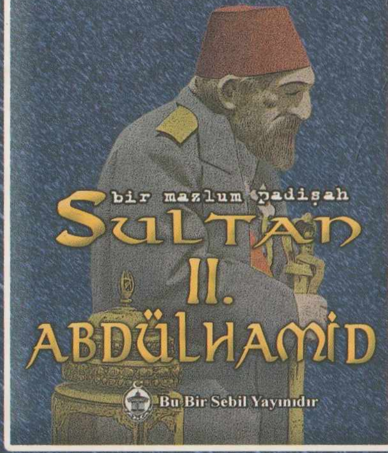
Kadir Mısıroğlu

bir mazlum padişah

Sultan II. Abdülhamid

Bu Bir Sebil Yayınıdır

Tarihle az-çok uğraşanlar çok iyi takdir ederler ki, bu ülkede iki şahıs hakkında gerçekleri söylemek, tasavvurun fevkinde bir derecede güçtür. Bunlar **Sultan II. Abdülhamid** ve **M. Kemal Paşa**'dır . Zîra her ikisi hakkında da yazılmış olanların kaahir ekseriyeti yalandır. Bu yalanlar, bunlardan birincisinin aleyhinde ; ikincisinin ise, lehinde vâkî olmuştur. **Sultan II. Abdülhamid** hakkında gerçeği söylemek için kaanunî bir mânî yoksa da, yalanların kesâfeti (yoğunluğu) sebebiyle fiilî gerçeklerin tam mânâsıyla ortaya konulması, imkânsıza yakın bir derecede güçtür. Bununla beraber uzun bir çalışmanın mahsûlü olan bu eserde, merhum hakkındaki yalan ve yanlışlarla gerçeklerin çarpıtılmasına âid belli başlı iftiraları cevaplandırmaya çalıştığımız görülecektir.

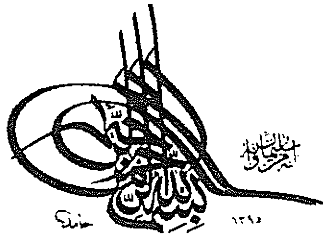
ISBN 975-580-031-8

Sebil Yayınevi

محمد صاری علی
یاکبیلکچ

-BİR MAZLUM PADİŞAH: SULTAN II. ABDÜLHAMİD-

MÜELLİFİN (YAZARIN) YAYINLANMIŞ ESERLERİ

- PÎRÎ REİS (Târihî Roman) (2012)
- TARİHTEN GÜNÜMÜZE TAHRİF HAREKETLERİ, C.III (2012)
- ZORAKİ ÂSİ, ŞEHZÂDE BÂYEZİD (Târihî Roman) (2012)
- TARİHTEN GÜNÜMÜZE TAHRİF HAREKETLERİ, C. II (2011)
- MİMAR SİNAN (Târihî Roman) (2011)
- MUHTASAR İSLÂM TARİHİ, C. II (2010)
- TARİHTEN GÜNÜMÜZE TAHRİF HAREKETLERİ, C. I (2010)
- MUHTASAR İSLÂM TARİHİ, C. I (2009)
- SOKOLLU MEHMED PAŞA (Târihî Roman) (2009)
- BARBAROS HAYREDDİN PAŞA (Târihî Roman) (2009)
- İSLÂM DÜNYA GÖRÜŞÜ (2008)
- MAKBUL VE MAKTUL İBRAHİM PAŞA (Târihî Roman) (2008)
- VELİ BÂYEZİD'İN BEDDUÂSI (Târihî Roman) (2008)
- BİR MAZLÛM PADİŞAH SULTAN ABDÜLHAMİD (2007)
- CEM SULTAN'IN PAPAĞANI (Târihî Roman) (2006)
- BİR MAZLÛM PADİŞAH SULTAN ABDÜLAZİZ (2006)
- ZAĞANOS PAŞA (Târihî Roman) (2006)
- BİR MAZLÛM PADİŞAH SULTAN VAHİDEDDİN (2005)
- HAYAT FELSEFESİ YAHUD YAŞAMAK SANATI (2005)
- DÜZMECE MUSTAFA (Târihî Roman) (2005)
- KAVUKLU İHTİLÂLCİ (Târihî Roman) (2005)
- İTHAFLI FIKRALAR (2005)
- FİLİSTİN DRAMI'NIN DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ (2004)
- GURBET İÇİNDE GURBET (2004)
- ÜÇ HİLÂFETÇİ ŞAHSİYET (1995)
- ÂŞIKLAR ÖLMEZ!.. (1994)
- GEÇMİŞ GÜNÜ ELERKEN C. I (Hâtırât) (1993)
- GEÇMİŞ GÜNÜ ELERKEN C. II (Hâtırât) (1995)
- BİN UYDURMA KELİMEYİ BOYKOT (1993)
- İSLÂM YAZISINA DÂİR (1993)
- ÜSTÂD NECİP FÂZIL'A DÂİR (1993)
- GEÇMİŞİ VE GELECEĞİ İLE HİLÂFET (1993)
- CEMRE (Şiir) (1992)
- HİCRET (Hâtırât) (1990)
- İSLÂMCI GENÇLİĞİN EL KİTABI (1981)
- KANLI DÜĞÜN (Târihî Roman) (1972)
- UZUNCA SEVİNDİK (Târihî Roman) (1973)
- KIRIK KILIÇ (Târihî Roman) (1973)
- ALİ ŞÜKRÜ BEY (1978)
- LOZAN ZAFER Mİ, HEZİMET Mİ? C. I (1965)
- LOZAN ZAFER Mİ, HEZİMET Mİ? C. II (1974)
- LOZAN ZAFER Mİ, HEZİMET Mİ? C. III (1977)
- OSMANOĞULLARI'NIN DRAMI (1974)
- MUSUL MES'ELESİ ve IRAK TÜRKLERİ (1972)
- MOSKOF MEZÂLİMİ (1970)
- AMERİKA'DA ZENCİ MÜSLÜMANLIK HAREKETİ (1967)
- KURTULUŞ SAVAŞI'NDA SARIKLI MÜCÂHİDLER (1967)
- YUNAN MEZÂLİMİ (TÜRK'ÜN SİYAH KİTABI) (1966)
- MACAR İHTİLÂLİ (1966)

İTHAF:

Kendisini tanımak bahtiyarlığına eremediğim hâlde, yakınlarından,

Sultan II. Abdülhamid Han Hazretleri

hakkında sayısız takdirkâr beyânına muttalî olduğum Nakşî Meşâyihinden merhûm

ABDÜLHAKİM ARVÂSÎ (k.s.a)

Hazretleri'nin rûhâniyetine maalihtiram...

Kadir Mısıroğlu

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.y.	: Aynı Yerde
bkz	: Bakınız
c.	: Cild
s.	: Sayı
sh.	: Sayfa
vd.	: Ve Devamı
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
k.s.a.	: Kaddesellâhu Sırrahu'l-Aziz[1]
r.a.	: Radıyallâhu Anhu[2]
BOA	: Başvekâlet Osmanlı Arşivi
DİA	: Diyânet İslâm Ansiklopedisi

1 Allah sırrını takdis etsin.
2 Allah, ondan râzı olsun!..

Bir Siyâsî Dehâ.
SULTAN II. ABDÜLHAMİD
(1842-1918)

"Bana müceddidlik geldi. Ben kabul etmedim. Müceddidlik, **Sultan Abdülhamid**'e olsun, dedim!"

SAYDA-İ TÂGİ (k.s.a[3])

"Ölmeden bilinmedi kadri,
"Babam **Sultan Abdülhamid Han**'ın!..
"Hiç kimseye bâkî değildir,
"İtibarı bu fânî cihânın!.."

Ayşe OSMANOĞLU

---

3 **M. Hanefi Mert**- Âriflerden İnciler, İstanbul, 2003, sh: 269.

SULTAN ABDÜLHAMİD HAN'IN RÛHANİYETİNDEN İSTİMDÂD

Nerdesin Şevketlim **Sultan Hamid Han**,
Feryâdım varır mı bârigâhına!..
Ölüm uykusundan bir lâhza uyan,
Şu nankör milletin bak günâhına!..

Tahkire yeltenip tâc ü tahtını,
Denedi bu millet kara bahtını,
Sınadı sillenin nerm u sahtını,
Rahmet et Sultanım sûz-ı âhına!..

Tarihler ismini andığı zaman,
Sana hak verecek ey koca Sultan!..
Bizdik utanmadan iftirâ atan,
Asrın en siyâsî padişahına!..

Padişah hem zâlim, hem deli dedik,
İhtilâle kıyam etmeli dedik!..
Şeytan ne dediyse biz belî dedik,
Çalıştık fitnenin intibâhına!..

Divâne sen değil, meğer bizmişiz,
Bir çürük ipliğe hulyâ dizmişiz,
Sâde deli değil, edepsizmişiz,
Tükürdük atalar kıblegâhına!..

Sonra cinsi bozuk, ahlâkı fenâ,
Bir sürü türedî girdi meydana,
Nerden çıktı bunca veled-i zinâ,
Yuf olsun bunların ham ervâhına!..

Bunlar halkı didik didik ettiler,
Katliâma kadar sürüp gittiler,
Saçak öpmeyenler secde ettiler,
Bir âsî zâbitin pis külâhına!..

Bugün varsa yoksa ....
Şöhretine herkes fuzûlî dellâl,
Âlem-i mânâdan bak da ibret al!..
Uğursuz tâlihin şu gümrâhına!..

Haddi yok açlıkla derde girenin,
Sehpâ-yı kazaya boyun verenin,
Lânetle anılan Cebâbire'nin,
Rahmet okuttu bu en küstahına!..

Çok kişiye şimdi vatan mezardır,
Herkesin belâdan nasibi vardır,
Selâmetle eren pek bahtiyardır,
Bu şeb-i yeldânın şen sabahına!..

Milliyet dâvâsı fıska büründü,
Ridâ-yı diyânet yerde süründü,
Türk'ün ruhu zorla âsî göründü,
Hem Peygamberine, hem Allâh'ına!..

Sen hafiyelerle dem sürdün ancak,
Bunlar her tarafa kurdu salıncak,
Eli, yüzü kanlı bir sürü alçak,
Kemend attı dehrin mihr u mâhına!..

Bu itler -nedense- bana salmadı,
Bahalıydı başım kimse almadı,
Seyrandan başka iş de kalmadı,
Gurbet ellerinin bu seyyâhına!..

Hoş oldu cilvesi Cumhuriyetin,
Tadı kalmamıştı Meşrûtiyetin,
Deccala dil çalan böyle milletin,
Bundan başka çâre yok ıslâhına!..

Lâkin sen Sultanım gavs-ı ekbersin!..
Âhiretten bile himmet eylersin!..
Çok çekti şu millet, murada ersin,
Şefaat kıl Şâhım meded-hâhına!..[4]

Rızâ Tevfik BÖLÜKBAŞI

---

4 LÜGATÇE
nerm ü saht: yumuşak ve sert
gümrah: yolunu şaşırmış
cebâbire: zorbalar
dehr: devir, dünya
mihr ü mâh: güneş ve ay
medethâh: yardım isteyen

İÇİNDEKİLER

Önsöz 15

B İ R İ N C İ   B Ö L Ü M

SULTAN II. ABDÜLHAMİD'İN ŞEHZÂDELİĞİ, CÜLÛSU VE ŞAHSİYETİ

I- SULTAN II. ABDÜLHAMİD'İN ŞEHZÂDELİĞİ VE CÜLÛSU

A- ŞEHZÂDELİĞİ 37
B- CÜLÛSU 51
a- Sultan **V. Murad**'ın Hastalığı ve Hal'i 51
b- Cülûsü ve Kılıç Alayı Merâsimi 66

II- SULTAN II. ABDÜLHAMİD'İN ŞAHSİYETİ

A- FİZİKÎ HUSÛSİYETLERİ 75
B- MÂNEVÎ HUSÛSİYETLERİ 86
a- Şahsî Ahlâk ve Meziyetleri 86
aa- Zekâsı ve Cesâreti 93
bb- Siyâsî Dehâsı 99
1- Kiliseler Meselesi 103
2- Akabe Meselesi 110

cc- Aşırı İhtiyatlı Oluşu 113
dd-Muktesid Oluşu 132
b-Dindarlığı ve Hilâfet Siyâseti 136
aa-Dindarlığı 136
bb-Hilâfet Siyâseti 146
1-Hicâz Demiryolu 163
2-Çin Müslümanları ve Pekin'de Hamidiye İslâm Üniversitesi 167
3-Güney Afrika ile Temaslar ve Ebûbekir Efendi 183
4-Diğer Ülkeler 194
5-Bazı Müdâhaleler 197

İKİNCİ BÖLÜM

SALTANATININ UMÛMÎ BİR DEĞERLENDİRİLMESİ, DEVRİNİN ÜMRAN FAALİYETLERİYLE BELLİ BAŞLI VAK'ALARI VE TAHTTAN İNDİRİLİŞİ

I- DEVRALDIĞI MİRAS VE SALTANATININ UMÛMÎ DEĞERLENDİRMESİYLE ÜMRAN FAALİYETLERİ

A- DEVRALDIĞI MİRAS 203
B- SALTANATININ UMÛMÎ BİR DEĞERLENDİRMESİ 215
C- II. ABDÜLHAMİD DEVRİNDE KÜLTÜR VE ÜMRÂN HİZMETLERİ 232

II- SULTAN II. ABDÜLHAMİD DEVRİ'NİN BELLİ BAŞLI MESELELERİ

A- TERSÂNE KONFERANSI VE I. MEŞRÛTİYET'İNİLANI 243
B- '93 HARBİ VE BAZI İHTİLÂL TEŞEBBÜSLERİ 266
1- Doksan Üç Harbi 266
a- Tuna Cephesi 274
b- Kafkasya Cephesi 283

c- Ayestefanos Muâhedesi 284
d- Berlin Konferansı 287
e- Midhat Paşa'nın Azli ve Sürgüne Gönderilmesi 288
f- Meclis-i Mebusân'ın Feshi 293
2- Bazı İhtilâl Teşebbüsleri 303
a- Ali Suavi ve Çırağan Vak'ası 303
b- Aziz Bey-İskalyeri İhtilâl Teşebbüsü 306
C- TESALYA HARBİ 308
D- ERMENİ MESELESİ 313
a-Ermeniler ve Kıyamlarının Târihî Sebebleri 313
b-Sultan II. Abdülhamid'e Bombalı Sûikasd Hâdisesi 330
c-Ermeni Meselesinde Sultan II. Abdülhamid Sonrasına Kısa Bir Bakış 342
E- BULGARİSTAN MESELESİ 350
F- YAHUDİ MES'ELESİ VE SİYONİZM 351
G- MISIR MESELESİ 377
H- TUNUS MESELESİ 386
I- YILDIZ MAHKEMESİ 389
İ- JÖN TÜRKLERİN GAFLET VE İHÂNETLERİ İLE İTTİHAD VE TERAKKİ CEMİYETİ 392
a- İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Kuruluşu 392
b- Jön Türklerin Gaflet ve İhânetleri 404
aa- Birinci Jön Türk Kongresi 404
bb- İkinci Jön Türk Kongresi 413
c- Sultan Abdülhamid'in Muhâliflerinden Birkaç Örnek
1- Abdullah Cevdet 417
2- İbrahim Temo 421
3- Prens Sabahaddin Bey 424
4- Mizancı Murad Bey 434
5- Ahmed Rıza Bey 441
6- Ve Diğerleri 447

III- TAHTTAN İNDİRİLİŞİ VE BUNA TEKADDÜM EDEN HÂDİSELER

A- MAKEDONYA HÂDİSELERİ VE
II. MEŞRÛTİYET'İN İLÂNI 452
a- Makedonya Hâdiseleri 452
b- II. Meşrûtiyet'in İlânı 467
B- 31 MART VAK'ASI 478
C- HAREKET ORDUSUNUN GELİŞİ VE
SULTAN II. ABDÜLHAMİD'İN
TAHTTAN İNDİRİLİŞİ 538
a- Hareket Ordusunun İstanbul'a Gelişi..538
b- Sultan II. Abdülhamid'in Tahttan
İndirilişi 557
D- YILDIZ SARAYI'NIN YAĞMALANMASI 588

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SULTAN II. ABDÜLHAMİD'İN SÜRGÜN HAYATI VE ÖLÜMÜ

I- SELÂNİK'TEKİ SÜRGÜN HAYATI 601
**II- SULTAN II. ABDÜLHAMİD'İN SELÂNİK'TEN
İSTANBUL'A NAKLİ VE VEFATI** 618
A- İSTANBUL'A NAKLİ 618
B- BEYLERBEYİ SARAYI'NDAKİ HAYATI
VE VEFÂTI 626

**SULTAN II. ABDÜLHAMİD DEVRİNİN
KISA KRONOLOJİSİ** 649

KİTÂBİYÂT 653

ÖNSÖZ

Birtakım fevkalâdelikleri kullanarak milletlerin hayatında derin değişikliklere âmil olanlar, hemen hemen dâima tarihi, kendilerine mahsus birtakım temel umdelerle (prensiplerle) yeniden değerlendirerek zuhûrlarının bir nevî gerekçesini ortaya koyarlar. Böylece gûyâ yaptıklarının doğruluk ve haklılığını geniş kitlelere kabul ettirmek isterler ki; bir propaganda mahsûlü olan bu değerlendirmeler, ekseriyâ eskiyi kötülemek tarzında vâkî olur.

Dünya'da her milletin hayatında görülen bu gibi tarih tahrifkârlığının en dehşetlisi bizim ülkemizde yaşanmıştır. Çünkü bizi, uzun asırlar boyunca teşekkül ve devam etmiş bulunan **"İslâm Dünya Görüşü"**nden kopararak bir bâtılın gayyâsına düşürmek kolayca mümkün olabilecek bir iş değildi. Bundan dolayıdır ki, ülkemizde icrâ edilmiş olan inkılâp hareketleri, dehşet verici bir tedhiş metoduyla gerçekleştirilmiş ve netice olarak tarih, âdetâ masallaştırılmıştır.

Gerçekten 1839 Tanzimat Fermânı ile ortaya çıkan ve kahraman milletimizi Avrupa'nın bir nevî vesâyeti altına sokan **"batılılaşma mâcerâmız"** henüz devam eden tesirleri itibariyle hâlâ

kurtulamadığımız bir fikrî ve fiilî sefâlet ve felâketler manzûmesidir. Zira *"Batılılar ne der?"*[5] endişesi ile hareket ve onları memnun etmek gayreti peşinde koşmak, siyasetimizin en temel bir müessiri hâline gelmiştir. Bunun neticesi de, idâre edenlerimizle idâre edilenlerimiz arasındaki birbirlerine –mutlak mânâsıyla- yabancılaşma olmuştur. Çünkü başka memleketlerde tarihin sadece yorumunda bir inhiraf vâkî olduğu hâlde bizde bu durum, kıymet hükümlerinin tepetaklak edilmesine ilâveten bir de gerçeklerin değiştirilmesi ve bazen de olmamış vak'aların uydurulması gibi akıl ve ilim dışı bir sûrette vâkî olmuştur.

Ülkemizdeki bu tarih tahrifkârlığı, daha ziyâde üç büyük şahıs etrafında dehhâmeleşmiştir. Bunlar Tanzimat'la açılan meş'ûm (uğursuz) **"kendinden kaçma"** cereyânına karşı millî ve dînî mukavemeti temsil eden **Sultan Abdülaziz**, **Sultan II. Abdülhamid** ve **Sultan Vahideddin,** merhumlardır. Bu

5 "Avrupa'yı anlamak için, Avrupa'yı temsil etmek için bir vâsıtamız yoktur: Yalnız garip, mühlik (tehlikeli) bir vak'a önünde:

«-Avrupa ne der?!» söyler ve bir şey bekleriz!.."

"...Bir fırka (parti) mühim bir teşebbüste bulunsa, bir vilâyet kaanunu tanzim edilse, millî bir tezâhür olsa, bir cemiyet-i islâmiyye teşekkül etse, bir hükümet sukût etse,.... millî bir gazete neşredilse, harb edilse, sulh edilse, idamımıza karar verilse, mezara gidilse... biz:

«-Avrupa ne der?!» söyleriz."

...

"-Avrupa ne der?!" suâli, havfın (korkunun), fikr-i şahsiyi istihkâr eden (hakîr gören) kuvve-i hafiyesidir." (Bkz: **Habil Adem**'in "Hilâfet Siyâseti ve Türklük Siyâseti" (İstanbul 1331) isimli esere yazdığı uzun dipnot. sh: 7 vd.)

Ne dersiniz, makale hacimli bir hâşiyeden nakleттiğimiz şu üç-beş cümlede ifâde edilmiş olan gerçek, bugün de hâlâ aynen mevcud değil mi?!

üç büyük şahsın nûrânî çehrelerinin korkunç bir karalama kampanyasıyla tanınmaz hâle getirilmesinde en ileri gidilmiş olanı –hiç şüphesiz- **Sultan II. Abdülhamid** merhûmdur. Bunlardan **Sultan Abdülaziz** ve **Sultan Vahideddin**'i daha önce yazmış bulunmaktayız.[6] Elinizde tuttuğunuz bu eserle **Sultan II. Abdülhamid** de yazılmış ve böylece **"Üç Mazlûm Padişah"** serimiz tamamlanmış bulunmaktadır.

Tarihle az-çok uğraşanlar çok iyi takdir ederler ki, bu ülkede iki şahıs hakkında gerçekleri söylemek, tasavvurun fevkinde bir derecede güçtür. Bunlar **Sultan II. Abdülhamid** ve **M. Kemal Paşa**'dır. Zira her ikisi hakkında da yazılmış olanların kaahir ekseriyeti yalandır. Bu yalanlar, bunlardan birincisinin aleyhinde; ikincisinin ise, lehinde vâkî olmuştur. Üstelik bu sonuncusu hakkında eğriyi, doğrudan ayırmanın fiilî güçlüğüne ilâveten bir de kaanunî bir mâni mevcuddur.[7] Bu sebepledir ki, onunla ilgili olarak yazabildiklerimizden dolayı mâruz kalmış olduğumuz sıkıntılar, bizi tanıyan herkesçe mâlumdur.[8]

Sultan II. Abdülhamid'e gelince, O'nun

---

6 **Kadir Mısıroğlu**- Bir Mazlûm Padişah: **Sultan Vahideddin**, (İstanbul, 2005) ve Bir Mazlum Padişah: **Sultan Abdülaziz**, (İstanbul, 2006).

7 **M. Kemal Paşa** hakkındaki 5816 numaralı kaanun, aslında O'nun heykellerini kırmayı ve hâtırasına alenen hakaret etmeyi suç saydığı hâlde, tatbikatta en küçük bir tenkidin bile suç sayıldığına dâir gerçeklere vâkıf olmak için: **"Gurbet İçinde Gurbet"** (İstanbul, 2004) isimli eserimizin 372. sahifesindeki 153 numaralı dipnot veya **"Sarıklı Mücâhidler"** (İstanbul, 2007) 18 sahifedeki 10 numaralı dipnota bakılabilir.

8 Tafsîlât için şu eserlerimize bakılabilir: **Geçmiş Günü Elerken**, c. I ve II (İstanbul 1993-1995), **Hicret** (İstanbul 1990) ve **Gurbet İçinde Gurbet** (İstanbul 2004).

hakkında gerçeği söylemek için kaanunî bir mânî yoksa da, yalanların kesâfeti (yoğunluğu) sebebiyle fiilî gerçeklerin tam mânâsıyla ortaya konulması, imkânsıza yakın bir derecede güçtür. Bununla beraber uzun bir çalışmanın mahsûlü olan bu eserde, merhum hakkındaki yalan ve yanlışlarla gerçeklerin çarpıtılmasına âid belli başlı yanlış ve iftiraları cevaplandırmaya çalıştığımız görülecektir.

Satranç oynayan insanlar, birbirlerinin şâhını mat etmeye çalışırlar. Şâhı mat olan bir oyuncu, geride ne kadar atı, kalesi ve piyonu mevcud olursa olsun, oyunu kaybeder, yani mat olur!.. Milletler arasındaki mücâdele de bir satranç oyununa benzer. Her milletin münevverleri, bir satranç tahtasındaki şâh mesâbesindedir. Binâenaleyh düşman telkinlerinin asıl hedefi onlardır. Bir ülkenin münevverlerini, kendi dâvâsına kazanan düşmanlar, o münevverlerin mensup olduğu milleti, kahredici emellerine râm etmekte hiçbir güçlük çekmezler.

Bizde de böyle olmuştur. Bunun neticesidir ki, **Sultan II. Abdülhamid Han** hazretlerinin otuz seneyi aşan iktidar zamanının vak'alarını ve onların baş âmili olan o büyük şahsiyeti değerlendirmekte, halk ile münevverlerimiz arasında dâima büyük bir fark müşâhede edilegelmiştir. Hâlâ devam eden bu değerlendirme farkını kavrayabilmek için bir misâl zikredelim. İttihatçılar'ın Selânik vâliliğini yapmış olan ve bazı müsbet fikirlerine rağmen **Tevfik Fikret** gibi memleket münevverlerini sihr-i şiir ile idlâl (sapıklığa sürükleme) gayreti peşinde koşmuş bulunan bir kimseye yazı yazdırabilmek için mâhud **Tanin Gazetesi**'nin sermâyesini vermiş olan **Hüseyin Kâzım Kadri**, hâtıratında, kendisi gibi ifsâd edilmiş münevverlerle halk arasında-

ki tezadı, yani değerlendirme farkını açıkça ortaya koyan tipik bir vak'a nakletmektedir. O, **Sultan II. Abdülhamid**'den sonra işbaşına gelenlerin ülkeyi bir mâcerâ mantığıyla idâre ederek binbir bâdireye sürüklemeleri karşısında, umûmî efkârın o büyük Hükümdar'a hasretle meyletmiş bulunduğunu belirttikten sonra bu değerlendirme farkını, şu satırlarla ifade etmektedir:

"Bir ihtiyar kadın bana bir gün:

"-Âh!.. Kahrolasın ***Abdülhamid***!.. *Âh gaddar, hâin!.. O'nun yüzünden bu hâle düştük!.." demişti. Ben de:*

"-Evet, vâlide, çok doğru söylüyorsun!.. Allah kahretsin!.." cevabını verdim ve her ikimiz bu nakaratı tekrar edip duruyorduk ki; kadın birden bire makam değiştirip:

"-Oğlum!.. Sen de, ben de söylüyoruz; fakat zannederim ki; her ikimizin sözlerimiz arasında pek büyük bir var... Ben, Allah kahretsin, diyorum; çünkü memleketi güzel yönetemedi ve bu yüzden hem kendisini, hem de bizi makhur (kahrolmuş) ve perişan etti. Memleket de birtakım bayağı adamların elinde kaldı." diyordu.

"-Aman hanım, ne söylüyorsun?!" diyecek oldum. Kadın, târif olunmaz bir şiddetle söze başladı ve dedi:

"-Oğlum, kendine gel, senin ***Abdülhamid*** *dediğin Sultan ibni Sultan, ibni Sultan, ibni Sultan... idi. Ne çâre ki, kendine yakışmayacak işler yaptı ve bizi de böyle adamların ellerine bıraktı... Eyvah!.. Eyvah!.."*

Ben, bu sözleri işitmemek için süratle yürüdüm ve arkamdan söylenmekte devam eden bu sıkıntı

veren kadından uzaklaştım."[9]

Sultan II. Abdülhamid devrinin –hemen hemen bütün münevverleri- O'nu anlamamakta, hatta O'na muhalefet etmekte âdeta ittifak hâlindedirler.[10] Bunların Batı zihniyetli olanlarını, bu yanlış

---

9 **Hüseyin Kâzım Kadri**- Balkanlardan Hicaz'a İmparatorluğun Tasfiyesi- İstanbul, 2003. sh: 59.

10 Bu gibi insanların ne kadar çok oldukları hakkında sathî bir fikir edinmek için şu esere bakılabilir: **Âdem Çevik- II. Abdülhamid**'de Yanılanlar, İstanbul, 2006.

Bir derleme olan bu eser, köpük toplama nev'inden belli başlı kalburüstü insanları ele almış olmasına rağmen yine de kemiyete dâir bir fikir verebilir. Ancak burada **Sultan II. Abdülhamid**'e muhalefet edenlerin hepsi de, bu hataları sebebiyle **"yanılmış"** olarak gösterilmektedir ki, böyle bir tespit aslâ doğru değildir!.. Bunların pek çoğunun muhâlefetleri bir yanılma eseri olmayıp zihniyetlerinin tabiî icabı olarak kasdîdir.

Bu derlemede ayrıca İttihatçılar hakkındaki tenkid ve târizler de, **Sultan II. Abdülhamid**'den itizar veya O'nun hakkındaki menfî beyânlardan **"nedâmet"** gibi değerlendirilmektedir. Bu da onların ekseriyeti için doğru değildir. Buna misal olarak sadece **Süleyman Nazif**'in şu şiiri kâfîdir:

"Padişahım! Gelmemişken yâde biz,
İşte geldik senden istimdâde biz,
Öldürürler başlasak feryâde biz,
Hasret olduk eski istibdâde biz.

Dembedem coşmakta fakr ü ihtiyaç
Her ocak sönmüş ve susmuş, millet aç.
Memleket mâtemde, öksüz taht ü taç.
Hasret olduk eski istibdâde biz.

Görülmektedir ki, burada bir özür değil, "İttihatçıların daha zâlim oldukları" tarzında bir ifade mevcuttur. Mezkûr kitapta fikirlerine yer verilen şahsiyetlerin pek çoğu da **Süleyman Nazif** gibidir.

Yavuz Selim Osmanoğlu- Sultan İkinci Abdülhamid Hak-

tutumları dolayısıyla anlayıp izah etmek kaabilse de, bütün hayatları boyunca islâmî gayret sahibi olmuş bulunmaları sebebiyle Üstad Bediüzzaman **Said-i Nursî** ve büyük şâir **Mehmed Âkif Bey** için bu tutum gerçekten izahı gayr-i kaabil bir büyük tezattır. Bu tezâdın, **Sultan II. Abdülhamid** merhumun devrini dolduran dâhilî ve hâricî gâilelerin perde arkasına vâkıf olmayı güçleştiren kesîf (yoğun) bir propagandadan doğduğu şüphesizdir.

Hakîkaten **Sultan II. Abdülhamid Han** Hazretleri'nin devri, -bilhassa dâhilî hâdiseler dolayısıyla- âdeta bir örfî idâre (sıkı yönetim)dir. Bundan dolayı kaynatılmakta bulunan fitne kazanına vâkıf olunamadığı takdirde, hâdiselerin zâhirine nazaran o büyük şahsiyete muhâlif olmak âdeta kaçınılmazdı. Halbuki hâdiselerin içyüzüne vâkıf olunsa, o büyük hükümdarı bu tutumundan dolayı mâzur görmek ve asla kınamamak gerekirdi. Çünkü birlik ve beraberlik şuurunun -çeşitli iç ve dış sebeplerle- zaafa uğradığı o hengâmda devletin bekası ancak ve ancak tezatsız bir otorite ile sağlanabilirdi. **Sultan II. Abdülhamid** bu gerçeği erkenden görerek dizginleri dirâyetle eline almasaydı, devlet, daha o zaman hayalperest **Midhat Paşa** ve ekibi elinde çoktan batmış olacaktı. Nitekim bilâhare, hâdiselerin içyüzüne vâkıf olmak imkânını elde edince eskiden yaptığı **"hürriyet münâdiliği"**nden dolayı nedâmet gösterenler de az değildir. Hatta böyleleri içinde filozof ünvanlı **Rızâ Tevfik** gibi pek de dindar olmayan kimseler bile mevcuddur. Buna rağmen yukarıda ismi geçen iki dindar şahsın bu dirâyeti daha sonra bile gösterememiş olmaları, onlar hesabına cidden

---

kında Meşhurların İtirafları, (İstanbul, 2006) isimli derleme de aynı mâhiyettedir.

üzücü bir keyfiyettir.[11]

---

11 **Sultan II. Abdülhamid**'e muhâlefet kendilerine hiç yakışmayacak iki şahıstan biri olan Üstad **Bediüzzaman Said-i Nursî**, pek geç kalmış dahî olsa, âhir ömründe nedâmet göstermiştir. Şöyle ki:

Prof. Dr. Osman Turan merhumdan dinlediğime göre **Bediüzzaman Said-i Nursî**, 1960 yılında vefâtıyla nihayetlenen Urfa seyahatine çıkarken Ankara'daki evlerini ziyaret etmiş ve O'nun kayınvâlidesi **Nemîka Sultan**'dan dedesi adına helâllik istemiştir:

Bilindiği üzere **Osman Turan Bey**'in kayınvâlidesi **Nemika Sultan, Selim Efendi**'nin kızıydı. **Selim Efendi** ise, **Sultan II. Abdülhamid**'in en büyük oğluydu. **Nemîka Sultan**, Ankara'da damadıyla birlikte yaşamakta ve bir apartman katında kendisine tahsis edilen odadan çıkmayarak devamlı ibâdetle meşgul olmaktaydı. Vâkî ısrar üzerine misafirlerin yanına gelmiş ve **Said-i Nursî** merhum, şu sözlerle kendisinden helâllik dilemiştir:

"-**Sultan Efendi** Hazretleri!..

Biz, gençlik sâikasıyla İttihadçılar'ın propagandalarına kapılarak dedeniz merhum **Abdülhamid Han** Hazretleri hakkında pek çok itâle-i kelâmda (lisânen tecâvüzde) bulunduk. O'nun vârisi sıfatıyla sizden helâllik diliyorum. Ben bir ölüm yolcusuyum. Kabre az mesafem kaldı. O'nun nâmına bana hakkınızı helâl ediniz!.."

Nemîka Sultan:

"-Ne beis var hocaefendi!.. O zamanın siyâseti icabı böyle çok işler oldu!.. Artık geçen geçti." demişse de **Bediüzzaman** sarahaten "Helâl ettim!.." cümlesini duymak istemiş ve bunu **Sultan Efendi**'ye ısrar ederek üç kere tekrarlatmış ve sonra da:

"-Oh!.. Elhamdülillâh, inşallâh bu haktan da kurtuldum. Artık müsterih olarak ölebilirim!.." demiştir.

Hakîkaten o anda Urfa'ya gitmek üzere yola çıkmış bulunuyordu. Urfa'ya varmış ve kısa bir müddet sonra da orada vefat etmiştir.

Rahmetli **Celâleddin Öktem** Hoca'dan dinlediğime nazaran, II. Meşrûtiyet arifesinde İstanbul'a gelen **Said-i Nursî** merhum o zaman Dârulfünûn'a tahsis edilmiş olan **Zeyneb Kâmil** Konağı'nda bir konferans vermiş. Bu konferansta **Sultan**

Sultan II. Abdülhamid hakkında hâlâ devam etmekte ve mektep kitaplarına kadar intikal etmiş

II. Abdülhamid hakkında ileri-geri sözler söylemiş. Ezcümle **Celâl Hoca**'nın bizzat işittiğini söylediği şu sözleri sarfetmiş:

"-Sultan, tek başına koca bir sarayı işgâl ediyor. Çıksın oradan!.. Ben orayı mektep yapacağım!.."

Bu ve benzeri sözler yüzünden tımarhâneye sevkedilmişse de doktorlar, "aklında bir noksanlık olmadığını ve sırf görgüsüzlüğü sebebiyle yakışıksız sözler sarfettiğini" söyleyerek O'nu serbest bırakmışlar.

Bundan sonra Mâbeyn'e gelerek Padişah ile görüşmek istemiş, fakat bütün ısrarlara rağmen belindeki hançeri çıkarmak istemediğinden bu görüşme vâkī olamamıştır.

II. Meşrûtiyet'in ilânı üzerine Selânik'teki **"Hürriyet Meydanı"**nda düzenlenen bir mitingde bir konuşma yapmış, bu konuşma **"Nutuk"** adıyla basılıp halka dağıtılmıştır. (Kütübhâne-i İctihad, İstanbul, 1326)

Daha sonra **Sultan Reşad**'la görüşen **Said-i Nursî**, O'ndan Van'da tesis etmek istediği medrese için yardım almış ve hayatının sonuna kadar bu para ile yaşamıştır. Vefâtında, bu altınlardan arta kalanlar, benim Eskişehir Askerī Cezâevi'nden hapishâne arkadaşım olan **Hüsrev Altınbaşak**'ta kalmış. O da bunları bozdurarak bugünkü **"Hayrat Vakfı"**nı kurmuştur.

Mehmed Âkif Bey'e gelince, bu hususta bir nedâmette bulunması için **Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi** tarafından, Mısır'da kendisine defaatle tavsiye ve telkinde bulunulmuş olmasına rağmen, O'nun böyle sarih bir beyânına şâhid olunmamıştır.

Mehmed Âkif Bey üzerinde şâyân-ı takdir çalışmaları olan arkadaşımız **M. Ertuğrul Düzdağ**, merhumun **"Âsım"** kitabındaki **"Semerci"** şiirinin böyle zımnī bir nedâmet olduğunu söylemekteyse de, O'ndan sarih bir beyânda bulunmasını beklemek, bütün müslümanlar için gerçekten bir haktı. Maalesef O, bunu yapamamış ve bundan dolayı da **Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi**'nin şâir evlâdı **İbrahim Sabri Bey** tarafından -şahsî arşivimizde mahfuz- uzun bir şiirle tenkid edilmiştir.

Bununla beraber -şu hususu da ifade etmeliyiz ki- **Âkif Bey**'in şiirleri kronolojik bir sıra dâhilinde incelenirse, O'nun

bulunmakta olan iftiralar, âdeta uçsuz bucaksız bir denizi andırmaktadır. Bu iftiralarda O'nun şahsî husûsiyetlerine kadar karartılmadık bir nokta yoktur. Bunların pek çoğuna eserimizde gerekli cevapların verilmiş olduğu görülecektir.

Bununla beraber **Sultan II. Abdülhamid** merhûmun siyâsî dehâsıyla dindarlığını kabulden hareketle O'nun lehine olmak üzere yazılmış bazı eserlerde de gülünç derecede asılsız vak'alarla medhedilmek istenmesi şâyân-ı teessüftür. Bunlara da bir misal vermek gerekirse, denilebilir ki, ilk nazarda ilmî bir hüviyeti olduğu sanılacak derecede vesika ihtivâ eden, fakat bunların pek çoğu temas edilen bir gerçeğe âit lüzuma binâen dercedilmemiş bulunan bir eserde pek çok doğru ve faydalı bilgiye rağmen **Sultan II. Abdülhamid Han**'ın mütenekkiren (habersizce) hacca gitmiş olduğu yolunda mantıksız bir iddiâ mevcuttur.[12]

Sultan II. Abdülhamid sonrasını gerek vak'alar ve gerekse şahıslar itibarıyla –kâh açık, kâh kapalı olarak- çok şiddetli bir sûrette tenkid ettiği görülmektedir. Benim gençliğimde okuduğum **"Safahat"**ta bunların çoğu mevcud değildi. Meğer hayırsız damad **Ömer Rızâ Doğrul**, bazen kelime değiştirerek, bazen de beyitler çıkararak eseri tahrif etmiş imiş. **Ertuğrul Düzdağ Bey**, uzun ve sabırlı bir çalışma ile **"Safahat"**ı aslî hüviyetine kavuşturmuştur. Bundan dolayı bu eserin yeni baskılarında –hiç olmazsa **Sultan II. Abdülhamid** sonrası, yani İttihadçılar hakkında-yukarıdaki görüşümüzü te'yiden sadece "Semerci" şiiri değil, daha bir çok misal gösterilebilir.

12 Bkz: **Ömer Faruk Yılmaz**- Belgelerle **Sultan II. Abdülhamid Han**, İstanbul, 2000, sh: 214.

Cümle âlem bilir ki, Osmanlı padişahlarının hiçbiri hacca gitmemiştir. Bunun bir çok sebebi meyânında emniyetin sağlanmasındaki güçlüğe ilâveten bir de bunun en az altı ay gibi bir zaman almasıdır. Ulemâ devlet reisinin –cihad dışında- bu kadar uzun bir müddetle işbaşından uzaklaşmasını –o günün şartları dolayısıyla- aslâ câiz görmemiştir.

İsmi mâlum olmayan bir mutavvıfın (tavaf yaptıran kimse) beyânına yer veren arapça bir kitabı kaynak göstererek ortaya konulan bu iddianın sahibi, gûyâ o yüce Sultan'ı, Osmanlı padişahları içinde yegâne hacca gitmiş olan bir kimse olarak gösterirken düşünmemektedir ki, o zaman da hac için en az altı ay, merkez ve idâreden uzak kalmak gerekirdi. Bu takdirde bunun bilinmemesine ve yerli bir kaynakta zikredilmemiş olmasına imkân var mıdır?!. Bunu takdir edemeyecek kadar saray ve devlet hayatına vâkıf olmayanların böyle medhiyeleri, **Sultan II. Abdülhamid** düşmanlarına karşı gülünç bir duruma düşmekten ve O'nun hakkındaki doğru sözlerin de güvenilirliğini azaltmaktan başka bir netice hâsıl etmez!..

Aynı eserde, bir de **"Ulu Hakan II. Abdülhamid Han"**[13] müellifi Üstad **Necip Fâzıl**

Bu âileden yegâne hacceden **Cem Sultan**'dır, o da padişah olmamıştır.

Sultan Vahideddin, tahttan ayrıldıktan sonra Hicaz'a gitmiş, fakat orada hastalandığından hac mevsimini bekleyemeden geri dönmüştür.

İster doğru kabul edilsin, isterse yanlış!.. Tarihî gerçek bundan ibarettir. Onlar çoğu kere kendi yerlerine hacca vekil göndermişlerdir.

Büyük velilerin kerâmetleri arasında **"tayy-i mekân"** denilen bir hâdise vardır. **Sultan II. Abdülhamid** de hiç şüphesiz böyle velîlerden biridir. Bundan dolayıdır ki, halk arasında O'nun böyle kerâmetleri şâyîdir. Nitekim biz de ileriki sayfalarda bir kısım görgü şâhitlerine atfen bunlardan bir-ikisini nakletmiş bulunmaktayız. Fakat unutulmamalıdır ki, tarihle menkıbe ayrı ayrı şeylerdir.

13 İstanbul'da 1965 tarihinde basılmış olan bu eser, mesnedsiz medhiyelerle dolu olduğu gibi **Sultan Abdülaziz** merhumla ilgili yakışıksız pek çok beyânı ihtivâ etmektedir ki, bunlara **Sultan Abdülaziz**'le ilgili eserimizde bir nebze temas edilmiş bulunmaktadır.

Kısakürek'ten -kaynak göstermeksizin- bir iktibasta bulunulmuştur. Halbuki Üstad **Necip Fâzıl** eserine:

"-Ben sanat ve tefekkür adamı olmak iddiasındayım ve tarihçi değilim!.. Bu eser de bir tarih denemesi değil!.." cümlesiyle başlamakta ve 320 sayfalık kitabında hiçbir kaynak zikretmemiş bulunmaktadır. Böyle olduğu hâlde, zikri geçen eser, oradaki asılsız bir medhiyeyi[14] de aynen nakletmektedir[15] ki, o medhiye de şudur:

"Gûyâ bir gece yarısı Aksaray'dan karısı doğum yapamayan bir adam, saraya bir telgraf çekerek yardım istemiş ve bunun üzerine mâbeynciler (aşağı yukarı her mâbeynci hâtırat yazmıştır, bunlar her kimse!..) bir kısım ihsân-ı şâhâne ve bir doktor ile birlikte oraya sevk edilmiş, dönüşlerinde Sultan'ın uyumayarak onları beklemekte olduğuna şâhid olmuşlardır."

Evet, **Sultan II. Abdülhamid**, mühim bir devlet işi için gecenin her saatinde uyandırılmasına müsaade etmişti. Fakat bu aslâ ahâd-ı nâstan (sıradan bir kimseden) gelen bir telgraf için olamaz!.. Muhakkaktır ki, bu durum devlet için ciddî olan mes'eleler için mevzubahisti. Nitekim **Tahsin Paşa** şöyle demektedir:

*"...**Sultan Hamid** müstâcel bir iş zuhurunda, gecenin herhangi bir vaktinde kendisinin uyandırılmasına müsaade etmişti. Bir işin müsta'celiyetini br Hünkâr'ı uykudan uyandırmaya değer olup olmadığını takdir etmek hak ve mesûliyeti, onu arz eden zâta âid idi. "*[16]

Buna ilâveten bir de şunu söyleyelim ki;

Sultan II. Abdülhamid bahsinde bu tutarsızlıklardan biri de, milletçe O'nun ahfâdına gösterilmiş olan ve hâlâ devam etmekte bulunan vefâsızlıktır. O'nun bir oğlu **Abdurrahim Efen-**

---

14 **Necip Fazıl Kısakürek**- a.g.e., sh. 317.

15 **Ömer Faruk Yılmaz**- a.g.e., sh: 393-394.

16 Bkz: **Tahsin Paşa**- a.g.e., sh: 15

di Paris'te aç kalıp intihar etmiş, diğer oğlu ise Marsilya'da açlıktan ölüp, cesedi denize atılmıştır. Benzer fâciâlar saymakla bitmez. Hadi bunlar yurd dışında oldukları için irtibat sağlanamadı diyelim. Fakat 1952'deki kısmî afvdan istifâde ederek ömürlerinin bakiyesini İstanbul'da geçiren **Müşfika Kadınefendi**, **Ayşe** ve hele **Şâziye Sultan**'a kim vefâkârlık göstererek bir el atabilmiştir. **Şekerci Hacı Bekir**'in Cihangir'de verdiği iki odalı bir evde, merhum **Vehbi Bilimer**'in tahsis eylediği cüz'î bir maaşla kût-u lâyemût yaşayan **Şâziye Sultan** ve diğerleriyle ilgili fâciâları biz kısmen "**Osmanoğullarının Dramı**"[17] isimli eserimizde göstermiş bulunmaktayız. Kısmen diyoruz, zirâ millet nezdinde koca bir hânedâna merhamet duygusunu tahrik etmekten içtinâb ettiğimiz için, bu eserde bildiklerimizin çok azını yazmış bulunmaktayız. Zirâ **Cenâb Şahâbeddin**'in dediği gibi:

"Kaplan sırtı için en tahammül edilmez yük merhamettir."

Böyle eserler[18] ve onların şaşırtıcı beyânları

---

17 İlk baskısı 1974 Yılı'nda yapılmış olan bu eserin müteaddid bakılarında bu fâciâlara âid sayısız örnek mevcuddur. Burada tafsilinden kaçındığımız hâdiseler için merak edenler oraya bakabilirler.

18 Yazarının dindar olduğu bilinen "**Sultan Abdülaziz** ve I. Meşrûtiyet" (İstanbul, 2001) isimli eserden alınan şu birkaç satırı –sırf bir misâl olmak üzere- dikkatlerinize arz edelim:

"**Veliaht Murad** tahta çıkınca, kendisinden sonraki küçük kardeşi **Şehzâde Abdülhamid** «Veliaht» statüsü kazanarak tahtın vârisi olmuştu. **Şehzâde Abdülhamid**, **Sultan Abdülaziz**'e yönelik hal' girişimini bildiği hâlde, bunun kendisini tahta biraz daha yaklaştıracağını düşünerek ses çıkarmamıştı." (Bkz: **Süleyman Kocabaş**, a.g.e., sh. 227)

Bunu hiçbir görgü şâhidinin ahlâksızlık ve karaktersizlik isnad edemediği **Sultan II. Abdülhamid** hakkında bir müslüman yazar söylüyor!.. Bu kadarla kalsaydı yine neyse!.. O büyük hükümdarın garezkâr düşmanlarından pek çok nakiller yapan bunları bir tenkid süzgeçinden geçirmeksizin eserine derceden bu arkadaşın böyle cürümlerine de sadece bir tek misal verelim:

pek çoktur!.. Bunlardan bir kısmına da ileride yer yer cevap verilmiş olduğu görülecektir.

"**Veliahd Abdülhamid**'e cülus yolunu **Sultan V. Murat**'ın hastalığı açacaktı. Bu uğurda öyle spekülatif görüşler ortaya atıldı ki, **Abdülhamid**'in **Sultan**'ı tedâvî eden doktorlarla anlaşıp, onun hastalığını daha da artırarak iyileşmemesi için çalıştığından bahsedilir. **Lütfü Simâvî**'nin yazdıklarına göre, **Abdülhamid**, **Dr. Kapolyon** ve Dâru'ş-Şifâ tabibi **Müncevrî** ile anlaşmıştı. Bunlar, **Sultan**'ın sağlığını, «**Mahmud Paşa**'nın gönderdiği sarı altınlara ve ilerisi için verdiği vaatlere fedâ etmişler», her iki doktor, **Abdülhamid**'in saltanat yıllarında ihsan ve rütbelere boğulmuşlardı.

Ahmed Saib'in yazdıklarına göre, **Abdülhamid Efendi**, vükelâdan faydalanmak yanında Rus Büyükelçisi **İgnatiyef**'ten bile faydalanmak istemiş, **V. Murat**'ın hastalığını O'na kendisi haber vermişti." (Bkz: a.g.e., sh. 227 vd.)

Süleyman Kocabaş'ın kendi değerlendirmeleri de -çoğu kere- kabullenerek nakledtiği bu isnad ve iftiralardan daha hafif değildir:

*"Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde Atatürk İnkılâbı dâhilinde yapılacak olan bir çok inkılâbın düşünce plânında **Sultan II. Abdülhamid**'de ortaya çıktığını görüyoruz."* (Bkz: Garip Tarihimiz, İstanbul, 2006, sh: 40) diyebilen bir yazarın artık **Sultan II. Abdülhamid**'i Lâtin harflerine milâdî takvime ve hatta şapkaya taraftar (!) göstermesine şaşılmaz!.. Böylece O'nun hakkındaki **"gericilik"** ithamını gûyâ cevaplamış olduğunu sanan yazar, dayandığı "Hâtırat"ın **Süleyman Nazif** tarafından uydurulmuş olduğunu bilmese dahî –az bir ferâsetle- bu yanlışlara sürüklenmekten kurtulabilirdi.

Lâkin bir yazarı teemmül ve mesûliyet duygusundan uzaklaştıran ve eser telifini sırf bir kemiyet zannettiren o sakîm zihniyet yok mu?! İşte bütün bu yanlışların sebebi odur!..

Ancak **Süleyman Kocabaş** bir amatör diyelim ve kendisini mâzur görelim!.. Ya televizyon ekrânlarında kâzip bir Osmanlı hayranı olarak görmeye alıştığımız **İlber Ortaylı**'ya ne demeli!.. O da bakın, ne cevherler yumurtlamış!..

*"Lâtin harflerinin bilinmeyen ve kendisini gizleyen bir taraftarı, **Ali Vehbi Bey**'in yayınladığı hâtırata göre, **Sultan II. Abdülhamid**'dir. Ona göre, halkımızın büyük cehâletine sebep, okuma-yazma öğrenimindeki güçlüktür. Bu güçlüğün nedeni ise, harflerimizdir."*

*"**Sultan**:*

"-Belki bu işi kolaylaştırmak için Lâtin harflerini kabul etmek

İşte hakkında en çok eser yazılan insanlardan biri olduğu hâlde, bizim de **"üç mazlum padişah"**tan biri olarak bu büyük şahsiyetin biyografisini kaleme alışımız, O'nun hakkındaki eserlerin, gûyâ lehte olanlarının bile, şu zikrettiğimiz bir-iki misalde görüleceği üzere ciddiyetten uzak oluşudur.

Gençlik yıllarımda **Sultan II. Abdülhamid Han** hakkında, bazı nâdir makaleler ve **Seyyid Abdülhakim Arvâsî** ile **Süleyman Hilmi Tunahan** hazretlerinin etrafında bulunmuş zevâttan[19] nakledilen

---

yerinde olur!.." demektedir. (**İlber Ortaylı**-Gelenekten Geleceğe, İstanbul, 2002, sh: 103)

*"...1908 Temmuz'unda Makedonya'da patlayan ihtilâlle, Osmanlı İmparatorluğu'nda **II. Abdülhamid**'in otuz yıllık despot yönetimine dur denilmiş..."* (**İlber Ortaylı**- İstanbul'dan Sayfalar, İstanbul, 2007 sh. 133)

*"...Böyle bir toplumu tek elden yönetmeye kalkan diktatör padişah **II. Abdülhamid** bile..."* (**İlber Ortaylı**- İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, İstanbul, 2005, sh: 91)

19 Biz şahsen **Süleyman Hilmi Tunahan** (k.s.) **Hazretleri**'nin **Sultan II. Abdülhamid**'i senâ eden pek çok beyânını, O'nun yakınlarından ve damadı olan **Kemal Kacar** Bey'den naklen ve defaatle dinlemişizdir ki, bunlardan bir-ikisini nakledelim:

Süleyman Hilmi Tunahan, Şeyh Sirâceddin Hazretleri'ne mensubiyetinden dolayı müridlerine **Sultan Abdülhamid Han**'ı her vesîle ile medh u senâ eder ve:

"-O, sizin mânen amcanız mesâbesindedir!.." dermiş. Buna bir de şunu ilâve edelim:

Süleyman Efendi Hazretleri'nin **"Tesbihçi Dede"** denilmekle meşhur olan yetişmiş bir müridi vardı. II. Meşrûtiyet'in ilânı sırasında Sultanahmed Meydanı'nda yapılmakta olan şenliğe gidip bakmak istemiş. **Süleyman Efendi**, kendisine:

"-Olur, git, bak!.. Ama üzüleceksin. O şamatacıların en önünde **Hızır** aleyhisselâmı göreceksin!.." demiş ve ilâve etmiş:

"O büyük velî (yani **Sultan Abdülhamid**) baş rolde **Hızır** (a.s.)'ın olduğuna vâkıf bulunduğu için Selânik'ten gelen **"Ha-**

değerlendirmeler dolayısıyla O'nun büyüklüğüne bir kere daha muttalî olmuş ve lise yıllarında ed-

---

reket Ordusu"na karşı kılını kıpırdatmamıştır.

Şâyân-ı hayrettir ki, kendisinin en yakını olan bir kimseden (**Kemal Kaçar**), **Süleyman Hilmi Tunahan Hazretleri**'nin bu beyânına muttalî olduktan az bir müddet sonra bu gerçeğin o büyük Sultan tarafından da aynen ve yazılı olarak ifade edilmiş olduğunu hayretle öğrendim, şöyle ki:

1960'lı yıllarda Serencebey'de **Mazhar Paşa** Sokağı'nda oturuyordum. Burası **Şeyh Zâfirî** Tekkesi'ne çok yakındı. Arada sırada sabah ve yatsı namazlarına, aslında bir Şâzelî Tekkesi olan Ertuğrul Câmii'ne giderdim. O sırada Beyrut ve Şam'da giriştiği bir ticâretten muvaffakiyetsizliğe uğrayarak İstanbul'a dönmüş bulunan **Halil Zâfir**, bu câmiin hemen yanıbaşındaki **Şeyh Zâfirî** Konağı'nda münzevîyâne bir hayat yaşıyor ve beş vakit bu câmi-i şerife devam ediyordu. Burada ahbap olduk. Bazı yatsı namazlarından sonra beni konağa dâvet eder, **Sultan II. Abdülhamid** merhumun Yıldız Sarayı'ndaki marangozhânesinde imal edilmiş olan eşyâlarla lebâleb olan bir salonda uzun uzun sohbetlere dalardık. Bir gün **Halil Bey**, konağın üst katına çıkarak hasırdan mâmul bir zenbille döndü. Bunun içi, **Sultan II. Abdülhamid** Han tarafından **Şeyh Zâfirî Efendi**'ye, O'nun vefâtından sonra da oğullarına yazılmış olan mektuplarla doluydu. Bunları tetkik ederken bir mektup, hayretimi mucip oldu:

Halil Bey, **Şeyh Zâfirî**'nin ondört evlâdından birinin oğluydu. O'nun söylediğine göre, dedesinin vefâtından sonra Padişah, babası ve amcalarını huzuruna çağırarak:

"-Babanızdan sonra kime râbıta yapacağınızı merhum Şeyh Hazretleri size söylemiş miydi?" diye sormuş. Onların da:

"-Hayır!.." cevabını vermeleri üzerine:

"-Rabıtayı bana yapacaksınız. O'nun yerine ben tâyin olundum. Size söylemiş olması lâzımdı." demiş.

Bundan dolayı **Şeyh Zâfirî**'nin evlâtları her vesile ile Sultan'ı ziyârete giderler ve O'nunla temâsı kesmezlermiş. Padişah, aynen Şeyh'inin sağlığındaki gibi her Ramazan mutlaka bir kere bu konağa iftara gelirmiş. O gelmeden önce de konağa, saraydan tabla tabla yemekler gönderilirmiş. Bunları anlatan **Halil Zâfir**, Padişah'ın zaman zaman babası ve amcalarını, eski tâbirle "berâ-yı mâlumât" bazı şeylerden

indiğim kanaati pekiştirmiştim. Fakat öyle büyük bir şahsiyetin, nasıl olup da birkaç Balkan komitecisi karşısında mağlubiyeti kabul edip taç ve tahtını terk etmiş olmasını izah edemiyordum. Hatta mer-

---

mektupla haberdar edermiş. Hasır zembilde beni hayrete düşüren mektuplardan biri de bu mâhiyette idi. Mektubu, birlikte tekrar tekrar okuduk. Saltanatının son zamanlarında yazıldığı anlaşılan bu mektupta Sultan diyordu ki:

"Evlâtlarım!.. Hareket Ordusu'na karşı bir şey yapmadığımdan dolayı bazıları hakkımda itâle-i kelâmda (sözlü tecâvüzde) bulunurlarmış. Sakın siz, böylelerine kapılmayın.Evet, ben o güruh karşısında hareketsiz kaldım. Çünkü onların en ön safında **Hızır** -aleyhisselâm-'ın yürüdüğünü gördüm ve anladım ki, ne olacaksa olacaktır. Bu bir kader icabıdır. Karşı çıkıp ibâdullâhın kanlarının heder olmasına sebep olmak istemedim."

Halil Zâfir Bey'den, bu mektubu bana vermesi için pek çok ricâda bulundum.

"-Bunların hepsini sana vereceğim, sabret!.." dedi.

Hakikaten o sırada, sanki ölümünü hissetmişcesine bazı tasfiye hareketleri yapıyordu.

Ertuğrul Câmi-i Şerifi tekke iken üst katında zengin bir kütüphâne varmış Tekkelerin kapatılmasından sonra burasını ilk mektep yapmışlar. **Halil Bey**'in babası da kitapları, konağın üst katına taşımış. **Halil Bey**, bu sırada bazı yazma Kur'ân-ı Kerîm'lerle birlikte nâdide eserleri Topkapı Sarayı'na götürüp teslim etmişti ki, aldığı makbuzları bana da göstermişti.

Bu arada bana da zaman zaman tarihle ilgili bazı kitaplar veriyor, mektupla ilgili talebimi ise:

"-Kütüphâneyi tasfiye ediyorum; evrak kısmını sana vereceğim. Biraz sabret!.." diyordu.

Ne yazık ki, kısa bir müddet sonra vefat etti. Geride meczûbe bir hanım bıraktı. Esâsen evlâdı yoktu. Bu kadına lâf anlatıp zikri geçen mektubu elde etmek için vâkî mürâcaatlarım boşa gitti.

Sultan II. Abdülhamid merhumun şu beyânıyla zâhir olan kalb gözü açıklığını kızı **Ayşe Sultan** da, şu sözleriyle teyid etmektedir:

"Babamın çok nasihatını aldım. Aklına her zaman hayran

hûmu şecaatsizlikle itham ettiğim bile olmuştur.[20] Gerçekten her insaf sahibi kabul eder ki, **Sultan II. Abdülhamid**'i devirenler, zekâ ve siyâsî dirâyet itibariyle o büyük hükümdara çömez bile olamazlar. Bu gerçeği mezardan kaldırıp kendilerine sorsak, onların bile itiraftan içtinab etmeyecekleri muhakkaktır.[21] Böyle olduğu hâlde bu şerirler, o

---

kaldım. Görüşü çok kuvvetli idi. İleriyi keşfedecek kadar keskin görüşlü idi. Kerâmet sahibi denilebilirdi. O zaman söylediklerinin hakikat olduğunu zaman bize isbat etti." (**Ayşe Osmanoğlu**- a.g.e., sh. 154)

Yine **Halil Bey**'in sağlığında **Nâmık Paşa**'nın kızından aynı konakta bir keramet nakline de şâhid olmuşumdur ki, bunu da ileride nakledeceğim.

20 Hatta **Şehzâde Mahmud Şevket Efendi** ile Fransa'da görüştüğüm 1965 yılında bile bu görüşü muhâfaza etmekteydim. Merhûm **Şehzâde**, **Sultan II. Abdülhamid**'i tenkid zımnında diyordu ki:

"-...Tâc ve tahtım için kan dökemem!.." diyerek **"Hareket Ordusu"**na karşı âtıl davranması hatadır!.. Devlet adamı gözü kara ve cesur olmalıdır!.. **Sultan Hamid** böyle yapmakla kan dökülmesini önleyebildi mi? Aslâ!.. Bu defa İttihatçılar kan döktüler!.. Hem de nice mâsumun kanını!.. Onlara bu fırsatı, **Sultan Hamid** verdi!.."

Ben de bu görüşleri o gün için tasvip etmiştim.

21 Nitekim onların böyle itirafları mevcuddur.

*"Çanakkale Harbi sırasında İstanbul işgal tehlikesi altına düştüğünden o sırada Beylerbeyi Sarayı'nda menkûb olan **Sultan II. Abdülhamid**'i, hükümet, Anadolu içlerine nakletmeyi düşünmüş ve bu maksatla **Talat Paşa**, yanına Meclis'i temsil etmek üzere bir meb'us arkadaşını alarak Hünkâr'ı ziyarete gitmiştir. **Sultan II. Abdülhamid**, bu teklifi şiddetle reddetmiş ve ziyaretçilerine dehşetli bir siyâset dersi vermiştir:*

*"Beylerbeyi Sarayı'ndan sandalla ayrılan **Talat Bey**, refikine:*

"-Azizim!.." dedi. "Bu adamı tahttan indirmekle büyük hata etmişiz. Bunu takdir etmek de bir meziyettir." (Bkz. **Refî Cevat Ulunay**, Bu Gözler Neler Gördü, İstanbul, 2004, sh: 21)

Bu vak'a O'nun devriyle alâkalı bütün ciddî eserlerde yer

büyük hükümdara karşı, nasıl olup da muvaffak olabilmişlerdir!.. Doğrusu bunu anlayamıyordum. Zamanla, hem tarih üzerindeki araştırmalarım ve hem de her müminin iman ettiği **"kader"** hakkındaki derinleşmem sonunda anladım ki, o büyük şahsiyet de, aynen **Sultan Abdülaziz** gibi ilâhî kadere ters düşmüş olmaktan dolayı, mazlûmiyetin her türlü acısını tatmak mecburiyetinde kalmıştır. O kaderse, milletin sonraki bozuk kafalı idârecilerin zulmüne müstahak hâle gelmiş olmalarının bir icabı idi.[22]

Diğer taraftan **"Hayrihî ve şerrihî minallâhi Teâlâ"** diyen bütün müminler, kader inancına sâhip oldukları hâlde, Âlemi dolduran vukuatı bu temel görüşle değerlendirmekte -ekseriyâ- kifâyetsiz kalmaktadırlar. Gençliğimde ben de böyleydim. Sonra anladım ki; tedbir, takdire tevâfuk ettiği kadar netice hâsıl eden bir beşerî tavırdan başka bir şey değildir. Allah ise, Kâinât'ta mâsivâullâhtan her varlığı, fânîlikle mahkûm etmiştir. Ne hayır, ne de şer; ne kemâl ve ne de zevâl üzere beka şansına mâlik değildir. Bu durum, âdetullâh icâbıdır!..

Burada özün özü bir sûrette temas ettiğim bu gerçeği **Sultan Abdülaziz** hakkındaki eserimde[23]

---

almış bulunmaktadır.

Gerçekten **Sultan II. Abdülhamid**'in kendisine siyâsette çömez bile olamayacak insanlardan tarafından tahttan indirilmesini, onların mesâîlerinin kadere tevâfukundan başka bir sûretle izah etmek mümkün değildir. Bu gerçeği ifade etmek üzere **Yunus Emre**:

Bir sinek bir kartalı salladı vurdu yere
Yalan değil, gerçektir ben de gördüm tozunu

demîştir.

22 "Kemâ tekûnû yuvellâ aleykum" Yani, "Nasılsanız, öyle idâre olunursunuz!.." (Hadîs-i şerîf)

23 Bkz: **Kadir Mısıroğlu**- Bir Mazlum Padişah: **Sultan Ab-**

tafsîlâtıyla anlatmış bulunduğum için bu kadarla iktifâ ediyorum.

Evet, kader perspektifinden işin izahı böyledir. Fakat bir de zâhirî şartlar itibariyle değerlendirme yaparsak, görürüz ki, o şerir insanların başarısı **"Yahudi desteği"**nin eseridir. Diğer bütün sebepler, asırlar sonra tekrar Filistin'e dönmek emeliyle başkalarını kullanan Yahudilerin icadıdır. **Sultan II. Abdülhamid**'in tâlihsizliği, iktidar zamanının Dünya'daki Yahudi gücünün zirveye ulaştığı bir zamana tesâdüf etmiş olmasıdır.

Benim gençliğimde bir kimsenin islâmî şuurlanma itibariyle durumunu tâyin bakımından -bir nevî turnusol kağıdı gibi- iki şahsiyet ile ilgili değerlendirmesine itibar edilir di ki, bunlardan birincisi **Sultan II. Abdülhamid** merhumdu. Diğeri ise, ehline mâlumdur!.. Şimdi ise, tâviz furyası öylesine şiddetlenmiş bulunmaktadır ki, onun anaforuna yakalanmayan hiçbir kimse kalmadı denilse mübâlağa edilmiş olmaz. Bu sebeple bu eski ölçü, artık kullanılamaz olmuştur!..

Yerli ve yabancı pek çok eserle Başvekâlet Osmanlı Arşivi'ndeki sayısız vesâike istinâden yapılmış olan bu çalışmada, bazı pespâye propaganda mahsûlü neşriyatla -bizce hepsi de şüpheli olan-[24] ve ortalıkta **"Abdülhamid'in Hâtıratı"** adıyla

---

dülaziz, sh: 181 vd.

24 İlme hizmetten ziyâde sırf bir sansasyon (heyecan verici haber) ve para kazanma gâyesi peşinde koşan birtakım kimselerin **"Sultan Abdülhamid'in Hâtırâtı"** diye ortaya koydukları eserlerin hiçbiri bizce güvenilir değildir. Bunlardan sadece **İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal**'ın Türk Tarih Encümeni Mecmuası'nda (Bkz: Sayı: 13-15) **"Abdülhamid-i Sânî'nin Notları"** başlığı altında yayınlanmış olan metne nâşirinin güvenilirliği dolayısıyla itibar edilebilirse de, o da aslının Hazine-i Evrâk'ta bulunan bir defter olduğunu söyle-

dolaşan eserlere itibar atfetmemiş olduğumuzu ifade etmek isteriz.

Bu vesileyle yakın tarihimizin bu devâsâ şahsiyetini, âhır ömründe mâruz kaldığı mazlûmiyeti anlatmak maksadıyla yazmaya bu âciz kulunu muvaffak kıldığı için Cenâb-ı Hakk'a nihayetsiz şükürlerimi arz ediyorum. Ancak burada şunu da ifâde etmeliyim ki; bu eseri çok daha önceleri yazmam gerekirdi. Çünkü, sohbetlerimi dinleyenler bunu benden defaatle taleb etmişlerdir.[25]

---

diği metnin, az bir kısmını yayınlamıştır. O günden beri, sadece **Mehmet Hocaoğlu**, **"Abdülhamid Han ve Muhtıralar"** ünvanlı eserinde (İstanbul, 1989) mezkûr defterin ancak bir kısmını gördüğünü söylemekte ve ondan bazı parçalar iktibas etmiş bulunmaktadır.

Diğerleri ise, çeşitli kimseler tarafından uydurulmuş hayal mahsulü şeylerdir. Tarihçi **İ. Hami Danişmend**'in gûyâ "Fransızca bir nüshasını buldum!.." diyerek "Çakmak Mecmuası"nda (sayı: 32 vd.) yayınladığı metin ve bunu te'yiden **Ayşe Osmanoğlu** imzasıyla dercettiği yuvarlak ifadeli mektup da -kanaatimizce- **İ. Hami Danişmend**'in hatırı için kaleme alınmış bir hatır senedi mâhiyetindedir. En evvel Utarid Mecmuası'nda 1919 yılında neşredilen ve sonra Zaman Kitabevi tarafından kitaplaştırılan metinse, yayıncı olarak **Vedat Örfî** ismini taşımakla beraber, bunun **Süleyman Nazif** tarafından uydurulmuş bulunduğu ve bu gerçeği bizzat **İbrahim Hakkı Konyalı**'ya itiraf etmiş olduğu, **Konyalı** merhumdan mesmûumuz olmuş bulunmaktadır.

Bizim iddiâmızı **İbnü'l-Emin** de kabul etmekte ve bundan dolayı **Süleyman Nazif**'i azarlamış bulunduğunu beyân etmektedir. (Bkz: **İbnü'l-Emin**- a.g.e., sh: 341'deki 2 numaralar dipnot)

Bu hususta tafsilat için bakınız: **Alaaddin Yalçınkaya- Sultan Abdülhamid**'in Notları, İstanbul, 1996 veya **Ali Birinci**- "**Sultan Abdülhamid**'in Hâtıra Defteri Meselesi", Divan, 2005/2, sh: 175-194.

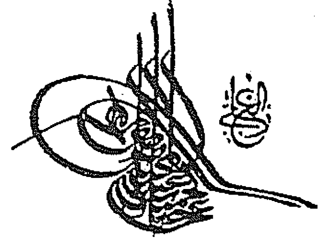
25 **Cemil Meriç Bey**'in şu sözleri bunun bir misâlidir:
"**Ahmed Râsim** pek ciddî değildir. Gazetecidir sadece. Sırf

Bu eseri, okuyucularıma yakın tarih hakkında yeni bir görüş ufku kazandıracağı veya zaten mevcud olan doğru görüşlerini teyide medâr olacağı ümidiyle yayınlarken, son söz olarak –okuyan herkesin- **Sultan II. Abdülhamid** merhumun aziz ruhunu bir Fâtiha ile taltif etmesini istirham ediyorum.

Ve minallâhi't-Tevfîk!..
Kadir MISIROĞLU
26 Aralık 2006/ İSTANBUL

İttihad ve Terakkî'ye yaranmak için **Abdülhamid Han**'a "Kızıl Sultan" demiştir. Oktay (Akbal) bir zaman yüklenmişti **Abdülhamid Han**'a Onu müdâfaa etmek **Kadir Mısıroğlu**'nun işi. Ben **Abdülhamid**'in avukatı değilim. Sonra... onlarla ciddî muhâtab bile olmam. Onu Mısıroğulları yapsın." (**Halil Açıkgöz - Cemil Meriç** ile Sohbetler, İstanbul 2006, sh. 49 vd.)

BİRİNCİ BÖLÜM
SULTAN H. ABDÜLHAMİD'İN ŞEHZÂDELİĞİ, CÜLÛSU VE ŞAHSİYETİ

I- SULTAN II. ABDÜLHAMİD'İN ŞEHZÂDELİĞİ VE CÜLÛSU

A- ŞEHZÂDELİĞİ

Abdülhamid, **Sultan Abdülmecid**'in (1823-1861) dört şehzâdesinden ikincisi olarak 21 Eylül 1842 tarihinde **Tîr-i Müjgan Kadınefendi**'nin[26] oğlu olarak

---

26 **Ayşe Osmanoğlu**, **Tîr-i Müjgan Kadınefendi** hakkında şu bilgiyi vermektedir:

*"Büyükannem **Tîr-i Müjgan Kadınefendi**, iki şehzâde ve bir sultan anası olmuştur. İlk evlâdı **Nâime Sultan** olup 1843 Mart'ında iki buçuk yaşındayken çiçek hastalığından ölmüştür. İkinci evlâdı babamdır. Üçüncüsü de şehzâde **Mehmed Âbid Efendi** olup 1848 Mayıs'ında aşağı yukarı bir aylıkken ölmüştür. Babam, kızkardeşimiz **Nâime Sultan**'la biraderimiz **Mehmed Âbid Efendi**'ye bu kardeşlerinin adını vermiştir.*

***Tîr-i Müjgan Kadınefendi**, sarayın eski kalfaları arasında inceliği, nezâket ve güzelliği ile meşhurdu. Kendisini bilenler, yeşil elâ gözlü, açık kumral ve gâyet uzun saçlı, beyaz, şeffaf tenli, nahif endamlı, ince belli, eli-ayağı çok güzel bir kadın olduğunu söylerler. Şapsıh kabilesinden olduğunu, sarayda memleketlisi olan eski çerkes kalfaları anlatırlardı. Babam da Şapsıh kızlarına:*

"-Bizim vâlidenin soyu!.." derdi

Zavallı büyükannemiz, genç yaşında verem olarak eski Beylerbeyi Sarayı'nda hava tebdilindeyken ölmüştü." (**Ayşe Osmanoğlu**-Babam **Abdülhamid**, İstanbul, 1960, sh: 11-12)

Dünya'ya gelmiştir.

İftira, yalan ve tezviràtta had-hudud tanımayan düşmanları, O'nun muhterem vâlidesi hakkında da mesnedsiz ve çirkin uydurmalarda bulunmuşlardır.[27]

Böyle iddialar, **Sultan II. Abdülhamid**'in zamanında da dedikodu hâlinde duyulmuş[28] olmalıdır ki, yayınlanan Salnâmeler'de O'nun doğumu üzerine babası **Abdülmecid**'in Bâbıâli'ye gönderdiği hatt-ı hümâyûn her yıl tekrâren dercolunmuştur.

Çerkes asıllı olduğunda hiçbir tereddüt bulunmayan bu kadınefendinin, genç yaşta tutulduğu verem hastalığından kurtulamayarak Beylerbeyi Sarayı'nda 1853 yılında vefât etmesiyle **Şehzâde Abdülhamid Efendi**, 11 yaşında yetim kalmıştır.

Şehzâde Abdülhamid Efendi, annesi Beylerbeyi Sarayı'ndayken her gün O'nu ziyârete gidermiş.[29] Günün

---

27 "**Sultan Abdülhamid**'in Evâil-i Saltanatı" ismiyle **Ahmed Sâib** tarafından yazılan (Kahire, 1326) iftiralarla dolu eserde **Sultan II. Abdülhamid**'in anasının **Çandır** isimli bir câriye olduğu iddia edilmektedir ki, bu aslâ doğru değildir. (bkz: a.g.e., sh: 4)

İbnü'l-Emin, eserin yazarını, bu kabil hezeyanlarından dolayı vaktiyle ayıplamış bulunduğunu zikretmektedir. (bkz: **İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal**-Son Sadrazamlar, sh: 1276)

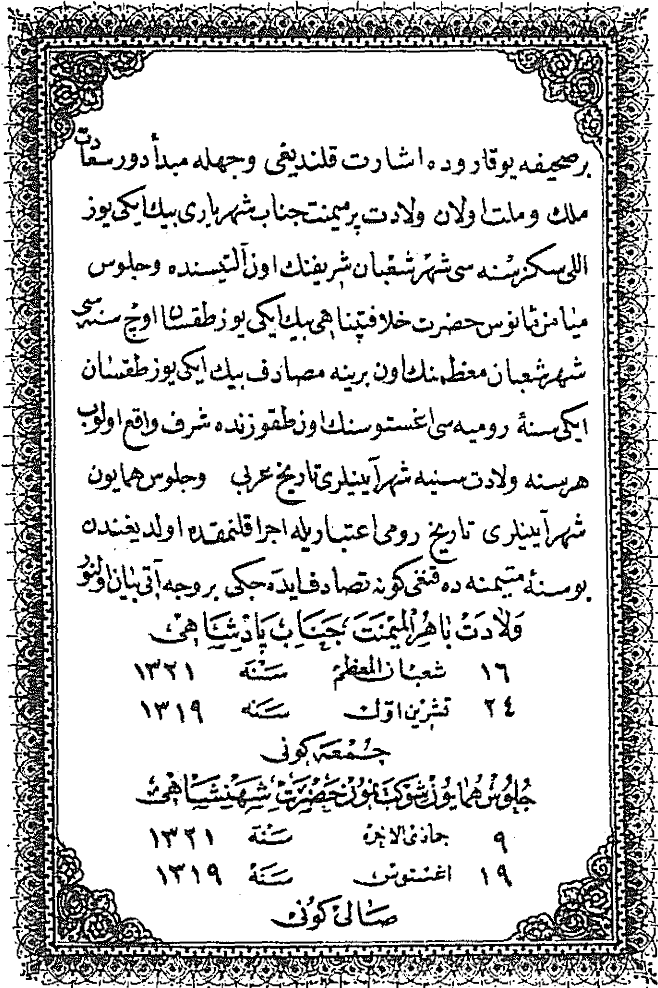
Ayşe Osmanoğlu, **Ahmed Sâib Bey**'in vaktiyle Rus ordusunda subaylık etmiş olan bir çerkes olduğunu, bu geçmişinden dolayı **Sultan II. Abdülhamid** merhumdan yüz bulamadığını ve bu sebeple zikri geçen gazrezkâr eseri kaleme aldığını söylemektedir. (bkz: **Ayşe Osmanoğlu**- a.g.e., sh. 12'de ye alan dipnot)

Aynı şekilde **J. Dorys**'in "**Abdülhamid** in Time" ismindeki garazkâr eserinde de, **Sultan II. Abdülhamid**'in ihtidâ etmiş bir ermeni kadınından doğmuş bulunduğu yolunda bir safsata ileri sürülmüştür. Bu eser, **Yüzbaşı Âdil** adında bir nâmerd tarafından tercüme olunarak 1325'te Kastamonu Matbaası'nda **"Kızıl Sultan yahud Heykel-i İstibdâd"** adıyla yayınlanmıştır.

İstanbul Ansiklopedisi'nde ise, merhumun anasının **"Gülnihal Kadın"** gösterilmesi de gerçek değildir.

28 Bu çirkin iddiaya **Ayşe Osmanoğlu** şu cevabı vermektedir: *"Büyükbabamın (**Abdülmecid**'in) bütün haremleri çerkesdir. Saraya rum ve ermeni cinsinden bir kadının girdiği ne görülmüş, ne de işitilmiştir."* (**Ayşe Osmanoğlu**- a.g.e., sh. 12)

29 **Ayşe Osmanoğlu**- a.g.e., sh. 18.

بر صحیفه یوقاروده اشارت قلندیغی وجهله مبدأ دور سعادت
ملك وملت اولان ولادت پرمیمنت جناب شهریاری بیك ایكی یوز
آللی سكز سنه‌سی شهر شعبان شریفنك اون آلتیسنده وجلوس
میامن مأنوس حضرت خلافتپناهی بیك ایكی یوز طقسان اوچ سنه‌سی
شهر شعبان معظمنك اون برینه مصادف بیك ایكی یوز طقسان
ایكی سنهٔ رومیه‌سی اغستوسنك اون طقوزنده شرف وقوع اولوب
هر سنه ولادت سنیه شهر آینلری تاریخ عربی وجلوس همایون
شهر آینلری تاریخ رومی اعتباریله اجرا قلنمقده اولدیغندن
بو سنهٔ میمنه‌ده قنغی كونه تصادف ایده‌جكی بروجه آتی بیان اولنور

وِلادَتْ باهِرُ الميَمنَتِ جَنابِ پادِشاهی

١٦	شعبان المعظم	سَنَه	١٣٢١
٢٤	تشرین اول	سَنَه	١٣١٩

جُمعَه كونی

جُلوسِ هُمایونِ شَوكَتْ مَقرونِ حَضرَتِ شَهِنشاهی

٩	جمادی الآخره	سَنَه	١٣٢١
١٩	اغستوس	سَنَه	١٣١٩

صالی كونی

Salnânelerde her sene tekrarlanan, merhûmun doğumu üzerine Bâb-ı Âlî'ye gönderilmiş olan "Hatt-ı Hümâyun"un arka sahifesi

birinde O'nun vefâtı üzerine son derecede üzüntüye kapılan **Şehzâde**'yi **Sultan Abdülmecid**:

"-İçli evlâdım!.." diyerek sevip okşamış ve O'nu teselliye çalışmıştır.

Bir ay kadar sonra da bu yetim şehzâdeye analık etmesi için hiçbir evlâd doğurmamış bulunan Dördüncü Kadınefendi **Perestû Hanım**'a getirip:

"-Bak kadınım!.. Sana ne güzel bir evlâd getirdim!.." diyerek O'nu kendisine teslim etmiş. Oğluna da:

"-Bugünden sonra senin anan budur! Öp ananın elini evlâdım!.." demiştir.

Kocasından kendisine iyi bakması tavsiyesiyle teslim aldığı **Şehzâde Abdülhamid**'i bağrına basan **Perestû Kadın**, gerçekten Şehzâde'ye o kadar iyi bakmıştır ki, bilâhare **Abdülhamid**:

"-Annem ölmemiş olsaydı, O da bana ancak bu kadar bakabilirdi!.." demiştir.

Ayşe Osmanoğlu diyor ki:

"-Babam **Sultan Aziz** ile **Sultan Murad**'ın annelerinin devlet işlerine karışmalarının, devlet gibi hânedân için de aslâ hayırlı neticeler vermemiş olduğuna kaani bulunduğundan tahta çıkışının ertesi günü, analığının elini öperek:

"-Siz annesizliğimi bana bir gün bile hissettirmediniz. Nazarımda öz annemden bir farkınız yoktur. Ve mevkiiniz vâlide sultan mevkiidir. Sarayda da vâlide sultanlığın bütün hak ve selâhiyetlerine sahip olacaksınız. Fakat devlet işlerine müdahaleye kalkıp şunun-bunun himâyesini üzerinize almaktan ve rütbe ve memuriyet heveslilerine delâletten katiyen çekinmenizi bilhassa ricâ ederim." demiş.

Perestû Kadın da ölünceye kadar babamın bu arzu ve irâdesine riâyetkâr kalmıştır."[30]

Perestû Kadınefendi, çerkeslerin Ubuh kabîlesine mensup bir asilzâde kızıydı. Sarayda bazı câriyelerin isimlerini değiştirmek âdet olduğundan bu çer-

30 **Ayşe Osmanoğlu**- a.g.e., sh. 13.

kes hanıma da Farsça'da **"kırlangıç"** mânâsına gelen **"piristû"** adı verilmiş, bu kelime, zamanla **"Perestû"** şeklini almıştır. Gâyet dindar, vaktini ekseriyâ ibâdetle geçiren ve son derecede ahlâklı olan bu kadın, **Şehzâde Abdülhamid**'i büyük bir itina ile bakıp büyütmüştür. **Abdülhamid**, O'nun gözetimi altında dindârâne bir hayat geçirmiş, ağabeyi **Sultan Murad**'la birlikte **Gerdankıran Ömer Efendi**'den Türkçe, **"Acem Ali"** denilmekle meşhur olan **Ali Mahfî Efendi**'den Farsça, **Ferid** ve **Şerif Efendi**'lerden Arapça ve ulûm-ı diniyye ve **Gadret** isimli bir fransızdan Fransızca dersleri alarak bilgisini bir hayli arttırmıştır.[31] Vak'anüvis **Lütfi Efendi**'den de tarih okumuştur. O zamanın modası icabı olarak **Guatelli** ve **Lombardi** isimli iki italyandan mûsikî dersi almıştır ki, hayatı boyunca Batı müziğine rağbet etmesi bu iki hocanın tesiriyledir. Merhûm, Fransızca'yı gâyet iyi anlar, fakat mecbur kalmadıkça konuşmazdı.

*"**Sultan Abdülhamid**'in yazısı okunaklı ve düzgündür. İmlâ bilmediği şöyle dursun, mutavassıt bir hattat derecesinde yazdığı Arapça ve Farsça büyük levhalar vardır. Fransızca bildiğini ise, büyük bir Fransız edibinin şehâdeti ile kaydetmekle iktifâ ediyorum:*

*Müellif: Fransız akademisi âzâsından **Claude Farrére**.*

---

31 "**Sultan Hamid**, şehzâdeliği zamanında her ne kadar **Etem** ve **Saffet** Paşalardan Fransızca ders almış idiyse de bu husustaki kudreti pek mahdut olduğundan ve başka hânedânlardaki prensler gibi ecnebî mürebbiler mârifetiyle tekellüme alışmadığından fransızca konuşması yoktu; yalnız sefirlerle muhâverelerinde bazı kelimelere son derece dikkat ettiğinden bunlardan herhangi birisi tercüme esnasında unutulacak olur yahut sefirin bir tâbiri yanlış tercüme edilirse derhal tercüman paşanın dikkatini celbeder ve tashih ettirirdi." (**Tahsin Paşa**- a.g.e., sh. 16-17)

"**Said Paşa** nakletmişti:

"Almanya İmparatoru **İkinci Wilhelm**, ilk defa İstanbul'a geldiği esnada sarayda bir salonda otururken duvarda asılı bulunan büyük bir yazı levhasına dikkatle bakarak bunun ne ile yazıldığını sordu. Orada bulunanlar, kamışın fransızcasım bulup söyleyemediler, ben de söyleyemedim. Padişah söyledi." (**İbnü'l-Emin**- a.g.e., sh. 1294)

Eser: Souvenirs (1953 Paris tab'ı)

*«Aşağıdaki fıkrada bahsi geçen **Madam Constans**, Fransa sefiri **Mösyö Constans**'ın karısıdır; kocasından sonra İstanbul'a gelmiş olduğu için Zât-ı Şâhâne'ye ayrıca takdim edilmiştir.» (sh: 28)*

***Madam Constans**'ın muvâsalatında padişahı ziyâretle tâzimâtını arz etmesi teşrîfât icabından olmak itibariyle, bu muhteşem resmi kabul münâsebetiyle öğretilmiş olduğunda, irad edeceği tâzimat nutkunun kelimesi kelimesine ezberletildiğinde ve huzurdan nasıl çıkacağının da uzun uzadıya tâlim edilmiş olduğunda hiç şüphe yoktur. Bilhassa çıkış meselesi çok nâzik bir mesele idi; çünkü geri geri giderek çıkmak ve bu hareket esnasında fâsılalarla üç zarûrî reverans yapmak mecburiyetinde idi. İşte bu geri hareketini yaparken bir basamaktan da inmek mecburiyetinde kalacağı kendisine söylenmemiş, sırf bir muziplik olmak üzere bu nokta ihmal edilmişti: Genç diplomatlara tabiî eğlence lâzımdı!..*

***Abdülhamid**, Türkçe'den başka hiçbir dil konuşmamayı ve yalnız namaz sürelerini Arapça okumayı kaide ittihaz etmişti. Nihayet **Madam Constans** ezberindeki iki buçuk cümleyi îrad edip geri geri giderek huzurdan çıkarken üçüncü reveransını yapacağı sırada o hâin basamak tam arkasına gelip çattı.*

*İşte o zaman **Sultan Hamid** bir el işâretiyle kendisini durdurup fransızca konuşarak ve bilhassa en temiz Fransızca ile hitab ederek:*

"-Prenez gadre, Madame! Vous allez vous flanquer par terre!.." Yani "Dikkat edin madam, yere yuvarlanacaksınız!.." dedi."[32]

Garezkâr düşmanları, O'nun bilgi bakımından kifâyetsiz olduğunu iddiâ etmiş, buna delil olarak da yazılarının imlâ hataları ile dolu olduğunu ileri sürmüşlerdir. Halbuki arşivi dolduran sayısız evrakta müşâhede olunan el yazıları, bütün bu iddiaların

---

32 **M. Raif Ogan- Sultan Abdülhamid II** ve Bugünkü Muârızları, İstanbul, 1956, sh: 37-38.

Merhum **Sultan II. Abdülhamid** aynı zamanda iyi yetişmiş bir hattattı. Yukarıda şehzâdeliği zamanında yazmış olduğu bir hattı görüyorsunuz!.

ÂH

YÂ VEDÛD!.

(Mâlum olduğu üzere "Vedûd" Cenâb-ı Hakk'ın güzel isimlerinden biridir.)

yersizliğini göstermektedir.

Merhum, Selânik'te sürgünde iken yanında bulunan **Fethi Bey (Okyar)** şöyle demektedir:

"El yazısı rahat okunuyordu. İfâdesi açık, sarih, cümleleri uzun olmakla beraber, bağlantıları kolaylıkla yapılıyor, varmak istediği netice yorulmadan anlaşılıyordu."[33]

Propaganda öyle bir silâhtır ki, az-çok herkesi tesiri altına alır. **İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal** bile O'nun sayısız el yazısını görmüş olduğu hâlde[34] bunlardaki imlâ hatalarının (!) cehâletinden kaynaklandığını söylemek[35] tâlihsizliğinden kurtulamamıştır.

Şehzâdeliğinde mûsikîden maâdâ şiir ve resimle de uğraşmış[36], aynı zamanda hatta çalışmıştır. Hocası **Lütfi Efendi**'nin hastalığı sebebiyle bir kıt'a yazıp

---

33 **Fethi Okyar**-Üç Devirde Bir Adam, İstanbul, 1980, sh: 65.

34 "...Merhumun yüzlerce sandık evrakını tedkik ile..." (**İbnü'l-Emin**, a.g.e., sh. 1279)

35 "**Ali Said Paşa**'dan işittim. Hakan-ı merhum, bir gün bir münâsebetle demiş ki:

"-**Napolyon Bonapart** bilintizam (kasten) yanlış yazarmış. Yanında bulunanlar:

"-Sir (sire) yanlış yazdınız!.." diye ihtar edermiş."

Paşa dedi ki:

"-Padişahın sözleri gâyet muntazam idi. Söyleyip yazdırdığı yazılar da düzgün idi. Kendi yazdıkça imlâda hata ederdi. Acaba **Bonapart**'ı mı taklid ederdi? Ötekinin yanlış yazmakta bir entrikası olduğu gibi berikinin de bir maksadı olsa gerek!.."

"-Ben **Said Paşa** gibi her şeyden şüphe eden, müvesvislerden olmadığım için Padişahın yanlış yazması bir maksaddan değil, cehâletten münbais olduğuna kaaniyim." (**İbnü'l-Emin**, a.g.e., sh. 1293)

36 *"...Tahsili ibtidâî idi. Yıldız evrâkı içinde –bir resmî kabul münâsebetiyle vükelâya hitâben îrad olunmak için yazılmış- Türkçe bir nutuk görmüştüm ki, Arabî ibâre gibi harekelenmişti. Bu, okumaktadki kudretinin derecesini gösterir. Yazısı da düzgün değildi. Meşk gibi önüne koyup taklid ettiği yazıları binnisbe iyice yazardı. İmlâsı da pek bozuk idi."* (Bkz: **İbnü'l-Emin**- a.g.e., sh. 1293)

"...Mâhud «**Kızıl Sultan**» isimli kitapta:

«... ve Yıldız'da yapılan köşklerden bahsedilirken de «kendi eliyle çizdiği bir plân, mimarların nazar-ı hayretini celb etmiştir.» deniliyor!.." (Bkz: **İbnü'l-Emin**, a.g.e., sh. 1294-1295)

Sultan II. Abdülhamid merhûmun el yazısının düzgün ve kusursuz olduğunu gösteren bir örnek:
Kız kardeşi **Mediha Sultan**'a gönderdiği, Baltalimanı Sarayı'nın
kendisine tahsîs olunduğuna dâir mektubu

-Kadir Mısıroğlu Arşivi-

göndermiştir ki, bu, O'nun şiir ve edebiyata alâka derecesini göstermeye kâfidir. Zira eskiler:

"-Eğer maksud eserse, mısra-ı berceste kâfidir!.." derlerdi.

Yani seviyeli bir mısrâ bile sahibinin şâir addedilmesine yeter. Bu kıt'a şudur:

"Haber-i inhiraf-ı tab-ı şerif,
"Oldu gâyet teesüre bâdî,
"Hak vire âfiyetle ömr-i dirâz *(uzun ömür)*,
"Bâkemâl-i meserret-i şâdî..."

Bu kıtanın kendisine âid olmadığı yolunda garezkâr düşmanları tarafından bir iddiâ ileri sürülmüşse de, kızı **Ayşe Sultan**, eserinde O'nun Farsça harekeli ve imzâlı bir diğer kıtasının fotoğrafını yayınlamış[37], sonra da bunun aslını **İsmâil Hami Danişmend**'e hediye etmiştir.

O'nun resme merakı hususunda, kızı **Ayşe Osmanoğlu** şunları söylemektedir:

*"Eskiden şehzâdelerin mektep dâiresine resim hocaları da gelirmiş. Babam manzara ve çiçek resimlerinden hoşlanırmış. Biraz da portre yapmış. Annemle ilk evlendiği zaman O'nun karakalem bir resmini yapmış. Yazıhânesinde mahfuzmuş. Sonra ne olduğu belli değildir. Bir zamanlar **XV. Lois** üslubunda altı camlı dolaplar getirtmişti. Bu dolapların iç taraftaki arka tahtalarına yağlı boya ile güzel manzaralar yapmıştı. Önlerine de saray kuşhânesinde ölen nâdide kuşları doldurtup koymuştu. Bu kuşları uçuyorlarmış gibi ağaçlarla sanatkârâne bir şekilde yerleştirmişti. Bu dolaplar, Şale Köşkü'nün ikinci katındakik koridorda sıra ile duruyordu.*

Sarayda güzel tablo koleksiyonları vardı. Bunları da babam toplamıştı."[38]

Şehzâdeliği boyunca gâyet sâde ve dindarâne bir

37 Bkz: **Ayşe Osmanoğlu**- a.g.e., sh. 208; **İsmail Hâmi Danişmend**, Osmanlı Tarihi Kronolojisi, c: IV, sh: 286.

38 **Ayşe Osmanoğlu**- a.g.e., sh. 26.

Merhum **II. Abdülhamid**'in şehzâdelik resmi
(Bu resim pek az farklı şekliyle 9 Eylül 1876 tarih ve 1750 sayılı L'illustration Dergisi'nde kapak yapılmıştır.)

hayat yaşadığı bilinen **Şehzâde Abdülhamid** için **İbnü'l-Emin**, inanılması zor bir beyânda bulunmaktadır. **Abdülmecid** hakkında:

"İşret ve sefâhet gibi iki belâ-yı azîme giriftâr oldu. bu iki belânın doğurduğu ilel (illetler) ve eskâm (ağır hatalar), o kıymetli padişahı otuz dokuz yaşında taht-ı saltanattan hâk-i helâke attı." dedikten sonra, O'nun evlâtlarına:

"-Toplansınlar da işret etsinler!.." diye emirler gönderdiğini söylemektedir.

Sonra da bu emir gereği **Abdülhamid**'in işretli iken bir kaza geçirip içkiye tevbe ettiğini şöyle anlatmaktadır:

*"Merhum (**Abdülhamid**), uzun müddet Hâriciye Nâzırlığı'nda bulundurduğu **Tevfik Paşa**'ya bir gün sohbet esnasında demiş*[39] *ki:*

*"-Pederim, **Murad Efendi**'nin evinde toplansınlar da işret etsinler!.." diye bize emir gönderdi. Bu emir üzerine **Murad** ve **Reşad Efendiler**'le toplanır, kilercibaşının getirdiği takımlarla işret ederdik. Bazılarımız fenâ hâlde sarhoş olurdu. Bir akşam yine **Murad Efendi**'nin evinde içtik. Sarhoş oldum. Bizzat kullandığım arabaya bindim. Hayvanlar nasılsa ürkerek alabildiğine Beşiktaş'a doğru koşmağa başladı. Pek çok uğraştım, zabtedemedim. Yoldan geçenler, yardıma koştularsa da durduramadılar. Araba bir tarafa devrildi, ben de bir tarafa devrildim. Hasta oldum. Hastalığımı bir hafta pederden sakladılar. Ondan sonra işret etmedim. Fıçıya deniz suyu koydurarak banyo ederdim. Bu sûretle kesb-i âfiyet ettim. O vakitten beri yaz-kış, sabahları eskiden kalma pek sâdık bir kalfamız vardır. Başımdan aşağı iki kova soğuk su döker. Şimdi kulaklarım lâyıkıyla işitmiyor. Arabadan*

---

39 **İbnü'l-Emin**, bu anlattıklarını şu not ile de teyid etmektedir:

"**Tevfik Paşa** fıkrayı bana birkaç kere nakletmişti. Bir defasında Padişah bu keyfiyeti anlatırken:

"-**Sadrazam Said Paşa** da hazır idi." demişti. (**İbnü'l-Emin**- a.g.e., sh. 1265)

düşerek hastalandığımın neticesinden midir, yoksa sinnin (yaşın) muktezâsı mıdır, bilmiyorum."[40]

Şehzâde Abdülhamid'in asıl ikametgâhı, -diğer bir çok şehzâdeler gibi- Dolmabahçe Sarayı'nın veliahd dâiresi olmakla beraber O, kardeşleri gibi bu sarayın dört duvarı arasında vakit geçirmeyip hâriçte gâyet faal bir hayat sürmüştür. Tarabya üstündeki Maslak Köşkü, etrafındaki çiftlikle birlikte **Sultan Abdülaziz** tarafından kendisine tahsis edilmişti. Aynı zamanda Kâğıthâne'de de **"Musluoğlu Köşkü"** denilmekle mâruf olan bir köşkü ve çiftliği vardı. Gerek babası **Abdülmecid** zamanında ve gerekse **Sultan Abdülaziz** devrinde O, ekseriyetle bu çiftliklerde vakit geçirmiş, hayvancılık ziraat işleri ve at yetiştirmekle meşgul olmuştur. Babası gibi **Sultan Abdülaziz** merhumun da sevgi ve müsamahasına nâil olarak bu serbest hayatını tahta geçene kadar devam ettirmiştir. Ziraat işleri yanında madencilikle meşgul olduğu ve Üstüpeç çıkarıp sattığı bilinmektedir.[41]

Sahip olduğu bu iki köşk ve çiftlikten başka saray dışında vakit geçirdiği iki yer daha vardı: Bunlardan birisi analığının Maçka'daki köşküydü ki, bunu sonradan Meclis-i Mebusân Reisi **Ahmed Rıza Bey**'e tahsis etmiştir.[42] Şimdi mektep olan bu binadan başka bir de hemşiresi **Cemile Sultan**'ın sarayında ikamet ederdi. Buralarda pek çok insan tanımış ve bu tanıdıklarının çoğunu tahta geçtikten sonra çeşitli mevkîlere getirmiştir ki, bilâhare bir çok kereler sadrazam olmuş bulunan O'nun ilk Mâbeyn Başkâtibi, sonra bir çok kereler sadrazamı olan **Said Paşa** da, analığının Maçka'daki evinde tanıdığı kimselerden biriydi.[43] Amcası **Abdülaziz**

---

40 **İbnü'l-Emin**-a.y.
Merhumun şehzâdeliğinde böyle bir kaza geçirdiğine kızı **Ayşe Osmanoğlu** da temas etmektedir. (Bkz: **Ayşe Osmanoğlu**- a.g.e., sh. 31.)

41 **Ayşe Osmanoğlu**- a.g.e., sh. 27.

42 **Ayşe Osmanoğlu**- a.g.e., sh: 15.

43 "Hatta ilk kâtibi olan **Said Paşa**'yı da en önce **Cemile Sultan**'ın zevci **Mahmud Celâleddin Paşa** delâletiyle tanımış, **Said Paşa**'nın

merhumla birlikte Mısır ve Avrupa seyahatlerine gitmiş, bu seyahatler de O'na zengin bir müşâhede ve tecrübe imkânı sağlamıştır.

Şehzâde Abdülhamid Efendi, kardeşleri arasında en çok **Murad Efendi**'yi sever ve O'nu sık sık ziyârete giderdi. **Murad Efendi** ise, başta **Nâmık Kemal** ve **Ziya Paşa** olmak üzere devrin bir çok ilim ve fikir adamını, Kurbağalıdere'deki köşkünde etrafına toplamıştı. **Şehzâde Abdülhamid Efendi**, bu mekânda sonradan **"ahrar"**dan[44] ünvânıyla anılacak olan bu bozuk kafalı adamları iyice tanımış ve iktidarı zamanında buradaki müşâhedelerinden pek çok istifade etmiştir.

Şehzâde Murad Efendi'yi, bu adamların israf ve içki batağına sürüklemesinden dehşetli bir sûrette müteessir olan **Abdülhamid Efendi**, tahta geçtikten sonra O'nun etrafındaki kimselere itibar etmemiştir.

Diğer şehzâdeler hânedan maaşıyla geçinemezken, O, iktisada riâyet ve hâriçte ziraat ve maden işleriyle meşgul olmaktan dolayı para biriktirir ve zaman zaman ağabeysi **Murad Efendi**'ye bile yardımda bulunurdu. Hatta bu sâyede cülûs merâsiminin altmış bin lira tutarındaki masrafını şahsî parasıyla karşılamıştır.[45] Ermeni asıllı **Zarîfî Efendi**[46] vâsıtasıyla parasını nemâlandırır ve borsada oynayarak servetini çoğaltırdı. Tahta çıktığında yüz bin altını vardı.[47]

Anneliği **Perestû Kadınefendi**'nin Maçka'daki evinde ve ağabeyi **Murad Efendi**'nin Kurbağalıdere'deki köşkünde tanıdığı insanları husûsî bir dikkatle tahkik

---

zekâ ve iktidarını **Mahmud Celâleddin Paşa**'dan dinlemiş, **Said Paşa**'yı o sayede sık sık görerek beğenmişti." (**Tahsin Paşa**'nın Hâtıratı, İstanbul, 1931, sh: 10)

44 Lügat mânâsıyla **"hürler"** demek olan bu kelime, sonradan gûyâ **Sultan II. Abdülhamid** istibdâdına (!) başkaldırıp Batı'ya kaçan insanlar hakkında takdir makamında kullanılmış ve siyasî edebiyata girmiş bir kelimedir.

45 **Tahsin Paşa** - a.g.e., sh. 11.

46 Bkz: **Tahsin Paşa-** a.g.e., sh. 11.

47 Bkz: **İ. Hami Danişmend**- a.g.e., sh. 287.

ederdi. Onların ahlâkları, servetleri ve düşüncelerine vâkıf olmak için husûsî bir gayret sarf ederdi ki, bu durum, kendisine daha tahta geçmeden önce işlerin ledünniyâtına (perde arkasına) vâkıf olmak imkânını sağlamıştır.[48]

Şehzâde Abdülhamid Efendi, bu şehzâdelik döneminde yalnız böyle kalburüstü memleket münevverlerini ve siyâsî şahsiyetleri tanımakla kalmamış, ecnebîlerden de dostlar edinmişti ki, onlardan biri Maslak Köşkü'nden komşusu olan İngiliz asıllı **Mr. Tomson** idi.[49] İleride görüleceği üzere, tahta geçme sırasında bu **Mr. Tomson** ile İngiliz Büyükelçiliği nezdinde teşebbüste bulunmuştur.

Hülâsâ olarak söylemek gerekirse, **Şehzâde Abdülhamid Efendi**, tahta geçmeden önce gâyet serbest bir hayat sürmüş, memleket münevverleri ile temasta bulunmuş, borsa ve ziraat işleriyle meşgul olarak servet sahibi olmuş ve gâyet dindarâne bir hayat geçirmiştir.

B- CÜLÛSU

a- Sultan V. Murad'ın Hastalığı ve Tahttan İndirilişi

Yakın tarihimizin dev şahsiyetlerinden biri olan **Sultan Abdülaziz** merhumu, haksız ve mesnedsiz bir sûrette tahttan indiren güruh, alelacele **Veliahd Murad Efendi**'yi Seraskerlik Binası'nın (şimdiki İstanbul Üniversitesi binası) giriş kısmındaki bugün Rektörlük olarak kullanılan bir binada âdî bir sandalyeye oturtarak biat edip padişah ilân etmişlerdi. (30 Mayıs 1876) Lâkin ihtilâl, kararlaştırılan günden bir gün evvele alındığı için **Murad Efendi**, o gece ölüm korkusuyla veliahd dâiresinden çıkmak istememişti. Zaten çok içki içtiği için sinirleri zayıf olan Veliahd[50], ihtilâlin bir gün evvele

48 **Tahsin Paşa** - a.g.e., sh. 9.
49 **Tahsin Paşa** - a.g.e., sh. 10.
50 *"**Damad Nûri Paşa**'nın 22 haziran tarihli arîzasından, **Nuri Paşa**, gayr-ı resmî olarak **Sultan Murad**'ın cinnetinin **Abdülaziz**'in*

alındığını bilmediğinden kendisine karşı bir sûikast vehmine kapılmış ve sinirleri daha fazla bozulmuştu.

Gerçekten **Sultan Abdülaziz** merhumun bir gün evvel ihtilâlin başı **Hüseyin Avni Paşa**'yı saraya çağırması, O'nun ihtilâli haber aldığı şeklinde değerlendirilmiş ve bu sebeple kararlaştırılan tarih, bir gün evveline alınmıştı. Lâkin **Veliahd Murad Efendi**'nin bundan haberi yoktu.

Bu telâşlı ve an'aneye uygun olmayacak sûrette tahta geçişin arkasından üç-dört gün sonra **Sultan Abdülaziz** merhumun câniyâne bir sûrette katli de (4 haziran 1876) yeni padişahın sinirleri üzerinde çok menfî bir tesir husûle getirmişti.

Bu da yetmiyormuş gibi **Sultan Abdülaziz** merhumun vefâtından kısa bir müddet sonra **Çerkes Hasan** tarafından **Midhat Paşa** Konağı'nın basılmasıyla Serasker **Hüseyin Avni Paşa**'nın katledilmesi hâdisesi de (16 haziran 1876) O'nun asabî rahatsızlığını arttırmıştır.

Esâsen ihtilâlci kadro, daha ilk günden O'nu bir **"kukla padişah"** hâline getirmiş bulunuyordu.[51] **Hüseyin Avni Paşa**, kendisinden müsaade alınmadan hiç kimsenin padişahla görüşmesine bile müsaade etmiyordu. Bu sebeple **V. Murad**'ın daha başlangıçta padişah olduğuna pişman olduğu dahî söylenmektedir. Çünkü ihtilâlci kadro, padişahın kendilerinin arzularına uyma-

---

*vefâtından evvel başladığını ve resmîsinin de **Abdülaziz**'in vefatından sonra olduğunu beyan etmiştir."* (**İ. H. Uzunçarşılı**- **Midhat Paşa** ve Yıldız Muhâkemesi, Ankara, 1967, sh. 118)

51 *"**Murad** hükümdar olur olmaz **Ziya Bey**'in başkâtipliğe tâyinini irâde etmişti. Fakat **Hüseyin Avni Paşa**, **Ziya Bey**'in ateşli ve hırçın olduğundan bahisle mütalâasına sadrazamı da iştirâk ettirerek **Ziya Bey**'in yerine mûtedil olduğundan bahisle kendisine mensubiyeti olduğu söylenen Ticâret Nâzırı **Sâdullah Paşa**'yı tâyin ettirmişti."* (**İ. H. Uzunçarşılı**- a.g.e., sh. 115; **Mahmud Celâleddin Paşa**- a.g.e., sh. 117)

*"**Beşinci Murad**, ismen hükümdardı: Bütün işler hal' erkânının elinde olup teferruât-ı umura kadar karışıyorlardı. **Sultan Murad** bunlara danışmadan husûsî işlerini bile yapamıyordu."* (**İ. H. Uzunçarşılı**- a.g.e., sh. 116)

yan hiçbir emrini dinlememekteydi.

İhtilâlciler, Tanzimat'la başlayan kendinden kaçma, millî ve dînî hüviyetten uzaklaşma hareketine karşı ciddi bir mukavemeti temsil eden **Sultan Abdülaziz**'i bertaraf ederek yerine daha şehzâdeliğinde masonluğa girmiş olan[52] **V. Murad**'ı padişah yapmakla -o an için- menfur emellerine ulaşmış bulunuyorlardı.[53] Fakat kaderin şu cilvesine bakınız ki, **Sultan Abdülaziz**'in dimağında hiçbir rahatsızlık yokken kasden ve yalan olarak **"şuur bozukluğu"** isnadıyla tahttan indiren bu güruh, akıllı diye padişah yaptıkları **V. Murad**'ın, daha ilk günden **"aklen mâlul bulunduğunu"** görmekle hüsrana uğramışlardır.[54]

Gerçekten **Sultan V. Murad**'ın tahta geçtiğinin

---

52 *"**Abdülmecid**'in büyük oğlu olan Veliahd **Murad Efendi**, bu tarihte 37 yaşında bulunmakta idi. Saltanata geçmek için senelerce el altından faaliyette bulunmuş ve amcasıyla beraber Avrupa seyahatine gittiği zaman hâl ve tavrı ve temaslarındaki sıcaklığıyla görüşmüş olduğu yüksek sosyetede sempati uyandırmıştı. Kendisinin **mason cemiyetine mensup olması sebebiyle aynı cemiyete mensub bazı kral âileleriyle de yakından münâsebette bulunmuştu.** Hâriçte uyandırdığı sevgiden ve memlekette **Abdülaziz**'in asabî ve hırçın hareketleri (!) sebebiyle yenilik taraftarı münevverlerden epey taraftar peydâh etmiş ve hükümdar olması için propagandalar yapılmaya başlamıştı. Bilmünâsebe daha yukarılarda söylendiği gibi **Hüseyin Avni Paşa**, tedâvî için Avrupa'da bulunduğu sırada **Veliahd Murad Efendi**'nin hükümdarlığı hakkında bazı İngiliz ricâliyle görüşmüş ve böyle bir hareketten İngiliz Hükümeti'nin memnun olacağı cevabını almıştı."* (**İ. H. Uzunçarşılı**- a.g.e., sh. 42-43)

53 *"**Hüseyin Avni Paşa**, o gün müverrih-i âcize nakl-i mâcera ettiği sırada:*

*"-Efendimizi (**Sultan Murad**'ı) saraydan çıkartmağa ve arabama alıp götürmeye muvaffak olduğum hînde (zamanda) istihsal eylediğim ferah u memnuniyet kadar Dünya'da hiçbir şeyle mütelezziz olmadım." demiştir."* (**Mahmud Celâleddin Paşa**- a.g.e., sh. 113)

54 *"**Abdülaziz Han** merhûmda âsâr-ı cinnet yok iken hal'inde cinnetine fetvâ verilmiş olduğu hâlde yerine âkil (akıllı) diye iclâs edilen (tahta çıkarılan) **Sultan Murad**'ın üç ay, üç gün mürurunda (geçmesinde) cünun-i mutbik (şifâ bulmaz delilik) fetvâsıyla ilân-ı inhilâına (tahttan indirilmesine) mecburiyet görülmesi ibretefzâ (ibret verici) bir adâlet-i ilâhiyyedir."* (**Mahmud Celâleddin Paşa** - a.g.e., sh. 170-171)

dördüncü günü Ayasofya Câmiinde yapılan Cuma Selâmlığı'nda gayr-i tabiî hareketleri görülmüşse de etrafa bir şey sızdırılmamaya çalışılmıştır.[55] Halbuki yeni padişah, gerçek mânâsıyla hasta idi. Ne Kılıç Alayı'na çıkabilecek ve ne de itimadnâmelerini takdim edecek olan sefirleri kabul edebilecek durumda idi. Hatta devlet işleriyle bile meşgul olamıyordu.[56] Bu sebeple Kılıç Alayı Merâsimi çeşitli bahanelerle habire te'hir ediliyordu. Halk arasında **Sultan Murad**'a karşı bir sûikast yapılacağı ve merasimin icrâ edileceği câmie bomba patlatmak için lâğımlar açılmış olduğu yolunda şâyialar yayılmış, hatta hükümet bununla ilgili olarak

---

55 "***Sultan Murad**, taht-ı saltanata cülusunda vukû bulan ahvâl-i fevkalâde tesirinden ve müddet-i medîde (uzun müddet) iyş u işretle ülfetinden şiddetlice başağrısına mübtelâ olup beş-altı gün mürurunda bu derd-i ser (baş ağrısı) bayağı hâl-i cinnet ve bîşuuriyye müncer olmuş ve vükelâdan huzuruna girenleri öpmek ve kucaklamak gibi harekâtı görünmeye başlamış olduğundan liecelittedâvî (tedâvî maksadıyla) Yıldız Kasrı'na götürülmesi Validesultan Kethüdâsı nasbolunan esbak (eski) ser ettibâ-i şehriyârî (padişahın baş doktorlarından) **Sâlih Efendi** ve mahremân-ı harem saray-ı sultânî olan sâir etibbâ (doktorlar) taraflarından müttefiken ifade olundu. O günlerde ise, taklid-i seyf (kılıç kuşanma) alayının icrâsına karar verilmiş ve ahâliyi payitaht müşâhede-i likâ-yı padişah (padişahın yüzünü görmek) için yer yer temâşâgâhlar inşâ ettirip payitahtın caddeleri donatılmış olmasıyla alayın te'hiri erâcife (dedikodyculara) bâis olmamak mütalaasına binâen erkân-ı müttefika evvelâ padişahın amm-i azizleri (aziz amcaları) vefâtından dolayı birkaç gün alayı tehir buyurdukları ve ba'de arkalarında bir çıban çıktığından elbise giymeye muktedir olamadıkları vâdisinde sözlerle ezhân-ı nâsı (insanların zihinlerini) yatıştırmaya çalıştılar.*

*Vakta ki, **Sultan Murad** Yıldız Kasrı'na çıkarıldı. Ol gün bağçede gezer iken, kendisini ale'l-gafle (gafletle) elbisesiyle havza atmakla bütün bütün izhâr-ı cinnet etmeğin hezâr tâb u meşak (çok güçlük) ile havuzdan çıkarıldığı hafiyyen sadrazama ve **Hüseyin Avni Paşa**'ya ihbâr olundukta, anlar Yıldız Kasrı'na gidüp **Sultan Murad**'ı bir ilel-i istiğrak ve cinnette bulurlar ve ketm-i sır (sır saklamak) içün ahd ü misak edip tedâvî ettirmeye karar verirler."* (**Mahmud Celâleddin Paşa** - a.g.e., sh. 127)

56 Bkz: **Osman Nûri- Abdülhamid-i Sânî** ve Devr-i Saltanatı, c. I, İstanbul, 1327, sh. 91.

üç yüzden fazla insan tevkif etmişti.[57]

Halbuki bu sırada devlete isyan etmiş olan Bulgarlar'ın tenkili devam etmekteydi. Diğer taraftan Rusya, tâbiimiz olan küçük Balkan Devletleri'ni –Slavlık gayreti ile- ciddi bir sûrette aleyhimize tahrik etmekteydi. Sırbistan Beyi **Milan** ile Karadağ Prensi **Nikola** aleyhimize bir ittifak gerçekleştirmişlerdi.

Bunların iki yüz bin kişilik bir kuvvetle başlattıkları isyan, **Sultan Abdülaziz** merhumun çok iyi bir şekilde tensik ettiği Osmanlı Ordusu karşısında mağlup olmuş ve **Prens Milan**, Avrupa Devletleri'nden arabuluculuk yapmalarını talep etmek mecburiyetinde kalmıştı. Halbuki Osmanlı ordusu müttefik Sırp güçlerinin yarısı kadar, yani en fazla yüz bin kişiydi. Fakat bu ordu Krupp ve Gottling topları ile mücehhezdi. Tüfekleri ise, son model uzun menzilli **Martin-i Henry**'lerdi. Sırpların tüfekleri ise, ekserisi ağızdan dolma demode silâhlardı. Bununla beraber Sırplar arasında pek çok Rus gönüllüsü vardı. Bu âdeta üstü kapalı bir Rus-Osmanlı harbi idi.

Gerçekten Sırp kuvvetlerine, Ruslar'ın **"Taşkent Fâtihi"**, Türkler'in ise, **"Taşkent Kasabı"** dedikleri meşhur General **Çernayef** kumanda ediyordu. Bu Rus generali kendinden o kadar emindi ki, eline bir sigara alıp:

"-Bunu İstanbul'da yakacağım!.." demişti.

Fakat hevesi kursağında kalmış, **Sultan Abdülaziz**'in vücûda getirmiş olduğu Osmanlı Ordusu bu ilk imtihanı yüz akıyla vermiş Serdâr-ı Ekrem **Abdülkerim Nâdir Paşa**, cereyan eden muhtelif muhârebelerde büyük zaferler kazanmıştı. Rus Generali **Çernayef**, Çarına gönderdiği raporda mâruz kaldığı mağlubiyeti, Osmanlılar'ın beş yüz yıllık Rumeli toprağındaki hâtıralarının sarsılmazlığı ile izah etmiştir ki, bu beyân ecdâdımızın orada ne derecede köklü bir sûrette yerleştiğini göstermektedir.[58]

---

57 a.y.

58 **General Çernayef**, bu Sırp isyanındaki muvaffakiyetsizliğine,

Şimdi Sırplarla bir anlaşma imzâ edilmesi gerekiyordu. Halbuki Padişah ciddî bir sûrette hasta olduğundan bu nasıl mümkün olabilirdi?!

Bu durumda yeni padişahın şehzâdeliğinde edindiği dostlarından biri olan **Dr. Kapolyon** kendisini tedâvî etmiş, fakat bu tedâvî hastalığın ilerlemesinden başka bir fayda hâsıl etmemiştir. Zira zayıf ve zaten kansız olan padişaha, yetmiş sülük[59] yapıştırıp O'nun daha fazla zâfiyetine ve binnetice hastalığının artmasına sebep olmuş, bundan dolayı Padişah Yıldız Sarayı'na nakledilmiştir.

Dr. Kapolyon'un tatbik ettiği bu tedâvî usulüyle **Sultan V. Murad**'ın iyileşmediğini gören ihtilâlci kadro, Viyana'dan **Leinsdorff** isminde, zamanın en ünlü beyin cerrahlarından biri getirerek hastayı tedâvî altına alınmışlarsa da, O'nun tedâvisinden de pek bir fayda hâsıl olmamıştır. Bu ünlü cerrah, hastayı Berlin'e naklederek orada tedâvî emek istemiş, bu takdirde üç ay gibi kısa bir zamanda iyileşeceğini iddia etmişse de, bu teklif kabul görmemiştir. Netice olarak padişahın dengesizlikleri

---

Osmanlılar'ın Balkanlardaki milletlerde yaşayan son derece müsbet ve derin hâtıralarının sebep olduğunu yazmıştır. Çarına gönderdiği mektupta bunu şöyle dile getirmiştir: *"Burada hiç yoktan ordular yapmak mümkün; bu orduları ölüme doğru sürmek mümkün. Ben bu imkânlardan bol bol istifâde ediyorum. Fakat yarattığım orduları sendeleten bir kuvvet var: Türkler'in yaşayan hâtıraları... Üç-dört yüzyıl evvel, her milleti ve kudreti yenen Türkler, şimdi de silinmez hâtıralarıyla, her teşebbüsü sendeletiyorlar. Ölümden korkmayanlar, bu hatıralardan korkuyorlar. Hemen her yürekte bu korkuyu seziyorum. Demek ki, yalnız Türkler'i değil, onların tarihini de yenmek lâzım. Bu vaziyette ben Türkler'in düzinelerle milleti idâre etmelerindeki sırrı da anlıyorum: Onlar milletleri bir kere yeniyorlar, fakat kazandıkları zaferi ruhlarda ve nesillerde yaşatmayı biliyorlar. Bir değil, birkaç ihtilâl dahî Türk'ün iliklere işleyen gizli hâkimiyetini yıkmaya kâfî gelmeyecek. Türklerde yalnız sonsuz bir cesâret değil, iradeleri sersemleştiren bir sihirbaz zekâsı da varmış. Zaten yarı Avrupa'yı, asırlarca boyunduruk altına almak başka türlü mümkün olamazdı."* (**Ziya Nur Aksun**- Osmanlı Tarihi, c: IV, İstanbul, 1994, sh. 195-196)

59 **Osman Nûri**- a.g.e., sh. 92.

gitgide artmaya başlamıştır[60].

Temmuz ayı nihayetlerinde, **Dr. Âkif Paşa, Dr. Sâlih Efendi** ile **Dr. Kapolyon** ve **Dr. Monceri** hastayı birlikte ve bir kere daha muâyene ederek tedâviyi üstlenmişler ve bir rapor tanzim etmişlerdir. Tuhaftır ki, bunlar, **Sultan Murad**'a her gün bir miktar bordo şarabı ve konyak içmeyi tavsiye etmişler ve bunu raporlarına da yazmışlardır.[61]

Bu şekilde yeni padişahın tedâvisine devam olunmakla beraber verilen bu rapor hastalığın iyileşme ihtimali olmadığı, olsa bile uzun süreceği yolundaydı. Devlet işleri ise, bekletilemezdi. Bu durum da nâzırlar bir saltanat değişikliğinin lüzumunu kabule mecbûren râzı olmuşlardır.

Bu durumu uzaktan ve dikkatle tâkip eden **Veliahd Abdülhamid Efendi**, önce eniştesi **Mahmud Celâleddin Paşa** vasıtasıyla bir çok temaslarda bulunmuştur.[62]

---

60 "... **Sultan Murad**, bir Cuma selâmlığından avdette elbise-i resmiyyesini çıkarmayıp öylece gecelemiş ve alesseher odasından kalkıp Saray'ın alt katma inerek ve pencerenin camını kırarak kendisini bahçeye atmış olduğu ve oradan koşarak Şehzâdegân Odası pişgâhındaki (önündeki) demir parmaklıktan geçip Harem Ağaları koğuşlarının cihet-i sâhiliyyesinde kâin kayık havuzuna atılacağı sırada hademesi yetişüp zor ve cebir ile getirilirken zikrolunan parmaklığa sarılmağla ellerine urarak bir sûret-i muhakkırânede bahçeye aşuruldugu Veliahd-ı Saltanat **Şehzâde Abdülhamid Efendi** Hazretleri'nin manzurları oldukta biraderleri hakkında muhil-i hürmet muâmele olunmasını kemal-i teessürle irâde buyurmuşlar ve Sadrazam'ı dahî şu hâlden âgâh eylemişler idi." (Bkz: **Mahmud Celâleddin Paşa**- a.g.e., sh. 167-168)

61 Bkz: **Haluk Y. Şehsuvaroğlu**- **Sultan Aziz**, İstanbul, 1949, sh. 162.

62 Bu **Mahmud Celâleddin Paşa**, bizim çokça atıfta bulunduğumuz **"Mir'ât-ı Hakikât"** isimli eserin müellifi olan **Mahmud Celâleddin Paşa** değildir. **Sultan II. Abdülhamid**'in öz kızkardeşi **Cemile Sultan**'la evli olup kendisi gibi damad olan Tophane Müşîri **Ahmed Fethi Paşa**'nın (1801-1857) oğludur. **Sultan Abdülaziz** merhumun önce hal' ve sonra da câniyâne bir sûrette katli hâdisesinde dahli olduğundan 1882'de Yıldız Mahkemesi'nde idâma mahkûm olmuştur. Bu cezâ **Sultan II. Abdülhamid** tarafından hafifletilerek **Midhat Paşa** ile birlikte Tâif'e sürgün edilmiş ve orada 1885 yılında vefat

Hastalığı ilerleyen **V. Murad**'ın artık Cuma Selâmlıkları'na bile çıkmayışı, beklenen kılıç kuşanma merâsiminin çeşitli bahânelerle habire ileriye tâlik edilmesi sebebiyle halk arasında dedikodular başgöstermiştir. Bu arada ulemâ, halifenin deli olduğunu ileri sürerek Cuma namazlarının edâ edilemeyeceği yolunda fikirler ileri sürmeye[63] başlamış, diğer taraftan **Rüşdü Paşa**'nın sadrazam sıfatıyla bir nevî padişahlık yapmak işine geldiği için **Sultan V. Murad**'ın hastalığını herkesten sakladığı yolundaki iddialar, kulaktan kulağa yaygınlaşmıştı.[64] Hatta bu duruma kızan bazı kimseler, şehrin cadde ve sokaklarına devleti Padişah yerine paşaların (**Midhat** ve **Rüşdü Paşalar**) idare ettiğine dâir yaftalar

---

etmiştir.

Bu devirde bir **Mahmud Celâleddin Paşa** daha vardır ki, O da damad olarak anılır. Babası yine damad olan **Halil Rıfat Paşa**'dır. Meşhur **Prens Sabahaddin**'in babasıdır. O'ndan, ileride ayrıca bahsedilecektir.

63 *"**Rüşdü Paşa**, şu zaman-ı cinnet-i **Murad Hânî**'de nâib-i saltanat makamına geçip devleti padişahsız idâre edercesine hareketle **Sultan Murad**'ın ahvâlini bir vakit için idâre ve **Midhat Paşa**'nın Kaanun-i Esâsî (Anayasa) vaz'ına dâir teklifit ve ihtârât-ı mütevâliyesine de:*

*"-Padişah, muhtel-i şuurdur. Binâenaleyh devletin tebdîl-i usûl-i hükümetine zaman müsait değildir!.." sözleriyle mukabele edip ancak **Sultan Murad**'ın hâl-i bî-şuurîsi herkesin lisanına düşmüş ve ulemâ beyninde namaz-ı Cum'a'nın adem-i cevâzına (câiz olmayacağına) dair güft u gûlar (dedikodular) çoğalmış ve Rüşdü Paşa hakkında "Padişahsız idare-i saltanattan mütelezziz oldu" diyü ta'n ve teşnîler peydâ olmuş idi."* (**Mahmud Celâleddin Paşa**- a.g.e., sh. 167)

64 **Mahmud Celâleddin Paşa**, a.g.e., sh. 167.

Bu hususta **Cevdet Paşa** da şöyle demektedir:

*"**Sultan Murad** ise meslûbü'ş-şuur olup ancak burası mektûm tutularak **Rüşdü Paşa** ile **Sâdullah Bey** arasında mâruzât bir sûret-i resmiyyede gidip geliyordu. Bu cihetle kâffe-i umûr-ı devlet **Rüşdü Paşa**'nın elinde idi. Zâhirde sadrazam olduğu hâlde mânevî hükümdarlık ediyordu. Fakat **Midhat Paşa** dahî nüfuz ü ikbalde ana şerîk gibi idi ve eğerçi **Rüşdü Paşa** anı def'e muktedir idi; lâkin **Midhat Paşa**'yı İngiliz sefâreti pek ziyâde tasahhub ve iltizâm ettiği cihetle **Rüşdü Paşa** anı hüsn-i idâre etmeği icab-ı hâlden görüyordu."* (Tezâkir-i Cevdet, c: IV, Ankara, 1967, sh: 160-161)

bile yapıştırmışlardı.[65]

Veliahd Abdülhamid Efendi ise, eniştesi **Mahmud Celâleddin Paşa**'yı önce Yenikapı Mevlevîhânesi şeyhi **Osman Efendi**'ye göndermiştir. Maksad, vaktiyle **Sultan Abdülaziz** vak'asında ihtilâlcilerle birlikte hareket etmiş olan bu şeyhi kendi tarafına imâle etmekti. Bu görüşmenin müsbet geçmesi üzerine O'nu Maslak Köşkü'ne çağırarak saltanat değişikliğinde O'nun kendi lehine hareket etmesini temin etmiştir. Çünkü bu sırada taht için, istedikleri gibi kullanabilecekleri O'nun kardeşi **Reşad Efendi**'yi düşünenler de vardı. Çünkü Veliahd Reşad Efendi, tam da onların kullanabilecekleri bir kimseydi. Bunu bilen **Sultan II. Abdülhamid**, bütün saltanatı boyunca O'nu dehşetli bir sûrette göz hapsinde tutmuştur. Bu husus da bütün kaynakların ittifakı ile sâbittir.[66]

Diğer taraftan Maslak Köşkü'nde komşusu bulunan **Mr. Tomson**'u da, İngiliz Büyükelçisi **Layard**'a göndererek Batılılar'ın en fazla ehemmiyet atfettikleri Devlet-i Aliyye'den alacakları husûsunda O'na teminat verdirmiş ve bu istikamette faaliyetlerini hızlandırarak tahtın yolunu kendisine açmaya çalışmıştı.

Bu hengâmda devlet ricâli de saltanat değişikliğinin zarûrî addetmekle beraber **Abdülhamid Efendi**'nin meşrûtiyet taraftarı olup olmadığı hususunda fikrinin anlamak ihtiyacını hissetmiş ve bu maksatla **Midhat Paşa**, önce yalnız olarak, sonra sadrazamla birlikte iki kere Maslak Köşkü'nde[67] **Veliahd**'i ziyaret etmiştir. Mâlum olduğu üzere, **Midhat Paşa**'nın **Sultan Abdülaziz** vak'asında rol almasının asıl sebebi, O'nun meşrûtiyeti ilân etmek arzusu idi. Fakat ilk günlerde diktatör olmayı kafasına koymuş bulunan **Hüseyin**

65 **Ziya Nur Aksun**- a.g.e., sh. 199.

66 Ezcümle **Tahsin Paşa**'nın Hâtıraları, sh: 103 vd. veya **Ali Cevad Bey**'in Fezlekesi, sh: 40.

67 Bazılarına göre, Kağıthâne'deki "Musluoğlu Köşkü"nde... Ezcümle, **Osman Nûr**- a.g.e., sh. 97; **Mahmud Celâleddin Paşa**- a.g.e., sh. 168.

Avni Paşa, bu arzuyu savsaklamış **Midhat Paşa** da O'na karşı ses çıkaramadığından bu emelini unutmuş gibi davranmıştı. Fakat şimdi **Hüseyin Avni Paşa**'nın **Çerkes Hasan** tarafından katli üzerine yeniden eski arzuları uyanmıştı. Bu saltanat değişikliği sebebiyle bu eski emelini gerçekleştirmek istiyordu. Fakat **Midhat Paşa**'nın bu maksadına, bu defa da Sadrazam **Rüşdü Paşa**, Padişahın hastalığını ileri sürerek karşı çıkıyordu.[68] Buna göre, **Midhat Paşa** için saltanat değişikliği yeni bir imkân olabilirdi.

Bu sebepledir ki, **Midhat Paşa**'nın Maslak Köşkü'nde **Veliahd Abdülhamid Efendi** ile görüşmek istemesi, O'nun meşrûtî bir idâreye taraftar olup olmadığını anlamak içindi. İş başındaki ricâlin arzularını, dirâyet derecelerini Veliahd iken bir hayli tartıp dökmüş ve onların tahta geçişte ne derecede müessir olabileceklerini kavramış bulunan **Abdülhamid**, bu görüşmede **Midhat Paşa**'yı tatmin edecek tarzda fikirler serdetmek ihtiyacını hissetmiştir.

Ancak bu arada **Midhat Paşa**, **Sultan V. Murad**'ın ileride iyileşmek ihtimâline binâen saltanatı muvakkaten ve **Sultan V. Murad**'a niyâbeten kabul edip etmeyeceği yolunda **Veliahd**'in reyini öğrenmek istemiştir. **Abdülhamid Efendi**, bu şartla tahta geçmeyeceğini mutlak bir lisânla ifade etmeye ilâveten bir de, padişahın iyileşme ihtimali olmadığına dâir kat'î bir rapor verilmedikçe ve hal' keyfiyetinin usûlüne göre tanzim edilecek bir fetvâ ile sâbit olmadıkça tahta geçmeyi kabul etmeyeceğini bildirmiştir. Buna rağmen meşrûtî idâreyi zamanın bir icabı olarak gördüğünü, bunda bir zarûret olduğunu,

---

68 *"...Sadrazam **Mehmed Rüşdü Paşa**, şu zaman-ı cinnet-i **Murad Hânî**'de nâib-i saltanat makamına geçip devleti Padişahsız idâre edercesine hareketle **Sultan Murad**'ın ahvâlini bir vakit için idâre ve **Midhat Paşa**'nın kanun-i Esâsî vaz'ına dâir teklîfât ve ihtârât-ı mütevâliyesine de:*

"-Padişah muhteli'ş-şuurdur. Binâenaleyh tebdil-i usûl-i hükûmetine zaman müsaid değildir!.." sözleri ile mukabele edip..." (**Mahmud Celâleddin Paşa**- a.g.e., sh. 167)

devlet yükünün bu sûretle paylaşılması gerektiğini, samimî bir sûrette ifade etmiştir.

Bu durumu, bazıları O'nun siyâsî kudretine; garezkâr düşmanları ise, riyâkârlığına[69] hamletmektedirler. İhtimal, bir sağcı yazarın da eserine **"Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı"**[70] adını verirken ehemmiyetle belirtmek istediği –herhâlde- siyâsî davranmak keyfiyetini, bir riyâkârlık veya karşısındakileri aldatmak tarzında telakkî etmesidir.

Bizim kanaatimiz böyle değildir. Memleket ahvâline, şehzâdeliğinde yaşadığı serbest hayat itibariyle oldukça vâkıf bulunan **Veliahd Abdülhamid Efendi**, meşrûtî idâreye zamanın getirdiği bir mecburiyet olarak bakmış ve bunu tesis hususunda karşısındakilere samimiyetle teminat vermiştir. Fakat devlet yükünü omuzladıktan sonra içinde bulunduğu şartlar itibariyle meşrutiyetin imparatorluğun inkırazına sebep olacağı düşüncesiyle fikir ve istikamet değiştirmiştir. Bunun delili de, tahta geçtiği ilk günlerde sergilediği mütevâzî veya tâbir câizse demokratik tavırdır.

Gerçekten saltanatın ilk günlerinde çeşitli devlet müesseselerini ziyâret etmiş, câmilere gidip maksûreler arkasında namaz kılmış, halkla yakînen temastan ictinab etmemiştir.[71]

---

69 "...**Abdülhamid**, Musluoğlu Köşkü'nde **Midhat Paşa** ile vukû bulan mülâkâtında hissiyât-ı hakikiyyesini ve efkâr-ı muzmeresini (gizli düşüncelerini) gizlemekte şâyân-ı hayret bir muvaffakiyet ve maharet gösterdi." (**Osman Nûri**- a.g.e., sh. 97)

70 **Mustafa Armağan**- a.g.e.

71 "**Sultan Abdülhamid**, evâil-i cülûsunda serbestâne hareket ve halk ile temâse rağbet eder ve her yere giderdi. Hatta cülûsunu takip ene Ramazan'da Ayasofya câmiine gidüp cemaate mahsus maksûrelerin birinde oturmuş ve Rüşdü ve **Midhat Paşa**larla görüşmüş idi.

Padişah, halk arasında bulunuyor, halkın oturduğu yerde oturuyor, halk ile birlikte namaz kılıyor, herkes kendini görüyor, kendi de herkesi görüyor diye memnun ve müteşekkir olmak lâzım gelirken –ulemâ-yı din arasına karışmış ve eshâb-ı garez tarafından zihinleri karıştırılmış olan- birtakım taassub-i bârid ve fikr-i câmid erbâbından birtakım hocalar, «**Rüşdü** ve **Midhat Paşa**'lar kâfirdir (!) padişah,

Şöyle ki, yeni padişah, cülusunun hemen akabinde devlet müesseselerini ziyaret etmiştir. 14 Eylül'de Seraskerlik Makamı'na gitmiş, subaylarla birlikte yemek yemiş ve onlara memleketin geleceği hakkında bir nutuk irad etmiştir. Serasker **Redif Paşa** da, Padişah'ın bu nutkuna karşı bir teşekkür konuşması yapmıştır. Ertesi günün akşamında, yani 15 Eylül'de Hükümet Erkânı'yla Mâbeyn mensuplarını Yıldız Sarayı'na dâvetle kendilerine bir ziyâfet vermiş, bu ziyâfette de devletin içinde bulunduğu şartları anlatarak birlikte çalışmak sûretiyle bütün meseleleri halledeceklerini söylemiştir. 18 Eylül'de Tersâne'ye gitmiş eratın karavanasından yemek yiyerek bu demokratik tavrıyla askerin gönlünü fethetmiştir. 5 Ekim Perşembe günü de Şeyhülislâmlık Makamı'nı ziyâret etmiş, o gün Ramazan-ı Şerif'in içinde

---

anları karşısına almış ve arkasına frenk gömleği (!) giymiş, câmide konuşuyor. Millet-i islâmiyyeyi, gayr-i müslim cemaatler mebuslarının hükmüyle zebun edecekler.» gibi hezeyanlarla halkın efkârını teşvişe başladılar." (Bkz: **İbnü'l-Emin**, a.g.e., sh. 1277-1278)

İbnü'l-Emin, padişah'taki bu tavır değişikline sebep olarak **Mahmud Celâleddin Paşa**'dan tırnak içinde naklettiği cümle ile bazı ulemâyı gösteriyor ki, bu yanlıştır. Ermeni meselesi ve Balkan komitecileri gibi gâileler ve bunların dâhildeki akisleri dikkate alınmadan bu tavır değişikliği doğru olarak izah edilemez. **İbnü'l-Emin** bu beyânının devamında şöyle demektedir:

"Padişah, o zamanlar yalnız vükelâ ve ricâl ile değil, hürriyetperverlikle mâruf olan erbâb-ı kalemle de görüşür ve teâti-i efkâr ederdi.

Cülûsunun sekizinci günü **Namık Kemal Bey**'i huzuruna kabul ve bir saatten ziyâde sohbet ettiği esnada «...Allah, âfiyet versin, birader menviyatını (niyetlerini) daima benden gizlerdi ve sizlerle husûsiyet peydâ ettiğimi hiç istemezdi. Cenâb-ı Hakk'ın cilvesine bakınız ki, bu gün o, sizi görse tanıyacak hâlde değil iken tasavvurlarını gizlediği ve sizi kıskandığı kardeşini, kendisinin yapmaya muvaffak olamadığı şeyleri icrâya vâsıta eyledi. Hırka-i Şerif odasında secde-i şükrâna kapanıp bu lutf-i ilâhiye mazhariyetimi kemal-i tazarrula niyaz eyledim. Allah için olsun **Kemal Bey**, hep birlikte çalışalım, bu devlet ve saltanatı eski hâlinden âlî bir mertebeye getirelim.» demiştir. (a.y.)

İbnü'l-Emin verdiği bu bilgiyi bir dipnotla da şöyle te'yid etmektedir:

bulunulduğundan ulemâ ile birlikte iftar etmiştir. Müteâkiben 9 Kasım'da Haydarpaşa Hastanesi'ne giderek Sırp ve Karadağlılar'la çarpışırken yaralanıp tedâvî maksadıyla buraya getirilmiş askerleri ziyâret edip hatırlarını sormuş ve hepsine ihsânlarda bulunmuştur. Bu ilk günlerde bir çok kereler Sadrazam ve diğer vekiller ile câmilere gitmiş, halkla birlikte namaz kılmıştır. Saltanatının başlangıcında böyle bir tavır içinde bulunan Padişahın, bilâhare Yıldız Saray-ı Hümâyunu'na kapanması elbette ki sebepsiz değildi.

Hakikaten işe böyle başlayan bir padişahın, sonradan **"istibdad"** olarak adlandırılan, bir nevî **"örfî idâre"** (sıkı yönetim) tatbik etme yoluna girmesi, elbette ifade etmiş olduğumuz gibi sebepsiz değildir!..[72]

"**Kemal**, padişahın sözlerini nakl ile senâ etmesi üzerine **Ebuzziyâ**:

«Aldanma **Kemal**!.. O daima **Sultan Murad**'ın dediği âdemdir. Bu gün sana, bana başka türlü görünebilir. Lâkin hiçbir vakit başka türlü olamaz. Çünkü hilkati müsâid değildir.» demiş, **Kemal**:

«Sen, istediğin kadar sû-i zan et. Zâten senin huyundur. Lâkin göreceksin ki, **Abdülhamid**, hürriyetperverlikte Dünya'ya tek gelen bir padişah olduğunu cihana tasdik ettirecektir.» diye mukabele etmiştir. (a.y.)

72 **Tahsin Paşa**'nın nakdettiği şu vak'a, **Sultan II. Abdülhamid**'in meşrûtî idâreye bakışını açıkça ortaya koymaktadır:

"Meşrûtiyet'in ilânından (II. Meşrûtiyet) hayli zaman evvel bir gün ***Ahmed Midhat Efendi****, Amerika parlamentosunda cereyan etmiş olan gürültülü ve rezâletli bir müzâkereyi tasvir ederek* ***"Tercümân-ı Hakîkat"*** *Gazetesi'nde bir makale yazmıştı. Bu makalenin sebeb-i tahriri parlamento denilen müesseseyi gözden düşürmek ve* ***Abdülhamid****'in siyâsetine uygun gitmek olduğu zannedilebilir.* ***Ahmed Midhat Efendi****, o devrin iyi yazı yazan ve üslubiyle mevzuları canlandırabilen muharrirlerinden olduğu için bahsettiğim makalesini de câlib-i dikkat bir şekilde kaleme almıştı.* ***Abdülhamid****, bu makaleyi okudu ve bittabî pek memnun oldu. Kendisini saraya dâvet etti, ikrâm ve izazda bulundu.*

O esnada ***Midhat Efendi****'ye telkin edilmek üzere şu sözleri söyledi:*

"-Amcam ***Abdülaziz*** *merhumla Paris'e gittiğimiz zaman Fransa Hükûmeti, Fransa ordusu binbaşılarından* ***"Dresset"*** *isminde dirâyetli bir zâbiti bana mihmandar tâyin etmişti. Bu binbaşının iktidar ve kabiliyetini daha o zaman anladığımdan Padişah olduktan sonra*

İlerideki sayfalarda padişahı bu yola sevk eden âmiller çeşitli vesilelerle anlatılacak olduğu üzere, burada bu kadarla iktifa ediyoruz.

Midhat Paşa'nın **Veliahd Abdülhamid Efendi** ile Maslak Köşkü'ndeki bu görüşmesinden sonra Sadrazam **Rüşdü Paşa** da artık daha fazla mukavemet edemeyeceğini anladı. Zira saltanat değişikliğine taraftar olan **Redif Paşa**, Sadrazam'ı üstü kapalı olarak darbe ile tehdit etmiştir.[73] Bu durumda, Sadrazam **Rüşdü Paşa**, yapılacak değişiklik hususunda bir kere de İngilizler'in nokta-i nazarını öğrenmek istemiştir. Bu maksatla 25 Ağustos 1876 tarihinde Tarabya'daki İngiliz sefâretine giden Sadrazam, büyükelçi **Sir Henry Eliot** ile görüşmüş ve O'nun da muvafakatini almak ihtiyacını hissetmiştir.

Türk sadrazamına bakınız ki, Padişah değişikliği için bir ecnebî devletinden icâzet alma ihtiyacını hissedi-

---

kendisini İstanbul'a dâvet ettim, hizmetime aldım, Yıldız'da kendisine bir dâire tahsis ettirdim, rütbesini tedrîcen terfî ettim. ***Dresset Paşa****, âlim ve mütefekkir bir Fransız idi; bilhassa iyi tarih bilirdi. Parlamento ve kanun-i esâsî ilmine de vâkıf idi. Kendisiyle müsait vakitlerde Dünya hükümetlerinin eşkâli hakkında görüşürdüm. Bana karşı krallık taraftarı ve hükümdarlık idâresine mütemâyil gibi görünürdüyse de hakikatte parlamento usûlüne taraftar olduğunu anlamak güç değildi. Bu zâttan öğrendiğime ve 1293 meclisinden hâsıl ettiğim tecrübeye göre Millet meclisleri faydalı bir şeydir. Fakat parti mücâdeleleri iyi bir şey değildir. Bir meseleyi akıl, mantık, edeb ve terbiye, ilim ve fen noktasından müzâkere ve müşâvere etmek başka şeydir. Şahsî husûmet ve emellerle partizanlık etmek başkadır. Birincisi faydalı, ikincisi fenâ ve zararlıdır. Bâhusus muhtelif âmâl ve efkâr besleyen unsurların içtimâ ettikleri yerlerde fırka münâzaalarından memlekete dâima zarar gelir. Bizim ilk mecliste bunun acı tecrübeleri olmuştur."* (Bkz: **Tahsin Paşa**- a.g.e., sh. 228)

73 "...Hatta bir gün **Damad Mahmud Paşa**, **Redif Paşa** ile birlikte müverrih-i hakîri dahî celbettiler ve sözlerine mahrem eylediler. Zikr u fikirleri tâcil-i cülûsa çâre aramaktan ibâret idi.

Redif Paşa:

"-Eğer sadrazam bu cülûs maslahatını biraz daha te'hir ederse, biz çâresine bakacağız!.." demekle **Abdülaziz Han**'ın hal'i asker kuvvetiyle olduğu gibi bunu dahî asker deruhte edebileceğini telmih eyledi. (**Mahmud Celâleddin Paşa**- a.g.e, sh. 168)

yor?! Ne çare ki, **Veliahd Abdülhamid Efendi** dahî bu icâzet ihtiyacını hissetmiş ve daha evvel zikredildiği gibi çiftlik komşusu **Mr. Tomson**'u oraya göndermişti.

30 Ağustos Çarşamba günü, Bâbıâli'deki Nâzırlar toplantısının sonunda Sadrazam **Rüşdü Paşa**, zabıt kâtibi **Reşid Bey**'le toplantıda hizmet etmesi âdet olan dilsiz hademeleri dışarı çıkardıktan sonra bir girizgâh yaparak sözü **Midhat Paşa**'ya bıraktı. **Midhat Paşa, Sultan Murad**'ın durumunu anlattı. O sırada Sırbistan ile bir anlaşma imzalanması gerektiğini, bununsa mecnûn bir padişah ile olamayacağını izah etti. Tophane Müşiri **Rıza Paşa**'dan başka saltanat değişikliğine muhalefet eden olmadı. O da susturuldu.

31 Ağustos Perşembe günü hal' ve cülus kararlaştırıldı. Bütün devlet ricâli, Topkapı Sarayı'nda, Kubbealtı'nda toplantıya dâvet edildi. **Rüşdü Paşa**, Ticâret Nâzırı **Mahmud Paşa**'yı veliahd **Abdülhamid Efendi**'yi haber göndermeye memur eyledi ve O'na:

"-Bu gece kendilerini sarayda bulundurmayınız. Yarın sabah hırka-i saadet dairesine götürünüz. Şehzâde hazretlerinin mâlumu olsun ki, vükelâ-yı devlet bu kararı kendilerine hizmet için ihtiyar etmediler. Mücerred hükm-i kader olmak üzere **Sultan Murad** hazretleri ifâkat (iyileşme) bulamayacak sûrette hastalandığından, kendilerinin veraset-i meşrûaları hakkını yerine getirmek lâzım geldi."[74] dedi.

Bunun üzerine **Mahmud Paşa, Veliahd Abdülhamid Efendi'**yi durumdan haberdâr etti ve O'nu Nişantaşı'ndaki **Perestû Kadınefendi**'nin konağına götürdü. Kendisi ve Serasker Kaymakamı **Redif Paşa**, gerekli muhafaza tedbirlerini alarak o geceyi orada geçirdiler. **Veliahd Abdülhamid Efendi**, ertesi gün, Topkapı Sarayı'nda icrâ edilen resmî biat merâsimi ile cülûs etti.

---

74 **Mahmud Celâleddin Paşa**- a.g.e., sh. 169.

b- Cülûsü ve Kılıç Alayı Merâsimi

Ertesi gün (31 Ağustos 1876 Perşembe) **Veliahd Abdülhamid Efendi**, kapalı bir araba ile yanında eniştesi **Mahmud Celâleddin Paşa** olduğu hâlde Topkapı Sarayı'ndaki Mecidiye Kasrı'na geldi. Sarayın avlusu, sivil ve asker olarak takrîben dört-beş bin kişilik bir kalabalık ile dolmuş bulunuyordu.

Devlet erkânı, Kubbealtı'nda toplanmıştı. Dâvetlilerin gelişi tamamlandıktan sonra **Sadrazam Rüşdü Paşa**, gözyaşlarını akıtarak söze başladı ve:

"-Efendilerim!..

Sultan Murad-ı Hâmis Hazretleri, melek-haslet bir padişah idi. Fakat cülûslarından on-onbeş gün mürûrunda bir illete dûçâr oldular, yani kuvve-i müfekkirelerini zâyî ettiler. Edilen tedâvî kârgîr olmayıp (fayda vermeyip) şeriat-ı şerifenin bu gibi ârızanın zevâli hakkında tâyin etmiş olduğu müddet mürur etmiş iken[75] ifâkat bulamadılar. Şu hâlde icab-ı şer'-i şerif neyse beyân buyrulsun!.."[76] dedi.

Sadrazam **Rüşdü Paşa**, bu "beyân buyrulsun!.." sözünü söyledikten sonra, Şeyhülislâm **Hasan Hayrullah Efendi**'ye baktı:

"-Artık söz sizde!.." demek istiyordu. O da fetvâ emîni **Kara Halil Efendi**'ye işâret etti. Daha önceden hazırlanmış olan hal' fetvâsı, **Kara Halil Efendi**'nin nezdindeydi. Onu çıkarıp yüksek sesle okudu:

FETVÂ

"İmâmu'l-Müslimîn cünûn-i mutbik (şifâ bulmaz bir cinnet) **ile mecnûn olmağla imâmetten maksud**

---

75 *"...Bu veçhile bir müddet **Sultan Murad**'ın meslûbu'ş-şuur (şuuru bozuk) olduğu ketmolundu (gizlendi) ise de, gittikçe cinneti mütezâyid olarak (artarak) artık ketmolunamaz dereceye geldi ve bir de müvekkilin cinneti hâlinde vekâletin alâ rivâyetin bir ay ve alâ rivâyetin bir sene kadar hükmü bâkî olabilir ise de, meydanda bunca mesâil-i mühime var idi ki, mevkî-i icrâya konulması sahîhen bir irâde-yi Pâdişâhî'ye mevkuf idi."* (**Cevdet Paşa**- Tezâkir, c: IV, sh. 161)

76 **Mahmud Celâleddin Paşa**- a.g.e., sh. 170; **Osman Nûri**- a.g.e., sh. 99.

fevt olsa (ortadan kalksa) **uhdesinden akd-i imâmet münhal olur mu? Beyân buyurula!..**

El-cevap: Allahu a'lem olur.

Ketebehu'l fakir Hasan Hayrullah
Ufiye anhu (Allah onu afv etsin)"[77]

Bu fetvânın okunmasıyla **Sultan V. Murad** hal' edilmiş, sıra **Abdülhamid Efendi**'yi biat merâsimi için dâvete gelmişti. O ise, bu sırada Hırka-i Saadet Odası'nda bulunmakta idi. Altına gireceği yükün ağırlığını müdrik olarak rûhâniyet-i Rasûlullah'tan istimdad ve Cenâb-ı Hakk'a karşı niyaz hâlinde bulunuyordu.

Bu hal' mes'elesinin müessirlerinden olan Sadrazam **Rüşdü Paşa** ile **Midhat Paşa**, aslında **Veliahd Abdülhamid Efendi**'ye taraftar değillerdi.[78] Onlar,

---

77 **Mahmud Celâleddin Paşa**- a.g.e., sh. 170; **Osman Nûri**- a.g.e., sh. 99.

78 *"Müşârun ileyh (**Midhat Paşa**) hazretlerinin elinden geldiği kadar **Abdülhamid**'in cülûsuna mâni olmak istediğini herkes biliyor idi..."* (**Ahmed Sâib**- a.g.e., sh. 8)

Memduh Paşa diyor ki:

*"Perşembe günü erkenden Topkapı Sarayı'na azîmet takarrur ettiğinden **Şeyhülislâm Hayrullâh Efendi** ile sâhilhâne komşuluğundan yirmi senedir âşinâlığım bulunduğuna mebnî beni beş çifte kayığına aldı. İstanbul'a vardık. Mezkûr saraya dühul sırasında **Midhat Paşa** bize yetişti. Üçümüz beraber yürüdük. Sarayın Akağalar Kapısı'ndan geçilince bir cesîm kütüphâneye tesâdüf olunur. Bu kapının iç cânibinde duvarda tâlik edilmiş müdevveru'ş-şekil (yuvarlak) iki levha olup Salâtin-i izâm hazerâtının esâmi-i sâmiyeleri celî hatla yazılmıştır.*

***Midhat Paşa** o mevkîde durdu:*

*"-Son isme bakınız!.. **Abdülhamid**-i evvelde kalıyor. Mâbâdi tahrir kılınmamış. Saltanat, **Abdülhamid**'de hitam buluyor. Bizler de şu ismin sahibini tebrike gidiyoruz!.."* dedi. (Bkz: Hal'ler ve İclâslar, İstanbul, 1329, sh: 134)

Bu sözler, **Midhat Paşa**'nın **Sultan Abdülhamid**'in cülûsuna karşı isteksizliğini göstermiyor mu?

Gerçekten **Rüşdü Paşa**, **Sultan Hamid**'i padişah sıfatıyla ilk ziyaretinde Mâbeyn'de bekletilmiş ve bunu iyi alâmet saymayan Sadrazam istifaya yeltenmiş ise de, O'nun tasfiyesini o anda doğru bulmayan yeni Padişah, aşağıya inmiş, beklemekte olan Sadrazam'a iltifat

aslında **Abdülhamid Efendi**'yi atlayarak kardeşi **Reşad Efendi**'yi tahta geçirmek istiyorlardı.[79] Fakat zekî Veliahd, ileri görüşlü bir siyâset tâkip ederek onları Maslak Köşkü'ndeki görüşmelerde Meşrûtiyet taraftarlığı tâviziyle iknâ etmiş bulunuyordu. Bununla beraber **Rüşdü Paşa**'nın muhâlefetinin o tahta çıktıktan sonra da devam ettiği görülecek, bir hafta sonra gerçekleşen Kılıç Alayı Merasimi'ne hastalık bahanesiyle katılmayacak[80] ve bundan az bir müddet sonra da istifâya teşebbüs edecektir.

Sultan Murad'ın bu sûretle tahttan indirilmesi, masonik çevrelerde büyük bir teessür uyandırmıştır.[81]

Sadrazam **Rüşdü Paşa**, Şeyhülislâm **Hasan Hayrullah Efendi**, **Midhat** ve **Şerif Paşalar**, okunan fetvâyı ellerine alarak Hırka-i Saadet Dâiresi'ne gittiler. Fetvâyı, Veliahd **Abdülhamid Efendi**'ye teslim ettikten sonra kendisini biat merâsimini başlatmak üzere tahta geçip oturmaya dâvet ettiler.

Veliahd, Sultan **V. Murad** taraftarlarının yakışıksız bir harekette bulunmalarından endişe ettiği için bu merâsimin Arz Odası'nda yapılmasını istedi. Fakat Sadrazam **Rüşdü Paşa**, bunun kadîm Osmanlı an'anesine aykırılığını iddiâ ederek itiraz etti. Esâsen taht Bâbüs-

---

ederek:

"-Paşa, kendi kendime tıraş oldum, câmie gidiyorum. Geleyim de görüşelim." demiş ve istifasını kabul etmemiştir. (**Said Paşa**'nın Hâtıratı, sh:173'de:

"...İcrâ olunan taklid-i seyf alayında bulunmayıp temâruz eylemiş ve bununla fütur ve inhisarını izhar etmiş olduğu hâlde..." demektedir.)

79 **Sultan II. Abdülhamid**, Mâbeyn Başkâtibi **Ali Cevad Bey**'e:

"-Fakat bu adamlar beni istemezler, biraderi isterler. Çünkü bizim birader zımâm-ı idâresini başkalarına maa'l-memnûniye teslim eder!.. Fıtraten halim-selim adamdır." (Fezleke, sh: 12) demiştir.

80 **Mahmud Celâleddin Paşa**- a.g.e., sh.

81 **Memduh Paşa**- a.g.e., sh.: 133'te:

*"**V. Murad**'ın saltanattan hal' edilmesinin mason cemiyetinin ziyâde teessürünü mûcip olduğunu **Mısırlı Halim Paşa**'dan etrafıyla duyunca **Sultan Murad**'ın o cemiyete mensubiyetini bilmediği için hayrette kaldığını söylemektedir."*

saâde önünde hazır edilmiş bulunuyordu.

Veliahd, Paşalarla birlikte oraya geldi. Saat alaturka beşi çeyrek geçmekte (alafranga on iki) idi. Besmele çekip tahta oturdu. Evvelâ Nakîbu'l-Eşrâf ve Reisu'l-Ulemâ **Mustafa İzzet Efendi** saçak öpüp biat etti. Arkasından nâzırlar, âlimler, askerî ve mülkî ricâlin biatıyla merâsim tamamlanmış oldu.

Böylece '93'te (Rûmî 1293, Milâdî 1876) 93 gün padişahlık yapmış bulunan **V. Murad**'ın devri kapanmış; 34 yaşında, 34. Osmanlı padişahı olarak **Sultan II. Abdülhamid**'in devri başlamış oluyordu. Verilen işâret üzerine, deniz üstünde bu haberi beklemekte olan donanmaya mensup gemilerden yapılan yüz bir pâre top atışıyla yeni padişahın tahta geçişi îlân edildi.

Biat Merâsimi'nden sonra Arz Odası'na gelen yeni Padişah, sadrazam **Rüşdü Paşa**, Şeyhülislâm **Hasan Hayrullah Efendi** ve **Midhat Paşa**'yı huzuruna celbederek derhal **Sultan V. Murad**'a hal' edilmiş olduğunun tebliği ile Dolmabahçe Sarayı'ndan Çırağan'a intikal etmesinin gereğini irâde etti. Bu emir üzerine eski padişahın başkâtibi **Sadullah Bey** (Paşa) celbolunarak iradenin tebliğine memur edildi.

Bir müddet Topkapı Sarayı'nda ikamet edildikten sonra yeni Padişah, saltanat kayığıyla top atışlarına devam eden gemilerin arasından geçip Dolmabahçe Sarayı'na gelip yerleşti. Donanma tarafından yapılmakta olan şenliğin üç gün, üç gece devam etmesi emrolunduğu gibi taşrada da bu şenliklerin devamı ve biat merâsiminin vâliler vasıtasıyla tamamlanması irâde edildi.

Art arda bir çok cinâyet ve hal' hâdisesiyle mâneviyâtı sarsılmış olan ahâlî, bu saltanat değişikliği ile büyük bir sevince garkoldu. Gerçekten son üç ay zarfında önce **Sultan Abdülaziz** merhumun nâ-hak yere tahttan indirilmesi, üç-beş gün sonra câniyâne bir sûrette katli, arkasından **Çerkes Hasan** vak'asıyla Serasker **Hüseyin Avni Paşa**'nın öldürülmesi, **V.**

Murad'ın tahta çıkarılması, fakat aşırı içki düşkünlüğü sebebiyle zaten zayıf olan sinirlerinin bu dehşet verici hâdiseler sebebiyle daha da zayıflaması ile O'nun cinnet geçirmiş olması halkta bir bezginlik ve karamsarlık husûle getirmişti. Şimdi ise, genç, dinç bir padişahın tahta geçmesiyle halk, bir kâbustan uyanırcasına neş'eye gark olmuştu. Esâsen art arda mesut bir tesâdüfle gerçekleşen bir çok vak'a da halkın bu sevinç galeyânını takviye etmişti.

Gerçekten tam da yeni hükümdarın tahta çıktığı gün Sırplarla devam etmekte olan harbe dâir zafer telgrafları gelmesini ahâlî O'nun **"ayağının uğuru sayıp"** bir kat daha neşelendi.

Cülûsu tâkip eden ilk üç gün, günde beş defa donanmadan top atışlarıyla şenlik devam etmiş[82]; dördüncü gün ise, yeni padişahın bir kız evlâdı Dünya'ya gelmesiyle halkın sevinci bir kat daha artmıştı. Uğur sayılan bu hâdiseden sonra da beşinci gün ise, padişah'ın doğum gününe tesâdüf etmiş, bu vesileyle yapılan doğum günü tebriklerine ilâveten yedinci gün Kılıç Kuşanma Merâsimi ile halkın sevinci doruk noktasına ulaşmıştır.

7 Eylül 1876 Perşembe günü yapılması kararlaştırılan Kılıç Alayı'na tekaddüm eden günler, bunun ciddî hazırlıkları ile geçmiştir. Yaklaşan Ramazan-ı Şerif dolayısıyla Kılıç Alayı'nın bu sûretle bir hafta zarfında gerçekleştirilmiş olması, İstanbul halkını tar-

---

82 *"Cülusun üç günü böyle zevk ve sürur ile geçtiği gibi dördüncü günü **Abdülhamid**'in bir kız çocuğunun Dünya'ya gelmesi, beşinci gün kendisinin yevm-i velâdetine müsâdif olması, yedinci günü Kılıç Alayı icrası hasebiyle cülûsun ilk haftası hep şenlik ve donanmalarla geçti."* (**Osman Nûri**- a.g.e., sh. 101) dedikten sonra garezkârlığını açığa çıkaran şu sözleri söylüyor:

*"Halk bu eyyâm-ı fevkalâdenin neş'esiyle sermest iken **Abdülhamid** boş durmuyor, umûr-i idâre-i hükûmeti munhasıran «kendi eline almak» için tertibat ile uğraşıyordu..."* (**Osman Nûri**-a.g.e., sh. 101)

*"...**Abdülhamid**, efendiliği zamanında fevkalâde hasis olduğundan Dolmabahçe Sarayı'na yerleşir yerleşmez, bunca gavâil (gâileler) arasında en ziyâde düşündüğü cihet, Saray'ın mesârifini azaltmak oldu."* (a.y.)

ihte emsâli az görülmüş bir şenlik ile neşe ve sürûra garketmiştir. Yapılacak merâsimin programı, mümkün olan her vâsıta kullanılarak halka duyurulmuş, sefâretlere haber verilmiş ve gerekli bütün emniyet tedbirleri alınmıştı. Ayrıca halkın bu merâsimi tâkip edebilmesi için cadde ve sokakların müsâid yerlerine, hatta harap kale duvarları üstüne bile seyirciler için kerevetler kurulmuştur. Fakat alâka o kadar büyüktü ki, merâsimi takibe müsait olan yerlerde ayakta durabilmek bile müşkil olduğundan bugünkü maç bileti karaborsası gibi o gün de böyle kerevetlerin bazı açıkgözlerce önceden tutularak başkalarına kiralandığı bile görülmüştür.[83]

Yabancı sefâret mensupları için de Edirnekapı'da dört mükemmel çadır kurulmuştu.[84] Ayrıca kendilerine mükellef bir ziyâfet için de tertibat alınmıştı.

O gün sabahleyin erken saatlerinden itibaren deniz nakil vasıtası nâmına ne varsa, gemiler, istimbotlar, mavnalar, pazarcı kayıkları, sefârethânelere mahsus tenezzüh (gezinti) vapur veya motorları halkı bedâva Eyüp İskelesi'ne taşımaya başlamışlardı. Bir çok yüksek rütbeli subay, Eyüp İskelesi'nde padişah'ı karşılayıp selâmlamak için toplanmış bulunuyordu. Bugün karayollarında görüldüğü gibi, o gün de deniz

---

83 **Osman Nurî**- a.g.e., sh. 106'da, *"Bu kerevetler üzerinde bir kişilik yerin iki mecidiyeye kadar kiralandığı oldu."* demektedir.

84 Edirnekapı Surları'nın dibinden Eyüp'e kadar mâlum ve meçhul bir çok sahabe kabri bulunduğu için buraya müslüman olmayanların ayak basmaları yasaktı. Sonuna kadar riâyet edilmiş olan bu kaide sebebiyledir ki, yabancıların tebriklerini kabul, hep böyle Edirnekapı'da kurulan çadırlarda gerçekleştirilmiştir.

Meşhur Türk dostu **Piyer Loti "Aziyâde"** isimli romanında Eyüp sırtlarında bir gönül mâcerâsı yaşamışsa da bunu, oraya müslüman kıyafetiyle girmek sûretiyle gerçekleştirebilmiştir.

Gerçekten Araplar, Peygamber Efendimiz'in İstanbul'u fetih müjdesi dolayısıyla bu şehri fethedenlerden olmak için buraya karşı dört sefer icrâ etmişler, bunlardan biri kışa denk geldiği için binlerce sahabe Edirnekapı Surları ile Eyüp arasında şehid olmuştur ki, bunların kahir ekseriyetinin kabri meçhuldür. Osmanlılar'ın o topraklara, gayr-i müslim ayağı bastırmamak hususundaki hassâsiyetlerinin sebebi buydu.

üzerinde büyük bir trafik kargaşası yaşanıyordu. En büyüğünden en küçüğüne kadar bayraklar ve filamalarla süslü, rengârenk bütün deniz vasıtaları Haliç'i doldurmuştu. İnzibat istimbotları, güçlükle Padişah'ın geçeceği güzergâhı açmak için gayret sarfediyorlardı. Haliç'e bakan evlerin balkonları, pencereleri kalabalık seyircilerle doluydu. Haliç kenarındaki dükkânlar ve kahvehâneler, defne dalları ve bayraklarla süslenmiş, halk, Haliç'in iki sahilini hınca hınç doldurmuştu.

Nihayet Padişah'ın, Dolmabahçe Rıhtımı'ndan on üç çifte kürekli ve köşklü saltanat kayığına binmesiyle donanmadan toplar atılmaya başladı. Bu, Kılıç Alayı Merâsimi'nin başladığını gösteren bir işâretti. Padişah'ın karşısında **Damad Mahmud Celâleddin Paşa** oturuyordu. Saltanat kayığı, gemilerin arasında geçerek Haliç'e girdi. İrili ufaklı nakil vasıtaları arasında yol bulmak için güçlük çekiliyordu. Öğlen vaktine doğru başlayan bu merâsim arasında Haliç'in iki yakasını dolduran ahalinin:

"-Padişahım, çok yaşa!.." ve:

"-Padişahım, devletinle bin yaşa!.." âvâzeleriyle top atışları birbirine karışıyordu.

Top atışları; **"Aziziye"**, **"Osmaniye"** ve **"Sultaniye"** gibi Osmanlı gemilerine ilâveten Avusturya'nın **"Firunsburg"** ve **"Albatros"** fırkateynleri ile Almanya'nın **"Meteor"** ve **"Komet"** kambotları, Fransa'nın ise **"Petrel"** ve **"Tuner"** gemileri de top atışlarına devam ederek Padişah'ı selâmlıyorlardı.[85]

Eyüp İskelesi, baştan başa kırmızı kadife ile kaplanmıştı. Câmi avlusunda toplanmış olan devlet ricâlinin heyecanlı bekleyişi, nihâyet bando mızıkanın **"Zât-ı Şâhâne"** Marşı'nı çalmaya başlamasıyla Padişah'ın iskeleye çıktığı anlaşıldı. Subaylar, kılıçlarıyla karşılama ve selâmlamayı îfa ettiler.

Ellerinde altın buhurdanlar tutan teşrifâtçıların refakatinde câmiye doğru ilerleyen Padişah, câmi

---

85 **Osman Nurî**- a.g.e., sh. 107.

Sultan II. Abdülhamid
-Tahta çıktığı ilk günlerinde-
Henüz sakalı yok.

başimamı ile birlikte câmiye girip cemaatin çoktan kılmış olduğu öğlen namazını ifa etti. Müteâkiben **Ebâ Eyyüb el-Ensârî Hazretleri**'nin türbesine girerek orada kendisine **Hazret-i Ömer**'in kılıcı kuşandırıldı. Müteâkiben yüksek sesle veciz bir duâ yapıldı. Kısmen türbe içinde ve kısmen de türbe önündeki meydanlıkta tebrikleri kabul eden Padişah, hazır edilen süt beyaz bir arap atına binerek mezarlıklar arasından Edirnekapı'ya varmak üzere hareket etti. O sırada elli koyun kurban edilerek câmi civarındaki fakirlere dağıtıldı.

Önde **"peyk"** denilen silahşörler yürüyordu. Bunlar, kadîm kıyafetler içindeydi. Ellerinde balta ve kalkan tutuyorlardı. Bunların arkasından üzerleri süslenmiş, müzeyyen eğerli on at yürüyordu. Atların arkasında devlet ricâli yer almıştı. Bunların hepsi üniformalarını giymiş ve sahip oldukları madalyaları göğüslerine takmışlardı. Alayın tertibinde teşrifatçılar, miralaylar, ûlâ sınıf-ı sânîsine kadar mülkiye rütbeliler, mirlivalar, Haremeyn pâyesine kadar âlimler, Rumeli Beylerbeyi rütbesini hâiz mülkiyeliler, ferikler (generaller), İstanbul pâyeli âlimler, kazasker, vekiller ve vezirler yer almış bulunuyordu. Vezirlerin arkasında beyaz elbisesiyle Şeyhülislâm yer almıştı. O'nun arkasında gümüş zırhlı elbise giymiş silâhşörlerle etrafı çevrilmiş olan Zât-ı Şâhâne yer almıştı.

Sultan II. Abdülhamid'in bindiği arap atının vücûdunun hemen her tarafı altın ve kıymetli taşlarla süslüydü. Padişah, müşîr (mareşâl) üniformasını giymiş bulunuyordu. Göğsünde Osmanlı ve Mecidiye nişanları parıldıyordu. Kuşandığı kılıcın kabzası, ışıklar saçacak sûrette müzeyyendi.

Bütün görgü şâhitlerinin ifâdesine göre, **Sultan II. Abdülhamid**, gamlı görünüyordu.[86] Zira O,

86 Garezkâr düşmanlarından **Osman Nûri**, O'nun bu hâlini şöyle tasvir ediyor:

"...Aşağıya sarkık uzun bıyıkları, âdeta çatık kaşları, birbiri üzerine binmiş ince dudakları ile gâyet muzlim (karanlık) bir şekil alan çehre-

devlet yükünü üstlenmeden önce, bu devletin içinde bulunduğu ağır şartları yakînen görüp kavramıştı. İçeride ricâl bozukluğu, ecnebî sefirlerin bitip tükenmek bilmeyen müdâhaleleri ve dışarıda ise, bir çok düşmanın Osmanlı'yı yok etmek için kurduğu plânları, daha şehzâdeliğinde kavrayıp anlamıştı. Bu sebeple altına girdiği yükün azametini kavramış bulunduğu yüz ifadesinden bile belli oluyordu.

Bu ihtişamlı alay, Edirnekapı Surları dibine gelince Padişah, burada attan inip hazır edilmiş olan tahta geçip oturdu. Ecnebî sefirlerin tebriklerini kabulden sonra, yola revan olarak **Yavuz Sultan Selim Han**'ın ve burada yatan babası **Sultan Abdülmecid**'in kabirleriyle **Fâtih Hazretleri**'nin türbesini ziyaretten sonra Topkapı Sarayı'na geldi. Burada yalnız olarak Hırka-i Şerif dâiresine geçip uzun bir müddet ibâdetle meşgul olmuştur. Ardından devlet erkânını kabul edip kısa bir görüşmede bulunduktan sonra Sarayburnu'nda beklemekte olan saltanat kayığı ile tekrar Dolmabahçe Sarayı'na avdet etmiş ve bu sûretle Kılıç Alayı Merâsimi bitmiş oldu.

II- SULTAN II. ABDÜLHAMİD'İN ŞAHSİYETİ

A- FİZİKÎ HUSÛSİYETLERİ

Sultan II. Abdülhamid, bütün görgü şâhitlerinin ifâdelerine göre, orta boylu, gür ve kalın sesli, cevval bakışlı[87], saçı ve sakalı koyu kumraldı. Burnu; Osmanlı hânedanı mensuplarının -âdeta- müşterek bir husûsiyeti olan kavisli ve büyükçe idi.

Son vakanüvis **Abdurrahman Şeref Efendi**:

"-...Sîma ve bünyesinde hanedân-ı Osmânî'ye mahsus olan alâmât (alâmetler) iyice fark ve müşahede olunur idi. Nitekim ***Centilo Bellini*** *tarafından tersîm olunan* ***Fâtih****'in tasvirinde Hakan-ı Sâbık'ın (eski hükümdarın, yani* ***Sultan II. Abdülhamid****'in) hutût-ı vechiyesi nümâyândır.*

---

si ölü benzi gibi bembeyaz idi." (**Osman Nûri**- a.g.e., sh. 109)

87 **Tahsin Paşa**- a.g.e., sh. 13.

Kendisi zeki ve hassas, dakikaşinas, muâmele-i mûtâdesi nâzik, halâvet-i mahsûsa-i sadâya mâlik, efendilik ve hilâfet ve saltanatın izz ü vakarını maat-takdir (takdir ile) tamamiyle yerine getirir, bendegânını taltif ve kendisiyle görüşen ecânibi tatlı dili ve câzibe-i nezâketi ile teshir (büyüleme) etmenin yolunu bilir, teh-didini hakkıyla îkaya kâdir ve lede'l-hace (gerektiğinde) izhâr-ı şiddet veya teskîn-i hiddete muktedir idi."[88] demektedir.

İbnü'l-Emin ise,

"-...Fransızca bir eserde ***I. Abdülhamid****'in bir resmini görmüştüm ki, O da,* ***II. Abdülhamid****'e hayli benziyordu."*[89] dedikten sonra merhumun burnunun büyüklüğüne çirkin bir sûrette târizde bulunanlar hakkında da şu sözleri söylemektedir:

"-Burnunun büyükçe olmasını da büyük bir kusur farz ederek ***«Hamîdî Burun»*** *diye eğlenen sümüklüler ve* ***«kârizde oluptur gûya sümüklü burnu»*** *tarzında hezeyan eden sarhoş şâirler bilmelidirler ki, burnun büyüklüğünde-küçüklüğünde, güzellikte-çirkinlikte mahlûkun sun'ı yoktur. Hazret-i Hâlik nasıl istemişse, öyle yaratmıştır. Merhûmun eğlenilen burnu ise, asâletini isbat eder ki, Osmanlı padişahlarının burunları ekseren o şekildedir."*[90]

Görgü şâhidleri içinde merhumun fizikî husûsiyetlerini en mufassal bir şekilde anlatan kızı **Ayşe Osmanoğlu**'dur. O diyor ki:

"... Rahmetli babam orta boylu idi. Saçı ve sakalı koyu kumraldı. Saçları tepeden dökülmüştü. Etrafta gür saçları vardı. Burnu yüksekti: Osmanlı Hânedânının alâmetini taşıyan biçimde idi.

Gözleri tahrirli yeşil ile mâvi arası elâ idi. Gözlerinin etrafı biraz halkalı idi. Bakışları gâyet zekî ve hassastı.

---

88 **Abdurrahman Şeref- Sultan Abdülhamid-i Sânî**: Sûret-i Hal'i, İstanbul, 1918, sh: 3.

89 **İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal**- a.g.e, sh. 1292.

90 **İbnü'l-Emin**- a.g.e, sh. 1292-3.

Yıldız Sarayı'nda alınmış olan bu fotoğraf, ekserisi **Sultan II. Abdülhamid**'in çocukları olmak üzere Osmanoğullarından bir grupu göstermektedir.

Kaşları kalın olmayıp yine Osmanlı Hânedânına mahsus bir tipte idi. Kuvvetli zekâsını gösteren alnı açık ve yüksekti. Dudakları ne kalın, ne inceydi. Yüzü beyaz ve pembeliğe meyyaldi. Vücûdu ise, yüzünden daha beyaz olup âdeta fildişi gibiydi. Göğsünde ve kollarının üstünde biraz tüyler vardı. elleri orta büyüklükte ve biçimli, ayakları da ne küçük, ne büyüktü.

Sesi tatlı, kalın ve gürdü. Söz söylerken dinlemek zevki duyulurdu. Fikirlerini ve merâmını fevkalâde bir ifâde ve nezâketle anlatmaya muktedirdi. Hareketlerinde Padişahlık vakar ve halâveti görülürdü. Hülâsâ; tipi tamamıyla Osmanlı Hânedânı'nın tipi idi.

Dâimâ sâde giyinir ve hiçbir hususta âlâyişten hoşlanmazdı. Haremde koyu gri renkte elbise giyer, aynı renkte palto kullanırdı. Griyi çok sevdiğinden bu renk âdeta O'na mahsus gibiydi. Resmî günlerde, tabiî üniforma giyerdi. Elçileri ve paşaları husûsî olarak kabulünde siyah yahud koyu lâcivert elbise ve palto giyer, aynı renkte boyunbağı kullanırdı. Pek nâdir olarak tek bir inci iğne veyahud sâde bir plâtin iğne takardı. Ya düz plâtin yahut düz altın çifte kol düğmesi kullanırdı.

Marangozhânesinde çalıştığı, resim çizdiği ve boya ile uğraştığı zamanlar, kahverengi kadife pantolon ve kolları sıvalı gömlekle çalışırdı.

Gecelikleri hep beyaz ketenden, dize kadar gömlek gibi iki tarafı yırtmaçlı idi. İcap ettiği zaman bu gömleğin üzerine pantolonunu çekip geceliğe beyaz kumaştan boyunbağı takar veyahut açık renk bir boyunbağı bağlar, ceketini giyer, kimi kabul edecekse bu sûretle kabul ederdi.

Bazı gecelikleri beyaz yünlü kumaştan pijama gibiydi. Mendilleri beyaz ve kısmen de renkli ketendendi. Fantezi yeleklerini, bütün gömlek ve çamaşırlarını Paris elçisi ***Münir Paşa*** *yaptırıp gönderirdi. Avrupa'dan gelen bu çamaşır ve yeleklerden pek genç işi bulduklarını oğullarına hediye ederdi.*

Ömründe uzun gömlek ve hırka giymemiştir.

Sabahları yataktan kalkar kalkmaz, kahverengi kaplı samur kürkünü arkasına alarak hamama gider, çok soğuk havalarda bu kürkü elbisenin üzerine geçirerek öyle otururdu.

Mendillerini gâyet temiz kullanırdı. Küçük tülbentleri kestirip bunları kullandıktan sonra yaktırırdı. Yatak takımları da hep beyaz ketendendi.

Düz sarı renk bir ağaçtan yapılmış bir bastonu vardı. Bunu yalnız sarayın bahçesine çıkarken eline alır, başka zaman kullanmazdı.

Giydiği kunduralar çizme gibiydi ve biraz da topuklu idi. Bunları kunduracıbaşıya diktirirdi. Selânik'ten geldikten sonra bu kunduraları kardeşlerimizin ikincisi ve erkek kardeşlerimin en büyüğü olan ***Mehmed Selim Efendi*** *birader diktirip gönderirdi. Bu kunduraların üzerine, çamurdan koruması için başka bir kundura daha geçirilirdi. Vaktiyle ava giderken bu çizmelerin daha uzununu giyer, ata binerken de mahmuz takarmış. Her sabah kalkıp da hamama giderken içi beyaz deri rugan terlikler giyerdi. Fakat gece yatıncaya kadar kimse kendisini terlikle görmezdi. Çorapları beyaz yün ile ipek karışık ve kısa konçlu idi. Yazın beyaz pamuktan çorap giyerdi.*

Günde üç-dört defa abdest alır, namazını muntazaman kılardı. Seccâdesi Hereke fabrikasında yapılmış bir halı idi. Nereye giderse kolaylıkla götürülürdü. İpekli üzerinde namaz kılmak câiz değildir, derdi. Tesbihi daima cebinde idi. Yeşim taşındandı. Parmağına yüzük olarak altın üzerine beyaz bir akik taş takardı. Başka bir yüzük taktığını kimse görmemiştir. Bu yüzükle tesbihi şehzâdelik zamanında Şeyhülharem ***Hacı Emin Paşa*** *kendisine Mekke'den getirip hediye etmiş, o zamandan ölünceye kadar tesbihi cebinde, yüzüğü parmağında taşımıştır. Bu yüzük şimdi annemin parmağındadır.*

Şehzâdelik zamanından beri kullandığı büyük bir kronometre altın saati de daima yeleğinin cebinde bulundurmayı âdet edinmişti.

Cumalık elbiseleri, büyük üniformaları, takacağı nişanlar ve kılıcı, Esvapçıbaşının dâiresinde saklanırdı. Giyeceği zaman Selâmlık Odası'na getirip hazır ederlerdi. Kendisini Esvapçılar giydirirlerdi." [91]

Kendisini en fazla ve yakînen tanıyanlardan biri de hiç şüphesiz Mâbeyn Başkâtibi **Tahsin Paşa**'dır. O da merhumun hayatına hâkim olan nizam ve intizamı şöyle anlatmaktadır:

"...Görüştüğü kimseler üzerinde nâfiz nazarlarıyla ve uyanık zekâsıyla bir tesir-i mahsus bıraktığına şüphe yoktu. Sefirlerin ve ecnebî misafirlerin bu hususta müteaddit ve riyâsız şehâdetleri olmuştur.

***Sultan Hamid** vücutça zinde ve çevik idi. Batâetten (zihnî durgunluktan) hiç hoşlanmazdı. Zarâfete meftûn idi. Temiz ve itinalı giyinmek hayatta bir intizam ifâde ettiğini söylerdi. İnsanların kıyafetlerinde ihmal göstermeleri kendilerinde fikrî insicam bulunmayışından ileri geldiğine kaani idi. Nitekim sehiv denilen şeyin gayr-i ihtiyârî olabileceğine inanmazdı. Bazen bir tezkerenin tebliğinde, bir ismin yerine başka bir isim yazmak sûretiyle sehvettiğim olurdu. Bunun bir sehiv eseri olduğunu söyleyerek îtizar ederdim. Bir defa bana şu sözleri söylemişti:*

"-İnsanda sehiv olmaz, sehiv ya kasden olur yahut dikkatsizlik neticesinde vukua gelir. Kasden yapılan sehivler, mücâzâtı müstelzim bir kabahattir. Dikkatsizlik neticesinde vukua gelen sehivlerin kabahati o dikkatsizliği yapana râcidir. Dikkatsizlik mâzeret sayılabilir mi?"

***Sultan Hamid** sıhhatine pek itina ettiği için çalışma saatleri, yemek ve istirahat zamanları son derece muntazam idi. Geceleri erken yatar, sabahları erken kalkar, sabah banyosunu hiç ihmal etmezdi. Her sabah namaz kılar, duâ okur, hafif ve az yemek yerdi.*

*Pek çok sigara ve kahve içerdi. Sigaralarını Tütüncübaşı **Ali Efendi** denilen ve en eski emektarlarından olan zât tedârik ve takdim ederdi. Kah-*

91 **Ayşe Osmanoğlu**- a.g.e., sh. 9-11.

vesini kahvecibaşı hazırlar ve bir tepsi içinde iki beyaz fincan ve bir cezve ile gönderirdi. ***Sultan Hamid****, her defasında behemehal iki fincan kahve içmeyi sevdiği için birinci fincanı bitirdikten sonra ikincisini aynı fincanda içmeyip diğer temiz fincana koyarlardı.* ***Sultan Hamid****'in içtiği su ikinci kilerci* ***Hüseyin Efendi*** *tarafından bir sürahiye konulur ve bu sürâhi mühürlü bir çanta içinde takdim olunurdu.*

Sarayda biri "matbah-ı âmire" denilen ve her gün birkaç bin kişinin yemeğini pişirip hazırlayan bir mutfak, bir de zât-ı şâhânenin husûsî mutfağı vardı. Husûsî mutfakta büyük bir itina ile hazırlanan yemekler, birinci ve ikinci kilerciler mârifetiyle ve her günün yemekleri yazılı bir liste dâire-i hümâyuna gönderilir, zât-ı şahanenin bu listeden intihap ettikleri, haremağaları vasıtasıyla alınarak kadınlara verilir, bu sûretle servis yapılırdı. ***Sultan Hamid****, bilhassa hafif yemekleri tercih eder ve her defasında az yerdi. Yemekten sonra bir parça istirahat etmek mûtadı idi.*

Sultan Hamid*'in yatak odası kendisine mahsus dâirenin birinci katında idi. Bu dâireye çimento döşeli bir yoldan ve camlı bir kapı ile girilirdi. Bu kapının iç tarafı küçük bir taşlık idi. Buna açılan bir kapıdan iki basamaklı bir merdivenle bir salona çıkılırdı. İşte* ***Sultan Hamid****'in yatak odası bu salonun sol tarafında idi.*

Yatak odasına girilince sol tarafta bir paravana, bunun arkasında da Hünkâr'ın karyolası vardı. Hünkâr'ın muayyen bir yatak odası olmadığı ve yerde yattığı hakkındaki rivâyetler hurâfedir.

Abdülhamid*'in en çok okuduğu ve daha doğrusu okutmak sûretiyle dinlediği kitaplar zâbıta romanları, cinâî hikâyeler ve seyahatnâmeler idi. Yıldız Sarayı'nda bir mütercim dâiresi vardı. Buraya memur edilen zevâtın unvânı "Mâbeyn-i Hümâyun Mütercimi" idi. Bunlar arasında Sadrazam* ***Hakkı Paşa****, rüsûmât müdürü* ***Sırrı Bey****, Hâriciye tercüme kalemi müdürü* ***Nişan*** *ve* ***Safer Efendiler*** *gibi zevât da vardı. Bunların başlıca vazife-*

*leri Avrupa'da intişar eden romanların dikkate şâyân olanlarını ve bilhassa zâbıta romanlarını tercüme etmekti. Bu tercümeler, **Sultan Hamid**'in yatak odasında ve paravana arkasında roman okumaya memur olan zevâta tevdî olunurdu. Hünkâr yatağa girdikten sonra bu roman okuyacak zât –ki evvelleri gidiş memuru[92] **Mahmud Efendi** idi ve ondan sonra bu vazife esvapçıbaşı **İsmet Bey**'e ve mâbeynci **Emin Bey**'e intikal etmişti.- paravananın arkasına oturur, Hünkâr'ın uykusu gelinceye kadar romanı okur, nihayet Hünkâr:*

"-Kâfi!.." deyince dışarı çıkar, yatak odasının kapısı içerden kapanır, odanın dış tarafında ve kapının önüne yapılan yer yataklarında bir haremağasiyle bir boşnak tüfekçi veya Söğütlü Alayı efrâdından biri yatarlardı.

***Sultan Hamid**, müstacel bir iş zuhurunda gecenin herhangi bir vaktinde kendisinin uyandırılmasına müsaade etmişti. Bir işin müstâceliyetini ve Hünkâr'ı uykudan uyandırmaya değeri olup olmadığını takdir etmek hak ve mes'ûliyeti onu arz eden zâta âit idi. ...*

*Paravana arkasında Hünkâr'ın yatağı meyilli ve yüksek olduğu için Padişah paravanının kanatlarının ittisal noktasından görünerek konuşurdu. Böyle gecelerde bile **Abdühamid** îtiyadını bozmaz, bazen yarım ve hatta bir-bir buçuk saat o müstacel iş için irâde tebliğ veya cevaba intizar ettikten sonra da tekrar yatar, fakat ertesi sabah gene vaktinde ve erkenden kalkarak çalışmaya başlardı. Bu yeknesak hayat hiç değişmeden bu sûretle devam edip dururdu.*

***Sultan Hamid,** ehemmiyetli hiçbir hastalık geçirmemişti. Sıhhatine pek itina ettiğinden bütün ömrü ârızasız geçmişti. Bir aralık böbrek hastalığından muzdarip olmuştu."*[93]

Sultan II. Abdülhamid'in kahve ve bilhassa sigaraya düşkünlüğü, çok ehemmiyetli olmamakla be-

92 Gidiş Memuru: Padişahların, saray hâricindeki gezinti veya seyahatlerde gerekli program ve tertibat ile vazifeli memur.

93 **Tahsin Paşa**- a.g.e., sh. 13 vd.

raber, -hiç şüphesiz- yine de bir kusurdur. Buna bir de alafranga mûsikî ile tiyatro seyretmeye aşırı meylini ekleyebiliriz.

Mûsikî tahassüsle alâkalı olduğundan, o derecede millî ve dînî hisleri kuvvetli ve **"halîfe"** sıfatını taşıyan bir insanın perde perde alçalıp yükselmesiyle huzuru temsil ve ona âmil olan millî mûsikîye, ânî iniş çıkışlarıyla asabîyeti tahrik ve temsil eden batı müziğini tercih etmesi elbette bir kusurdur. Bunu, O'nun yetişme şartlarıyla izah etmek kabilse de, tiyatroya düşkünlüğünün[94] mâ-

---

94 *"**Sultan Hamid**, tiyatroyu pek severdi. Ekseriyâ çok çalıştığı ve zihnen yorulduğun günlerde tiyatro emrederdi. Bunlar, İtalyan artistlerinden müteşekkil idi. Bu artistler, Garb piyeslerini oynarlardı. Mamafih alaturka oyunlar için de Muzika-i Hümâyun denilen kadroya dahil sanatkârlar vardı. Son zamanlarda komik **Abdürrezzak Efendi** de bunlar meyânına alınmıştı..."* (**Tahsin Paşa**- a.g.e., sh. 16)

"...Tiyatro bazen sefirlerle mülâkâta vesile olmak için de tertip olunurdu. Sefirler, Cuma günleri Selâmlık resminden sonra Çit Köşkü'nde kabul olundukları gibi husûsî ziyâfetlerden sonra tiyatroda görüşüldüğü de vâkî idi." (a.y.)

*"Ağustos'un yirmi dokuzuncu günü (11 Eylül 1908) Harbiye Nezâreti meydanında sûret-i mahsûsada inşâ olunan mahalde bilcümle ümerâ ve zâbitân-ı askeriye taraflarından tertip olunan konser ve tiyatroya zât-ı hümâyunlarının dahî lütfen teşrifleri hüsn-i tesiri mûcip olacağı, Harbiye Nâzırı (**Ali Rıza Paşa**) tarafından beyân ve ifâde olunması üzerine keyfiyeti hâkpây-ı şâhâneye arz eyledim. Buyurdular ki:*

"-Ben de tiyatroyu pek severim. Lâkin bu «Vatan» oyunu halkı ihtilâle dâvet için tertip edilmiş bir oyundur. Şimdi halkın efkârını teskin ve âsâyişi muhafaza etmek lâzım gelirken, hâlâ halkın ezhânını tehyîce çalışıyorlar. Bir de zâbitlerimiz, askerlerimiz hep oyuncu olmuş, hele bu hiç câiz değildir. Asker tiyatro oyuncusu olur mu? Askerlik şerefi nerede kalır? Zâbitlerimizin tiyatrolarda oyunculuk ettiklerini neferler görürlerse böyle zâbitâna Türkler hiç hürmet eder mi? Bir de bu kulüpler nedir? Arap Kulübü, Arnavut Kulübü, Rum Kulübü velhâsıl her millet kendisine bir kulüp yapmış. Bunlar fena şeyler. Bu devlet, bir çok muhtelif kavimlerden terekküp etmiştir. Bunları birleştirmeye çalışmalıdır. Bu gidişe bakılırsa, her kavim ayrı ayrı yaşamaya hazırlanıyor. Bu işler kolay zan olunmasın, pek müşküldür. Beni bir şeye karıştırmıyorlar. Ben de karışmak istemem. Amma işler bozulursa, sonra bir daha yerine gelmez. Sadrazam Paşa'ya söyle, zâbitlerin, askerlerin tiyatrolarda oyunculuk etmelerini ve bu kulüpleri men et-

zur görülebilmesine imkân yoktur. Zira şer'an, şahs-ı muayyenin taklidine cevaz yoktur!.. Acaba Yıldız'daki tiyatroda oynanan oyunlar, bu nokta-i nazardan bir kontrolden geçiyorlar mıydı?! Sanmıyorum. O zaman sayıca gâyet çok olan ulemânın da bu hususta –müsbet veya menfî- bir mütâlea serdettiğine dâir, ben şahsen bugüne kadar hiçbir şey görmüş değilim.

Şüphesiz, daha ziyâde harem halkının eğlenip hoşça vakit geçirmesi ve kendisinin zaman zaman zihnî yorgunluktan kurtulması için ihtiyar edilmiş olan tiyatro meselesi, aslında dînî nokta-i nazardan pek hassastır.[95]

Mabeyn Başkâtibi **Tahsin Paşa**, bir çok siyâsî meselenin Sultan tarafından tiyatro seyredilirken konuşulduğunu naklettiğine nazaran bir dinlenme ve eğlence vâsıtası gibi görünen tiyatro seyri esnasında dahî Padişah'ın zihninin memleket meseleleriyle meşgul bulunduğu anlaşılmaktadır.

Gerçekten bir gün Hünkâr, tiyatro seyretmekte iken **Tahsin Paşa**'ya Üsküp'te ne kadar Bulgar nüfusu olduğunu sormuş, O da, tahkik edip söylemek üzere müsaade istemiş. Bilâhare de Üsküp'te Bulgar nüfusunun üç bin kişi olduğunu Padişah'a bildirdiğini kaydetmekte ve şöyle demektedir:

"-Aradan bir hayli müddet geçtikten sonra bir gün Üsküp'te bir Bulgar Metropolitliği vekâleti tesisi hakkında Bâbıâli'ye bir irâde tebliği sırasında Hünkâr, mes'elenin mukaddemâtını hikâye ederek o meyânda Üsküp'teki Bulgar nüfusunun üçbinden fazla olduğunu

---

sin!.. Ben bunları Müslümanlık ve Türklük nâmına olarak söylüyorum. Sadrazama ben kendim de söyleyeceğim."

Bu sözleri söylediği vakit, hutut-i vechiye-i hümâyunlarında (yüz hatlarında) âsâr-ı haşmet rûnümâ olmakta idi. Elhak ***Sultan Abdülhamid-i Sânî*** *Efendimiz Hazretleri umûr-i siyâsiyede nüfûz-i nazar-ı âliye mâlik, sâhib-i rey ve zekâ bir padişah-ı fetânetintima idi."* (**Fâik Reşit Unat**- **Ali Cevad Bey**'in Fezlekesi, Ankara, 1960, sh: 14)

95 Tafsilât için bkz: **Kadir Mısıroğlu**- Bir Mazlum Padişah: **Sultan Abdülaziz**, İstanbul, 2006, sh: 231 vd.

söyledi. Bilâhare bunun gibi daha pek çok misaller bende **Sultan Hamid**'in yüksek bir kuvve-i hâfıza sahibi olduğu kanaatini uyandırmıştı."[96]

Fakat tiyatro seyretmekten asıl maksadı, dinlenmek veya harem halkını eğlendirmek değildi. Seçtiği eserlerle –çoğu kere- hizmetinde bulunan ricâlin bir ders-i ibret almalarını sağlar ve onları îkaz edip iğnelerdi. Hatta böyle eserleri, ekseriyâ kendisi tasavvur eder ve artislere dikte ettirerek[97] oynanmasını sağlardı. Oynanan oyunun mâhiyetinden önceden haberdar olmayan Paşalar, aynen **Hamlet**'te olduğu gibi bundan bir ikaz mesajı almış olurlardı.[98]

Tahsin Paşa, O'nun at merakı ve marangozlukla iştigali hakkında da şu bilgiyi vermektedir:

---

96 **Tahsin Paşa**- a.g.e., sh. 17-18.

97 **Sultan II. Abdülhamid** hakkında oldukça tarafsız bir eser yazmış olan **Orhan Koloğlu**'nun 15 Şubat 1980 tarihli Le Figaro Gazetesi'nden yaptığı bir iktibasta, Sultan'ın tiyatrosunda temsil veren artislerle yapılmış olan bir röportaj, bunu açıkça ortaya koymaktadır. (Bkz: **Orhan Koloğlu**-Abdülhamid Gerçeği, İstanbul, 2005, sh: 226 vd.) veya (**Vahdettin Ergün-Sultan Abdülhamid** ve İstanbul'u, İstanbul, 2001, sh: 26.)

98 *"Anladığıma göre, **Sultan**, **Aristofan**'ın izinde tipler yaratıyor.*

-Doğru. Komedilerinden her biri hizmetindekilerden bir kişiye ders niteliği taşıyor. Ayrıca biz sahnede elimizden geldiğince iyi oynamaya çalışırken, salonda bir başka komedi oynanıyor ve Sultan'ı asıl eğlendiren de budur. Bu tür bir temsil için saray erkânı bir araya gelince, yüksek rütbeliler birbirlerine endişe ile bakmaya başlıyorlar. Temsîlin içeriğinden hiçbirinin haberi olmadığından, hangisinin gündeme geleceğini düşünüyorlar. Perde açılınca, Sultan'ın kimi hedeflediği hemen anlaşılıyor. Bütün seyirciler, onun tepkilerini izlemek üzere bakışlarını yönlendirir ve de bu âilevî eğlencede, Ruslar'ın protestolarını, Almanlar'ın taleplerini, Bulgarlar'ın karmaşalarını, İngilizlerin korumacılığını unutan Sultan'ın gülümsemesini izlerken, o zavallı yanlış bir davranışta bulunmamaya gayret ediyor.

-Anlaşılıyor ki, sarayda gelenekler, bir yüzyıldır hayli değişimiş. Artık suçluyu boğmak için kemendi getiren üç dilsiz uygulaması ortadan kalkmış.

-Sultan son derece iyi bir insandır, dedi yönetici-artist. Çevresi kendisine hayran ve her ne kadar korkunç cezalar asla beklenmemekle birlikte, sadece kendisini gayr-ı memnun etmenin endişesi herkesi itaat ve görev bağlılığına yöneltiyor." (**Orhan Koloğlu**- a.g.e., sh: 228)

*"**Sultan Hamid**, boş zamanlarında ya dâirenin önündeki bahçede bir gezinti yapar, yahut husûsî marangozhânesine giderek marangozlukla uğraşırdı.*[99] *Marangozluğa ve çini mâmulâta fazla merakı olduğundan saray dâhilinde bir marangoz, bir de çini fabrikası vücuda getirmişti. Avrupa hükümdarlarına bu fabrikalar mâmulâtından hediyeler gönderirdi.*

At ve güvercini çok severdi. Halisüddem (saf kan) ve fevkalâde kıymetli atları vardı. bu atlardan hükümdarlara ve bazı müteberâna ve süferâya hediye ettiği vâkî idi. Vakit buldukça gidip atlarını görürdü. Şehzâdeliği zamanında ata çok iyi bindiğini ve bu bâbda pek büyük mahâreti olduğunu emektarlarından işitmiştim. Güvercinlikler kuşçubaşının nezâret ve idâresine mevdû idi. Bunlardan ara sıra vilâyetlere göndererek üretilmelerini emrederdi."[100]

B- MÂNEVÎ HUSÛSİYETLERİ

a- Şahsî Ahlâk ve Meziyetleri

Bütün görgü şâhitleri **Sultan II. Abdülhamid**'in üstün ahlâk ve fazîletlerini takdirde âdeta ittifak hâlindedirler.[101]

Mâbeyn Başkâtibi **Memduh Paşa**:

"...Hiç inkâr edilemez, fıtraten zekî yaratılmış olduğundan Hükümdârân (hükümdarlar) indinde kıymet

---

99 **Tahsin Paşa**, bu marangozluk merakı ile alâkalı olarak ayrıca şu bilgiyi vermektedir:

*"Yunan muhârebesinde (Teselya Harbi) mecruh (yaralı) düşen efrâd-ı askeriyeyi tedâvî için Yıldız'ın karşısında bir hastane vücûda getirilmişti. **Sultan Hamid** bir aralık mecruh gâzilerin ziyâretine gitti, koğuşları birer birer gezdi, askerlerin hatırını sordu ve aldıkları yara itibariyle bastonla gezmek mecburiyetinde olanlara kendisinin imal ettiği bastonlardan birer tane hediye etti."* (**Tahsin Paşa**- a.g.e., sh. 155)

100 **Tahsin Paşa**- a.g.e., sh. 181.

101 Bu ittifaka -belki de- tek bir istisnâ, beş buçuk sene Mâbeyn kâtipliğinde bulunmuş olan **İsmail Müştak Mayakon** (1883-1938)'dur.

ve meziyet-i zâtiyyesi mütezâyid (fazla) idi."[102] demektedir.

Aynı görgü şâhidi, diğer bir eserinde[103] ise bu görüşünü şöyle te'yid etmektedir:

*"...Hâkân-ı sâbık (**Abdülhamid**) işten üşenmez, didinmekten bıkmaz... Vükelâdan birini huzura kabulünde kaaimen (ayakta) bulunur, ayak öptürmez, karşısına yakın otutturur, tevâzû ve iltifat gösterir."*

Eski Dahiliye Nâzırlarından **Ahmed Reşid (Rey)** Hâtırat'ında merhum hakkındaki iftiralara sayfalar dolusu yer vermiş ve O'nu bizzat **"cehâlet"** ve **"vehimli olmak"**la itham etmiş[104] olduğu hâlde:

"Hakikaten halîm ve sabûr (çok sabırlı), rahim (merhametli) idi. Vehim illeti ile mâlûliyetine rağmen bir çok ahvâlde göstermiş olduğu sükun ve temkin ve haslet-i mahsûsası olan tevâzû, yalnız tanınmamış değil; inkâr edilmiş fazîletlerindendir. Kelimenin bütün mânâsıyla afif (iffetli) idi. Kimsenin ırzına ve kesesine göz diktiği görülmemiştir. Hayat-ı resmiyyesinde yorulmaz denilecek kadar çalışkan, hayat-ı husûsiyyesinde nümûne-i emsâl olacak derecede pehrizkâr idi. Bazı eslâfı gibi Hazine-i Mâliyeyi iz'âç ve tâciz etmedi. Tahsisat-ı Seniyye denilen maaşıyla Saltanat'a âid masrafını tesfiyeye çalışırdı."[105] demektedir.

İbnü'l-Emin, O'nun hakkındaki pek çok ithamı cevapladıktan sonra, şahsî kanaatini şu şekilde hülâsâ etmiş bulunmaktadır:

---

102 **Memduh Paşa**- Kuvvet-i İkbal, Alâmet-i Zevâl, İzmir, 1329, sh: 42.

103 **Memduh Paşa**- Hâl'ler İclâslar, İstanbul, 1329, sh. 174.

104 *"...**Sultan Hamid** devrinin en çok hissedilen fenâlığını tevlid eden; Padişah'ı birtakım ahlâksız, değersiz, şarlatan ve garazkâr adamların tesiri altında bırakan; bu sebeple devlet idâresinde ekseriyâ yanlış, bazen muhâtaralı, bazen de gülünç hareketlere mahal veren, âkıl ve hamiyetli zâtların nasihat ve hizmetlerini tesirsiz bırakan en büyük illet, Padişah'ın vehmiyle cehliydi."* (Bkz: **Ahmed Reşid Rey (H. Nâzım)**- Gördüklerim, Yaptıklarım, İstanbul 1945, sh. 4 vd.)

105 **Ahmed Reşid Rey (H. Nazım)**- a.g.e, sh: 48.

"Pek nâzik, pek mütevâzî idi. Mültefitâne sözlerle muhâtabını teshir ederdi. Ecnebî küberâsına ziyâfet verildikte dilfirîbâne (gönül alıcı) bir tarzda ve suhûletle (kolaylıkla) uzun sözler söyler, hatırlarını tatyib ederdi.

Kuvve-i hâfizası son derecede metin idi. Vaktiyle bir kere gördüğü bir şahsı ve işittiği bir sözü unutmazdı.

Çok sigara, kahve ve çay içerdi. Yukarıda söylendiği gibi iyş u işrete ve fuhş u rezîlete rağbet etmezdi. Az yer, az uyurdu."[106]

"Padişahın gadabından ziyâde muhâfizların gayret-i câhiliyyelerine kurban olan iki mâlum zâttan başka ecel-i kazaya uğratılmış kimse yoktur ki, hal'den sonra bu yolda dâvâya kalkışan bir fert işitilmemiştir.

Padişah, kan dökmekten tab'an müteneffir (nefret eden) ve diyânetten mütehâşî olduğundan (korktuğundan) mahkemelerce idamına hükmedilen mücrimleri bile öldürmez, cezalarını küreğe ve müebbed hapse tahvil ettirirdi.

***Ahmed Reşid Bey**'in Hâtıratı'nda dediği gibi «Hayatı ve tahtı hakkında cinnet derecesinde vehhâm olmak»la beraber*[107] *en büyük buhrân-ı asabî zamanlarında bile kendisini korkutanları öldürüp kurtulmak zulmünü irtikâp etmedi. Kanı, kerih gördüğüne bundan daha sağlam bir delil olamaz."*[108]

Ahmed Reşid Bey, pek çok doğruyu ihtivâ eden hâtıratında **"Abdülhamid'in Cehâleti"** serlevhası altında

---

106 **İbnü'l-Emin**- a.g.e., sh. 1288.

107 **İbnü'l-Emin**'in burada iddia ettiği **"cinnet derecesinde vehimli oluşu»** ileride cevaplandırılmış olup bu ifade, hem kendisi ve hem de iktibasın kaynağını teşkil eden **Ahmed Reşid Bey** için ciddi bir tenâkuzdur.

Evvelce temas edilmiş olduğu üzere **Ahmed Reşid Bey**, bu ithamlarla ilgili olarak sayfalar dolusu beyânda bulunmuş olmasına rağmen, bir misal olmak üzere:

*"**Sultan Hamid**, vehhâm ve câhildi."* (a.g.e., sh: 48) şeklindeki bir çok beyânlarıyla da aynen **İbnü'l-Emin** misâlinde olduğu gibi kendi kendini tekzib etmektedir.

108 **İbnü'l-Emin**- a.g.e., sh. 1289.

yazdığı sayfalar dolusu yalan-yanlış bilgiye rağmen[109] O'nun hakkındaki bu en çirkin iftirayı, yine kendisi en muknî ve mükemmel bir sûrette cevaplandırmış bulunmaktadır. Şöyle ki:

*"**Sultan Hamid**'in yanlış, hatta gülünç sayılan ahvâl ve efâlinin başlıca sebebi olan vehminden bilistifâde «**hürriyet, müsâvât, adâlet**» nümâyişli bayraklarla memleketin her tarafına yayılan fevzâ (anarchie) dalgası, karşısında –yegâne mâni ve binâenaleyh ilk hedef-i taarruz olarak- dine ve intizam ve asâyişe taraftar olan Padişah'ı buldu. Ermeni iğtişâşâtı (karışıklığı) esnasında yabancı gazetelerde okudukları, yahud başkalarından işittikleri gürültüyü meşk ittihaz ederek **Abdülhamid** devrinde mütemâdiyen sel gibi akan kanlardan, «**Kızkulesi**» açıklarında denize atılan Müslim ve gayr-i müslim mâsumlardan; fakat bu defa memleketin içinde, yana yakıla, bağıra çağıra bahseden birtakım adamlar türedi. Bunlar akıttıkları lâf çağlayanları ile, Ermeni müfsitlerinin Türkler ve Padişah aleyhindeki iftirâlarını –zannederim ki, sözlerinin hükmü nerelere varacağını bile anlamayarak- tasdik ve tevsik etmiş oluyorlardı. Bunlar insanlığın saâdetine medâr olan hürriyeti, insanların cemiyet ve âsâyişine hasım olan başıboşluk (licence) ile karıştıran çarpık düşüncelilerdi. Çünkü munhasıran Padişah'ı istihdaf ediyor gibi görünen bu ikinci isnadın menşei, birincisi gibi bir kavmin hulyâ-yı istiklâli değil, belki Türk nâm-ı umûmîsi altındaki kütle içinde zuhûr ederek zemin ve zamanın müsaâdesiyle meydan alan ufak bir ekalliyetin hırs-ı ikbâliydi."*[110]

"Zira memlekette, Padişah'ın emriyle, seller gibi değil, hatta bir damla bile kan döküldüğünü Türkler'den gören kimse yoktu. Harbiye ve Tıbbiye mektepleri talebesinden Trablusgarb'e, ahattan ve bazı münevver gençlerden diğer vilâyetlere nefi (sürgün) edilmiş olanlar mâlum ise de, falan veya filanın ne asılıp kesildiğine, ne

109 Bkz: **Ahmed Reşid Rey**- a.g.e., sh. 9 vd.
110 **Ahmed Reşid Rey**- a.g.e., sh. 24.

gizlice boğulduğuna, ne de denize atıldığına dâir öteden beri hiçbir kimse hiçbir sahih haber işitmemiş; hatta meşrûtiyet îlânından sonra menfîler tamamen avdet ettikleri zamanda muayyen bir şahsın gizlice itlâf edilmiş olduğuna dâir kat'î bir söz söyleyen zuhûr etmemiştir. Halbuki öteden beri denildiği gibi –sayısız olmak şöyle dursun- fakat birkaç tane bile maktul bulunmuş olsaydı, bunların elbette anası, babası, yahud akrabası, o da yoksa ehibbâsı (dostları), hiç olmazsa komşusu, hulâsâ bir tanıyanı bulunur; ve:

"-Filân adam nâgehân (ansızın) kaybolmuştu, bir daha görünmedi." gibi bir söz işitilirdi.

Evvel ve âhir böyle bir misâl göstermeye imkân bulunamamış olması, bu dâvânın butlanına delil-i kâfidir. Bu iftira da Ermeniler'e peyrev olmak ise, Türkler aleyhinde yalancı şâhid sıfatıyla tezvire iştirâkten başka bir mâhiyeti hâiz değildir. Binâenaleyh ***Sultan Hamid'in «katl-i nüfusa münhemik*** *(düşkün)* ***olduğu»*** *iddiâsı hem vâsî (geniş), hem medid (uzun), hem de dağdağası Dünya'ya aksetmiş olmakla beraber delili yok bir dâvâ, yalancı bir dâvâdır."*[111]

İbnü'l-Emin ve **Ahmed Reşid Bey** gibi müelliflerin şu sarîh beyânlarına rağmen[112], merhumun bu yönde uğradığı iftirâ maalesef pek yaygındır. İngiliz Başvekili Vig (Wigs) Partisi lideri **Gladstone**, O'ndan **«büyük cânî** (great criminal)» olarak bahsetmiştir. Diğer taraftan evvelce zikretmiş olduğumuz üzere, ermeni icadı **«Kızıl Sultan»** (Le Sultan Rouge) tabirini maâlesef büyük Fransız tarihçisi **Sorel** de kullanmıştır.

Sultan II. Abdülhamid'in siyâseti ile kendilerini rahatsız ettiği veya Yahudi-Ermeni propagandasına âlet olan bazı kimseler de, o büyük şahsiyet için benzer

---

111 **Ahmed Reşid Rey**- a.g.e., sh. 26

112 *"Kitâbet hizmetinde bulunduğum on dört sene zarfında âdî cürümlerinden dolayı haklarında idam hükmü sâdır olanlar elbette yüzü tecâvüz etmiştir. Padişah, bunların arasında yalnız birinin, anasını ve babasını katletmiş olan bir canavarın idam hükmünü tasdik etti."* (**Ahmed Reşid Rey**- a.g.e., sh. 27)

tavsiflerde bulunmuşlardır.

Bunlara tipik bir misal Fransız siyâset adamı **Clemencau**'dur. O da ermeni propagandalarının tesirinde kalarak **Sultan II. Abdülhamid**'den **«Yıldız Canavarı»** tavsifiyle bahsetmiş bulunmaktadır.

Bununla beraber bu ithamlar Yahudi güdümlü[113] olmasına rağmen, Batı'da mahdud bir zümreye münhasır kalmıştır. Aksine bütün muâsır ve seviyeli diplomatlar, O'nu takdir etmekten geri kalmamıştır ki, bunlara dâir de bir-iki misal zikredelim:

D'israeli'ye göre;

*"**Abdülhamid** ne sefih, ne müstebid, ne mutaassıp ve ne de müfsit bir adamdır. Âdil ve memleketini, milletini seven bir adamdır."*[114]

John Haslep'e göre de;

"O aslâ cânî ve zâlim bir adam değildi. Tarih bir gün O'nun dâima milletinin saâdeti için çalıştığını söyleyecektir."[115]

*"İngiltere sefîri **Nikola Okonor** –ki padişah ile arası iyi değildi- teşrîfât-ı umûmiye nâzırı **Gâlip Paşa**'ya:*

*"-Padişah'ın devam-ı ömrüne duâ etmek hem millet-i Osmaniyye'nin, hem Avrupa milletlerinin uhdesine müterettib bulunduğunu, çünkü harb-i umûmî vukuuna ancak onun mâni olduğunu söylediği **Gâlip Paşa**'dan*

---

113 Ermeni harekâtı, ileride anlatılacağı üzere, Rusya'nın, Akdeniz'e Boğazlar yerine İskenderun'dan çıkma düşüncelerinden doğmuş olmakla beraber Yahudiler'de de Filistin'e avdet ümitlerinin yeşerdiği bir zamana rastladığından, onlar da *"Hasmımın hasmı dostumdur."* düşüncesiyle bu harekâtın beynelmilel arenada desteklenmesini sağlamışlardır. Çünkü o vakitler, Ermeniler'in geniş bir propaganda ağı vücuda getirmelerine imkân yoktu. Mesele, hiç şüphesiz, Yahudi desteğiyle şümullenmiştir.

Bununla beraber bugün Ermeni isyanlarının onlar arasında ermenileşmiş kadîm bir Yahudi grupu olan **"Pakraduniler"** tarafından gerçekleştirilmiş olduğu ortaya çıkmıştır ki, bu husus da ileride tafsil edilmiştir.

114 **Ziya Nur**- a.g.e., sh. 208.

115 **John Haslip**- Bilinmeyen Tarafları ile **Abdülhamid**, İstanbul, 1964, sh: 300

işitildiği gibi Balkan Muhârebesi'nden sonra Yunan Kralı ***Birinci Jorj*** *ile Bulgaristan kralı* ***Ferdinand****'ın,* ***Sultan Abdülhamid*** *makam-ı saltanatta bulunmuş olsa beyinlerinde akdi ittifak imkânı olmadığını beyân eyledikleri de evrâk-ı havâdiste görüldü."*[116]

"İngiltere donanması amiralliğinde bulunmuş olan ***Lord Fişer****, Taymis Gazetesi ile neşrolunan hâtıratında diyor ki:*

"Üç sene imtidâd eden Bahr-i Sefid (Akdeniz) filosundaki amiralliğim esnasında iki mühim şahsiyete müsâdif olmuştum: ***Sultan Abdülhamid-i Sânî*** *ve Papa* ***On üçüncü Leon****. Birincisi şeytânî bir zekâya mâlik olmakla beraber diğeri daha serîu't-tesir ve muşikâf (kılı kırk yaran) idi. Şahsen* ***Abdülhamid-i Sânî****'ye karşı derin bir hürmetim vardır. Halbuki bizim sefirimiz, benim nokta-i nazarıma iştirak etmiyordu. Bu gibi işlerin künhüne vâkıf olanlar,* ***Abdülhamid****'in umûm Avrupa'nın en mâhir ve serîu'l-intikal diplomatlarından olduğuna hükmetmekte teahhur etmezdi."*[117]

İkdam Gazetesi'nin sahibi ***Ahmed Cevdet****, Fransız elçisi* ***Bombar****'ın hâtıratından bahsederken diyor ki:*

*"...****Sultan Abdülhamid Han****, kendisiyle oynanılır bir padişah değildi. Çünkü muhakkaktır ki, onun zamanında bütün Avrupa'da onun kadar siyâset-i hâriciyeye âşinâ bir diplomat yoktu. Büyük firâset sahibi bir diplomat olduğundan politika işlerini tehlikeli yerlerden geçmeyerek idâre eder idi."*[118]

O'nun hakkında gazeteci **Sidney Whitman**:

"...Nâdir rastlanır bir nezâket, sade bir vakar ve davranış zerâfetine sahipti." demektedir.[119]

Bu husustaki beyânlar pek çok olmakla beraber bunları daha ziyade O'nun siyâsî dehasını izah ederken arz edeceğiz.

---

116 **İbnü'l-Emin**- a.g.e., sh. 1285.
117 a.y.
118 a.y.
119 **Orhan Koloğlu**- a.g.e., sh. 225.

Tabiatıyla hizmetinde bulunup kendisiyle teması olan yerli şahsiyetlerin de böyle beyânları pek çoktur. Merhumun şahsî ahlâk ve husûsiyetlerine âit olmak üzere bunlardan da bir-iki misal zikredelim:

Sultan II. Abdülhamid merhumun, en son Mâbeyn Başkâtibi olan **Ali Cevad Bey**:

*"**Sultan Abdülhamid-i Sânî** hazretleri, aklen ve cismen kavî ve metin, sahib-i kiyâset ve fetânet bir Padişah-ı vakûr ve nekîn olduğu hâlde...."*[120] demektedir.

İbnü'l-Emin, O'nun diğer bir husûsiyetine şöyle işâret etmektedir:

*"Silâh atmakta ve ata binmekte de pek mâhir idi. Cuma Selâmlıklarında araba atlarını ekseren kendi kullanırdı. Mâhud «**Kızıl Sultan**» adlı kitapta «endaht (atış yapma) mahâreti o derecededir ki, yirmi adım mesâfeden rövelver kurşunuyla ismini yazdığı görülmüştür. Ata binmekte de mahâreti meşhurdur."*[121]

Fevkalâde ahlâklı ve vicdan muhâsebesine sahip olan **Sultan II. Abdülhamid**, kimsenin rızkına mâni olmamak için öylesine bir hassâsiyet göstermiştir ki, çoğu can düşmanı olan sürgünlere bile rahatça yaşayabileceği maaşlar bağlamıştır. Hatta bunlardan biri olan **Midhat Paşa**'nın cebine Tâif'e sürgün giderken beşyüz altın koymuştur.[122]

aa-Zekâsı ve Cesâreti

Sultan II. Abdülhamid'in zekâsı ve cesâreti –âdeta- dillere destandır. O derecede ki, bunu garezkâr düşmanları bile itirafa mecbur kalmışlardır. Evvelce zikri geçmiş olan **"Kızıl Sultan"** isimli hezeyânnâmenin müellifi bile:

"...Pek müşkil mesâilde (meselelerde) bile idârî efkâr hususunda muhataplarını hayrete düşürecek de-

---

120 **Ali Cevad Bey**'in Fezlekesi, sh: 82
121 **İbnü'l-Emin**- a.g.e., sh. 1294.
122 **İ. Hâmi Danişmend**- a.g.e., sh. 287.

recede mahâretler gösterir. Şâyân-ı hayret bir zekâya mâliktir. Nezâket-i fikriyyesi her şeyin aksini tâyine ve tehlikeden kendisini sıyânete (korumaya) müsâid bulunduğundan ve ahvâl-i bâtınayı (işin içyüzünü) iyi görür bir müdekkik olduğundan dâima kendisine hizmet edecekleri intihapta (seçimde) aldanmaz, âlem-i siyâsette güzel roller oynamaktaki vukûfu pek mükemmeldir. Düvel-i muazzama (büyük devletler) arasındaki adem-i ittihadı (birleşilmemesini) idâme ile onların mütâlebelerinde (isteklerinde) birbirine düşürecek yolu pek güzel bilir. Ecânibi (yabancıları) celbetmek mahâretine mâlik olduğundan ifrad derecede iltifatlar ibzâliyle kendisiyle temasta bulunan Avrupalılar'ı nezâketine hayran etmediği nâdirâttandır. San'at-ı nezâket ve misâfirperverîde şark ve Avrupa usûllerinin her ikisinde de mâhirdir." demektedir.[123]

Eski Dâhiliye Nâzırları'ndan **Ahmed Reşid Rey** de bu hususu te'yiden şöyle söylemektedir:

*"...**Sultan Hamid**'in kuvve-i dimağiyyesi zekî addedilmesine müsâitti. Bu kanaatin kaleme alınması, kitâbet dâiresine tevdî edilen irâdelerin hey'et-i umûmiyyesinden ve bazı icraatından istinbat edildiği (çıkarıldığı) gibi kendisiyle yakînen münâsebet peydah etmiş olanların şehâdetleriyle de müeyyeddir. En bâriz meleke-i zihniyesi hâfızasıydı."*[124]

Memduh Paşa ise:

"...Hiç inkâr edilemez, fitraten zekî yaratılmış olduğundan hükümdârân (hükümdarlar) nezdinde kıymet ve meziyet-i zâtiyyesi mütezâyid (fazla) idi."[125] demektedir.

Şerif Paşa'nın da:

"...Her ne kadar sûret-i muntazamada tahsil görmemiş ise de harikulâde zekâsı ve sür'at-i intikali

---

123 **İbnü'l-Emin**, a.g.e., sh. 1285-1286.

124 **Ahmed Reşid Rey**- a.g.e., sh. 27-28.

125 **Memduh Paşa**- Kuvvet-i İkbal, Âlemet-i Zevâl, sh: 42'den naklen, **İbnü'l-Emin**- a.g.e., sh. 1284.

olup..."[126] dediğini **İbnü'l-Emin**, nezdindeki O'na âid notlardan nakletmektedir.

Merhumun zekâ ve cesâretini bir görgü şâhidi olan **Şerif Paşa**'ya atfen bu sûretle ifâde eden **İbnü'l-Emin**, ayrıca:

"Kendisini İstanbul'a getirmek memûriyetiyle ve ***Damad Ârif Hikmet Paşa*** *ile Selânik'e gönderilen* ***Şerif Paşa****'nın bu memuriyete dâir yazdığı ve bazı mebâhisini (bahislerini) bana tevdî ettiği kıymetli eserde:*

"Cesur ve mekîn ve vakur idi. Tab'an mütevehhim ve müvesvis olmakla beraber tehlike karşısında hârikulâde metânet gösterirdi. Vukûundan evvel mehâlikten (tehlikelerden) endişe eder idi. Rey ve fikri metin idi. Hârice taalluk eden mesâilde mütâlaatı çok musîb idi."[127] ilâvesini yapmaktadır.

Bu husustaki şehâdetler pek çoktur. Merhumun zekâsı, dost-düşman herkesçe kabul edildiği hâlde cesâreti ekseriyetle inkâr edilmiştir. Halbuki bu inkârı gülünç derecede asılsız kılan fiilî vak'alar pek çoktur. Bunlardan bir ikisine kısaca işâret edelim:

İleride tafsîlâtı ile anlatılacak olduğu üzere, Ermeniler, merhum **Sultan II. Abdülhamid**'e, Yıldız'daki Hamidiye Câmi-i Şerifi'nde bir Cuma namazı çıkışında bombalı bir sûikast tertip etmişlerdir. Oraya getirilip yol kenarına bırakılan bir arabada müthiş bir infilâk husûle gelmiş, Padişah namaz çıkışı câmi-i şerifin merdivenlerinde **Şeyhülislâm Cemâleddin Efendi** ile mûtâd hârici ayaküstü üç-beş dakikalık bir görüşme sebebiyle vâkî gecikme sâyesinde mutlak bir ölümden kurtulmuştu.

1905 yılı, 21 Temmuz'unda üçü asker olmak üzere 26 kişinin şehid olduğu ve 58 kişinin de yaralandığı[128] bu müthiş sûikast esnasında hiçbir telâşa kapılmadan gür sedâsıyla:

"-Korkmayınız, korkmayınız!.." diye bağıran, sonra

---

126 a.y.
127 **İbnü'l-Emin**- a.g.e., sh. 1269.
128 **Tahsin Paşa**- a.g.e., sh. 203.

da:

"-Herkes yerinde dursun!.." diyerek gâyet vakur bir sûrette arabasına binen Padişah'ın, bu arada sağa-sola kaçışanlar, kılıcını düşüren yâverler gözünden kaçmamış ve bunlarla ilgili olarak da sağa-sola tâlimâtlar yağdırarak arabasına binmiş, dizginleri eline alarak ecnebî sefirlerin:

"-Viva Sultan!.." âvâzeleri ve alkışları arasından sarayına avdet etmiştir.[129]

Gene ileride anlatılacağı üzere, 31 Mart Hadisesi üzerine İstanbul'da çıkan karışıklıklardan dolayı kendisine bir zarar gelmemesi için Avrupa'ya gitmesi tavsiyesine karşı da gerçekten takdire şâyân bir cesâret örneği göstererek, bu teklifi reddetmiş olduğunu son mâbeyn başkâtibi **Cevat Bey**, Padişah'ın ağzından şöyle nakletmektedir:

"İnkılâbın ibtidâlarında kurenâdan (Padişah yakınlarından) ***Râgıp Paşa****, ahvâlin vehâmetinden bahsederek:*

"-Bana Avrupa'ya firar etmekliğimin lüzumunu beyân eyledi idi. Fakat ben, millet ve memleketimi fedâ ederek firar etmek denâetini (alçaklığını) hiçbir vakit kabul etmem!.. Beni parça parça edeceklerini bilsem de yine firar etmem!.. Varsınlar, burada parçalasınlar!.."[130]

Padişah'ın cesâretine diğer bir misal de 1894 yılında vukûbulan zelzele esnasında müşâhede edilen ahvâldir. Bunu da -gâyet kötü bir sûrette te'vil etmesine rağmen- bir görgü şâhidinden nakledelim:

"...Bir kurban bayramı sabahı Dolmabahçe Sarayı'nın muâyede salonunda tebrik resmî îfâ olunurken birdenbire saray sallnadı. Ortadaki avizeyi tezyin eden billurların birbirlerine çarpıp dökülmesi tesirli bir şemâted (gürültü) husûle getirdi. Saçağı öptükten sonra bermu-

---

129 Buna rağmen Mâbeyn Başkâtibi **Tahsin Paşa**:
*"****Sultan Hamid*** *hakîkaten vehhâm ve korkaktı!.."* diyebilmektedir. (**Tahsin Paşa**- a.g.e., sh: 75)

130 Bkz: **Ali Cevad Bey**'in Fezlekesi, sh: 40

tad kenara çekilip dizilmiş olan askerî erkânla ümerâya havf ve telaş müstevlî oldu. Birkaç kişi camları kırarak bahçeye atladılar. Bu cam kırma gürültüsü de korkuyu arttırdı. Padişah, tahtından ayağa kalkarak iki-üç adım attıktan sonra geri geldi, yine tahtına oturdu; biz tahtın arkasında bermutad bulunduğumuz yerde duruyorduk. Nihayet zelzele bitti, fazla korkuya tutulmuş olanlar nâdimen avdet ettiler; fakat eski yerlerine gelemeyerek şaşkınlık gösterdiler. O zaman Hünkâr:

"-Yerlerinize!.." emrini verdi; muâyede resmî tekrar başladı."[131]

Nâmık Kemal'in oğlu **Ali Ekrem** (Bolayır) da onun cesâretini şöyle anlatmaktadır:

" Kendisinin korkak olduğuna zâhib olanlar yanılırlar: **Abdülhamid**, korkak olmak nerede kalır, bilâkis cesur idi; korku onda gittikçe tezâyüd eden vehmin âsârından ibârettir. Hele evâil-i cülûsunda (tahta çıktığı sıralarda) muhârebenin safahâtını yakından tâkip için yâverânından bulunan kayınpederim **Celâl Paşa** merhûmu refâkatine alarak gece yarıları at ile Yıldız'dan Harbiye Nezâreti'ne defaat ile gidip gelecek kadar cür'etkârâne harekâtını pek iyi bilirim. Ecdâdından mevrus bir hasîse-i mübeccele olan cesaret **Abdülhamid-i Sânî**'nin ef'âlinde son zamanlarına kadar tecellî etmiştir: Dolmabahçe Sarayı'nda bir muâyede günü vukua gelen şiddetli zelzele kubbedeki askerlerle velveledâr olduğu ve birkaç kişi havfından (korkusundan) pencerelerden atladığı sırada pâdişâhın, taht-ı hümâyununda kemâl-i sükûnetle oturduğunu, hattâ koluna girerek kendisini kaldıran Kâtib-i Sânî **İzzet Paşa**'ya hiddet ettiğini; bir cuma selâmlığından avdet ederken infilâk eden müdhiş bir bombadan tahlîs-i nefs eylediğinden sonra da arabasında kıyâm ederek (ayağa kalkarak) aynen bir Avrupa hükümdârı gibi halka selâmet ve sıhhatini tebşir edecek kadar sükûnet ve itidal gösterdiğini kendi

131 **Ahmed Reşid Rey**- a.g.e., sh. 12-13.

gözlerimle gördüm."[132]

Padişah'ın nâhak yere -yine ileride izah edileceği üzere- tahtından indirilerek kasden Selânik'te **Alâtînî Biraderler** adlı bir yahudinin konağında hapsedilmiş olduğu mâlumdur. İttihadçı sergerdelerinin kötü idâreleri sebebiyle kısa zamanda zuhûr eden Balkan Harbi dolayısıyla Selânik'in tehlikeye düşmesi üzerine İstanbul'a nakledilmiştir ki, bu nakil esnasında, yukarıda adı geçen **Şerif Paşa**'nın kendisine tevdî ettiği notlara istinâden **İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal** da merhum hakkındaki diğer bir cesâret örneğini şöyle nakletmektedir:

*"Balkan Harbi'nin zuhûruyla hâlin vehâmet kesbetmesi üzerine menfî (sürgün) Padişah'ın İstanbul'a getirilmesine lüzum görüldü. Osmanlı sancağını hâmil bir vapurun Akdeniz'e çıkarılması tehlikeli olduğundan Almanya Sefâreti mâiyetine memur **"Lorley"** vapurunun gönderilmesi ve sâbık vükelâdan (eski bakanlardan) **Şerif Paşa**'nın bu işe memur edilmesi kararlaştırıldı. O'nun ihtarıyla **Damad Ârif Hikmet Paşa** terfîk edildi (refâkatine verildi). Selânik'e gönderildiler. **Şerif Paşa**'nın eserinde beyân olunduğu üzere Hakan-ı Sâbık, İstanbul'a gelmemek için ısrar etti:*

"-Düşman bombardıman edecek imiş, ne yapalım, kaderim ne ise onu görürüm. Bu kadar ehl-i İslâm var, onların başına ne gelirse bana da o olur. Ben de bir silâh alır, askerle beraber müdafaada bulunurum. Ölürsem, şehid olurum!.."[133]

Böyle bir cesâret örneğini de Çanakkale Harbi sırasında İstanbul'un tehlike altına düştüğü zaman göstermiştir. Bilindiği üzere, Selânik sürgününden sonra İstanbul'da Beylerbeyi Sarayı'nda ikaamete memur edilmişti. Çanakkale Savaşları sırasında İstanbul'u tehlike altında gören hükümet, kendisini Anadolu'ya na-

---

132 **Metin Kayahan Özgül - Ali Ekrem Bolayır**'ın Hâtıraları, İstanbul 1991, sh. 383

133 **İbnü'l-Emin**- a.g.e., sh. 1303.

kletmeyi düşünmüştü. Bunun için o esnada Dâhiliye Nâzırı olan **Talât Bey**, hükümeti temsilen, Beylerbeyi Sarayı'na gitmiş, yanına Meclis'i temsil etmek üzere de Bursa Meb'uslarından bir zâtı alarak mahlû hükümdara bu teklifi kardeşi **Sultan Reşad**'ın bir arzusu olarak tebliğ etmişti. **Sultan II. Abdülhamid** merhumun, bu heyete verdiği cevap da gerçekten müthiş bir şecaat tezâhürüdür. Onlara demişti ki:

"-Zât-ı şâhânelerine arz ediniz. İstanbul'dan kendi arzumla hiçbir yere gitmem!.. Düşmanın Çanakkale'yi geçmesi ihtimali –Allah göstermesin- bir hakikat olursa, elime silâh alır, bir nefer olarak gider, ceddim **Fâtih**'in ordularına karşı dövüşe dövüşe hayatını fedâ eden son Bizans İmparatoru gibi ben de dövüşe dövüşe ölürüm. Düşman, ancak cesedimi çiğnemek sûretiyle Dâru'l-Hilâfe'ye (İstanbul'a) girer. Birâdere söyleyin, O dahî sakın bir yere gitmesin!.."[134]

bb- Siyâsî Dehâsı

Sultan II. Abdülhamid'in siyâsî dehâsı, -yerli ve yabancı- herkesçe kabul edilen, aslâ inkâr edilemeyen bir gerçektir. Buna dâir **Nizâmeddin Nazif** şöyle bir vak'a anlatmaktadır:

*"**Abdurrahman Şeref Bey**'in muâsırı olan diplomatlardan Fransa'nın Türkiye Büyükelçisi **Cambon**'un hâtıralarında şöyle bir sahne vardır:*

*"Bir gün **Cambon**, Yıldız'a gelir. O sırada İngiltere Büyükelçisi (**Henry Elliot**) Saray'dan çıkmış, arabasına binmektedir. **Cambon** selâm verir. Pek samimi bir şahsî arkadaşı olduğu hâlde İngiliz görmemezliğe gelir. Çok düşüncelidir. Bunun üzerine **Cambon** haykırır:*

"-Ne bu dalgınlık yahu?"

Kendini toparlayan İngiliz cevap verir:

"-Padişah pek hasta."

134 **Refi Cevad Ulunay**- Bu Gözler Neler Gördü, İstanbul, 2004, sh. 21; **Ali Fuad Türkgeldi**-Görüp İşittiklerim, Ankara, 1951, sh: 117 ve **Michel de Grece**- **II. Abdülhamid**, İstanbul, 1992, sh: 250.

"-Eh, sana ne?"

İngiliz, Fransız'ı şöyle bir yukarıdan aşağı süzer:

*"-Ne diyorsun **Cambon**... Allah göstermesin, **Abdülhamid**'e bir hâl olursa, Dünya Harbi gecikir mi sanırsın?"*[135]

Refî Cevap Ulunay da bir görgü şâhidi olarak **Şerif Paşa**'ya atfen şöyle demektedir:

*"Eski nâzırlardan merhum **Damad Şerif Paşa**'dan dinlediğim şu vak'ayı anlatayım.*

*«İstanbul'da İngiltere Sefiri bulunan ve yine İstanbul'da vefat eden **Sir Nikola Okonor**, bir gün umûmî teşrifat nâzırı **Gâlib Paşa** ile Boğazdaki yazlık Sefarethâne'ye giderken, çatana Beşiktaş'dan geçtiği sırada sefir Yıldız'ı göstererek sormuş:*

"-Paşa, burada kim oturuyor?"

Gâlib Paşa:

"-Aman Ekselans, burada kimin ikamet buyurduğunu bilmiyor musunuz?"

"-Rica ederim, söyleyiniz, bunu sizin ağzınızdan işitmek istiyorum."

"-Buraya Şevketmaâb Efendimiz şeref veriyorlar."

Sir Nikola Okonor:

"-Bu zâtın, daha uzun seneler yaşamasını ve hükümdar olarak kalmasını temennî edelim!.." demiş. "Çünkü bu adam olmazsa dünya birbirine girer ve umûmî harp olur."

Nitekim oldu da!.."[136]

Aynı müellif, O'nun keskin zekâsı ile Batılı diplomatları nasıl parmağında oynattığına dâir de şu vak'ayı nakletmektedir:

*"**Sultan II. Abdülhamid** kurduğu istihbarât teşkilâtiyle bütün sefâretlerin memleket hakkında men-*

---

135 **Nizameddin Nazif Tepedelenlioğlu**- İlân-ı Hürriyet ve **Sultan II. Abdülhamid** Han, İstanbul 1960, sh: 68-69; **Nizameddin Nazif Tepedelenlioğlu- Sultan II. Abdülhamid** ve Osmanlı İmparatorluğunda Komitacılar, İstanbul, 1978, sh: 564-565.

136 **Refî Cevad Ulunay**- a.g.e., sh. 22.

sub oldukları devletlerden aldıkları tâlimâtı bilir ve ona göre tedbir alırdı. Bir misal: İstanbul'daki ***"Taşnak Sütyun"*** *ve* ***"Hınçak"*** *Ermeni Komiteleri'nin yaptıkları kıyam üzerine halkın -yine sarayın telkiniyle yaptığı tenkil- Avrupa Devletleri'nde büyük bir velveleye sebep oldu. İstanbul'da bulunan sefirler, devletlerinden aldıkları tâlimât üzerine Türkiye Hükümeti'ni ve dolayısiyle* ***Sultan Hamid****'i tazyik ederek azınlıklar hakkında ciddi teminât istiyorlardı. Bunun için sık sık süferâ meclisi toplanıyordu. Bu meclise, sefirlerin en eskisi ve en yaşlısı olan İspanya sefiri* ***«Marki Dö Kampo Sogrado»*** *riyâset ediyor ve alınan kararları saraya o arz ediyordu.*

Sultan Hamid *bu yaşlı sefiri istediği gibi atlatıyordu. Fransa o esnâda İstanbul'a sefir olarak eski Dâhiliye Nâzırı* ***«Mösyö Konstans»****'ı göndermişti. Bu adam, gâyet zekî ve ince bir diplomattı. Sefirler meclisinin hiç bir netice vermeyen toplantılarından bir gün sinirlenmiş ve İspanya sefirine :*

*"-**Mösyö dö Marki**, müsaâde ederseniz meclisin kararlarını tebliğ etmek üzere bu sefer saraya ben gideyim!.." dedi.*

Muvâfakat edildi ve ***«Mösyö Konstans»*** *daha arabasına binmeden* ***Sultan Hamid****'e Fransa Sefirinin saraya müteveccihen hareket ettiği haberi gitmişdi.*

Padişah, sefiri çit kasrının balkonunda bekliyordu. Baş Mabeyinci huzura girip Fransa Sefiri'nin huzura kabul istirhamında bulunduğunu söyledi. ***Sultan Hamid:***

"-Buyursunlar!.." dedi.

Sefir huzura girdiği zaman ***Sultan Hamid*** *balkondan bahçede dolaştırılan pekmez köpüğü renginde bir arap atını seyretmekle meşguldü. Sefirin girdiğini anlayınca ona doğru ilerledi, elini sıktı ve:*

"-Buyurun sefir cenapları! Sizi alâkalandıracak bir mevzu hakkında dikkatinizi celbedeceğim." dedi ve elinden tutarak balkona götürdü:

"-Şu aşağıda seyisin dolaştırmakta olduğu hayvanı görüyor musunuz? Bunlar bir çift olarak ***Mösyö Feliks***

***For** tarafından bana hediye gönderilmişti. Bu hayvanlar «**Perşeron**» kırmalarıdır, renkleri de nâdir tesâdüf edilen Aonlardır. Bu rengi elde etmek için demir kır kısrakları al renkte aygırla çiftleştirmek sûretiyle elde ediyorlar. Benim gerek binek ve gerek araba hayvanlarına çok merakım vardır. Bunların renkleri kadar tırısları da güzeldir. Hayli zaman kullandım.*

Onları pek sevdim, fakat ne yazık ki, eşi geçenlerde öldü. Acaba aynı renkte ve aynı cinste bir hayvan tedâriki mümkün olur mu?.

Sefir:

"-Haşmetpenâh! Mâlum-i şahâneleri Fransa'da hayvan yetiştiren büyük hârâlar vardır. O kadar ki, bir çift arap atı sipariş edildiği zaman alnındaki akıtmalara, ayaklarındaki sekilere kadar temin etmek mümkündür. Fransız ırkı kısmen Arap ve kısmen de yerli ırkla melezleştirilen bir cinstir. Arap atındaki nehâfeti (hafifliği), yerli hayvanlardaki resâneti (sağlamlığı) birleştirmek sûretiyle güzel bir ırk elde edilmiştir.

***Sultan Hamid**:*

"-Verdiğiniz malûmattan dolayı çok teşekkür ederim, beni daima düşündüren bir meseleden kurtardınız. O hâlde tavassutunuzu benden esirgemeyeceksiniz!"

"-İrâde buyurursanız, hemen esbabına tevessül ederim."

"-O halde derhal size bedelini vereyim!.."

Dedi ve zile basarak içeriye giren mâbeyinciye:

*"-Beş yüz **Napolyon** getiriniz!.." emrini verdi.*

*Beşyüz **Napolyon** bir at bedeli olarak pek fazla idi; fakat **Sultan Hamid** bunun mühim bir kısmını sefire dolambaçlı yoldan ihsan olarak veriyordu.*

*Sefir parayı alınca **Sultan Hamid** saatine baktı;*

*"-Afv edersiniz, namaz vaktim gelmiş, size veda ediyorum!.." dedi. **Mösyö Konstans** da sefirler meclisinin kararlarından hiçbir şey söyleyemeyerek ayrılmaya mecbur oldu.*

***Mösyö Konstanz**, Sefirler Meclisi'ne geldiği zaman*

aynen şöyle söylemiştir:

"-Hiçbir şey yapamadım, bu adam beni at cambazı yaptı."[137]

Sultan II. Abdülhamid Han Hazretleri'nin siyâsî dehâsı, asıl Batı emperyalizmine karşı mahâretle yürüttüğü **"Hilâfet Siyâseti"**nde tezâhür etmiştir. Fakat bu husus, ayrı bir bahis hâlinde tafsîlâtıyla biraz ileride anlatılacağı için burada merhumun siyâsî dehâsını aksettiren -dinle alâkasız- birkaç noktaya işâretle iktifâ etmek istiyoruz.

1-Kiliseler Meselesi

Bulgarlar, öteden beri Ortodoks mezhebine mensup bulunduklarından Kiliseleri, rum papazların idâresinde idi. Bulgarlar'dan papaz yoktu. **Sultan II. Abdülhamid**, onlar arasında bu kiliselerin paylaşılamaması sebebiyle **Muhtar Bey**'in ifade ettiği gibi kedi-köpek nev'inden dâimî bir sûrette birbirleriyle kavga etmelerini icab ettiren bir ihtilâf ihdâs etmişti. Şöyle ki:

Önce Bulgarlar'dan papaz yetişmesini teşvik ve bu hususta kendilerine destek olmuştur. Bir müddet sonra ortaya Bulgar asıllı papazlar çıkınca, bunlar kiliseleri rum asıllı papazlarla paylaşamaz olmuşlardır. Esâsen bir çok yerleşim mıntıkasında hem Yunanlı, hem de Bulgar asıllı insanlar müştereken oturmakta idiler. Bu ihtilâf sebebiyle her iki topluluk da, Osmanlı Devleti'ne başvuruyor ve bir nevî mâvi boncuk usûlüyle oyalanıyorlardı.

Bu ihtilâf sürüp giderken Bulgarlar için aynen Rum Patrikhânesi'ne benzer **"Erksahlık"** ihdâs edilmiş ve buna Balat'taki Rum Patrikhânesi'nin önünde bir arazi seçilerek bir merkez tesis edilmiştir. Bugün hâlâ ayakta duran bu kilise, Türkiye'nin ilk prefabrik eseridir. **Sultan II. Abdülhamid**, bunu Berlin'de hazırlatmış, sonra İstanbul'a getirtip bugünkü yerine bir gecede monte ettirmiştir. Sabahleyin gözlerini açan Rum pa-

---

137 **Refi Cevad Ulunay**- a.g.e., sh. 21 vd.

pazlar karşılarında yeni bir kilise görmekle hayrete düşmüşler, bunun kendilerine rakip Bulgar kiliselerinin bağlı bulunduğu merkez olduğunu anlamakla dehşete düşmüşlerdir. Bu ihtilâfı, Kosova Mektupçuluğu'nda bulunduğu sırada şâhid olduğu vak'alarla **Mehmed Ali Aynî** şu sûretle anlatmaktadır:

"Berlin Ahidnâmesi'ne, yani 1876'ya kadar Rumeli'de herhangi bir gayr-i müslime:

"-Nesin?" diye sorulsa, şu cevabı verirdi:

"-Gâvurum!.."

Fakat 1876'dan sonra bu telâkkî değiştirildi. Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ'ın teşekkülü üzerine, bu mıntıklarada vazife görmeğe gelen Emiserler (yani gizli tahrikçi memurlar) bahis mevzuu zihniyet tebeddülünün (değişmesinin) âmili oldular. Müracaat ettikleri sistem de basit idi. Emiserler, karşılarına çıkan herhangi bir gayr-i müslime soruyorlardı:

"-Sen nesin?"

"-Gâvurum!.."

"-Hayır!.."

"-Ya? Acep neyim?"

"-Sen Bulgarsın!.."

*Muhatapları Bulgar değil ise, meselâ Sırp ise, ona da **"Gâvur"** olmadığı **"Sırp"** olduğu öğretiliyordu. Bazen ırk tâyininde hataya düşen emiser efendiler yakın akrabanın, hatta baba ile oğlun **"ne idüğünü"** telkinde yanılıyorlardı. Bu yüzden hem gülünç, hem de kanlı sahneler oluyordu. Meselâ tesâdüfen babaya:*

"-Sen Bulgarsın!.."

Oğula da:

"-Sen Sırpsın!.." demiş bulunuyordu. Bu yüzden akşamleyin evde münâkaşa kızışıyor, kızılca bir kıyâmet kopuyordu. Ertesi sabah da masanın üstü şikâyet ve dövme, hatta yaralama istîdâları ile doluyordu.

*Hiç unutmam, bir gün odama bir **"cemm-i gafîr"** (kalabalık) girdi. Adamlar, masamın üstüne 20'den fazla anahtarı ihtivâ eden bir deste bıraktılar. Sordum:*

"-Bu ne?"

"-Kiliselerin anahtarları efendim!.."

"-Niçin bana getirdiniz?"

"-Kiliselerimizin kimlere âid olduğunu (yani Sırplar'a mı, Bulgarlar'a mı, Rumlar'a mı) tâyin edemiyoruz. Aramızdaki ihtilâfı siz hallediniz!.."

Herifleri defeyledikten sonra, keyfiyeti ***Vâli Hâfız Mehmed Paşa****'ya bildirdim. Kısa bir müzâkere neticesinde şu tedbiri ittihaz ettik: Kiliseyi, haftanın muayyen günlerinde Rumlar'a, Sırplar'a, Bulgarlar'a sıra ile açtık. Kapılara süngülü nöbetçi jandarmalar koyduk. Meselâ Rumlar'ın ibâdet gününde Bulgarlar, yahut Sırplar; onların ibâdet gününde de Rumlar içeri giremiyordu. Böylece, hem anlaşmazlığı bertaraf, hem de âsâyişi temin ettik.*

Bir yandan da ***"Teb'a-i Şâhâne"****nin milliyetleri tesbit olunmak istendi. Adliye Nezâreti Mezâhip Müdüriyet-i Umûmiyesi Mümeyyizi* ***Server Bey*** *husûsî memuriyet ile Komanova'ya gönderildi. Bu zât, tam bir hafta fâsılasız çalıştı. Halkı, birer birer çağırarak soruyordu:*

"-Sen nesin?"

Meselâ "Bulgar'ım!.." cevabını aldı, değil mi? Açtığı defterin Bulgarlar'a mahsus yerine, muhatabı adını, hüviyetini ve âilesi fertlerini yazıyordu. Eğer suâline "Rum'um!..", yahut "Sırb'ım!.." kelimesi ile mukabele edilmiş ise; adamın kendisi ve mensupları, aynı defterin "Rum" veya "Sırp"lara âid kısmına geçiriliyordu.

Böylece ***"Teb'a-i Şâhâne"****nin* ***"ne idüğü"****, bir nevî nüfus kaydı gibi tesbit edilmiş bulunuyordu. Dikkat edilecek olursa, Berlin Ahitnâmesi'nden sonra Rumeli'de faâliyete geçen Emiserlerin mârifetiyle eski "gâvurluk" mefhumu ortadan kalkmış; yerine büyük nizâ, çarpışma ve müdâhalelere vesîle veren* ***"Sırplık"****,* ***"Bulgarlık"*** *ve* ***"Rumluk"*** *sıfatları gelmişti. İşte bu fitne, Rumeli'nin elden çıkması âmillerinden biridir. Fakat bu fâciânın tahakkukunda, bizim idârî hatalarımız da yok değildir. Onu da izah edelim:*

Uzun seneler devam eden Sırplık, Bulgarlık ve Rumluk keşmekeşine ***"İttihat ve Terakkî"*** *fırkası, Meşrûtiyet'in ilânından sonra nihâyet vermek istedi. O zaman yapılan* ***"Kiliseler Kanunu"*** *bu gâyeyi istihdâf eder. Metne ilâve olunan bir madde ile Hükümet, kilisesi bulunmayan unsurlara, mâliyenin vereceği tahsîsât ile mâbed yapmayı deruhte eylemekte idi. Meselâ herhangi bir kasabada Rum, Bulgar ve Sırp ekalliyetleri mevcut olduğu hâlde yalnız bir kilise var ise ve bu da* ***"Bâberat-ı Âlî"*** *Rumlara âid ise, orada masrafı devletin hazinesinden çıkmak üzere hem Bulgarlar'a, hem de Sırplar'a kilise inşâ edilecek idi.*

İşte bu sûretle akalliyetler birbirleriyle uğraşmaktan vazgeçerek ***"İttihad-ı Anâsır"*** *terkibini tahakkuk ettirdiler. Fakat bu* ***"İttihad-ı Anâsır"*** *kimlere karşı yapılıyordu, biliyor musunuz? Biz Türklere!..*

Artık ne Rumlar, ne Sırplar, ne de Bulgarlar ön plâna, birbirleri ile dalaşmayı almıyorlar, bilâkis Türkler'i Rumeli'den çıkartmak için ittifak ediyorlardı.

Hatta sırası gelmiş iken ***Sultan II. Abdülhamid****'in tarihe geçmiş bir sözünü tekrarlayacağım:*

"Kiliseler Kanunu" *mer'iyyet mevkiine girdiği sırada* ***"Hakan-ı Mahlû"*** *Selânik'te* ***"Alâtini"*** *köşkünde mahpus idi. Yanında bulunanlardan, mezkûr kanunun metni hakkında mâlumât almak istemiş.* ***Sultan II. Abdülhamid,*** *kendisine verilen izahatı dinlerken, yukarıda bahis mevzuu olan maddeye sıra gelince:*

"-Eyvah, Rumeli elden gitti!.." demiş."[138]

---

138 **Mehmet Ali Aynî**- Canlı Tarihler, c: 2, İstanbul, 1945, sh: 19 vd.

*"****Sultan Hamid****, Selânik'teki Alâtini Köşkü'nde iken başında bulunan gardiyanlardan biri de binbaşı rütbesi ile* ***Ali Fethi (Okyar) Bey****'di. O'nun söylediklerine nazaran, her bir kimseyle görüşme yasağına ilâveten kendisine gazete de verilmiyordu.* ***Fethi Bey*** *–belli bir müddet sonra- bu gazete yasağını kaldırmış. Bundan sonrasını O'ndan dinleyelim:*

"Sık sık huzuruna çağırıyor, benimle dertleşiyordu. Bir taraftan da günlerini hobi sınırlarını aşan merakla benimsediği saat tamiri ve ma-

Nizameddin Nazif, **Sultan II. Abdülhamid**'i Selânik'ten alıp İstanbul'a getirmeye memur edilen **Şerif Paşa**'ya atfen şu tamamlayıcı mâlumâtı vermektedir:

*"...Değerli bir münevver ve devlet adamı olan **Damad Şerif Paşa**, Selânik'te **Abdülhamid Han** ile ilk karşılaştıkları dakikayı şöyle anlatır:*

*"Kardeşi Padişah **Reşad Han**'ın irâdesiyle kendisini İstanbul'a götürmek üzere geldiğimizi öğrendiği zaman gülümsedi:*

"-Buna neye lüzum görüldü? Burada hayatımızdan memnun bulunuyoruz."

***Ârif Hikmet Paşa** ile gözgöze bakıştık. Hakîkati bildirmeye mecbur olduk:*

"-Selânik tehlikededir efendimiz..."

---

*rangozlukla geçiriyordu. Fakat esas meşgalesinin, bıraktığı memleket meselelerinin ne hâle geldiğini adım adım tâkip olduğunu biliyor ve kendisinden dinlediklerimi hemen İttihad ve Terakkî merkezi ile **Mahmud Şevket Paşa**'ya bildiriyordum. Bir sabah çok erken saatlerde beni istetti. Fevkalâde nâzik, terbiyeli, aynı zamanda vakur, hürmet telkin eden mîzaca sahipti. Nâdir şâhid olduğum hayret, hatta dehşet içinde elindeki gazeteyi gösterdi:*

"-Ne yaptınız? Eyvah!.. Rumeli elden gitti. Böyle gaflet irtikâb edilir mi?" dedi.

*Gösterdiği **"Kiliseler Kanunu"**nun kabul edildiğine dâir gazete haberi idi.*

Başını, iki eli arasına almış, sallayarak ilâve etti:

"-Ben otuz yıl bin bir sebep bularak Bulgar-Yunan ittifakına bu yolla mâni oldum. Nasıl bu hatayı irtikab edersiniz? Eyvah!.. Yanlarına Sırplar'ı, Karadağlılar'ı da alacaklar, üzerimize çullanacaklar... Zaten Rusya da bunu bekliyor. Derhal İstanbuldakiler'i ikaz ediniz. Vah vah, Rumeli elden gidiyor..."

*Dinlediğim tafsîlâtı da not ederek hemen İstanbul'a geldim. **Talat Paşa**'yı evinde ziyâret ettim, anlattım. Kabineyi ve fırkanın ileri gelenlerini topladı. Heyhat!.. Ne söylediyse hakikat oldu: Balkan ittifakı kurulmuş, birden üzerimize çullanmışlardı. Selânik'e Yunan kuvvetleri gitmeden iki gün önce, Alman imparatorunun tahsis ettiği husûsî yatına, iki tarafında iki Alman harb gemisinin korumasında İstanbul'a getirebildik. İki gün geç kalsaydık, sâbık Osmanlı Padişahı, Yunanlılar'a esir düşüyordu."* (Tarih ve Düşünce Dergisi, 1994, s: 2, sh: 35. Ayrıca Bkz: Üç Devirde Bir Adam, İstanbul, 1980, sh: 159 vd.)

"-Nasıl bir tehlike bu?"

"Düşman yaklaşıyor. Yunan ve Bulgar orduları şehri zaptetmek üzeredirler."

*Bu cevâbımız üzerine **Abdülhamid Han**'ın yüzünde beliren hayret ve hiddeti tasvirden âcizim.*

Birdenbire oturduğu koltuktan fırladı ve:

"Ne diyorsunuz?" diye bağırdı. Yunanlılarla Bulgarlar birleşip bize harb mi ilân ettiler?! Bir Bulgar komitecisi bulup üç-beş altın vererek bir Yunan Kilisesi'ne bir bomba attıramadınız mı?"

*İşte o zaman bütün Makedonya gürültülerinin sırrını çözer gibi oldum. **Abdülhamid**'in saltanatı esnasında, Bulgarlarla Yunanlılar'ı birbirlerine düşman etmek için ne gibi plânlarla çalışmış olduğunu sezdim. Bizden bir cevap alamayınca bir müddet düşündü. Sonra sâkin bir sesle sordu:*

"-İngiltere'de Hâriciye Nâzırı kimdir şimdi?"

***Ârif Hikmet Paşa** cevap verdi:*

*"-**Sir Edward Grey**, Efendimiz!.."*

*Bu cevap üzerine **Abdülhamid Han**'ın hayreti büsbütün arttı:*

*"-Ne dediniz? **Grey** mi? Nasıl olmuş da kendisine yüz bin altın göndermek akla gelmemiş? Eğer **Grey** cenaplarına bu kadar bir yardım (!) yapılmış olsaydı, Bulgarlarla Yunanlılar'ın ittifakını bozmaya gayret ederlerdi, yahud harbi önlerlerdi, yahud ittifak tahakkuk etmiş olsaydı bile harp etmelerine müsaâde etmezlerdi."*

***Damad Şerif Paşa**'nın tarihe kıymetli bir vesika olarak hediye ettiği bu hâtıra, otuz üç yıl Osmanlı tahtında oturan **Abdülhamid**'in sakallarını değirmende ağartmamış olduğunu, ne ince bir Dünya diplomatı olduğunu bir defa daha açıkça isbat etmektedir."*[139]

Sultan II. Abdülhamid merhum, Balkan Kavimleri'ni sadece Kiliseler İhtilâfı ile değil, bir de **"gizli rüşvet"**le elinde tuttuğu Karadağ Kralı'nın muhâlefeti

139 **Nizameddin Nazif Tepedelenlioğlu**- İlân-ı Hürriyet ve **Sultan II. Abdülhamid** Han, İstanbul, 1960, sh: 66-67.

ile dengeliyordu. Gerçekten Çetine elçimiz ile Karadağ Kralı sık sık kumar oynar ve kasden yenilirdi.[140] Bu, krala verilen üstü kapalı bir rüşvetti. Bunun için Çetine elçimizin emrinde bir tahsisat olduğu gibi Kral Nâibi'nin de devletten aylık bin altın tahsisatı vardı.

Ayrıca İstanbul'da ecnebî elçileri de çeşitli sûretlerle taltif ederdi ki, bu ikramların çoğunun da **"gizli rüşvet"** olduğu şüphesizdir. **Tahsin Paşa** bu hususa şöyle temas etmektedir:

*"**Abdülhamid**, İstanbul'daki sefirlerin hatırlarını hoş etmeye ve icabında bunları minnettar bırakacak cömertlikler göstermeye pek itina ederdi. Sık sık muâvenette bulunduğu bazı ufak elçi ve maslahat güzarlardan başka büyükelçilere de arasıra cemîlekârlık yapardı. Hindistan vali-i umûmîsi **Lord Döfren** evvelce İstanbul'da İngiliz sefiri idi. **Abdülhamid**, Ramazan'da bilumum süferâ-yı ecnebîyeyi ifara dâvet eder ve kendilerine diş kirası nâmı ile hediyeler verirdi. **Lord Döfren**'in İstanbul'da bulunduğu tarihte bir Ramazan akşamı sefirin zevcesi **Leydi Döfren** ile kerîmesi Harem-i Hümâyun'da iftara dâvet olundu. Sefirlerin Mâbeyn-i Hümâyun Dâiresi'ne dâvet olunması vâkî ise de, zevce ve kerimelerin hareme dâvet olunmaları fevkalâde bir hâldi. **Abdülhamid**, bununla İngiliz sefiri hakkında son derece büyük bir eser-i nezâket göstermiş oluyordu. Harem-i Hümâyun'da ecnebî lisânı bilen olmadığı gibi, **Leydi Döfren** ve kerimesi Türkçe bilmediklerinden o zaman Hâriciye müsteşarlığında bulunan **Artin Paşa**'nın kerimesi tercümanlık vazifesini îfâ için Harem-i Hümâyun'da hazır bulundurulmuştu. İftardan sonra **Abdülhamid**, kendi tâbiri veçhile bir **"souvenir"** (hediye) olmak üzere br tepsi derûnunda **Leydi Döfren**'e ve kerimesine kıymettar hediyeler gönderdi. Sefir'in kerimesine âid hediye, fevkalâde kıymettar bir pembe inci idi. Bunu da sebebi şudur:*

*O vakit sefârethânelerle temasta bulunan **Madam***

140 Bkz: **Mahmud Muhtar**- Mâziye Bir Nazar, İstanbul, 1341, sh: 145.

Plaskova *isminde bir kadın bir gün İngiliz sefirinin kızı ile görüşürken* ***Matmazel Döfren****'in pembe inciye pek meraklı olduğunu öğrenmiş. Bunu başka bir mecliste bilmünâsebe söylemiş, oradan da Hünkâr'ın kulağına gemiş.* ***Abdülhamid*** *böyle jestleri pek severdi. Nitekim bir selâmlık günü Fransız sefiri* ***M. Konstans****'ın pek beğendiği bir çift al araba atı ferdâsı günü sefire taraf-ı şâhaneden bir hediye olmak üzere götürülmüştü. Amerika sefiri* ***M. Leyşman****'ın zevcesine gene böyle bir münâsebetle pırlanta işlemeli girnabâhâ bir yelpâze hediye edilmişti. Mesele, hediyenin kendisinde değil, tarz-ı îtâsında idi."*[141]

2-Akabe Meselesi

Sultan II. Abdülhamid merhumun siyâsî dehâsını en iyi şekilde aksettiren hâdiselerden biri de bu **"Akabe Meselesi"**dir. Şöyle ki:

Bugünkü Amerika gibi o tarihlerde de İngiliz siyâsetinin arkasına saklanan Siyonistler, bu devleti, kendi emellerine âlet edebilmek için Osmanlı'nın aleyhine imâle etmekte büyük bir başarı elde etmişlerdi. Bu sebeple **Sultan II. Abdülhamid**'in beynelmilel siyâset arenasında en fazla çekindiği devlet, İngiltere idi.[142]

İngilizler, 1850'lerden itibaren Hindistan'a yerleşmiş bulunduklarından bu müstemlekeleri için yol emniyeti mülâhazasıyla bir emr-i vâkîyle Mısır'a yerleşmişler (1881), **Sultan II. Abdülhamid**, bu emr-i vâkîyi kabul etmediği gibi Almanlar'ı tahrîk edip onlarla İngiliz emperyalizmini dengeleyecek bir siyâset tâkibine koyulmuştu. Alman siyâsî tarihinde **"Drang Nach Osten"** (Şark'a Doğru) diye isimlendirilen cereyan, **Sultan II. Abdülhamid**'in onları İngilizler aleyhine imâle edişinin bir sonucu idi. Bunda Bağdat Demiryolu imtiyazının Almanlar'a verilmiş olması çok ehemmiyetli bir rol oynamıştı.

---

141 **Tahsin Paşa**- a.g.e., sh. 228. vd.
142 **Tahsin Paşa**- a.g.e., sh. 246 vd.

İngilizler ise, Kırım Harbi esnasında görülmüş olan **"Rusya'ya karşı Türkiye'nin yanında yer almak"** tarzındaki siyâsetlerini tamamen Yahudiler'in yönlendirmesiyle değiştirmişlerdi. **Sultan II. Abdülhamid**, kurduğu müthiş istihbârât şebekesiyle tâ başlangıçtan itibaren İngiliz siyâsetindeki bu değişikliği hakkıyla öğrenmiş bulunuyordu. Bu sebepledir ki, Hicaz Demiryolu inşaatıyla Araplar'ı daha sıkı bir sûrette merkeze bağlamak ihtiyacını hissetti.

1897 yılında Yunanistan'a karşı kazandığı Teselya Harbi, Halife'nin İslâm Âlemi'ndeki itibarını bir kat daha arttırmış, Çin'den Afrika sahralarına kadar bütün câmiler Halife'ye nusret duâları ile inlemeye başlamıştı. Buna ilâveten Hicaz Demiryolu'nun inşaatı da Hilâfet nüfuz ve iktidârını takviye eden çok ehemmiyetli bir hamle idi. Bundan rahatsız olan İngilizler, Arap halkı üzerindeki tahriklerini arttırdılar. Cezîretü'l-Arab'ın (Arap Yarımadası) iki stratejik noktası vardı. Bunların biri Bağdat Demiryolu'nun nihâyetindeki Kuveyt, diğeri ise Kızıldeniz'in kuzeydoğusundaki Akabe idi.

Kuveyt, Osmanlı hâkimiyeti altında **"Mübâreku's-Sabah"** adında bir arap şeyhinin idâresine terk edilmiş dâhilî işlerinde muhtar bir emirlikti. Asıl Cezîretü'l-Arap'ta ise, iki büyük aşîret arasında daimî bir mücâdele mevcuddu. Bunlardan biri kalabalık Şammar Aşîreti, diğeri ise Necid'deki Suûdîler idi. Şammar Aşîreti'nin reisi olan **İbnü'r-Reşid**, Osmanlı'ya bağlılıkta tam bir sadâkat hâlinde bulunduğundan, İngiliz propagandalarına kapılmadığı gibi bu propagandalara râm olmuş bulunan Necidli Emirlerle dâimî bir mücâdele hâlindeydi.[143]

Bu mücâdelede Suûdîler, siyâseten **"Vehhâbilik"**i benimseyerek, Osmanlı hilâfetine isyan için dînî bir kılıf elde etmiş bulunuyorlardı. Bunlarla Şammar Aşîreti arasındaki mücâdelede mağlub olan Suûdiler, Kuveyt'e sığınmış ve **"Mübârekü'-s-Sabah"** da onları himâye

---

143 Bkz: **Nâci Kâşif Kıcıman**- Medine Müdafaası, İstanbul, 1971, sh: 153 vd.

etmek yolunu tutmuştu. Kuveyt Emiri'nin Vehhâbî isyancılara bu sûretle yataklık etmesi karşısında **Sultan II. Abdülhamid**, Bağdad'daki Altıncı Ordu Müşiri **Fevzi Paşa**'ya Kuveyt'in tenkîlini emretmişse de onları siyâseten himâye edip Osmanlı'dan koparmaya karar vermiş olan İngilizler'in muhâlefet ve mukavemeti ile karşılaştı.

Gerçekten hâin emîr, bu tenkil hareketi karşısında İngilizler'den himâye talep etmiş ve onlar da bunu kabul ederek donanmalarını Kuveyt'in önüne getirip bu tenkile karşı çıkmışlardır. Cereyan eden uzun müzâkerelerden sonra Kuveyt emâretinin kâğıt üzerinde eski statüsü üzere devam etmesi kararlaştırılmış, İngilizler de gûya Kuveyt'i himâyeden vazgeçmiş olmalarına rağmen, bu stratejik nokta fiilen, İngilizler'in bir nüfuz sahası hâline gelmiş oluyordu.

Sultan II. Abdülhamid, bu durumu telâfi için Hicaz Demiryolu'nun emniyetini ileri sürerek Ceziretü'l-Arab'ın diğer bir stratejik noktası olan Akabe'yi, Ekim 1906'da işgâl etti. Hicaz Demiryolu'nu Kızıldeniz'e bağlanan en stratejik bir noktadaki Akabe, vaktiyle **Kavalalı Mehmed Ali Paşa** gâilesini halleden anlaşma ile Mısırlı muhâfızların idâresine terk olunmuştu. Zira o tarihte henüz Süveyş Kanalı açılmamış bulunduğundan Mısır hacıları Hicaz'a gitmek için önce burada toplanırlardı. Kanalın açılmasından sonra da Mısır'ın bir Osmanlı vilâyeti olması dolayısıyla bu durumun devamında bir mahzur görülmemişti. Fakat Mısır, 1881 yılında hukûken olmasa da fiilen İngiliz nüfuz mıntıkası hâline gelince artık Akabe'nin Mısır'a âid olması ciddî bir mahzur teşkil eder olmuştu.

İngilizler, burasının ehemmiyetini takdir edemeyerek, Mısırlı askerler idâresinde bırakmışlardı. **Sultan II. Abdülhamid**, Hicaz Demiryolu'nun bu noktaya ulaştığı sırada âni bir hareketle Akabe'yi işgâl edince, İngilizler, on günlük bir mühlet vererek bu hareketi protesto etmişler ve donanmalarını Londra'dan yola çıkarmışlardı.

Sultan II. Abdülhamid, Alman Büyükelçisi'ni çağırarak bu İngiliz tehdid ve protestosuna karşı kendilerinin de Osmanlı'nın yanında yer aldıkları yolunda bir beyânât verdirmiş ve bu durumda İngilizler, ihtilâfın büyümesinden korkarak daha fazla ileriye gidememişler, Cebel-i Târık'ı geçen donanmalarını Kıbrıs'a sevkederek bu emr-i vâkîyi kabul mecburiyetinde kalmışlardır. Çünkü **Sultan II. Abdülhamid**, İngilizler'in Mısır'daki işgâllerini meşrû addetmemekte ısrar etmiş ve bu sebeple onlar da Akabe'nin Türk ve bir kısım Mısırlı askerlerce korunması husûsundaki teklifi kabul etmek mecburiyetinde kalmışlardır. Zira bu ihtilâf devam ederken Kahire'deki câmiler kadar cadde ve sokaklar da **Abdülhamid** lehinde ve İngilizler aleyhinde çeşitli nümâyişlere sahne olmuştu. Bu psikolojik imkânı da kullanan **Sultan II. Abdülhamid**, İngiliz tehdidlerine boyun eğmeyerek Akabe Meselesi'ni bir emr-i vâkî ile halletmiş oldu. Bununla Arap Yarımadası'nı Kuveyt, Akabe ve Sina cihetlerinden bir kıskaç altına almak isteyen İngiliz emperyalizmine ciddi bir darbe vurarak siyâsî bir zafer kazanmış oldu.

Bir büyük devletin büyük denizlere çıkışı olmadığı takdirde kendini muhâfaza edemeyeceğini söyleyen **Sultan II. Abdülhamid**, Kuveyt'in kaybına mukabil Akabe'yi eline geçirerek bu imkânı daha bir müddet için devlete sağlamış oldu.[144]

cc- Aşırı İhtiyatlı Oluşu

Lehte veya aleyhte hangi esere bakarsanız bakınız, **Sultan II. Abdülhamid**, doğuştan **"vehhâm"** yani çok vehimli gösterilir. Bu hükmün -aşağı yukarı- hiçbir istisnâsı yok gibidir. Halbuki doğru olan, içinde bulunduğu şartların onu aşırı tedbirli ve şüpheci yapmış olduğu keyfiyetidir. **"Şüphe, basiretin ilk şartıdır."**

---

144 Tafsîlât için bkz: **Piyade Mirlivâsı Rüşdü**- Akabe Meselesi, İstanbul, 1326; **İ. Hâmi Danişmend**- a.g.e., sh. 351-355.

düsturu ile hareket ettiği söylenebilir.[145]

Garezkâr düşmanları ve onların propagandasına kapılanların vehhâmlık, yani aşırı vehimli olmak sûretinde değerlendirdikleri bu hasletin fıtrî olduğu şüphesizdir.[146] Ancak karşı karşıya bulunduğu şartlar

---

145 *"**Sultan Hamid**, bir gün bana:*

"-Basiret, emniyetin babasıdır; evvelâ basîret, sonra emniyet!.." demişti. Bundan dolayıdır ki, lâzım gelen bütün tedbirleri almadan hiçbir şeye ve hiçbir kimseye itibar etmezdi." (**Tahsin Paşa**- a.g.e., sh. 59)

146 **Sultan II. Abdülhamid**'in bir çoklarınca büyük bir kusur olarak görülen bu aşırı ihtiyatkârlığın içinde bulunduğu şartların hakkıyla takdirinden doğduğuna delil olmak üzere, ben de bir hâtıramı nakletmek isterim:

Sultan II. Abdülhamid merhumun en küçük evlâdı **Şehzâde Âbid Efendi** ile 1971 yılında Beyrut'ta görüşmüştüm. Bu görüşme esnasında diğer bir çok mesele meyânında bir de şunu nakletmişti:

"-Babamla birlikte Beylerbeyi Sarayı'nda bir nevî hapis hayatı yaşarken, O, bir çok defalar beni ikaz sadedinde şöyle demişti:

"-Oğlum!.. Muhafız sıfatıyla burada bulunan subayların hiçbiri bizim dostumuz değildir!.. Bize dost olsalar, bu vazifeye tâyin olunmazlar!.. Onlara güvenme!.. Seni bahçede atla dolaştırmak isterler. Sakın atın kolonun dikkatlice muâyene etmeden binme!.."

Ben, bu ihtiyatı fazla bularak, muhâfızların iyi insanlar olduğunu söyleyince, sordu:

"-İçlerinde namaz kılan var mı?"

Cevap verdim:

"-Sadece **Binbaşı Nazif Efendi**!.."

"-Bak gördün mü?!.." dedi. "Allah'a secde etmemeleri, onların zihniyetini anlamak için kâfîdir!.."

Ayrıca ister gerçekleşmiş, isterse de gerçekleşmeyip niyet safhasında kalmış olsun, devrinde bir çok sûikast vak'asının varlığını da hesaba katmak mecburiyeti vardır. Bunlar arasında **Sultan V. Murad**'ı tekrar tahta çıkarmak üzere girişilen iki teşebbüs mühimdir: **"Ali Suâvî Vak'ası"** (20 Temmuz 1878) ve **"Clenati-Scalieri-Aziz Bey Teşebbüsü"**... ki bunlar ileride izah olunacaktır.

İhtiyarkârlığın azlığı veya çokluğu ise, bir şahıstan diğerine nazaran değişen bir takdir, yani değerlendirme mes'elesidir.

*"**Sultan Hamid**'in vehmi, ister yaratılışı icabı olsun, ister bilâhare muhîtinin tesiri ile husûle gelmiş bulunsun, herhâlde alelâde denilecek derecenin fevkinde idi. Bizzat **Sultan Hamid**'in anlattığına göre **Murad Efendi (V. Murad)**, küçük birâderinin bu müfrid vehhâmlığı ile eğlenir durumuş."* (**Tahsin Paşa**- a.g.e., sh. 12-13)

٨٥٨

Sultan II. Abdülhamid'in, ekmek fiyatlarına, Belediye'nin taleb ettiği "beş para" zammı kabul etmediğini gösteren vesika (BOA. İrade, Hususi 1317(1899)

ve **"Ali Suavî Vak'ası"**[147] gibi hâdiselerin O'ndaki bu meyli takviye ettiği muhakkaktır.

Sultan II. Abdülhamid'i oldukça insaflı bir sûrette değerlendirmeye çalışan **İbnü'l-Emin** bile Padişah'ın '93 Harbi denilen **"1877-1878 Türk Rus Harbi"**ne şiddetle karşı olduğu hâlde -ileride izah edileceği üzere- devlet ricâlinin binbir tertib ve hatta tehdid ile O'nu istemeye istemeye bu harbe râzı olmak mecburiyetinde bıraktıklarını ve böylece Ruslar'ın Yeşilköy'e kadar gelmeleri gibi bir felâkete âmil olmuş bulunduklarını ve bu felâketin **Sultan II. Abdülhamid**'in dâhilî ve hâricî siyâseti üzerinde son derecede müessir olduğunu anlattıktan sonra:

*"Devlet ve millet hâinleri için en büyük sermaye-i mel'anet olan **Murad**'ın vâlidesiyle mensuplarının fitne îka' edeceklerine dâir padişaha şifâhen ve tahrîren vâki' olan ihbarât akl ü şuuru mükemmel ve vehm ü vesveseden müarrâ olanları bile çileden çıkaracak bir mertebede bulunduğu hâlde, iki hal'in (tahttan indirmenin) birbirini takip etmesi ve mahlû'ların uğradıkları musîbet, hal'leri vücûda getirenlerin hâlâ iş başında ve üçüncü bir hal'e de kıyam edebilecekleri, bazı meb'usların -bazı taraftan li-garazin tâ'lim ve tahrik edilerek- güya birkaç asırdan beri meşrûtiyetle idâre olunan bir milletin meb'usları imiş gibi yüksek perdeden atıp tutarak -asırlardan beri mutlâkıyet şeklinde idâre olunan bir devletin taht-ı saltanatına henüz cülûs eden- padişahı ürkütecek hâl ü kâl iltizam etmeleri, en büyük belâ olan muharebenin zuhur ve bîçâre vatanı pür-şûr (karma karışık) etmesi, düşmanın pâyitahtı da istilâ edecek derecede ilerlem-*

---

147 Mâceracı ve ihtilâlci bir Jön Türk olan **Ali Suâvî** (1838-1878), '93 Harbi muhâcirlerinden bir kısım gayr-i memnunlar ile Çırağan Sarayı'nı basmış ve akıl hastalığı devam etmekte bulunan **V. Murad**'ı tekrar tahta geçirmek maksadıyla bir ihtilâle teşebbüs etmişti. Beşiktaş muhâfızı **Yedi-Sekiz Hasan Paşa**'nın kafasına indirdiği sopa ile bu mel'ûn ihtilâlci gebermiş, fakat saltanatının ilk zamanına rastlayan bu teşebbüs, **Sultan II. Abdülhamid**'i daha da ihtiyatlı hareket etmeye sevketmiştir.

*esi, hevl-i cân ile mâl ü mülkünü bırakıp Rumeli'nin her köşesinden gelen binlerce muhâcirlerle İstanbul'un arsa-i mahşere dönmesi kabîlinden birtakım mesâib-i azîme yetmiyormuş gibi -yukarılarda yazıldığı veçhile- **Ali Suavî** nâmındaki mecnûnun harekât-ı idrâk-sûzu ve buna mümâsil diğer vekayi-i mefsedet-kârâne, pâdişahı vehm-i mücessem hâline koydu. Bir ferde, hattâ evlâdına emniyeti kalmadı. Herkesi, hâin ve kendine düşman addetti.*

Diğer taraftan, ecnebî memleketlere kaçan hürriyet âşıkları (!) ile yabancı muharrirler tarafından -para çarpmak için- yazılan yazılar ve hal' ve imhâsına dâir -dâhilde ve hâriçte vâki' olan- tasmimler ve teşebbüsler[148], müvâzene-i akliyesini kaybedecek bir hâle getirdi."[149]demekte ve:

Bütün bu sebeplerle birlikte **"Bomba Hâdisesi"**ni de zikrettikten sonra, amcası gibi gâfil avlanmamak için dizginleri elinde alışını, dehşetli bir baskı tatbik ettiğini uzun uzun anlattıktan sonra:

"Vükelâ ve ricâl şöyle dursun, memurların hattâ âhâd-ı nâsın bile bir evde toplanıp konuşmaları memnû' idi[150]. Toplananlar sorguya çekilirlerdi.

Zira bir ferde, hattâ evlâdına, murâkıplarına ve eski bendelerine bile emniyet etmezdi. Fakat emniyet eder gibi

---

148 **İbnü'l-Emin**, bu noktayı şu dipnotla da te'yid etmiş bulunmaktadır:

*"Bu cümleden olarak **"Kızıl Sultan"** isimli kitapta mütercimin şu notu görülüyor:*

*«İtalya kralının katlinden ve İran Şâhı'na Paris'te icrâ edilmek istenilen sû-i kasten sonra Barselona'da yakalanan bir listede anarşistler tarafından **Abdülhamid**'in öldürülmesi musarrahtır.»"* (**İbnü'l-Emin**- a.g.e., sh. 1268)

149 a.y.

150 **Tahsin Paşa**- a.g.e., sh. 67'de:

*"Filhakika **Sultan Hamid** vaktiyle amcası **Sultan Abdülaziz** ve büyük birâderi **Sultan Murad**'ın tahttan indirilmelerine; sadrazam konaklarında, şeyhülislâm yalılarında akdedilen içtimâlar ve müzâkereler neticesinde karar verilmekte olduğunu biliyordu."* denilmektedir.

görünürdü. En sâdık addettiği bir bendenin de en âdi bir menfaat mukabilinde kendi aleyhine kıyam edeceğine kat'iyyen kâni' idi.

*Eskişehir Emîni **Reşid Paşa**, **Şerif Paşa**'ya söylemiş:*

*"-Bir gün padişah bana dedi ki: Benim kimseye itimadım yoktur. Damacı **Ziya Bey** derler, biri vardı. Amcam ile dama oynar ve birçok lütf u inâyetini görürdü. Sonra oradan çıkıp birader **Sultan Murad**'a gelir ve amcamın taklidini yapardı."*[151]

Bunları söyleyen ve O'nun vehmini[152] (!..) uzun

---

151 **İbnü'l-Emin**- a.g.e., sh. 1270.

152 *"Hiçbir şey tasavvur olunamaz ki, onun vehm ü vesvesesini tahrik etmesin. Hiçbir hâl ü kâl hatıra gelmez ki onun hüsn-i zannına mazhar olsun. Bedbinlik, bed-endişlik onu taht-ı esârete almıştır. Ne söylense, ne yapılsa faydası yoktur, belki zararı vardır.*

***Sultan Abdülaziz** merhûmun hal'inde –o sırada Şam'dan gelen- askerin gemi içinde sarayın önünde bulunmasından o kadar tevahhuş etmiştir (korkmuş) ki, ne zaman vilâyetlerden asker gelecek olsa yahut bir sebeb-i mücbirle getirilmek istense, o askerin hal'inde istihdam olunacağına hükmetmiştir. Bu cihetle Anadolu'dan Rumeli'ye asker sevkine lüzum görülse, İstanbul'a uğratılmaksızın Anadolu iskelelerinden vapurlara bindirilerek mahallerine gönderilirdi ve askere cephâne verilip de ateş tâlimleri yaptırılmazdı.*

Mısır ve Şarkî Rumeli hadiselerinde asker sevkine müsaâde etmemesi de, o askerin kendi aleyhinde kullanılacağını tevehhüm etmesinden ileri gelmişti.

*Yine amcasının hal'inde zırhlı gemilerin, sarayın karşısında -eski tâbirle- «**lenger-endâz-ı mehâbet olması**» ve bahriye karakol sandallarının saray önünde dolaştırılması bir dakika gözünün önünden ayrılmadığı gibi, günün birinde sarayın deniz cihetinden topa tutulması da ayrıca zihnini tahriş ettiğinden cennet-mekân amcasının kemâl-i itina ve ihtimam ile vücûda getirdiği muazzam donanma, toptan ve mühimmâttan tecrîd edilerek Haliç'te tersâne önünde hapse mahkûm oldu. Nihayet -muattal ve metrûk bırakılan- her şey gibi o mükemmel donanma da mahv olup gitti."* (**İbnü'l-Emin**- a.g.e., sh: 1271-1272)

Bu donanma ile ilgili olarak söylenen bu sözlerin doğru olmadığı ileride izah edilmiştir.

"Askerî ve mülkî mektepler hakkında kemâl-i şiddetle iltizam ettiği terassudât (gözlemeler) ve tekayyudât, harbiye mektebi şâkirdânının -hata-yı mahz olarak- hal' emr-i meş'ûmunda kullanılmasından ve «talebe-i ulûm» denilen medreselilere karşı gösterdiği ihtiyat ve ihtiraz,

uzun tenkid eden **İbnü'l-Emin**, şu ifadesi ile bu tenkidler arasındaki tezadı nasıl olup da anlamadığına

---

-hal'den biraz evvel ağrâz-ı fâside erbabı tarafından parmaklanarak-zâhirde hükümet ve hakikatte padişah aleyhine kıyam ettirilmesinden ileri gelmiştir."(**İbnü'l-Emin**- a.g.e., sh: 1272)

Padişah'ın, askerler hakkındaki bu hassâsiyetini şahsî bir hâtıramla te'yid etmek isterim:

1950'li yıllarda **Necip Fâzıl** merhumla hemen hemen her gün görüşmekte idim. O'nun yanında –şimdi adını unutmuş olduğum- bir emekli albayı tanımıştım. Bu zât, o zamanlar seksen yaşlarında görünmekteydi. **Sultan II. Abdülhamid** hakkında vâkî bir musâhabede, kalabalık bir gençlik topluluğuna karşı şöyle bir hâtırasını anlatmıştı.

O demişti ki:

"-Ben, **Sultan II. Abdülhamid** zamanında Rumeli'deki çete muhârebelerine katılıyor ve zaman zaman takdir edilen başarılar elde ediyordum. Bu sebeple mümtâzen terfî etmem için en küçük askerî birlikten itibaren bunu talep eden yazılar yazılıp gerekli kademelerden geçiriliyor, fakat bunlar en sonunda Saray'da takılıp kalıyor ve cevaplandırılmıyorlardı. O zamanlar, mümtâzen, yani zamanından evvel terfî etmenin emri Padişah'tan çıkardı. Müteaddid müracaata rağmen aslâ mümtâzen terfî edemeyerek rütbece sınıf arkadaşlarımdan geride kalmıştım.

Vaktâ ki, **"'31 Mart Hâdisesi"** üzerine Selânik'ten İstanbul'a **"Hareket Ordusu"** adıyla bir ordu sevkedildi. Ben de o ordunun subaylarından biriydim. Çok bilinen bir gerçektir ki, Hareket Ordusu subayları İstanbul'a geldikten sonra Yıldız Sarayı'nı yağmalamışlardır. Bu esnada ben de onlara katılarak **Sultan II. Abdülhamid**'in evrâkını görmek hevesine kapıldım. Çünkü hakkımda kendisine sunulmuş, terfiimi önleyecek menfî bir jurnal olduğunu düşünüyordum. **Sultan II. Abdülhamid**'in husûsî dâiresi ve kütüphânesinin kapısında bir Arnavut memur bulunmaktaydı. Silâhını çekmiş, içeriye kimseyi koymuyor ve:

"-Ne alırsanız alın, saray sizin!.. Fakat bu kütüphâneye el sürdürmem!.. Böyle bir koleksiyon bir daha vücûda getirilemez." diyordu.

Kendisine yalvarıp yakararak bir şey almak niyetim olmadığını, sadece aleyhimde bir jurnal bulunup bulunmadığını görmek istediğimi söyleyerek O'nu güçlükle iknâ ettim.

Sultan II. Abdülhamid'in odasındaki evrâkı bir hayli karıştırdıktan sonra camlı bir dolapta askerler hakkında, üzerlerinde isimler yazılı bir yığın dosya gördüm. Bunlar arasında benimki de vardı. Açıp okudum. Gördüm ki, Harbiye talebeliğimizden itibaren hepimiz hakkında dosya tanzim etmiş. Benim dosyamda Perşembe günleri mektep tâtil olduktan sonra Beyoğlu'nda bir İtalyan kızıyla sık sık buluşmakta olduğum yazılıydı. Sultan, kendisine sunulan bu bilgi üzerine evrâkın

şaşılır:

*"Ulemâ (âlimler), üdebâ (edîpler) ve şuarâdan (şâirlerden) bazı zevât ile iki haftada iki gün bizim evde toplanır, envâ-i mebâhise girişirdik. Babam, kardeşim ve misafirler ile en ağır sözleri söylerdik. Bu sözleri evin hâricinde de söylemekten çekinmezdik. Bittabiî jurnaller verilirdi. Kardeşimle -o vakte göre- tehlikeli sayılan yazılar yazardık. Mahsûl-i şebâb olan «**Sabih**» isimli eserim, «tarihe müstenid hikâye değil, âdeta ihtilâlnâmedir» denilerek mel'unâne jurnal takdim olunduğundan irâde-i seniyye ile kitap toplattırıldı, bir kısmı yakıldı. Bu hâllerden dolayı -hıfz-ı samedânî ile- bir kere isticvab edilmedik."*[153]

İbnü'l-Emin, bazı kelimelerin O'nun vehmini (!) tahrik ettiğini uzun uzun hikâye ettikten sonra:

*"Tevahhuş edilen kelime «mecnun»dan ibâret değildi. «**Hürriyet**», «**vatan**» gibi kelimeler, cümleler, tâbirler ve maddeler ile «**hal'**» arasında münâsebet tahayyül edilerek men'ine mürâcaat olunurdu. Misaller îrâdı, bahsin lüzumundan ziyade uzamasını mûcib olacağından «**kadî ki dedin kaziyye mâlûm**» demekle iktifa etmek zarurîdir.*

*Padişah, en ziyade en ziyade ürktüğü **Sultan Murad**'ın vefatından sonra da vehm ü vesvese illet-i mahûfesinden kurtulamadı. O illet, -her gün bir derece artarak- hayatının son demine kadar devam etti.*

Hattâ Selânik'ten İstanbul'a getirilirken -hayatına sû-i kast edilir korkusuyla- vapur, İstanbul'a gece varırsa

---

kenarına kendi el yazısıyla şu notu düşmüştü:

"Hafta sonu tâtillerinde Beyoğlu'nda ecânibten (ecnebîlerden) bazı kadınlarla düşüp kalktığı ve bunların casus olmak ihtimaline binâen yüksek rütbelere çıkarılması mahzurludur."

Bu bilgi doğruydu. Fakat **Abdülhamid**'in bizi daha talebeliğimizden itibaren bu derecede sıkı bir sûrette tâkip ettirmekte olduğunu bilmiyordum.

İşte gençler!.. **Abdülhamid**, böyle dikkatli bir padişahtı."

153 **İbnü'l-Emin**- a.g.e., sh. 1270.

karaya çıkmayacağının kat'î sûrette söylemiştir."[154] demektedir.

Bunu haklı gören **İbnü'l-Emin**:

"Munsifâne söylenirse, gece vapurdan çıkmamakta ısrarı vesveseden ziyâde hazm ü ihtiyat eseridir ve bu hususta haklıdır. Öyle ya, «gece hâli, bin türlü şey olur (yahut oldurulur) insanın ayağı kayar, (yahut kaydırılır) denize düşer, (yahut düşürülür), sandal sandala çarpar, (yahut çarptırılır) masûniyetine dair teminat verenlerin önlerinde sûikast edilse, gece karanlığında fâili bulunmaz. Korkulu rüya görmekten, uyanık yatmak evlâdır, derler ki pek doğrudur.»"[155] dedikten sonra nasıl olup da şu sözleri de söylemiş olduğuna şaşmamak kabil midir?!..

"Vapur, İstanbul'a sabahleyin vardığından merhum -arzusu veçhile- gündüz karaya çıkmıştır.

Hâkân-ı merhumun, vehm ü vesvesede bazen haklı olduğu inkâr olunamaz. Fakat haklı olmadığı vehm ü vesvese de hesaba gelmez. Çünkü -mükerreren söylendiği üzere- hasta idi, ihtiyarı elinde değildi."[156]

İbnü'l-Emin bu hususu, şu dipnotla da te'yit etmiştir:

"Hürriyetin ilânını müteâkiben Üsküdar mutasarrıfının Üsküdar İskelesi'nden itilerek denize düşürüldüğü elbette unutulmamıştır."[157]

Bu bâbda **İbnü'l-Emin** böyle tezadlar içinde olunca, diğer garezkârların ne durumda olduğunu tahmin etmek güç olmasa gerektir.

Evet, O'nun hiç kimseye mutlak bir güveni olmadığı bir gerçektir.[158] Siyâsî ricâl ile memleket münevverl-

---

154 **İbnü'l-Emin**- a.g.e., sh. 1274.
155 **İbnü'l-Emin**- a.g.e., sh. 1276.
156 **İbnü'l-Emin**- a.y.
157 **İbnü'l-Emin**-a.y.
158 *"Bu anlatacağım vak'ayı* ***Necip Melhame Paşa****'dan dinledim:*

"Bir gün Padişah beni çağırttı. Kendisinin emniyet ve îtimadını kazanmış bir bendesi olduğum için mühim meselelere beni gönderirdi. Bana karşı gösterdiği emniyet ve itimadı defaat ile tecrübe etmişti.

erinin -ileride anlatılacak olan- gaflet ve hatta ihânetleri nazar-ı dikkate alınırsa, kendisine hak vermemek kaabil değildir.

Şimdi biraz da bu aşırı tedbirli olmayı icab ettiren jurnaller ve jurnalcilik üzerinde bir nebze duralım.

Sultan II. Abdülhamid'i kötüleyenlerin dillerine pelesenk ettikleri iki kelime vardır. Bunlar: **"istibdâd"**la **"jurnal"** ve **"jurnalcilik"**tir. İstibdad diye adlandırılan idârenin otoriter olmasıdır ki, bunun sebepleri âşikârdır:

"Bir Mazlûm Padişah **Sultan Abdülaziz**" isimli eserimizde tafsîlâtıyla nakletmiş olduğumuz üzere, devrin ricâlinin her birinin sırtını ecnebî devletlerden birinin büyükelçisine dayayarak onların devlet aleyhine olan emellerine hizmet etmeleri, bu otoriter idâre tesisinde bir numaralı âmildir. İşleri, onlara bırakmanın, idâreyi millî menfaatler aleyhinde bir istikamete götüreceği mutlaktı.

Meselâ birgün bana bir mektup verdi. Bu mektubu ancak Paris'e vardığım zaman açmaklığımı ve ona göre hareket etmekliğimi irâde eyledi. Paris'e müteveccihen yola çıktım. Bulgaristan'a geldiğim zaman oradaki komiserlik erkânı beni istasyonda karşıladılar. Komiser Bey: Biraz evvel mâbeyinden şifreli bir telgraf aldıklarını söyledi:

"-Zât-ı Şâhâne sizin derhal buradan dönüp İstanbul'a gitmenizi irade buyuruyor." dedi.

Ben de İstanbul'a giden ilk trenle avdet ettim. Doğru saraya gittim. Zât-ı Şâhâne'nin huzuruna çıktım.

"-Sana Paris'te açılmak üzere verdiğim mektubu bana iâde eder misin?"

Derhal mektubu cebimden çıkartıp takdim ettim. Zarfı evirdi, çevirdi tekrar bana uzatarak.

"-Mektuba bir şey ilâve ettirecektim, fakat lüzum kalmadı, gidebilirsin." dedi.

Huzurdan çıktım, tekrar trene binip yola çıktım. Viyana'ya geldiğim zaman aynı sûretle yine sefâret erkânından baş kâtip beni garda bekliyordu:

"-Hemen İstanbul'a döneceksiniz. İrâde-i seniye muktezasıdır." dedi.

Yine döndük ve yine huzura kabul olunduk. Mektubu bir daha kontrol etti. Merak edip açıp açmadığımı anlamak istiyordu.

Böyle birkaç imtihan daha geçirdim." (**Refi Cevad Ulunay**- a.g.e., sh: 27-28)

Nitekim sonraki vukuât da, bu görüşü te'yid etmiş bulunmaktadır. Kaldı ki, pek azı müstesnâ olmak üzere üst kademedekiler, rüşvet batağına saplanmışlardı. Bu husustaki tafsîlât da zikri geçen eserimizde anlatılmış bulunmaktadır. Bütün bunlara ilâveten başta Rusya olmak üzere emperyalist Batılı devletlerin, idâremiz altındaki gayr-i müslimleri mütemâdî bir sûrette tahrik ederek ülkenin parçalanmasına çalışmakta oldukları da inkârı kâbil olmayan bir gerçekti. Bunun karşısında ise, memleket münevverlerinin hayalperest ve bazen de ecnebî emellerine paralel bir hatt-ı hareket tâkip ettikleri[159]

---

159 "Merhumun sarayında mutlak güven duyduğu eşhas, sadece **"Söğütlü Alayı"** efrâdı idi. **Tahsin Paşa**:

"Söğütlü Alayı efrâdının temiz yüreklerine ve pâyânsız sadakatlerine emin idi." (a.g.e., sh. 25) demektedir.

"Padişah, onlardan daima:

"-Benim öz hemşehrilerim!.." diye bahsederdi." (**İ. Hâmi Danişmend**- a.g.e., sh. 288)

Bu hususta **Sultan Abdülaziz** hakkındaki eserimizde yazdıklarımıza ilâveten bir-iki noktayı daha burada ifâde edelim:

*"**Kâmil Paşa** gösterişi severdi. Bilhassa kendisine İngilizler'in pek muhabbet ve itimadı olduğu ve kendisi mevki-i iktidarına geçer geçmez İngiliz politikasının derhal lehimize döneceği efsânelerini tenmiye etmekten hoşlanırdı. Sadâreti günü kendisiyle birlikte Bâbıâli'ye gidip Hatt-ı Hümâyun okundu. Avdetim sırasında kendisine büyük bir ehemmiyet verdirmek ve Hünkâr üzerinde bir tesir hâsıl etmek için şu sözleri söyledi:*

"-İngiliz sefiri şimdi tebrik için gelecektir. Bu mülâkâtta mühim bir şey anlaşılmak muhtemeldir. Keyfiyeti bu suretle Huzur-ı Hümâyun'a arz etmenizi ricâ ederim."

*Bunun bir blöften başka bir şey olmadığı, İngiliz politikasının hakikatini bilenlerce mâlum idi. Nitekim ne o zaman, ne de o zamandan sonra İngiltere politikası an'anevî istikametinden inhiraf etmemiştir. Bu, olsa olsa **Kâmil Paşa**'nın muhâfaza-i mevkî için tuttuğu şahsî bir politika sayılabilir."* (**Tahsin Paşa**-a.g.e., sh: 45)

"Bir sabah acele huzura çağrıldım. Hünkâr, pek telâşlı görünüyordu:

*"-Haberiniz var mı? **Said Paşa**, dün gece İngiliz sefârethânesine kaçmış."* (**Tahsin Paşa**- a.g.e., sh. 54)

Daha sonra **Tahsin Paşa**, **Sultan II. Abdülhamid** merhumun tâlimatiyle O'nun defâetle sadrazamlık mevkiine getirdiği bu **Said Paşa**'yı sefâretten çıkmaya ikna etmek için uğraşmalarını da uzun

artık meçhul olmaktan çıkmış bir târihî gerçektir.

Sultan II. Abdülhamid'i otoriter idâresi sebebiyle kınayanlar, **"O'nun hal' edilmekten korktuğu"**nu ve bir çok işleri bu endişe ile yaptığını söylerler. Hâlbuki o büyük şahsiyet, sadece etrafındaki devlet ricâlini değil, aynı zamanda hânedân mensuplarını da sıkı bir sûrette tahlil ve tâkip etmekteydi. Kendisinden sonra tahta geçmek sırası, kardeşi **Reşad**'da olduğunu, O'nunsa bu ağır yükü taşımaya muktedir olamayacağı hususundaki kanaati sebebiyle daimî bir sûrette hal' edilmekten endişe etmiştir.[160] Sonraki vukuât ile, **Sultan Reşad**'ın, İttihatçı güruh elinde irâdesiz bir oyuncak hâlinde Padişahlık ettiği sâbit olduğuna nazaran **Sultan II. Abdülhamid**'i, bu tutumundan dolayı kınamak, aslâ mâkul olamaz.[161]

---

uzun nakletmektedir.

Midhat Paşa ve **Mahmud Nedim Paşa** gibi diğer bazı ricâlin benzer sâbıkaları da mevcuddur ki, bunlar, **Sultan Abdülaziz** hakkındaki eserimizde nakledilmiştir.

160 **Tahsin Paşa**:

"...***Sultan Hamid***, *gerek veliahd olması ve saltanatın tebeddülünde diğer âzâ-yı Hânedan'dan fazla alâkadar bulunması itibariyle, gerek gizliden gizliye çalıştığı kanaatini taşıması sebebiyle* ***Reşad Efendi****'yi pek sıkı bir takayyüd altında tutardı.*" dedikten sonra ilâve ediyor:

"***Sultan Hamid***, ***Reşad Efendi****'nin bu hastalığını hikâye ederken gözlerinden yaş gelmişti.*" (a.g.e., sh. 123)

161 "Meşrûtiyet sonrası Osmanlı İmparatorluğu'nun kader ve iktidarına rakipsiz denebilecek bir kudret ve ihtirasla hâkim olan «**İttihad ve Terakkî Cemiyeti**» için şeker gibi bir padişah olan **Sultan Beşinci Mehmed Reşad**, 1918 senesi Temmuz'unun üçüncü Çarşamba günü, Yıldız Sarayı'nda şeker hastalığından ölmüştü.

Şâir ve kalender meşreb bir zât olan bu Padişah, kendisinden sonra tahta çıkacak olanların gûyâ müstebit olabileceklerini düşünerek, İttihad ve Terakkî iktidarı liderlerine:

"-Aman evlatlarım, elinizde irâdeme sunulacak ne kadar mühim evrak varsa, hemen getirin, sağlığımda imzâ edeyim. Olabilir ki, benden sonra gelecekler size zorluk çıkarabilirler!.." diye önüne getirilen tomar tomar arz lâyihalarını gözleri kapalı harıl harıl imzâ eder dururdu.

Hatta ahlâkı ve meşrebi gibi, kendisi de bizzat hakîkî bir derviş

Jurnal ve jurnalciliğe gelince, bu husustaki gerçek şudur:

Jurnal ve jurnalcilik, **Sultan II. Abdülhamid**'in kurduğu muazzam bir istihbârât teşkîlâtının hiç de ehemmiyetli olmayan bir parçasıydı. Öyle ki, **Tahsin Paşa**'nın ifâdesiyle:

*"...Sarayın kapısından başlayarak her tarafta kuvvetli bir istihbârât şebekesi vücûda getirmiş..."*ti.[162]

Buna mecburdu. Zira amcası **Sultan Abdülaziz**, istihbârâtsızlığın bir kurbanı olmuştu. Bu sebepledir ki, en yakınında bulunanları bile bu çok tenkid edilen jurnalcilik sâyesinde tâkip ve kontrol etmiştir. Bu hususta mâbeyn başkâtibi **Tahsin Paşa**, çok dikkate şâyân bir misal zikretmektedir:

Sultan II. Abdülhamid merhumun, daha şehzâdeliğinde analığının Maçka'daki konağında tanıdığı **Hacı Ali** adındaki bir kimse, tahta geçtikten sonra Padişah'ın en güvenilir bir adamı hâline gelmiş, kısa zamanda terfî ettirilerek Paşa yapılmış ve sonra da başmâbeynciliğe kadar yükseltilmiştir. **Tahsin Paşa**:

*"-**Hacı Ali Paşa** çalışkan ve saray işlerine alışkan idi. Mamafih Padişah'ın en eski emektarlarından olmasına rağmen bir aralık **Sultan Abdülhamid** kendisinden şüphe etmişti. Bu şüphenin neden ileri geldiğini soruşturmamıştım. Yalnız **Hacı Ali Paşa**'nın itibarı ve mevkii sukut ettiğini görüyordum..."* dedikten sonra bu

---

olan bu Mevlevî müridi ve mesnevî âşıkı Padişah, günün birinde Osmanlı Hânedânı damadlarından **Tunuslu Sâlih Paşa**'nın (**Hayreddin Paşa**'nın oğlu) idam kararını önüne getirdikleri zaman bile en küçük bir itirazda bulunmak hatırından geçmemiş ve bu sırada Paşa'nın hanımı ve kendi öz kardeşi **Kemaleddin Efendi**'nin kızı **Münire Sultan**'ın huzura koşup Padişah'ın ayaklarına kapanarak yana yakıla kocasının afvını istemesi üzerine de:

"-Aman kızım, sen **Enver Paşa**'yı bilir misin, o isterse beni bile idam edebilir!.." demek saflığını göstermiş, zavallı **Damad Sâlih Paşa** da hiç yoktan bir sebepten darağacında can vermiştir." (**Târık Mümtaz Göztepe**- Vahideddin Mütâreke Gayyâsında, İstanbul, 1994, sh: 12-13)

162 **Tahsin Paşa**- a.g.e., sh. 11.

değişikliğin sebebini, O'nun hakkında verilmiş uydurma bir jurnal ihtimaline atfederken sonradan şâhid olduğu bir vak'a ile gerçeğe vâkıf olmuştur ki, bunu bizzat şöyle anlatmaktadır:

"İngiliz sefâreti baştercemânı ***Mösyö Adam Blok*** *–ki, bilâhare Düyûn-i Umûmiye'de İngiliz Dâyinler Vekîli olmuş ve son senelerin vukûât-ı mâliyesinden hayli roller oynamıştır- bir gün, başkitâbet dâiresinde ziyâretime gelmişti.*

Söz arasında ***Hacı Ali Paşa****'dan bahsolundu. O tarihlerde* ***Hacı Ali Paşa****'dan sıktım sıyrılmış olduğu için baştercemânın suâline hoşa gitmeyecek tarzda cevaplar verdim.* ***Adam Blok****, bu cevabımdan sıkıldı ve derhal şu sözleri söyledi:*

"-Yooo, O bizimdir!.."

Müddet-i ömrümde bu kadar hayret-efzâ (hayret verici) bir söz işitmemiştim. ***Hacı Ali Paşa*** *gibi bir adamı İngilizler'in kendilerine mâl edinmeleri ve O'nun hakkında tesâhüpkâr lisân kullanmaları, yani hiçbir mevki-i siyâsîsi olmayan bir adamın siyâsete karışmış bulunması hakîkaten hayret edilecek bir şeydi. Demek oluyor ki, bunlar ecnebîlerle temaslarında kendilerine isnâd-ı siyâset ediyorlar, taraftarlık âsârı gösteriyorlar, bu sûretle ecnebî devletlerin nevâmâ sahâbet ve himâyesini isticlâb (celbetme) ediyorlar. Tarz-ı neş'eti, derece-i tahsili ve mârifeti mâlum olan* ***Hacı Ali Paşa****'yı, bir İngiliz sefâreti baştercemânının bu derecede tesâhüp etmesi, saray içinde ecnebî entrikasının şâyân-ı dikkat bir delilidir."*[163]

Bu hâdise ile sâbit olduğu üzere Padişah'ın en yakın olan bir adamı bile bir ecnebî devlet tarafından satın alınabiliyorsa, jurnalcilikle herkesi tâkip ve kontrol etmek en tabiî bir tedbir demek değil midir?!

Kaldı ki, jurnalcilik, bazen akla gelmedik maksadlar için de kullanılmıştır. Buna dâir de bir misâl zikredelim:

"Bir gün bir mâliye memurunun Çırağan Sarayı

163 **Tahsin Paşa**- a.g.e., sh. 39.

önünden geçerken:

"-Âh ***Sultan Murad*** *Efendimiz!.. Sen başımızda olsaydın, işler böyle olmazdı!" kabîlinden bir jurnal gelmesi üzerine, Padişah o memurun fizan'a sürgün edilmesini emir buyurdu. Buna itiraz eden* ***Said Paşa:***

"-Efendimiz, bu adamın bir sene evvel ihtilâs (rüşvet) cürmü sâbit olduğu hâlde afv-ı şâhânenize nâil olmuştu. Şimdi doğru olsa bile hâiz-i ehemmiyet olmayan şu jurnal sebebiyle onu sürgün ediyorsunuz!.." demesi üzerine ***Sultan II. Abdülhamid*** *şu cevabı vermiştir:*

"-Hayır, Paşa hazretleri!.. Bu jurnali ben verdirdim. O'nu aslında sâbit olan eski suçundan dolayı sürüyorum. Fakat bunu o zaman yapsaydım, çoluk çocuğuna da ceza vermiş olurdum. Onlar, âile reislerinin böyle çirkin bir suç sebebiyle sürülmüş olmasından dolayı tanıdıklarına karşı mahcub bir duruma düşerlerdi. Şimdi ise, ahrârdan bir adam olduğunu söyleyerek, âdeta O'nunla iftihar edeceklerdir!.." demiştir.[164]

Evet, jurnalcilik bir zaman gelmiştir ki, çığırından çıkmıştır. Hatta hâriçte hürriyet münâdîliği yaptığı hâlde, birbirleri aleyhine Padişah'a jurnal takdim etmiş olanlar da az değildir. Bunlar içinde **Namık Kemal, Ebüzziyâ Tevfik ve Abdullah Cevdet** gibi pek çok şahsiyet de vardır.[165] Fakat bu, **Abdülhamid**'in bir ku-

---

164 Bunu bana **Halil Zâfir Bey**, babasından dinlemiş olduğunu söyleyerek nakletmiştir. Babasına da **Sultan II. Abdülhamid** bizzat hikâye etmiş.

165 Tafsilât için bkz: Tarih Dünyası Mecmuâsı, s: 1, Nisan, 1950, sh: 33 vd.

İhtimal bu sebepledir ki, **Sultan II. Abdülhamid**'i tahttan indirdikten sonra bu jurnaller, Harbiye Nezâreti bahçesinde yakılarak imhâ edilmiştir.

Önce jurnalleri incelemek ve tasnif etmek için bir komisyon kurulmuş, sonra evrâkın çokluğu sebebiyle gerekli personel takviyesi yapılarak kadro genişletilmiştir. Ancak o sırada önemli mevkîlerde bulunan kimselerin de jurnalcilik yapmış bulundukları ve bunların ifşâ edilmesinin siyâsî bir karışıklığa sebep olabileceği endişesi zuhur edince İttihatçılar, çâreyi, karaktersizliklerinin bu delillerini yok etmekte buldular.

suru değildir. Milletin –büyük ölçüde- ahlâken tereddî ettiğinin bir göstergesidir. Bu durumu **İbnü'l-Emin** şöyle ifâde etmektedir:

"Casusluk âdeta sanat hâline geldi. O sanata sâlik ve mahârete mâlik olanlar, babaları, anaları, kardeşleri ve dostları hakkında bile okuyanları inandıracak tarzda jurnal verdiklerinden, her fert birbirinden şüphelenerek babanın evlâda, evlâdın babaya emniyeti kalmadı. Ehibbâ ve akraba ile buluşup görüşmek müşkilleşti. Hakkında jurnal verilip de bir belâya uğramamak için herkes dilsiz oldu."[166] demektedir.

İbnü'l-Emin, bu jurnaller üzerinde uzun uzun durup tenkidler serdettikten sonra da:

"...Verilen jurnaller üzerine Padişah'ın aklu şuurunu muhâfaza etmesi hakikaten şâyân-ı hayrettir."[167] demektedir.

Peki **Sultan II. Abdülhamid**, verilen her jurnale acaba inanıyor muydu? Elbette ki, hayır!.. Bununla beraber hepsini dikkatli bir sûrette okuduğu ve bunlarda ileride zuhûr edecek bir büyük fitnenin ilk merhalesine dâir ipuçları yakalayabileceği ümidiyle yalan beyânda bulunanları bile cezalandırmaz, onları hoş tutardı. Bu durumu, yukarıda bahsi geçen **Hacı Ali Paşa**'ya atfen, **İbnü'l-Emin** şöyle ifade etmektedir:

*"Başmâbeynci **Hacı Ali Paşa** –mütekâid ricâl-i askeriyenin hulkan ve ilmen mümtazlarından olan- **Süleyman Paşazâde Hâlil Paşa**'ya bir münâsebetle demiş ki:*

"-Bir gün efendimize, günde birkaç yüz jurnal veriyorlar. Hepsi yalan dolan!.. Zahmet çekip okuyorsunuz!.." dedim.

Efendimiz:

Elde kala kala **Hüseyin Câhid Yalçın**'ın –her nasıl elde etmişse- Tanin'de neşrettikleri (Tanin Gazetesi, 7 Mayıs 1325 (1909)'ten itibaren) ile **Asaf Tugay**'ın aşırıp bilâhare kitaplaştırdıkları (bkz: İbret, c: I ve II, İstanbul, 1962) kalmıştı.

166 **İbnü'l-Emin**- a.g.e., sh. 1277.

167 **İbnü'l-Emin**- a.g.e., sh. 1279.

"-Bu jurnallerin çoğunun yalan olduğunu ben de biliyorum. Fakat bunların elbette iki tanesi doğrudur. Bu sebeple hepsini okumak lâzımdır!.." cevabını verdi."[168]

Unutmamak gerekti ki; **Sultan II. Abdülhamid**'in yıllardır ithâmına vesîle ittihaz edilen bu jurnalciliğin neticesi, nihayet bazı istenmeyen şahısların merkezden uzaklaştırılmasından ibâret olmuştur. Hem de maaşlı olarak!.. Jurnal sebebiyle bir tek şahıs asılıp kesilmemiş, hatta hapse bile atılmamıştır!.. Ya sonrası!.. Asılsız iddialarla ne mâsumlar hapsedilmiş, Divan-ı Harb kararıyla asılmış, **Gazeteci Samim Bey** misâlinde olduğu gibi gizli ajanlara öldürttürülmüş, pek çoğu da sürgüne gönderilmiştir.

Hatta **Sultan II. Abdülhamid**'e zihniyet itibariyle karşı olanların, O'ndan elli yıl sonra bile, 27 Mayıs İhtilâli'nde nice mâsumlar, **"jurnal"** demek olan –hem deimzâsız ihbar mektuplarıyla hapislerde çürütmüşlerdir. Buna dâir tek bir misal zikredelim:

Birgün Yenikapı'da bir kahvehânede sohbet eden bir grup halktan insan, Yassıada'ya denizden bir tünelle ulaşıp **Menderes**'i kurtarmaktan bahsetmiş!.. Kimse bunun bir ham hayal olduğunu hesap etmemiş olacak ki, on beş kadar insan bu söz dolayısıyla tevkif eidlip önce Harbiye'de hücreye tıkılmış, sonra da Balmumcu Kışlası'na nakledilerek burada on ay hapis yatırılmışlardır. Ben onlarla Balmumcu'da birlikte hapis yattım ve kendilerini orada tanıdım. Tabiî 27 Mayıs'ta

---

168 **İbnü'l-Emin**- a.g.e., sh. 1280.

*"İşittiğime göre, **Tunuslu Hayreddin Paşa**'nın sadârette bulunduğu sırada aleyhinde yazılmış bir jurnali Padişah bir gün –hem bir nevî tehdid, hem de gûya emniyet izhârı tarzında- kendisine göstermiş. Müşârun ileyh dik sözlü bir zât imiş; kâğıdı okuduktan sonra Zât-ı Şâhâne'ye iâde ile:*

"-Efendim, bu metâın alıcısı bulundukça satıcısı çok olur!.." demiş.

Filhakika o metâın satıcıları, -sarayda bulunduğum son seneler zarfında- o kadar çoğalmışlardı ki, alıcının ne vakti, ne de nakdi satıcıların hepsini memnun etmeğe yetişmez olmuş ve bu muhâceme bazen müşteriye usanç getirmişti." (Bkz.: **Ahmed Reşid**, a.g.e., sh. 5)

sırf niyetle kalan veya niyette bile mevcud olmayan bir cürümden (!) dolayı eziyet çekmek bu adamlara mahsus değildi.[169]

Sultan II. Abdülhamid, bu jurnal meselesini Selânik'te **Fethi Okyar**'a şöyle izah etmiştir:

"Daha Harbiye Mektebi sıralarında, hafızamızı doldurmuş bir jurnal mevzuunu öğrenmeye karar verdim ve meseleden âfâkî şekilde bahsederek mevzuya girdim.

Hakîkaten muhteşem zekâsı ve ihata (kavrayış) kudreti ile, benim bazı hadiseler dolayısıyla mevzuya girdiğimi hissetti, sadece saraydaki jurnallerin başka yerlere taşındığını söyledim ve böyle bir olayın mümkün olup olmayacağını sordum. Sükûnetle:

"-Tabiî olabilir. Evvelâ jurnal nedir, onu anlamak lâzımdır. Jurnal bir hadisenin izahıdır; yani rapordur, fezlekedir, lâyihadır, izahnâmedir. Bunlardan müstağnî, bunlara ihtiyaç hissetmeyen hükümdar, devlet ve devlet adamı tasavvur edilebilir mi? Haber alamayacak da kararını hayalinden mi verecektir? Bu sarih hakikatten sonra verilen jurnallerin mahiyeti, doğruluğu, sıdk-ı hulûsu kalıyor. Jurnaller kendisine verilen tek kişidir veya onun temsil ettirdiği nâzırlar, makam sahipleridir. Hadise ve mâlûmâtı derleyenler de icabına göre bir, on, yüz hattâ bin kişidir. Yani milletten bir parçadır. Hakikat olduğuna inandığı vekâyii, hükümdarına ve devletine bildirmek bir itibarla vatan hizmeti değil midir? Ben, bu hususun da diğer devlet ve milletlerde nasıl olduğunu merak etmişimdir. Meselâ çoğumuzun hayran olduğu İngiltere'de, bütün İngilizler, İntellicens Servis'in tabiî âzâsı imişler. Ama oralarda neden tabiî görülüyor? Çünkü jurnal verenler doğru olduklarına inandıklarını hükümdar veya devletlerine bildiriyorlar, emniyeti sû-i istimal etmiyorlar, menfaat de temin etmiyorlar."

Dayanamadım ve mûtâdım hilâfına müsaadesini

---

169 Tafsîlât için bkz: **Kadir Mısıroğlu**- Geçmiş Günü Elerken, c: II, sh: 85 vd.

almadan itiraz ettim:

"-Fakat efendimiz, affınıza mağrûren arzedeyim ki, bizde menfaat mukabili jurnalcilik teşvik ve terğib edilmiştir. Büyük menfaatler temin eden meslek hâline getirilmiş, öyle câzibedâr olmuştur ki, ahlâklar zorlanmıştır. Âile fertleri arasında birbirini gammazlayanlar olmuştur. Bunlardan âdeta bir ordu tertib edilmiş, devlet makam ve mertebeleri arasında yer almışlardır. Bendeniz öyle feci sahnelere şâhit olmuşumdur ki, insanlığımdan utanmışımdır. Bu mevzuun böylesine sukutuna, jurnalciliğe gösterilen alâka ve temin edilen menfaatler, hattâ bu yolun tabiî hizmet mevzuu olduğu kanaatini veren tavır ve tarz sebep olmamış mıdır? Milletin ve devletin sinesindeki bu elim yara nasıl kapatılacaktır?"

Beni sükûnetle dinledi. Bir çok mâsum arkadaşımın başını yiyen olayların tesiri altında heyecanlı, hattâ mutadım hilâfına asabî idim. Sâkin ve vakûr cevap verdi:

"-Yanlışlıklar, hatalar, hattâ haksızlıklar olabilir ve olmuştur. Fakat ben, her şeyi öğrenmek mevkiinde ve zaruretinde idim. Jurnal verenler içinde bugün onları tel'in edenler ve imha etmeye çalışanlar vardır ve çoktur. Neden bunlar içinde, sizin bugün söylediklerinizi o gün söyleyenler çıkmamıştır. Bunu hiç düşündünüz mü beyefendi oğlum? Bugün neden bu jurnaller teker teker neşredilmiyor? İmza sahiplerinin milletçe mâlûm olmasından mı endişe ediliyor? Mert insanların ahlâk ve meşrebi zamanın tahavvülü ile değişmez. Sâbit kalır. Hatâ ve nisyan da beşer içindir. Düşününüz ki, Devlet-i Aliyye-i Osmâniye, muhtelif din, ırk, milliyet, cins ü mezhebin asırlardır kaynaşamamış kazanıdır. Her yerde olanları, devletin resmî hüviyeti içinde öğrenmek mümkün değildir. Başta olan, en yakın muhitinde cereyan edenden haber alamıyor. Amcam ***Sultan Aziz****'in hûnîn (kanlı) akibeti bunun misali değil midir? Yanı başında, Sadrâzam ve Seraskeri'nin (Harbiye Nâzırı'nın) tertip ey-*

ledikleri suikastten haberdar olamamıştır."[170]

Sultan II. Abdülhamid'in istihbârât faaliyeti böyle jurnalcilikten ibâret değildi. O, saltanatının ilk günlerinden itibâren Dünya'nın dört bucağına ajanlarını sevk ederek her tarafta olup bitenleri tâkip ettiği gibi o günün süper gücü olan İngiliz emperyalizmine karşı da bilhassa Hindistan ve Arap Âlemi'ne gönderdiği husûsî ve güvenilir insanlarla **"Hilâfet Siyâseti"** ve **"Halife'ye Bağlılık"**ın ehemmiyetli bir sûrette semeresini devşirmiştir ki, bu husus, O'nun İslâmcılık siyâseti dolayısıyla tafsîl edilecektir. Bu faaliyetiyle **Sultan II. Abdülhamid**'in resimleri, Hindistan'ın köylü kulübelerine kadar hulûl etmiş; Cava, Çin, Afrika ve Orta Asya câmileri, müminlerin **Abdülhamid**'e nusret duâlarıyla inlemiştir.[171]

Sultan II. Abdülhamid, bu istihbârât teşkîlâtını tesis ve adam kullanmakta o kadar mâhir idi ki, kendisine bombalı bir sû-i kasd tertip etmiş olan ermeni **Joris**'i bile hapisten çıkarıp afv ederek ömrünün sonuna kadar kendisine bağlı bir ajan olarak kullanabilmiştir.

Güney Afrika'dan Amerika'ya kadar O'nun İslâm'ı yaymak ve Hilâfet'e bağlılığı takviye için düşünüp icrâ ettiği faaliyetler, her havsalanın kavrayamayacağı bir vüs'atte olup ileride tafsîlâtıyla izah edilmiştir.

O zamanın imkânları içinde fotoğrafçıları taltif ve bir çoklarını bu teşkîlâta kazanarak Dünya'daki bütün gelişmeleri, onların çektiği resimlerle tâkip etmiştir. Bu sûretle meydana gelen üç bin albüm O'nun Yıldız'daki meşhur kütüphânesinden bugün İstanbul Üniversitesi'ne intikal etmiştir. Bunlar bile O'nun, Dünya'yı nasıl dakik bir sûrette tâkip ettiğini anlamaya kifâyet eder.

dd- Muktesid Oluşu

Sultan II. Abdülhamid'in daha şehzâdeliğinden itibaren dikkati çeken husûsiyetlerinden biri de, O'nun

170 **Fethi Okyar**- a.g.e., sh. 77 vd.
171 **İ. Hâmi Danişmend**- a.g.e., sh. 352.

son derecede muktesid (tutumlu) oluşudur. Bunu, en yakın bir görgü şâhidi olarak **Tahsin Paşa** şöyle ifâde etmektedir:

*"...**Abdülhamid Efendi**, kendi hayat-ı husûsiyyesi, mâişet ve idâre tarzı itibariyle öteki şehzâdelere benzemezdi. Diğer şehzâdeler günlerini gaflet ve israf içinde şuursuz bir sûrette geçirirken **Abdülhamid Efendi** muntazam bir bütçenin dâhilinde ve muktesidâne şerâitle imrâr-ı hayat eder, dâiresinin en ufak masraflarına varıncaya kadar her muâmeleyi kendi teftiş ve nezâreti altında bulundurur, bilhassa israftan son derece tevakkî eder (çekinir) idi."*[172]

Eskiyen ayakkabılarını atmayıp tâmir ettirmesi yüzünden sonraları garezkâr hasımları tarafından **"Pinti Hamid"** sûretinde istihfaf edilmiştir.[173]

Bu tutumlu tavrı sâyesinde O'nun cülûs masrafı olarak sarfedilen altmış bin lirayı cebinden ödemiş olduğunu, çiftçilik ve madencilikle meşgul olarak zenginleştiğini, kardeşleri ve bu arada ağabeyi **Sultan Murad**'a sık sık borç verdiğini ve parasını ermeni asıllı **Zarifî Efendi** vâsıtasıyla piyasada çalıştırarak arttırdığını evvelce kaydetmiştik.

Tahta çıkar çıkmaz, devleti düzeltmek için aldığı ilk tedbir de tasarrufla ilgilidir. Şöyle ki, ilk icraat olarak saray masraflarının mümkün olduğu nisbette kısılmasını emretmiştir. Bu arada Saray'da çalışan herkesin evine Saray mutfağından tablalarla yemek giderdi ki, yeni sultan bunu yasakladı. En yakın bir görgü şâhidi olarak yine **Tahsin Paşa**:

*"**Sultan Hamid**'in kendi husûsî ve âilevî hayatında hiçbir israfı yoktu. Padişahlığı zamanında da muktesidâne yaşar, her fırsatta iktisad ve intizamın faydalarını söyler, lüzumsuz sarfiyâtın ve bilhassa borçlanmanın aleyhinde bulunurdu."*[174]

---

172 **Tahsin Paşa**- a.g.e., sh. 10-11.
173 **Orhan Koloğlu**- a.g.e., sh. 49.
174 **Tahsin Paşa**- a.g.e., sh. 12.

Gerçekten **Sultan Abdülaziz** merhumun ordu ve donanmaya aşırı yatırım yapması, buna ilâveten Balkan kavimlerinin devam eden isyanları ve nihayet «**'93 Harbi**» gâileleri sebebiyle devletimiz, hârice bir hayli borçlanmıştı. **Sultan II. Abdülhamid** tahta çıktığında, devlet hazinesi itibarsız ve müzâyaka (sıkıntı) içindeydi. Üstelik 1878 tarihli Berlin Muâhedesi ile bu borçların sağlam bir tesviye şekline bağlanması taahhüd edilmiş, fakat epey zamandan beri bu hususta hiçbir ciddî adım atılmamıştı. Bu durum, ecnebîlerin birtakım çirkin müdâhalelerine sebep olabilirdi. Bu sebeple alacaklı vekilleriyle bir araya gelinerek bir ödeme plânı üzerinde anlaşma sağlanmıştır. Buna göre, **"Rüsûm-i Sitte"** (Altı Vergi) denilen **"Müskirât** (İçki), **Balık, Tuz, Harîr** (İpek), **Tütün ve Damga Resimleri** (Vergileri)" mültezim (vergi tahsildârı) durumundaki bir heyete bırakılmıştır. Bu vergilerin yekunu o zaman bir milyon üç yüz elli bin lira tutuyordu. Daha sonra bu anlaşma genişletilerek Devlet Tahvili hâmillerinin gönderdikleri mümessillerle çok müsait bir anlaşma yapılmıştır.

Hicrî senenin ilk ayına denk geldiği için **"Muharrem Kararnâmesi"** denilen 20 Ocak 1881 tarihli bir kararnâme ile devlet, alacaklılarla anlaşarak borcunun yarısından fazlasından kurtulabilmiştir.

Gerçekten o tarihte ecnebî alacaklılara, borç yekûnu 252.801.885 (iki yüz elli iki milyon sekiz yüz bir bin sekiz yüz seksen beş) Osmanlı lirasıydı. Bu yeni anlaşma ile Rusûm-i Sitte'ye ilâveten Kıbrıs ve Şarkî Rumeli gelirlerinin de alacaklılara bırakılması ve bunun tatbîkâtını gerçekleştirmek üzere, bir **"Düyûn-i Umûmiye İdâresi"** kurulması gerçekleşmiş, buna mukabil de devletin borcundan 146. 364.651 (yüz kırk altı milyon üç yüz altmış dört bin altı yüz elli bir lira) tenzilât yapılması üzerinde anlaşılmıştır. Bu sebeple borç miktarı 252.801.885 (iki yüz elli iki milyon sekiz yüz bir bin sekiz yüz seksen beş) liradan 106.437.234 (yüz altı milyon dört yüz otuz yedi bin iki yüz otuz dört) liraya

inmiştir. Bu sûretle görülmektedir ki, bir kalemde borç, yarıdan daha aza indirilmiştir.

Ecnebîlere bir kısım vergileri toplamak hakkının verilmesi ve Düyûn-i Umûmiye gibi bir müessesenin kurulması, devletin hâkimiyetine karşı menfî bir husus olmakla beraber borcun bu sûretle yüz altı milyon civarına indirilmesi, ayrıca bu borç bahâne edilerek yapılabilecek olan müdahalelerin bertaraf edilmesi hiç şüphesiz büyük bir kazançtı. Kaldı ki, **Sultan II. Abdülhamid**, bundan sonra saltanatının nihâyetine kadar, -borç ödeme mecbûriyetiyle vâkî olan- birkaç istisnâ dışında yeniden borçlanmamaya itina ederek bu borcun da dörtte üçünü ödemiştir. Hem de ne şartlar altında!.. Ülkesi dâhilinde on bin kilometre tren yolu yapmanın, binlerce âmme hizmet binâsı inşâ etmenin ve bir o kadar da hayır eseri vücûda getirmenin[175] ağır masraflarına rağmen!..

İleriki sayfalarda devrini, umûmî bir sûrette tahlil edeceğimiz **Sultan II. Abdülhamid**'in büyük masraflar gerektiren ümrân faaliyetlerini tafsil edeceğimizden burada sadece bu borç ödemenin yoğun bir yatırıma rağmen yapılabilmiş olduğunu söylemekle iktifâ ediyoruz. Buna şunu da ilâve edelim ki, devrinin yegâne harbi olan Teselya Harbi'nin pek çok masraflarını da şahsî parasıyla tasfiye etmiştir.[176]

Gerçek böyleyken, hal' fetvâsında **"Beytü'l-Mâli israf ettiği"** yolunda bir iftiranın yer alması, bu fetvâyı takrir eden **Elmalı'lı Ahmed Hamdi Efendi** için de ebedî bir ayıp ve ikab-ı ilâhî sebebi olduğunu izahtan sarf-ı nazar edemiyoruz. Hâl'den önce de mevcud olan bu israf iddialarına **Tahsin Paşa** şu cevabı veriyor:

---

175 Bu hayır eserlerinin vüs'atini anlamak için cülûsunun yirmi beşinci yıl dönümü olan 1900 yılında yayınlanan **"Tebriknâme-i Millî"** isimli esere veya bunun bir benzeri olarak şahsî parası ile 1901 yılına kadar yaptırdığı hayır eserlerinin bir listesini ihtivâ eden, "**Sultan II. Abdülhamid** Han'ın Hayır Eserleri" (İstanbul, 2006) isimli eser...

176 **İ. Hâmi Danişmend**- a.g.e., sh. 377.

*"**Abdülhamid**'in cümlece mâlûm olan bu iktisat-perverliği ile O'nun devr-i saltanatında bendegânına, bazı hususî hizmet erbabına, jurnalcilere mebzûl atiye ve ihsanlar dağıtmasını te'lif edemeyenler, zevâhire kapılarak aldanırlar. Filhakika **Sultan Hamid**, kendi siyaseti muvaffak olmak ve memleketi sıkı bir kontrol çemberi altında bulundurmak için tâ sarayın kapısından başlayarak her tarafta kuvvetli bir istihbarat şebekesi vücuda getirmiş ve bu şebeke de çalışanları, kesesinden bir çok nimetlere garketmişti. Ancak bu atiye ve ihsanların beyhûde yere sarfolunmayıp bir maksadı istihsal ve kendi siyasetini mâlûm olan gayeye îsâl için bezledildiği düşünülecek olursa, bunların israf mânâsına telâkkî etmek doğru olamayacağı ve hizmet mukabili verilmiş ücret diye kabul etmek lâzım geleceği teslim olunur. Saltanatın, taç ve tahtın, nihâyet şahsın selâmetini temin için sarfedilen bu paralar hâricinde **Sultan Hamid**'in kendi hususî ve âilevî hayatında hiçbir israfı yoktu. Padişahlığı zamanında da muktesidâne yaşar, her fırsatta iktisat ve intizamın faydalarını söyler, lüzumsuz sarfiyâtın ve bilhassa borçlanmanın aleyhinde bulunurdu. **Sultan Hamid**'e israf isnad edenler işin yalnız bir cephesini görerek muhâkeme edenlerdir."*[177]

b-Dindarlığı ve Hilâfet Siyâseti

aa-Dindarlığı

Sultan II. Abdülhamid'in şahsî dindarlığı, bütün görgü şâhidlerince -münâkaşasız- kabul ve ifâde edilen bir husustur.

Merhûmun hiç tenkid edilemeyecek bir husûsiyeti varsa, o da muhakkak ki, bu aşırı dindarlığıdır. Buna rağmen O'nun dindarlığı bile inkâr edilmekten kurtulamamıştır. Hakikaten, çocukluğunda babasının:

"-Benim oğlum dervîştir!.." değerlendirmesiyle O'nun dindarlığı çocukluk yıllarında bile fark edilen bir keyfiyettir. Hâl böyleyken ermeni tehcirinden dolayı

177 **Tahsin Paşa**- a.g.e. sh. 11-12

یلدز سرای همایونی

باش کتابت دائره‌سی

٧٨٧٨

مخدرات اسلامیه‌دن بعضیلرینک آستانه‌ده کزرکن چارشف و کزن قادینلر مستوریته موافق [illegible]
چارشفلری عادی اتک شکلنده و قادینلر [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] اراده سنیه [illegible]

[illegible]

Tesettüre gereği gibi riâyet etmeyen kadınları îkaz bâbında irâde-i seniyye

(B.O.A. İrâde, Husûsî 1321 (1904)

kendisine kızanlardan biri olan fransız yazarı **Albert Vandal**, O'nun hakkında yazdığı **"Kızıl Sultan"** (Le Sultan Rouge) isimli menfûr bir eserde:

*"-Adâleti yeryüzünde şiddetle tahkîr eden kimse, adâlet-i Rabbâniye'ye kâil olur mu dersiniz?! **Abdülhamid** ne sâlihtir, ne mümindir; Efkâr-ı bâtıla sahibi bir mutaassıptır. Her şeyi fenâ görmek tabiatindedir. Her şeyden korkmak cibilliyetindedir. Emîru'l-mü'minîn olan bu zâtın ferâiz-i islâmiyye'ye temâmî-i riâyeti yoktur. Beş vakit namazda müsamaha ettiği gibi, oruçlarını da muntazam tutmaz."* [178] demek cüretkârlığında bulunabilmiştir.

Buradaki **"Kızıl Sultan"** ithamına ileride gerekli cevap verileceğinden, şimdilik onu bir kenara bırakarak sadece dindarlığı hakkındaki bu ithamı red ve cerhe yarayacak bir başka beyânı nakledelim ki, O'nun hakkındaki değerlendirmelerde mevcud olan mutlak zıtlık tebeyyün etsin. Kendisini en iyi tanımış olmak mevkiindeki ikballerinden[179] biri olan **Behice Hanımefendi**'den[180] nakledilen şu sözler, O'nun

---

178 Bu satırları nakleden **İbnü'l-Emin**, (Son Sadrazamlar, sh: 1288) bir dipnotla:

*"Adâleti tahkir etmesi, âsî Ermenileri tedib etmek istemesinden müteveliddir, değil mi, **"Kızıl Sultan"**cı kızıl!.. "* cevabını vermiş bulunmaktadır. (**İbnü'l-Emin**- a.y.)

179 Bu çirkin *"Kızıl Sultan"* tâbirini sonradan maalesef meşhur Fransız tarihçisi **Sorel** de kullanmıştır. (Bkz: **Ahmet Reşit Rey**-Gördüklerim, Yaptıklarım, İstanbul 1945, sh: 14 vd.)

Şer'an nikâh edilebilen dört kadından her birine **"halîle"** denilir. Çocuk doğuran bir câriye **"ümm-ü veled"** yani çocuk anası sıfatıyla hukûken halîle gibi olmakla beraber böyleleri aslî hüviyetleri dolayısıyla **"memlûke"** olarak adlandırılırlar. Saray an'anesinde bunlardan **"ikbal"** olarak bahsedilir. Böyleleri birden ziyâde olursa, aynen **"halîle"**ler gibi "birinci, ikinci...ilh" sûretinde isimlendirilirler. **Behice Hanımefendi, Sultan II. Abdülhamid Han** hazretlerinin beşinci ikbaliydi.

180 **Sultan II. Abdülhamid Han** hazretlerinin V. İkbâli **Behice Hanımefendi.**, Abhaz asillerinden **Elbus Bey Maan**'ın kerimesi idi. 1882 yılında Adapazarı'nın Beynüddiv (Altındere) Köyü'nde doğmuştur. 10 Mayıs 1900 tarihinde Yıldız Sarayı'nda yapılan bir düğünle

hakkındaki beyânların nasıl akla-kara gibi birbirlerine mutlak sûrette zıt bir mâhiyet arzettiğini ne güzel göstermektedir!..

O diyor ki:

"-Cennetmekân, yattığı odada Kur'ân-ı Kerîm bulundurmazdı. O'nun olduğu yerde ayaklarını uzatıp yatamazdı. Hemen bitişik odada büyüklerin isimleri yazılı

Sultan II. Abdülhamid Han'la evlenmişti. 22 Haziran 1901'de **Nureddin** ve **Bedreddin** adında ikiz şehzâdelerini Dünya'ya getirmiştir. **Bedreddin Efendi** 1903 yılında menenjitten vefât etmiştir.

Sultan II. Abdülhamid, Selânik'e sürüldüğü zaman, O, İstanbul'da kalmış, pek çok sıkıntı çekmiştir. **Nureddin Efendi** ile İstanbul'da güç belâ bir hayat sürerken **Sultan II. Abdülhamid**'in Selânik'ten İstanbul'a getirilmesi üzerine İttihatçılar, O'nun kocasıyla görüşmesine müsaade etmemişlerdir. Nihayet bir emr-i vâkî ile Beylerbeyi Sarayı'na gitmişse de, oradan bir daha çıkmasına müsaade edilmemiş ve yıllarca biricik evlâdı **Nureddin Efendi**'den ayrı yaşamıştır.

1924 yılında Hânedân mensupları yurtdışma çıkartıldığında O da oğlu ile İtalya'ya göçmüş, bir müddet Roma'da, ardından Fransa'nın Nis şehrinde ikamet ettikten sonra Napoli'ye gelip yerleşmiştir. **Nureddin Efendi** Almanya'da tahsil ederek subay çıkmıştı. Subaylık, yurtdışında bir işe yaramadığı için annesiyle birlikte müthiş bir sefâlet çekmiştir. Mûsikîşinas olan **Nureddin Efendi**, İtalyan kahvehânelerinde keman çalarak anasına bakmaya çalışmış, 1944'de ânî bir kalp krizi ile vefât ederek Paris'teki Bobini Müslüman Mezarlığı'na defnedilmiştir.

Sultan II. Abdülhamid'in Ayazağa Mektebi kumandanı olan Miralay (Albay) **Celâl Bey**, uzun gurbet yılları boyunca Napoli'de çoğu kere hamallık yaparak **Behice Hanımefendi**'ye bakmıştır.

1969 senesinde rahatsızlanması üzerine İstanbul'a getirilmiş, 20 Ekim 1969 tarihinde Şifa Yurdu Kliniği'nde vefat ederek **Yahya Efendi** Dergâhı Mezarlığı'nda defnolunmuştur. Cenâze namazı, merhum **Hilmi Işık** tarafından kıldırılmış, kabre konulması da bu satırların nâçiz muharririne nasip olmuştur.

İstanbul'da yaşayabildiği yedi ay zarfında kendisinden ve şer'î mahzurlardan korunmak için nikâhlandığı **Celâl Bey**'den, merhume ve tâlihsiz evlâdının hazin gurbet mâceralarını defaatle dinlemişimdir. Ayrıca **Nureddin Efendi**'nin evlendiği **Andelip Hanım**, kocasının vefatından sonra Türkiye'ye gelip Beşiktaş'ta yerleşmiştir. Uzun zaman yaşayan ve âhir ömründe meczûbeleşerek bir yığın kediye bakan bu **Andelip Hanım**'ın da hayatı gerçek mânâsıyla bir fâciadır. **Celâl Bey**, sonradan **"Akıncıgil"** soyadını almıştır.

Mevlâ, cümlesine rahmet eylesin!..

Askerin dînî vazifelerini îfâya ehemmiyet vermesi hakkında muhtıra:

"... Beyandan müstağnidir ki; askerliğin birinci vazifesi, dinine ve padişahına ve kavanin-i askeriyeye (askerî kanunlara) riâyet ve vatan ve memlekete cidden ve hakikaten merbut (bağlı olarak) arz-ı himmet ve sadâkat olduğu cihetle bu maksadın bihakkın temini için:

Evvelen asâkir-i şahânenin hiçbir günâ (sürette) özür ve bahane beyan etmeyerek evkat-ı mefrûza-i hams'in (farz kılınmış beş vakit namazın) îfâsını;

Sâniyen (ikinci olarak), salât-ı cumanın bilmünâvebe (sıra ile) edâsını;..."

باش كتابت دائره سی

[illegible]

Bazı üst düzey âilelerin, çocuklarına ecnebi mürebbiye tutarak onların ahlâklarının bozulmasına işâretle bundan sakınılmasını mübeyyin bir Mâbeyn Başkitâbeti tezkeresi (B.O.A. İrade, Hususi 1379 (1901)

levhalar ve bir dolap içinde Kur'ân-ı Kerîm bulunurdu. Tam odanın üzerinde de kadınefendilerden birinin odası vardı. **Sultan II. Abdülhamid** o odada yatılmasına gönlü elvermezdi. Câiz olduğunu bildiği hâlde men' ederdi. İyi bilirim. Yerler halı döşeli olduğu hâlde, yatacak yeri orası olduğu için kadınefendi sessizce odaya gelir ve uyurdu. **Cennetmekânın, başı ucunda bir tuğla bulunurdu. Onu hiç yanından eksik etmezdi. Uykudan uyanınca hemen teyemmüm eder, ondan sonra musluğa kadar gider abdestini alırdı. Abdestsiz yere basmazdı.**"[181]

Şimdi siz, en yakın bir görgü şâhidinin ifadesi olan yukarıdaki satırlarla **Albert Vandal**'ın -hiç şüphesiz hayal mahsûlü olan- çirkin beyânını birbiriyle mukayese ediniz!.. O'nun hakkındaki diğer bütün ithamlar da aynen bunun gibidir. Bir görgüye müstenid olan söz ve değerlendirmeler başka[182], hayal mahsûlü

---

181 Bkz: Tarih ve Düşünce Dergisi, İstanbul, 2005, s: 55, sh: 40.

182 Bu hüküm, ekseriyet itibariyledir. Yoksa görgü şâhitlerinin hepsi de dürüst davranarak gerçeği nakletmiş değildir. Ancak dikkat edilirse, bu gibi kimselerin eserlerini çok sonra yazdıkları ve husûle gelen büyük fikrî ve siyâsî değişikliklerin îcabına göre beyânda bulundukları görülmektedir. **"Gelenin keyfi için geçmişe sövmüş"** olan bu gibi adamlara en tipik misal, Mâbeynde beş-altı sene kâtiplik yapmış olan **İsmail Müştak Mayakon** (1883-1938)'un **"Yıldız'da Neler Gördüm"** isimli (İstanbul, 1940) hâtıratıdır. Bu hâtırata göre, mâbeyn mensupları oruç tutmaz, namaz kılmaz ve mevkîlerini muhafaza etmekten başka bir gâye gütmezlermiş!.. Mâbeynciler böyle anlatılınca **Sultan II. Abdülhamid**'in nasıl anlatılacağını tahmin etmek güç olmasa gerektir.

Halbuki dürüst bir müşâhide göre, durum bunun aksinedir:

"Ramazan gelince Saray'da her zamankinden daha fazla dînî bir hava hüküm sürerdi. Zâten başta Padişah olmak üzere, bütün hânedân âzâsı dînî ödevleri îfaya pek itina ederler. Yahut öyle gösterir oldukları için onlardan başlayarak gerek padişah'ın, gerek diğer hânedân âzâsının saraylarında namaz kılmayan, hele Ramazan'da oruç tutmayan, erkek-kadın kimseye rastlanmazdı; vâkıa oruç tutanın orucu görünmez bir şey ise de tutulmayan orucu görmek de pek kolay olduğundan ben Ramazanlarda bu dînî borcu ödemeyen kimseye tesâdüf etmedim." (**Halid Ziyâ Uşaklıgil**-Saray ve Ötesi, İstanbul,

olan beyânlar büsbütün başkadır. Birbirlerine **"Zıdd-ı kâmil"** olan böyle ifadeler karşısında doğruyu eğriden ayırt etmenin güçlüğü âşikârdır. Zira tarih ilminin hadis ilminde olduğu gibi[183], nâkilin zekâsı, hâfızası ve hatta ahlâkını inceleyen bir yardımcı kolu yoktur.

Elbette böyle bir takvânın O'nun bütün

1965, sh: 225)

Buna mukabil **İsmail Müştak Bey**'in zikri geçen hâtıratında yer alan yüzlerce yalandan bir-ikisini dikkatlerinize arzedelim:

"Yıldız Sarayı'nda şehzâdelerden yâverlere kadar herkes serbest oruç yer, kimse namaz kılmazdı..." (a.g.e., sh. 68)

*"Hilâfet mevkiini kuvvetlendirmek için **Sultan Hamid** dînî muhafaza eder gibi görünürdü."* (a.g.e., sh: 69)

"Osmanlı imparatorluğunun bir tek mânâsı vardı: Nefs-i Hümâyun!.. Nefs-i Hümâyun'un da bir tek düşmanı vardı: Sûikasd!.." (a.g.e., sh. 43)

Bazı hâtırat sahipleri de ekseriyetle doğruları yazmış olmakla beraber kısmen yeni devrin siyâsetine uygun çeşitli beyânlarda bulunmuşlardır ki, böylelerine en tipik misâl, Mâbeyn Başkâtibi **Tahsin Paşa**'nın Hatıratıdır. Bu hâtıratta meselâ deniliyor ki:

"**Sultan Hamid**'in en çok hoşlandığı ve mizacına en ziyâde muvafık bulduğu biraderi **Vahdeddin Efendi** idi...

Vahdeddin Efendi, Yıldız'a sık sık gelir, bazen akşam taamından sonra Hünkâr'ı görürdü. **Sultan Hamid** ekseriyâ **Vahdeddin Efendi**'yi tiyatroya dâvet eder, kendisiyle orada uzun uzun görüşürdü. **Vahdeddin Efendi**'nin **Sultan Hamid**'e muttasıl havadis taşıyıp getirdiği mevsûken rivâyet olunurdu ki, bunun jurnalcilikten farkı yoktu...

Vahdeddin Efendi'nin redâet-i ahlâkıyyesi (ahlâkî düşüklüğü) daha o zaman mâlum olup Hânedan arasında hiçbir kıymet ve iyi şöhreti yoktu.

Bu redâet bilâhare bütün fecâetiyle kendini göstermiş ve Makam-ı Saltanat'a geçince melûf olduğu temellük ve müdâhenekârlık icabınca bu sefer kuvvet ve nüfuz sahibi gördüğü ecnebî ve düşman devlete hulül meslekini tutmuş ve mel'anette daha ileri giderek vatanlarını düşman istilâsından kurtarmak için gaza ve bu uğurda canlarını fedâ eden Türkler'i vurdurmaktan çekinmemiştir." (Bkz: **Tahsin Paşa- Abdülhamid**, Yıldız Hâtıraları, İstanbul, 1931, sh. 124-125)

183 Hadis âlimleri, yüzyıllarca evvel **"Nakdürricâl"** adıyla bir ilim tesis etmişlerdir. Bu, Hazret-i Peygamber'den hadis rivâyet etmiş olan binlerce şahsı, zekâ, hâfıza ve ahlâk itibariyle inceleyip değerlendiren bir ilimdir. Tarih ilmi ise, hâlen bile bu metod mükemmelliğine ulaşmış değildir.

davranışlarında ahlâkî meziyetler sûretinde tezâhür etmesi de tabiîydi. Bu da bütün görgü şâhidlerinin ittifakla ifâde etmiş oldukları bir husustur.

On dört sene Mâbeyn başkâtipliğinde bulunmuş olan eski Dâhiliye nâzırlarından **Ahmed Reşid (Rey) Bey**:

"-Kelimenin bütün mânâsıyla afîf (iffetli) idi."[184] demektedir.

Muâsır tarihçilerimizden **İ. Hâmi Danişmend** de:

*"Topkapı Sarayı'nın Harem-i Hümâyûn Dâiresi'ne astırdığı inzibat levhası, **Abdurrahman Şeref** tarafından Tarih-i Osmânî Encümeni Mecmuası'nda neşredilmiştir. Bu tâlimâtnâmede, muayyen bir saatten sonra Haremağalarının bile Harem dâiresinde kalamayacaklarına âid bir madde vardır. Zâbıta-i ahlâkiyyeye saraydan başlamak üzere, bütün memlekette fevkalâde bir ehemmiyet vermesi, son zamanlarda ve bilhassa **Sultan Aziz** devrinde, Saray'ın bile o bakımdan bozulmaya yüz tutmasındandır.*

***Sultan Hamid**, tam mânâsıyla dini bütün müslümandır ve öyle olduğu için mutaassıp değildir."*[185] demektedir.

Son derecede takvâ ölçüleri ile yaşamanın –hiç olmazsa- hayatının son demlerinde O'nu Allah katında kalp gözü açık bir **"velî"** kul hâline getirdiği hususunda bütün müslümanların müşterek bir kanaati mevcuddur ki, bu doğrudur.[186]

---

184 **Ahmed Reşid Rey**- a.g.e., sh. 48

185 **İ. Hâmi Danişmend**- a.g.e., sh. 287

186 Bunu te'yid eden vak'ayı, son mâbeyn başkâtibi **Ali Cevad Bey** şöyle anlatmaktadır:

"Yine gazetelerden bahs ve şikâyet eyledikleri bir sırada bir gün:

"-Başkâtip Bey!.. Bu gazetelerin makam-ı saltanat ve hilâfete bu kadar tecâvüz etmelerine bakılırsa, fîmâba'd (bundan sonra) ne padişahlığın ve ne de hilâfetin ehemmiyeti kalmayacaktır. Zan edersem ben Hâtemü'l-mülûk (Son padişah) olacağım!.." buyurdular." (Bkz: Fezleke, sh: 47)

Gerçekten de böyle olmuştur. **Sultan Reşad**'ın sadece ünvânı sultandı. İttihadçılar'ın elinde bir oyuncaktan başka bir şey değildi.

Sultan II. Abdülhamid'in şahsî hayatında müşâhede olunan bu dindarlık –hiç şüphesiz- O'nun tâkip ettiği siyâsete de aksetmiştir. Üstelik kendisini böyle bir siyâsî faaliyete icbar eden pek çok sebep vardır. Bunları kısaca ifade etmek gerekirse, denilebilir

---

Sultan Vahideddin ise, -kendi tâbiri ile- tahta değil, bir yangının külleri üzerine oturmuş, sultanlık yapma imkânını bulamamıştı.

Sultan II. Abdülhamid'in -hiç olmazsa- âhir ömründe kalb gözü açık bir velî olduğunu, ben de şahsî bir hâtıramla te'yid etmek isterim:

1960'lı yıllarda Serencebey'de oturmakta olduğumu ve bu vesileyle **Şeyh Zâfirî** Hazretleri'nin torunu **Halil Zâfir Bey**'le artık câmi olarak vazife görmekte bulunan Şâzelî Dergâhı'nda yakın bir münâsebet içinde bulunduğumu evvelce arz etmiştim. O sıralarda **Şeyh Zâfirî Hazretleri**'nin hayatta kalmış olan tek kızı, yani **Halil Zafir Bey**'in halası vefât etmişti. Konakta bir mevlid-i şerif okunacaktı. **Halil Bey**, beni de dâvet etti. Gittim. Bu konakta çok geceler geçirmiş, fakat kütüphânenin bulunduğu üst kata hiç çıkmamıştım. Mevlid, burada okundu. Mevlid'den sonra çay ikrâm edilirken çoğu **Sultan II. Abdülhamid** devri ricâlinin çocukları veya torunları olan dâvetliler arasında bir sohbet başladı. Söz, **Sultan II. Abdülhamid** Han hazretlerinin devri ve hatta şahsına âid bir mecrâa dökülünce, O'nun büyüklüğünden bahseden 80-90 yaşlarında görünen bir hanımefendinin mütalaalarına, ben de haddim olmayarak dâhil oldum. Muhatabım, bir ara bana hitâp ederek:

"-Efendi oğlum!.. cennetmekân **Sultan II. Abdülhamid** Han Efendimizin devr-i saâdetlerinde sizin görüş berraklığınızda ricâl mevcud olsaydı, o yüce insan, devleti mâlum eşirrâya (şerirlere) terk ederek uzleti ihtiyar etmezdi." dedi.

"-Estağfirullâh!.." dedim.

Bu yaşlı hanımefendi sözlerine devam ederek:

"-Fakat biliyormuşsunuz ki, o büyük hükümdar, âhir ömründe velâyet mertebesine ermiş ve gözünden perde kalkmıştı. Olacakları biliyordu. Bu sebeple vâkıf olduğu kader dolayısıyla Hareket Ordusu'na karşı çıkmak imkânı varken bunu ihtiyar etmedi." dedi ve ilâve etti:

"-O derecede geleceğe vâkıf idi ki, bendenizin âile büyüklerimden öğrendiğime nazaran mâlum bir şahsı, Erkân-ı Harb (kurmay) çıktığı sırada Harbiye'de ilk defa görmüş ve o esnada:

"-Aaa, sen demek geldin!.." buyurmuştur.

Ondan sonradır ki, bir çok vesileyle:

"-Ben, hatemü'l-mülûküm (padişahların sonuncusuyum)." demeye başlamıştır!.." demesi üzerine yanımda duran **Halil Zafir Bey**'in

ki; O, devletin başına geçtiği sırada ricâl bozuk, mâliye bozuk, gayr-i müslim teb'a anarşi ve isyan hâlinde, emperyalist Batılılar, devleti parçalayıp yutmak için fırsat kollamakta, memleket münevverleri ise, fikren ifsâd edilmiş olmaları sebebiyle gerçeklerden habersiz ve Dünya'da baş edilmez bir seviyeye gelmiş bulunan Yahudi beynelmilel gücü, Batılı devletleri Osmanlı aleyhine imâle ederek **"Filistin Rüyaları"**nı gerçekleştirmek gâyesi peşinde koşmaktaydı.

Bu durumda devletin bekâsı için **"Hilâfet"**i kullanmak sûretiyle bütün Dünya'ya şâmil bir İslâmcılık siyâseti tâkip etmek, **Sultan II. Abdülhamid** için yegâne tutulacak bir yoldu. Çünkü eldeki tek imkân oydu. O da bunu yaptı.

Şimdi biraz da yukarıda zikredilen bu menfiliklerle, bunların neticesi olarak zarûreten tâkibi gereken **"Hilâfet Siyâseti"**ni tafsil edelim:

bb-Hilâfet Siyâseti

Devlet ricâlinin kifâyetsizliği ile memleket münevverlerinin kısmen gâfil ve kısmen de hâin olduklarını daha şehzâdeliğinde kavramış bulunan **Sultan II. Abdülhamid**, ülkesini koruyup kalkındırmak için kime istinad edebilir ve kimlerle birlikte olabilirdi? Akla, **Sultan**

---

kulağına eğilerek bu yaşlı hanımın kim olduğunu sordum:

"-**Namık Paşa**'nın kızı!.." karşılığını verdi.

O anda düşündüm. **Namık Paşa**, **M. Kemal Paşa**'nın kurmay subay çıktığı tarihten evvel vefât etmiş olduğuna nazaran, bu hanımefendi acaba bu bilgiyi kimden öğrenmişti?! Bunu, O'na sormaya cesaret edemedim. Esâsen **Halil Bey**, bu sûretle ifâde-i meram eden **Namık Paşa**'nın kızını te'yiden şu sözleri söyledi:

"-Doğru söylüyorsunuz, hanımefendi!.. Bendeniz de babamdan işittim. Merhum büyük peder (**Şeyh Zâfirî**), vefât ettikten sonra **Sultan II. Abdülhamid**, babam da dâhil olmak üzere, O'nun ondört erkek evlâdını huzuruna çağırmış ve çeşitli iltifatlardan sonra:

"-Şeyh efendi hazretleri, vefâtından sonra kime râbıta yapacağınızı size bildirmiş miydi?" diye sormuş. Onların:

"-Hayır!.." demeleri üzerine:

"-Bundan böyle râbıtayı bana yapacaksınız. Babanızdan sonra vazife bana geçmiştir." demiştir.

Abdülaziz merhumun büyük ölçüde yatırım yapmış ve güçlendirmiş olduğu **"ordu ve donanma"** gelebilirdi. Fakat daha saltanatının ikinci yılında bu hususta da ümitvâr olunamayacağı acı bir sûrette zâhir olmuş, Rus ordularının Yeşilköy'e kadar sarkabilmeleri felâketi ile karşılaşılmıştı.

İhtilâl yapan orduların, siyâsete bulaştığı ve binnetice disiplini bozulduğu için harb edemeyecekleri, bu sûretle, yani «'93 Harbi» felâketi ile sâbit olunca **Sultan II. Abdülhamid**, amcasından daha farklı bir siyâset tâkibine kendisini mecbur hissetmiştir.

Mâlum olduğu üzere, **Sultan Abdülaziz**, devletin bekası için Rusya'yı yenip Kırım'ı geri almak emelindeydi. Ordu ve donanmaya -haddinden fazla borçlanarak- bu ölçüde yatırım yapmasının sebebi buydu. O, büyük devlet olarak ayakta kalmak için son bir defa Rusya'ya karşı bir zafer kazanmayı hayâtî ehemmiyeti hâiz telâkkî etmekteydi.

Fakat o büyük hükümdarın önce haksız ve mesnedsiz bir sûrette tahttan indirilmesi, sonra da câniyâne bir sûrette katledilmesi yüzünden bu dâhiyâne emel suya düşmüştü. Buna sebep olan paşalar, halk nezdinde sarsılan itibarlarını, **Sultan Abdülaziz**'in bıraktığı güçlü ordu ve donanma sâyesinde bir zafer kazanarak telâfî etmek maksadını tâkip ediyorlardı. Bu yüzden biraz da –şartları zorlayarak- Rusya'ya karşı harbe tutuşmuş ve büyük bir felâkete sebep olmuşlardı.

Sultan II. Abdülhamid, bu felâketi saltanatının nihâyetine kadar kulağına küpe edinmiş, henüz dizginleri eline alamadığı bir zamanda vâkî olduğu için önleyemediği bu felâket sebebiyle **Midhat Paşa** ve ekibini tasfiye ettikten sonra harb etmek yerine Batılı devletler arasındaki dengelerden istifâde etmek ve onlar arasındaki ihtilâfları kullanmak sûretinde izah edilebilecek bir siyâset tâkibini doğru bulmuştu. Beş yüz yıllık vatan toprağı, koca Rumeli'de mâruz kalınan büyük kayıpları telâfî ve bize bir yün ipliği ile bağlı olan diğer

bir kısmını muhafaza edebilmek için dâhiyâne bir siyâset tâkibi yolunu tutmuştur.

İngiltere'nin 1853 Kırım Harbi'nde ortaya çıkmış bulunan **"Rusya'ya karşı"** siyâseti dolayısıyla Türkiye'ye müzâhir olma meylinden vazgeçtiğini, O devrinin ricâlinden çok evvel görmüştü. Kırım Harbi hengâmında Hindistan'a yerleşmiş bulunan İngilizler, Türkistan'a hâkim olan Ruslarla Afganistan üzerinde hudud ihtilâfı dolayısıyla karşı karşıya bulunuyorlardı. Kırım Harbi'nde müzâheretlerinin sebebi buydu. Ancak az bir zaman sonra anlaşıp Afganistan'a istiklâl vermişler, aralarında bir tampon devlet oluşturmuşlar ve artık bu iki devlet emperyalist emelleri dolayısıyla birbirleriyle çatışmadan vazgeçip uyuşmuş bulunuyorlardı.

Sultan II. Abdülhamid, **«'93 Harbi»** hengâmında İngilizlerin bize Rusya'ya karşı yine müzâhir olacakları zannında bulunan ricâli ikaz için İngiliz Murahhası **Layard**'ı celbederek huzurunda konuşturmuş, buna rağmen o muhteris paşalar, Rusların taleplerini Nikşik kasabasını, yine bize bağlı bir prenslik olan Sırbistan'a ithal isteğine kadar indirdikleri hâlde, harb çıkarmakta direnmişler ve Rumeli'nin elden çıkmasına sebep olmuşlardı.

Sultan II. Abdülhamid, bu tecrübeyi yaşadıktan sonra devlet dizginlerini tek başına ele almanın ehemmiyetini kavramış ve o günün süper gücü olan İngiltere'nin değişen bu siyâseti dolayısıyla onunla birlikte teb'aları arasında büyük ölçüde Müslümanlar bulunan Batılılar'ı emperyalist emellerinde frenleyebilmek maksadıyla hem bir Hilâfet Siyâseti tâkibine koyulmuş ve hem de onlar arasındaki ihtilâfları körükleme yolunu tutmuştur.

İçerideki münevver ihânetine ve ricâl kifâyetsizliğine ilâveten Sanayi İnkılâbı ile kuvvetlenen Batılıların, Osmanlı Devleti'ni parçalayıp yutmak hususundaki emellerine karşı böyle yeni bir siyâset tâkibini mecbûrî addetmişti. **Sultan II. Abdülhamid**'in tâlihsizliği, iktidarı zamanının bütün Dünya'da Yahudi gücünün

zirveye ulaştığı bir zamana tesadüf etmesiydi. O Yahudi gücü ki, emperyalist devletleri **"Filistin rüyaları"**nı gerçekleştirmek için mâhirâne bir sûrette Osmanlı aleyhine imâle etmeye muvaffak olmuş bulunuyordu. Batılı emperyalist devletlerin idârecilerinin çoğu -kendilerince- kâh iktisâdî menfaatlerinin gereği olarak millî bir dâvâ tâkip ettiklerini sanıyor kâh da Hıristiyanlık gayreti güdüyorlardı. Aslında ise Yahudi menfaatlerine hizmet ediyorlar, fakat Yahudi güdümünde olduklarının farkına bile varamıyorlardı. Bununla beraber kendilerinin teb'aları arasında pek çok müslüman vardı. Bunlarsa sistemli bir irşâd neticesinde Halife'nin emrine girer ve metbûlarına pek çok müşkilât çıkarabilirlerdi. İşte **Sultan II. Abdülhamid**, bu gerçekten hareketle hâlâ lâyıkıyla kavranamamış bulunan dehşetli bir **"Hilâfet Siyâseti"** gerçekleştirebilmiştir.

Esâsen Batı Âlemi'nde "Sanayi İnkılabı"nın gerçekleşmesiyle güçlenen ve kendilerinde emperyalist fikirler uyanan Batılı Devletler, İslâm Dünyası'na tasallut etmeye **Sultan II. Abdülhamid**'den önce başlamışlar ve bunun neticesinde böyle bir siyâset tâkibinin zarûreti kendiliğinden zuhur etmiş bulunuyordu.[187] Bununla beraber bu görüş ve siyâseti zirveleştiren **Sultan II. Abdülhamid** olmuştur. Fakat O'nun da buna oldukça müsaid bir zemin üzerinde yürümüş olduğu tarihî bir gerçektir. Zira bu istikamette kendisinden önce pek çok icraat mevcuddur.

Tanzimat'la birlikte sarsılan millî bünyeye rağmen, Osmanlı Devleti hâlâ en güçlü bir İslâm Devleti olmakta devam ediyordu. Bu sebepledir ki, Batılı emperyalistlerin tasallutuna mâruz kalan her müslüman topluluk, Fas'tan Uzakdoğu'ya kadar kendisini Osmanlı'ya

187 Mesela Uzakdoğu'da Sumatra Adası'nda 1514'ten 1903 yılına kadar hükümrân olmuş müslüman **"Açe Sultanlığı"**na gerek **Kanunî** ve gerekse O'nun oğlu **II. Selim** zamanında yapılmış olan askerî yardımlar, bu lâzıme ile vâkî olmuş ilk hareketlerdir. Bu durum, Batılı emperyalistlere karşı İslâm Âlemi'ne destek olmanın tarihinin ne kadar eski bulunduğunu göstermektedir.

başvurmak mecburiyetinde hissediyordu. Diğer taraftan bu müracaatları değerlendirmek, devletin beynelmilel arenada sarsılan otoritesiyle halkın mâneviyâtını takviye için bir fırsattı. Bu durum, gelen yardım taleplerine ilgi göstermeyi, psikolojik bir zarûret hâline getirmiş bulunuyordu. Zira bu vâdide elde edilebilecek başarılar, devlete eski ihtişamının devam etmekte olduğu kanaatini takviye ederek bir zindeleşme imkânı sağlayabilirdi.

Hilâfet Siyâseti'nin **Sultan II. Abdülhamid**'den önceki tafsîlâtı, aslında burada mevzuumuz hâricinde olmakla beraber kısa bir bilgi arz edelim.

Osmanlılar 1517 yılında, **Yavuz Sultan Selim** tarafından Hilâfet'in resmen üzerlerine alınışından önce de padişahlarını **"emîru'l-müminîn"** ve **"halife"** sıfatlarıyla yâd ediyorlardı.[188] Fâtih'ten itibaren başlayan bu tavsife rağmen, Osmanlılar uzun zaman Hilâfet'i siyâsî bir müessir olarak kullanmamışlar -daha doğrusu- buna mecbur kalmamışlardır. Tâ ki, 1774 Küçük Kaynarca Muâhedesi'ne kadar!..

Bu muâhedeyle Rusya'ya Kırım, Buçak ve Kuban gibi yerleri kaptıran Osmanlılar, buralarda yaşayan Müslümanların bir Hıristiyan devletin (Rusya) idâresi altına düşmüş bulunuyorlardı. Bunların himayesi bir ihtiyaç olarak ortaya çıkmış ve muâhedeye, müslümanların dînî işlerinde Halîfe'ye bağlı ve O'nun himâyesi altında bulunacaklarına dâir bir madde konulmuştur. Nasıl, Rus Çarı, Osmanlı ülkesi dâhilindeki Ortodoksların hâmisi ise, aynı hak bu defa Rusya dahilindeki Müslümanlar için Halife sıfatını hâiz olan Osmanlı sultanı için tanınmıştır. Üstelik Rus Çarı, Hıristiyanların dînî lideri değildi. Onların dînî lideri Fener Patrik'i idi. Buna mukabil Osmanlı Sultanının Halife sıfatıyla Dünya Müslümanların lideri olduğu münakaşa edilmez bir hakikatti.

19. asra gelindiğinde Batılı sömürgeciler, İslâm

---

188 Tafsîlât için bkz: **Kadir Mısıroğlu**- Geçmişi ve Geleceği ile Hilâfet, İstanbul, 1993, sh: 113 vd.

coğrafyasındaki tasallut ve tecâvüzlerini arttırmışlar ve böylece Müslümanlar, madden ve mânen Hıristiyanların daha şiddetli bir sûrette tehdidi altına düşmüşlerdi. Bu tehdidler sebebiyle hâlâ en güçlü bir İslâm Devleti sıfatını muhafaza eden Osmanlılar'dan yardım istemeye başlamışlar ve bu maksatla her taraftan akın akın müslüman temsilciler, İstanbul'a gelmeye başlamışlardır. Hollandalıların tehdidi altındaki Açe Sultanlığı'ndan, bir taraftan Rus, diğer taraftan Çin tehdidi altındaki Doğu Türkistan'a ve İngiliz tehdidi altındaki Afrika'daki Gana ve Güney Afrika Müslümanlarına kadar her taraftan İstanbul'a böyle yardım talep eden heyetler gelip gitmeye başlamıştı.

Kaşkar'da **Seyyid Yakub Han** tarafından kurulan Doğu Türkistan Devleti'nin yardım taleplerini ve kendisine yapılan yardımları, başka bir eserimizde tafsîlâtıyla nakletmiş bulunmaktayız.[189]

İstanbul'a gelen bu heyetlerin bir tek ortak talebi vardı: Emperyalist güçlere karşı Osmanlı himâyesine girmek ve Osmanlı'nın yardımına mazhar olmak!.. Zira Devlet bu sırada çöküş vetiresini yaşamakta idiyse de hâlâ Müslümanlar için ümid bağlanılabilecek yegâne güçtü. Yardım talep edenlerden Açe Sultanlığı ile **Seyyid Yakub Han**'ın kurduğu Doğu Türkistan, bu himâye talebini daha ileriye götürüyor ve ülkelerinin **"bir Osmanlı toprağı olduğunu"** devlete kabul ettirerek bu sıfatla yardım ve himâyeye mazhar olmak istiyorlardı.

1850 yılında Açe Sultanı **İbrahim**'in bu mâhiyetteki bir müracaatı üzerine, Tanzimat padişahı **Abdülmecid**, gelen heyete hem bu ülke üzerindeki himâyeyi ve hem de **Sultan İbrahim**'in Osmanlı tabiiyetine âidiyetini te'yid eden iki ferman vermiştir. 1868 yılında ise, altmış beş Açe asilzâdesi, devam eden Hollanda tehdidlerine karşı, Osmanlı Sultanından yardım talep eden bir müracaatta bulundular. Hicaz valimiz kanalıyla İstanbul'a

---

189 Bkz.: **Kadir Mısıroğlu**- Bir Mazlum Padişah: **Sultan Abdülaziz**, İstanbul, 2005

ulaştırılan bu müracaat üzerine Padişah, **Pertev Efendi** adında bir murahhası orada olup bitenleri rapor etmek üzere Açe'ye göndermiş ve O'nun vâsıtasıyla Hollanda temsilcisine Açe'nin bir Osmanlı toprağı olduğunu kat'î bir lisanla bildirmiştir.

1855 yılında Zambik Sultanı **Taha Safiyüddin** tarafından benzer bir müracaatta bulunulmuş ve O da ülkesinin bir Osmanlı mülkü olduğu gerçeğinin bir padişah fermanı ile te'yid edilmesini talep etmiş ve bu arzunun isâfından sonra elde ettiği fermanı Hollandalılara karşı kullanmışlardır.

1860-1870 yılları arasında aynı tarzda bir alâka ile Güney Afrika'daki Müslümanlarla ilgilenildiği ve oraya **Ebubekir Efendi** adında bir âlimin gönderildiği çok bilinen bir husustur ki, bu hareketin **Sultan II. Abdülhamid** zamanındaki seyri, ileride daha tafsîlâtlı bir sûrette anlatılacaktır.

Cevdet Paşa, Rusya dâhilinden de böyle bir müracaatın vâkî olduğundan bahisle Hîve Sefîri'nin bir mektubunu nakletmektedir ki, bu mektupta şu sözler yer almaktadır:

"Memâlikimizde Rusyalunun def'i esbâbının istihsâline himmet buyurulduğu hâlde ecr-i azîm husûle geleceği dostî ve ittihadın izdiyâdını (çoğalmasını) mûcip olacağı derkârdır."[190]

Üstelik Rusya dâhilinde yaşayan Müslümanlardan gelen bu müracaat, tek de değildir. Buhara'dan da benzer bir müracaat vâkî olmuş ve bunun üzerine Özbekler Tekkesi Şeyhi **Süleyman Efendi**, durumu yerinde tetkik için Buhara'ya gönderilmiştir. **Süleyman Efendi** dönüşünde beraberinde getirdiği Buhara Sefîri **Abdülhay Efendi** ile birlikte devlete sunduğu raporda:

"Râbıta-ı İttihad-ı Diyânet iktizâsınca (din birliği bağı gereğince) husûl-i matlube için Hilafet-i Seniyye'den başka merciimiz olmadığına binâen muâvenet ve imdâd

190 **Cevdet Paşa**-Tezâkir, c: I, Ankara, 1953, sh. 47

ricasıyla..."[191] denilmekteydi.

Benzer müracaatlar, **Sultan II. Abdülhamid**'in tahta çıktığı tarihe kadar kesif bir surette devam etmiş ve o dahî padişah bu zemin üzerinde Batılı emperyalistlerin başlarını ağrıtıp onları frenlemek yolunu tutmaya ilâveten bir çok yerlere de husûsî ajanlar göndererek Müslümanları hem emperyalistlere karşı tahrik ve hem de hilâfet makamına daha sıkı bir sûrette bağlanmaya imâle etmiştir. Bu sûretle büyük bir istihbârât ağı kurduğu gibi Müslümanlığın hem yayılmasına[192] ve hem de bir ittihada yönlendirilmesiyle büyük bir güç hâline gelmesine himmet etmiştir. O'nun bu sûretle gerçekleştirdiği hilâfet siyâsetinin Rusya ve Batılı emperyalistler meyânında bir numaralı muhatabı artık cihan siyonizminin yörüngesine girmiş olan İngilizlerdi.

Onlar, meşhur Türk ve İslâm düşmanı **Gladstone**, 1881 yılında bir emr-i vâkî ile Mısır'a yerleşmiş olmanın avantajıyla İslâm Dünyası'nı ve bu arada Araplar'ı Osmanlı aleyhine tahrik ediyorlardı. Öteden beri kavim ve kabile taassubunu her şeyin üstünde gören Araplar üzerindeki bu tahrikler, zaman zaman netice vermiş ve bu yüzden müstakil bir melik gibi olup merkezle bağı zayıf olan yerlerde devleti bir hayli uğraştıran gâileler

191 B.O.A- İrade, Hâriciye 15.065 sayılı evraktan nakden **Mümtaz'er Türköne**- Siyâsî ideoloji Olarak İslâmcılığın Doğuşu, İstanbul, 1991, sh: 154

192 Bu, İslâm'ı yayma gayreti Batılı empreyalist devletlerin kendi ülkeleri için bile mevzubahis olmuştu. Çünkü Sanayi İnkılabı'nı tâkiben Batı Âlemi'nde materyalist telakkîler yaygınlaşmış ve bunun neticesi olarak Hıristiyanlık'tan büyük ölçüde kopmalar vukua gelmeye başlamıştı.

Bütün Dünya'yı dakîk bir sûrette tâkip eden **Sultan II. Abdülhamid**, bu durumu değerlendirmek istemiş, fakat Batı dillerini hakkıyla bilen din âlimi bulmakta zorlanmıştı. Gerçekten Kudüs meb'usu **Yusuf Efendi**, Beyrut Ticaret Mahkemesi hâkimi **Abdullah Beyzun Efendi**, Kuzey Afrikalı **Tâhir Efendi** ile Lübnanlı **Mir Şekip Efendi** gibi en çok on kadar âlim bulunabilmişti. Hıristiyan Âlemi'nde değerlendirilmek için bunların sayıca kifâyetsizlikleri, **"Liverpool İslâm Cemiyeti"** reisi İngiliz asıllı **Abdullah Gulliam** ve emsâli Batılı muhtedîlerce telâfî yoluna gidilmiştir.

zuhur etmiştir. Meselâ Yemen imamı, Mısır hidivi, Necid emirleri, Mekke şerifi, Barzan ve Maskot emirleri böyle gâilelerle **Sultan II. Abdülhamid**'in başını bir hayli ağrıtmıştır. Fakat bu gibi hareketlere karşı Sultan'ın oralara gönderdiği veya mahallen bulunarak taltif edilen din adamı ve aşîret reisleri sıfatıyla aksi yönde gerçekleştirilen propagandalar, Hilâfet ve Halife sevgisini perçinleyerek müthiş bir uyanış ve birlik şuuruna âmil olmuştur. Bu uyanışın Hindistan'da, bilâhare **"Hilâfet Komitesi"** çalışmaları ile Pakistan'ın kurulmasına müncer olduğu düşünülürse, bunun büyüklüğü daha iyi anlaşılır.

Neticede Cezâyir'de kabileler isyanı büyümüş, Sudan'da Mehdî ihtilâli genişlemiş, Rusya'da kıyam ve basmacılık hareketi gelişmiş, Çin ve Hindistan'da karışıklıklar çıkmıştır. **Sultan II. Abdülhamid**, bu İngiliz propagandasına karşı Arap ileri gelen şeyhlerini İstanbul'a celbederek taltif etmiştir ki, bunlardan birini **Tahsin Paşa** şöyle anlatmaktadır:

*"**İbnü'r-Reşîd**, Zât-ı Şâhâne'ye arz-ı tâzimat için 1322 tarihinde Hâil'den İstanbul'a bir heyet-i mahsûsa göndermişti. Bunlar Şammar kabâilinin (kabilelerinin) mûteber meşâyihinden intihab olunmuşlardı. İstanbul'da çok mültefitâne bir hüsn-i kabul gördüler. Üçüncü günü **Sultan Hamid**, heyeti kabul etti. Kendileriyle kabâil âdeti vechile musâfaha etti, bir tercüman vâsıtasıyla görüştü. Kendilerine sırmalı ve ipekli hil'atler ihdâ ve iksâ olundu (giydirildi); nişan verildi, nakden atıyyeler dağıtıldı, her birine müzeyyen kitap cüzdanı içinde birer Mushaf-ı Şerîf hediye edildi. (...) Hep birlikte ikindi namazı kılındı. Gerek gördükleri ikrâm ve iltifattan ve gerek Padişah ve Halife'nin yanıbaşında namaz kılmaktan çok mütehassis oldular. Diğer taraftan Necid cihetinde **İbnü's-Suud** vardı. **İbnü's-Suud**'la **İbnü'r-Reşid** arasında mahallî ihtilâflar eksik olmazdı. Ancak **İbnü's-Suud**'un kuvveti ve nüfûzu da şâyân-ı ihmal olmadığından **Sultan Hamid**, bu heyeti kabul etmeden evvel **İbnü's-Suud**'a da,*

gâyet kıymetli ve ziynetli yeşil bir hil'at ile birinci rütbeden Mecîdî nişanı göndermiş; bunları bizzat tevdîe Necid mutasarrıfını memur etmiştir. ***İbnü's-Suud*** *bundan son derece mütehassıs olarak, bir arîza-i teşekkürîye tanzim ve yine mutasarrıf vâsıtasıyla Zât-ı Şahâne'ye takdim eylemişti.*

Sultan Hamid*, iki taraflı idâre siyâseti sâyesinde, Reşîdî ve Suûdî ihtilâfını mahdud bir sahada bıraktırmaya muvaffak olmuştu."*[193]

Sultan II. Abdülhamid, İngiliz (aslında Yahudi) emellerine karşı bir taraftan Hilâfet'in nüfûzunu, diğer taraftan da onlara bir rakip olarak türettiği Almanlar'ı kullanıyordu. Fakat O'nun Almanlarla olan bu münâsebeti sonradan İttihadçı sergerdelerinin yaptığı gibi gözü kapalı yürütmüyor ve icabında onların bazı taleplerini nâzikçe reddediyordu. Bu hususta **Tahsin Paşa**:

"Donanmaya büyük ehemmiyet veren Alman İmparatoru'nun, müstakbel bir harbde, gemilerinin kömürsüz kalmamaları için depo olarak kullanılacak bazı adalar aradığını, bu arada Hudeyde civarındaki boş bir adayı Zât-ı Şahane'den istediğini, bunun üzerine Sultan'ın Yemen vâlisi ***Fevzi Paşa****'ya hemen telgraf çektirerek adaya asker çıkartıldığını, bazı tesisat yaptırıldığını, bilâhare de Alman sefirine Hudeyde civarında böyle hâlî bir yer bulunmadığı, mevcud olan bir adanın da askerî mevkî olduğunun Hâriciye Nâzırı vasıtasıyla tebliğ ettirildiğini"* bildirmektedir.[194]

İngilizler birtakım adamlar bularak, Halife'nin Kureyş Kabilesi'nden olması lâzım geldiğini, Osmanlılar'ın **"Halife"** sıfatını taşıyamayacaklarını iddiâ eden kitaplar yazdırdılar. Bazı Arap kabilelerini ve bu arada **Şerif Hüseyin**'i[195] elde etmek sûretiyle Arap

193 **Tahsin Paşa**- a.g.e., sh. 150 vd.

194 **Tahsin Paşa**- a.g.e., sh. 54.

195 İngilizlerin bu maksadını bilen **Sultan II. Abdülhamid**, **Şerif Hüseyin**'i İstanbul'da tutuyordu. İttihatçıların, müteselsil gafletinden biri de, O'nun Hicaz'a gitmesine ve orada bir isyan çıkarmasına imkân vermiş olmalarıdır.

Âlemi'nde **Sultan II. Abdülhamid**'in tahtan indirilmesinden sonra da tahriklere devam etmişlerdir. Bu tahriklerin icabı olarak, ortaya **"Büyük Mısır"** (Great Egypten) diye bir dâvâ atılmış ve bununla Mısır'ın en büyük İslâm ülkesi olduğunu, İslâm Âlemi'nin O'nun liderliği altında toplanması gerektiği iddiasını sonuna kadar propaganda edilmiştir. Hatta bir taraftan Mısır Hidivi'ni **"Halife"** olmak yolunda tahrik ederken, diğer taraftan **Şerif** âilesini de aynı maksada imâle etmek için gayret sarfettiler.

Sultan II. Abdülhamid, bütün bu İngiliz faaliyetlerine karşı İslâm Dünyası'na Fas'tan Hindistan, Çin ve Japonya'ya kadar çeşitli hocalar göndererek İngiliz propagandalarını akîm bırakmak hususunda insanüstü bir gayret sarf etti. Eğer **Sultan II. Abdülhamid** tahttan indirilmemiş olsaydı, Siyonizm'in oyuncağı olan İttihad Terakkî mârifetiyle gerçekleşen kopmalar aslâ vâkî olamazdı. Çünkü **Sultan II. Abdülhamid**'in **"Hilâfet Siyâseti"** geniş müslüman kitleleri öylesine tesir altına almıştı ki, halkın bu hissiyâtı karşısında İngiliz altınlarıyla cezbeye gelerek taht ve tâc peşinde koşan **Şerif Hüseyin** gibi mahdud kimselerin arzusu ile halka rağmen bir kopma gerçekleşmezdi. Bu gerçeği bir-iki misâlle izah edelim:

*"**Avram Galanti**, Kahire'de neşredilmekte olan Kaanun-i Esâsî Gazetesi sahibi **Rodoslu Cemal Efendi**'nin vâris bırakmadan vefât ettiğini, bunun üzerine Mısır kadısının idârehâneyi mühürlediğini, oradaki evrakta pek çok isim ele geçirebileceği endişesiyle titreyip, İngiliz Fevkalâde Komiseri **Cromer**'e müracaat ettiklerini, O'nun da matbaayı açtırarak evrâkı aldırdığını yazmaktadır. Bunun sebebinin bazı mahfillerce, İngiltere'nin hürriyete olan aşkı ile izah edildiğini, halbuki hiç de böyle olmadığını söyleyen **Galanti**:*

*"-Müdâhale, Mısır'da pek ziyâde sevilen **Abdülhamid**'i, Mısırlılar'a karşı nüfuzsuz, kudretsiz ve ehemmiyetsiz göstermeye mâtuf idi. O zaman Türkiye'nin Mısır*

دائرهٔ خارجیه
خصوصیه
۱۱۹

اسبابی وسائطه دوکانه وفرغانه ایالتنده آقمه‌جکرشی نام قصبه‌نک تحت یاسنده قیام ایدن اشخاص ایله روس عسکری
بیننده وقوعبولان مصادمه حقنده بعضاً تفصیلاتی حاوی اولان سیاره اوقیسیل غزته‌سنده نقلاً پترسبورغ
غزته‌سنک درج ایتدیکی بند و تبلیغاتنک کوندرلدیکی شامل پترسبورغ سفارت سنیه‌سندن اشعار اولنان قطعه تحریرات ایله
ملفوفلرینک ترجمه‌لری ۸ صفر ۳۱۶ تاریخلو تذکرهٔ خصوصیهٔ چاکری ایله تقدیم و مرقوم محمد علینک گویا حکومت سنیه‌یه
بو بابده مراجعت ایتمش اولدیغنه دائر روزنامه‌لر اولان و مذکور تبلیغاتده دخی بو بابده غزته‌لرک تکذیبی لحوقنده بولنده اولدیغی
اجرا اولندیغی عرض و ترقیم قلنمشیدی. مدت مدیده ترکستانده اقامت ایتمش اولان موسیو بوریس تاکیه حادثهٔ
مذکوره‌نک مسئولیتی اداره محلیه‌نک اتخاذ ایلدیکی مسلکده و اهالی محلیه‌یه اعتمادسزلق و تشویق ایدن انگلیز مأمورلرینک
القاآت مفسدت‌کارانه‌سنه عطف و اسناد ایتدیکی بابده پترسبورغده نوووستی غزته‌سنه درج ایتدرمش اولدیغی بربند
مفسر اولرق نووه وره میا غزته‌سنک روسی حزیرانک بری تاریخلو نسخه‌سنده مندرج مقاله‌لرک فرانسزجه ترجمه‌سی
کوندرلدیکی مقصد سفارت متشاراللیهادن بوکره وارد اولان ۱۴ حزیران ۹۸ تاریخلو و ۲۰۰ نومرولی تحریراتیله
ملفوفاتک ترجمه‌لری دخی لفاً عرض و تقدیم قلنمشدر اولبابده امر و فرمان حضرت من له الامرکدر.

۱۹ صفر ۱۳۱۶ و ۲۷ حزیران ۱۳۱۴

خارجیه ناظری
توفیق

B.A. Yıldız Mütenevvi Mâruzâtı, nr. 179/128

Fergana Müslümanları hakkında bir rapor

üzerindeki hukuk-i hükümrânîsinden biri, bütün Mısır memleketi mehâkim-i şer'iyye reisi olan Mısır Kadısı'nın irâde-i seniyye ile nasb ve tâyin mes'elesi idi. Lâkin İngiltere'nin bu hareketi, bir aksülamelin tevlîdine ve Mısırlılar'ın daha büyük bir kuvvetle Türkiye'ye bağlanmalarına yaradı." demektedir.

*Görülüyor ki, İngiltere'nin **Abdülhamid**'in nüfûzunu azaltmak maksadıyla yaptığı her hareket, aksi netice doğurmakta ve Mısır'daki Jön-Türk muhâlefeti de halkça tasvib edilmemekte; bir tesiri olmadığı gibi, yabancı oyunu addedilmektedir. Bu şâyân-ı dikkat şehâdet, Jön-Türklük taslayan ve bu yolda 10 kadar gazete çıkarmış bulunan bir Yahudi tarafından yapılmakta, kendilerinin halkça tutulmadığını göstermekte, **Abdülhamid** ve Hilâfet sevgisinin Mısırlılar'da umûmî olduğuna işâret etmektedir. Nitekim babası gibi koyu bir İngiliz taraftarı olan ve onlarca kullanılan, hatta büyük bir heves ve heyecanla girdiği İttihad ve Terakkî Cemiyeti'nden, Londra hükümeti aleyhine bir mektup yazılma tasavvuruna tahammül edemeyip istifâ eden **Ali Haydar**'ın, **Hidiv Abbas Hilmi Paşa**'dan naklen söylediği sözler de buna şehâdet etmektedir:*

"-Hacca giden bir adam, yol parası için Âbidin Sarayı'na gelerek, ihsânını aldıktan sonra, huzuruma çıkmak için ısrar ettiğinden, müsâadede bulundum; ayaklanma kapandıktan sonra, ellerini duâ için kaldırarak:

*"-Halife'nin vekilini gördüm; benim haccım oldu." dedi. İşte **Ali Haydar Bey**, bunlar bizi böyle görürler; bu sebeple, sizin Halîfe'ye karşı hareketinizi münâsip görmüyorum."*

Bundan anlaşılmaktadır ki, Mısır halkı Osmanlı sultanları ve halifelerine karşı pek ciddî ve samimi bir bağlılıkla doludur ve bu bağlılık, İngiliz oyuncağı olan bir Hidiv'i bile zaman zaman pişmanlığa ve teessüre sevketmektedir." [196]

---

196 **Ziyâ Nur**- a.g.e., sh. 68-69

Bunun bir delili de şudur:

M. Kemal Paşa, Ankara'da TBMM'nin açılışının ikinci günü, yani 24 Nisan 1920'de gizli celsede Suriye halkının -onca propagandaya ve **Cemal Paşa**'nın pek çok yanlışına rağmen- bizden ayrılmak istemediğini, tekrar beraber olmak teklifini kendisine ulaştıdığını şöyle anlatmaktadır:

"Suriye'de İngilizler ve Fransızlar'ın tarz-ı idâresine, muhakkirâne idâresine hedef olduktan sonra bu aksamdaki (kısımlardaki) ehl-i İslâm, pek büyük bir hataya dûçâr olduklarını takdir ettiler ve onu müteâkip bir kısmı kendi dâhillerinde müstakil olmak ve yine bir sûretle, bir şekilde câmia-yı Osmaniye dâhilinde bulunmak cihetini düşündüler. Bittabî, makam-ı muallâ-yı hilâfete karşı olan merbûtiyetleri (bağlılıkları) cümlemiz gibi bütün ehl-i iman için bir vazife-i mukaddese idi. Diğer bir kısmı daha da ileri gittiler. Bize hiçbir şekil ve sûrette istiklâlin lüzumu yoktur. Biz halifemiz ve padişahımıza merbut (bağlı) olarak câmia-yı Osmaniye dâhilinde bulunacağız, dediler.

*Binnetice **Emir Faysal (Şerif Hüseyin**'in oğlu) dahî husûsî murahhaslarını bizimle temâsa geçirdi. Resmî temasla bu mürâcaatın bizce telâkkî edilen nukâtı (noktaları) izah etmek isterim. Herhâlde Suriyeliler herhangi bir devlet-i ecnebiye ile münâsebetinin kendileri çin binnetice esâret olacağına kanî oldular. Bundan dolayı bize teveccüh ettiler. Bizim bilmukabele gösterdiğimiz şekil, şundan ibâret idi. Dedik ki:*

"-Hudud-i millîmiz dâhilinde bulunan menâbi-i insâniyyeyi (insan kaynaklarını) ve menâfi-i umûmiyeyi (umûmî menfaatleri) hududumuzun hâricinde israf etmek istemeyiz. Fakat ittihad, kuvvet teşkil edeceğinden bütün Âlem-i İslâm'ın mânen olduğu gibi maddeten de müttefik ve müttehid olmasını şüphe yok ki, büyük bir memnuniyetle karşılarız ve bunun içindir ki, bizim kendi hududumuz dâhilinde ve hâkimiyet-i milliye esâsına müstenid olmak üzere serbest olabilirler. Bizimle îtilaf (uzlaşma)

veya ittifakın fevkinde bir şekil ki, federatif veya konfederatif denilen şekillerden birisiyle irtibat peydâ edebiliriz. Ahâlî bunu arzuları fevkinde lehlerine telâkkî etmiş olacaklar ki, ***Emir Faysal*** *milletin bu arzusu karşısında kendi emellerinin sarsılmakta olduğuna vâkıf oldu ve müracaatları bunun üzerine oldu. Ahâlinin bu arzusu fiile de inkılâb etti. Sûriye dâhilinde bazı ef'âl ve harekât bittabî mesmûumuz olmuştır. İşte bu fiiliyât başladıktan sonra* ***Emir Faysal*** *suhûletle (kolaylıkla) tesis-i hâkimiyet edemeyeceğini ve Fransızlar da bir müstakil devlet hâlinde orasını kolaylıkla kullanamayacaklarını zannettiler ki; ağleb-i ihtimal (gâlip ihtimal) müştereken ahâliye demek istediler ki, biz de sizin fikrinizdeyiz. Ancak bizim yaşamak için paramız yok ve hâricin tazyîkâtına mukavemet edecek vesâitimiz yoktur. Türkiye bunu temin ederse, biz Fransızları memleketimizden kovabiliriz. Bunu biz samimi telâkkî etmedik. Onun için vukû bulan siyâsî müracaatta biz de siyâsî cevap vermiş bulunduk. Ancak hakîkî irtibat hükümet şeklinde değil, fakat Suriyelilerle olmuş oldu. Ve oradaki bu hareket, hakîkaten bize mânevî kuvvetle beraber maddî kuvvet zammetmiştir. Hudud-i millîmizin cenûb cephesindeki harekâtı nazar-ı dikkatten geçirecek olursak bu fiiliyatın semerât-ı maddiyyesini görebiliriz."*[197]

M. Kemal Paşa, Meclisin açılışının ikinci gününde yapılmış olan gizli celsede söylediği bu sözlerden sonra Irak, Kafkasya gibi yerlerden bahsetmekte ve oralarda da benzer keyfiyetleri ifâde etmiş bulunmaktadır.

Filistin bölgesiyle alâkalı olarak iktibas ettiğimiz şu satırlar, Sûriye halkının, biz Adana'ya kadar çekildikten sonra bile hâlâ bizimle beraber olmak arzusundan vazgeçmediğini ve **Emir Faysal**'ı (**Şerif Hüseyin**'in oğlu) bile bu arzuya râm ederek böyle bir müracaatta bulunmaya mecbur eylediğini göstermiyor mu? Biz, **Sultan II. Abdülhamid Han**'ın himmetleriyle böyle bir hissiyât ile meşbû olan bir halkı mı hâlâ ihânetle itham ediyoruz?

---

197 TBMM Gizli Celse Zabıtları, Ankara, 1995, c: I, sh: 2-3.

Ayıptır beyler!.. Biraz utanalım ve kendi geçmişimize siyonizmin gözlüğüyle bakmaktan vazgeçelim!..

Sultan II. Abdülhamid, Araplar üzerindeki tahrikin baş âmili **"İmâmet"** meselesi olduğunu görünce, öteden beri medreselerde okutulmakta bulunan **"Nesefî'nin Akâid Kitabı"**ndan imâmet bahsini çıkarttığı gibi, İmamet'in belli bir ırka âid olmak yerine İslâm Dünyası'nın meselelerini halle muktedir olan kimselerin elinde bulunması gerektiğini ifade eden kitaplar yazdırtıp İslâm Âlemi'nde dağıttırdı. Meselâ **Peşâverli Hâfız Abdülhamid Efendi**'nin Hind dilinde yazdığı **"Ez-Zaferu'l-Hamidiyye li İsbâti'l-Halife"** isimli eserini Arapça'ya tercüme ettirerek her tarafa yaydı.

Esâsen eskiden beri en seçkin âlimlerce kabul edilmiş olan görüş buydu. Halife'nin Kureyş'ten olacağı hadîsi, Kureyş'in o günkü mümtaz mevkii sebebiyledir. Böyle olmasa, *"Başınıza bir Habeşî köle gelse bile itaat ediniz!.."* emr-i peygamberîsi vârid olmazdı.[198]

---

198 Halifelerin mutlaka –neseben- Kureyş'ten olması şartı üzerinde ittifak mevcud değildir. Zira böyle kabul edildiği takdirde Kureyş'ten olmayan hiçbir kimsenin hilâfeti sahih olmaz. Bu yüzden bir çok değerli İslâm âlimi *"Hilâfet için neseben Kureyş'den olmak şart değildir."* demişlerdir. Bunlar arasında Kureyş'in eski safvet ve satvetini muhafaza edemeyerek Hilâfet yükünü taşıyabilecek bir durumda olmadıkları devri bizzat idrâk etmiş olan **Kadı Ebûbekir Bâkıllânî**'yi zikredebiliriz. Ayrıca **"Havâriç"** ile **"Mûtezile"** mezheplerinin müçtehidleri de Hilâfet için neseben Kureyş'ten olmanın şart olmadığını iddia ederler. Bu düşüncede olanlar *"Başınıza geçen Habeşli bir köle bile olsa ona itaat ediniz!.."* meâlindeki hadîs-i şerîfi sened ittihaz ederler.

Bütün Dünya'da **"Tarih Felsefesi"** ilminin kurucusu sayılan büyük İslâm âlimi **İbn-i Haldun**, imam, yani halifenin Kureyş'ten olması şartının hikmeti üzerinde durarak:

"..Biz şâriin hüküm ve kâideleri yalnız bir kavim ve bir yüzyıl ve herhangi bir ümmet için koymamış olduğunu biliyoruz. Bu incelemelerden bu şartların her birinden maksad, iktidar ve idâre kuvveti olduğunu anlıyor, bütün bu şartları iktidara hamlederek halifelik için Kureyş'ten olmanın şart edilmesinin illet ve sebebini Kureyş'te asabiyet, yani devleti korumak için gereken kudretin bulunmasından ileri gelmiş olduğunu anlıyor, Müslümanların idâresi başında bulunmak için o kavmin asabiyet sahibi ve kendi çağlarında diğer kavimlerinden

Sultan II. Abdülhamid, İngilizler'in bu propagandalarına, karşı bir propaganda ile cevap vermekle iktifâ etmemiş, aynı zamanda iki hâdise ile O'nun nüfuz ve iktidarı münâkaşa edilemez bir noktaya ulaşmıştır. Bunlardan biri, 1897 Teselya Harbi'dir. **«'93 Harbi»** istisna edilirse O'nun saltanatı zamanında gerçekleşmiş olan yegâne harb budur. O da büyük bir zaferle neticelenmiştir. Batılılar'ın baskısı olmasaydı, **Serdar-ı Ekrem Gâzi Edhem Paşa**, Atina'ya girecek ve Yunan Hükümeti'ni ortadan kaldıracaktı. Bu par-

---

üstün olmasını şart koşuyoruz. Bu takdirde Müslümanlar'ın idâresi başında bulunan bir kavim diğerlerini kendisine boyun eğdirecek ve devleti güzel bir sûrette korumak için birleşecektir. O çağda Kureyş'de bulunan bu kudretin yeryüzünün diğer taraflarında yaşayan başka kavimlerde bulunduğunu bilmiyoruz. Çünkü bunların üzerlerine aldıkları İslâmiyet'i kabule dâvet işi umûmî olup Arap asabiyeti bu çağrıyı yerine getirmeye yeter derecede idi. Araplar bu asabiyet kudreti ile diğer kavimlere üstün geldiler.

Bu açıklamamızdan halifeliğin her asırda Kureyş'e mahsus olmayıp her ülkenin de o çağda kudretli ve üstün asabiyet sahibi olan kavmin elinde olacağı anlaşılır. O kavim devletin başına geçer. Halifeliğin sır ve hikmetini düşünür isek, hakikat burada anlattıklarımızın öbür tarafına geçmez. Çünkü yüce Allah kullarını kendi menfaat ve maslahatlarına uygun olarak iş görmeye ve kendilerine zararlı işlerden korumak maksadıyla Halife'yi, Yeryüzü'nde kendinin nâibi olarak seçmiştir. Halife buna memurdur, bu hususlarda ona hitab edilmektedir. Yani bu vazife ona yükletilmiştir. O bundan mesuldür. Bir vazifeye ancak o vazifeyi görebilmek kudretinde olan çağrılır." (**İbn-i Haldun**- Mukaddime, c: I, İstanbul, 1954, sh: 525)

İşte İslâm âlimleri arasında müftüyüssakaleyn (insanlar ve cinlerin müftüsü) nâmıyla şöhret bulmuş olan İmam **Necmeddin Ömer Nesefî** gibi halifenin mutlaka Kureyş'ten olması gerektiği, bu şartı hâiz bulunmayan bir kimsenin imâmetinin câiz olmayacağı reyinde bulunan kimseler mevcud olmakla beraber, ekseriyet **İbn-i Haldun**'un yukarıya dercedilen rey ve mütalaası üzerinde ittifak etmişlerdir. Filhakika Hilâfet'in tarihi de bu görüşün umûmen kabul ve tatbik edildiğini göstermektedir.

Alevî propagandalarına kapılarak Osmanlı Halifeleri'ne bir de bu cihetle târizde bulunanlar düşünmüyorlar mı ki, **Osman Gâzi Hazretleri**'nin hanımı, **Şeyh Edebâli**'nin kızı seyyidedir. Kadın diye buna itiraz edilse, hatırlanmalıdır ki, seyyidliğin başı da bir kadın, yani **Hazret-i Fâtıma**'dır.

lak zafer üzerine, İslâm Dünyası'nın her tarafında câmiler, Halife'ye nusrat duâlarıyla inlediği gibi Fas'tan Hindistan'a kadar her tarafta ecnebî işgâlciler aleyhine ve Halife lehine yüzlerce sokak gösterisi yapılmıştır.

Halife **Sultan II. Abdülhamid**'in İslâm Dünyası'ndaki otorite ve itibarını azamiye yükselten ikinci büyük başarı da Hicaz Demiryolu'nun inşaatı olmuştur. Şimdi biraz da onun tafsîlâtını arz edelim.

1- Hicaz Demiryolu

Osmanlı ülkesinde ilk demiryolu, 1856 yılında işletmeye açılan İskenderiye-Kahire demiryoludur. 1870 yılında başlayıp 1888 yılında tamamlanan Rumeli demiryolu projesi, **Sultan Abdülaziz** ile ilgili eserimizde izah edilmiş olduğu üzere devrin rüşvetçi ricâli sebebiyle mâceralı bir sûrette gerçekleşmişti. Bu sûretle Paris, Viyana ve Berlin gibi Batı merkezlerini İstanbul'a bağlayan bu yolu, Anadolu ve Arabistan içlerine doğru uzatarak ülkenin doğu ve güneydoğu kısımlarını da İstanbul'a bağlamak düşüncesiyle **Sultan II. Abdülhamid** tarafından iki büyük proje gerçekleştirmiştir.

Bunlardan birisi, Haydarpaşa'dan başlayarak Bağdad'a ulaşacak olan demiryoluydu. İngiliz emperyalizmini Almanlarla dengeleyebilmek için **Sultan II. Abdülhamid**, bu demiryolunun imtiyazını Almanlar'a havâle etmiş bulunuyordu. Almanlar, emperyalist emellerine rağmen, İngiltere, Fransa ve Rusya'nın aksine Osmanlı'nın toprak bütünlüğüne karşı değildiler. Sadece iktisâdî ve maddî menfaatler peşinde koşuyorlardı. Bu sebepledir ki, **II. Wilhelm**'in 1898 yılındaki İstanbul'u ziyareti vesilesiyle **"Bağdad Demiryolları"** imtiyazı Almanlar'a verildi. Bu durum, şüphesiz Batılı devletleri bir hayli tedirgin etti.

Wilhelm, Anadolu'da tantanalı bir seyahata çıktı. **Selahaddin-i Eyyûbî**'nin mezarı başında yaptığı bir konuşmada **Sultan II. Abdülhamid**'in misapirverliğine teşekkür ederek O'nun Dünya'daki üç yüz milyon

müslümanın gerçek lideri ve hâmîsi olduğunu ilân etti. Bu sözleri Baalbek'teki Jüpiter Tapınağı'nın duvarına asılan Osmanlıca ve Almanca iki kitâbe ile de tarihe intikal ettirildi.

Alman nüfuzunun bu demiryolu vâsıtasıyla Ortadoğu ve dolayısıyla Basra'ya kadar uzanması İngilizlerde büyük bir endişe husule getirdi. Bu endişe, I. Cihan Harbi'nin sebebi olan İngiliz-Alman rekabetini körüklemiş oldu. Zaten **Sultan II. Abdülhamid**'in istediği de buydu. Bir adım daha atarak 2 Mayıs 1900 tarihinde **"Hicaz Demiryolu"**nun yapılması hususunda bir irâde ısdâr etti. Bununla İstanbul, Şam üzerinden Mekke ve Medine'ye bağlanacaktı. Yapılan hesaplara göre, Hac yolculuğu bu sûretle yüz yirmi saate inecekti. Bununla beraber Hicaz Demiryolu, yabancı şirketlere ihâle edilmeyecek ve masrafı millî kaynaklardan sağlanacaktı.

Şam'dan başlayacak olan bu demiryolu ile Mekke ve Cidde'ye ulaşılacak; daha sonra Yemen'e kadar uzatılacaktı. Batılı devletlerin pek çoğunun gerçekleşebileceğine ve hele bunun yerli sermâye ile yapılabileceğine aslâ inanmadıkları Hicaz Demiryolu'nun mâliyeti takrîben dört milyon altın olarak hesaplanmıştı. **Sultan II. Abdülhamid**, bu meblâğın geniş bir propaganda sonunda büyük bir kısmının **"Hilâfet"** nüfuzunu kullanarak İslâm Dünyası'ndan toplanabileceğini düşünüyordu ki, Batılılar'ın bundan haberi yoktu.

Gerçekten Fas, Tunus, Cezâyir, Rusya, Çin, Singapur, Hollanda, Güney Afrika, Cava, Sudan, Bosna Hersek, Filibe, Köstence, Kıbrıs, Hindistan'dan maâda tebaları arasında Müslümanlar bulunan İngiltere, Almanya ve hatta Amerika'dan bile yardım toplanmak için teşebbüse geçildi. Başlatılan kampanya, İslâm Dünyası çapında öyle büyük bir heyecan uyandırdı ki, bazı Hıristiyanlar'la Yahudiler'in bile bu kampanyaya katıldıkları görüldü.[199] Buhara emîri ve İran Şâhı, hatırı

199 Hicaz Demiryolu-Albaraka Yayınları, İstanbul, 1999, sh: 12.

Hicaz Demiryolu için yapılmış bir pirinç levha 1324 (1908)

sayılır yardımlarla bu kampanyaya katıldılar. 1908 yılına kadar 1.127.893 (Bir milyon yüz yirmi yedi bin sekiz yüz doksan üç) liralık bir bağış toplandı ki, bu toplam mâliyetin % 29 (yüzde yirmi dokuz)unu oluşturmaktaydı. Kampanyayı cebinden elli bin lira vererek **Sultan II. Abdülhamid** başlatmıştı.

Kampanyaya katılanları taltif için nikel, gümüş ve altın madalyalar ihdâs edildi. Buna ilâveten bazı vergi ve harçlarla, kurban derilerinin hâsılâtı inşaatın başlangıcından bitim tarihine kadar Hicaz Demiryolu inşaatına tahsis olundu. **"İnanç Yolu"** veya **"Mukaddes Yolculuk"** olarak adlandırılan Hicaz Demiryolu, bugünkü İsrail'in Hayfa limanına bağlı olan bir yan kolu ile birlikte 1.766 km'yi buluyordu.

İnşaat, **Sultan II. Abdülhamid**'in 25. cülûs yıldönümü olan 1 Eylül 1900 tarihinde parlak bir merâsimle başladı. Raylar, 1,05 cm açıklıkta idi. Dünya standartlarına göre, dar bir hat tercih edilmişti. Teknik işler, bir alman mühendisi olan **Meissner**'e verilerek, kendisi **"Paşalık"**la taltif edildi. Teknik heyet, 17 türk, 12 alman, 5 italyan, 5 fransız, 2 avusturyalı, 2 belçikalı ve biri rum olmak üzere 43 mühendisten oluşmaktaydı. İnşaat ilerledikçe yabancıların sayısı azaltılmış ve sonunda yol, tamamen Türk mühendislerin eseri olarak gerçekleşmiştir.

Demiryolunun inşaatı için çoğu kere husûsî bir ücretle Osmanlı askerleri çalıştırılmış, takrîben 7.500 kişi olan bu askerler, ayrıca erken terhis edilmekle m ükâfatlandırılmışlardır. Güzergâhta belli yerlere telgraf merkezleri inşâ edilmiştir.

Hicaz Demiryolu, 1903'te Amman'a, 1904'te Maan'a ulaştı. Buradan Akabe Körfezi'ne bir hat inşâ edilerek Kızıldeniz'e çıkılmak istendiyse de, evvelce izah edildiği üzere **"Akabe Meselesi"** dolayısıyla İngilizler'in engeli ile karşılaşılarak bundan vazgeçildi.

Bu hatta ilk olarak 1 Eylül 1905'te yolcu ve eşya taşınmaya başladı. Bir yıl sonra hat, Medâyin-i Sâlih'e

ulaştı. Bu noktadan itibaren yabancı mühendislerin işine nihayet verildi. Bundan sonra tamamen türk mühendislerinin inşâ ettiği bu yol, 31 Ağustos 1908'de Medine'ye ulaşmış bulunuyordu.

Sultan II. Abdülhamid'in tahta çıkışının 33. yıldönümü olan 1 Eylül 1908 tarihinde resmî bir törenle yolun tamamı işletmeye açıldı.

Bu demiryolu dolayısıyla vagon tamir atölyeleri, 2.666 adet kârgir köprü ve menfez, 7 adet demir köprü, 9 adet tünel, 96 adet istasyon, 7 adet gölet; Hayfa, Der'a ve Maan'da fabrikalar; Hayfa'da iskele, ambarlar, dökümhâne, boruhâne, Maan ve Tebük'de otel ve hastane ile 37 adet su deposu gibi çeşitli ilâve inşaatlar yapılmıştır.

Mâliyet, başlangıçtaki tahmini biraz aşarak 4,5 milyon lira olmuştur.

1918'e kadar hizmet verecek olan bu demiryolu, **Sultan II. Abdülhamid**'in Hilâfet Siyâseti'nin parlak bir tezâhürü olmuştur. Zira hacca gitmek kolaylaşmış ve bu da İslâm Dünyası'nda büyük bir heyecan ve alâka doğurmuştur. Yardım kampanyaları dolayısıyla yapılan bütün konuşmalar, bütün müminlerin gönlünü İstanbul'a ve orada oturan Halife'ye rabtetmiştir. Bilhassa Mısır ve Hindistan'da bu yardım kampanyaları zımnen İngilizler'i protesto şeklini almıştır. O derecede ki, basit Hind kulübelerinde bile **Sultan II. Abdülhamid**'in resmi asıldığı görülmüş ve Osmanlı hâkimiyetine geçmemiş olan yerlerde bile hutbede O'nun adı ihtiramla yâd edilir olmuştur.

2- Çin Müslümanları ve Pekin'de Hamidiye İslâm Üniversitesi

İslâmiyet'in Çin'de zuhûr tarihi çok eskidir. İran'ın İslâm orduları tarafından fethi üzerine Sâsâniler'in son hükümdarı **Yezdicerd**'in oğlu **Fîruz**, Çin'den yardım talep etmişse de bu talebe müsbet bir karşılık verilmemiş, ancak bu sûretledir ki, Çinliler İslâm Devleti'nden hab-

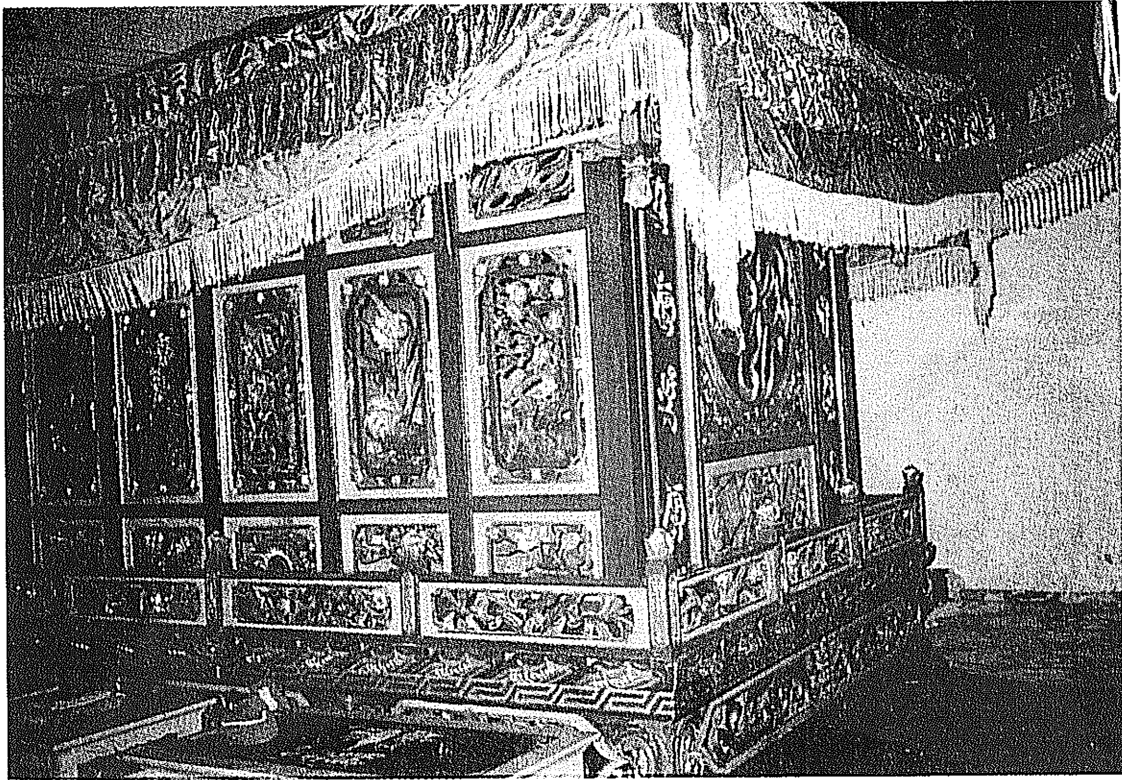
erdar olmuşlardır.

Bu sebeple 650 yılında vâkî olan bu talepten bir yıl sonra **Hazret-i Osman** nezdine bir Çin heyeti gelerek İran'la İslâm Devleti arasındaki ihtilâfta bir arabuluculuk yapmışlardır. Aynı yıl, **Hazret-i Osman** da kumandanlarından birini elçi olarak Çin'e göndermiştir. Bu kumandan, muhtemelen **Sa'd b. Ebî Vakkas**'tı. Çünkü Çin Müslümanlarınca bu meşhur sahabiye âid olduğu iddia edilen bir kabir hâlâ Çin'in Kanton Şehri'nde mevcuddur. Bu tarihten itibaren Çin ile İslâm Âlemi arasında daimîleşen ticârî münâsebetler dolayısıyla Arap, Acem ve Türk pek çok müslüman tüccar bu ülkeyle ticaret yapmaya başlamış ve zaman zaman bunların bir çoğunun Çin'e yerleşmeleriyle sahil şehirlerinde müslüman koloniler teşekkül etmiştir. Bu vesileyle sık sık elçi ve heyetler, karşılıklı olarak gidip gelmişlerdir ki, bunların adedinin 651-798 arasında otuz yedi, 908-1168 tarihleri arasında ise kırk dokuz olduğu bilinmektedir.[200]

Sa'd b. Ebi Vakkas, Çin'e giden tek sahabi değildir:

"Hizmet rûhunun muazzam misallerinden biri de **Vehb b. Kebşe** -radıyallâhu anh-'tır. Bu mübârek sahâbinin türbesi Çin'dedir. Peygamber Efendimiz -sallâllâhu aleyhi vesellem- onu, Çin'de tebliğ hizmetinde bulunmak üzere vazifelendirmiştir. Halbuki o zamanın şartlarıyla Çin, bir yıllık mesâfededir. Bu sahabi oraya gidip uzun bir müddet tebliğde bulunduktan sonra gönlünü kavuran Rasûlüllâh hasretini bir nebze dindirebilmek ümîdiyle Medine yollarına düşmüştür. Bir yıl süren çileli bir yolculuğun ardından nurlu Medine'ye vâsıl olmuş, fakat ne yazık ki Hazret-i Peygamber vefat etmiş olduğu için O'nu görememiştir. Allah Rasûlü -sallâllâhu aleyhi vesellem-'in kendisine emrettiği hizmetin kudsiyetinin idrâki içinde tekrar Çin'e avdet etmiş ve bu

200 DİA- "Çin" maddesi

Çin'de hâlâ mevcud olan, sahâbeden **Sa'd b. Ebi Vakkas** Hazretleri'nin Türbesi

hizmetteyken rûhunu teslîm etmiştir."[201]

751 yılında Abbasîlerle Çinliler arasında beş gün süren bir sıcak çatışma yaşanmış, bu tarihe **"Talas Harbi"** olarak geçmiştir. Çinlilerin mağlubiyetiyle neticelenen bu harbde Müslümanlar, yirmi bin Çinliyi esir alıp Batı'ya taşımışlardır. Bu ordu, ekseriyetle Müslümanlığı kabul etmiş bulunan Türkler'den teşekkül etmiş bulunuyordu.

Çin esirlerden bir çoğu İslâmiyet'i kabul ettiği gibi müslüman askerlerden bazıları da bu ülkeye yerleşmişlerdir.

Bu savaştan dört yıl sonra Çin'de çıkan dâhilî bir isyanı bastırmak için mahallî hükümet, Müslümanlar'dan yardım talep etmiş ve bu maksatla on bin kişilik bir müslüman ordusu Çin'e sevkedilmiştir. **Ebu Mansur el-Câfer** tarafından Çin'e gönderilen bu ordu, iki yıl süren bu isyanı bastırarak Çin hükümeti ile iyi münâsebetler tesisine muvaffak olmuştur. Bunun neticesindedir ki, Çinliler, İslâm ordusunda bulunan askerlerden dileyen herkesin Çin'de yerleşebileceğini kabul etmiş ve bu sebeple bunların ekseriyeti de Çin'e yerleşmiştir. Bugün Çin'de bu ilk müslümanların inşâ etmiş oldukları câmilerden bir çoğu hâlâ ayaktadır.

Başlayan ticârî münâsebetler, tarihî **"İpek Yolu"** olarak uzun asırlar devam etmiş bulunduğundan zamanla bir çok müslüman Çin'e yerleşmiş olduğu gibi yerlilerden de pek çok insan da İslâmiyet'i kabul etmiştir.

Bu mütemâdî yerleşme ve İslâmlaşmanın bugünkü neticesi şudur:

"Bugün Çin'de yaşayan elli beş etnik guruptan[202] *onu müslüman olup bunlardan Uygurlar, Kazaklar, Tatarlar, Özbekler, Kırgızlar, Salarlar ile Doğu Türkistan ve Chinghai (Çangay) Bölgesi'nde yaşayanlar, Türk ırkındandırlar. Kansu Bölgesi'ndeki Tong-Sianglar ve*

---

201 **Osman Nûri Topbaş** -İmandan İhsana Tasavvuf, İstanbul 2002, sh. 271 vd.

202 Çin millî marşına göre, etnik gurup yetmiştir.

-Bir İbret Levhası-

Yukarıdaki Çince kitâbe bir mahkeme kararıdır. Bir Çinlinin, burasının şahsî mülkü olduğuna dâir açtığı dâvânın red kararı olan bu metinde, türbe ve civârının "ebediyyen" böyle kalacağı ifade edilmektedir. Bizdeki vakıfları târumar edenlerin kulakları çınlasın!.

Geniş bir arazi içindeki türbe, cami, mekteb, konferans salonu ve İslâmî lokantası ile adeta bir külliyedir. Burada ayrıca kırk şehid kabri mevcuddur. Çinliler, bunları namaz kılarlarken Budistlerce şehid edilmiş **"kırk sahabi"**ye âid olduğunu iddia etmektedirler.

Pao-Anlar Moğol, Tacikler ise İranlıdır. Çin kökenli Müslümanlar Huiler de başta Kansu, Ninghsia, Doğu Türkistan, Yunnan ve Shantung bölgeleri olmak üzere ülkenin bir çok eyâlet ve şehirlerinde, bazı yerlerde toplu, bazı yerlerde ise dağınık hâllerde bulunmaktadırlar.

Çin hükümetinin nüfus ile ilgili ayrıntılı bilgileri gizli tutması sebebiyle ülkedeki Müslümanların sayısı hakkında elimizde kesin bir rakam bulunmamaktadır. 1936'daki nüfus sayımına göre, Müslümanların sayısı, toplam Çinlilerin % 10,5'ini temsil eden 47.437.000 olarak tesbit edilmişti. Fakat 1953 yılında komünist idarenin yaptığı nüfus sayımında bu rakamın on milyona düştüğü görüldü." (veya öyle gösterildi.)

"1965'ten bu yana resmî Çin yıllıklarında Müslümanların sayısı için gösterilen 10-20 milyon arasındaki değişik rakamlar, eski rakamlara (komünistlerin rakamlarına) yıllık nüfus artışı yüzdesinin eklenmesiyle elde edilmiştir. Ayrıca bu hesaplamaları, tamamı müslüman olan on etnik gurupun dışında dağınık yaşayan Müslümanlar da dâhil edilmemektedir. Resmî kaynaklar, ülkedeki Müslümanların tamamını yirmi milyondan az olarak gösterdiği hâlde müslüman yazarlar, yüz-yüz elli milyon arasında değişik rakamlar vermektedirler. Genelde Müslümanlar arasındaki doğum oranı, Çinlilerinkinden daha yüksektir.

Bugün Doğu Türkistan başta olmak üzere Kansu, Shensi, Hopei, Yunnan, Szechuan bölgelerindeki on etnik gurup ile ülkenin çeşitli bölgelerinde yaşamakta olan dağınık Çinli Müslümanların sayılarının yetmiş-yüz milyon arasında olduğu tahmin edilmektedir."[203]

Çin'e giden heyetten Kolağası **Nâzım Bey**, dönüşte **Sultan II. Abdülhamid**'e sunduğu raporda o günkü müslüman nüfusunu elli bin olarak zikretmektedir.[204]

Sultan II. Abdülhamid'in, Dünya'nın neresinde

203 DİA- "Çin" maddesi.
204 **Taha Toros**- Geçmişte Türk-Çin İlişkileri, Milliyet Gazetesi, 19 Haziran 1972 tarihli nüsha.

باشکتابت دائرەسی

٩١١٢

[illegible]

Çinli Müslümanlara dînî nasihat için heyet gönderilmesi
-BA. İrâde-Husûsi, nr. 47-

bir müslüman topluluk varsa, onları Hilâfet merkezine bağlamak üzere oralara propagandacı hocalar göndermiş olduğu çok bilinen bir gerçektir. Üstelik Çin-Osmanlı münâsebetlerinin Doğu Türkistan'la alâkadar olmak sebebiyle **Sultan Abdülaziz** devrinde başlamıştır ki, bu münâsebetlerin tafsilâtını başka bir eserimizde[205] anlatmış bulunmaktayız.

Rusya ve Çin'e karşı Doğu Türkistan'ı ayaklandıran **Seyyid Yakub Han**'a çeşitli yardımlar yapılmışken, O'nun ânî bir süretle vefâtı üzerine bu alâka inkıtaa uğramışsa da, yerine geçen **Bağkulu Han**, **Sultan II. Abdülhamid** Han'a bağlılıklarını bildirmiş ve yardım talebinde bulunmuştu. Lâkin **Sultan II. Abdülhamid** Han'ın iktidar mevkiine geçmesiyle **Sultan Abdülaziz**'i önce hal', sonra da fecî bir sûrette katletmenin halk üzerindeki menfî tesirini izâle maksadıyla **Midhat Paşa** ve ekibinin zoraki bir sûrette başlattığı **«'93 Harbi»** dolayısıyla o büyük Padişah, bu talebi is'âf ederek orayla ilgilenmek imkânını bulamamıştı.

Lâkin 1898-1901 yılları arasında Çin'de zuhûr eden Boxer İsyanı, her yerdeki Müslümanları **"Hilâfet Siyâseti"**yle birleştirmek gâyesi güden **Sultan II. Abdülhamid** için müstesnâ bir fırsat olmuştur.

Bu tarihlerde Çin'de milliyetçi bir cereyan vukûa gelmiş ve bunun neticesi olarak Çin milliyetçileri, kendilerini istismar etmekte olan Batılılar'a cephe almış ve:

"-Avrupalılar'a ölüm!.." sloganıyla sokaklara dökülmüşlerdi.

Zira Çin'de İngiliz, Fransız ve Alman rekabeti sonucu, bu ülkenin bazı vilâyetleri âdeta paylaşılmıştı. Bunlar, Çinliler'e pek fenâ muâmele ediyorlardı. Bunun derecesini anlamak için şu bir tek misâl kâfidir: Sanghay Millet Bahçesi'nin kapısında:

"-Buraya köpeklerle Çinliler giremez!.." diye bir ta-

205 Bkz.: **Kadir Mısıroğlu**- Bir Mazlum Padişah: Sultan Abdülaziz, İstanbul, 2006, sh: 51 vd.

bela asılmış bulunuyordu.[206]

Bu menfî ve aşağılayıcı tavra karşı başlayan isyan hareketi gitgide şiddetlenerek Çin'in batılı yabancıların bulunduğu her şehre sıçramış ve Pekin'deki Alman sefîri **Baron Ketteler** sokak ortasında linç edilmiştir.

O sırada **Sultan II. Abdülhamid Han**, İngiliz emperyalizmini frenleyebilmek için Almanlarla dostluk kurmuş ve onlarda İngiliz emperyalizmine aleyhtarlık duyguları uyandırmıştı. Bu sebeple **II. Wilhelm**, Çin'deki bu karışıklığa karşı **Sultan II. Abdülhamid**'den yardım talebinde bulundu. Bu, Osmanlı Devleti için müstesnâ bir fırsattı. Bu talebin sebebi, o gün altı yüz milyon bir nüfusa mâlik olduğu bilinen Çin'de, bu nüfusun en az elli milyonunun müslüman olmasıydı. Hiç olmazsa bunların Halife tarafından teskin edilmesiyle bu isyana katılmamaları temin edilmek isteniyordu.

Sultan II. Abdülhamid, bu maksatla bir heyet teşekkül ettirmiş ve Çince tanzim edilmiş bir sükûnet fermanı ile bu heyeti isyan mahalline göndermiştir. Bu heyet, 28 Nisan 1901'de İstanbul'dan hareket etmiş bir Alman posta vapuru ile 33 günlük bir yolculuktan sonra Sanghay'a ulaşmıştır. Dönüşte Padişah'a sunulan yukarıda bahsi geçen raporda heyetin Çinli Müslümanlarca gösterilen heyecanlı alâka anlatılırken:

"Yolculuğumuz sırasında uğradığımız Colombo ve Singapur şehirlerindeki İslâm ahâlî, grup grup vapura geldiler. Yüksek halifelik makamına sadâkatlerini ve bağlılıklarını ağlaya ağlaya anlatmak istediler. Sağlığınız için duâlarını tekrarladılar. Bu şehirlerden son derece üzgün olarak ayrıldık.

*Bu ülkeler, her ne kadar İngiliz idâresi altında ise de, câmilerine «**Sultan Abdülhamid**'in padişah oluşunun 25. yıldönümü» vesîlesiyle bu mesut günler için, Osmanlı bayrağını asmayı gelenek hâline getirmişlerdir. Ayrıca şehrin Müslüman mahallelerini donatarak büyük şenlikler yapmışlardır. Bu hareketlerini her ne ka-*

---

206 **Taha Toros**- a.g. tefrika.

dar İngiliz hükümeti engellemek istemişse de, ahalinin İslâmlığa ve halifeliğe sıkı bağlılığını göz önüne alarak müdâhaleden vazgeçmiştir.

Doğuda denizyollarının mühim noktaları, İngilizlerin elinde bulunuyor. Aden, Colombo, Singapur ve Hong Kong tamamen İngiltere'nin yönetimi altında olup son derece intizamlı, bakımlı ve askerî yönden de tahkim edilmiş şehirlerdi."

"21 gün kaldıktan sonra Sibirya yolu ile Rusya üzerinden dönülmek üzere bir Japon vapuruna bindik. Çin'deki İslâm ahâlî –Buradaki Avrupalıları hayranlıkta ve hayrette bırakacak derecede- heyetimi uğurladı. Bu, kimselere nasib olmamış bir uğurlama merâsimi idi.

*Japonya'nın Nagasaki şehrinde dört gün kaldık. Bir Japon gemisine binerek **Viladi Vostok** adlı Rus şehrine vardık."*[207] denilmekte ve Odesa üzerinden İstanbul'a vâsıl oluncaya kadar cereyan eden vak'alar hikâye edilmektedir.

Heyetin başkanı **Mirlivâ Enver Paşa** idi. Bu adam, daha önce ihtidâ edip Osmanlı hizmetine girmiş olan Polonya asıllı **Mustafa Celâleddin Paşa** (**Constanty Bozecki**)'nın oğluydu.[208] Heyette din adamı olarak Bayezid Medresesi hocalarından **Mustafa Şükrü Efendi** ile **Hacı Tâhir Efendi** bulunuyordu.

Heyet, Çin'e vardığı sırada isyan zaten bastırılmış bulunuyordu. Bununla beraber yine de teşebbüs faydadan hâlî kalmamış, her tarafa Halîfe'nin Çince sükûnet fermanı asıldığı[209] gibi Çin asıllı müslümanların ileri gelir kimseleriyle de temas devam edilmiştir. Bu temas ve propagandalar sonunda aynı yıl, Çin asıllı İslâm âlimi **Abdurrahman Wan Guan** İstanbul'u ziyaret etmiş ve **Sultan II. Abdülhamid Han Hazretleri**'nden

---

207 **Taha Toros**- a.g. tefrika

208 **Constanty Bozecki** hakkında tafsîlât için bkz: **Mahmud Çetin**-Boğazdaki Aşîret, İstanbul, 1998, sh: 15 vd.

209 Çinliler, Halife'nin fermanını kapıştılar ve çerçeveleterek evlerine, dükkânlarına astılar.

کاشغرك احوال اخیره‌سنه دائر قاشغر امیری مرحوم
یعقوب خان‌زاده بیك قولی بكك طلب واقعی
اوزرینه خاقان سابقه تقدیم ایلدیگی لائحه

حضور سامی موفور جناب تاجداریلرینه متوسل شرفنه نائلیتم اولمسنی بو قوریه برلائحه تنظیم ایدوب خاكپای
ملازم احتوای شاهانه‌لرینه عرض و تقدیم ایتمكلكم مخصوصاً الطاف جهانبانی خواجه‌سی شرف‌اندوز وسیله جویده
امر و فرمان كرامت بیان شهنشاهیلری تبلیغ ایدیلن بر آرزوسی كشف اولنمقله شفاهاً عرض و افاده‌سنه مقتدر
اولمدیغم مصدقنا ... برهوجه زیر خلاصه ایدوب نظر دقت جلیل همایونلرینه عرضنه اجتسار ایدرم
اوچ الی سنه قدر اولدی ... برغیرت ... مرحوم پدر عاجزانه‌م چینلولرك و برلاقر متغلبلرك
ایادی تسلط و استیلاسندن تخلیص و استرداد ایتدیگی كاشغر قطعه‌سنده برحكومت اسلامیه تشكیل ایدوب ...
... اقصی آمالی اولوب ... اتحاد اسلام قضیهٔ نجیبه
ساحه‌نمای حصولیچون ... تشكیله موفق اولدیغی ... حكومتی مركز دائرهٔ اسلامیه و نقطهٔ ...
اولمق ... خلیفهٔ مؤمنینك زیر تابعیتنه عرض ایدرك واقعا مرحوم
دولتی كاشغرده ... و انگلتره دولتی دخی قطعهٔ مذكوره‌یی ... وسیله اتخاذ ایدرك كاشغری
استحصال ایتمكی تكلیف ایلدیلر ایسه‌ده تكالیف مذكوره‌نك قبولی بالآخره مملكت ... بدیهی البرهان
اولدیغی كبی ذاتاً پدر عاجزانه‌مك خادم اولدیغی فكر و مسلك قرینه یعنی اتحاد اسلام فكرینه مغایر اولدیغندن
بو تكلیفلری رد ده اصلا تردد گوسترمامشدی فقط حیفا كه بر تاریخ ... برهه
... تفرقه و نفاق كافهٔ نتایج وخیمه‌سیله شایان ... وفاتی متعاقب كاشغر قطعه‌سنك
دخی مع التأسف ... ساحهٔ وجوده گترمسه اولدیغی
آثارینی ... ذاتاً پدرمك ... خاقان مغفور ... احسان

... فرمان عالیشانله دخی ... عاجزانه‌م ... عاجزانه‌م
... قیام ایتدیگی
...

Kaşgar'ı işgāl eden Çinlilere karşı mücādele eden **Bey Kulu Han**'ın yardım isteğinin ilk sahifesi
-BA. Yıldız Esas Evrakı, Kısım: 14, Evrak no. 382-

Çin müslümanlarını tenvir edecek hocaların ülkesine gönderilmesi talebinde bulunmuştur. Bu talebi, canına minnet bilen **Sultan II. Abdülhamid Han**, defaatle bazı seçkin âlimleri Çin'e göndermiş ve oradaki müslümanların Makam-ı Hilâfet'e bağlılıklarını temin etmek için müthiş bir gayret sarfetmiştir.

1902 yılında **Muhammed Ali** ve 1905 yılında **Süleyman Şükrü Efendi** isimli hocaların daimî bir sûrette Çin'e gönderilmeleriyle orada büyük bir islâmî şuurlanma gerçekleşmiş ve bunun neticesinde Pekin'de **"Daru'l-Ulûmi'l-Hamidiyye"** adıyla bir yüksek öğrenim müessesesi kurulmuştur ki, bu müessese bugünkü mânâsıyla bir üniversite demektir.

Çin'de komünistlerin iktidara gelişine kadar faaliyetine devam eden bu üniversitenin İstanbul'dan gönderilmiş hocaları arasında **Seresli Ali Rıza Efendi** ile **Bursalı Hâfız Hasan Efendi**'nin Çin Müslümanlarını derleyip toplamakta büyük bir hizmetleri sebkat etmiştir. Bu faaliyetlerin neticesindedir ki, ülkenin her tarafında mevcud olan câmilerde, hutbelerde **Sultan II. Abdülhamid Han** hayır ve ihtiramla yâd edilmiştir.

Bu üniversiteden yetişenlerin gayreti ile çeşitli Çin şehir ve kasabalarında binlerce Kur'ân-ı Kerîm dershânesi açılmıştır. Bunların komünist ihtilâline tekaddüm eden günlerde elli binden ziyâde olduğu bilinmektedir.

Çin'de Müslümanlığın hâlâ nasıl canlı olduğuna dâir bir delil olmak üzere 28 Mayıs 2007 tarihli İstanbul gazetelerinde yer alan bir haberi dikkatlerinize sunalım:

"Çin'in başkenti Pekin'de düzenlenen Kur'an okuma yarışması, izleyenleri kendinden geçirdi. Pekin'deki Çin İslâm Kur'an Enstitüsü tarafından yedincisi düzenlenen Kur'an okuma yarışmasına büyük ilgi vardı. Yarışmanın düzenlendiği salon dolarken, ülkenin dört bir yanından gelen imamlar 5 gün sürecek yarışmada finale kalmak için Kur'an-ı Kerim'i en güzel şekilde okumaya çalıştı.

نظارت امور خارجیه

ترجمه اقلامی

خارجیه نظارتنه ٢١ اغستوس ٩٨ تاریخیله لوندره سفارت سنیه‌سندن کشیده اولنان ٥٤٧ نومرولو تلغرافنامه‌نک ترجمه‌سیدر

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

Çin vukuâtı sebebiyle İngiliz gazetelerinde aleyhte çıkan yazıların tekzîbi

Çin İslâm Derneği'nin organize ettiği yarışma Fetih Sûresi'nin okunmasıyla başladı. Ardından yarışmaya geçildi. Çinli imamlar, güzel okuyuşlarını salondaki seçici kurul ve dinleyicilere göstermeye çalışırken dinleyiciler de ellerindeki Kur'an'dan imamların okuduğu sûreyi takip etmeye çalıştı.

Çin'de 30 bin civarında câmi ve 50 bin imam bulunuyor"[210]

Müsteşrik (Oriyantalist) **Bartold**'a atfen 1928'de yazılan bir makalede:

"... İslâmiyet hakikaten Batı Asya medenî âleminin dini ise de Doğu Asya ve bilhassa Hindistan'da bunların sayısı Batı Asya Müslümanları'nın sayısından fazladır. Çin'de Müslümanlar müstakil bir kuvvet olup kendilerinin Çince dînî edebiyatları vardır, dışarıdan hiçbir yardıma ihtiyacları yoktur. Halbuki Hıristiyanlar'ın Çin içerisinde "Millî Çin Hıristiyanlığı" meydana getirme teşebbüsleri akamete uğramış ve neticesiz kalmıştır." denilmektedir.[211]

Bu vesile ile biraz da Osmanlı-Japonya münâsebetlerinden bahsedelim:

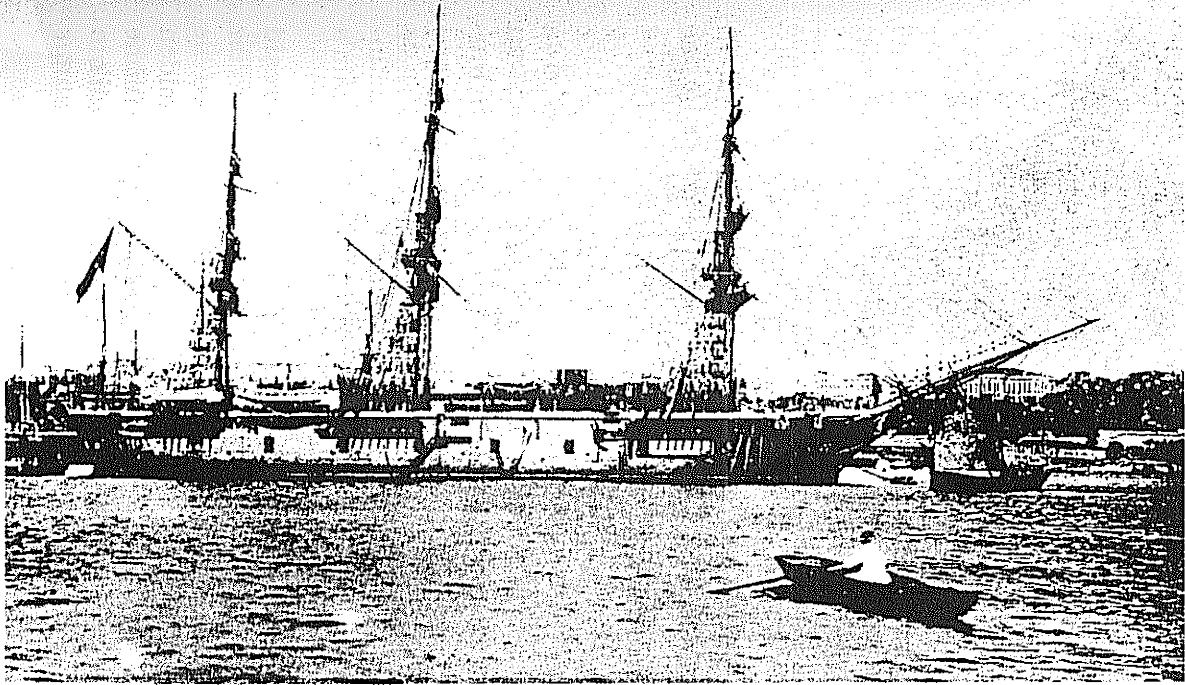
1887 yılında Japon İmparatoru'nun amcası bir harb gemisi ile İstanbul'a gelmişti. **Sultan II. Abdülhamid**, O'nu fevkalâde bir sûrette misafir etmiş ve kendisinden Japonya'daki gelişmeler hakkında bilgiler edinmişti. Esâsen O, bu ülkenin büyük bir gelişme hâlinde olduğunu fark etmişti. İleride Japonya'nın Rusya ile çatışmak isteyeceğini tahmin edebiliyordu. Nitekim 1904 Rus-Japon Harbi, O'nu haklı çıkaracaktı.

1889 yılında Japonya'dan bir teklif alan **Sultan II. Abdülhamid**, o sene Heybeli Ada Bahriye Mektebi'ni bitiren teğmenleri **"Ertuğrul Fırkateyni"** ile 1890 yılında Japonya'ya gönderdi. Japonlar, kendilerine İslâmiyet'i anlatacak din âlimi talep etmişlerdi. Bu se-

---

210 Zaman Gazetesi, 28 Mayıs 2007

211 **Halil Nimetullah**, Türk'ün Müslümanlığı, 6 Şubat 1928 tarihli Vakit Gazetesi.

Japonya'dan dönerken tayfuna yakalanıp batan:
Ertuğrul Harp Gemisi

beple heyette bir çok din adamı ile birlikte 587 subay vardı. Başlarında Yarbay **Ali Bey** adında bir kumandan vardı.

Ertuğrul Gemisi, güzergâhta Müslümanların bulunduğu her liman uğrayarak belli bir müddet eğlendi. Yerli halk, fevc fevc gemiye gelerek Halife'ye bağlılıklarını, gemi kumandanına arz ettiler. Bu seyahat esnasında Ertuğrul Gemisi, bilhassa Singapur'da altı ay tâmir ve ikmal için eğlendi. Buradaki Müslümanlar, bilhassa Cuma günleri gemiyi doldurarak Halife'nin vekili olan hocaların arkasında heyecanlı bir sûrette ibâdet ettiler. Âteşîn vaazlar dinlediler. Hep birlikte:

"-Allah, müminlerin sultanına yardım etsin!.." diye bağırdılar.

Hıristiyan işgâli altında bulundukları için kendi ülkelerinde kıldıkları Cuma namazının sıhhatinden şüphe etmekte olan müminler, akın akın Cuma ibâdetini îfâ etmek üzere Osmanlı toprağı saydıkları gemiye gelip arka arkaya defaatle namaz kıldılar. Gemi, daha önce Bombay ve Colombo Limanları'na uğramış, buralarda da aynı tezâhüratla karşılanmıştı. Onların bu coşkun alâkaları aynı zamanda İngiliz idâresine karşı bir protesto mâhiyetinde idi.

Heyet, İslâmiyet'i anlatmak için gittiği Japonya'da halkın domuz eti ve içki için müsaade istemesi yüzünden umulan neticeyi elde edememekle beraber İslâm'a karşı büyük bir alâka uyandırmıştı.

Sonradan Kazan Müslümanları'ndan **Abdurreşid İbrahim Efendi**, bu zemin üzerinde Japonya'da bir İslâmlaşma hareketi başlatmıştır. O'nun himmeti ile başlayan bu hareket, bugün Tokyo'da bir selâtîn câmiden maadâ üçyüz elli civarında mescidin teşekkülüne âmil olmuş ve bugün Tokatlı **Nimetullah Efendi**'nin hâlâ devam eden gayretleriyle büyük bir hız kazanmış bulunmaktadır.

Ne yazık ki, gemi, dönüşünde bir tayfuna yakalanarak 18 Eylül 1890 tarihinde Oshima kayalıklarına

çarparak parçalandı. Gemi batmış, personelinden yaralı olarak sadece 69 kişi Japonlar tarafından kurtarılmış, geri kalanı kâmilen şehid olmuştur. Bugün, orada bir şehitlikle onlar adına yapılmış bir âbide mevcuddur.

3- Güney Afrika ile Temaslar ve Ebubekir Efendi

Güney Afrika'ya İslâmiyet'in girişi -umûmiyetle kabul olunduğuna göre- müstemlekeci Hollandalıların burasını bir cezalandırma ve sürgün yeri olarak kullanmalarının sonucudur. Ancak Hollandalılar ve daha sonra Portekizliler'in idâresi altındaki bu müslümanlar, çok kötü şartlar altında yaşıyorlardı. Lâkin 1800'lerin başında Güney Afrika'nın İngiliz hâkimiyeti altına geçmesiyle buradaki Müslümanların içinde bulunduğu şartlar, nisbeten düzelmiş, hatta bunu gerçekleştiren İngiliz **Mr. Robaix**, bilâhare Bâbıâlîce taltîf edildiği gibi bilâhare aslen hâkim olan bu zât, istifa ettirilerek fahrî Osmanlı konsolosu tâyin edilmiştir.

Bu sırada Güney Afrika Müslümanları, **Sultan Abdülaziz**'in cülûsunda bulunmak ve O'nu tebrik etmek üzere İstanbul'a bir heyet gönderdiler. (1861) Bu heyet, Osmanlı hükümetinden Güney Afrika Müslümanlarını tenvir etmek üzere buraya hocalar göndermek talebinde bulundu. Zira aralarında pek çok mezheb ve anlayış ihtilâfı mevcuddu.

Gâyet müsbet karşılanan bu talep, **Cevdet Paşa**'ya havâle edilmiş ve O'nun tensibiyle Şehrizor ulemâsından **Ebûbekir Efendi** bu iş için seçilmiştir.

17 Mayıs 1862'de **Ebûbekir Efendi**'nin Güney Afrika'ya gönderilme kararı **Sultan Abdülaziz** tarafından tasdik olunmuş, O da ilk önce Londra'nın yolunu tutmuştur. Burada iki ay kadar kaldıktan sonra Osmanlı büyükelçisinin yanına kattığı bir tercümanla 3 Aralık 1862 tarihinde Güney Afrika'ya gitmek üzere Liverpool'dan gemiye binmiştir.

Ebûbekir Efendi'nin **Sultan Abdülaziz** tarafından Güney Afrika Müslümanlarını derleyip toparlamak için gönderilmesinden sonra oradaki faaliyetler ve bu alâka **Sultan II. Abdülhamid** tarafından O'nun tâkip ettiği Hilâfet Siyâseti'nden dolayı pek çok destek görmüş ve geliştirilmiştir.

Ebûbekir Efendi, sık sık İstanbul'da yayınlanan dergilere mektuplar göndererek Güney Afrika'daki Müslümanların ahvâlinden mâlumât vermiştir.[212]

Buradaki Müslümanlar arasında mevcud olan ihtilâflara ve bâtıl görüşlere karşı müessir bir mücadele başlatan **Ebubekir Efendi**, gelir-gelmez derhal bir eğitim ve öğretim faaliyetine girişmiştir. Çünkü **Ebubekir Efendi**'nin Cape Town'a vardığında burada câmilerde faaliyet gösteren sadece birkaç tane sıbyan mektebi vardı. Halbuki çocuklar kadar büyüklerin de eğitilmesi gerekiyordu. Derhal faaliyete geçen bu mücâhid insan, ilk olarak kendisine tahsis edilmiş olan evi, mektep hâline getirdi. Sonra da bu hizmeti süratle geliştirerek civardaki şehir ve kasabalara şümullendirdi. Okutulacak kitapların bir çoklarını İstanbul'dan temin etmiş olan **Ebûbekir Efendi**, ihtiyaç duyduğu bazı kitapları da bizzat telif ederek bunları bastırmak üzere 1877 yılında İstanbul'a geldi. bu sırada devlet, Rusya ile harp hâlinde bulunmakta olduğundan mâlî müzâyaka had safhadaydı. Buna rağmen **Sultan II. Abdülhamid**'in tensibi ile bu kitaplar devlet matbaasında (Matbaa-i Âmire) bastırılarak Güney Afrika'ya sevkedildi.

Ebubekir Efendi, Güney Afrika'ya gittiğinde sadece Arapça biliyordu. Fakat bu çalışkan insan, kısa zamanda hem İngilizce'yi ve hem de yerlilerin "Afrikan"

---

212 Tafsilat için bkz: **Ahmed Uçar**- Güney Afrika'da Osmanlılar, İstanbul, 2000, sh: 87 vd.

denilen dillerini mükemmel bir sûrette öğrendi. Bu dillerde kitaplar telif etti.

Ebubekir Efendi, **Sultan II. Abdülhamid**'in tâlimâtıyla sadece Cape Town'da kalmayarak civarda nerede bir müslüman varsa, oraları ziyaret ederek irşad ve istihbârat hizmetleri îfa etti. Bilhassa İngilizler'in Osmanlı Hilâfeti aleyhine giriştikleri propagandaya karşı müessir bir sûrette yerli halkı tenvir etti. Bu istikametteki faaliyetlerini, Mekke'ye kadar şümullendiren **Ebubekir Efendi** 1880 yılında vâkî olan vefâtına kadar hem İslâm'ı öğretmek ve Hilâfet'e bağlılığı telkin etmek ve hem de padişaha gerekli bilgileri ulaştırmak üzere hizmetine devam etti.

O'nun vefatından sonra bu hizmetler, yetiştirdiği talebeler ve evlâtları tarafından devam ettirilmiştir ki, bunlar arasında **Hasan Efendi** adında bir talebesiyle kendi oğlu **Ahmed Atâullâh Efendi**'nin hizmetleri dikkat çekicidir. Bu **Atâullâh Efendi**, Güney Afrika'da ve Kolombo'da **"Hamidiye"** adıyla Osmanlı mektepleri kurmuş ve Kimberley'dekinin müdürlüğünü îfâ etmiş olmasına ilâveten Seylan ve Singapur'a kadar uzanarak buralarda da babasının başlattığı hizmetleri devam ettirmiştir. 1903 yılında Singapur Osmanlı Konsolosu tayin edilerek burada üç yıl hizmet gördükten sonra şüpheli bir trafik kazası sonunda vefât etti. Fakat O'nun ölümü Güney Afrika ve Uzakdoğu'da başlamış olan İslâmlaştırma ve propaganda hareketlerini akamete uğratmadı. **Sultan II. Abdülhamid**, faal bir çok müslümanı maaşa bağladığı gibi bunlardan pek çoğunu da çeşitli derecelerden Mecîdî nişanlarla taltif ederek itibarlarını yükseltmek ve müessiriyetlerini arttırmak yoluna gitti. Bunlar arasında **Muhammed Ali** ve bazı Mekkeli hocalar, Afrika içlerine doğru yayılarak her tarafta dînî tedrîsât yapan **"Hamidiye"**

veya **"Osmanlı"** adıyla mektepler açmışlardır.

Bu alâkanın Afrika'nın sadece güneyine münhasır kalmayıp her tarafına şâmil olduğunun pek çok tafsîlâtı vardır. Şimâlî Afrika'da Medenî tarikatı lideri **Şeyh Zâfirî**'yi İstanbul'a getirmiş ve O'nu, sarayının hemen yanıbaşında iki köşk inşâ ettirerek burada oturtmuştur. **Şeyh Zâfirî** delâletiyle zaman zaman Şimâlî Afrika'nın dînî liderlerini İstanbul'a celbedip çeşitli sûretlerde taltif etmiştir. Aynı zamanda mensupları Afrika'nın İslâmlaşmasında canla başla çalışan Sünûsîleri de desteklemiştir.

Bu arada Batı Afrika'ya da el atmış, -Nijerya'da bir câmi tesis eden-[213] **Muhammed Shitta**'yı maddeten desteklemeye ilâveten bir de Mecîdî nişanla taltif etmiştir. Nijerya'daki islâmî faaliyetlerden **"Liverpool İslâm Cemiyeti"** Başkanı **Abdullah Qulliam** vasıtasıyla haberdar olan **Sultan II. Abdülhamid**, **Muhammed Shitta**'ya bu nişanı câminin açılış merasiminde O'nun eliyle takdim ettirmiştir.

Çünkü İngiliz idaresi altında yaşayan Afrika Müslümanları İstanbul ile olduğu kadar Londra ile de daimî bir sûrette irtibatlıydılar. **Sultan II. Abdülhamid** Han'ın desteği ile Güney Afrika'da câmi-i şerifler tesis etmiş bulundukları gibi aynı zamanda Londra'da da bir câminin tesisine ön-ayak oldular. O sırada yukarıda temas etmiş olduğumuz üzere Liverpool'da **Sultan II. Abdülhamid**'in desteğiyle faaliyet gösteren İngiliz muhtedîsi **Abdullah Qulliam** adında gayretli bir müslüman vardı. Bu, Liverpool'da bir İslâm Cemiyeti kurmuştu. **Sultan II. Abdülhamid**'in desteğiyle **"Hilâl"** ve **"İslâm Dünyası"** adıyla İngilizce iki dergi yayınlıyordu. Onunla

---

213 Nijerya'da hâlen mevcud olan bu câmi, **"Hamidiye"** ismini taşımaktadır. **Kemal Güller** kardeşimizin bir gün yolu bu câmi-i şerife düşmüş. Cemaat, O'nun Tük olduğunu öğrenince kendisini: "-**Abdülhamid**'in torunu gelmiş!.." diyerek nasıl bağırlarına basmış olduklarına dâir mektup husûsî arşivimizdedir.

Liverpool İslâm Cemiyeti Başkanı
Abdullah Quilliam

sıkı bir tesânüd hâlinde bulunan Güney Afrikalı Müslümanlar, Londra Güney Afrika arasında harâretli bir İslâmî faaliyeti gerçekleştirdiler. Liverpool İslâm Cemiyeti başkanı **Abdullah Qulliam**, cemiyetinin Güney Afrika'da bir çok şubelerini açarak yetiştirdiği elemanlarını buralara gönderdi. Bunların çoğunun **Sultan II. Abdülhamid** Han'dan husûsî tahsisatları vardı.

Bu vesile ile **Abdullah Qulliam** adındaki bu gayretli İngiliz muhtedîsi hakkında biraz mâlûmat arz edelim:

Abdullah Qulliam, 1856 yılında İngiltere'de hem babası ve hem de annesi itibâriyle zengin ve aristokrat bir âilenin evlâdı olarak Liverpool'de doğdu. Babası saat imâlâtçısı, annesi ise meşhur bir doktor olan **J. Berrard Burrows**'un kızıydı.

Bir taraftan hukuk tahsil ederken diğer taraftan da Papaz **Charles Beard**'dan dinî dersler aldı ve Metodist bir hıristiyan olarak yetişti. 1878 yılında avukat oldu.

Victoria İngiltere'sinde alkol kullanımı ve fâhişelik had bir safhada idi. Alkol aleyhtarları "**Temperance**" adıyla bir cemiyet kurmuşlardı. **Qulliam**, ahlâkî yönü çok kuvvetli olarak yetişmişti. Bu cemiyete girdi ve gazetelerde ve dergilerde alkolizm aleyhtarı yazılar yazdı.

26 yaşında seyahate çıkarak önce Güney Fransa'ya sonra Fas'a gitti. Fas'ta müslüman bir yahudi olan **Musa** isimli bilgili bir kimse ile tanıştı. **Musa**, İslâmiyet'i derin bir sûrette inceledikten sonra kabul etmiş bir kimseydi. **Qulliam**, onunla uzun uzun hasbihallerde bulunduktan sonra İslâm'ın "Hak Din" olduğunu kavrayarak müslüman oldu. Öğrendiklerini kaynaklardan teyid etmek üzere İngilizce bir Kur'an tercümesi bularak okudu. Bu arada **Carlyle**'in "Hero's and Hero's" isimli eserini elde ederek inceledi.[214]

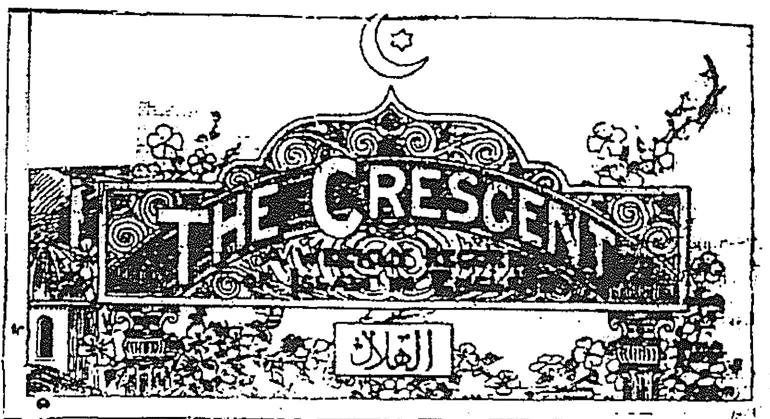
Bundan sonra Arapça, Farsça ve hatta Türkçe'yi öğrenen ve **Abdullah** adını alan bu büyük mücâhid, İslâmî bilgisini tam mânâsıyla elde ettikten sonra İslâm Dünyası'nda seyahate çıkarak her tarafı dolaştı. O sırada 31 yaşında bulunuyordu. Bu seyahate çıkmadan, İngiltere'de 1887 yılında, müslüman olduğunu velveleli bir sûrette îlân etti.

Liverpool, İngiliz deniz ticâretinin merkezi idi. Bütün milletlerin gemilerinin gelip gittiği bir limandı. **Abdullah Qulliam**, burada "Liverpool İslâm Cemiyeti" adı altında bir cemiyet kurdu ve neşriyata başladı. "Hilâl" ve "İslâm Dünyası" adındaki dergilere ilâveten islâmî tedrisat yapan bir mektep kurdu. Burada; Arapça, Farsça, Türkçe ve Urduca öğretiliyor ve islâmî bilgiler veriliyordu. Bütün bu hizmetler, **Sultan II. Abdülhamid**'in maddî desteği ile görülebiliyordu. **Sultan II. Abdülha-**

---

214 **Carlyle** (Karlayl)ın bu eseri, her meslekte Dünya Tarihi itibâriyle en üstün olan şahsı, o mesleğin kahramanı kabul edip anlatır. Kendisi bir hıristiyan olduğu halde Peygamberler arasında bizim Peygamberimizi bir numara yani kahraman olarak seçmiş ve anlatmıştır.

Bu eser **Reşad Nûri Güntekin** tarafından "Kahramanlar" (İstanbul 1943) adıyla tercüme edilip yayınlanmıştır.

Vol. XXXI.—No. 794 8th RABIA-UL-AWAL 1326. 8th APRIL 1908. PRICE ONE PENNY.

NEW WORK ON ISLAM.

Footprints of the Past:

A Series of Lectures demonstrating how the discoveries of Geologists and Archæologists are conformable with the Islamic Faith,

BY

H.E. Sheikh Abdullah Quilliam Bey,

(B.A., F.G.S., LL.D., President of the Liverpool Geological Association, and Sheikh-ul-Islam of the British Isles).

The above work, which should be in the library of every True-Believer, is now published.

Price—In Paper Covers (post free), 1/3. In Cloth Covers (post free), 2/3.

Orders with remittance of cash should be sent at once addressed to the Manager of the

CRESCENT PRINTING & PUBLISHING COMPANY,
6, MANCHESTER STREET,
LIVERPOOL, ENGLAND

Abdullah Quillam'ın, **Sultan II. Abdülhamid**'in desteği ile Liverpool'da çıkardığı *"The Crescent"* (Hilâl) mecmuasının kapağı

mid, **Abdullah Quilliam**'ı Yıldız'da oğluyla kabul etmiş ve kendisini mecîdî nişanıyla taltif etmişti.

Japonya'dan Batı ve Güney Afrika'ya kadar yayınlarını ulaştıran, buralardaki islâmî gelişmelerle yakından ilgilenen **Abdullah Quilliam**'ın talihi, **Sultan II. Abdülhamid**'in tahttan indirilmesiyle tersine döndü. Önce dergileri kapandı, Zira Sultan tahttan indirileceği sırada o da İstanbul'daydı. İngiltere'ye dönmedi.

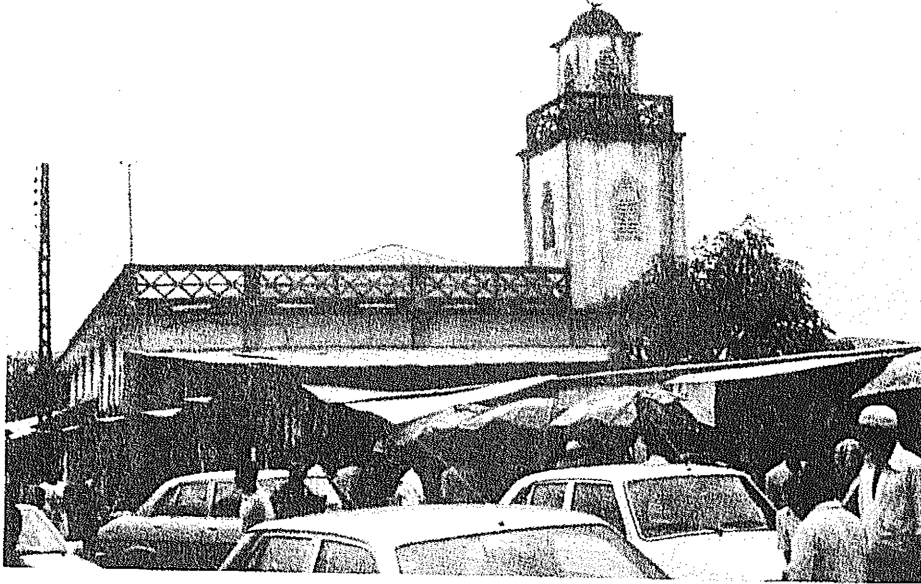
Doğduğu "isle of man" (Adam Adası)na çekildi. Bu ada sâkinlerinin kadim lisanları olan Manx'cada Quillam "Kureyş" demektir. Burada, vefat ettiği 13 Nisan 1932'ye kadar Arapça'dan bazı islâmî eserleri İngilizce'ye tercüme işiyle meşgul oldu. Rahmetullahi aleyh!.

Bu izahattan sonra biz yine **Sultan II. Abdülhamid**'in Hilâfet siyâseti icâbı olarak yaptıklarına dönelim:

1892 yılında Kimberley'de bir sanayi fuarı açılmıştı. **Sultan II. Abdülhamid** bu fuarı da İslâmî propaganda için vesîle ittihaz ederek oraya Müslümanların kapışacakları hediyelerle bir grup insan gönderdi.

Bütün bu hizmetler, Güney Afrika ve Uzakdoğu'da müstemlekeci Batılıları şaşkına çevirecek bir çapta, **Sultan II. Abdülhamid**'in tahttan indirildiği tarihe kadar kesintisiz devam etmişse de, O'nun hal'inden sonra ne yazık ki, haleflerince akamete uğratılmıştır.

Esâsen ülkede Batı hayranı, hayalperest ve gayret-i diniyyeden uzak Jön Türk güruhu, **Sultan II. Abdülhamid** tahttan indirilmeden önce bile bu hizmetlere karşı olduklarını ortaya koymuşlardı. Şöyle ki, 1899-1902 yılları arasında Güney Afrika'da İngilizlerle yerli halk arasında üç yıl süren ve tarihe **"Boer Savaşı"** olarak geçmiş bulunan bir harb zuhur etmişti. Bu savaş esnasında Türkiye'nin bozuk kafalı münevverleri, bir beyannâme yayınlayarak İngilizleri desteklemekten geri kalmamışlardı. Bu beyannâmede devrin mâruf şâiri **Tevfik Fikret**'ten **Peyami Safa**'nın babası **İsmail Safa**'ya

Kameron'da Hamidiye Câmi-i Şerifi
-Hâlâ hizmet veriyor.-

kadar aklınıza gelebilecek olan herkesin imzası vardı.[215] Yine bunlar sivil insanlardı. Halbuki 1902 yılında bir kısım Osmanlı subayları da, İngilizler safında dövüşmek maksadıyla Güney Afrika'ya gitme teşebbüsünde bulunacak kadar gaflet ve dalâlet içindeydiler. Bunlar, İstanbul'daki İngiliz baştercümanı **Mr. Block**'un evine giderken yakalanmış ve **"Divan-ı Harb"**de muhakeme olunarak çeşitli cezalara çarptırılmışlardı.[216]

Sultan II. Abdülhamid, bu savaş dolayısıyla İngilizler'in askerî gücünü öğrenmek istemiş ve **Aziz Bey** adındaki bir binbaşıyı Güney Afrika'ya göndermiştir. Sadece O'nu değil, emperyalistlerin karşı karşıya bulundukları her savaşı, böyle husûsî temsilciler göndererek tâkip etmiştir. 1899'da evvelce Çin'e gönderdiği **Enver Paşa**'yı Filipinler'e, 1904-5 Rus-Japon Harbi'ni tâkip için de **Pertev Paşa**'yı Japonya'ya göndermiş olduğu çok bilinen bir gerçektir.

Jön Türkler, o büyük hükümdarı devirip devleti ele geçirdikten sonra O'nun Dünya çapında tesis ettiği bu Hilâfet propagandacıları kadrosunu da -dâhildeki ricâl gibi- **"Hamidî"** yani, **Sultan II. Abdülhamid Han** idare-

---

215 Tafsilât için bkz: **Ahmet Uçar**- a.g.e., sh. 274.

216 Bu vak'a hakkında **Tahsin Paşa**:

"Transuval muhârebesi zamanında idi. Transuvallılar millî bir ordu vücuda getirerek İngilizlerle kanlı muhârebelere girişmişler ve memleketlerinin hukuk ve hudûdunu cansiperâne müdâfaaya koyulmuşlardı. Bu iş hayli devam etmiş ve İngilizler, âdeta mağlup vaziyete düşmüştü. İşitildiğine göre, Transuvallılar'ın bu vatanperverâne cihadları, İstanbul'da gizli gizli sevinç tezâhürlerine vesile olurken ***İsmail Kemal*** *ile o aralık İstanbul'da müsafereten bulunan bir muallim tarafından vukû bulan teşvîkât üzerine seksen-dokuz kişi bir gün toplanarak müçtemian Beyoğlu'ndaki İngiliz Sefârethânesi'ne gitmişler ve İngiltere lehine nümâyişler yapmışlardır. Bunlar icabında İngiliz hizmetine gönüllü olarak kayda âmâde olduklarını da sefire söylemişlerdi.*

Bu garip ve nâbecâh (yakışıksız) nümâyişi haber alan ***Abdülhamid****, İngiliz siyâsetine bu sûretle taraftar bir cemaat ve cemiyetin vücudundan tevahhul ederek (ürkerek) derhal tahkîkat icrasını emretmiş ve* ***Atâ Efendi*** *isminde o muallim ile* ***İsmail Kemal Bey*** *taht-ı isticvâba alınmıştı."* demektedir. (a.g.e., sh. 229 vd.)

Sultan Abdülhamid, Uzak Şark'tan Güney Afrika'ya kadar her tarafta "Aşiret Mektepleri" veya "Osmanlı Mektepleri" açarak Müslümanlar'ı Hilâfet etrafında toplamaya çalışıyordu. Yukarıdaki resim, Endenozya'nın başşehri Cakarta'da Osmanlı Aşiret Mektebi'nde okuyan talebeleri gösteriyor.

sinin kadrolaştırdığı insanlar olarak boykot etmiş, hatta bir kısmını cezalandırmaktan bile geri kalmamıştır. Bu durumu, Güney Afrika'daki faaliyetleri, mufassal bir sûrette incelemiş olan **Ahmet Uçar Bey** şöyle anlatmaktadır:

*"II. Meşrûtiyet yönetimi, özellikle **II. Abdülhamid**'in tahttan indirilmesinden (27 Nisan 1909) sonra, O'nun Osmanlı ülkesi dışındaki İslâmî faaliyetlerine hiç de sıcak bakmamış; Liverpool İslâm Cemiyeti Başkanı **Abdullah Qulliam**, New york Neşr-i İslâm Cemiyeti Başkanı **Muhammed Webb** gibi **"mühtedî"**; Pekin müftüsü **Abdurrahman Wang Kuen** ve Cava Müftüsü **Seyyid Alevî** gibi **"mahallî"** liderler yanında Osmanlı Devleti'nin resmen vazifelendirdiği Cape Town'daki **Hişam Nimetullah**, Johannesburg'daki **Ömer Celâleddin** Clamort'taki*

Muhammed Alaaddin *ya da Pekin'deki* ***Ali Rıza Hoca*** *gibi aktif insanlarla* ***"Abdülhamid Müslümanı"*** *suçlamasıyla ilişki ve irtibatı kesecekti.*

Hâmisiz kalan ***Abdullah Quilliam****'a İngilizler'in ne yaptığı belli değilken;* ***Muhammed Webb****, sadece* ***"Müslüman"*** *olduğu için Amerika'da açlık ve sefâlet içinde ölecekti.*

Ali Rıza Hoca*'yı başka bir vazifeye tâyin bahanesi ile İstanbul'da alıkoyup, sonra da vazife yeri olan Pekin'e vaktinde gitmediği için üç ay açığa alan ve bunun sonunda da Dersim'e süren ittihatçılar; II. Meşrûtiyet'in hemen ardından Güney Afrika'da da aynı politikaları izlemişler, daha önce* ***"Arap ayrılıkçıları"*** *İstanbul'a,* ***II. Abdülhamid****'e bildiren* ***Ebubekir Efendi****'nin Güney Afrika'da yaşayan oğulları* ***Hişâm Nimetullah, Muhammed Alaaddin*** *ve* ***Ömer Celâleddin Efendiler****'le bütün ilişkileri kesmişler; maalesef onları da* ***"Abdülhamid Müslümanı"*** *imajına kurban etmişlerdir."*[217]

4- Diğer Ülkeler

Sultan II. Abdülhamid'in bu alâkası böyle Asya ve Afrika'ya münhasır kalmamış Amerika'ya kadar şümullenmiştir:

Amerika'daki İslâmî faaliyetlerden bahseden ilk Türkçe eser, **Ahmed Midhat Efendi**'nin İstanbul'da 1306 yılında basılmış olan **"İstilâ-yı İslâm"** veya **"Amerika'da İntişâr-ı İslâm"** ünvanlı kitabıdır. Fakat, bu hareketin **Sultan II. Abdülhamid** Han tarafından başlatılmış bulunduğunu şüphe ve tereddüde mahal bırakmayacak bir sûrette ortaya koyan asıl eser, **"Amerika'da İslâmiyet"** ünvanıyla **Mirza Abdürrahim Efendi** tarafından telif olunup İstanbul (Dersaadet) da 1311 yılında **"Maarif Nezâret-i Celîlesi'nin ruhsatıyla Matbaa-i Âmire»**de yani Resmî Devlet Matbaası'nda basılmıştır.

İslâmiyet'in Amerika Kıtası'ndaki ilk neşir faa-

217 **Ahmed Uçar**- a.g.e., sh. 320-321.

liyetleri hakkında geniş tafsîlâta yer verilen bu eserde hareketin **Sultan II. Abdülhamid** Han Hazretleri tarafından başlatılmış bulunduğu şu satırlarla ortaya konulmuştur:

"...Hiç şüphe yoktur ki, rûz-i cülûs-i mes'adet me'nûs-i tâcidârîlerinden berû nâil olduğumuz terakkiyat ve mükemmeliyet ve din-i mübin-i Muhammediye'nin aktâr-ı cihânda iktisab edegeldiği vüs'at hep Padişah-ı diyânetpenâh halife-yi rûy-i zemin vekil-i resûl-i Rabbilâlemîn efendimiz hazretlerinin enfâs-ı kudsiyeleri sâyesinde husul buluyor. Buna yerdeki insanlar, gökteki melekler umûmen şâhiddir."

(Hiç şüphe yoktur ki, saadet bahşeden tahta çıkış günlerinden beri nâil olduğumuz gelişme ve kemale ermeler ve İslâmiyet'in Cihan'ın bütün kıtalarında kazanageldiği genişlik, hep diyânetin kendisine istinad eylediği Yeryüzü'nün halifesi ve Âlemlerin Rabbi'nin Rasûlü'nün vekîli olan Efendimiz hazretlerinin (**Sultan II. Abdülhamid Han**) mukaddes varlıkları sâyesinde meydana geliyor. Buna yerdeki insanlar ve gökteki melekler umûmen şâhiddirler.)

Adı geçen eserin muhtevâsından anlaşıldığına nazaran Amerika'daki İslâmi faaliyeti başlatan **Aleksandır Rasıl** (**Russell**) adındaki bir muhtedîdir. Bu zât, daha önce Filipinler'de Amerikan Konsolosluğu yapmıştır. Kendisinin İslâmiyet'i merak edip araştırmalara koyulduğu ve bu maksadla İslâm âlimleriyle temaslarda bulunduğu öğrenilince **Sultan II. Abdülhamid** Han merhum, **Ciddeli Hacı Abdullah** ismindeki zâtı kendisiyle görüşüp konuşmak üzere oraya gitmeye memur etmiştir.

Hacı Abdullah ile **Rasıl**'ın Manilla'da vukû bulan mülâkâtı müsbet netice vermiş ve O'nun çoktan beri tetkik etmekte olduğu İslâmiyet'i kabul ve ilân ederek **"Muhammedob"** ismiyle yeni bir hüviyetle işe koyulması sağlanmıştır. Gerçekten muhtedî eski **Rasıl**, yani **Muhammedob** önce konsolosluk vazifesinden is-

tifa etmiş, sonra da Hindistan'a giderek buradaki ileri gelen Müslümanlarla görüşerek onlardan Amerika'da İslâmiyet'i neşir faaliyetinde bulunmak üzere yardım taleb etmiştir. Burada İslâmî bilgisini arttıran ve Hind âlimleriyle görüştükten sonra tâze bir heyecanla Amerika'ya dönen **Muhammedob**, derhal İslâmî neşir faaliyetine girişmiştir. Mezkûr kitabın ifadesiyle söylemek gerekirse:

*"**Muhammedob**'un Amerika'ya böyle vüsulunden sonra, Amerika-yı Şimâlî (Kuzey Amerika)nın eşher bilâdından (en meşhur beldelerinden) en büyük ve en lâtifi olan Newyork'u merkez-i neşr-i İslâm ittihaz (İslâmiyet'i neşir merkezi seçip) cânib-i garb'da (Batı tarafında) 20. mahallede 168 nolu hâneyi kiralayarak, kapısının üzerine «**Muslim World**» yani Âlem-i İslâm levhasıyla tezyin etti (süsledi)."*

Muhammedob'un kiraladığı ve İslâmî neşir merkezi hâline koyduğu bu ev ihtimal ki, Amerikan Müslümanlarının ilk mâbedi (mescidi) olmuştur. Zira bu zât 4 katlı olan bu evin ilk katını ikametgâh olarak kullanıyor, ikinci katını ise, bir gazete idârehânesi hâline getirmiş bulunuyordu. Üçüncü kat 200 kişiyi istiab edebilecek büyüklükte geniş bir salonu ihtivâ ediyordu. Burasını namaz mahalli olarak ayırmış ve tefriş eylemişti. Evin dördüncü katında ise mutfak ve yemek salonu gibi sâir lüzumlu kısımlar yer almaktaydı.

Muhammedob, buraya yerleştikten sonra derhal kitab ve gazete neşriyâtına başlamış ve bu sûretle Amerikan halkına o güne kadar pek de haberdar olmadıkları İslâm'ın yüce hakikatlerini anlatmaya koyulmuştu. Çıkardığı gazete **"İslâmiyet"** adını taşıyordu. Yine mezkûr eserin ifadesiyle:

"Derken muhtelif dinlere mensup topluluklara hitap sûretiyle onları irşad hizmetinde bulundu. O sıralarda Newyork gazeteleri O'nun hakkında aynen şöyle yazmışlardı.

*"-Hind taraflarında sâbık konsolosumuz **Mister***

***Aleksander Muhammedob** diyânet-i İslâmiye'ye dâir rical (erkek) ve inas (kadın) on iki bin kişiden mürekkep bir cemaat huzurunda gâyet beliğ nutuk irad eylemiştir. Hülâsa-i nutuk; Amerika'ya vüsulünden beri İslâm'ı neşir etmeye bezl-i cehd eyleyip zamandan bir saat, ömürden bir an kaybetmemek üzere kavlen ve fikren, kalben ve fiilen maksad-ı mukaddesenin tervici hususundan geri durmayacağından ibarettir."*

Anlaşılmaktadır ki, muhtedî **Muhammedob** zenci Müslümanlık hareketinin bugüne kadar bilinen ilk lideri **Fard**'a tekaddüm etmiştir. Esâsen **Fard**'ın, O'nun etrafında halkalanan ilk Müslümanlardan bir olması da mümkündür. Zira kendisinin İslâmî neşir faaliyeti için on iki kişilik bir heyet teşkil ettiği ve bunların bazı Hindliler'le sâir Müslümanlardan ibâret bulunduğu bilinmektedir. **Fard**'ın asıl hüviyetinin ise, kesif bir sis perdesi altında olduğu mâlumdur.[218] Zenci Müslümanlık Hareketi'nin temeline ilk harcı koymak şerefi de **Sultan II. Abdülhamid Han-ı Sânî** hazretlerine âiddir!..

Sultan II. Abdülhamid'in **"Hilâfet Siyâseti"**nin icabı olarak Batı Âlemi'nde giriştiği çok ehemmiyetli bazı protesto faaliyetleri vardır ki, şimdi biraz da onlardan bahsedelim:

5- Bazı Müdâhaleler

Sultan II. Abdülhamid merhumun hassasiyetle tâkip ettiği **"Hilâfet Siyâseti"**nin bir başka tezahürü de, Batı Âlemi'nde ortaya çıkan bazı İslâm aleyhtârı hareketleri diplomasi yoluyla protesto ve bertaraf etmiş olmasıdır. Bu bahsi bitirirken biraz da bu gibi diplomatik aksülamellere temas edelim:

1880 yılında İngiltere'de Başbakan olan **Gladstone**, azılı bir Osmanlı ve İslâm düşmanı idi. İş başına gelir gelmez, O'nun teşvikiyle Londra'da ermeni ve Bulgar yanlısı birtakım çalışma grupları teşekkül ettirilmiş

---

218 Daha fazla bilgi için bkz: **Kadir Mısıroğlu**- Amerika'da Zenci Müslümanlık Hareketi, İstanbul, 1967.

ve bunlar tarafından İslâm aleyhtarı bir çok kitap ve broşürler yayınlanmaya başlamıştı. Kısa zamanda **"Barbar Türk"** ve **"Mazlûm Hıristiyanlar"** edebiyatı ile sokak gösterileri başlamış ve evvelce bahsetmiş olduğumuz **"Liverpool İslâm Cemiyeti"** fanatik İngilizlerin taşlı-sopalı saldırılarına uğramıştır. Bu cemiyet ve onun başkanı **Abdullah Gulliam**, **Sultan II. Abdülhamid**'in desteğiyle çok müessir bir sûrette islâmî propaganda yapıyordu. Hatta faaliyetini İngiltere dışında Güney ve Batı Afrika'daki İngiliz müstemlekelerine kadar teşmiş etmiş bulunuyordu. Buralarda islâmî dergiler yayınlamakta ve mektepler açmakta idi.

Sultan II. Abdülhamid, bir defasında İstanbul'a dâvet edip getirttiği ve nişanlarla taltif ettiği bu İngiliz muhtedîsinin mâruz kaldığı tecâvüzü şiddetle protesto etmiştir.

1893 yılında Londra'daki Don Juan Tiyatrosu'nda **"Osmanlı Padişahı"** ünvanıyla bir tiyatro eseri sahneye konulmak üzere provaları yapılmaktaydı. Bunda **Sultan II. Abdülhamid** ve İslâmiyet aşağılanıyordu. Bütün Dünya'da olup bitenleri günü gününe haber alıp tâkip etmekte olan Padişah, bu piyesin oynanmaması için Londra'daki büyükelçilik vasıtasıyla teşebbüse geçmiş ve bu oyunun, İslâmiyet ve Padişah aleyhindeki bütün beyanlarının eserden çıkarılmasını temin etmiştir. Ancak İngiliz umûmî efkârı **Gladstone**'un teşvik etmekte olduğu basın vâsıtasıyla öylesine Osmanlı aleyhine şartlandırılmıştı ki, hâdiselerin mutlak sûrette önünü almak mümkün olmadı.

1896'da **"ermeni katliâmı"** edebiyatı ile basında başlatılan kampanya kısa zamanda tiyatro eserlerine de aksetti. **Sultan II. Abdülhamid**, Londra büyükelçimiz vasıtasıyla bunların hepsini ayrı ayro protesto etmiş, İngilizler, bu gibi tiyatro eserlerinde ufak-tefek değişiklikler yaptırarak oyalama taktiğine başvurmuşlarsa da, Padişah'ın ısrarlı tâkibi sonucun-

da bunların hepsini men' etmeye mecbur kalmıştır.

Bu husus, Londra büyükelçimizin Bâbıâli'ye gönderdiği 18 Ocak 1897 tarihli rapordaki şu cümlelerle sâbittir:

"(İngiltere) Hâriciye Nezâreti'ne daha önce vukû bulan müracaatım üzerine Saray Nâzırı, bugünlerde Londra'da sahnelenen oyunlarda Hakk-ı Hümâyun-i Padişâhî'ye hürmetsizlik olabilecek en küçük kelime ve lafları bile çıkarttığını belirtmişti. Tiyatroların, O'nun bu emirini tatbik edip etmediğini kontrol için Sefâret-i Seniyye Mütercimi ***Mösyö Leon Polvard'ı*** *memur eyledim. Bir çok oyunlarda hazır bulunmuş olan mümâileyh çok gizli telmihatlar istisnâ olmak üzere, gerek Devlet-i Aliyye ve gerekse Zât-ı Şevketsimât-ı Hazret-i Padişâhî'ye karşı hâsımâne hiçbir şeyin tezâhür etmediği beyân eylemiştir."*[219]

Böyle müdahaleler, İngiltere'ye münhasır olmayıp zaman zaman İtalya, Fransa ve hatta Amerika'ya kadar şümullendirilmiştir. Mesela 1893 yılında Venedik'te sahnelenen **"Sultan II. Mehmed"**, yani **"Fâtih"** ünvanlı eser de İtalya nezdinde protesto edilmiştir.

Fransa'da ise, **Bornier** (1825-1901) isimli bir yazar **"Muhammed"** ismiyle 1.800 mısrâlık manzûm bir tiyatro eseri yazmıştı. Bunun 1888 yılında Paris Tiyatrosu'nda halka sunulmasına karar verildiğini öğrenen **Sultan II. Abdülhamid**, İstanbul'daki Fransız Büyükelçisini huzuruna çağırarak şiddetli bir lisânla bu teşebbüsün önlenmesini talep etmiştir. Elçinin harekete geçmesiyle, adı geçen eser, yeniden gözden geçirilmiş ve bazı tâdilâtlar yapılmak sûretiyle oynanmasına karar verilmişti ki, Padişah, Fransız büyükelçisi **Kont Montebello**'yı tekrar huzuruna çağırarak:

"Bu piyes Fransa'da oynatılırsa, bunun Osmanlı-Fransa münâsebetlerinin sonu olacağını" kat'î bir

---

219 Bkz: **Ahmet Uçar**- "İngilizler Hile Peşinde", Tarih ve Medeniyet Dergisi, S: 63, Haziran, 1999.

lisânla bildirmesi üzerine mezkûr tiyatro eserinin oynatılmasından vazgeçilmiştir.

Bu karardan memnun kalan **Sultan II. Abdülhamid**, bunu temin eden Fransa reis-i cumhuru **Carnot**'u bir nişanla taltif etmiştir.

Benzer müdahaleler, Amerika'ya karşı da icrâ edilmiştir. Şöyle ki:

Sultan II. Abdülhamid, bütün Dünya'da tertiplenen sanayi fuarlarına resmen katılmak için vâkî hiçbir dâveti geri çevirmemiş ve bu gibi vesilelerle hem devletin ve hem de İslâmiyet'in propagandasını yapmak fırsatlarını kaçırmamaya çalışmıştır. Böyle fuarlar arasında en dikkate çarpan 1893 yılındaki Chiacago Fuarı'dır. Bu fuar, Amerika'nın **Christophe Colomb** tarafından keşfinin 400. yıldönümü vesilesiyle tertiplenmişti. Michigan Gölü kenarındaki geniş arazide tesis olunan bu fuara Osmanlı Devleti de dâvet olunmuştu. Lâkin Amerikalılar, burada minyatür bir türk köyü tesis etmişlerdi. Bu köyde bir de büyükçe maket bir câmi inşâ edilmişti. Lâkin ziyaretçiler, bu câmiyi para mukabilinde ziyaret edebileceklerdi. **Sultan II. Abdülhamid**, bu durumu protesto etmiş ve bir mâbedin para karşılığında ziyaretini önlemiştir.

Ancak bu hâdisenin hemen arkasından, bu defa Newyork'ta bir can sıkıcı hâdise daha zuhur etmiştir:

Çerkes Hacı Mustafa, Kasımpaşalı Ali Hasan ve Suriyeli Hıristiyanlardan **"Molla"** lâkablı birisi, bir araya gelerek bir şirket oluşturmuşlar ve bunlar Osmanlı ülkesinden çoğu tekke mensubu olan otuz kadar insanı kendileriyle bir sözleşme yaparak Amerika'ya dînî âyin icrâ etmek üzere götürmüşlerdi. Bugünkü turistik Mevlevî âyinleri gibi, Newyork'un Hıristiyan halkına biletle girilen salonlarda çeşitli tarikat âyini icrâ ederek gösteri yapacaklardı.

Bu adamlar, gerçekten bu işi birkaç kere icrâ etmişlerse de, kendilerini bir sözleşme ile Amerika'ya

getiren şahıslar paralarını vermeyince bunlar, şikâyette bulunmak üzere Osmanlı konsolosluğuna müracaat edince, hâdise öğrenilmiştir. Bunu haber alan **Sultan II. Abdülhamid**, hepsi de Osmanlı teb'ası olan bu adamların dînî bir âyini, bir nevî müsâmere sûretinde icrâ etmelerinin yakışıksızlığını ihtar ile kendileri madden tatmin edilip Türkiye'ye dönüş paraları dahî verilmek sûretiyle bu çirkin teşebbüs de önlenmiştir.

Aynı şekilde 1894 tarihinde San Fransisco Fuarı'nda Amerikalılar tarafından İstanbul'daki Mısır çarşısı'na benzer bir sûrette **"Şark Çarşısı"** adıyla bir bölüm tesis edilmiş ve bunun içerisine bir de tiyatro salonu yerleştirilmişti. Her nereden bulabilmişlerse, birtakım süflî kadınlar temin olunarak burada **"Oryantal Danslar"** icrâ edilmeye başlanmıştı. Böyle faaliyetleri dakik bir sûrette tâkib eden **Sultan II. Abdülhamid**, oradaki konsolos vâsıtasıyla bu hareketi şiddetle protesto etmiş, hatta hükümet nezdinde teşebbüste bulunarak Müslümanları aşağılayan bu kadınların belli bir müddet tevkif edilmelerini sağlamıştır.

Bütün bu anlatılanların neticesi olarak **Sultan II. Abdülhamid** bütün Dünya'daki Müslümanların his ve fikirlerini Hilâfet'e bağlılık noktasında tevhid etmiş, kendisi de bu sûretle haklı bir şöhret ve itibar sahibi olmuştur ki bu durum el'an devam etmektedir.[220] Bir gün

---

220 Bu itibârın hâlâ devam etmekte olduğunu gösteren bir hâtıramı nakledeyim:

Türkiye'de Türk Dili ve Edebiyâtı üzerine doktora yapmış bulunan genç Pakistan âlimlerinden **Muhammed Sâbir**, Pakistan'da bir Cuma Günü hutbede **Sultan Abdülhamid Han**'ın adının okunması ve O'na **"Zeyyedellahu ömrahû"** yâni Allah ömrünü artırsın diye duâ edilmesi üzerine câmiden çıktıktan sonra bu duânın mânâsızlığını, zira **Sultan Abdülhamid Han**'ın çoktan ölmüş bulunduğunu söyleyince halkın; "Seni gidi İngiliz casusu!.." diyerek hışımla üzerine yürüdüğünü, kalabalık bir gençlik topluluğu huzurunda bizzat hikâye etmişti. Aynı şekilde, Şam'ın merkezinde bâzı câmilerde de **Sultan Abdülhamid Han**'ın adının hutbelerde okunduğu, bizim de dâhil bulunduğumuz kalabalık bir hacı grupunun defaatle mesmuu olmuştur.

İslâm Dünyası -herhangi bir sûretle- birleşecekse, bu da hiç şüphesiz o büyük insanın zikri geçen gayretlerinin bâkî kalan tesir ve hâtıraları sebebiyle olacaktır!..[221]

Batı ve Güney Afrika'da bir hayli zaman bulunmuş olan arkadaşımız **Kemal Güller**, ricamız üzerine yazıp gönderdiği bir mektubda:

"1981 yılında Nijerya'nın Logos Şehri'nde bir İngiliz finans firmasıyla çalışırken şehre gitmenin çok tehlikeli olduğunu söylediler. Takkemi takıp halk otobüsüne binerek şehre gittim, orada cāmii sordum. Pazar yeri içinde uzun beyaz entarili müslümanları görünce "Selamun Aleyküm" diyerek tanıştık.

"-Arabistanlı mısın?" diye sordular. O yıllarda Türkiye'den Afrika'ya hele Nijerya'ya pek gelen giden yoktu.

"-Hayır, Türkiye'den!" dedim.

Birbirlerine bakıp neresi orası gibisinden yüzüme baktılar. Ankara filân dedim gene başlarını salladılar. İstanbul deyince içlerinden birisi şehâdet parmağını kaldırarak:

"-Merkez-i hilâfet!." dedi ve beni namazda imamlığa davet ettiler.

Daha sonraki Fas, Kamerun, Fildişi Sahili, Gambiya, Senegal gibi ülkelerin cāmilerinde ancak İstanbul diyerek nereli olduğumu anlatır oldum ve her namazda da:

"-Merkez-i hilâfetten geliyorsun, namazı sen kıldır!." denildi.

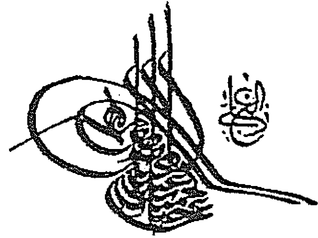
Hilafetin yeryüzünde bu kadar tesirli olup bir İç Afrika ülkesi olan Mali'nin Timbuktu Şehri'ndeki cāmilerde hâlâ daha **Sultan Abdülhamid Han** için hutbe okunmakta ve isminin birçok cāmi ve vakıflarda zikredilmekte olduğuna bizzat şâhid oldum." demektedir.

221 Bu gerçeği kavramak için bir müşâhede arz edelim:

Bir gün Diyânet İşleri Reisi **İbrahim Elmalı** ile **Hâfız Abdurrahman Gürses Efendi** ve O'nun bacanağı **Hâfız Cemil (Genç)** hocaefendiler, Medine Haremi'nde oturuyorlarmış. Yanlarına simsiyah bir zenci genç gelmiş. Sonradan isminin **Dr. Siraceddin** olduğunu öğrendikleri bu Afrikalı, kendilerinin Türk olduğunu öğrenince, sakallı ve sarıklı olan **İbrahim Elmalı**'yı:

"-Cennetmekân **Abdülhamid**'in torunu!.." diyerek kucaklamış, sonra da sakalsız olan **Cemil Hoca**'nın çenesini tutarak:

"**-Atatürk!.. Atatürk!..**" diyerek târizde bulunmuştur.

İ K İ N C İ B Ö L Ü M

SALTANATININ UMÛMÎ BİR DEĞERLENDİRMESİ, DEVRİNİN ÜMRAN FAALİYETLERİYLE BELLİ BAŞLI VAK'ALARI VE TAHTTAN İNDİRİLİŞİ

I- DEVRALDIĞI MİRAS VE SALTANATININ UMÛMİ BİR DEĞERLENDİRMESİYLE ÜMRAN FAALİYETLERİ

A-DEVRALDIĞI MİRAS

Sultan II. Abdülhamid tahta çıktığında, devletin 1774 tarihli **"Küçük Kaynarca Muâhedesi"** ile başlamış olan yıkılış vetiresi yüzüncü yılını doldurmuş bulunuyordu. Bu zaman zarfında en köklü an'anevî ordu olan **"Yeniçerilik"** tahripkâr bir inkılâpçı üslûbu ile yıkılmış[222] (1826) O'nun yerine kurulmaya çalışılan avrupâî ordunun başarısızlıkları yüzünden 1828'de Rusya'ya karşı yüz kızartıcı bir mağlubiyet yaşanmış ve neticeten Yunanistan'ın istiklâlinin tanınması mecburiyetinde kalınmıştı. Çünkü ordu an'ane ve nizama en çok ihtiyaç gösteren bir müessesedir. Bu da zaman ister.

---

222 Gerçekten her inkılâp hareketinde olduğu gibi Yeniçeri Ordusu'nun ortadan kaldırılmasında da akıldan ziyâde his ve hırsın hâkim olduğu, onların mezarlarının tahrip edilmesi, mezartaşlarının kırılıp toprağa gömülmesi ve yüzyıllardan beri düşmandan alınan eşyaların saklandığı müzenin ateşe verilmesi gibi hareketlerle sâbittir.

Bundan üç-dört yıl sonra ise, devleti ezelî düşmanı Rusya'dan yardım talep etmek mecburiyetinde bırakan **Kavalalı Mehmed Ali Paşa** gâilesi zuhûr etmiş ve Mısır Ordusu'nun Kütahya'ya kadar gelebilmesi felâketi ile karşılaşılmıştı.

Bu askerî hezimetlerin gerçek sebeplerini kavramaktan âciz devlet ricâli güyâ durumu düzeltmek maksadı ile kaş yaparken göz çıkarmak kabilinden birtakım icraata kalkışmıştır ki, bu da askerî zaafa ilâveten bir de iktisâdî ve ahlâkî bir çöküntüye sebep olmuştur. Gerçekten kendi benliğini tahribin resmî başlangıcı olduğu hâlde islâmî hassâsiyetten uzak olan bazı kimselerce hâlâ **"hayriye"** sıfatı ile anılan 1839 **"Tanzimat"** ile 1856 tarihli **"Islahat"** (!..) fermanları bu değerlendirmemizin fiilî şâhidleridir.

Daha sonra **Sultan Abdülaziz** merhumun millî ruha ve memleket gerçeklerine tamamıyla mutâbık olan muazzam hamleleri de dış güdümlü ricâlin gerçekleştirdiği meş'um bir ihtilâl neticesinde akîm kalmıştı.

İşte **Sultan II. Abdülhamid**, Devleti dâhilî ve hâricî şartlar itibariyle böyle büyük bir buhran içindeyken devralmış bulunuyordu. Amcası **Sultan Abdülaziz** merhum, devletin bekası için son bir defa daha Rusya ile kapışmak ve O'nu yenmek lâzım geldiğini düşünmüş ve bu maksadla ordu ve donanmaya büyük ölçüde yatırım yapmıştı. Kırım'ı, Rusya'dan geri almak sûretiyle devletin eski kuvvet ve kudretinine devam etmekte olduğunu göstermek ve bu sûretle halkın sarsılan mâneviyâtını takviye etmek istiyordu. Dış güdümlü dâhildeki düşmanlarının O'nu haksız ve mesnedsiz bir sûretle tahttan indirmeleri ve birkaç gün sonra da câniyâne bir sûrette katletmeleri sebebiyle, o büyük hükümdarın bu muazzam emelinin gerçekleşme imkânını ortadan kalkmıştı.

Ancak kullanılma imkânı bulunamayan bu büyük askerî yatırım sebebiyle, devlet -netice itibariyle- ik-

tisâden iflâs denilebilecek derecede bir mâlî müzayakaya sürüklenmişti. O derecede ki, **Sultan II. Abdülhamid** tahta geçtiği zaman devletin borçları, takriben 250.000.000 (iki yüz elli milyon) altına bâliğ olmuş bulunuyordu. Bir de Balkanlar'da Rus tahrikiyle başlamış olan Karabağ ve Sırbistan'a karşı yıllardan beri süregelen muharebeler bütün şiddetiyle devam ediyordu. Bu da mâlî müzayakayı arttıran bir diğer sebepti.

Devletin içinde bulunduğu bu şartlara, daha şehzâdeliğinde vâkıf olan **Sultan II. Abdülhamid**, altmış bin altın lirayı tutan cülûs masraflarını şahsî kesesinden karşılamak mecburiyetinde kalmıştı. Bu mâlî sıkıntılara ilâveten asıl ehemmiyetli olan bir husus da devlet ricâlinin hem kifâyetsizliği ve hem de ahlâken ve fikren bozukluğuydu. Bu da hesaba katılırsa, merhumun daha saltanatının ilk gününden itibaren ne gibi güçlüklerle boğuşmaya mecbur bulunduğu kolayca anlaşılır.

Gerçekten o büyük hükümdar tahta çıktığı gün:

"-Devletimizin hâlini düzeltmek ve müstakbeli te'min için ittifaka muhtacız. Nazarımda ittifak, her kuvvete fâiktir. İttifak, heyet-i vükelâdan başlayıp tabaka tabaka herkesin zihninde yerleşmelidir. Umûr-ı devlet (devlet işleri) de bu noktaya tevcih edilmelidir."[223] demiş olmasına rağmen, kiminle görüş birliği sağlayarak devleti içine düştüğü büyük maddî ve mânevî sıkıntılardan çekip çıkarabilecekti?!..

Heyhât!.. Bu sözlere muhatab olan devlet ricâlinin çoğu, **Sultan Abdülaziz** merhumdan arta kalan kimselerdi. Aynı zamanda -pek azı müstesnâ- içki, fuhuş ve rüşvet batağına sürüklenmiş birer sefihtiler.[224] Bun-

---

223 **Ahmed Sâib**- a.g.e., sh. 10.

224 İçlerinde en dürüst ve dirâyetli devlet adamı olan **Tevfik Paşa** bile -ileride anlatılacak olan- 31 Mart İsyanı sırasında gece vakti saraya çağrılmış ve çoluk çocuğu ile:

"-Ben bu akşam eve dönebileceğimi zannetmiyorum. Eğer ölecek olursam, çocuklarıma iyi bak!.." diyerek (bkz: **İ. Hami Dânişmend**- 31 Mart Vak'ası, sh: 103) vedâlaşmış olduğu o müthiş buhranlı za-

larla devleti kurtarmak asla mümkün olamazdı. Üstelik bunların bir çoğu **Sultan Abdülaziz** merhuma karşı girişilmiş olan hâinâne ihtilâle karışmışlardı. Böyle kimselerle devleti kurtarmak aslâ mümkün olamazdı. Başta uyuşturucuya mübtelâ **Midhat Paşa** olmak üzere, kendisine intikal eden bu sefih ricâlin mâhiyetlerini bir başka eserimizde[225] tafsilâtıyla nakletmiş bulunmamız cihetiyle burada bu kadarcık bir değerlendirmeyle iktifâ ediyoruz. Ancak bu gibi kimselere, **Sultan II. Abdülhamid** tarafından ilâve olunan yenilerinin çoğunun da aynı durumda olduğunu hesaba katmak mecburiyetindeyiz. Bu gibilerin kifâyetsizlik ve ahlâksızlıklarına da ileride çeşitli vesilelerle temas edilecektir.

Merhumun tahta çıktığı anda en müessir bir devlet adamı olarak ortada bulunan **Midhat Paşa**, bir nevî musallat fikir hâlinde **"Meşrûtî İdâre"** kurmak ve teb'aya daha fazla **"hürriyet"** vermek gibi bir ütopyanın âdeta esiriydi. Halbuki Sanâyi İnkılâbı ile kuvvetlenen ve emperyalist emelleri zirveye ulaşmış bulunan Batılı Devletler, imparatorluk dâhilindeki çeşitli unsurları tahrik ederek kendilerine sunulacak hürriyeti, gönüllerindeki ayrılık maksadı için kullanacak bir zihniyete imâle etmişlerdi. Bu hususta âdeta patlamaya âmâde bir bomba hâline getirilmiş bulunuyorlardı. Eskiden böyle bir maksad, sadece Rusya için mevzuubahisti. O günün

---

manda husûsî kâtibi **Ali Şevki (Berker) Bey**:

"Ertesi sabah üniforması ile bir şişe konyak getirmemi istedi." demekte ve ilâve etmektedir:

"Üniforma ile konyağı getirmek için sabah erkenden eve döndüm." Ve devamla:

"...Bir şişe konyak daha getirmek için odadan çıktım."

İsmail Hami Danişmend de **Ali Şevki Bey**'in eserinden naklettiği bu uzun mektubunu tahlil ederken:

*"**Tevfik Paşa**'nın sadâreti kabul etmesi üzerine mütemâdiyen evinden konyak getirtip içmesi, her an tehdidi yükselen ölüm tehlikesine karşı içini teskin içindir."* demektedir. (**İ. Hâmi Danişmend**- a.g.e., sh: 28 vd)

225 Bkz.: **Kadir Mısıroğlu**- Bir Mazlûm Padişah: **Sultan Abdülaziz**, İstanbul, 2006, sh: 89 vd.

süper gücü olan İngiltere ise, Rusya'nın Osmanlı'ya karşı elde ettiği başarılardan devletlerarası denge itibariyle önceleri rahatsızlık duymaktaydı. Bu rahatsızlık sebebiyle zaman zaman diplomatik faaliyetleriyle ve hatta askerî olarak Osmanlı Devleti'nin yanında yer alabiliyordu. Halbuki İngilizler artık bu siyâseti terk etmiş, Rusya ile uyuşmuş bulunuyorlardı. Fakat **Midhat Paşa** ve ekibinin, bundan haberleri bile yoktu.

Gerçekten 1850'lerde Hindistan'a yerleşmiş bulunan İngilizler'le boydan boya Türkistan'ı kahredici emellerine râm etmiş olan Rusya, Afgan Dağları'nda sınır ihtilâfları dolayısıyla önceleri çekişme hâlindeydi. Fakat kısa bir müddet sonra, bu iki devlet, Afganistan'a istiklâl vererek aralarında bir tampon bölge ihdâs etmiş ve bundan sonra da kolayca anlaşabilmişlerdi. Fakat **Midhat Paşa** ve ekibi, İngilizler'in hâlâ 1853 tarihli Kırım Harbi esnasındaki siyasete devam etmekte olduklarını sanıyordu. Ricâlin bu gafleti, ileride görüleceği üzere, **«'93 Harbi»** fâciasına sebep olacak ve **Sultan II. Abdülhamid**, ancak bu vesileyle ihtilâl bakiyesi ricâli tasfiye ederek devlet dizginlerini kudretli ellerine almaya muvaffak olabilecektir.

Burada kısaca temas edilen bu ricâl kifâyetsizliğine, bir de memleket dâhilindeki seçkin fikir adamlarının Tanzimat'tan beri devam eden –mason güdümlü- fikrî bozukluklarını ilâve etmek lâzımdır. Nev'i şahsına münhasır bir Dünya görüşü ve hayat tarzından kopuşun resmî başlangıcı olan Tanzimat'tan itibaren, şark-garb muhâsebesini yapmaktan âciz ricâlin sürüklendiği aşağılık duygusu, **Sultan II. Abdülhamid** devrine kadar katmerleşerek ilerlemiş bulunuyordu. Bunlar, Japonya misalinde görüldüğü gibi Batı'dan neyi almanın, neleri ise almamanın gereğini idrâk edemeyen, kısmen gâfil ve kısmen de hâin bir kadro oluşturuyorlardı ki, **Sultan II. Abdülhamid** merhumu uğraştıran en büyük meselenin bu olduğu ileride görülecektir.

"Yeni Osmanlılar"la başlayan bu bozuk fikirli

kadro, devletin hâricî düşmanlarınca takviye olunarak **"Jön Türk"** merhalesine ulaşacağı gibi, bunların propagandalarının şüyuu neticesinde **Sultan II. Abdülhamid**'in gönül rahatlığı ile istinad edebileceği adamların her gün daha da azalacağı görülecektir. Bunlar arasında **"Prens"** ünvanıyla bilinen **Sultanzâde Sabahaddin Bey** -İngiliz güdümlü olarak- **"adem-i merkeziyet"** iddiasıyla ortaya çıkacak, babası **Mahmud Celâleddin Paşa**, Hânedan damadı olduğu hâlde devletin dağılıp parçalanmasına hizmet etmek ihânetini irtikâb edecektir. Ateist **Ahmed Rıza**'nın etrafında toplanan diğer Jön Türk'ler ise, Paris, Londra, Cenevre ve Kahire'de kümeleşerek zehir saçan yayınları ile hem umûmî efkârı ifsad etmekte ve hem de -yine ileride tafsilâtıyla anlatılacağı üzere- dâhilde azınlıklar ve hâriçteki emperyalist devletlerle teşrîk-i mesâî hâlinde bulunuyorlardı. Bunlar, önce Ruslar'ın icad ettiği, sonra da bütün Batılılar'ın destekçisi hâline geldiği **"Ermeni Meselesi"** dolayısıyla Batılı devletlerden müdahale talep edecek kadar ileri gideceklerdir. **Sultan II. Abdülhamid**, bütün bu menfîliklerin büyük bir gelişmeye namzed olduğu bir sırada devleti teslim almış bulunuyordu. Münevverlerin bu hâli de, yukarıda ifade etmiş olduğumuz gibi **Sultan II. Abdülhamid**'in karşı karşıya bulunduğu devâsâ müşkilâtlardan biriydi.

Tanzimat'tan itibaren atılan her adım, devletin bekâ şartı olan **"İslâm'dan uzaklaşma"** hâlinde cereyan etmiş ve bir çoklarında bu yüce inanç sistemine karşı kısmen soğuk, kısmen de düşmanca bir tavır husûle getirmiş bulunuyordu. Bu gerçek, devrin meşhur şâiri **Ziya Paşa**'nın:

***"İslâm imiş devlete pâbend-i terakkî*[226]**
Evvel yoğ idi, işbu rivâyet yeni çıktı"

beytiyle açıkça ifade edilmiştir. Bu hissiyatın zamanla gelişerek Cumhuriyet tarihinin ilk yıllarında şâhid olduğumuz vahim noktalara kadar ulaştığını

226 **Pâbend**: Ayak bağı, engel.

hatırlamamız bu husustaki vehâmeti anlamaya kifâyet eder, sanırız.

Sultan II. Abdülhamid merhumun, devleti devraldığı hengâmda karşı karşıya bulunduğu meselelerden biri de "**kadim masonluk**" ve ona dayalı **"Yahudi siyâsî emelleri"** idi. Gerçekten Sanâyi İnkılâbı'ndan itibaren, yürütegeldikleri **"fâizcilik"**le bütün Dünya'da baş edilmez bir güç hâline gelmiş olan Yahudiler, artık başta İngiltere olmak üzere, bütün Batılı devletleri, Osmanlı aleyhine imâle etmek hususunda büyük bir başarıya ulaşmış bulunuyorlardı. Bu sebeple Filistin'e dönmek hususundaki kadîm emelleri sebebiyle, körükledikleri Osmanlı düşmanlığı için, içeride ve dışarıda öylesine bir ihânet tezgâhlamışlardır ki, **Sultan II. Abdülhamid** merhumun otuz küsur sene sonra yıkılışını bir tek sebebe ircâ etmek gerekse, onun da bu olduğu söylenebilir.

Gerçekten yeni padişahın ağabeyi **Sultan V. Murad**, daha şehzâdeliğinde mason olmuş ve O'nun adına Beyoğlu'nda **"Murad Locası"** adıyla bir loca bile ihdâs edilmişti. Sadece O mu?!.. Merhumun diğer iki kardeşi **Nureddin** ve **Kemaleddin Efendiler**[227] ve **V. Murad**'ın oğlu Şehzâde **Selâhaddin Efendi** de masonluğa girmiş bulunuyorlardı.

Osmanlı ülkesinde ilk mason locasının tesisi 17. asra kadar geriye götürülebilirse de, bu faaliyetin uzun zaman güdük kaldığı, fakat Kırım Harbi'nden sonra büyük bir gelişme kaydettiği bilinmektedir.[228] Bozuk fikirli münevverlerin ilk kadrolaşması **"Yeni Osmanlılar"**ın **"İtalyan Masonluğu"** demek olan **"Karbonariler"**den mülhem olduğu ve onun devamı hâlindeki Jön Türkler'in de kaahir ekseriyetiyle masonluğa girmiş bulunduğu ileride tafsîlâtıyla anlatılacaktır.

---

227 **Sâlim Ahmed**- Muhibbân-ı Hürriyet (Locası) Tarihi, İstanbul, 1934, sh: 8.

228 **Kemaleddin Apak**- Ana Çizgileriyle Türkiye'de Masonluk Tarihi, İstanbul, 1958, sh: 19 vd.

Bu sebepledir ki, **Sultan II. Abdülhamid**'in karşı karşıya bulunduğu devâsâ müşkilâtların en müessirinin beynelmilel Yahudi faaliyeti olduğunu söylemek mübalağa olmaz. Çünkü Tanzimat'ın bir numaralı âmili **Mustafa Reşid Paşa**'dan başlayarak akla gelebilecek ricâlden hemen hepsinin mason olduğu ve binnetice Yahudi güdümlü bulunduğu bir gerçektir.[229] O derecede ki, bu kadro içinde **"Şeyhülislâm"** ünvanlı **Hayri (Ürgüplü)** ve **Musa Kâzım Efendiler**'in de bulunduğunu hatırlamak, bu husustaki değerlendirmemizin doğruluğunu kavramaya yeter sanırız.

Gerçekten beynelmilel yahudi gücü, **Sultan II. Abdülhamid** kendi tarihinin zirvesine ulaşmış bulunuyordu. Kendilerinde eskiden beri mevcud olan "Filistin'e dönüş" emeli, bu devirde "Siyonizm" adıyla sistemli ve müessir bir dâva haline getirilmiştir. Bu da Filistin'i elinde bulunduran Osmanlı Devleti ile beynelmilel yahudi gücünü karşı karşıya getirmiş bulunuyordu. Peki ama, Yahudiler Batı Âlemi'nde asırlarca sürünmüş ve hakîr, sefil bir hayat yaşamışken **Sultan II. Abdülhamid** Devri'nde nasıl başedilmesi güç bir şer kuvvet haline gelebilmişlerdi. Bunun sebebi, onların inançları ve mâruz kaldıkları hayat şartları bilinmeden anlaşılamaz!. Kısaca söylemek gerekirse:

Yahudiler, mîlâdî dördüncü asır ortalarında Romalılar tarafından Filistin'den çıkarıldıktan sonra bütün Dünya'ya yayılmışlar ve uzun asırlar boyunca, Batı Âlemi'nde sefil ve perişan bir sûrette yaşamışlardı. Lâkin Batı'da **"Sanayi İnkılâbı"**nın vukuu ile parayı bir nevî silâh hâlinde kullanmayı becerebilen Yahudiler, Batılı kapitalistlerin -hîn-i hâcette- finansmanını sağlamak üzere kurdukları fâizcilik tezgâhı ile iktisâden baş edilmez bir güç hâline gelmişlerdi. Bu başarı, bugüne kadar ekseriya yahudinin, olmayan dehasıyla izah edilegelmiştir. Hakikatte ise bu, düşmanlarının

---

229 Bunu kavramak için internetteki **www.mason.org.tr** adresine girmek kâfidir.

kendisine tâyin ettikleri târihî rolün tabiî bir neticesiydi. Bunu kısaca anlatmak için denilebilir ki, bütün Dünya'ya yayılan Yahudiler, **Hazret-i Îsâ**'yı çarmıha germek töhmeti altında bulunduklarından küçük yerleşim bölgelerinde oturamamışlar, kozmopolitliğe müsâid olan büyük şehirlere yerleşmişlerdi. Fazladan olarak memur olmalarına ve hele hele o gün için en şerefli bir meslek olan askerliğe kabul edilmemeleri sebebiyle kendilerine sade iki faaliyet sahası bırakılmış oluyordu: Tahsil ve ticâret!.

Büyük şehir, büyük tahsil ve büyük ticâret imkânı demektir. Memur yapılmayan bu insanlara, sadece ticâret ve tahsil imkânından başka bir yolda ilerlemek fırsatı kalmayınca, onlar da zamanla hem parayı ve hem de ilmi, bu arada tabiatıyla felsefeyi bir silâh olarak kullanma imkânını elde ettiler. Bugün Yahudi, bu silâhlara bir üçüncüsünü eklemiştir ki o da **"gıda"**dır.

Bu başarının temininde rol oynayan diğer iki müessir daha vardır. Karşılıklı tesânüd ve desteklemeye imkân sağlayan Dünya'da bölünmüş âileler sûretinde bulunmaları ve temel dînî inançları...

Gerçekten temel bir inanış olarak **Hazret-i Âdem**'in çocukları olduğunu kabul etmeyen, **Havva** anamızla **Şeytan**'ın münâsebetinden ürediklerini iddia eden Yahudiler topluluğu, **Âdem**'in topraktan, **Şeytan**'ınsa ateşten yaratılmış olmasından dolayı, **Benî Âdem**'den üstün bulundukları inancını taşımaktadırlar. Buna ilâveten **Âdem**'in nesilini, Cenâb-ı Hakk'ın Yahudiler tarafından ecir (hizmetçi) olarak kullanılmak üzere yarattığı inancını taşımaktadırlar. Diğer taraftan Dünya'daki bütün malların kendilerinin hakkı olduğuna, başkaları elindeki malların ise, kendilerinin gasbedilmiş hakları olduğuna inanmak dolayısıyla O'nu ne suretle olursa olsun geriye almayı kendileri için tabiî bir hak saymaktadırlar.[230]

---

230 Bu temel inanış manzûmesinin kaynağı muharref Tevrat'tır. Bunlardan birkaçını dikkatlerinize arz edelim:

İşte bu zihniyet ve şartlar sebebiyle, uzun asırların neticesinde yükselen Yahudiler'de tekrar eski

""Görmekte olduğun bütün memleketi sana, ebediyyen senin zürriyetine vereceğim."
"O günde Rab Abram'la ahdedip dedi: Mısır ırmağından büyük ırmağa kadar, bu diyarı... senin zürriyetine verdim." (Tevrat, Tekvin Kitabı, bab:22)
"Ve kavmim İsrail'in sürgünlerini geri getireceğim ve harap olan şehirleri yapacaklar ve onlarda oturacaklar ve bağlar dikecekler ve onların şarabını içecekler..." (Tevrat, Amos Kitabı, bab: 9)
"...çünkü denizin bolluğu sana döndürülecek, milletlerin zenginliği sana gelecek. Uzaktan senin senin oğullarını gümüşleri ve altınları ile beraber Allah'ın Rabbin ismi için ve İsrail'in Kuddusu için getirsinler.. Ve ecnebiler senin duvarlarını yapacaklar ve kralları sana hizmet edecekler. Ve kapıların daima açık duracak, milletlerin servetini ve sürgün getirilen krallarını sana getirsinler diye gece gündüz kapanmıyacaktır. Sana kulluk etmeyen kavm ve ülke yok olacak ve milletler tamamen harap olacak." (Tevrat, İşaya Kitabı. Bab: 60)
"Yahuda'nın ve Yeruşalim'in sürgünlerini geri getirdiğim zaman, bütün milletleri toplıyacağım ve onları Yehoşafat deresine indireceğim ve milletler arasına dağıtmış oldukları kavmimden ötürü onlara orada hükmü icra edeceğim." (Tevrat, Yoel Kitabı, bab: 3)
"Sen benim cenk topuzum, ve harp silâhımsın, ve seninle milletleri kıracağım, ve seninle ülkeler helâk edeceğim. Ve seninle atını ve binicisini kıracağım," (Tevrat, Yeremya Kitabı, Bab: 51)
"Ve Allah'ın Rab onları senin önünde ele verecek, adlarını göğün altından yok edeceksin. Sen onları yok edinceye kadar kimse onun önünde duramıyacak." (Tevrat, Tensiye Kitabı, Bab: 7)
"... senden daha büyük ve daha kuvvetli yedi milleti kovacağı, ve Allah'ın Rab onları senin eline vereceği, ve sen onları vuracağın zaman, onları tamamen yok edeceksin. Ve onlarla ahdetmiyeceksin, ve onlara acımıyacaksın. Ve onlarla hısımlık etmiyeceksin. Kızını oğluna vermiyeceksin, onun kızını oğluna almıyacaksın." (Tevrat, Tesniye Kitabı, Bab: 7)
"Ve Allah'ın Rab onu senin eline verdiği zaman, onun her erkeğini kılıçtan geçireceksin... Ancak Allah'ın Rabbin miras olarak sana verdiği kavimlerin şehirlerinden nefes alan kimseyi sağ bırakmıyacaksın." (Tevrat, Tesniye Kitabı, Bab:20)
"Ele geçen her adamın gövdesi delik deşik edilecek, ve tutulan her adam kılıçla düşecek. Yavruları da gözleri önünde yere çalınacak, ve karıları kirletilecek." (Tevrat, İşaya Kitabı, Bab:4)
"Ve Allah'ın Rab'in sana teslim edeceği bütün kavimleri bitireceksin." (Tevrat, Tensiye Kitabı, Bab: 7)

vatanlarına dönmek arzusu uyanmış ve hemen hemen bütün Dünya siyâsetini bu maksadla Filistin'i elinde bulunduran Osmanlılar aleyhine imâl etmeye muvaffak olmuşlardır.

Diğer taraftan Dünya hâkimiyeti için kendi nüfuslarını kâfî görmeyen Yahudiler, başka milletlerin zayıf karakterli insanlarını da menfaatlendirerek bu dâva için kullanmak ihtiyacıyla kurmuş bulundukları kadîm masonluğa ilâveten, bu defa Filistin'e dönmek hususundaki emellerini **"Siyonizm"** adıyla ortaya koymuşlardır.

Bu merhaleyi başlatan Avusturyalı gazeteci **Theodor Herzl** ile **Sultan II. Abdülhamid**'in münâsebetleri ayrıca tafsîl edileceği cihetle burada, o büyük hükümdarın karşısına çıkan en büyük gâilenin **"Siyonizm"** olduğunu ve Batılı emperyalistlerin, Osmanlı aleyhine hareketlerinde asıl müessirin bu olduğunu söylemekle iktifa edelim.

Gerçekten İngilizler, bugünkü Amerika gibi o zamanın bir süper gücü idi. Sanayide en ileri gitmiş olan devletti. 1880 yılında İngiltere'de liberal partinin seçimleri kazanmasıyla başbakan koltuğuna oturan **Edward Gladstone**, tahsilini ikmal ettiği **Eton Koleji** dolayısıyla Helenistik kültüre meclûb bir adam idi. Yahudiler, bu mason biraderlerin Yunanlılar lehindeki hissiyatlarını tahrik ederek Osmanlı aleyhine imâle ettiler.

Yunanistan, Yeniçerilik'in ilgâsı akabinde, yeni ordunun lâyıkıyla teşekkül edememesinden bilistifade 1828 Edirne Antlaşması'yla istiklâl elde etmişti. Fakat elde ettiği ile iktifa etmeyerek bu istiklâli şümullendirmek ve ülkesini büyütmek gayreti peşinde koşmaktaydı. Aslında Grek asıllı olmadığı hâlde Girit halkının, sırf bir mezhep beraberliğine dayanılarak uzun süren bir isyan ve ihtilâl ile çalkantılar içinde bulunması, Batılı Devletler'in Osmanlı'ya karşı olan siyâsetlerinin bir icâbı olarak Yunanlılara destekçi olmalarını gerektirmiştir. İngilizlerin bu politika icâbı olarak **Gladstone** marifeti-

yle başlattıkları Osmanlı düşmanlığının bir âmili de o sıralarda Rus tahrik ve teşvikleriyle başlamış olan **"Emeni İhtilâl ve Anarşi Hareketleri"**dir.

İngilizler, Osmanlı aleyhine bir siyâsete dökülünce, bunun ilk tezâhürü meşhur **Gladstone**'nun, Rum, Ermeni ve hatta bu sırada isyan hâlinde bulunan Bulgarlar'ı bütün Avrupa devletlerinin birlikte desteklemeleri için harekete geçmesi olmuştur. Berlin, Viyana, Petersburg ve Roma'daki İngiliz büyükelçilerine bir talimat gönderdi. Onlara bulundukları ülkeleri, Rum, Ermeni ve Bulgar meselesi dolayısıyla Osmanlı aleyhine imâle etmeye çalışmak vazifesini verdi. Buna ilâveten fevkalâde salâhiyetle techîz ederek İstanbul'a **Goschen**'i büyükelçi olarak gönderdi. Bu adam **Edward Gladstone**'un yakın arkadaşı ve O'nun fikirlerini paylaşan bir kişiydi. İstanbul'a gelir gelmez diplomasi kaidelerini çiğneyerek ukalaca temaslara girişti. Batılı devletlerin İstanbul'daki büyükelçileriyle anlaşarak 11 Haziran 1880'de, devlete azınlıkların durumunun düzeltilmesini isteyen bir nota verilmesini sağladı. Bu nota, **Sultan II. Abdülhamid**'in telkiniyle hükümetçe 27 Haziran'da mukabil bir nota ile cevaplandırılarak ülkede yaşayan gayr-i müslimler hakkında bir ıslahatın gerekli olmadığı cevabı verildi. Bu notalar devam ettiyse de, **Sultan II. Abdülhamid**'in diplomatik faaliyeti sonunda İngilizler, bu iddiaların sahibi olarak yalnız kaldılar. Bunun acısını çıkarmak isteyen İngiltere, 1881'de Hindistan yolunun emniyeti iddialarıyla Mısır'ı işgal etti. **Sultan II. Abdülhamid**, bu işgali sonuna kadar tanımadığı gibi başta Almanya olmak üzere bu İngiliz hamlesine Batılı devletlerin aksülâmel göstermesini temin etti.

Bu sırada İngilizler, Ruslar'la anlaşarak Afganistan'a istiklâl vermiş; böylece araya bir tampon bölge koyarak onlarla uyuşmuştu. Artık Ruslar'dan yana bir sıkıntısı kalmayan İngilizler, Ruslar'ın Osmanlı Devleti üzerindeki emellerini destekler bir duruma geldiler.

Bununla beraber bu dostluk uzun sürmedi. İngiliz ilerleyişinden rahatsız olan bütün Batılı devletler ve hatta bu arada Ruslar bile **Gladstone**'u yalnız bıraktılar. Bu netice, **Sultan II. Abdülhamid**'in ustalıkla tatbik ettiği "Muvâzene-i Düvel" (devletler arası denge) siyâsetinin ehemmiyetli bir neticesi idi. **Edward Gladstone** öldüğü 1898 yılına kadar bu "Osmanlı düşmanlığı siyâseti"ne mutaassıbâne bir sürette devam etmiştir. İngiliz Hâriciye Vekili **Lord Salisbury**'nun ısrarına rağmen Londra büyükelçiliğimiz, **Sultan II. Abdülhamid**'in talimatı veçhile O'nun cenaze törenine katılmayı şiddetle reddetmiştir.

Kısaca temas ettiğimiz bu devâsâ meseleler, **Sultan II. Abdülhamid** merhumun 1876 Eylül'ünde tahta çıkmakla ne derecede ağır bir yükün altına girmiş bulunduğunu anlamak için kâfîdir. O büyük siyâsî dehâ, tam otuz üç yıl, bu gâilelerle boğuşmuş ve devleti, belki de daha o günlerde yıkılıp ortadan kalkma tehlikesinden koruyabilmiştir. Bu da, düşmanlarının **"istibdad"** diye adlandırdıkları, siyâsî iktidârı tek başına kendi elinde bulundurması sâyesinde mümkün olabilmiştir!..

B- SALTANATININ UMÛMÎ BİR DEĞERLENDİRMESİ

Herhangi bir devri veya tarihî şahsiyeti doğru olarak değerlendirmenin ilk şartı, o zamanda mevcud imkân ve icapları lâyıkıyla dikkate almaktır. Lâkin devirleri, köklü bir içtimâî değişikliğin evveline denk gelenler, ölçüsüz bir sürette tenkid edilmekten kurtulamazlar. Tarih boyunca bütün inkılâb ve ihtilâlci kadrolar, devirdikleri idâre ve onun kadrolarını kötülemek mecburiyetinde kalmışlardır. Bu tavrı, kendilerini geniş halk kitlelerine haklı telâkkî ettirerek kabul ettirmenin vazgeçilmez bir şartı saymışlardır.

Bu sebepledir ki, önce **"Yeni Osmanlılar"** bilâhare onların fikir ve fiil itibariyle devamı olan **"Jön Türkler"** ve hatta **"İttihad-Terakkî"** kadrolarının **Sultan II. Ab-**

dülhamid aleyhtarlığını -doğruluk veya yanlışlığından kat'annazar- anlamak ve izah etmek kabildir. Ancak onların dâvâlarını zirveleştiren kemalist kadroların, aradan yüz yıl geçmiş olmasına rağmen bu husustaki iftira ve husûmet curcunasını, bugüne kadar devam ettirmelerini anlamaya ve mâkul bir sebeple izah edebilmeye imkân yoktur.[231]

---

231 Gerçekten fikren ve fiilen dindar sayılmalarına imkân olmadığı hâlde sadece birtakım mâsum islâmî tavırlardan rahatsızlık duymayacak derecedeki itidalleri sebebiyle birkaç kemalist şahıs, bu değerlendirmemizin dışında tutulabilir.

Böylelerine en iyi bir misal teşkil etmek üzere, **Nizâmeddin Nazif Tepedelenlioğlu**'nu zikredebiliriz. Bu yazar, 1950'li yıllarda **Sultan II. Abdülhamid**'i birkaç heyecanlı makale ile müdafaa etmiş (Bkz: Yeni İstiklâl Gazetesi, s: 270 vd.) daha sonra aynı harâretli üslubu ile "İlân-ı Hürriyet ve **Sultan İkinci Abdülhamid**" ismiyle bir de kitap yayınlamıştır. (İstanbul, 1960) Burada hiç gereği yokken:

"*__Abdülhamid__, 1881'de sersem ve sefih bir beyin, borçları yüzünden Fransızlar'ın Tunus'u işgal etmelerini önleyemedi. Çünkü Fransızlar'a karşı göndermeye kalktığı kuvvetleri, İngilizler geri çektiler. Buna karşılık da bir yıl sonra kendileri Fransa'nın müzâhereti ile Mısır'ı işgâl ettiler. Lâkin __Abdülhamid__, büyük imkânsızlıklar içinde kıvranmasına rağmen, bu iki eyâlet üzerinde hükümranlık haklarını Fransızlar'a da, İngilizler'e de kabul ettirdi. Parası olmadığı hâlde Berlin Muâhedesi'nden teselllüm ettiği Osmanlı haritasını 1908'de Kanun-i Esâsî ile birlikte İttihad ve Terakkî ihtilâlcilerine olduğu gibi devrettiği de unutulamaz. Buna mukabil aslâ ilgisi olmadığı bugün anlaşılmış bulunan __"31 Mart Vak'ası"__'nı bahâne ederek kendisini tahttan indirmiş olanlar on yıl içinde bütün imparatorluğu hebâ ettiler. Allah, __Atatürk__'e gani gani rahmet eylesin. Çıkagelmeseydi, bugün bizimdir diyebileceğimiz tek karış toprağımız olmayacaktı.*" (a.g.e., sh. 28-29)

Nizameddin Nazif Bey'in bu şapla şekeri birbirine karıştıran ifadesine benzer beyânlar çoktur. Bununla beraber şu bir tek misalle iktifa ederek kemalistliği münakaşa edilemez bir başka yazar olan **Orhan Koloğlu**'nun da **Sultan II. Abdülhamid** ile ilgili şu mâkul değerlendirmesini dikkatlerinize arz edelim:

"*__Abdülhamid__'in üstlendiği görevde karşılaştığı bütün sorunun sadece toplumun çok küçük bir grupunu oluşturan düşünürler olduğu sanılmamalıdır. Devletin bir arada yaşattığı düzinelerle millet ve cemaatin ayrılıkçı eğilimleriyle uğraşmak, ekonomiyi canlandırmak için gerekli önlemleri bulmak, çağın son derecede hızlı gelişen teknolojisini topluma kazandırmak, son derece geri kalınmış eğitim alanına*

Öyle ki, Cumhuriyet'in **"Onuncu Yıl"**ında doğmuş bulunan bu eserin müellifi, bugünlere kadar hep bu karalama kampanyası ve **"irticâ"** yaygaralarına şâhid olagelmiştir.[232] Bu bitip tükenmek bilmeyen kin ve nefreti, onların -çoğu İslâm'a aykırı olan- fikir ve fiillerini geniş halk kitlelerine benimsetememiş olmalarından başka bir sûrette izah kabil değildir. İhtimal, bundan dolayıdır ki, hâlâ millî marşlarına **"İstiklâl Marşı"**[233]

---

modern kurumları yerleştirmek, iflâs etmiş mâliyeye çözüm getirmek zorundaydı. Üstelik devlet artık, bir zamanlar Avrupa'da kimin taç giyeceğine karar veren gücü yitirmekle kalmamış, Avrupalılar'ın izin vermediklerini yapamayacak duruma gelmişti.

*Bir konferansımda belirttiğim gibi **Kanunî** olmak kolaydır. **Timur**'un sebep olduğu bunalımı atlattıktan sonra **Fâtih**'le başlayan yükseliş, öyle bir yapı ve kadrolar oluşturmuştu ki, 1520 yılında tahta **Süleyman** değil de kim çıkarsa çıksın, o yüzyıl, Avrupalılar tarafından **"Türk Yüzyılı"** ilân edilecekti. Bizim **Kanunî** dediğimize, Avrupalılar boşuna **"muhteşem"** dememişlerdir. Buna karşılık **Abdülhamid**, yüzyılı aşan bir sürekli çöküşün mirasını devralmıştı. Üstelik devlet, tarihinin en büyük iflâsını yaşamıştı. Yüzyılın başından beri de Avrupa'nın yayılmacı devletleri Osmanlı topraklarını nasıl paylaşacaklarının hesaplarını yapmaktaydılar. Paylarına düşen yerler üzerinde anlaşmaya varabilseler, daha 19. yüzyılın ortasında Devlet-i Aliye'yi tarihe gömebilirlerdi. Yani yeni Sultan'ın çözmesi gereken sorunlar son derecede karmakarışıktı. Kısacası **Abdülhamid** olmak güçtür."* (Bkz. **Orhan Koloğlu**- **Abdülhamid** Gerçeği, İstanbul, 2005, sh: 498-499)

232 Bu hükmümüzü te'yiden bir tek misal zikredelim:
Merhum **Ali Fuad Başgil**, 1951 yılında **"İrtica Yaygarası"** ismiyle bir makale yazmıştı. (Bkz: Komünizmle Mücadele Dergisi, s: 14 Ek'i...) Bunu yazılış tarihine bakmadan okuyanlar, onu bugün yazılmış bir yazı sanırlar. Bu demektir ki, o günden beri hamam aynı hamam, sadece tellâklar değişmiş bulunmaktadır.

233 Bir milletin istiklâlini kaybetmesi, bunu mutazammın bir muâhede imzalamasıyla gerçekleşmiş olur. Biz, birtakım işgâl ve istilâlara mâruz kalmış, bunu da kabul etmeyip def etmişizdir. Bu sebepledir ki, bu husustaki mücadelemize önceleri doğru olarak **"Cidâl-i Millî"** yani **"Millî Mücâdele"**, sonraları ise, **"Kurtuluş Savaşı"** denilmiştir. Bu isimlendirişten bile bellidir ki, Türk-Yunan Harbi, **"İstiklâl Savaşı"** değildir. Bu isimlendiriş, sonradan Millî Mücâdele'nin âmillerine dâsitânî bir hüviyet izafe edebilmek gayretiyle icad edilmiştir. Bu sebepledir ki, **"Millî Marşımız"**a, **"İstiklâl Marşı"** denilmesi de mantıken ve fiilen yanlıştır.

diyorlar ve onun **"Korkma!.."** diye başlamasından da rahatsızlık duymuyorlar.

Halbuki lügat mânâsı **"geriye dönme"** olan **"irticâ"** kelimesinin siyâsî edebiyattaki mânâsı, **"eski rejime dönüş"**tür. Bu itham ve iddia, Meşrûtiyet'te **"Mutlak hükümdarlık"**a, Cumhuriyet'ten sonra ise, **"Meşrûtî Hükümdarlık"**a dönüşü istemek veya onu özlemekten başka türlü anlaşılamaz. Bugün Meşrûtî hükümdarlığı isteyen bir fert mi kalmıştır ki, Cumhuriyet rejiminin herhangi bir tatbikatını tenkid eden herkes, **"Cumhuriyet düşmanlığı"** veya **"mürtecîlik"**le itham olunmaktadır!.. İslâm'ın, idarede şekil emretmediğini, şeklin, maslahat icabı olduğunu bilmeyebilirler. Buna rağmen saltanatı özleyenlerin mevcud olduğunu kabul ediyorlarsa, bu durum, şu kadar yıl sonra hâlâ kendi fikirlerinin benimsenmediğini ifade etmez mi?!.. Bunu da pek tabiî olarak kabul etmezler. Dikkat olunursa, böyle ithamlar, ekseriyâ herhangi bir islâmî temâyül izhârı sebebiyle vâkî olmaktadır. Bundan da maksad bellidir: **"İnanç özgürlüğü"** diye dillerine dolayageldikleri **"din hürriyeti"**ni Müslümanlar'dan esirgemek!..

Bütün bu söylediklerimizin mânâsı şudur: **Sultan II. Abdülhamid** merhumun, eski muârızları ile günümüzdeki yeni muârızları arasında hiçbir fark mevcud değildir.[234] Bu gerçeği böylece tesbit ettikten sonra **Sultan II. Abdülhamid** devrinin umûmî bir sûrette değerlendirmesine geçebiliriz.

Sultan II. Abdülhamid, bir çok inkıraz esbâbı ile çatırdayan devleti ayakta tutmak için öyle devâsâ gâilelerle boğuşmak mecburiyetindeydi ki, bunların üstesinden gelmek, sıradan bir kimsenin harcı değildi. Evvelce

---

Kemalistlerin ikide bir halka, cumhuriyet sâyesinde **"kulluk"**tan **"vatandaş"**lığa yükseltilmiş bulundukları yolundaki beyânları da benzer bir mugâlatadan ibârettir. Zira Osmanlı tarihinde **"kul"** kelimesinin **"teb'a"** mânâsında kullanılmış bulunduğu inkârı gayr-i kaabil bir gerçektir.

234 Bunu iyice kavramak için şu esere bakılabilir: **M. Râif Ogan-Sultan Abdülhamid II** ve Bugünkü Muârızları, İstanbul, 1956.

çeşitli vesilelerle temas edildiği üzere Batılı emperyalist güçler, Osmanlı'yı parçalayıp yutmak için diş biliyor, bu maksadla dâhildeki azınlıkları tahrik ile bir kopuşa sürüklemek için ellerinden gelen her şeyi yapmaktan geri kalmıyorlardı. Üstelik Sanâyi İnkılâbı sayesinde bu emellerini gerçekleştirecek derece güçlenmiş bulundukları gibi bir de Cihan çapında bir nüfuz sahibi olan **"Cihan Siyonizmi"**nin güdümüne girmiş bulunuyorlardı. Siyonistler ise, -daha önce izah edilmiş olduğu üzere- ütopik **"Filistin'e Dönme"** dâvâları için hem Batılı diplomatları ve hem de dâhildeki bir kısım memleket münevverlerini fikren ifsad ve idlâl ederek kendi emelleri istikâmetinde mahâretle kullanabilecek bir seviyedeydiler. Şu temel müessirle devletin başını ağrıtan dâhilî ve hâricî gâileleri ileride mes'ele mes'ele ele alarak anlatacağımız cihetle burada şu özün özü bir beyânla iktifa etmek istiyoruz.

Merhumun, devleti, iç ve dış düşmanlara karşı mahâretle nasıl korumuş bulunduğu pek çok görgü şâhidinin ehemmiyetle tebârüz ettirdiği bir husustur. Biz bunlardan üstelik bütün gençliği boyunca Padişah'a gizli ve müthiş bir sûrette muhâlefet etmiş bulunan[235] **Ahmed Muhtar Bey**'in, bu muhâlefetini samimiyetle itiraf etmiş bulunduğu hâtıratından alınan şu değerlendirmeyi dikkatinize sunalım:

Padişah'a en yakın bir kimse olan ve 18 sene gibi uzun bir müddet Şeyhülislâmlık yapmış bulunan **Cemâleddin Efendi**'nin oğlu olması dolayısıyla gerek Padişah'ın ahvâline ve gerekse O'nun devrini dolduran vukuata yakînen vâkıf bulunan **Muhtar Bey** diyor ki:

"...Koca devleti, müteaddid din ve ırklara mensup

---

235 **Ahmed Muhtar**- İntâk-ı Hak, İstanbul, 1930, sh: 14'de: *"Memleketimizde eski ricâlden, eski memurlardan, erbâb-ı kalemden, muharrirînden beş-on kişi değil, yüzlerce ve hatta binlerce kişi bilir ki, ben on altı, on yedi yaşından itibâren* ***Sultan Abdülhamid Han****'ın idâre-i şahsiye ve siyâset-i zâtiyyesine karşı pek derin bir husûmet beslerdim."* denildikten sonra bu muhâlefetin çeşitli tezâhürleri anlatılmaktadır.

*olan otuz beş milyonluk milleti 33 seneye yakın bir müddet, Yıldız Sarayı'nın bir odacığında idâre eyledi. Cülûsundan mukaddem (tahta geçişinden önce) Karadağ ve Sırbistan ile başlayıp Bulgar İhtilâl ve İsyanı ile vüs'âtlenen (genişleyen) ve ennihâye Rusya'nın iştirâki ile müthiş bir hâile (dram) hâlini alan harp neticesinde tamamen veya kısmen hâkimiyetimizden çıkan memleketlerden ve çoktan beri Devlet-i Osmaniyye'ye ancak pamuk ipliği ile bağlı kalmış olan ve Fransa tarafından alelfevr (ânî) bir sûrette işgâl edilen Tunus'dan başka bir ülkemizi kaybeylemedi. Filhakika Mısır, İngiltere tarafından işgâl edildi. Fakat bu kıt'a, ahden ve hukûken, hatta fiilen devletimizin hâiz-i muhtâriyet bir eyâleti hâlinde kaldı ve İngiltere tarafından **Mehmed Ali Paşa**'yı bağlayan fermanların hukûk-i hükümrânîmizi temin eden ahkâm-ı esâsiyyesi iptal edilmedi."*[236]

*"**Sultan Abdülhamid Han**, Bulgarlar'ı, Sırplar'ı, Yunanlılar'ı birbirine kedi ile fâre derecesinde düşman bırakmıştı. Gayr-i Türk, fakat müslüman milletleri habl-i metin-i din (sağlam din bağı) ve Makam-ı Hilâfet ve Saltanata kuvvetli bir merbûtiyetle bağlı bırakmıştı. Ermenileri medhûş (dehşet içinde) ve Avrupa'yı Ermeni meselesi ile iştigâlin abes ve beyhûde olduğu kanaatinde bırakmıştı. Anadolu'daki ve hatta Bahr-i Sefîd (Akdeniz) ve Adalar Denizi'ndeki (Ege) adalarımızda bulunan Rumlar'ı, Yunanistan'a iltihâkın mümkînü'l-istihsâl olmayan bir hayal-i ham olduğu kanaatinde bırakmıştı. Rusya ile İngiltere'yi Reval'de imparator ve kralın mülâkâtında devletimizin umûr-ı dâhiliyesine müdâhale eylemek için müştereken verilen karar ve mütekabil teahhüd ile bağlı olarak bırakmıştı. Almanya ile Avusturya ve Macaristan'ı, Makedonya'nın Sırbistan, Bulgaristan ve Yunanistan arasında taksim edilmesine kat'î bir sûrette muhâlefet ve mumâneât eylemek (mâni olmak) azim ve kararında bırakmıştı. İngiltere'yi Fransa'nın Suriye'yi işgâl eylemesine, Fransa'yı İngiltere'nin Irak'ı*

236 Bkz. **Ahmed Muhtar**-a.g.e., sh: 30

işgâl eylemesine mumâneat ve muhalefet eylemek azim ve kararında bırakmıştı. İtalya'yı, İngiltere'yi, Fransa'yı ve Rusya'yı Avusturya ve Macaristan'ın Arnavutluk'u ve Taşlıca Sancağı'ndan inerek Selânik'i işgâl eylemesine şiddetle ve her türlü vâsıta ve çâre ile muhâlefet ve mumâneat eyleme azim ve kararında bırakmıştı."[237]

Aslında bu doğru değerlendirmeye ilâve edilecek pek fazla bir şey yoksa da biz bir hususa daha temas etmek istiyoruz:

Merhum **Sultan II. Abdülhamid** ve devri için en harc-ı âlem ithamın **"istibdâd"** olduğu mâlumdur. Bütün garezkâr düşmanlarınca O, müstebid, cimri, korkak, kan dökücü vesâir sıfatlarla istham edilegelmiştir. Bunlardan **"müstebid olmak"** hâricindeki ithamların ciddiye alınmayacak derecede asılsız olduğu hususunda insaf sahibi bütün müellifler müttefiktir.[238] Buna rağmen biz, bunlara dair de, yeri geldikçe kısaca cevap vermiş bulunmaktayız.

İstibdad meselesine gelince, bu isnadın belli başlı mesnedi, devlet işlerini kendi elinde toplaması, basına sansür tatbik etmesi, jurnalciliğe revaç vermesi ve istenmeyen kimseleri merkezden uzaklaştırmak üzere sürgüne göndermesidir. Şimdi bunlara da kısaca cevap vererek, bu vesile ile **Sultan II. Abdülhamid** devrinin gerçek mâhiyetini ortaya koymaya çalışalım.

Merhumun saltanatının başlangıcında nasıl demokrat bir tavır sergilemiş bulunduğu evvelce izah edilmişti. Hatta memleketteki fikrî gelişmeyi kabul ederek meşrûtiyeti tesis etmek üzere, devlet ricâline samimiyetle bu hususta söz vermiş ve hatta bu sözünü fiilen de gerçekleştirmişti. Sonradan bu tavrından vazgeçmiş olduğu hususu da şüphesiz bir gerçektir. Peki, ama tatbikata böyle başladığı hâlde, sonradan neden bir tavır değişikliği yoluna gitmiş ve bir nevî mutlak hükümdar

---

237 **Ahmed Muhtar**- a.g.e., sh. 30-31.

238 Ezcümle **Orhan Koloğlu**- a.g.e., sh. 500; **Ahmed Reşid Rey**- a.g.e., sh. 14 vd.

gibi hareket etmiştir?!.. Muârızları ve hatta yakınında bulunanlardan bazıları[239], bu tavrı, O'nun fıtratında vehim ve istibdad meyli bulunduğu ve başlangıçtaki tavrının geçici bir tâviz olduğu yolunda izah etmektedirler ki, bu, merhumu bu tavır değişikliğine zorlayan âmilleri görmemezlikten gelmekten başka bir şey değildir.

Kendisi, harb taraftarı olmadığı hâlde başta **Midhat Paşa** olmak üzere devrin ricâli ve Meclis'in kararlılığı sebebiyle bu umûmî temâyüle inkıyad edip kerhen Ruslar'la «**'93 Harbi**» denilen harbin ihdâsına râzı olmuştu. İhtilâl yapan orduların, dâhilî nizamı bozulduğu için harb edemeyeceği gerçeği bu vesileyle tezâhür ederek düşmanın İstanbul'un bir banliyösü demek olan Ayastefanos'a (Yeşilköy'e) gelmesi felâketi karşısında, **Sultan II. Abdülhamid**, acı bir gerçekle karşılaşmıştı. Devlet işlerinin bu felâketin âmili olan insanlara bırakılması bu felâketin bir çok yenisinin daha yaşanmasına sebep olabilirdi. Bu sebeple bu hâdise O'na devlet işlerinin Bâbıâli'ye bırakılmasının doğru olmayacağı kanaatini telkin etmişti.

Teşekkül eden meclis ise, yüz on beş milletvekilinden ibâretti. Bunların kırk altısı Hıristiyan, altmış dokuzu müslümandı. Hıristiyanlardaki bizden kopma temâyülü daha ilk andan itibaren su yüzüne çıktı. Diğer taraftan altmış dokuz müslümanın yirmi beşi de gayr-i türktü. Bunların sekizi arnavut, on dördü arap ve dürzi, üçü ise kürttü ki, bunlar dahî emperyalist güçlerin telkini altındaydı. Onların sadâkatine de güvenilemezdi. Geriye kalan kırk iki Türk meb'usun, acaba kaçta kaçı fikren sağlamdı?!.. Kısa zamanda onların pek çoğunun da bozuk kafalı, Batı devletlerinin büyükelçileri ile teşrik-i mesâî eden, hatta gerektiğinde gayr-i müslimlerle gönül birliği hâlinde olabilen kimseler olduğu

---

239 *"**Sultan Hamid**'in gerek fıtraten müstebid ve mutlak bir hükümdar olması..."* (**Tahsin Paşa**- a.g.e., sh. 89)

*"**Sultan Hamid**, vehhâm ve câhildi. Vehmi, cinnet-i vâhide hâline gelmişti."* (**Ahmed Reşid Rey**- a.g.e., sh. 48)

ortaya çıkmıştı. Böyle bir meclisle devleti meşrûtî bir nizamla yürütmenin imkânsızlığını kavrayan **Sultan II. Abdülhamid**, îlân olunan **"Kanun-i Esâsî"**nin kendisine verdiği selâhiyeti kullanarak meclisi dağıtmaktan ve Kanun-i Esâsî'yi askıya almaktan dolayı aslâ kınanamaz. Tabiatıyla O'nu, devlet işlerini kendi elinde toplamaya icbar eden devlet ricâlinin başkaca kifâyetsizlik ve ihânetleri de zaman zaman ortaya çıkmıştır ki, bunlar da yeri geldikçe izah olunacaktır.

Basına sansür tatbik etmesini kınamak da büyük bir haksızlıktır. Basın hürriyeti, samimiyet ile kâimdir. O günkü Türk basınında yazı yazanların pek çoğunun ecnebî devlet büyükelçiliklerinden tahsisatları bulunduğu bugün ortaya çıkmış bir gerçektir.[240] Kaldı ki, devrin en

---

240 Bunu o devirde gazeteceilik yapmış, İttihadçı ve dönme (Sebataist) olan **Ahmed Emin Yalman** bile itiraf ederek diyor ki:

*"Bundan başka gazetelerden çoğu ecnebî parası alıyorlar ve bunun karşılığı olarak memlekette fitne ve karışıklık çıkarıyor, emellerine bilerek bilmeyerek âlet oluyorlardı. O sırada bir ecnebî hükümetten, bir ecnebî banka ve şirketten para almak, bir gazetenin tıpkı satışı gibi, ilân gibi, normal gelir kaynaklarından biri sayılıyordu. Bütün gazeteler ecnebî parası alır mıydı? Bu elbetteki, iddia edilemez. İttihad Terakkî'nin «**Şûra-yı Ümmet**», «**Hakikat**» gibi adlar altında çıkardığı gazetelerin ecnebî parası aldıkları hatıra gelemez. **"Tanin"** için «Ruslardan para alıyor, Rus Baştercümanı matbaadan çıkmıyor.» tarzında söylenen sözleri ben bir iftira sayarım. Fakat her gün takım takım yazılarla ortalığı bulandıran ve normal ve meşrû gelirlerle yaşamalarına ihtimal olmayan büyük bir kısım gazetelerin ecnebî parası aldıklarına şüphem yoktur.*

*Ne yazık ki, kendi mensup olduğum, sevdiğim, başarısı için kendi sahamda var kuvvetimle uğraştığım **"Yeni Gazete"**de de ecnebî parası büyük bir rol oynuyordu.*

***"Takvimden Bir Yaprak"** sütununu yazan **Mahmud Sâdık, Hakkı Behiç, Nâzım Poroy, Acem Hüseyin** gibi arkadaşlarla beraber biz tamamıyla dürüst ve temiz bir gazeteciliğin arkasında idik. Ecnebî parasıyla ilgili yazarlarla hiçbir temasımız yoktu. Gazetedeki münasebet tarzı, **Abdülhamid** devrinde **"Sabah"** da gerçek yazarlarla Padişah duâsından başka bir şey yazmayan iki yazar arasında olduğu gibi idi. İngiliz sefâretinin ortalığı bulandırma hareketinde en esaslı rolü oynayan Baştercüman **Fitzmaurice**, yardımcı İrlandalı **Ryna**, Reuter Ajansı muhabiri **Rendall**, Times muhabiri **Graves**, sık sık Yeni Gazete'ye uğruyorlardı. **Abdullah Zühdü** ile ve siyâsî*

nâmlı şâiri **Tevfik Fikret**'in, ermeni sûikastçiye methiye düzmesi, **Ahmed Refik** gibi bir tarihçinin bu sûikasdi bir **"hareket-i kahramâne"** olarak tavsîf etmesi[241] ve benzer gâfilâne beyânlar hatırlanırsa, **Sultan II. Abdülhamid**'i bu şartlar içinde basını kontrol altında tutmasının lüzum ve ehemmiyeti anlaşılır.

Kendisinin istibdadla ithâmına medâr olan bir diğer husus da **"jurnalcilik"**tir. Halbuki pek çoğu asılsız olsa bile **Sultan II. Abdülhamid**'in bu sayede büyük bir istihbarat ağı kurduğu ve bunu sadece ülke dâhilinde değil, düşman ülkeler nezdinde de gerçekleştirdiği anlaşılır. Bu jurnal bahsi, evvelce izah edilmiş olduğu cihetle burada fazla tafsîlât vermek yoluna gitmiyoruz. Ancak şu kadarını söyleyelim ki, amcası **Sultan Abdülaziz** istihbârâtsızlığın kurbanı olmuştu. Jurnalciliğe revaç vermesi -biraz da- bu vak'adan aldığı ders sebebiyledir.[242]

Merhumun **"müstebidlik"**le itham olunmasına mesned ittihaz edilen sebeplerden biri de lüzum gördüğü bazı şahısları merkezden uzaklaştırmak üzere, **"sürgün etmesi"**dir. Evvelâ şunu söylemek gerekir ki, bu selâhiyeti kendisine **Midhat Paşa**'nın kaleme almış bulunduğu Kanun-i Esâsî'nin 113. maddesi vermiş bulunuyordu. Kânunen sahip olduğu bir selâhiyetten dolayı Padişah'ı kınamak, herhâlde câiz ve mâkul olamaz. Ancak merkezden uzaklaştırılan şahıslar hakkında bazen takdir hatası yapılmış olabilir. Bu da tabiîdir. Ancak bu husustaki tenkidler, böyle takdir hatalarıyla vâkî olan istisnalar hakkında olmayıp sürgünün kendisi hakkındadır.

---

*muharrir **Saffeti Ziya** ile uzun konuşmalar yapıyorlardı. Bu arada **Kâmil Paşa**'nın İngiliz siyasetine ateşli bir şekilde bağlı olan oğlu **Amiral Said Paşa** da buhranlı günlerde matbaaya geliyordu. Benim aldığım intiba gazetenin zamanına göre hem İngilizler'den, hem de Avusturyalılar'dan para aldığı yolundaydı."* (**Ahmed Emin Yalman**- Gördüklerim ve Geçirdiklerim, c: I, İstanbul, 1970, sh: 86 vd.)

241 **Ahmed Refik-Sultan Abdülhamid-i Sânî** ve Devr-i Saltanatı, c: III, İstanbul, 1327, sh: 1135.

242 **Tahsin Paşa**- a.g.e., sh. 67.

Uzun müddet mâbeyn başkâtipliğini yapmış bulunan **Tahsin Paşa**, bu hususta şunları söylemektedir:

*"**Sultan Hamid**, İstanbul'dan birçok kimseleri jurnaller üzerine vilâyetlere teb'îd (uzaklaştırma) etmişti. Bu teb'îd edilenlerin bir kısmı, hiçbir vazifeyi hâiz olmayarak sadece bir maaşla ikamete memur edilirler, bir kısmı da memuriyetle gönderilirlerdi."*[243]

Bu beyânın mânâsı şudur: Merkezden uzaklaştırılanlar, devlet memuru olmasalar bile gittikleri yerde devletten maaş almaktadırlar. İhtimal bu sebepledir ki, İttihadçıların zulüm ve şekâvet devrini idrâk etmiş bulunan **Süleyman Nazif**:

"Hasret olduk eski istibdâda biz"

demek mecburiyetinde kalmıştır. **Sultan II. Abdülhamid**'in bu maaşlı sürgünleriyle İttihadçıların tatbikatını mukayese etmek, herhâlde hayli ibretli olsa gerektir!..

Tahsin Paşa, Padişah'ı **"vehimli"** ve **"fıtraten müstebid"** [244] bir hükümdar olarak değerlendirmesine rağmen çok tenkid ettiği bu vehim ve istibdadı da Sultan'ın şahsından ziyade etrafındaki kadroya ve ekseriyetle **Said Paşa**'ya atfetmektedir.[245]

Bu maaşlı sürgünlere ilâveten bazen merkezden uzaklaştırılan kimselerin ceplerine yüklü bir para da konuyordu. Bunun çok bilinen misali ise, **Midhat Paşa**'nın İzzeddin Vapuru ile sürgüne gönderilirken cebine beşyüz altın harçlık (!) konulmuş olmasıdır.[246]

---

243 **Tahsin Paşa**- a.g.e., sh. 146

244 **Tahsin Paşa**- a.g.e., sh. 89 ve 139.

245 *"**Sultan Hamid**, gerçi müstebid bir Padişah'tı. Ancak bu ne kadar doğru ise, Hünkâr'ın istibdad yolunda muttasıl teşvik edildiği de o kadar doğrudur. Makam-ı Saltanat'ı işgal eden **Sultan Hamid**'le hükümetin başında bulunan **Said Paşa**'nın mutlakiyet-i idâreyi idâme hususunda hemfikir ve hemkanaat olduklarına bence aslâ şüphe yoktur."* (**Tahsin Paşa**- a.g.e., sh. 77)

246 *"Merhum **Dr. Abdullah Cevdet**, Trablusgarb'a sürülürken bütün müterâkim aylıklarının bir torba gümüş Mecidiye olarak Başzabtiyeye getirilip kendisine verilmiş olduğunu bir gün **Sultan Hamid**'e rahmet okuyarak ve o zamanki muhalefetine nedâmet ederek bana*

Üstelik bu sürgünlerin bir çoğunda jurnal sadece bir bahâne idi. Sürgünün asıl sebebi ise, bir suç veya idârî kusurdu. Jurnalle siyâsî bir suç isnad olunarak sürülmek yüz kızartıcı olmayıp çoğu kere **"ahrar"**dan sayılarak iftihar vesilesi oluyordu.

Gerçekten bazen yüz kızartıcı bir suç işleyenler, bu suçları küllenip unutulduktan sonra uydurma bir jurnalle sürgüne gönderiliyorlardı. Sultan'ın böyle hareketlerde maksadı, o kimsenin yüz kızartıcı suçundan dolayı cezalandırılmış olması âile efrâdının mahcubiyetine sebep olacağı cihetle onların korunması idi. Buna dâir evvelce câlib-i dikkat bir misal zikretmiştik.

Sürgünlerin bazen cebine harçlık bile konularak ve maaşlı olarak merkezden uzaklaştırılmış olmalarını, bazen de memuriyetlerinin taşraya nakledilmelerini ele alarak Padişah'ı itham edegelenlerden hiçbiri bundan **Midhat Paşa**'ya bir mes'ûliyet payı çıkarmak gereğini duymamışlardır. Halbuki Padişah'a bu selâhiyeti veren

---

*teessürlerle anlatmıştı. **Sultan Aziz**'in katliyle alâkadar olarak Kastamonu'dan getirtilip Yıldız'da muhâkeme edilen Mabeynci **Seyyid Bey**'in zarûret içinde kalan karısı **Kevser Hanım**, Mâbeyn'e çok şiddetli bir telgraf çektiğinden dolayı tekdîre uğradığ hâlde, maîşetinin temini için derhal vâliye emir verilmiştir. **Midhat Paşa** bile hudut hâricine çıkarılırken cebine beş yüz altın konulmakta kusur edilmemiştir. Bu gibi deliller nâmütenâhîdir."* (**İ. Hâmi Danişmend**- a.g.e., sh. 287)

İbnü'l-Emin, **Midhat Paşa**'ya ihsân edilen bu beşyüz altınla ilgili olarak eserinin 364. sahifesindeki bir dipnotta:

*"**Midhat Paşa**'nın talebi üzerine beş yüz altın verildiğini **Said Paşa** söylediği gibi kendi de teşrîfât nâzırı **Kâmil Bey**'e yazdığı 29 Teşrîn-i Sânî 1293 tarihli mektupta «Dersaâdetten hareket-i âcizânemde ihsân buyrulan beş yüz lira...» dediği hâlde -Mısır'dan İstanbul'a geldiği zamandan vefâtına kadar evime devam eden- **Ahmed Sâib**'in -bazı mebâhisi tarihe müstenid hikâyeye benzeyen- eserlerinden "**Sultan II. Abdülhamid**'in Evâil-i Saltanatı" isimli kitabında «**Said Paşa**'nın kendisine teslim ettiği beş yüz lirayı bir tebessüm-i müstehziyâne ile efendimizin ihsanlarına muhtaç kullarından değilim. Bu paranın Beytülmâl-i Müslimîn'de kalması daha muvâfıktır.» diyerek red etmiş olmasından bahsetmesi, tarih nâmına yazılan bazı sözlerin hakîkate ne derece tevâfuk eylediğini gösterir."* demektedir. (**İbnü'l-Emin**, a.g.e., sh. 364)

113. madde, Kanun-i Esâsî'de O'nun tensibiyle yer almış bulunuyordu. Bu demektir ki, **Abdülhamid** muârızları tenkitlerinde aslâ âfâkî (objektif) ve hakkaniyetle fikir beyân etmemektedirler.

Sultan II. Abdülhamid merhumun hakkındaki en yaygın ithamlardan biri de O'nun ordu ve donanmayı ihmal etmiş olmasıdır. Halbuki bu itham da aslâ doğru değildir. Şöyle ki:

«'93 Harbi» felâketini görmüş olan **Sultan II. Abdülhamid** biraz da kan dökmeye mütemâyil olmaması sebebiyle, kendisine amcası **Sultan Abdülaziz**'den farklı bir siyâsî rota çizmişti. O da düşmanlarıyla harb etmek yerine, onlar arasındaki ihtilâfları tahrik etmek sûretiyle harbi önlemek ve bu sayede ülke dâhilinde büyük bir umran faaliyetini gerçekleştirebilmekti. Diğer taraftan O, masrafı mûcip olan harb-darb yerine emperyalist devletlerin büyükelçilerini çeşitli hediyeler ve dolaylı rüşvetlerle[247] istediği istikamete imâle etmek yolunu tutmuştur. Hatta İngiliz emperyalizmini, Osmanlı aleyhindeki emelleri itibariyle dizginleyebilmek için onların karşısına Almanlar'ı mâhirâne bir sûrette çıkarmak da O'nun tâkip ettiği bu siyâsetin bir icabı olarak gerçekleşmiştir.

---

247 Bu hususta zikredilebilecek olan vak'a pek çoktur. Biz bunlardan sadece birisini nakledelim:

*"Balkan Devletleri'nr karşı tâkip edilen siyâsetin esası, bunlar arasındaki rekabet, zıddiyet ve münâfeseti muttasıl körüklemek ve bu devletlerin anlaşmalarına imkân bırakmayacak meseleler çıkarmak idi. Bu hususta **Sultan Hamid**, en ziyâde Karadağ prensi **Nikola**'dan istifâde etmişti. **Prens Nikola**, İstanbul'a geldiği zaman kendisine fevkalâde ikram edilmişti. Zât-ı Şâhâne prense Boyacıköyü'nde güzel bir yalı vermişti.*

***Sultan Hamid**, Prens'in müzâyaka zamanlarında da muâvenete şitâp ederek kendisine iki defa 20 bin altın hediye etmişti. Karadağ Prensliği'nin İstanbul'da **M. Bakiç** isminde bir maslahatgüzârı vardı. Prensin adamlarından olan bu zât, iki hükümdar arasındaki münâsebâtın takviyesine çok çalışmıştı. Karadağ'a karşı tâkip edilen siyâset, Sırbistan ve Karadağ Hükümetleri arasındaki rekabeti arttırmaktan hâlî kalmıyordu."* (**Tahsin Paşa**- a.g.e., sh. 63)

Diğer taraftan donanmaya yatırım, o günkü şartlarda bugünkü uçak sanâyiine yatırım gibi son derecede riskli idi. Çünkü bu sahada süratli bir gelişme yaşanıyordu. Her an daha süratli gemiler inşâ ediliyor ve eskiler sür'atle demode bir duruma düşüyordu. Bu durumda O'nun donanmayı Haliç'e çekip yeni yatırımları kısması, hem tâkip ettiği siyâsetin bir icabı ve hem de devâsâ bir seviyeye çıkmış olan borçları ödemek gâyesi ve gemi sanâyiinin bu husûsiyeti gibi sebeplerle idi. Bununla beraber O'nun donanmayı Haliç'e çekerek çürüttüğü ve askerî yatırımlar yapmadığı yolundaki ithamlar da doğru değildir. Bu yoldaki ithamı diline dolayarak Hâtırât'ında sayfalar dolusu beyânda bulunmuş olan eski dâhiliye nâzırlarından **Ahmed Reşid Rey**, bu beyanlarına rağmen:

"Ensaldo fabrikasında Mesudiye tâmir ve tecdid edilmiş, Hamidiye ve Mecidiye isimleriyle yeniden iki kruvazör inşâ ettirilmişti."[248] demektedir.

Kaldı ki, saltanatının başlangıcında **Sultan II. Abdülhamid**, henüz harbsiz-darpsiz bir siyâseti tâkip etmek mecburiyetinde kalmadan önce donanma üzerindeki hassasiyetini göstermişti. Gerçekten Ruslar, Ayastefanos'a geldiklerinde bize dikte ettirdikleri muâhedeyle donanmanın kendilerine teslimini ısrarla istemeleri üzerine:

"-Donanmayı gâib etmemek için canımı fedâya hazırım!.."[249] diyerek mukavemet etmiş ve Ruslar'ı bu taleplerinden –devletin mağlup duruma düşmüş olmasına rağmen- vazgeçirebilmişti.

Sultan II. Abdülhamid'i donanmayı ihmal etmek ve hatta Haliç'e çekip çürütmekle itham edenlere hatırlatılacak en ehemmiyetli hususlardan biri de şudur:

Dünya'da olup bitenleri günü gününe tâkip eden **Sultan II. Abdülhamid**, denizaltı icadından haberdar

---

248 **Ahmed Reşid Rey**- a.g.e., sh. 38
249 **İbnü'l-Emin**- a.g.e., sh. 1291.

olur olmaz Berlin'deki Denizateşesi Binbaşı **Halil Bey**'i bunun 1885 yılı Ekim ayında Kopenhag'da yapılacak olan tatbikat merâsimine göndermiştir.

Bu ilk denizaltının Yunanlılar tarafından satın alınmış olmasından telâş eden **Sultan II. Abdülhamid**, elini çabuk tutarak Taşkızak tersanelerinde önce **"Hamidiye"**, sonra **"Abdülmecid"** isimleriyle iki denizaltı inşa ettirdi ve bunların tatbikatından oldukça iyi neticeler alındı.

Bu meseleyi oldukça iyi bir şekilde inceleyen bir makalede deniliyor ki:

*"**Abdülhamid**'in, **Sultan Abdülaziz**'in binbir emekle oluşturduğu Dünya'nın üçüncü büyük donanmasını Haliç'te çürümeye terk ettiği iddiası, dönemin bahriye subayları arasında olduğu kadar **Abdülhamid** aleyhtarları arasında da yaygın bir kabul görmüş ve bugün bile çeşitli vesîlelerle tekrar tekrar gündeme sürülerek **Abdülhamid**'in **"akılsız despotizmi"**ne misal olarak gösterilir. Ancak bu iddia ve sahipleri; suçlanan Hakan'ın aynı zamanda Dünya'daki ilk denizaltı filolarından birinin kurucusu olması, üstelik bu ilk denizaltı gemilerimizin bedelini devlet hazinesinden değil, Hazine-i Hâssa'dan, yani padişahların şahsî vâridât ve masraflarına âid işlerle alâkalı hazineden karşılamış olması olgusu karşısında çaresiz tutunacak dal aramak zorunda kalmaktadır. Sözümona denizciliğe düşman bir padişah, neden durup dururken, üstelik kendi cebinden denizaltı yaptırsın ve bunu donanmamıza bağışlasın, böylelikle Dünya'daki bir çok ülkeden önce denizaltı filosu kurma yönünde bir hareketi başlatmış olsun?!.."*[250]

Kara ordusunu bir ihmale kurban etmek yolundaki iddia da doğru değildir. Askerin her Allah'ın günü, karavanasından saraya örnekler gelir ve Padişah bunları bizzat gördükten sonra eğer onların iyi beslemelerine kifâyet etmeyecek vasıfta iseler, gerekenlere tâlimâtlar

---

250 **Mustafa Armağan- Abdülhamid**'in Hakkı **Abdülhamid**'e, Tarih ve Düşünce Dergisi, s: 53, Ekim, 2004.

yağdırırdı.[251] Bu hususta **Tahsin Paşa**, şöyle demektedir:

*"Ordularda erzak ve muayyenâtın noksan kalması veya vakt ü zamanında verilememesi nâdir değildi. Halbuki **Sultan Hamid**, İstanbul'daki birinci ve ikinci fırkalar ve donanma efradı hakkında bu kabil noksanlara aslâ müsâmaha etmez ve bunları ne bahasına olursa olsun ikmâl ettirirdi."* dedikten sonra bunun câlib-i dikkat misallerini de nakletmektedir.[252]

Sultan II. Abdülhamid, askerin sadece böyle yiyeceğine müdahale etmez, onların tâlimlerine de itina edilmesini sağladığı gibi en modern silâhlarla techiz edilmelerini temin etmek üzere –borç ödeme hususundaki gayretine rağmen- yeni silâh satın alınması yoluna da gitmiştir. Meselâ 1885'ten itibaren Boğazlar Krupp topları ile korunmaya başlanmış, kara ordusu neferleri Alman yapımı modern mavzer tüfekleri ile techiz edilmiştir.[253]

---

251 *"**Sultan Hamid**, yemeklerin terkîbâtı ile vücudun sıhhati arasındaki alâkayı derpiş ederek askere iyi yemek verilmesi için sık sık tebliğatta bulunurdu. O zaman mer'î olan usûle göre bütün kışlalarda pişen yemeklerden nümune olarak birer karavana her gün saraya gönderilir, bunlar dâire-i hümâyunun kapısı önüne getirilerek yan yana dizilir, Hünkâr vakti muayyende çıkarak buraya gelir, doktorlara yemekleri muâyene ettirirdi.*

Harbiye ve Bahriye mekteplerinde talebeye verilen yemeklerin nümuneleri, her gün mektep talebesinden iki efendi vâsıtasıyla saraya gönderilir, bunlar da diğerleri gibi dâire-i hümâyun önüne getirilerek muâyene ettirilir ve bu talebenin beherine her defasında ikişer altın verilirdi." (**Tahsin Paşa**- a.g.e., sh: 157)

252 **Tahsin Paşa**- a.g.e., sh. 139

253 *"Ruslar, özellikle Osmanı bahriyesindeki gelişmeleri yakından izliyor, kendi savunmalarını ilgilendirdiği için Boğaziçi'ndeki askerî tahkîmâta büyük önem atfediyorlardı. Oysa 1886'da **Abdülhamid**'in satın almış olduğu Krupp topları çoktan kurulmuştur, Boğaziçi'nin Karadeniz girişindeki kalelere... kaldı ki, 1885'te **Woods Paşa**'nın The Times'a yazdığı makalede denildiği gibi, Osmanlı donanması da artık «**'93 Harbi**»ndeki donanma değildir. Yeni torpidobotların satın alınması ve bunların Nordenfelt toplarıyla donatılmış olmasıyla da sınırlı kalmamıştır olaylar. Türkler, İstanbul'da bir **"roket makinesı fabrikası"** kurmak için bir "plant" inşa etmiş ve daha sonra bu ro-*

Sultan II. Abdülhamid, bu sulhçü siyâsetine rağmen «**'93 Harbi**» felâketinden aldığı dersle İstanbul ve Çanakkale Boğazları'yla Çatalca istihkâmlarını, Doğuda ise Aziziye tabyalarını tahkîm etmiş ve bunun fâidesi de Balkan ve Birinci Cihan Harpleri'nde ziyâdesiyle görülmüştür.

O'nun devrinde «**'93 Harbi**» istisna edilirse, bir tek harp yaşanmıştır: 1897 tarihli **"Teselya Harbi"** de denilen **"Türk-Yunan Harbi"**!.. O da zaferimizle sonuçlanmıştır. Hiç ordu ihmal edilmiş olsa böyle bir zafer kazanılabilir miydi?! Batılı Devletler, engel olmasa **Gâzi Edhem Paşa**, neredeyse Atina'ya girecekti!..

Sultan II. Abdülhamid, bilhassa Balkanlar'da zuhur edebilecek bir harbe karşı her zaman tedbirli bulunmayı aslâ ihmal etmez, bu hususta alâkadarları sık sık ikaz ederdi. Bu hususta **Tahsin Paşa** diyor ki:

*"Balkanlar, **Sultan Hamid** için dâimî ve esaslı gâilelerden biri idi. Burada statükoya hâlel gelecek ve bilhassa İngiltere işin içine karışacak olursa bu yangının söndürülmesi müşkil ve hatta imkânsız olacağı kanaatinde idi. Balkan yangınının kıvılcımları Pâyitahta ve hatta Makam-ı Saltanat'a sıçramak ihtimali vardı."*

"...."

*"Bunlar Yıldız'ca mâlum olduğundan Bulgaristan'ın rüesâ-yı hükümeti dâima tatyip edilirdi. Mamafih Balkan cihetinde bir harp zuhur edecek olursa buna karşı tedâriksiz ve hazırlıksız bulunmanın tehlikeleri gayr-i kabil-i telâfî olacağı bilindiğinden sarayda münakit askerî komisyon –ki Serasker'in riyâsetinde **Müşir Edhem** ve **Ömer Rüşdü** ve **Şâkir Paşalar**'la **Ferik Şâkir Paşa**'dan müteşekkildi- daima ikaz olunur, her ihtimale karşı hîn-i hâcette ne kadar vakitte, ne miktar asker toplanabileceği ve Rumeli'den çarçabuk cemolunacak kuvvetin ne miktarda olacağı ve bunun tezyîdi çâresi olup olmadığı ve Anadolu'dan*

---

ketleri (torpidoları) Kağıthâne doklarında teste tâbî tutmuşlardır. Bu roketlerin, muhtemel Rus saldırılarına karşı savunma silâhı olarak tasarlandığı anlaşılıyor." (**Mustafa Armağan**- a.g.m.)

asker yetişinceye kadar hududun muhâfazası ve düşmanın tevkifi neye mütevakkif bulunduğu muttasıl komisyondan sorulur, karar istenilirdi."[254]

Sultan II. Abdülhamid merhumun devrinin değerlendirilmesinde en ehemmiyetli husus, O'nun tâkip ettiği harbi önleme siyâseti sayesinde ülkeye bir nefes aldırmış ve bundan istifade ile büyük bir ümran ve kültür faaliyetine girişmiş olmasıdır. Şimdi biraz da merhumun devri için en takdire şâyân olan bu ümran faaliyetlerinden bahsedelim.

C- SULTAN II. ABDÜLHAMİD DEVRİNDE KÜLTÜR VE ÜMRAN HİZMETLERİ

Sultan II. Abdülhamid merhûmun ülkesi ve milleti için en takdire şâyân hizmetleri, O'nun takip ettiği **"Hâricî Siyâset"** ile **"Kalkınma Hamleleri"**nde, yani ümrân faaliyetlerinde tezâhür etmiştir.

Hâricî siyâseti, hepsi de Osmanlı'ya düşman olan emperyalist devletleri birbirlerinin emellerini baltalamaya imâle etmek, Balkan kavimleri arasındaki ihtilâfları körüklemek ve yeni anlaşmazlık sebepleri ihdâs ederek onların birleşmelerini önlemek sûretinde hülâsa edilebilir. Diğer taraftan akıllara durgunluk verecek derecede bir istihbârât ve propaganda ağı kurarak; bunu hem düşman emellerini dakik bir sûrette takip ve hem de müslümanların ittihadı için müessir bir sûrette kullanmak yoluna gitmiştir. Bunun Japonya'dan Amerika'ya kadar geniş bir yelpaze içindeki tatbikatını **"Hilâfet Siyâseti"** bahsinde -hulâsatan- nakletmiş bulunmaktayız.

Dâhilî siyâsette ise, bir nevî **"örfî idâre"** (sıkı yönetim) tatbik ettiği münâkaşa edilemez bir gerçektir. Ancak devlet ricâlinin kifâyetsizliği ve memleket münevverlerinin Batılı emperyalistler ve masonik çevreler tarafından olabildiğince ifsad edilmiş bulunmaları sebebiyle devlet işlerini Saray'da temerküz ettirmeye mecbur kalmış olduğunu kabul etmek ve kendisini bundan dolayı mâzur görmek gerekir.

---

254 **Tahsin Paşa**- a.g.e., sh: 64-65

السلطان ابن السلطان الغازی عبدالحمید خان ثانی

Sultan II. Abdülhamid merhûmun 1900 yılındaki 25. cülûs yıldönümünde günlük gazetelerden birinin serlevhası

Gerçekten saltanatının başlangıcında gayet demokrat bir tavır ortaya koymuşken «**'93 Harbi"** fâciası ve ilk mecliste tezâhür eden ayrılıkçı tezâhürler, O'nu çok tenkid edilen ve istibdat olarak adlandırılan otoriter bir idâre tesisine mecbur bırakmıştır. O, milletvekillerinin ayrılıkçı temâyüllerine şâhid olunca, Kanun-i Esâsî'ye sâdık kalmakla, memleket bütünlüğünü muhafaza etmek hususunda bir tercihte bulunmak mecburiyetinde kalmıştır. Bu durumda Kanun-i Esâsî'yi rafa kaldırarak ülkesinin dağılıp parçalanmasını önlemek yolunu tutmuştur. Böyle yapmasaydı, devlet daha o gün ortadan kalkardı. Nitekim II. Meşrûtiyet'ten sonraki süratli yok oluş bu gerçeğin fiilî bir isbatıdır.[255]

Bununla beraber O, meşrûtî idâreye son verirken Kanun-i Esâsî'yi **"ilgâ"** etmemiş, sadece onu geçici olarak yürürlükten kaldırmıştır.[256] Bunun sebebi de, şartlar tahakkuk edince, onun tekrar mer'iyyete (yürürlüğe) koymak husûsundaki düşüncesiydi. Nitekim uzunca bir fâsıladan sonra da olsa, böyle yapmıştır. Peki gerçekleşmesi beklenen şartlar acaba neydi?!.. Hiç şüphesiz, kültür seviyesinin yükseltilmesi idi.[257]

Bu sebepledir ki, **Sultan II. Abdülhamid** devrinde girişilen ümrân faaliyetlerinin en ehemmiyetlileri Maarif sahasında olmuştur. O derecede ki, memleket dâhilinde

---

255 **İ. Hâmi Danişmend**- a.g.e., sh. 311'de:
"Herhâlde ilk Meclis-i Mebusan'ı dağıtmayıp devam ettirmiş olsaydı, Osmanlı imparatorluğu 20. asrı idrâk edemeyip daha 19. asrın sonlarında inhilâl edip giderdi. II. Meşrutiyet'in kanlı ve hazin tarihi, bu acı hakikatin en büyük delilidir." demektedir.

256 *"...İlk Meclis-i Mebusan tâtil edildiği zaman Meşrûtiyet ilgâ edilmemiş, Kanun-i Esâsî her sene muntazaman ve mütemâdiyen devlet salnâmelerine dercedilmiş ve hatta **"kayd-ı hayat"** ile tayin edilmiş olan âzâsı öldükçe azalan **"Meclis-i Âyân"** hiçbir zaman içtimâ etmemekle beraber resmen mevcudiyetini dâima muhafaza etmiştir."* (**İ. Hâmi Danişmend**- a.g.e., sh. 356)

257 *"...Yakınlarından işittiğimize göre, bir milletin hürriyet ve meşrûtiyete kavuşması için daha olgunlaşması ve câhillikten kurtulması lâzımdır, dermiş. Bunun için yabancı dil öğrenimi ve okullaşmanın artmasına önem verilmeliymiş."* (**Celâl Esat Arseven**- Sanat ve Siyâset Hâtıratım, İstanbul, 1993, sh: 92)

saymakla bitmez mektep açmıştır ki, bunların pek çoğu sahalarında ilktir:

Memlekette münevverlerin kültür seviyesini yükselten **"Mekteb-i Mülkiye"**, **"Mekteb-i Hukuk"** ile Fen ve Edebiyat şûbelerini ihtivâ eden **"Dârulfünûn"** (Üniversite), **"Mekteb-i Sanâyi-i Nefîse"** yani Güzel Sanatlar Akademisi, **"Hendese-i Mülkiye"** yani Yüksek Mühendis Mektebi, **"Dâru'l-Muallimîn-i Âliye"** yani Yüksek Muallim Mektebi, **"Mekteb-i Ticâret"**, **"Halkalı Ziraat Mekteb-i Âlisi"**, **"Ticâret-i Bahriye Mektebi"** yani Yüksek Denizcilik Okulu, **"Dâru'l-Muallimât"** yani Kız Muallim Mektebi, **"Kız Sanâyi Mektebleri"**, **"Orman ve Maâdin Mektebi"**, bir çok **"Lisan Mektebi"**, dilsiz ve âmâ mektepleri ile hemen hemen bütün kaza merkezlerinde **"Rüşdiye"**ler yani ortaokullarla vilâyât merkezlerinde **"İdâdî"**ler, yani liseler açmış ve bunlar için sayısız ve büyük bir binalar inşâ etmiştir. Bugün Anadolu'nun eski vilâyetlerinde mevcud olan liselerin çoğu O'nun eseridir. Yalnız İstanbul'da açtığı lise sayısı altı tanedir. Bunlar hâlâ tedrîsâta devam etmekte olduğu gibi O'nun tesis ettiği mektepler, bugünkü coğrafyamıza münhasır da değildi. Bu itibarladır ki, bunların tam bir listesini sunmak, imkânsız denecek derecede güçtür. O zaman **"ibtidâî"** denilen bugünkü ilk mektepleri belli başlı köylere kadar şümullendiren de **Sultan II. Abdülhamid**'dir.

Diğer taraftan **"Mekteb-i Hukuk"** ve **"Dâru'l-Muallimîn"** (Yüksek Muallim Mektebi) ile **"Dâru'l-Muallimât-ı Âliye"** (Yüksek Kız Muallim Mektebi) gibi müesseseler İstanbul'a münhasır olmayıp belli başlı vilâyet merkezlerinde de tesis edilmişti.

Bu mektep tesis etmek faaliyeti yanında, yine kültüre hizmet cümlesinden olmak üzere, bir çok müze ve kütüphâne tesis etmiştir.[258] **"Müze-i Hümâyun"** (Eski Eserler

---

258 **Tahsin Paşa**- a.g.e., sh. 156'da:

*"**Sultan Hamid**, kıyafethânelerin tarihe hizmetlerini takdir ederdi. Bu maksadla bir askerî kıyafet müzesi tesisine teşebbüs ve bu vazifeye **Mahmud Şevket Paşa** merhumu memur etmişti. **Mahmud***

Müzesi), **"Askerî Müze"**, **"Beyazıd Umûmî Kütüphânesi"** ve **"Yıldız Kütüphânesi"** yanında Haydarpaşa'daki Tıp Fakültesi de O'nun eseridir. Ülkemizde tıp tahsiline büyük bir ehemmiyet atfeden[259] **Sultan II. Abdülhamid**, bu ilmin terakkîsi için dışarıdan pek çok dirâyetli tıp hocaları getirtmiş ve pek çok hastahâne tesis etmiştir ki, bunlar başta **"Şişli Etfal (Çocuklar) Hastahânesi"** olmak üzere hemen hepsi hâlâ hizmet vermeye devam etmektedir.

Bir çok askerî mektepler de O'nun eseridir. Almanya'dan muallim subaylar getirttiği gibi pek çok Türk subayını da bilgi ve tecrübesini arttırmak için Almanya'ya tahsile göndermiştir.[260] Diğer taraftan orduyu en modern silâhlarla techiz edebilmek için Dünya'daki gelişmeleri takip ederek silâh alımına himmet etmiş, pek çok askerî Rüşdiye ve İdâdî (Orta mektep ve lise) açmak sûretiyle sulhçü siyâsetine rağmen ordunun inkişâfına hizmet etmiştir.

"Darülaceze", Sirkeci'deki **"Yeni Postahâne"** ile

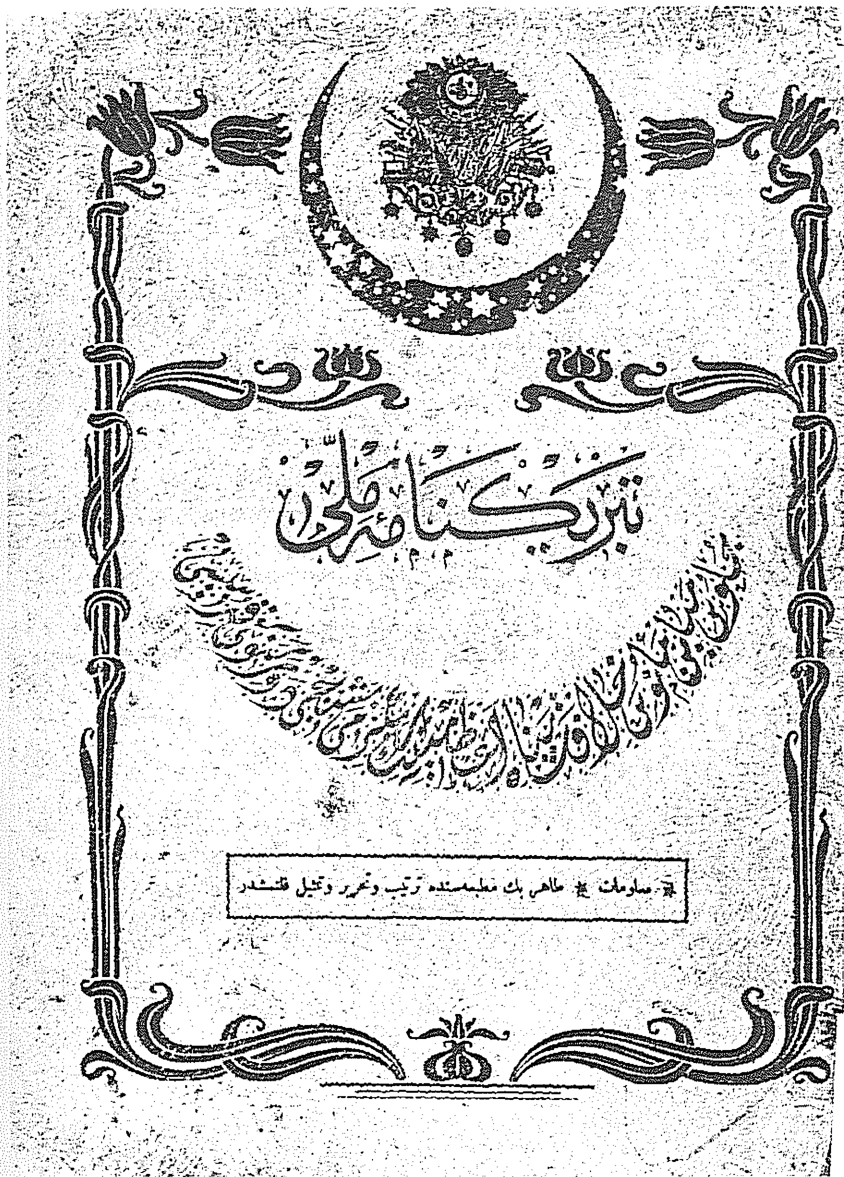
***Şevket Paşa** bu iş için çok çalıştı. Bir hayli âsâr topladı ve nihayet yedi yüz tarihinden o güne kadar sunuf-i askeriye efrad ve zâbitân ve ümerâ ve erkânının üniforma ve silâhlarını gösterir bir müze tertibine muvaffak oldu."* demektedir.

259 *"...**Sultan Hamid**'in tabâbete itina-yı mahsusu vardı. Doktorluğun ilerlemesine pek ehemmiyet verirdi."* (**Tahsin Paşa**- a.g.e., sh. 156)

*"Gülhâne'deki Tıp Fakültesi'nde meccânen muâyene ve muâlece (tedâvî) günleri vardı. Fukara-yı ahâlî bundan istifade ederdi. Fakültenin Haydarpaşa'ya nakli üzerine bu kolaylık ortadan kalktığı kendisine arz olunmuştu. **Sultan Hamid** Gülhâne Müessesesi'ni o vakit belediyeye devrettirdi ve meccâne muâyene ve muâlece usûlüne kema fissabık (eskiden olduğu gibi) devam olunmasını emretti."* (**Tahsin Paşa**- a.g.e., sh. 157)

260 Almanya'da vefât eden Türk subayları için Berlin'de altmış dönüm bir arazi satın alarak burada bir **"Türk Şehidliği"** tesis etmiştir. Bugün Diyânet'in himmeti ile, orada Osmanlı üslubunda bir câmi inşâ edilmiş bulunmaktadır.

O vakit Almanya'da tahsilde olan bir avuç Türk askeri için böyle bir şehidlik tesis edilmişken, ne yazıktır ki, Cumhuriyet devrinde bu mezarlığın elli dönüm arazisi bitişiğindeki Alman Mezarlığı'na ilhâk edilmek üzere satılmıştır. Halbuki bugün Almanya'da milyonlarca müslüman Türk yaşamaktadır. Bunlarınsa, kendilerine mahsus bir mezarlığı yoktur.

Sultan II. Abdülhamid merhûmun eserlerinin bir listesi mâhiyetinde olarak 1900 yılında basılmış olan “Tebriknâme-i Millî” isimli eserin kapağı

Çemberlitaş'ta şimdi **"Basın Müzesi"** olarak kullanılan Dârulfünun binâsı gibi pek çok ihtişamlı bina inşâ etmiştir ki, bunların bugün elimizden çıkmış olan topraklarda bile sayısız misali, alınlarındaki **"hamidî kitâbe"** ile sâbit bulunmaktadır.

Sultan II. Abdülhamid, Dünya'daki gelişmeleri dakik bir sûrette takip ederek ortaya çıkan yenilikleri ülkesine intikal ettirmesiyle de takdire şâyân hizmetler îfâ etmiştir. Bunlar arasında donanmaya denizaltıyı ilk defa O'nun kazandırdığını evvelce izah etmiştik. Bunun yanında telgraf ve telefon şebekesi bakımından denilebilir ki, ülkesini birinci sıraya yükseltmiştir. Hicaz ve Basra'ya kadar telgraf hatlarının genişletilmesi ve sarayda bir telgrafhâne tesis edilerek taşrada olup bitenleri ânında öğrenme yoluna gitmesi de, O'nun ümrân faaliyetleri arasında zikre değer mühim bir hizmetidir.

Umûmiyetle sanıldığı gibi sadece ülke dâhilinde on bin kilometreye yakın demiryolu tesis etmekle iktifâ etmemiş, karayollarına da gerekli ağırlığı vererek vilâyet merkezlerini birbirine geniş bir karayolu şebekesiyle rabtetmiştir. İstanbul Karaköy'de hâlen hizmete devam eden metro da O'nun eseri olup bütün Dünya'da inşâ edilmiş ilk metrolardan biridir.

Haliç sahilleri ile Boğaziçi'nin rıhtımları da O'nun eseridir. Tahttan indirilmesiyle bu hizmet yarım kalmış ve hâlâ tamamlanamamıştır. Aynı zamanda ülke dâhilinde başka sâhil şehirlerinde de bir çok liman ve rıhtımlar inşâ ettirmiştir.[261]

İtfâiye teşkilâtını modern bir şekle koyan ve hatta bir yangın nizamnâmesini bizzat kaleme alan[262] da **Sul-**

261 **Tahsin Paşa**- a.g.e., sh. 177.

262 *"**Sultan Hamid** vesâit-i itfâiyenin Avrupa'daki emsâline kıyâsen ıslâhı için Macarlı Kont **Ziçeni**'yi getirdi ve uhdesine feriklik rütbesi tevcih ederek mürettebâtı, efrâd-ı askeriyeden müteşekkil bir itfaiye alayı teşkil olundu.*

*Buna rağmen yangınların önü alınamıyor, itfaiyenin noksanından ve suyun fikdanından dolayı memlekette aralık aralık büyük yangınlar oluyordu. **Sultan Hamid** bir gün **Ziçeni Paşa** ile itfaiye kuman-*

tan II. Abdülhamid'dir.

Gerek devlet ve gerekse şahsî hayatından tasarrufa azamî sûrette riâyet eden **Sultan II. Abdülhamid**, gerçekleştirdiği sayısız ümran faaliyetinin pek çoğunu, üstelik şahsî serveri ile karşılamıştır. [263] O derecede ki, bunların 1900 yılına kadar, yani ilk yirmi beş senesine âid olanların listesi, yaklaşık 200 sayfaya varan bir eser hâlinde yayınlanmıştır.[264] Bunlar, **Sultan II.**

---

*danı **Miralay Refet Bey**'i huzuruna çağırdı. Yangınları söndürmek için kendi hatırına gelen maddeleri dikte ettirdi. Bunlar bilâhare bir komisyonda mütalaa olunarak talimatnâme şekline ifrağ olundu."* (**Tahsin Paşa**- a.g.e., sh. 172)

263 Muâsır tarihçilerden **Ziya Nur**, bunların sayısını 1350 olarak zikretmektedir. (Bkz: a.g.e., c: IV, sh. 223)

264 Bkz. **Ebulfâruk Önal-Sabit Bekçi- Sultan II. Abdülhamid Han**'ın Hayır Eserleri, İstanbul, 2006. Bu eserde şu kayıt görülmektedir:

"Cülus-i Hümâyun-ı Mesadet Makrun-i Hazret-i Hiâfetpenâhîden şimdiye kadar emlâk-i seniyye ve Hazine-i Hassa-i Şâhâne vâridâtından hayrât ve müberrâta vesâir tesisat-ı hayriyye ve askeriyeye inâyet ve ihsan buyrulan mebâliğin müfredâtını mübeyyin defterdir." (sh: 9)

Ayrıca bu eserin takdiminde de:

*"Bu eserimiz, **Sultan II. Abdülhamid Han**'ın 1876-1900 yılları arasında kendi şahsî hazinesinden ve bu hazinenin gelirlerinden sarfederek yapmış olduğu hayırların listesinin transikribe edilmesiyle meydana geldi. bu liste (defter), 1318 senesi Bağdad vilâyet salnâmesinin 94-204. sayfaları arasında bulunmaktadır. Bu defterin sonunda **"Maba'di var"** şeklinde bir kaydın bulunması, **Sultan**'ın bu hayır eserleri listesinin devamının olduğunu göstermekte ise de, sonraki Bağdad vilâyet salnâmelerinde bu lisetenin devamına rastlayamadık. Diğer bilumum salnâmeler üzerine yaptığımız araştırmalarda da bu listenin bir benzeri listeye veya bu listenin devamına tesâdüf edemedik. Dolayısıyla eseri bu şekilde yayınlamayı uygun bulduk. Bu defterin Osmanlı Arşivi Y. MTV 80/166 numarada 1893 yılına kadar gelen bir nüshası bulunmaktadır. Bununla beraber Mâlumât, Servet-i Fünun ve İkdam Gazeteleri'nde Sultan'ın hayır eserleri ile ilgili farklı yazı dizileri bulunmakta olup yayınevi olarak ileride bunları da neşredeceğiz.*

*Defterde bahsedilen hayır eserleri **Sultan II. Abdülhamid** Han devrindeki hayırların ve hayır eserlerinin tamamı değildir. Bunlar padişahın bizzat şahsına âid olan menkul ve gayr-ı menkul servetinden harcayarak vücûda getirdiği hayır eserleridir. Defterin de işbu açıkla-*

Abdülhamid'in şahsî servetiyle gerçekleşen hayır eserleridir. Halbuki devletin imkânlarıyla yapılanlar da birlikte düşünüldüğünde bunlar, tâdâdı imkânsız bir yekun teşkil ederler.[265]

Sultan II. Abdülhamid devrinde yeniden inşâ olunan mektep, câmi, fabrika, türbe, yol vesâire ile tâmiri yapılan buna mümâsil eserlerin bir listesini–hiç şüphesiz yüzde yüz olmamakla beraber- sunmaya çalışan diğer bir kitabın[266] beş yüz sayfa hacminde olduğunu hatırlamak, O yüce Sultan'ın devrindeki ümran faaliyetlerinin vüsatını anlamaya yeter zannındayız.

Tahta çıktığı günden beri, İstanbul'un su meseleleri ile alâkadar olan **Sultan II. Abdülhamid**, bu hususta bir çok araştırma yaptırmış ve netice olarak bugün 126 çeşmesiyle[267] hâlâ hizmete devam eden **"Hamidiye Menbâ Suyu"**, O'nun adını ebedîleştiren büyük bir hayır eseridir. Üstelik hazine bu işin mâlî yükünü taşımaya müsaid olmadığından **Sultan II. Abdülhamid**, kendisine Hazinece verilen maaşın bu işe tahsisini emretmiş ve netice olarak bu hayır da O'nun şahsî parasıyla karşılanmıştır.[268]

---

malar istikametinde mütalaa edilmesi gerekmektedir." (a.g.e., sh. 8)

265 Yirmibeşinci cülus yıldönümünde, yani 1900 yılında yayınlanan **"Tebriknâme-i Millî"** isimli eser, bunun bir şâhididir.

266 **Aydın Talay**-Eserleri ve Hizmetleriyle **Sultan Abdülhamid**, İstanbul, 1991.

267 "Bâkî Kente Âb-ı Bekâ" Hamidiye, İstanbul, 2006, sh: 78.

268 *"BÜYÜK PROJE: HAMİDİYE SULARI*

İstanbul civarında sayısız kaynak suları bulunmaktaydı. Ancak halkın bunlardan hakkıyla istifade ettiği söylenemezdi. Bunun en temel sebeplerinden bir tanesi, söz konusu suların tüketicilere yeterince ulaştırılamamasından kaynaklanmaktaydı. Genellikle kaynak suları birtakım sakalar tarafından hijyenik olmayan tahta fıçılarda taşınıp halka satılmaktaydı. Üstelik verilen bu hizmetin bedeli oldukça yüksekti. Diğer taraftan, para ile satılan bu suların ne kadarının kaynak suyu olduğu da daima tartışma konusuydu.

*Bu durumun farkında olan ve uzun zamandan beri İstanbul halkının su sıkıntısını gidermeye dönük çalışmalar yaptıran Padişah, adıyla anılacak ve kendisini ölümsüzleştirecek **"Hamidiye Suyu"** projesini hayata geçirtmek üzere Adliye ve Mezâhib Nâzırı **Abdurrahman***

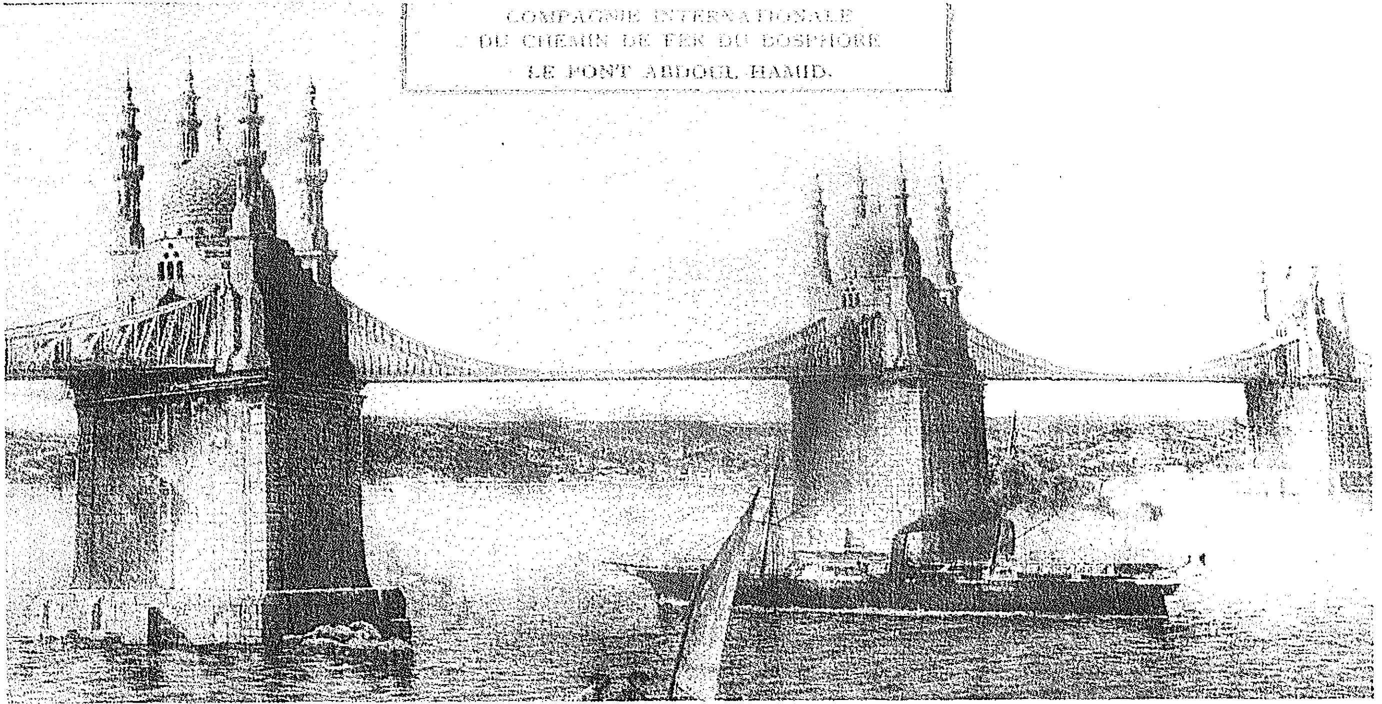
Bugünkü Boğaziçi Köprüsü'nü de ilk olarak düşünen **Sultan II. Abdülhamid**'dir. Bu maksadla proje hazırlatmış ve çizimler yaptırmıştı ki, bunların bir kısmı, bu köprünün inşâsı gündeme geldiğinde gazetelerde yayınlanmıştı. Merhum'un haksız bir sûrette tahttan indirilmesiyle kuvveden fiile çıkamayan işlerden biri de budur!..

Yıldız'da tesis ettiği Dünyâ'ca meşhur **"Çini Fabrikası"** ile ipekli kumaşlar ve kaliteli halılarıyla hâlâ hatırlanmakta olan **"Hereke Halı Fabrikası"** da O'nun memlekete kazandırdığı müesseselerdendir.

***Paşa**'nın başkanlığında bir komisyon kurdurdu. Bir çok kaynakta zikredildiğine göre, komisyon üyeleri Emin Bey ile istihkâm feriki **Bertier Paşa**, sarayın kimyâgeri **Şarl Bongovski Paşa** ve birkaç uzmandan oluşmaktaydı. Padişah, sözkonusu komisyondan Kağıthâne Deresi boyunda Cendere vâdisinde bulunan kaynak sularının evsâfı ve miktarı hakkında bir rapor istedi. Yapılan ilk tetkiklere göre, suyun evsâfı ve miktarının yeterli olduğu kanaatine varıldı. Uzun incelemelerden sonra Padişah'a sunulan mükemmel raporda: Cendere vâdisindeki kaynak sularının, Padişah'ın projesi için uygun özelliklere sahip olduğu bildirildi. Hatta Cendere vâdisinin ilerisindeki tepelerin arkasına geçildiği takdirde toplanacak su miktarının artabileceği ve sadece Galata ciheti değil, Galata köprüsünün karşısındaki mahallelere bile yetebileceği kanaati serdedildi.*

*Kısa zamanda Kemerburgaz'ın doğusundan başlayıp kuzeye doğru Cendere köyü civarına kadar uzanan yeşillikte altmıştan fazla kaynağın varlığı tesbit edilmişti. Bunun üzerine, **bütün masrafları Mâliye'den Padişah'a ödenmekte olan kendi tahsîsâtından karşılanmak üzere,** derhal inşaata başlanılması iradesi çıktı. Böylece **Bertier Paşa**'nın hazırladığı plânlar ile inşaat faaliyeti başlatıldı. Bir süre sonra **Bertier Paşa** izinli olarak ülkesine dönmek durumunda kalınca, inşaat işi Hendese-i Mülkiye hocalarından **Hulûsî Bey**'in sorumluluğuna verildi."* (a.g.e., sh. 58 vd.)

*"...**II. Abdülhamid**'in emri ile faaliyete geçen Hamidiye Suyu Komisyonu (**Abdurrahman Paşa, Emin Bey, Bertier Paşa** ve **Ziya Bey, Bongovski Paşa**) yaptıklan ilk keşiflerinden projenin hayata geçirilmesi için otuz bin liranın yeterli olacağı kanaatine varmışlardı. Komisyon, söz konusu meblağı 1316/1900 yılı bütçesine ilâve edilerek oradan ödenmesini teklif etmişlerdi. Ancak **II. Abdülhamid, bu meblağı bizzat kendisi tekeffül edince bütçeye alınmamıştır.** Paranın ihtiyaca göre, padişah'ın kendi şahsî tahsîsâtından ödenmesi konusunda irâde çıkmıştır. Bu konuda gereken emirler, hem Hazine-i Hassa ve hem de Maliye Nezâreti'ne verilerek derhal faaliyete başlanmıştı."* (a.g.e., sh: 93) veya **Tahsin Paşa**-a.g.e., sh: 171

Rumeli Hisarı-Kandilli arasındaki köprü projesinin maket resmi
(BOA, YA.HUS, 411/174)

II- SULTAN II. ABDÜLHAMİD DEVRİNİN BELLİ BAŞLI MESELELERİ

A- TERSÂNE KONFERANSI VE I. MEŞRÛTİYET'İN İLÂNI

Sultan II. Abdülhamid tahta çıktığında **Sultan Abdülaziz** zamanında başlamış olan Sırbistan ve Karadağ ile Bosna Hersek isyanları bütün şiddetiyle devam etmekteydi. Tamamen Rus silâh ve subayları ile takviye edilmiş olan âsî güçler iki yüz bin kişiye varan mevcudiyetlerine rağmen fecî bir mağlubiyete uğramışlar ve Sırbistan'ın güzey kısımları tamamen Osmanlı Devleti'nin eline geçmişti. Bu, aslında üstü kapalı bir Türk-Rus Harbi idi.

Sultan II. Abdülhamid'in ayağının uğuru sayılan bu büyük başarı üzerine, Ruslar, öteden beri tahrik ve himâye edegeldikleri Balkan Kavimleri'nin imdadına yetişmek mecburiyetini hissetmişlerdi. Zira bunu yapmazlarsa, onlara karşı güvenilirliklerini kaybedeceklerdi. Bu sebeple Ruslar, İstanbul'daki sefirleri **İgnatiyef** vasıtasıyla devlete kırk sekiz saat müddetli bir ültümatom vererek askerî harekâtın derhal durdurulmasını istediler ve aksi takdirde siyâsî münâsebetin tamamen kesileceğini bildirdiler. (31 Ekim 1876)

Ruslar'ın, Osmanlı Devleti'ne tek başlarına karşı harbe girmeyi göze almaları demek olan bu ültimatom karşısında, devlet ricâli, bu Rus tavrının yumuşatılmasının ancak diğer devletlerin işe karışmasıyla mümkün olabileceğini düşünerek derhal diplomatik temaslara girişti. Rus tehdidlerine karşı en müessir engel İngiltere olabilirdi. O sırada İngiltere'de iktidarda muhafazakâr **Torry**'ler bulunmaktaydı. Başkanları **Beaconmsfield**, Ruslar'ın Balkanlar'ı ele geçirmesine ve Boğazlar üzerinde söz hakkı elde etmesine şiddetle karşı idi. Buna mukabil, muhalefet partisi **Whing**'lerin lideri **Gladstone**, -evvelce başka bir vesile ile anlatılmış olduğu üzere- Türkler'i Avrupa'dan söküp

atmak hususunda Ruslarla kat'î bir sûrette anlaşma taraftarı idi.

O sırada başlamış bulunan Kanun-i Esâsî çalışmalarında başı çeken **Midhat Paşa**, İngiltere'deki iktidar partisiyle gönül birliği içinde bulunuyor ve onlardan her türlü müzâherete mazhar olacağı ümidini taşıyordu.[269] Halbuki İngiliz Hükümeti, muhalefetin ve kendi umûmî efkârının baskısı altında olduğundan[270] **Midhat Paşa**'nın beklediği yardımı yapamazdı. O, Tanzimat Fermanı'nın âmili olan **Reşid Paşa**'ya özeniyordu. Aynen O'nun yaptığı gibi Kanun-i Esâsî'yi ilân ederek bunun Avrupa'da uyandıracağı sempati sayesinde Rusya'ya karşı Osmanlı'nın yanında bir Batı ittifakının gerçekleşebileceği hayalindeydi. Halbuki Kırım Harbi'nden bu tarihe kadar şartlar pek çok değişmiş bulunyordu. Biri kara, diğeri ise deniz devleti olan Rusya ve İngiltere, tarihlerindeki en kudretli noktaya ulaşmış bulunuyorlar ve her ikisi de geniş Osmanlı topraklarını ele geçirmeyi kendi menfaatlerinin tabiî bir icabı sayıyorlardı. Rusya, sıcak denizlere çıkabilmek için karşısında en büyük engel olarak gördüğü Osmanlı'nın bir an önce dağılıp parçalanması için çalışıyor, bu maksadla kâh askerî harekât ile şansını deniyor, kâh da Ortodoksların hâmîsi tavrıyla ülke dâhilinde isyan ve ihtilâller çıkararak rakîbini zaafa sürüklemek gâyesini tâkip ediyordu.

İngiltere ise, büyük bir donanmaya sahip olmanın

---

269 **İbnü'l-Emin**, **Cevdet Paşa**'ya atfen:

"**Midhat Paşa**, Fransız ve İngiliz elçisine çatkın olduğundan..." dedikten sonra:

"Vükelâdan biri dâiresinin işlerine başkalarını müdahale ettirmemek için elçilere çatkın olmak lâzım geldiğini ve çatkın olmayanların işlerine herkesin karışabileceğini **Cevdet Paşa**'nın sözlerinden öğreniyoruz:

"-Ne acîb hâl, ne garip ricâl!.." demektedir. (**İbnü'l-Emin**- a.g.e., sh. 321)

"...Lâkin **Midhat Paşa**'yı İngiliz sefâreti pek ziyâde tesâhib ve iltizam ettiği cihetle..." (**Cevdet Paşa**, Tezâkir, c: IV, sh. 161)

270 **Ahmed Sâib**- a.g.e., sh. 40.

avantajı ile iktisâdî menfaatlerini çoğaltmak üzere, önemli su geçitleriyle mahreçlerini elde tutmaya gayret sarfediyor ve bu da kendisini, Rusya'ya karşı olduğu kadar Osmanlı'nın da aleyhinde harekete mecbur bırakıyordu.

Çok geçmeden buna eklenecek Yahudi telkin ve tesirleri bu aslî emperyalist maksada yönelişi daha da hızlandıracaktı. Fakat henüz o derecede Osmanlı aleyhtarlığına meyletmemiş bulunan İngilizler, yukarıda zikri geçen Rus ültimatomu üzere, **Gladstone**'nin muhalefetine rağmen Akdeniz donanmalarını Çanakkale Boğazına sevkettiler.[271] Bununla da iktifâ etmeyerek İngiliz başvekili bir beyânâtta bulunarak bunun sonunda:

"-Harb olabilir. Fakat sizi temin ederim ki, muharebeye bizim vatan gibi hazırlanmış hiçbir hükümet yoktur!.."[272] diyerek Rusya'ya karşı açıkça bir tavır ortaya koymuştur.

Bu gelişme üzerine Rusya yumuşamış ve İstanbul'da 1856 tarihli Paris Muâhedesi'nde imzaları bulunan ve **"Düvel-i Muazzama"** denilen altı büyük devletin mümessilleriyle İstanbul'daki büyükelçilerinin iştirâki ile bir konferans toplanması kararlaştırılmıştır.

Murahhaslar, birer birer İstanbul'a gelmeye başladığı sırada Sadrazam **Rüşdü Paşa**, âdeti veçhile durumu her sıkışık gördüğü anda yaptığı gibi istifa etmiş ve bu defa **Sultan II. Abdülhamid**, bu istifayı kabul ederek yerine **Midhat Paşa**'yı sadrazam nasbetmiştir. Kanun-i Esâsî'nin ilânından üç gün önce vâkî olan bu sadrazam değişikliği ise, Rusya'ya karşı harbe taraftar olanların iktidar mevkiine gelmesi demekti.

Bu istifanın zâhirdeki sebebi, Sadrazam'ın, Mısır'dan Balkanlar'daki askerî harekâtta istihdam olunmak üzere gelmiş olan askerlerin mevsimin kış olması

---

271 **Ahmed Sâib**- a.g.e., sh. 41.

272 **Ahmed Sâib**- a.y. veya **Edward Driault**- Şark Meselesi, İstanbul, 1329, sh:

dolayısıyla bir müddet Selimiye Kışlası'nda bekletilmek istenmesiydi. Sadrazam bu hususta Mısır Hidivi'ne söz verdiğini söylüyordu. **Sultan II. Abdülhamid** ise, amcası **Sultan Abdülaziz**'in hal'inde Türkçe bilmeyen Şam askerlerinin kullanılmış olmasından edindiği tecrübe ile Sadrazam'ın bu arzusunu reddetmiş ve Mısır askerlerinin derhal cepheye sevklerini irade eylemişti. Buna gücenen **Rüşdü Paşa**'nın sadâretten istifası kabul olunarak yerine kâzip bir propaganda ile "**Midhat**" adının ebced hesabı ile "**devâ-yı devlet**"e eşit olduğu yolundaki dedikkodulardan rahatsız olan Sultan, Dünya siyâsetinden habersiz olduğunu bile bile **Midhat Paşa**'yı sadrazam tâyin etmesiyle münâkaşalı Kanun-i Esâsî çalışmaları hızlandırılmış ve **Midhat Paşa**, îlân olunacak metni acele ile[273] konferansın ilk açılış gününe yetiştirmeye muvaffak olmuştur.

Konferans, Batılıların "**Şark Meselesi**" adıyla anageldikleri, gûyâ Osmanlı dâhilindeki gayr-i müslimler için yapılması gerekli olan ıslahat hareketlerini konuşacaklardı. Başta Padişah olmak üzere, Osmanlı ricâli ise, bundan hayırlı bir netice husûle gelmesine ihtimal vermiyorlardı.[274] Bununla beraber Rus tehdidleri karşısında işi yatıştırmak için İstanbul'da böyle

---

273 *"...Ol vakit sadâret müsteşarı bulunan **Said Efendi** merhumdan mesmû-i âcizânem olmuştur ki, odasına bir gün **Midhat Paşa** gelüp Kanun-i Cedid'in nef' ve kıymetinden ve te'hirinden neş'et edecek mazarrât-ı dâhiliye ve hâriciyeden ve bir an akdem mevki-i tatbike vaz'ı lüzumundan bahisle bu mütâleâtı sadrazama iblâğ eylemesini ricâ etmiş, **Said Efendi** dahî lisân-ı münâsiple arz ve tebliğ eylemiş, Mütercim de:*

"-Paşamız akılsız bir adamdır. Alelacele kaleme aldırdığı o kanunu ibtidâ kendi başını yiyecektir!.." cevâbını vermiş." (**Abdurrahman Şeref**- Târih Musâhabeleri, İstanbul, 1339, sh. 200)

274 *"Bâbıâlice bu meclisin içtimâına esâsen ve resmen muvafakat olunmakla beraber kararlarının Devlet-i Aliye hakkında mazarrattan başka bir semeresi olamayacağı mülâhazasına mebnî hemen meclisin açıldığı gün, Kanun-i Esâsî'nin ilânı murahhasâtın teklif edecekleri mevâd ve mütâlaâta muhalefet mukarrer olduğunu tazammun eylemiş idi."* (**Mahmud Celâleddin Paşa**- a.g.e., sh. 225)

bir konferansın toplanmasına kerhen ve mecburen râzı olmuşlardı.

Kasımpaşa Tersânesi'nde toplandığı için tarihe **"Tersâne Konferansı"** adıyla geçmiş olan bu konferans 23 Aralık 1876 tarihinden 20 Ocak 1877'ye kadar dokuz celse akdetmiştir. Konferansa, Osmanlı Devleti nâmına ecnebî lisânlarına ve diplomasiye bihakkın vâkıf **Saffet Paşa** ile Berlin Sefiri **Edhem Paşa**'nın iştirâki kararlaştırılmıştı.[275] Konferansın açıldığı 23 Aralık 1876 tarihinde daha murahhaslar söze başlamadan toplar atılarak Kanun-i Esâsî resmen ilân olununca murahhasların, bunun sebebini sorması üzerine konferansın açılış konuşmasını yapmakta olan **Saffet Paşa** durumu şöyle izah etti:

"-Bu top sesleri, Zât-ı Hazret-i Padişâhî'nin millete îtâ ettiği (verdiği) meşrûtiyetin ilânını ihbar ediyor. Altı yüz seneden beri devam eden usûl-i hükümet bu anda tebdil oluyor ve Akvâm-ı Osmaniye'nin saadet hâli için bir devr-i cedid açılıyor. Bundan böyle şark meselesini kapayacak tabiî ve müessir bir tedbirdir."[276]

Saffet Paşa bu sözleriyle artık bir **"Şark Mes'elesi Konferansı"**na gerek kalmadığını ifade etmek istiyordu.

Başta **İgnatiyef** olmak üzere bütün murahhaslar,.

---

275 **Mahmud Celâleddin Paşa**, bu **Ethem Paşa** hakkında şu bilgiyi vermektedir:

*"...**Edhem Paşa**, Sakızlı ve Rumiyyü'l-asıl (Rum asıllı) olup sadr-ı esbak **Hüsrev Paşa**'nın kaptanlığında Sakız reâyası tenkil edildiği esnada esir olarak getirilmiş ve merhumun bendeperverliği (kendine bağlı olanları sevmesi) sâyesinde Fransa'ya gidip tahsil-i lisan ve fünun etmiş ve sonra silk-i askeriyeye duhûl ile Mâbeyn ferikliği mertebesine gelmiş ve **Sultan Abdülmecid**'e Fransızca okutup bir aralık Hâriciye Nâzırı olmuş idi."* (**Mahmud Celâleddin Paşa**-a.g.e., sh. 270)

Müzecilikle tanınmış **Osman** ve **Halil Edhem Beyler**, bu zâtın çocuklarıdır.

Teselya kahramanı **Gâzi Edhem Paşa** bununla karıştırılmamalıdır.

276 **Abdurrahman Şeref**- a.g.e., sh. 202.

bunu ciddî bir alâka ile karşılamayarak görüşmelerine devam ettiler.

Kanun-i Esâsî'nin ilânının murahhaslar üzerinde ne gibi bir tesir husûle getirdiğini merak eden **Midhat Paşa**, **Saffet Paşa**'yı Bâbıâlî'de heyecanlı bir sûrette bekliyordu. Yukarıda ifade edilmiş olduğu gibi, O, Tanzimat Fermanı'nın ilânındaki gibi bunun da, Batılılarca, umûmî bir tasvib göreceğini umuyordu. Avdetinde **Saffet Paşa**'ya heyecanla ve mükerreren:

"-Ne dediler? Ne dediler?" diye sordu.

Saffet Paşa:

"-Ne diyecekler?!.. Çocuk oyuncağı dediler." cevabını vermesiyle **Midhat Paşa** fena hâlde kızdı.[277] Zira umduğunu elde edememişti.

Halbuki Batılı devlet murahhaslarının hiç de ciddiye almadıkları bu **"Kanun-i Esâsî"**ye **Cevdet Paşa**'nın *"**Midhat Paşa** ve tarafgirânı olan bir güruh budala"*[278] sûretinde tavsif ettiği kimseler, ne kadar da

---

277 **İbnü'l-Emin**- a.g.e., sh. 349.

278 **Cevdet Paşa**:

*"**Midhat Paşa** ve tarafgirânı olan bir güruh budala, Kanun-i Esâsî ilan olunduğu gibi âlemin muvâzenesi değişecek ve artık Rusya'nın etvâr-ı tahakkümkârîsine mahal kalmaz zannederlerdi. Bu ise, bir hayal-i şâirâne olup bizim hükûmetimizi hâl-i meşrutiyete koymamızın Rusya hakkında bir gûnâ tesiri olmadığı cihetle Rusyalı tedârikât-ı harbiyesini ikmâle bir mertebe daha ziyade sa'y etmekte idi. Ve Kanun-i Esâsî sâyesinde **Midhat Paşa**, kendisini azilden masun sanıp taraf-ı saltanata karşı pek ağır oldu." demektedir.* (Tezâkir, c: IV, sh: 168)

Midhat Paşa'nın bu husustaki hayal-i hammı kendisinden de mervîdir:

"Çünkü o meclise devam ve müdâhîhâne idare-i kelâm edenlere karşı ilm-i cifre âşina birisi bu sabah gelmişti. Sadârette on altı yıl kalacağımı tebşîr eyledi." dediğini **İbnü'l-Emin** (a.g.e., sh. 354)'te **Memduh Paşa**'nın "Kuvvet-i İkbal Alâmet-i Zeval" isimli eserine atfen kaydettikten sonra şöyle demektedir:

"Mukadderâtını Levh-i Mahfuz'da görmüşcesine bir herzevekilin hezeyanına itimad ederek -mevkiinin ve şahsının haysiyetie irfân u dânişînîne yakışmayacak sûrette- züvvârın (ziyaretçilerin) huzurunda lâfazanlık ediyordu. Belki onları kendilerine güldürüyordu." (**İbnü'l-Emin**- a.y.)

ümidle bel bağlamışlardı. Onun ilân edilmesiyle her taraf güllük-gülistanlık olacak sanıyorlardı.[279]

Bu gafleti, **Abdurrahman Şeref Bey**, kendisini de dâhil ederek şöyle anlatmaktadır:

"Dâhildeki tesiri, gençler ve safdillerce hâsıl oldu. Ama hâriçte ihtiyat ile telâkkî olundu. ***Gorçakof, "Maymun Mukallitliği"*** *(singerie) tâbir etmişti. İngiliz matbuâtı, tatbikindeki müşkîlâta dâir uzun makalât ve mütâlaât neşrediyorlardı. Aklımız bir karış yukarıda gezen bizler de onları techîl ediyor idik. Bir gün Mekteb-i Sultânî (Galatasaray Lisesi) Müdir-i Sânîsi* ***Mösyö Grane*** *ile görüşüyor idim. Tarih muallimliğinden yetişmiş olan bu ihtiyar, bana:*

"-Geçirdiğiniz devr-i istihâlede usûl-i cedideden tevellüd edecek sarsıntılara memleketinizin hayırlısıyla tahammül edebilmesini temennî ederim. Zira bu nevî inkılâplar, me'luf olmayan (uzlaşmamış bulunan) milletlerde, gayr-i kabil-i iktiham (göğüslenemez) tezelzülât (karışıklıklar) husûle getirir." demişti.

Ben ise, ihtiyar muallimin sözlerine kulak bile asmadım. Çünkü Kanun-i Esâsî'nin ilânıyla memleketimiz, tarihte okuduğumuz İngiltere gibi oldu zehâb-ı tamında idim."[280]

Evet, ihtiyar Fransız, yerden göğe kadar haklıydı. Zira anâsır-ı Osmaniye ayrılık sevdâlarıyla hareketlenmek üzere bulunduğu gibi devlet ricâli de böyle bir değişiklik için ittifak hâlinde değildi.

Sultan Abdülaziz merhumun son devirlerinde ortaya çıkan bu görüş için, **"Hâl Erkânı"** denilen ihtilâlci kadroda dahî ittifak yoktu.[281] **Hüseyin Avni Paşa**, dik-

---

279 **Mahmud Celâleddin Paşa**:
"**Midhat**'ın, bunun tesis ve ilânını teklîfât-ı hâriciyenin hüsn-i intifaına çâre-i müessir addeylediğini, teklifâtın reddinde Batılı devletlerin murahhasları ıskat olunur memûlünde bulunduğunu yazmaktadır." (**Mahmud Celâleddin Paşa**- a.g.e., sh. 220)

280 **Abdurrahman Şeref Efendi**- a.g.e., sh. 202.

281 **Abdurrahman Şeref**, **Sultan Abdülaziz**'in hal'inden bahsederken *"Hal'de maksad-ı aslî, meşrûtiyet idi."* demektedir. (a.g.e., sh.

tatörlük heveskârı idi. Bu sebeple meşrûtiyet sevdâlısı **Midhat Paşa**'nın yolunu kesmişti. Fakat **Midhat Paşa**, O'nun kısa zamanda bertaraf edilmesiyle yeniden bir ümide kapılmışsa da, bu defa **Sultan V. Murad**'ın rahatsızlığı, bu emelin gerçekleşmesine engel olmuştu. **Midhat Paşa**'nın daha **Sultan V. Murad**'ın cülus hatt-ı hümâyununa **"Meşrûtiyet"**i yazdırmak hususundaki arzusuna, önce **Hüseyin Avni Paşa** karşı çıkmış, sonra da **Sadrazam Rüşdü Paşa**, esâsen taraftar olmadığı bu fikre karşı direnmişti. O:

"-Padişah, muhteli'ş-şuur (şuuru bozuk)dur. Binâenaleyh devletin tebdil-i usûl-i hükümetine zaman müsâid değildir." diyerek bu arzuyu engellemiş ve bu sûretle ortaya belirsiz bir durum çıkmıştı.

Bu belirsizlik, **Sultan II. Abdülhamid**'in tahta çıkışına kadar devam etmiştir. Bilindiği üzere yeni padişah cülusundan önce bu hususta bir vaade bulunmuştu. Bu sebepledir ki, Kanun-i Esâsî hazırlamak üzere vâkî çalışmalar, O'nun saltanatının ilk günlerinden itibaren başlamış olmakla beraber devlet ricâli arasında bu husustaki görüş ayrılıkları hâlâ devam etmekte idi. **Cevdet**, **Saffet**, **Edhem**, **Mahmud Celâleddin**, **Redif** ve **Rüşdü Paşalar**'ın meşrûtiyet ilânına taraftar olmadıkları kat'îdir. Bunlardan **Cevdet Paşa**'nın bir heyet-i vekîle toplantısında:

"-Madem ki, tahta akıllı bir padişah cülus etmiştir, artık Kanun-i Esâsî ilânına lüzum yoktur!.." dediği rivâyet olunmaktadır.[282]

Midhat Paşa'nın, O'nu ve O'nun gibi düşünenleri istifa tehdidi ile ikna edebildiği söylenmektedir.[283]

---

198)

282 **Midhat Paşa**- Tabsıra-yı İbret, İstanbul, 1323, sh: 188.

283 *"Meclis-i Müzâkerede, Kanun-i Esâsî'nin ilânı meselesi müzâkere olunduğu esnada* ***Damad Mahmud Paşa*** *taraftarlarından ve efkâr-ı fesadcûyânesini meydana koymak için bir zaman taharrî etmekte olan Adliye Nâzırı* ***Cevdet Paşa****, herkesten evvel meydana atılarak:*

"Madem ki, Makam-ı Mualla-yı Saltanat'a bir Padişah-ı âkil cülus

Değerli bir muâsır tarihçi olan **Ziya Nur**, **Cevdet Paşa** gibi maslahatı müdrik, âlim bir zâttan böyle bir söz sâdır olmayacağını, belki O'nun Mecelle'nin ortaya çıkışındaki gibi ilmî ve ciddî bir çalışma yaparak düzgün bir Kanun-i Esâsî ortaya çıkarmak istediğini düşünmektedir.[284]

---

*etmiştir. O hâlde Kanun-i Esâsî'nin ilânına lüzum kalmamıştır..." gibi hezeyanlarda bulunmuş olduğundan **Midhat Paşa, Cevdet Paşa**'nın şu itirâzât-ı riyâkârânesine karşı:*

*"-**Sultan Abdülaziz**'in hal'i idâre-i mutlakaya mâni olacak işbu Kanun-i Esâsî'yi ilan etmek gibi bir maksad-ı mukaddesten ileri geldiğinden eğer bir sâir vükelâ dahî **Mahmud** ve **Cevdet Paşalar**'ın fikirlerini tervic ve Kanun-i Esâsî'nin lüzum-i ilânını tasdikte tereddüt ediyorlar ise, sadâretten hemen istifa edeceğini" bir sûret-i şedîdede beyân eylemiştir."* (Tabsıra-i İbret, sh: 188)

284 **Ziya Nur Aksun**- a.g.e., sh. 250'de şöyle demektedir:

*"Köklü bir devlet şuuruna sahip bulunan ve meydanda olan eserlerinden anlaşıldığı üzere, **Midhat**'dan çok daha ciddî bir kültüre sahip olab **Cevdet**'in, meseleyi bu tarzda vaz'ettiğini kabul etmek imkânsızdır. Onun Mecelle gibi millî bir hukuk şâheserini meydana koyan cemiyetin reisi ve başlıca hazırlayıcısı olduğunu söylemek bile, **Midhat**'ın mânâsız urcûfesini reddetmeyi zarûrî kılar. Muhakkak ki, **Cevdet**, Kanun-i Esâsî'ye muhâlif idi; fakat madem ki, yazılı bir esas kaideler mecmuası meydana getirilmek isteniyordu; şu hâlde, tıpkı Mecelle'de yapıldığı gibi hareket edilmeli ve yeni ihtiyaçları da nazara alan, millî bir ana-kanun vücuda getirilmeliydi. Burada da, cemiyetimize çok yabancı Fransız ve Belçika kanunları değil, fıkh-ı İslâm'ın ve örf-i Osmânî'nin denenmiş hukuk kaideleri nazara alınmalıydı. **Cevdet**'in bütün eserlerinden çıkan fikrî muhassalaya göre, esas kanaatinin bu olduğunu, hilâfeti de uhdesinde bulunduran Padişah'ın selâhiyetlerinin azltılmasına muhâlefet ettiğini, kudretli bir devlet istediğini kat'iyetle söylemek mümkündür. Esâsen **Midhat**'ın münâkaşadan sonra istifaya kalkması dahî, **Cevdet**'in öyle basit ve **"hezeyân-âlûd"** konuşmasından değil, çok ikna edici ve hukûkî delillerden hareket ettiğini, bir nevî itiraf olsa gerektir. Nitekim **Ebu'l-ulâ**, Medenî Hukuk Cephesinden **Ahmed Cevdet Paşa** nâmındaki eserinde buna temas etmekte, uzun araştırma ve incelemelerine rağmen, **Midhat**'ın rivâyetini te'yid eder bir işarete dahî rastlamadığını söylemekte ve:*

"-Bu fikrayı sahih olarak kabul etmek bana mülâyim gelmedi." diyerek:

*"-Belki münakaşa edilen hükümler, padişah'ın selâhiyetini genişletmeye mütedâirdi. **Cevdet Paşa**'dan ise, bu cihet istib'ad olunamaz. İmamet-i Kübrâ'nın selâhiyeti akaid kitaplarında çok geniştir;*

Cevdet Paşa'nın Kanun-i Esâsî hazırlanması esnasında **Midhat Paşa**'yla arasında çıkmış olan münakaşalara dâir yazdıklarına bakılırsa, bu görüşü doğru kabul etmek icab eder. **Cevdet Paşa**:

*"Ol esnada Kanun-i Esâsî kaleme alınmakta olup fasıl fasıl yazıldıkça Şûrâ-yı Devlet'te vükelâdan bazı zevat dahî hazır olduğu hâlde, mevzuubahs edilmekte idi. Bazı mevâddında **Midhat Paşa** ile beynimizde ihtilâf ve mücâdele zuhura geldi. Bundan dolayı **Midhat Paşa** bana muğberü'l-hâtır oldu. Bâdehû Kanun-i Esâsî, meclis-i vükelâda kıraat olunurken yine anınla beynimizde münakaşa vukû buldu. Bundan dolayı aramız açıldı. Mâmaâfih meclis-i vükelânın ekseriyet-i ârâsıyla (oy birliğiyle) lâyihanın bazı mevaddı tashih olundu. **Sadrazam Rüşdü Paşa**, **Midhat Paşa**'nın efkârına müteriz olduğu hâlde, İngilizler'in hâtırlarına riâyeten **Midhat Paşa**'ya bir şey demeyip daima bizi ileri sürerdi. Nihayet bazı mevaddın lüzum-i tashihini **Rüşdü Paşa**'ya ihtar ettim:*

"-Beis yok!.. Ben anları Zât-ı Şâhâne'ye ihtar ile oradan tashih ettiririm!.." dedi.

*Halbuki **Rüşdü Paşa, Sultan V. Murad** zamanında tam istiklâl ü istibdâda alışıp Padişah-ı âlem penah hazretleri ise, derece derece zimam-ı hükümeti (hükümet işlerini) eline almakta olduğuna mebnî **Rüşdü Paşa**, bigayr-i hakkın gücenip istifa etti ve her ne kadar taraf-ı Şâhâne'den istifasının geri alınması kendisine teklif olunduysa da, kabul etmediğinden Zilhicce'nin üçünde azliyle yerine **Midhat Paşa** sadrazam oldu."*demektedir.[285]

Devlet ricâlinden bazıları,Kanun-i Esâsî ilân olunarak Meşrûtî bir idâreye geçilmesini bid'at sayarak reddetmekte, diğer bazıları ise, **"Meşveret"**i emreden

---

muâsır devirde âdeta Amerika Reis-i cumhurunun selâhiyetine benzer. Binâenaleyh Kanun-i Esâsî'de tesbit edilen selâhiyeti tevsie... çalışmakla vicdânî vazifesini yaptığına kani olacağı derkârdır." mütaleasını yürütmektedir."

285 **Cevdet Paşa**- Tezâkir, IV, sh: 167 vd.

İslâmiyet muvâcehesinde bunda bir mahzur olmadığını beyân etmekle birlikte ahvâl ve şerâit itibariyle bunun doğru olmadığını ileri sürmekteydi. **Midhat Paşa**'nın ise, şer'î bir hassâsiyeti yoktu. O, Tanzimat'ı ilân eden **Reşid Paşa**'ya özenmekteydi. Aynen O'nun yaptığı gibi Kanun-i Esâsî ilânıyla münâsebetimizin gergin olduğu Rusya'ya karşı Batı Âlemi'nde lehimize bir ittifak husul bulacağını ümid etmekteydi.

Bu sebeple maksadı istikametinde yürümek üzere, aynen **Sultan V. Murad** misâlinde olduğu gibi **Sultan II. Abdülhamid**'in cülus hatt-ı hümayununa da Meşrûtiyet'n ilân olunacağını sarahaten dercettirmek istemiş, fakat bunda muvaffak olamamıştı. 12 Eylül 1867'da ilân olunan **"Cülûs Hatt-ı Hümâyunu"**nda sadece usûl-i meşveret gibi sarih olmayan beyân ve ifadelerle iktifa olunmuştur.[286]

Buna rağmen Padişah, verdiği sözde durarak Kanun-i Esâsî'yi hazırlamak üzere, bir umûmî meclis teşkilini irâde etmiştir. Bir komisyon sûretinde çalışmaya başlayan bu mecliste 16 mâliye memuru, 10 din âlimi, 2 ferîk (korgeneral) ve üç Hıristiyan hukukçu mevcuddu.[287] Bunlardan biri **Midhat Paşa**'nın zâhiren hukuk müşâviri, gerçekte ise akıl hocası olan ermeni **Kirkor Odyan Efendi**'ydi. **Nâmık Kemal** ve **Ziya (Paşa)** da bu komisyona dâhil edilmişti.

Midhat Paşa'nın riyâseti altında toplanarak çalışmaya başlayan bu **"Meclis-i Umûmî"**ye yirmi adet müsvedde (lâyiha) sunulmuştu. Bunların çoğu, Batılı devletlerin anayasaları dikkate alınarak hazırlanmıştı. Hatta bir kısmı, tamamen tercümeydi.[288]

Umumiyetle kabul edildiğine göre, **Midhat Paşa**'nın hazırladığı lâyiha esas alınarak[289] bir metin

286 **Ahmed Sâib**- a.g.e., sh. 19.

287 **Engelhardt**-Türkiye ve Tanzimat, İstanbul, 1328, sh: 249.

288 **Enver Ziya Karal**- Osmanlı Tarihi, c. VIII, Ankara, 1982, sh: 8.

289 *"**Midhat Paşa** projesi pek tuhaftır. Reisi ile âzâsının üçte biri hükûmet tarafından tâyin edilmek şartıyla 120 âzâdan mürekkeb ga-*

ortaya çıkarılmıştır. Fakat hukukçu olmayan, Avrupa Anayasaları'nın tetkik etmemiş bulunan ve mâlumatı sadece **Kirkor Odyan Efendi**'den duyduklarından ibâret olan **Midhat Paşa**'nın hazırladığı müsvedde esas alınmış olsa bile, o, komisyonda yapılan değişikliklerle âdeta tanınmaz hâle gelmiş ve **Midhat Paşa**, çok arzu ettiği hâlde bazı hususların nihâî metinde bulunmasını temin edememiştir. Bunları şöylece sıralayabiliriz:

a- **Midhat Paşa**'nın hazırladığı ilk müsveddede devletin, devlet olarak dininin bulunmadığı yolunda bir madde mevcuddu.[290] Bu, o zamana göre bir nevî **"lâiklik"** demekti. Hiç şüphesiz pek şiddetli itirazlara uğrayarak metinden çıkarılmış olsa da, günümüze kadar **"Hürriyet Kahramanı"** olduğu yolunda bir propaganda ile medhedilmekte olan **Midhat Paşa**'nın zihniyetini ve daha o zamanda bile kursağında barındırmakta olduğu mel'âneti göstermek bakımından câlib-i dikkattir.

Buna ilâveten şunu da belirtelim ki, **İbnü'l-Emin**: *"Yıldız evrâkı arasında gördüm. 28 Mayıs 1898 tarihinde Mâbeyn Kâtiplerinden **Hersekli Mehmed Kâmil***

---

*rib bir Meclis-i Mebusan isteyen **Midhat Paşa** projesine göre, vükelâ ile müsteşarlar da tabiî mebus sayılacaklardır. Bu sûretle **Midhat Paşa**, 80 millet mebusu ile 40 devlet mebusundan mürekkeb acayip bir meclis istemiş demektir. Buna mukabil **Küçük Said Paşa** ve **Süleyman Paşa**'lar Fransız Kanun-i Esâsî'sini esas ittihaz ederek daha demokratik projeler tertip etmişlerdir. **Midhat Paşa**'nın projesindeki garabetler herhâlde hukuk-i esâsîye göre, Avrupa kanun-i esasîlerini tetkik etmemiş olmasından mütevellid olsa gerektir."* (**İ. Hâmi Danişmend**- a.g.e., sh. 293)

290 **Engelhardt**-a.g.e, sh: 252 ve devamında:

*"...Temin olunduğuna göre, **Midhat Paşa**, kendi lâyihasında «**Devletin, devlet olmak itibariyle dini yoktur!..**» kaide-i esâsiyyesini kabul etmiş ve maamafih, Padişah'ın müslüman teb'a-yı Osmaniye için **"Hilâfet"** sıfatını muhafaza eylemişti. Bu ise, hükümette kuvve-i rûhâniye ile kuvve-i cismâniyyenin tefriki mümkün olduğunu bilâ tereddüd ilân etmek ve ıslahat-ı mâziyenin muvaffakiyetle neticelenmesine başlıca sebep olduğu bihakkın iddia edilebilen **"sıfat-ı rûhâniyeti hâiz hükümet"** usûlüne hitam vermek demekti."* denilmektedir.

***Bey** tarafından irâde-i seniyye ile yazılmıştır."* kaydıyla bir vesikadan bahsetmektedir ki, kendisi bunu **Cevdet Paşa**'ya karşı haksız bir öfkeyle masnû (uydurma) olarak tavsif etse de, muhtevâsı gerçekten dehşet vericidir. Bunda:

*"...Geçenki Rusya muhârebesinde olduğu gibi Devlet-i Aliye'yi büyük tehlikelere dûçâr etmek ve bu sûretle kendi menfaatlerini husûle getirmek isterler ki, bunlar **Midhat** ve **Hüseyin Avni** mel'unlarının meslek-i mel'anetkârânelerini elân tâkip etmekte bulunan ve envâ-ı habâset ve rezâlete alenen irtikâba meydan bulamadıkları cihetle Hânedân-ı Osmânî'nin Zir-i İdâre-i necâbet bâhiresinde (Osmanlı idaresinde) yaşamak güçlerine giden birtakım avaneleridir. Bunun yalnız bir his olduğu sanılmasın!.."*

"-Devlet-i Aliye pâyidâr olmaz!.. Tedrîcen mektepler ıslah edilerek bir Hıristiyan hükümeti gelmelidir." yolunda ***Midhat Paşa**'nın, **Hüseyin Avni** dahî hâzır olduğu hâlde bir mecliste tefehhüh etmiş (söylemiş) olduğu, gerek **Cevdet Paşa** merhûmdan ve gerek el-yevm Meclis-i Âlî'de bulunan bir zâttan mesmû olmuştur."* denilmektedir.[291]

Halbuki bu vesikanın uydurma olmasına imkân yoktur. Çünkü artık **Midhat Paşa** ölmüş bulunuyordu. O'nunla artık kim, neden uğraşsın!..

Sadece bu kadar mı?!.. **Midhat Paşa**'nın -arkadaşımız **Ziya Nur** ihtimal vermese de- Cumhuriyet tesis etmek istediğine[292] dâir bile yakın çevresinden nakiller mevcud olduğu düşünülürse[293], bu sarhoş ve

---

291 **İbnü'l-Emin**- a.g.e., sh. 355.

292 **Ziya Nur**- a.g.e., c: IV; sh. 258

293 *"Bu noktada yalnız **Mütercim Rüşdü, Hüseyin Avni, Eyinli Said ve Mahmud Celâleddin Paşa**'lar gibi muâsır devlet adamları değil **Charles Mismer** vs. gibi ecnebî müellifleri de müttefiktir. **Midhat Paşa**'nın işte bu meşhur içki âlemlerinde patavatsızca söylediği sözlerin biri de, cumhuriyet ilânı sûretiyle Osmanlı Hânedânı'nı iskat edip **Sultan Hamid**'in tâbiriyle **"Reis-i Cumhur"** olduktan sonra **III. Napolyon** gibi kendi saltanatını ilân edivermektir. Bu vaziyete göre,*

eroinman[294] meczûbun gerçek niyet ve arzusunun ne olduğu kolayca anlaşılır ve Kanun-i Esâsî'ye *"Devletin dini yoktur."* mâhiyetinde bir madde yazdırmak istemesine şaşılmaz!..

b- **Midhat Paşa**'nın Kanun-i Esâsî lâyihasında:

"Memâlik-i Osmaniye'de bulunan akvâmın (kavimlerin) her biri kendilerine mahsus olan lisânı tâlim ve teallümde muhtardır." şeklinde bir madde vardı. Bu

---

*Meşrûtiyetle Cumhuriyet, **Midhat Paşa**'nın nazarında birer üzengi demektir. Doğruluğu ve ciddiyeti Avrupaca bile mâruf olan **Eğinli Said Paşa**'nın hâtıratında bu mesele şöyle nakledilir:*

"Müşârunileyh kendi efkarına mutabık efkarda birini görecek olsa, derhal tenhâ bir odada münâsebet olsun olmasın, mükâlemeyi saltanat-ı seniyye üzerine getirerek:

"-Hânedan-ı Osmânî'den artık hayır gelmeyecek!.. Cumhuriyete tahvil etmekten başka çare kalmadı. Bunu nasıl etmeli bilemem. Fakat bu meseleyi sizler gibi birkaç kişi anlar!.." ve hatta âlem-i hâbda:

*"-Bu ana kadar âl-i Osman denildiye, bundan sonra da Âl-i **Midhat** denilse ne var?!" sözlerinde bulunmuş olduğu hadd-i tevâtüre varmıştır."*

*"**Mahmud Celâleddin Paşa**'ya göre, bu gibi tevâtürlerin sebebi, paşa'nın dâire-i mahremiyetinde bulunanların ertesi gün, yâr-u ağyâr mahzarında (dost-düşam huzurunda) tefehvühten (konuşmaktan) kendilerini alamamış olmalarıdır."* (**İ. Hâmi Danişmend**- a.g.e., sh. 297)

Abdurrahman Şeref Efendi, pek çok kayırdığı **Midhat Paşa**'yı **"Diktatörlük"** ve **"Cumhuriyet"** taraftarlığı ile itham edenlerin istibdad tarafları hasımları olduğunu iddia ettikten sonra:

"Şâyet hasbelbeşeriye üzerinde öyle hülyâlar dimağından esmiş ise, humk (aptallık) ve belâhetine daha güzel bir burhan olamaz!.." demektedir. (**Abdurrahman Şeref**- a.g.e., sh. 208 vd.)

294 *"**Midhat Paşa**'nın bilhassa akşamları, birtakım gençleri rakı masasında toplayıp "serâir-i devletten anlara fâş etmediği şey kalmadığında" ittifak edilir."* (**İ. Hâmi Danişmend**- a.g.e., sh. 296 vd.)

İbnü'l-Emin- a.g.e., sh. 355'te yer alan bir dipnotta:

*"Meşâhir-i hukûkiyyûnda **Necmüddin Molla Bey** nakleyledi:*

*"**Midhat Paşa**'nın en ileri gelen muhiblerinden esbak **Şeyhülislâm Sâhib Molla Bey** merhum dermiş ki:*

*"-**Midhat Paşa**, bana hürmet ederdi. Ah niçin elime bir sopa alarak evine gidip masanın üstündeki konyak şişelerini ve kadehlerini kırmadım. Meclisinde bulunan esâfili kovmadım. **Paşa**'ya da:*

"-Be âdem, gafletten uyan, aklını başına topla!.." diyerek yakasını hiddet ve şiddetle çekmedim!.." demektedir.

madde de **Eğinli Said Paşa** ile birlikte Padişah'ın şiddetli itirazları ile metinden çıkarılmış ve **"Türkçe"** resmî dil olarak kabul edilmiştir.[295]

c- **Midhat Paşa**, kabul olunacak Kanun-i Esâsî'yi Avrupa devletlerinin müşterek kefâleti altına koymak istemiş, hatta bu maksadın istihsâli için akıl hocası ermeni **Kirkor Odyan Efendi**'yi Londra'ya göndermiş, fakat hiçbir netice elde edememiştir.[296]

Bundan sonrasını meselenin içinde bulunan **Mahmud Celâleddin Paşa**'dan dinleyelim:

"...Kanun-i Esâsî lâyihası cemiyet-i mahsusasınca tanzim ve huzur-i pâldişahîye takdim olundukta **Abdülhamid Han** hazretleri bu lâyihayı **Nâmık Paşa** gibi mûteriz olan bazı kudemâya irâe (eskilere gösterip) ve hatta **Sadrazam Mehmed Rüşdü Paşa** zaten usûl-i meşrûtiyet ve meşveretin taraftârı olmayıp müverrih-i hakîre (kendisi) dahi ifade eylediği üzere:

"-Eğer teklîfât-ı Hâriciye sırasında böyle bir şey gösterilme mecburiyeti olmasaydı, Kanun-i Esâsî'ye muvafakat etmekliğimin ihtimali yoğ idi" vâdisinde sözler irad eylemiş olmasıyla Padişah hazretleri bilhassa O'nun dahî fikir ve mülâhazasını anlamak için lâyihanın bir sûretini ***Rüşdü Paşa****'ya irsal etmiş idi.*

Nâmık Paşa*, Târizât'ında müsır olup* ***Rüşdü Paşa*** *ise, açıktan muhâlefeti nefsinde tecviz etmeyerek yalnız maksadı hukuk-ı Padişahî'yi muhafazadan ibâret olduğu ifade-i müdâhanesiyle meselâ "Lâyihanın mu-*

---

295 **İ. Hâmi Danişmend**- a.g.e., sh. 293.

296 *"Türkiye'nin dâhilî idare şeklini ecnebî kefâleti altına aldırmak isteyen* ***Midhat Paşa****, akla hayret veren bu fecî teklifini, İstanbul Konferansı'na bile arzetmişse de, hamdolsun kabul edilmemiştir."* (**İ. Hâmi Danişmend**- a.g.e., sh. 295)

*"****Midhat Paşa****, Meşrutiyet'i,* ***Sultan Hamid****'e karşı beynelmilel bir muâhedeyle teminat altına aldırmak için Avrupa Devletleri ile bir rejim muâhedesi akdetmeye bile çekinmemiş ve bunun için Nâfia Müsteşârı* ***Odyan Efendi****'yi memuriyet-i mahsusa ile Avrupa'ya göndermiştir."* (**İ. Hâmi Danişmend**- a.g.e., sh. 294 veya **Ahmed Saib**- a.g.e., sh. 94-96)

kaddemesinde vazifeyi hükümdarîyi tahdid eden mevâd, padişahımızın kadr u şânını enzâr-ı nâsta (insanların nazarında) tahfif eder, padişah'ın nüfuz ve iktidarı tahdid kabul etmez!.." diyerek o mevaddın külliyen tay' (ortadan kaldırma) ve ihrâcını ve bir de sadâretin mesnedinin ilgâsıyla başvekâlet mansıbı ihdas olunup vükelâ ve sâirenin başvekil tarafından intihab edilmesi hakkında lâyihanın mutazammın olduğu ahkâmına itiraz ile sadaretin devamını ve vükelânın kemâkân (eskiden olduğu gibi) taraf-ı Padişâhî'den intihab ve nasbını iltizam eyledi. Ve o sırada Mâbeyn ricâlinden ***Midhat Paşa****'ya muhâlif olan müteneffizân (seçkinler) bundan istifade ile "intihab-ı vükelâ selâhiyetinin başvekâlette bulundurulmak istenilmesi zimam-ı hâl ve'l-akd umûru başvekil olanlara verdirmek garezine mübeyyindir.* ***Midhat Paşa****, harîs-i ikbal olduğundan bu sûretle başvekâlet mesnedine gelip keyfemâ yeşâ hareket etmek istiyor" deyû envâ-ı ilkâât ile Padişah'ın zihnini teşviş ettiler. Amma Mâbeyn ricâlinin şu hareketleri, padişahı muhafaza veyahut istiklâlce temin veya vikaye gibi bir niyete mebnî olmayıp belki usûl-i meşrûtiyetin her devlette cârî olan kavâide tevfiki ve mesuliyet-i vükelâ esasının tâyini üzerine vazifedâr olmayan ricâlin ve husûsen Mâbeyn mütehayyizânının (seçkinlerinin) umûr-i devlete müdâhaleleri kapısının bilkülliye mesdud (kapalı) olacağını ve bundan nüfuz ve menâfi-i zâtiyyelerine halel geleceğini anlamalarından neş'et eylemiş idi.*

Maamafih Sadrazamın mütalâât-ı husûsiye-i mâruzasından vezâif-i hükümdâriye dâir mevaddın lâyihaya dercedilmemesi sûret-i kabul-i mevki-i karin olamadığından bunlar hukuk-i padişahî ünvanıyla tasrih ve yalnız sadaretin ibkasıyla vükelâ intihabının kemâ kân irade-i padişahîye muallakiyeti tercih kılındı."[297]

Mahmud Celâleddin Paşa, bu bahse devamla:

"Mabeyn Başkâtibi ***Said Paşa****, zikrolunan maksadı mutazammın ve lâfzen ihlâl-i asâyiş-i umûmî yolunda*

297 **Mahmud Celaleddin Paşa**- a.g.e., sh. 221.

hareketleri zâbıtaca tahakkuk edenleri, memâlik-i Osmaniyeden tard ve ihraca, Padişah'ın iktidarı olmasını mübeyyin bir madde kaleme alıp bunu behemehal lâyihaya ilâve ettirmek iradesiyle ***Damad Mahmud Paşa,*** *vükelâya tebliğ eyledikte âkıbetbîn olanlar (ileriyi görenler) bu maddenin Hürriyet-i tâmme ve mesuliyet-i vükelâ esaslarını hâvî olan bir kanuna derci gâyet muzır olur vâdisinde beyân-ı mütâlaât ve ezcümle* ***Midhat Paşa*** *muhalefette sebat ettikçe* ***Mahmud Paşa****'nın nazarında ehemmiyet-i mesele büyüyüp gûyâ Padişah'ın şevket ve kudreti ancak bununla taht-ı mahfuziyette tutulabilir itikadına sapmakla şu hükmün kanuna ilâvesi kat'iyyen mültezem-i Padişâhîdir diye ihbâr ederek nihayet 113. maddenin fikra-i âhiresi olmak üzere lâyihaya yazdırdı. Vâsafâ ki (esef olunur ki) gerek* ***Mahmud Paşa*** *ve gerek hempâsı olan Mâbeyn Ricâli vücûdu âtiyen envâ-ı sû-i istimale sebep olacağını ve belki az vakit mürûru ile kendi aleyhlerinde kullanılacağını ve enzâr-ı ecnebiyyede bizce Kanun-i Esasî vaz'ının memul olabilecek hüsn-i tesirini o fikranın külliyen mahvedeceğini derk etmediler.*

Kanun lâyihasının müzâkeresi hitam bulmakta iken ***Mehmed Rüşdü Paşa****'nın istifası üzerine* ***Midhat Paşa,*** *sâniyen mesned-i sadarete irtika eyledi. (yükseldi)"*[298] demektedir.

Mahmud Celâleddin Paşa, daha sonra:

*"**Midhat Paşa** sadârete geldikte Kanun-i Esâsî'yi neşrettirmekten başka bir işe ehemmiyet vermeyip leyl ü Nehâr (gece gündüz) bu maslahata sa'y eylemekle beraber bâlâda beyân olunan 113. maddenin ihracına hayli çalıştıysa da, imkân bulamadı ve çaresiz kanunun o sûretle ilânına muvafakat eyledi."*[299] demekte ve hatta başka müellifler de bu yolda beyanda bulunmakta iseler de gerçek böyle değildir. **Midhat Paşa**, ölünceye kadar iktidarda kalacağı ümidinde olduğundan bu maddeye istinaden rakiplerini bertaraf etmenin bu sûretle

---

298 **Mahmud Celaleddin Paşa**- a.g.e., sh. 222.
299 **Mahmud Celaleddin Paşa**- a.g.e., sh. 223.

zeminini hazırlamış oluyordu.[300] Çünkü Padişahı istifa ile tehdid ederek bu maddenin metinde kalmasını temin eden O'dur.

Nihayet son şeklini alan Kanun-i Esâsî, 23 Aralık 1876 tarihinde ilân olunmak üzere Babıâli'den saraya

---

300 "**Midhat Paşa**'nın başkanlığında, **Ziya Bey (Paşa)** ile **Namık Kemal**'in de katıldığı Kanun-i Esâsî'nin meşhur 113. maddesi, hükümdara siyâsî bakımdan mahzurlu gördüğü bir şahsı, sürmek hakkını tanıyordu. Halbuki böyle bir hak 1839 Tanzimat Fermanı ile kaldırılmış olduğu için tam bir irticâ mahiyetinde idi. Bu maddenin **Midhat Paşa** tarafından mahsus koydurulduğu söylenmektedir. Çünkü yeni rejimde ölünceye kadar iktiadarda kalmayı uman Paşa, bu suretle muhâliflerini sürmek istemiştir. Nitekim Meşrûtiyet'in zararlı olduğunu söyleyen iki Kazaskerle, bir Paşa ve birkaç devlet adamını sürdü. **II. Abdülhamid**, muhâkemesiz sürülmenin Tanzimat'a aykırı olduğuna dikkati çekmiş, fakat aksi hâlde istifa edeceğini söyleyen **Midhat Paşa**'yı ikna edememiştir. Bu devlet adamları geceyarısı evlerinde tevkif edilerek sürülmüşlerdir. İşte **Midhat Paşa**, böyle bir **"Hürriyet Kahramanı"**dır!.." (**Yılmaz Öztuna**, Büyük Türkiye Tarihi, c. VIII, İstanbul, 1983, sh: 136)

İ. Hâmi Danişmend- a.g.e., sh. 294'te:

"*...**Midhat Paşa**'nın bu fikraya ilk önce itiraz edip sonradan kabul ediverrnesi ve kanaat mes'elesi yaparak derhal istifa etmemesi herhâlde kendi zihniyetine de uygun olmasındandır. ÇünküK-i Esâsî projesi hazırlanırken muhâlefet göstermiş olanlardan Kazasker **Gürcü Şerif** ve **Dağistânîzâde Muhyiddin Efendiler**'le mîr-i mirândan **Ramiz Paşa**, Bâbıâli Evrak Müdürü **Uzunetek Rıza Bey, Kıbrıslı Mehmed Paşa** kethudası **Kâmil Efendi** vesâire gibi muhâliflerden yirmi küsür kişiyi «bilâ muhâkeme» nefye kalkışmış, Padişah mahkeme kararı olmadan nefyedilemeyeceklerini söyleyince istifâ ile tehdid etmiş ve nihayet örfî ve keyfî bir kararla «**bir gece hânelerinden kaldırtıp**» her birini bir tarafa sürdükten başka bir çok da talebe nefyetmiştir. İşte bundan dolayı Mahmud Celâleddin Paşa'nın dediği gibi:*

"*-Bu muâmeleye en evvel **Midhat Paşa** yol açmış ve henüz cülûs eden bir Padişah'a memleketçe emniyet olunmayanların def'ü tedibleriride be's olmadığını anlatmış"tır.*

***Midhat Paşa**'nın bu sûretle yeni padişaha bir istibdad dersi vermiş olduğunu söyleyen **İbnü'l-Emin** de bir müddet sonra Paşa'yı hudud hâricine atan **Sultan Hamid**'den bahsederken:*

"*-Padişah da aldığı dersi evvelâ üstadı hakkında kemal-i mahâretle tatbik etti. Mahâretine hayran olan üstadını, âilesiyle vedâ etmeye bile vakit bırakmadan memleketten çıkardı.*" demektedir.

gönderildi. O gün Tersâne Konferansı'nın ilk toplantı günüydü. İlânın o güne yetiştirilmesi, ecnebîlerin ıslahat nâmı altında yapacakları dayatmalardan vazgeçebilecekleri zannı sebebiyle idi. Heyhât!.. Daha önce de ifade edilmiş olduğu gibi bu durum, **Midhat Paşa**'nın bir hayal-i hâmından[301] ibâret kaldı. Onlar:

"-Çocuk oyuncağı!.." diyerek yollarına devam ettiler.

Mahmud Celâleddin Paşa, Kanun-i Esâsî'yi toplanan halka karşı okumuş bir kimse olarak bu ilânı şöyle anlatmaktadır:

"Cumartesi günü ki, Meclis-i Mükâlemenin yevm-i küşâdı idi. Taraf-ı Padişâhî'den babıâli'ye resmen irsali takarrür ettiğinden Dâire-i Hümâyun pişkâhındaki meydana bir kürsü konulup bayraklarla donatıldı. Ol gün,

---

301 **Midhat Paşa**'nın ham hayalleri saymakla bitmez. Bunlardan biri de «**'93 Harbi**» arifesinde, hem de kendisi işbaşından uzaklaştırıldıktan sonra Lehistan'da bir isyan çıkarıp Rusya'yı başka bir cephede meşguliyete mecbur etmek hulyasıdır.

Mahmud Celâleddin Paşa, O'nun **Ali Suâvî** mecnununu **"Saltanat müsteşarı"** mevkiine yükselttiğini ve:

*"O sırada İstanbul'a gelen **Johnston** nâmında bir mecnun-i âkılnümâ parlamento âzâsı ile bâtıl emellere düştüğünü, O'nun mahremâne olarak meclis-i havas-ı vükelâya dahî dâvet edildiğini, O'nun verdiği bir lâyiha ile Romanya'nın Avusturya'ya terk edilmesi teklifini yaptığını, bunun **Odyan Efendi** vasıtasıyla Viyana'da İmparator'a iletildiğini, İmparator'un:*

"-Şu efkâr-ı acîbeye hande-i istihzâ ile cevap verip, âlem-i siyâsîde bir rezâlet ihtiyar olunduğunu" bildrimekte ve Lehistan'da isyan çıkarma tasavvuru hakkında:

*"Muahharan **Johnston** bir tedbir daha arz edip, şöyle ki, Devlet-i Aliye 40 bin sivârî techiz etsin, Hocabey (Odessa) üzerinden Lehistan'a doğru göndersin, oralan vîrân ve talan etmeye başlayınca Rusya Devleti, Devlet-i Aliyye aleyhine sevkedeceği askerin kısm-ı küllîsini içeri çekmeğe mecbur olur." dedi."* demektedir. (**Mahmud Celâleddin Paşa**- a.g.e., c: II, sh. 47 vd.)

Ardından şunları ilâve etmektedir:

"Devlette değil kırk bin süvari, kırk bin hayvan bulmak bedîhî (âşikâr) iken mevhumu mevcud hükmünde tutarak haritalar yapılmış ve mahsus bir komisyon mârifetiyle müzâkere-i askeriyeye girişilmiş olması garâib-i umurdandır." (a.y.)

hava gayet mağmumken yine binlerce ahâlî toplanmışlar ve asâkir-i nizamiye taburları ve müzikaları meydanın cihât-ı münâsebesinde istâde-i mevki-i selâm olmuşlar (selâm mevkiinde durmuşlar) ve mansub ve mâzul vükelâ ve ulemâ ve umerâ-yı askeriye ve ricâl-i devlet-i aliye ve rüesa-yı milel-i muhtelife elbise-i resmiyeleriyle hâzır ve vürud ve hatt-ı hümayuna muntazır bulunmuşlar idi. Bu süretle içtimâ eden heyet, Mâbeyn Başkâtibi ***Said Bey*** *vasıtasıyla Kanun-i Esâsî'nin ilânına dâir Hatt-ı Hümayun'un vürudu hengâmında kürsünün etrafına geldiler. Sadrazam* ***Midhat Paşa,*** *Hatt-ı Hümayunu ahz ile hasbelmemuriye muhavvel-i uhde-i hakîrânem olan vazife-i mühimmeye mebnî li-eclil kırâe (okumak maksadıyla) müverrih-i fakire tevdî eylemekle kürsü üzerine çıkıp kıraat ettim.*

Akîb-i kıraat-ı Hatt-ı Hümayunda ***Midhat Paşa,*** *bir nutk-i münâsib îrad ve sâbıkan Edirne müftüsü Efendi beliğâne bir duâ edip donanma vesâir mevâkib-i askeriyeden yüzbir pâre top atılarak icrâ-yı resm-i şâdümânî kılındı. Hatta o günkü meclis-i mükâleme içtimaında devletler süferâsı ve alelhusus Rusya sefiri cânibinden top atışının sebebi sorulmağla devlet-i aliye murahhaslarının Kanun-i Esâsî ilânına işârettir cevabını vermeleri, anlarca bir tesir-i acîb hâsıl etmiş..."*[302]

Aslında Rusya'nınn bu lâkaydîsi biraz da kendi iç işlerine âid bir endişeden doğmuş bulunuyordu. Zira bu sırada Rusya'da da Meşrutiyet taraftarları vardı. Bunların Osmanlı Meşrûtiyeti'nden ilham alarak faaliyetlerini hızlandırmalarından korkuluyordu.[303]

Diğer taraftan Kanun-i Esâsî'nin ilânı üzerine Balkanlar'daki dâhilî ihtilâfların yatışmasından da çekinmekteydiler. Zira öteden beri Osmanlı Devletleri'nin iç işlerine karışmak için kullandıkları bahaneleri ellerinden kaçırmaktan korkuyorlardı.[304]

---

302 **Mahmud Celâleddin Paşa**- a.g.e., sh. 224.
303 **E. Driaut**- Şark Meselesi, İstanbul, 1328.
304 **Osman Nûrî**- a.g.e., sh. 211.

Şimdi biraz da Kanun-i Esâsî'nin mâhiyetini anlatalım:

Kanun-i Esâsî padişah'a arz edildiğinde 140 madde idi. Güvendiği hukukçularla yaptığı istişârelerden sonra 119 maddeye indirilmiş olan metin, 12 fasıldan teşekkül ediyordu. Bunlar:

"Memâlik-i Devlet-i Osmâniye (madde: 1-7); Tebea-i Devlet-i Osmâniye'nin Hukuk-ı Umûmiyesi (8-26); Vükelâ-yı Devlet (27-38); Me'mûrîn (39-41); Meclis-i Umumî (42-59); Hey'et-i Âyan (60-64); Hey'et-i Mebûsân (65-80); Mehâkim (81-91); Dîvân-ı Âlî (92-95); Umûr-i Mâliye (96-107); Vilâyât (108-112); Mevâdd-ı Şettâ (muhtelif maddeler) (113-119)'dan ibarettir."

Bu kanunla iki meclis teşekkül ettiriliyordu. Bunların biri **"Meclis-i Mebusân"**, yani milletvekillleri meclisi, diğeri ise **"Meclis-i Âyân"**, yani Senato idi. Bunların vazifeleri, istişârî idi. Bununla beraber kanun çıkarabileceklerdi. Ancak bu kanunlar, İrâde-i Seniyye ile yürürlüğe girebilirdi. Padişah'ın selâhiyetlerini tahdid aslî maksadı ile bu yola girilmiş olmasına rağmen[305]

---

305 "... **Midhat** etrafında toplattırılan Jön-Türk gürûhu ile sefir **Eliot** arasında konuşulmuştur. Sefir, yazdığı risaleden anlaşıldığına göre, *«Makam-ı saltanat hakkında ne düşündüklerini»* sormuş; **Midhat Paşa** *«Selâhiyetinin tahdîdine taraftarız.»* demiş; *"Padişah ile vükelânın tuttukları mesleğe nezâret edecek bir meclis olmadan, ıslahat nev'inden müessir hiçbir icraat olmayacağını iyi bildiği için"* bunu istemiş; gayr-ı müslim tebea için tam bir müsâvat lüzumunu bildirmiş ve onu *"elinden geldiği kadar tahrîk ve teşvîkten geri durmamıştır."* **Sultan Azîz**'in hal'inden evvel kararlaştırılan bu esasların, Kanun-i Esâsî hazırlanışında aslî hareket noktaları ittihaz edildiği görülmektedir. Padişahın selâhiyetleri mümkün olduğu kadar tahdid edilmiş; gayr-ı müslim tebeaya, imtiyazları da bâkî kalmak üzere, tam bir müsâvât verilmiş; onların da temsil edildiği bir meclis teşekkül ettirilmiştir. Bunların, çeşitli kavimlere, mezheplere ve dinlere bağlı koskoca Osmanlı câmiası için ne derece hayatî mevzûlar olduğu ve devletin bekası ile ne kadar fütursuzca oynandığı açıktır. Nitekim kanunun hazırlık çalışmalarına katılan **Kemal Bey (Namık Kemal)**, **İbnülemîn**'in neşrettiği bir yazısında (bkz. **İbnülemin-** a.g.e. sh. 343): **"Kanun-i Esâsî'den hukuk-ı saltanata âid bendleri kaldırıp da arz ettikleri zaman, huzûr-ı hümâyuna en evvel kendisinin**

bu selâhiyetler oldukça geniş tutulmuş ve kendisine, lüzum görmesi hâlinde meclisleri fesih selâhiyeti verilmiş ve ayrıca halife olması dolayısıyla **"Zât-ı hazret-i Padişâhî'nin nefs-i hümayunları mukaddes ve gayr-i mes'ûldür."** denilmiştir. (Madde: 5)

Bu demektir ki, **Midhat Paşa** ve ekibi, Kanun-i Esâsî ile asıl maksatlarını tam mânâsıyla elde edememişlerse de[306], Tanzimat'tan beri devam edegelen **"Batı Taklitçiliği"** yolunda nisbî bir başarı elde edebilmişlerdi. Zira ortaya çıkan kanun, büyük ölçüde

---

bir feryadnâme yetiştirdiğini..." söylemektedir. (**Ziya Nur**- a.g.e. sh. 255)

306 **Midhat Paşa** 113. madde dolayısıyla **Namık Kemal** ve **Ziya Paşa**'nın târizlerine karşı:

"-Ne yapalım, şimdilik Kanun-i Esâsî bizde bu kadar olabiliyor. Başkâtip olacak hınzır, böyle bir çivi sokmuş. Zaman gelir, tâdil olunur!.." demiştir. (**İbnü'l-Emin**- a.g.e., sh. 345)

Halbuki yine **İbnü'l-Emin** bu hususta şu bilgiyi veriyor:

*"**Said Paşa**, Sabah gazetesiyle neşrettiği bir makalede **Vefik Bey**'in ifâdâtını naklettikten sonra şu sözleri ilâve ediyor:*

*"-**Midhat Paşa**'nın sözleri, fikr-i zâtîsi değilse, kendisine daima ihtarât-ı ma'kulede bulunan **Odyan Efendi**'nin telkinât-ı hâlisânesinden neş'et etmiş olmalıdır. Zira **Odyan Efendi, Ziya** ve **Kemal Beyler**'le mütehâlifü'l-efkâr idi."*

*Madde-i ma'hûdeye itiraz eden yalnız **Ziya** ve **Kemal Beyler** değildi. Konferansta İngiliz murahhası olan **Lord Salisburi**, Bâbıâli'ye gelip 113. maddeden bahs ile **Midhat Paşa**'yı tevbih ederek:*

«Bu madde mevcud iken yaptığınız kanunun hükmü olamaz.» demişti.

***Midhat Paşa**, bir Cuma günü saraydan konağına avdetinde: «Kanunun 113. bendi zihnimi teşviş ediyordu. O ibareyi: «İdare-i zâbıtanın tahkikat-ı mevsukası üzerine sabit olanlar» cümlesini ilâve ederek kayırdım. Evvelki yazılışı sağlam bulamıyordum.» demesi üzerine orada bulunan Mâliye Nâzırı **Yusuf Paşa** ile beraber:*

*"-İsabet buyurulmuş. Dûr-endişâne muvaffakıyet-i sadâretpenâhîleri âsârındandır.» cevabını verdiklerini **Memduh Paşa** söylüyor.* (**Memduh Paşa**- Hâller, İclâslar, sh: 163)

***Midhat Paşa**'nın ümidi gibi madde-i muzırre tâdil olunmadı. O madde ile kendi tenkil olundu. «Sağlam» bulmadığı evvelki «yazılış»ın yerine «kayırdığı»nı haber verdiği «**tahkikât-ı mevsuka**» kaydının da «sağlam» değil, pek çürük çıktığını herkesten ziyade kendi gördü."* (**İbnü'l-Emin**- a.g.e. sh. 345 vd.)"

Fransa ve Belçika Anayasaları'ndan iktibas olunmuş hükümler ihtivâ ediyordu.[307]

Gariptir ki, bu millî ruha aykırılık hakkında en câlib-i dikkat tenkidleri **Namık Kemal** ortaya koymuştur. **İbnü'l-Emin**, Yıldız Evrâkı arasında onun bir mütaleasını bulup yayınlamıştır. Bunda **Nâmık Kemal**, kanunun mukaddimesini tenkid zemininde:

"...Mukaddimenin yazılışında olan eser-i cehâlet dahî sûret-i mahsûsada şâyân-ı dikkattir. Terakkiyât hususunda müsâvât-ı kâmile ***Çıplak Mustafa****'nın aklen* ***Said Paşa****'ya, servetçe* ***Zarîfî****'ye, rütbece Sadr-ı Âzam'a müsâvî olması demek olacağından bu kadar bedâhete karşı bir sözle nizam-ı esasîyi orta oyunu tekerlemeleri sûretinde göstermek ve Avrupa'nın bütün bütün emniyetini zâil etmek tabiîdir. Kanunun bir maddesinde: «Vükelâdan her biri, dâiresine âid umûrdan icrası, mezuniyeti tahtında olmayanlar reîsü'l-vükelâya arz eder.» denilmesine mukabil «Muntazam devletlerde vükelânın kâffesi, muhtâc-ı istîzân gördükleri şeyleri reîsü'l-vükelâya değil, padişaha arzederler. Reîsü'l-vükelâ hakkında 'arz' tabiri kullanmak, açıktan açığa hukuk-ı padişahîye taarruzdur.» Diğer bir maddedeki: «Hey'et-i mebusân, kabul ettiği lâyihaları tasdik ile reîs-i vükelâya arz eyler.» ibâresine karşı da: «Reîs-i vükelâya Dünya'da bir şey arz olunmaz. Reîs-i vükelâ, pâdişah değildir.» Ve mütalaânâmenin son kısmında da: «... Hukuk-ı padişâhîye müteallik olan bendler ise, kalktığı hâlde usûl-i verâset, râbıtasından çıkacağı ve hilâfet-i kübrâ-yı İslâmiye, kanun-i esâsîden hâriç bir emr-i mevhum hükmüne gireceği gibi rütbe ve mansıb tevcihine vükelânın ve eyalât-ı mümtâze tevcîhine hidivin ve hutbe ve sikkeye eyâlât-ı mümtâze vâli ve prenslerinin ve muâhedât akdine ve harb ve sulh ilânına meclis-i umumînin hak kazanmış olacağı ve zât-ı hazret-i padişahîde ahkâm-ı şer'iye ve kanuniyeyi icra ve mücâzâtı afv ve tâdil için bir selâhiyet-i kanuniye kalmayacağı ve bu sûretle saltanat-ı Osmaniye en*

307 **Enver Ziya Karal**- a.g.e., sh. 228.

büyük bir muhatara-i inkıraza düşeceği meydandadır.» diyor."[308]

Kanun-i Esâsî'nin millî ruha aykırılığı bahsinde söylenecek söz pek çoksa da, fazla yürürlükte kalmadığı ve bu sebeple halkın aksülameli de husûle gelmemiş bulunduğu cihetle bu kadarla iktifâ ediyoruz.

A- DOKSAN ÜÇ HARBİ VE BAZI İHTİLÂL TEŞEBBÜSLERİ

1- DOKSAN ÜÇ HARBİ

Kanun-i Esâsî'nin ilânını ciddiye almayarak mesâilerine devam eden murahhaslar, nihâyet bir **"Islahat Tedbirleri"** paketi hazırlayarak Bâbıâli'ye sundular. Kanun-i Esâsî'ye göre kurulması gereken parlamento henüz teşekkül etmemiş bulunduğundan asker ve sivil 180'i müslim, 60'ı gayr-ı müslim olmak üzere üst kademe devlet ricâlinden müteşekkil bir heyet, **"Meclis-i Umûmî"** adı altında müzâkereye devam ederek teklifleri incelemeye başladı.

Yapılan Islahat Teklifleri, devletin istiklâli ile bağdaşır gibi değildi.

Sırbistan'ın harpten önceki durumunun muhafaza edilmesine mukabil, Karadağ'a, Hersek'le Arnavutluk'tan bazı yerlerin verilmesi isteniyordu. Bosna-Hersek'le Bulgaristan'da asayişi temin için bir **"muhtelit milis kuvvetleri"** teşkili talep ediliyor ve buralarda beşer sene müddetle vazife görmek üzere hıristiyan vâlilerin tâyinine ilâveten kayd-ı hayat şartıyla çalışacak hâkimlerden müteşekkil bir **"İstinaf Mahkemesi"** teşkili talep ediliyordu. Üstelik bu mahkemede vazife görecek olanların tâyinleri, kendilerinin muvâfakati ile gerçekleşebilecekti.

Ayrıca Türkçe ile birlikte mahallî dillerin de resmîleşmesi isteniyordu. Bir de altı devletin murahhaslarından teşekkül edecek iki komisyon, bir

---

308 **İbnü'l-Emin**- a.g.e. sh. 344

sene müddetle yapılacak ıslahat hareketlerini kontrol edecek, 5.000 kişilik bir Belçika kuvveti de bu komisyonların emrinde vazife görecekti. Bir de toplanan vergilerin belli bir kısmının mahallî masraflara harcanması isteniyordu.[309]

Bu teklifleri uzun uzun müzâkere ve münakaşa eden **"Meclis-i Umûmî"**, bunları devletin istiklâli ve tamamiyet-i mülkiyesi ile kaabil-i telif görmeyerek toptan ve ittifakla reddetti. Bu, açıkça Rusya ile harbi göze almak demekti.

Bu sırada Sadrazam olmuş bulunan **Midhat Paşa**, şedid bir sûrette harp taraftarı idi. **Serasker Redif Paşa** ile **Damad Mahmud Paşa** da O'nunla birlikte hareket ediyorlardı. Bunlar hâlâ İngiltere'nin Kırım Harbi'ndeki gibi Rusya'ya karşı bizim yanımızda yer alacağı zannında idiler.

Bunun bir ham hayal olduğu Tersâne Konferansı müzâkerelerinde sâbit olmuştu. Üstelik, **Lord Salisbury**'nin Londra ile temastan sonra teklifleri hafifletmiş olmasına rağmen bunu da kabul etmediler. Bosna-Hersek ve Bulgaristan'daki mahallî ıslahat tekliflerini, devletin istiklâli ile kabil-i telif görmüyorlardı. Onların fikrince bu durum, diğer yerler için kötü bir örnek olabilirdi. **İ. Hâmi Danişmend**:

"-Bu adamlar, böyle bir nokta-i nazarı ortaya atarken, Girit, Sisam ve Lübnan sû-i misallerinin esâsen ortada mevcud olduğunu her hâlde düşünmemiş olacaklardır."[310] demektedir.

İngiliz delegesi, 15 Ocak'ta Bâbıâli'ye gönderdiği tâdil tekliflerinin de reddi üzerine 20 Ocak'ta Padişah'a bir mektup yazarak Osmanlı Devleti'nin müttefiksiz, parasız, mühimmatsız ve hazırlıksız bir durumda iken Rusya ve Balkanlar'daki peykleri ile harbe tutuşmasının felâketle neticeleneceğini bildirmiş[311], 14 Şubat'ta ise

---

309 **Osman Nûri**- a.g.e., sh. 165.
310 **İ. Hâmi Danişmend**- a.g.e., sh. 292.
311 **İ. Hâmi Danişmend**- a.g.e., sh. 292.

Saray'a giderek aynı görüşleri tekrarlamıştır.

O günün akşamında, **Sultan II. Abdülhamid**, bütün nâzırları topluca huzuruna celbederek onlardan asker sayısı, mühimmât ve para durumunu sormuş, nâzırların birbirini tutmaz beyânları üzerine hep birlikte durumu bir kere daha müzâkere etmelerini emretmiştir. Zira o aslâ harb taraftarı değil idi.[312]

Midhat Paşa ve ekibi, uzun münakaşa ve müzâkerelerden sonra vâsıl oldukları eblehâne kararı, Padişah'a şu şekilde ifade etmişlerdir:

"-Böyle tekliflerde harbetmek içün askerin kuvvetine bakılmaz, bunda istitâat (güç) aranmaz. Biz Anadolu'ya dört yüz atlı ile geldik. Yine dört yüz kişi kalıncaya kadar harbetmek lâzımdır."

...

Eğinli Said Paşa*'nın hâtırâtında:*

"-Vay gidi humk u belâhet (aptallık) vay! Rumeli'nin bütün bütün gitmesine sebep olacaklar."[313] diyor.

Ahmaklık, bu kadarla da kalmamış, **Midhat Paşa**, talebe-i ulûmu Saray kapılarına kadar gönderip:

"-Harb isteriz!.."[314] diye bağırtmış, Padişah'ın **"Rus taraftarı"** olduğu yolunda âdî bir iftirayı her tarafta yaymışlar, gazetelerde harb lehine yazılar yazdırtmışlardır.

Sultan II. Abdülhamid Han, **İbnü'l-Emin**'in neşrettiği bir muhtırasında:

"Bâb-ı fetvâ-penâhîde ve sâir yerlerde bazı kesânın,

---

312 İngiliz nâmiyle yâd olunan mabeyn feriki **Said Paşa**, hâtırâtında diyor ki:

"... Veliyy-i nimet efendimiz dahî harp taraftarı değildir. Lâkin en birinci bizim azgın ve ahmak ***Mahmud Paşa*** *ve ikinci derecede* ***Midhat Paşa****'nın şerlerinden dolayı sabrediyorlar. Bu âdemlerin ne kadar büyük hatada bulunduklarını elbette zaman ispat edecektir. Hele bizim* ***Mahmud Paşa****, bu aralık taun ve vebâdır denilmeğe şâyestedir. Harbin netaic-i vahîmesinden vükelâ, daha doğrusu bizim* ***Mahmud Paşa*** *ile* ***Midhat Paşa*** *mes'ul olmaz da bu âlemde acaba daha kim mesul olur?"* (**İbnü'l-Emin-** a.g.e. sh. 353)

313 **İ. Hâmi Danişmend**- a.g.e., sh. 292.

314 **Mahmud Celâleddin Paşa**- a.g.e., sh.

bir nevi milis askeri yani komün tahrîr ettiklerini, tarîk-i ilmîden asâkir-i milliye nâmıyle asker yazdıklarını, ***Midhat Paşa****'nın arkasına üniformasını giyerek patrikhanelere gittiğini, emsali görülmemiş bir tarzda kendisini "Zito, Zito" diye alkışlatıp bir takım vaadler ettiğini, gece meşalelerle bir takım palikaryaları Camlıköşk önüne kadar "Zito, Zito"dedirterek gönderdiğini, leblebici ve sâire gibi âdemleri toplayıp saraya göndererek kendisini dâvet ettiklerini;*

"-Biz muharebe isteriz, illâ muhârebe olmalıdır. Pâdişahım, sen gençsin, korkma, bizim milyona karîb askerimiz vardır. Biz gömleğimize varıncaya kadar fedaya hazır ve âmâdeyiz; bilcümle millet senden bunu bekliyor." diyerek, tehdîdâmiz ve âdâba aykırı şeyler teklif ettirildiğini" ifade ederek, bu şuur hârici tahrikleri anlatmaktadır.

"O sırada Anadolu kumandanlığına gönderilen ***Ahmed Muhtar Paşa****'nın, vazifesine gittiğinde başıbozuk da dâhil bütün askerin 30 bin olduğunu bildirdiğini, hâlbuki ol vakit bir milyona yakın askerimiz var denildiğini,* ***Redif Paşa****'nın ise, Şark'ta 300 bin asker olduğunu bildirdiği hâlde, Şark Ordusu Kumandanı'ndan gelen telgrafın bunların mâruzâtının kâmilen yalan olduğunu ortaya çıkardığını" söylemektedir."*[315]

Padişah'ı harbe râzı etmek için yapılmadık maskaralık kalmamıştır. Meselâ **Damad Mahmud Celâleddin Paşa**, Çırağan Sarayı'na kadın kılığında iki kişiyi sokup, sonra da yakalatarak Padişah'a, harb isteyen halkın kendisinden yüz çevirmiş olmasından dolayı **Sultan V. Murad**'ı tekrar tahta çıkarmak için harekete geçtiğini söyleyerek gözdağı vermek istemiştir.

Bu durumu **Cevdet Paşa** şöyle anlatıyor:

"Devlet-i Aliye ile Rusyalu beyninde zuhura gelen ihtilâfın birinci sebebi bâlâda beyan olunduğu üzere Hersek ihtilâli olup ba'dehû Bulgaristan ve Sırbistan vukuâtı anı teşdîd eyledi. Bu ihtilâfın hall ü tesviyesi için

---

315 **İbnü'l-Emin**- a.g.e., sh. 349

Dersaadet'te mün'akid olan konferans dahî ânifen beyan olunduğu üzere bir şeyi müntic olmadı. Muahharan Londra'da yapılan bir sûret-i tesviye dahî reddolundu ve bir aralık Karadağ'dan Dersaadet'e bir me'mur-i murahhas gelip anınla müzâkereye girişilmiş ve nevâhî-i âsiyeden Devlet-i Aliyye'ye zarardan başka bir fâidesi olmayan yerlerin terkiyle tesviye-i maslahata çalışılıp ve tarafeynin efkârı epeyce yek-diğerine yaklaşıp yalnız arada Nikşik[316] *kasabası kalmış ve ana dahî bir sûret verilmek mertebesine gelmiş iken havâss-ı vükelâ kendilerini itirazât-ı nâsa hedef etmemek üzere bu mesele-i politikiyye meclis-i umumîye havâle kılındı. Mebusân ise böyle dakîk bir mesele-i politikiyyeyi derk ü müvâzene edemedikleri cihetle zikr olunan sûret-i tesviyeyi kat'iyyen reddettiler.*

Rusya İmparatoru zâten muharebe istemeyip ancak nasılsa pek ileri atılmış olduğundan eli boş işin içinden çıkmak kendisince muhil-i nâmus olduğuna mebnî, en son bir tedbir olmak üzere vükelâsının müdâhelesi olmaksızın Londra'daki elçisine mahremâne ve min-gayr-i resmin vermiş olduğu emir üzerine elçisi Londra'daki Devlet-i Aliye sefarethanesine gelip:

"Rişte-i politika pek gergindir. Muhârebe zuhur etmek üzeredir. İmparator bu bâbda bir hüsn-i mahrec arıyor. Sûret-i hususiyyede Bâbıâli'ye yaz ki, derhâl Petersburg'a gitmek üzere fevkalâde bir elçi tayin olunsun. Belki bu sûretle işin önü alınır ve bu husus İstanbul'daki Rusya elçisine açılmasın. Zîrâ o devletin politika-i umûmîsini bilir ve ana göre hareket eder. Vakit ise pek dardır. Hemen taraf-ı pâdişahîden bir elçi tâyin olunur ise, vakit kazanılır ve tevsiye-i maslahata bir çare düşünülür." demekle Londra elçisi ***Muzurus Paşa*** *tarafından şifreli telgraf ile keyfiyet Bâbıâlî'ye bildirildi. Keyfiyet meclis-i mahsûs-i vükelâda dermiyân olundukta hemen Hâriciye*

---

316 Bu Nikşik Kasabası üzerindeki ısrarın nasıl bir ahmaklık olduğunu kavramak için bkz: **Mahmud Celâleddin Paşa**- a.g.e., sh. 282 vd.

*Nâzırı **Safvet Paşa**'nın yâhut diğer bir münasip zâtın Petersburg'a gitmek memuriyeti lüzumuna dâir mazbata yapılıp temhîr olundu ise de, **Serasker Redif Paşa** ile Tophâne müşîri ve **Dâmâd-ı Şehriyârî Mahmud Paşa**:*

*"Rusyalu'nun hazırlığı tamam değildir. Hazırlanmak için vakit kazanmak istiyor. Ne olacak ise hemen olsun." yolunda sözler söyleyerek muhalif reyde bulundular. Rusyalu'nun bizim için her gün müheyya olduğunu anlatmak kabil olmadı. Sadrâzam evvelâ bizimle müttefik görünür iken o dahî tereddütte kaldı ve ekseriyet-i ârâ ile temhîr olunan mazbata takdim edildi ise de hall ü akd-i umûr anların elinde olduğundan anların re'y-i sahîfleri üzere gidildi. İşte en sonra kaçırdığımız fursat budur. Ana da **Redif** ve **Mahmud Paşalar** sebep oldu.*

*Ber-vech-i bâlâ **Sultan Murad**'ın cülûsunda **Dâmâd-ı Şehriyârî Nuri Paşa** Mâbeyn-i hümayun müşîri olup Enderûn-ı Hümâyûn anın elinde idi. Fakat Bîrûn işlerine karışmazdı. Cülûs-ı **Abdülhamid Hânî**'de **Mahmud Paşa** ânın yerine geçti. Lâkin Enderûn-ı Hümâyûn işlerine münhasır kalmayıp Tophane-i Âmire Nezareti dahî anın uhdesinde bulunmağla ve pek ziyade nâfizü'l-kelîm olmağla Enderûn ve Bîrûn'da bi'l-cümle işlere müdahale ederdi. Bu gibi nev-hevesler asâkir-i redîfe defterlerini yoklayıp:*

"Altı yüz bin askerimiz var" dediler.

*Hâlbuki bunların ekseri muallem (yetişmiş) değildi ve o kadar askere kumanda edecek zâbitimiz yok idi ve muallem olan askerimiz tabur talimi bilip büyük fırka manevralarını henüz teallüm etmemişler idi. Mektepten çıkma hayli zâbitânımız var ise de, mücerreb değiller idi ve ekseri bir tarafa intisab ile yâhut **Hüseyin Avni Paşa**'ya ihtisâs ile az müddet zarfında yukarı rütbelere çıkıvermiş ve kendini beğenmiş nev-resîdegân idi. Bahriye mektebimiz ise henüz matlûb vechile terakki edememiş idi.*

Rusya kumandanlarına karşı büyük ordu kumanda edecek kumandanlarımız yok gibi idi. Her şeyin mevkufün-aleyhi para olup, hâlbuki muzâyaka-i mâliyemiz

pek ziyade olduğu cihetle lâ-yenkati' kavâim-i nakdiye kat'ına mecbur idik. Hâlbuki böyle kavaim-i nakdiye ile hâriçten esliha ve mühimmat celbi pek müşkil idi. Elhâsıl ol vakit muhârebe yoluna gitmek bizce hiç câiz değil idi. Lâkin akdemce ***Midhat Paşa*** *efkâr-ı âmmeyi tehyîc ile muhârebe yoluna sevk etti. Sanki topu o doldurdu.* ***Redif Paşa*** *ile* ***Mahmud Paşa*** *dahî ateş ettiler. Devleti bir büyük mehlekeye attılar."*[317]

O adamlar Rusya'yla harbe bu ölçüde taraftardılar ki, devletin o günkü hududlarını bile bilmiyorlardı. **Serasker Redif Paşa**'nın bu husustaki bilgisizliğine şâhid olan **Cevdet Paşa**, bu husûsu tafsîlâtı ile naklettikten sonra:

"Derhâl Dîvan kaleminden hudûd-nâme getirildi. Görüldü ki, ayağı Tuna'ya munsab olan Bolgrad Gölü bile Boğdan arazisine ilhak olunmuş. ***Redif Paşa*** *pek fena bozuldu. Hey'et-i meclis dahî müteessif oldu. Çünki her devletin hudûdunu lâyıkıyle bilenler, erkân-ı harbiyyesidir. Bizim erkân-ı harbiyyemiz, henüz hudûd-i Devlet-i Aliyye'yi bilmiyorlar. Böyle bir hey'et ile Rusya'ya karşı hareketimizin pek muhataralı olacağı ashâb-ı basirete rû-nümâ oldu."*[318] demektedir.

Esâsen Rus Çarı da pek harb taraftarı değildi. **Mahmud Celâleddin Paşa**:

"Vâkıa Rusya'da Islâv İttihadı Cemiyetleri kuvvet bulmasıyla muhârebe nümâyişleri meydana gelmiş ise de imparator zaten harpten müçtenib (çekinen) olup bu dahî bir dereceye kadar ahvâl-i müstakbelece ümidine uymayan netâyici tahmin etmesinden münbais olmuş idi."[319] demektedir.

Bu demektir ki, Rus Devleti de aynen bizdeki harb taraftarı fanatikler gibi Slâvlık gayretine imâle edilmiş kendi halkının baskısı altında idi. Onları tatmin için:

"-Bir şey aldım, onun için harpten vazgeçtim!.."

---

317 **Cevdet Paşa**- Tezâkir, c. IV, sh. 169 vd.
318 **Cevdet Paşa**- a.g.e, c. IV, sh. 171.
319 **Mahmud Celâleddin Paşa**- a.g.e., c: II, sh. 3

demek mecburiyetinde idi. Bu sebeple talebini bir tek **"Nikşik"** Kasabası'na münhasır olacak derecede azaltmıştı.

Mahmud Celâleddin Paşa'nın yukarıya alınan sözlerinden de anlaşılacağı üzere, böyle bir harbe girerse kazanacağından emin bulunmuyordu. Çünkü Türk ordusunun 1853 Kırım Harbi'ndeki başarıları henüz hatırındaydı. Nikşik Kazası, içinde hiçbir Türk ve Müslüman yaşamadığı ehemmiyetsiz, fakir ve küçük bir yerdi. Yine Osmanlı Devleti'ne bağlı olan Karadağ'a böyle ehemmiyetsiz bir kazayı vermemek için göze alınan harp -kazanılsa bile- Osmanlı Devleti'ne hiçbir şey sağlamazdı. Maddî ve mânevî bir çok fedakârlığa mukabil, olsa olsa yine eski durum muhâfaza edilmiş olurdu. Fakat ya kaybedilirse?!.. İşte bu ikbal hırsı ile gözü dönmüş Paşalar, bunu hatır ve hayallerine getiremediler ve millî tarihimizin en büyük felâketlerinden birine sebep oldular. Gerçekten bu harbin insan ve arazi kaybının korkunç tablosu önünde ürpermemek cidden elden gelmez. **Sultan II. Abdülhamid**'in ileride nakledilmiş olan dahiyâne siyaseti ile bu kayıpların nisbeten telâfisi temin edilememiş olsaydı, **"Ayastefanos Muâhadesi"** devletimizin mutlak sûrette inkırazına yol açmış olacaktı.

Çar'ın bu son teklifi de reddodulunca Rusya, Osmanlı Devleti'ne harp ilân etti. Bu harp de diğer birçok Türk-Rus harpleri gibi iki cephede cereyan etti: Tuna ve Kafkasya cepheleri...

Mâlum olduğu üzere, Tersâne Konferansı kararları 18 Ocak 1877'de Meclis-i Umûmî'de görüşülerek reddedilmişti. İngiltere'nin tavassutu ile alınan kararları yumuşatan Londra protokolü kabul edilmiş, bu da açılan Meclis-i Mebusânca Mart 1877'de reddedilince bir Türk-Rus Harbi kaçınılmaz hâle gelmişti.

Halbuki Rus Çarı harb taraftarı olmadığı gibi kardeşi **Grandük Konstantin** de *"Rusya'nın şimdiye kadar Balkan Kavimleri için yapmış olduğu fedâkârlıklardan hiçbir*

fayda görmediğini" söyleyerek harp taraftarı **General İgnatiyef** gibi kimselerle münakaşa ediyordu.[320] Fakat Çar, harb taraftarı panslâvistlerin baskısı altındaydı. Onları da belli ölçüde tatmine mecburdu. Bu sebeple taleplerini azalta azalta Petersburg'a İstanbul'dan bir elçi gönderilmesi ve Nikşik Kasabası'nın Karadağ'a verilmesine kadar indirdi. Bu verilse harb önlenebilirdi.

Cevdet Paşa:

*"İşte en son kaçırdığımız fırsat budur. Ona da **Redif** ve **Mahmud Paşalar** sebep oldu. 600 bin askerimiz vardır, diyerek vükelâyı, mebusları ve Padişah'ı aldattılar."*[321] demektedir.

Bu sûretle harbi önlemek için son ümit de ortadan kalkınca, Rusya *"anlaşma ile elde edemediğini zorla almak üzere"* ilân-ı harb etti. (24 Nisan 1877)

Bu harb, Tuna Boyları'nda ve Kafkasya'da olmak üzere iki cephede cereyan etmiştir. Devlet-i Aliye'nin -âdeta- omurgasını kıran bu muharebeyi tafsîlâtıyla daha evvel başka bir eserimizde[322] yazmış olduğumuz cihetle oradan aynen aktarıyoruz:

a-Tuna Cephesi

Harp başlar başlamaz Tuna cephesi kumandanlığına **Serdar-ı Ekrem Abdülkerim Nadir (Abdi) Paşa** tayin edildi. Karargâhını Şumnu'da kuran **Abdülkerim Paşa**'nın emrinde Yunan-Sırp hududlarıyla Bosna-Hersek isyanı için ayrılan kuvvetlerle birlikte iki yüz bin asker ve üç yaz altmış top vardı. Bir kısım kuvvetler İşkodra, Yeni Pazar, Bosnasaray, Girit ve Yunan sınırında müstakil tutulmuştu. Bunlardan tabiatiyle istifade imkânı yoktu.

Bu kuvvetler, üç orduya ayrılmıştı. **Müşir (Gâzi) Osman Paşa** kumandasında Vidin şehrinde karargâh

---

320 **İ. Halil Sedes**- 1877-88 Osmanlı-Rus ve Romen Savaşları, İstanbul, 1940, sh: 420.

321 **Cevdet Paşa**- Tazâkir, c: IV, sh: 170.

322 **Kadir Mısıroğlu**- Moskof Mezâlimi, İstanbul, 1970.

kurmuş olan «**Garp Ordusu**», **Müşir Ahmet Eyüp Paşa** kumandasında ve Ruscuk'ta karargâh kurmuş olan yüz bin mevcutlu «**Şark Ordusu**». Bu iki ordunun ortasında yer alan ve **Müşir Süleyman Paşa** kumandasında bulunan «**Cenûb Ordusu**». Harp başladığı zaman bu ordu henüz kuruluş hâlindeydi ve peyderpey gelen kuvvetlerle teşekkül ettiriliyordu.

Ruslar'ın, ilk anda Tuna cephesine yığdıkları kuvvet, Osmanlı kuvvetlerinden fazla olmak üzere iki yüz elli bin asker ve sekiz yüz toptu. Fakat elli bin kişilik gâyet iyi yetiştirilmiş ve techiz edilmiş Romanya kuvvetleri ile Sırbistan ve Karadağ orduları da harp başlar başlamaz Rusya'nın yanında yer alıp dengeyi aleyhimize olarak daha da bozdular. Bunlardan Romanya'da, Sırbistan ve Karadağ'daki gibi Rus hayranlığı ve Slâvlık gayreti yoktu. Lâtin asıllı olan Romanya'da, Rus aleyhtarlığı oldukça kuvvetli idi. Fakat katî olan istiklâl arzusu için Türkiye'den bir tâviz koparmak istediler. Osmanlı devlet ricâli böyle kritik bir zamanda bu tâvizi vermeyerek Romanya'yı Ruslar'ın safına ittiler. Rusya ise, böyle bir tâvizi tabiatiyle seve seve vaad etti. Bunu hasap edemeyen mâceracı Bâb-ı Âli erkânı, ileride görüleceği üzere, çok daha büyük kayıplara râzı olmak mecburiyetinde kalacaklardır.

Harbin başlamasından iki ay sonra, Temmuz başında Ruslar'ın Tuna Nehri'ni geçmeye muvaffak olmaları, harbin bir daha kolay kolay telâfi edilemeyecek bir tarzda Türk Ordusu aleyhine gelişmesini sonuçlandırdı. Ruslar bu sûretle gâyet ehemmiyetli bir stratejik üstünlük elde ettiler. Çünkü Tuna'yı geçerek Dobruca ve Bulgaristan'a giren Rus ordusu için, artık Edirne'ye kadar hiçbir ciddî ve tabiî engel kalmıyordu. Türk ordusunun müdâfaası güç bir duruma düşmesine sebep olan bu harekete **Abdülkerim Nâdir Paşa** büyük bir gafletle seyirci kalmıştı. Gerçekten Seret Köprüsü, **Abdi Paşa** tarafından Romanya'ya ilân-ı harb mânâsı

verilmemek için yıktırılmıştır.[323] Rus ordusunun Tuna'yı geçişini önlemeyi düşünemeyen Türk Başkumandanı, bir daha ordusunun belini doğrultmak imkânını bulamadı. Hâlbuki Kırım Harbi sırasında **Ömer Paşa**, Ruslar'ı ancak Tuna'yı geçirtmemek sûretiyle yenmişti.

Bu stratejik üstünlüğü elde eden Ruslar, 7 Temmuz'da Tırnova'yı, 16 Temmuz'da Niğbolu'yu alarak Şıpka Geçidi'ne dayandılar ve Balkanları aşmaya başladılar. Bu sûretle Türk ordusu, bir kısmı Tuna Nehri ile bu dağların güneyinde olmak üzere birleşmesi imkânsız iki parça hâline geldi. Bu iki ordu birleştirilmezse, harp tamamen kaybedilmiş demekti. Rusların Tuna'yı geçmelerine seyirci kalmak sûretiyle bu fecî vaziyete sebebiyet vermiş olan Başkumandan **Abdülkerim Paşa** azledilerek yerine **Mehmed Ali Paşa** tâyin edildi. **Mehmed Ali Paşa**[324] oldukça gençti. Emrinde kendisinden yaşlı ve tecrübeli kumandanlar vardı. Bu yüzden, daha ilk anda kumandanlar arasında onu muvaffakıyetsizliği uğratmak için huzursuzluk ve menfî gayretler ortaya çıkmaya başladı.

Bu harbin kaybına birinci derece müessir olan bu rekabetlerin bütün delilleri, bu harble ilgili eserlerde tafsîlâtıyla anlatılmakta olduğu hâlde; sonradan harbin, sarayın müdâhaleleri yüzünden kaybetilmiş olduğu tarzında asılsız iddialar ortaya atılmıştır. Bunlar **Sultan II. Abdülhamid**'i kötülemek ve kumandanların hıyânetlerini örtmek hususundaki sun'î gayretlerin eseridir. Hakikatte Harbiye Nezareti'nde harekâtı dikkat ve hassasiyetle takip eden kumandanlar, başta padişah olmak üzere sabahlara kadar haritalar üzerinde i'mâl-i

---

323 **Mahmud Celâleddin Paşa**- a.g.e., c: II, sh. 25.

324 **Mehmed Ali Paşa**, **Karl Detrois** adında Aman ve Hırvat kırması bir muhtedîdir. Prusya asıllı olduğuna dâir bir rivâyet de vardır. 1834 yılında Magdeburg şehrinde doğmuş, 1878'de Arnavutluk'ta vefât etmiştir.

Ali Fuad Cebesoy ve **Mehmed Ali Aybar**'ın ana tarafından dedeleridir. (Daha fazla bilgi için bkz: **Mahmut Çetin**-Boğazdaki Aşîret, İstanbul, 1998, sh. 65 vd)

fikr ediyor ve faydalı tavsiyelerde bulunuyorlardı. Kaybın asıl sebebi, ordunun **Sultan Abdülaziz** merhûma karşı ihtilâl yapmış bir askerî kadronun, kendi aralarındaki rekabet ve iç çekişmelerdir. Zira ihtilâl yapan orduların zafer kazanmalarına hiçbir zaman imkân yoktur.

Vidin'de bulunan **Osman Paşa**, bu harbin aleyhimize cereyanını durdurmak ve Ruslar'ın yolu üzerine bir mânia çıkarmak için sür'atle Plevne'ye ulaşıp burasını tahkîm etti. Plevne, Vidin'in yüz elli kilometre güney doğusunda bir kale idi ki, askerî bakımdan Ruslar'ın burasını ele geçirmeden güneye doğru ilerlemeleri imkânsızdı. Diğer taraftan Hersek'te bulunan **Süleyman Paşa**, elindeki kuvvetlerle güneydeki Türk kuvvetlerine iltihak ederek Ruslar'ın yolunu kesmek istiyordu. Fakat arada altı yüz elli kilometrelik bir mesafe vardı. Orduyu yıpratmadan oraya götürmek imkânsızdı. Bu yüzden kumandası altındaki yirmi beş bin kişilik kuvveti, Adriyatik sahillerinden gemilere bindirdi. İnanılmayacak bir başarı elde ederek on altı gün zarfında Ege Denizi'ni baştan başa katedip Meriç'in yakınında Dedeağaç'ta karaya çıkardı. Burada trene bindirdiği askerlerini Kızanlık yakınında trenden indirerek **"Şıpka Geçidi"**nin güneyinde mevzilendirdi. Bu tedbirler, hep Saray'ın harbi tâkibi sonucu alınabildi.

Bu sırada Plevne'ye yerleşen **Osman Paşa**, ilk Rus taarruzunu püskürterek onların kolaylıkla elde ettikleri zafer ve hareket üstünlüğüne, ciddî bir darbe indirmişti. Ruslar, bu taarruzda 2.487 zayiat vermiş ve bir çok da askerî malzeme kaybına uğramışlardı. Bunun intikamını almak için daha büyük bir kuvvetle (50.000 kişi) tekrar Plevne'ye saldıran Ruslar, üstün kuvvetlerine rağmen daha müthiş bir hezimete uğradılar. Bu defa harp sahasında 7.305 ölü bırakarak çekilmeye mecbur kaldılar. Hâlbuki **Osman Paşa**'nın Plevne Kalesi'nde sadece 23.000 askeri ve 58 topu vardı. Bizim kaybımız ise, hepsi yüz şehid ve 4.100 yaralı idi. **Sultan Abdülaziz** merhumun orduya kazandırdığı uzun menzilli

silâhlar sâyesinde kazanılan bu muvaffakiyetler, Türk ordusunun mâneviyâtını takviye etti ve iyi idare edildiği zaman, Moskof'a karşı daima galebe sağlayabileceğini göstermiş oldu.

Diğer taraftan Şıpka Geçidi'nin güneyine mevzilenen **Süleyman Paşa**, bu geçidi üst üste ve amansız hücumlarla zorluyordu. Fakat Ruslar, ardı ardına takviye birlikleri alarak kuvvetlendiler ve bulundukları mevkiin stratejik üstünlüğü sebebiyle yerlerinden sökülüp atılamadılar. Harbin ilk günlerinde Tuna'yı geçerek bu geçitleri tutmalarına büyük bir gafletle seyirci kalmanın menfî neticeleri ile karşılaşılmıştı. Ruslar'ın sayı ve techizat üstünlüğü karşısında **Süleyman Paşa** kuvvetlerinin muvaffakıyeti âdeta imkânsızdı. **Süleyman Paşa**'nın, Rusları yerleştikleri bu stratejik noktadan söküp atamadığını gören **Mehmed Ali Paşa**, umûmî bir taarruza geçti. 22 Ağustos'ta **"Ayazlar Meydan Muharebesi"**ni 30 Ağustos'ta **"Kara Hasan"** 5 Eylül'de **"Ablova"** ve **"Kaçılova"** muharebelerini kazandı ise de, Ruslar'ın devamlı takviye almaları karşısında, netice olarak bu zaferlerin hiçbir faydası olmadı. Şu kadar ki, Ruslar, bu muharebelerde asker ve techizat bakımından büyük kayıplara uğramış oldular. Bu yüzden, Rus Ordusu'nun mâneviyâtı bozuldu ve Rusya'da karışıklıklar çıkmaya başladı. Fakat **Mehmed Ali Paşa**, kaybedilen stratejik üstünlük yüzünden hezimete uğramak korkusu ile çok yavaş hattâ âtıl hareket ediyordu.

Bu sebeple aldığı takviye kuvvetleriyle kayıplarını telâfi eden Ruslar, 21 Eylül'de tekrar taarruza geçerek bu zamana kadar hareketsiz kalan **Mehmed Ali Paşa**'yı **"Çakırköy Meydan Muharebesi"**nde yendiler. Çünkü atâleti sebebiyle Ruslar'a hazırlanmak ve takviye almak fırsatı vermişti. Bunun üzerine **Mehmed Ali Paşa**, başkumandanlıktan alınarak yerine **Süleyman Paşa** tâyin edildi. Çünkü o, cesur ve atılgan bir kumandan olduğunu ispat etmişti. Bu tâyinden on yedi gün önce

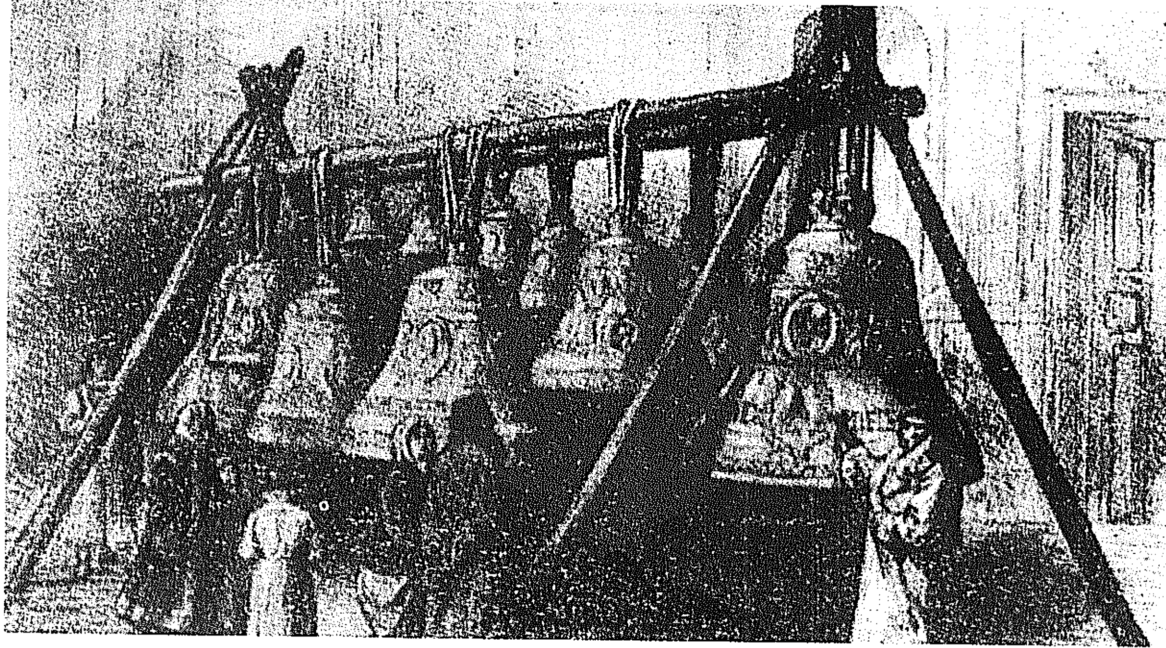

Pilevne Kahramanı
Gâzi Müşir Osman Paşa
(1832-1897)

Ruslar, Plevne önünde üçüncü defa olarak büyük bir hezimete uğramışlardı. Üstün kuvvetlerine ilâveten elli bin kişilik Romen Ordusu ile takviye edilmiş olarak yüklendikleri hâlde, bu muharebeyi de kaybederek 15.553 kayıp vermişlerdi ki, bunun üç yüz ellisi doğrudan doğruya Rus subayı idi. Hâlbuki **Osman Paşa**, hiçbir takviye alamamıştı. Kaleyi, hâlâ o yorgun 30.000 askeri ve 58 topu ile müdafaa ediyordu.

Bu zafer üzerine **Sultan II. Abdülhamid**, **Osman Paşa**'ya **"Gâzi"** ünvanını verdi. Türk tarihi içinde ender rastlanan böyle bir taltif, diğer kumandanların kıskançlıklarını tahrik ettiğinden hiç biri Plevne'yi tecrid etmeye başlayan Ruslar'a karşı harekete geçmeye teşebbüs etmedi. Başkumandan **Süleyman Paşa**'nın **Müşir Mehmed Ali Paşa** ve **Müşir Rauf Paşa**'lara verdiği bu husustaki emirler bilintizam (kasden) icrâ edilmedi.

Bu durumda muhasarayı hızlandıran ve Plevne'yi her türlü muvasala imkânından mahrum eden çok üstün Rus kuvvetleri karşısında tek çare, muhasarayı yarıp çıkmaya çalışmaktı. Bu ise çok nâzik bir mesele idi. 4 Aralık 1877'de **Deli Fuat Paşa**'nın kazandığı **"Elena Meydan Muharebesi"** Ruslar'a asker ve mühimmat bakımından ağır kayıplara mal olmuştu. Fakat 11 Aralık'ta Tırnova'yı geri almak üzere harekete geçen **Süleyman Paşa**, **"Maçka Meydan Muharebesi"**ni kaybedince, Plevne için bütün ümit kapıları kapanmış oldu. Bunu gören Ruslar'ın kaleyi teslim etmesi için yaptıkları teklifi şiddetle reddeden **Osman Paşa**, gayet ağır seyreden kış sebebiyle soğuk, açlık, hastalık, erzak ve mühimmat sıkıntıları ile karşı karşıya idi. Kalın kar tabakalarından istifade ederek, kaleyi terk edip Sofya'daki Türk kuvvetlerine iltihak etmek teşebbüsünde bulundu. 10 Aralık gecesi Rus muhasara çemberini yarmak üzere başlayan şiddetli bir taarruzla plânını tatbike girişti. Muhasara çemberi yarıldı ise de, orduyu takip eden ahâli, yaralı ve ağırlıklardan dolayı harekât süratlendirilemedi. 2.500 şehid ve 3.500 yaralı veren **Osman Paşa**, sol dizine isa-

SUYA DÜŞEN HAYALLER!..
Zabtedilen Türk beldelerine asılmak için hazırlanmış çanlar!.

bet eden bir kurşunla yaralandı. Bunun üzerine elindeki kuvvetleri yok etmemek için Ruslar'a teslim oldu. Rus başkumandanı **Grandük Nikola** kendisine gâyet hürmetkâr muâmelede bulundu ve esirlik kaidelerine aykırı olarak, alınmış olan kılıcı kendisine iâde etti.

Plevne bu sûretle sukut edince, burada aylarca çakılıp kalan yüz elli bin kişilik Moskof ordusu serbest kaldığından diğer kuvvetleri ile birleşerek topyekûn bir taarruza geçti. Öte taraftan Sırbistan ve Karadağlılar ile çarpışan Türk kuvvetleri de üst üste mağlûbiyetlere uğradılar. Ordumuzda mâneviyât kalmadı. Romanya ve Yunanistan da bu hezimet havasından istifade ederek biri Vidin'e, diğeri de Teselya'ya girdi.

Serasker Kaymakamı **Rauf Paşa** ile Türk Başkumandanı **Süleyman Paşa** arasındaki çekişme düşmanın karşısında yeni bir müdafaa hattı teşkiline imkân vermedi.

Veysel Paşa'nın emrindeki elli bin kişilik kolordu, kumandanların bu kavgaları yüzünden müşterek bir hareket sağlanamadığından 9 Ocak 1878'de Rus Ordusu karşısında müthiş bir mağlûbiyet ve perişanlığa uğradı. **Süleyman Paşa** karargâhını Gümülcine'ye nakle mecbur kaldı. Bunun üzerine serbest kalan düşman birer birer Sofya, Kızanlık, Eski ve Yeni Zağra, Filibe hattâ Edirne ve aradaki büyük küçük Türk şehir ve kasabalarını işgal ederek eline geçirdi. Bir çok zâyiat vermesine rağmen ileri harekâta devam eden Rus ordusu, Yeşilköy (Aya Stefanos)'e vararak karargâhını kurdu. Sulh şartlarını dikte etmek üzere buraya gelen Ruslar, **Gâzi Ahmed Muhtar Paşa** tarafından son derece tahkim edilmiş bulunan İstanbul'a girmeye cesaret edemediler.

Rumeli'deki harekâtın menfî bir sûretle cereyan etmekte olduğunu görerek zamanında tedbir alan uzak görüşlü **Sultan II. Abdülhamid**, bu harpte Kafkas cephesine kumanda eden **Gâzi Ahmed Muhtar Paşa**'yı İstanbul'a celb ederek, şehri muhtemel bir Rus taarru-

zuna karşı gerektiği şekilde tahkim ettirmişti.

Birçok kayıplara uğramış bulunan ve yorulmuş olan Rus kuvvetleri, bu yüzden İstanbul'a taarruz etmeyi göze alamadılar. Bunda -hiç şüphesiz- başlangıçtan itibaren tarafsızlık siyasetini tercih eden İngilizlerin, **"Boğazlar"**ın Ruslarca işgalini kendi menfaatlerine aykırı gördüklerinden, donanmalarını İstanbul limanına sevk etmelerinin de rolü vardı.

Tabiatiyle bunun diğer bir sebebi de Ruslar'ın İngilizler'le yapmış oldukları gizli anlaşmadaki[325] taahhüdleri idi.

b-Kafkasya Cephesi

Yukarıda da söylendiği gibi bu harp, biri Tuna, diğeri de Kafkasya'da olmak üzere iki cephede cereyan etmişti. Kafkasya Cephesi kumandanı sonradan **"Gâzi"** ünvanı ile taltif edilmiş olan **Ahmed Muhtar Paşa** idi. Bu cephede 125 bin asker ve 189 toptan ibaret Rus kuvvetlerine mukabil, Türk ordusu ancak 90 bin asker ve 97 topa mâlikti. İyice tahkim edilmiş bulunan Erzurum'da **Kurt İsmail Paşa** ve Batum'da da bir kolordu ile **Müşir Derviş Paşa** bulunuyordu. Bu cephedeki kayıpların baş âmili de Tuna Cephesi'nde olduğu gibi bu üç kumandan arasındaki çekememezlikti. Kendilerinden genç olan **Ahmed Muhtar Paşa**'nın başkumandanlığını kıskanıyorlardı. Bununla beraber **Ahmed Muhtar Paşa**, Kafkas Cephesi'nde bir çok parlak muzafferiyetler temin etmeye muvaffak oldu. 30 Nisan'da Doğu Beyazıd'ı, 17 Mayıs'ta Ardahan'ı alan Ruslar, Kars üzerine yüklendiler.

Kudretli bir kumandan olan **Ahmed Muhtar Paşa**, ardarda **"Halyas"** ve **"Zivin"** meydan muhârebelerini kazanarak Ruslar'ı püskürttü. Ruslar, Doğu Beyazıd'ı bıraktıkları gibi Kars'ın muhasarasından da vazgeçerek Gümrü ile Kars arasındaki **"Gedikler"** mevkiine çekil-

---

325 Tafsîlât için bkz: **Mahmud Celâleddin Paşa**- a.g.e., c: II, sh. 170 vd.

diler. Burada aldıkları yeni takviye kuvvetleri ile Iğdır'a sarkmak ve oradan da Erzurum üzerine yürümek istediler. Bunu haber alan **Ahmed Muhtar Paşa**, 25 Ağustos'ta Ruslar'a saldırarak **"Gedikler Meydan Muharebesi"**ni kazandı. Bu muvaffakiyeti dolayısıyla Padişah kendisine **"Gâzi"** ünvanını tevcih etti. 4 Ekim 1877'de de **"Yahniler Meydan Muhârebesi"**ni kazandı. Bu muharebede 74.000 rus askerine mukabil, **Ahmed Muhtar Paşa**'nın emrinde ancak 34.000 asker vardı. 2.500 şehide mukabil Ruslar'a on binin üstünde zâyiat verdirdi.

Kafkas Cephesi'nde birbirini tâkip eden bu muvaffakiyetlere rağmen, Tuna Cephesi'nde yukarıda anlatılmış olan mağlubiyetlere uğranılıyordu. Bu yüzden Kafkas Cephesi'nden bir tümene yakın bir kuvvet Tuna Cephesi'ne sevkedildi. Halbuki düşman, boyuna takviye alıyor ve uğradığı mağlubiyetlerin acısını çıkarmak istiyordu. Bu durumda elindeki kuvvetler daha da azalan **Ahmed Muhtar Paşa**, iyi bir müdafaada bulunabilmek için Alacadağ mevkiinde mevzîlendi.

15 Ekim'de burada cereyan eden meydan muhârebesinde Ruslar, mukayese kabul etmeyen sayı ve silâh üstünlükleri sayesinde bir gâlibiyet elde ettiler. Altı bin Türk askeri esir düştü. Elindeki mahdud kuvvetleri ezdirmemek isteyen **Ahmed Muhtar Paşa**, Erzurum'a çekildi. Serbest kalınca müdafaasız Kars'a yüklenen Ruslar 18 Kasım'da şehre girdiler. Buradaki çarpışmalarda büyük zâyiat verdiklerinden Kars ve Erzurum arasında durdurulabildiler. Daha sonra Erzurum'a da taaruz etmişlerse de, kahraman Erzurum halkının kadın, çoluk-çocuk efsânevî müdafaası ile püskürtüldüler.

Bu sırada Tuna Cephesi'nde Plevne'nin sukutuyla yaklaşan tehlikeyi gören **Sultan II. Abdülhamid**, **Muhtar Paşa**'yı İstanbul'a çağırarak burasının tahkîmi için vazifelendirdi.

c-Ayestafanos Muâhedesi

Karadağ'a, fakir bir kasabayı bırakmamak için göze

Rusların, 1878 Harbi'nde, Türk kumandanları arasındaki geçimsizlikten istifâde ederek kazandıkları meccânî zaferi yâd etmek üzereYeşilköy'e diktikleri âbide...
Uzun zaman burada kalan bu uğursuz âbide, Birinci Cihan Harbi içinde bir Pazar günü dinamitlenerek ortadan kaldırılmıştır. **Fuad Bey** adında biri de bu hâdiseyi filme almıştır ki bu, Türkiye'de çekilen ilk aktüalite filmidir.

alınan bu harb, Osmanlı Devleti için maddî ve mânevî bakımdan çok büyük kayıplarla son buldu. Gerçi Ruslar, Yeşilköy'e kadar varmışlardı. Fakat oldukça büyük zâyiâta uğramışlardı. Hem bu yüzden, hem de İstanbul'a girerek sokak muharebeleri ile yıpranmamak ve üstelik de başta İngilizler olmak üzere Avrupa Devletleri'nin müdahaleleri ile karşılaşmak istemediler. Gerçi Avrupa Devletleri, Rus zaferini **"Haç"**ın **"Hilâl"**e galebesi olarak alkışlıyorlardı. Fakat Rus galebesi Devletler muvâzenesi bakımından onlar için de düşündürücü olduğundan, İngiliz Kraliçesi'nin aracılığı ile önce **"Edirne Mütârekesi"** imzalandı. Ruslar ilerlemeye devam ederek Ayastefanos (Yeşilköy)'a geldiler.

Rus Başkumandanı **Grandük Nikola**, Yeşilköy'de karargâhını kurdu. Burada kendisini ziyaret eden ermeni patriki **Nerses**, müstakil bir Ermenistan teşkili için O'ndan ricada bulundu.

3 Mart 1878'de Ruslar'ın âdeta dikte ettirdikleri sulh muâhedesini, **Sadrazam Safvet Paşa** ağlayarak imzâ etti. **Sultan II. Abdülhamid**'in büyük siyâsî dehâsı sayesinde hiçbir zaman tatbik sahasına konulamayan bu muâhede, Osmanlı Devleti için cidden çok hazin hükümler ihtivâ ediyordu. 24 maddelik Ayastefanos Muâhedesi'ne göre:

1- Bulgaristan, Karadeniz'den Arnavutluk'a kadar uzanan ve Kırklareli'ni bile içine alan büyük bir krallık oluyordu.

2- Sırbistan ve Karadağ da tam müstakil bir hâle getirildikten başka kendilerine pek çok arazi terk ediliyordu.

3- Romanya'ya da istiklâl veriliyordu.

4- Rusya'ya ise, bir milyar dört yüz on milyon ruble harb tazminatından başka Kars, Ardahan ve Batum terk ediliyordu.

Bütün bunlardan başka daha bir çok ağır şartlar ihtivâ eden bu ölüm vesikasını asla tasdik etmeyen

Sultan II. Abdülhamid, bu sırada ekalliyetlerin ayrılık sevdalarını gerçekleştirmekten başka bir işe yaramayacağı anlaşılmış bulunan **"Meclis-i Mebusan"**ı kapayarak büyük bir diplomatik faaliyete girişti. Bu sayede Ayastefanos Muâhedesi'nin Rusya lehine olarak ihtiva ettiği korkunç hükümler karşısında Avrupa Devletleri'nin aksülameli temin edildi. Bu iş için **"Kıbrıs Tâvizi"** verilerek İngiltere'den tam bir istifade sağlandı. Kıbrıs da tamamen terk edilmiyor, sadece bir **"üs"** olarak veriliyordu. Bu hususta 4 haziran 1878'de imzâlanan Türk-İngiliz anlaşması ile İngilizler tatmin edilince, Rusya'ya karşı bir baskı unsuru olarak kullanıldılar. Rusya yeni bir harbi göze alacak durumda değildi. Hele tarihinin en kudretli devrini yaşayan İngiltere'ye karşı, buna asla cesaret edemediğinden Ayastefanos Muâhedesi'yle elde ettiği bir çok menfaatlerden sarf-ı nazar eylemeye mecbur kaldı. Bunun için Berlin'de bir konferans toplandı.

d-Berlin Konferansı

13 Temmuz 1878'de imzalanan bu muâhedeye göre, Ayastefanıs Muâhedesi'nin hükümleri Türkiye lehine oldukça hafifletildi.

1- Ayastefanos Muâhedesi'nin Türkiye'ye yüklediği bir milyar dört yüz on milyon rublelik harb tazminatı üç yüz on milyon rubleye indirildi.

2- Bulgaristan'a verilen arazi oldukça azaltıldı.

3- Şarkta, Doğu Beyazıt ve Ağrı, Rusya'ya verilmişken buraları kurtarıldı.

4- Yunanistan'dan sonra Balkanlar'da bu muâhede ile üç müstakil devlet daha kuruldu. Romanya, Sırbistan ve Karadağ prenslikleri... Üstelik de bize bağlı oldukları zamankine nazaran hudutları bir hayli genişletilmek sûretiyle...

5- Bosna-Hersek de kâğıt üzerinde bize âid olmakla beraber fiilen Avusturya'nın idâresine terk edildi.

6- Bulgaristan ise, bize tâbî, fakat içişlerinde

muhtar bir prenslik hâline getirildi.[326]

Bu Türk-Rus harbi'nin en buhranlı günlerinde **Sultan II. Abdülhamid**, iki ehemmiyetli tedbir daha almıştı ki, bunlardan biri bunca felâkete sebep olan **Midhat Paşa**'yı sürgüne göndererek tasfiye etmesi, diğeri de ayrılık arzuları ile çalkalanan Meclis-i Mebûsân'ı kapatarak Kanun-ı Esâsî'yi rafa kaldırmış olmasıdır.

e- Midhat Paşa'nın Azli ve Sürgüne Gönderilmesi

Türk-Rus harbi başlamadan az evvel bu harbin en hâhişkâr bir taraftarı olan **Midhat Paşa**, önce sadrazamlıktan azil ve sonra da ülke hâricine çıkarıldı. Zira **Sultan II. Abdülhamid**'in **Midhat Paşa**'yı beğenmesine imkân yoktu. Çünkü O, amcası **Sultan Abdülaziz**'e karşı girişilen hâilevî ihtilâlin baş aktörlerinden biriydi. Bununla beraber ahlâksızlığı kadar dirâyetsizliğine de şehzâdeliği zamanından beri vâkıf olan Padişah, O'nun **"kâzip şöhreti"** dolayısıyla teennî ile hareket etmek mecburiyetinde idi. **İbnü'l-Emin**:

*"Muhtelif sebeplerle mükerreren söylendiği üzere Padişah'ın emniyetini kazanmak, **Midhat Paşa** için kat'iyyen muhal idi. Padişah'ın nazarında hıyânet-i mücesseme idi. Onun her türlü ihânete cür'et edeceği muhakkak idi. Ne kadar ibrâz-ı sadâkat etse hakkındaki zehâbın değişmesine imkân yoktu."* demekte ve **Eğinli Said Paşa**'ya atfen, O'nun *"Cumhuriyet ilân etmekten, kendi sülâlesini Âl-i **Osman** yerine ikame etmek istemesine kadar bütün sapık düşüncelerini sayıp dökmekte ve bunlara **Sultan II. Abdülhamid**'in vâkıf olduğunu"* bildirmektedir.[327]

---

326 Daha fazla bilgi için bkz: **Mehmed Ârif**- Başımıza Gelenler, İstanbul, 1328; **Ahmed Muhtar Paşa**- Tarihçe-i Hayatımın Cild-i Sânîsi, Dersaadet, 1328; **Ali Fuad**- Osmanlı-Rus Seferi, (Üç cild), İstanbul, 1326-27; **Keçecizâde İzzed**- Kaçırılan Fırsatlar, İstanbul, 1325; **Süleyman Paşa**- 1293 Türk-Rus Muhârebesi Hakâikinden Hulâsa-i Vukuât-ı Harbiye, İstanbul, 1324; **İ. Halil Sedes**- 1877-1878 Osmanlı-Rus ve Romen Savaşı, İstanbul, 1935.

327 **İbnü'l-Emin**- a.g.e., sh. 361.

Üstelik «**'93 Harbi**»ne tekaddüm eden günlerde **Midhat Paşa**'nın bu sapık düşüncelerinin pek çok emâresi de su yüzüne çıkmıştı:

*"**Midhat Paşa** hakkındaki emniyetsizlik sebebiyle her an tehlikeye mâruz olduğunu teemmül ederek birtakım esâfil ve süfehânın yanında atıp tutmaktan, daha açık ve doğru tâbirle boşboğazlıktan vazgeçip siyâset ve kiyâset erbâbına yakışacak sûrette ihtiyatkârâne ve dûrendişâne hareket etmek lâzım gelirken tamamıyla aksini iltizam etti.*

***Şeyhülislâm Hayrullah Efendi** vesâtetiyle Meşîhât Dâiresi'nde ilmiye mensuplarından tertip edildiği Padişah'ın –yukarıya naklolunan- muhtırasında söylediği «**asâkir-i milliye**», esâsen vehmini mûcib olduğu hâlde **Ziya** ve **Kemal Beyler**'le diğer zâtların bir encümen teşkîliyle riyâsetini **Midhat Paşa**'ya tevdî ederek yazmaya başladıkları ve Padişah'ın «**Fransa'daki komün askeri**»ne benzettiği millî askerin, **Midhat Paşa**'yı, konağına gidip alkışlamaları ve Paşa'nın muhâlifleri tarafından bu vesile ile envâ-ı mefâsidde bulunulması, Padişah'ın vesvesesini büsbütün tahrik ettiğinden millî asker ve onu teşkli eden encümen ilgâ olundu. Gönüllü asker olmak arzu edenlerin daire-i askeriyeye müracaat etmeleri ilân edildi.*

*Millî asker kaydolunan gençler, ilgâyı ve gönüllü asker keyfiyetini kabul etmeyerek **Midhat Paşa**'ya şikâyet eylediler. **Kemal Bey**, hal'ı îmâ ettiği ve **Ziya Bey**'le birlikte Padişah aleyhinde idâre-i mekal eylemekte (konuşmakta) oldukları ihbar olunması üzerine bunların taşrada birer memuriyete tâyinleri irâde ve sadrazam muâheze edildi."*[328]

Padişah, kendini Sadrazam tâyin eylediği andan itibaren O'nun bütün hareketlerini tâkip ediyordu. Konağında her akşam Yeni Osmanlılar'a mensup gençlerin toplanıp içki içmelerinden ve ileri-geri konuşmalarından haberdardı.

---

328 **İbnü'l-Emin**- a.g.e., sh. 355 vd.

Fazladan olarak aşırı harb taraftarlığı ile Sultan'a ters düşmüştü. Bu sırada **Ziya Bey**'in (**Paşa**) idâresindeki İstiklâl Gazetesi'nde Padişah'ı tenkid eden yazılar yayınlanmaya başlayınca Saray'ın **Ziya Paşa** ve arkadaşı **Namık Kemal**'in İstanbul'dan uzaklaştırılması hususundaki emrini dinlemedi. **Ziya Bey**'i İzmir'e vâli tâyin etti ise de **Namık Kemal**'e hiç dokunmadı. **Namık Kemal** direnince:

"-Ben zorla gönderemem!.. Artık bu işi bizim halefimize gördürsünler!.." dedi.[329]

Artık kendisi bile azline intizar ediyordu.

Bu sırada evine kapanan **Midhat Paşa**'nın Padişah'a edebsizce ve tehdidâmiz bir tezkere yazmıştır ki, **İbnü'l-Emin**:

"-Bu arîzanın tasnî edilmiş (uydurulmuş) olduğunda şüphe yoktur."[330] dese de, O'nun azlinde bunun da rol oynadığı şüphesizdir.

Azli ve sürgün edilmesi hakkındaki emr-i Padişâhî karşısındaki tavrı da, **Midhat Paşa**'nın bönlüğünü ve kendisini Dünya'nın kutbu sandığını göstermektedir:

*"**Said Paşa**'nın verdiği mâlumâta göre, Padişah, gece kendini ve **Damad Mahmud Paşa** ile başkâtip **Said Bey**'i huzuruna celb ile azl ve teb'îd meselesini müzâkere etti. Bunlar, bir müddet te'hirini istirham ettilerse de Padişah kabul etmedi. **Midhat Paşa**'nın, konağından kaldırılmasına karar verilmişken ferik **Said Paşa**'nın reyiyle saraya celbi ve azl ve teb'idin orada tebliği tensib olundu.*

*Saraya dâvet etmek üzere sabahleyin Seryâver **Mehmed Paşa** konağa gönderildi. Saraya gelince Paşa dâiresinin alt katında bir odaya alındı. **Said Paşa** yanına oturdu.*

"-Sadâret mührünü, bendenize teslim etmeniz, irâde-i seniyye iktizâsındandır." dedi.

***Midhat Paşa** mührü verdi. Aralarında şöyle muhâ-*

329 **İbnü'l-Emin**- a.g.e., sh. 360.
330 **İbnü'l-Emin**- a.g.e., sh. 358.

vere geçti.

Said Paşa:

*"-Bir vakitten beri ötede berude saltanat-ı seniyye aleyhinde tecemmu eden cemiyeti hafilerde bulunanlar, zât-ı âlinizin konağına devam eden takımdan olduklarından, bu hâl, hakkınızda tabiî şüpheyi dâvet etti ve hatta dün akşam zâbıta tarafından takdim olunan dört jurnalin birinde zât-ı âlinizin ismi zikrolunmuş ve **Kemal Bey**'in hânesinde bulunanlar tarafından:*

*"-**Midhat Paşa**, istiklâliyeti aldı, murâdı bermurad ederiz." deyu sözlerin tefevvüh olunduğu yazılmış olduğundan eğerçi Zât-ı Şâhâne Efendimiz, sizin doğrudan doğruya bu cemiyetlerde medhaliniz olduğuna inanmak istemedilerse de, mâdemki ism-i âlîniz böyle sarahaten mezkûrdur, ol hâlde, hem nefs-i âlinizi vikâye etmek ve hem de memlekette bu makule fesâdâtın önünü almak için veliy-yi nimet Efendimiz, zât-ı âlînizin memâlik-i şâhâneden bugün çıkmanızı ferman buyurdular. Ve bunun için **İzzüddin** Vapur-ı Hümâyun'u hazırdır."*

Midhat Paşa:

*"-Vallahi billahi benim bu cemiyetlerden haberim yok. Allah bu çapkınların belâsını versin. Bu, Rusya parasıyla ve **Halim Paşa**'nın hud'asıyla vücûda gelmiş bir şeydir. Eğer beni buradan tard ve teb'îd ederseniz alimallah memleket mahvolur. Beşike Körfezi'ndeki donanma üç güne kadar buraya gelir. Buraları iyi düşünmelidir. Vükelânın bundan mâlumâtı var mı?"*

"-Bilmiyorum."

"-Ey öyle ise recâ ederim, gidiniz, Zât-ı Şâhâne Efendimiz'e söyleyiniz ki, benim bu işlerden haberim yok. Mâdemki vükelâ buradadır. Bu işi anlar da müzâkere etsinler. Eğer Efendimiz'in bana emniyetleri yok ise, beni mâbeynde bir odada tevkif etsinler. Evime gitmeyeyim, sadâret işlerini burada görebilirim. Gerek burada ve gerek Avrupa'da memleketimizin bu müşkil zamanında işleri ben görürüm deyû bir hüsn-i zan hâsıl olmuş olduğundan eğer buradan gidecek olur isem memleket alimallâh bit-

er!..”

***Said Paşa**, mührü padişaha teslim ile beraber **Midhat Paşa**'nın sözlerini arz etti. Padişah:*

“-Bu olamaz. Mutlaka gitmeli. Bundan sonra bu âdemi burada bırakmak, daha ziyade tehlikeyi mûcip olur. Al, bu zabtiye jurnallerini de kendisine göster.” dedi.

***Said Paşa**, Padişah'ın, şimdi hareket etmesi hakkındaki irâdesini tebliğ etti. **Midhat Paşa** jurnalleri okudu.*

“-Haberim yok. Yazılır ya... Çapkınlnar iftira etmişler. Beni nereye göndereceksiniz?”

“-Hudud-i memâlik-i şâhâneden çıktıktan sonra nereye isterseniz orya gitmeye mezunsunuz. Fakat Şira en yakın olduğundan oraya gidebilirsiniz.”

“-Oradan başka yere gitmek için vapur bekleyecek değil miyim? Öyle olduğu hâlde beni Rumlar içinde bırakmayınız, Marsilya uzaktır, Brendizi'ye çıkarınız. Yanımda param yok. Biraz para isterim. Lâkin emniyetim olan bir yâver dahî isterim. Çünkü emniyetim kalmadı. Nefsime sûikasd ederler.”

“-Aman böyle bir cinâyet hiç kimsenin hatırına gelmedi. Bu söylediğiniz şey, mümkünâttan değildir.”

“-Gitmeli ha!..”

*“-Evet gitmeli. İki yâver ile iki çavuş, sizi istimbot ile **İzzeddin**'e götürmek için iskelede bekliyorlar.”*

“-Allah rahmet eylesin bu millete!..”

Bu muhâvereden sonra vapura gönderildi. Müteâkiben vapur hareket etti. Ahırkapı açıklarında tevakkufle Padişah'ın verdiği beşyüz altın gönderildikten ve uşağıyla eşyası da geldikten sonra vapur yoluna devam etti.”[331]

Bunları anlatan **İbnü'l-Emin**, **Midhat Paşa**'nın vaktiyle kendisine muhâlefet edenleri muhâkemesiz sürgün etmek istemeyen Padişah'ı **“istifa tehdidi”** ile buna mecbur edişini anlattıktan sonra da:

“Padişah da aldığı dersi, evvelâ üstadı hakkında kemal-i mahâretle tetbik etti. Mahâretine hayran olan

331 **İbnü'l-Emin**- a.g.e., sh. 362 vd.

*üstadını, âilesiyle vedâ etmeye bile vakit bırakmadan memleketten çıkardı. Bu sûretle «**el-cezâu, min cinsil amel**» sırrı zuhûr etti."*[332] demektedir.

Midhat Paşa'nın bundan sonraki hayatını, **Sultan Abdülaziz**'in katili olarak muhâkeme olunmasını ve Tâif'te vefâtını başka bir eserimizde[333] yazmış bulunduğumuzdan burada bu kadarla iktifâ ettik.

f- Meclis-i Mebusân'ın Feshi

İlk Meclis-i Mebusân 19 Mart 1877 Pazartesi günü Dolmabahçe Sarayı'nın muâyede (bayramlaşma) salonunda **Sultan II. Abdülhamid**'in iştirâki ile açılmıştır. **Sultan**, yanında veliahd **Reşad Efendi** ve **Şehzâde Kemaleddin Efendiler**'le birlikte salona gelmiş, elinde tuttuğu nutk-ı hümâyunu sadrazama vermiş, O da bunu meclis ve âyân âzâsıyla, ecnebî sefirler ve dâvetlilerin hazır bulunduğu kalabalığa karşı okumak üzere Mâbeyn Başkâtibi **Küçük Said Bey**'e (Paşa) verip okutmuştur. Nutkun okunmasını müteâkiben Padişah, husûsî dâiresine çekilmiş, milletvekillerinin kısa bir tanışmalarından sonra açılış merâsimine nihayet verilmiştir.

Ertesi gün meclis ve âyân, asıl toplantı mahalli olan Ayasofya karşısındaki Adliye Sarayı'nda[334] faaliyetine devam etmiştir. Binanın üst katı toplantı salonu olarak tanzim edilmişti. Kürsünün arkasında üstte **Sultan II. Abdülhamid**'in tuğrasu altında da **"Dâire-i Umûr-i Millet"** yazılı bir levha vardı. Bunun altında da **"Padişahım, çok yaşa!.."** yazılı bir levha daha vardı.

Bu parlamento iki meclisli idi. Bunlardan biri **"Meclis-i Mebusân"**, diğeri sie **"Meclis-i Âyân"** (Sen-

---

332 **İbnü'l-Emin**- a.g.e., sh. 367. (Buradaki Arapça ibâre, **"Cezâ, amelin cinsindendir."** demektir.)

333 **Kadir Mısıroğlu**- Bir Mazlum Padişah: **Sultan Abdülaziz**, İstanbul, 2006.

334 Dârulfünun (üniversite) olarak inşâ edilmiş bulunan bu bina bir müddet Meclis-i Mebusân ve Âyân olarak kullanılmış, daha sonra Adliye'ye devredilmiş olup Cumhuriyet'in ilk yıllarında yanarak ortadan kalkmıştır.

ato) idi.

Önce bir **"tâlimât-ı muvakkate"** tanzim edilmiş ve buna göre milletvekillerinin seçimi yapılmıştı. Bir milletvekili, elli bin nüfusa mukabil olmak üzere iki dereceli bir seçimle seçilmişti. Böylece teşekkül ettirilen **"Meclis-i Meb'usân"**, 69'u müslim, 46'sı gayr-i müslim olmak üzere 115 kişiden ibâretti. Bunlar, dört sene için seçilmiş bulunuyorlardı. Mısır, Tunus, Romanya, Karadağ, Sırbistan, Sisam, Necid ve Umman gibi iç işlerinde muhtar bölgelerde seçim yapılmamıştı. Merkezden idare edilen Yemen, Bosna-Hersek ve Trablusgarb gibi yerler ise, seçmen adedine göre milletvekillerini seçip göndermiş bulunuyorlardı.

"Âyân", yani senato ise, Padişah tarafından seçilip tâyin edilmiş 26 seçkin devlet adamından ibâret idi.

Bu parlamentonun açılışı, Padişah tarafından bilhassa **Midhat Paşa**'nın 5 Şubat 1877'de sadrazamlıktan azil ve ülke hâricine sürülmesinden sonra açılması tercih olunmuştu. Bu durumu, **Mahmud Celâleddin Paşa** şöyle izah etmektedir:

*"**Midhat Paşa**'nın Avrupa'ya teb'îdi (uzaklaştırılması) ile, tebdîl-i vükelâ (hükûmet değişikliği) vukuunu müteâkip Kanun-i Esâsî'nin mevki-i ircâa vaz'ı iltizam olundu. Bunun sebebi ise, **Midhat Paşa**, hâricen ve dâhilen kanun-i mezkûrun vâzıı gibi şöhretyâb (meşhur) olduğundan efkâr-ı umûmiyyeden bu zannı izâle ve siyâseten dahî istifade etmekten ibâret idi. Ve şu maksadın irâe-i eser-i fiilîsi ise, Kanun-i Esâsî'nin ehemm-i ahkâmı olduğu üzere, Meclis-i Umûmî-i Osmânî'nin küşâdına (açılmasına) mevkuf idi."*[335]

Meclis-i Mebûsân'a **Ahmed Vefik Paşa**, Meclis-i Âyân'a ise, **Server Paşa** reis tâyin olunmuştu.

Bu meclis; **Sultan II. Abdülhamid** tarafından açılışından 10 ay, 25 gün sonra 13 Şubat 1878'de süresiz olarak kapatılmıştır. Bu sûretle **"meb'ûs"**, yani milletvekillerinin sıfatları izâle olduğu hâlde **"âyân âzâsı"**

---

335 **Mahmud Celâleddin Paşa**- a.g.e., sh. 272.

kayd-ı hayat ile tâyin olunmuş bulunduklarından, bu sıfatlarını devam ettirmişler ve hatta bunlardan 1908 meclisinin açılışı hengâmında hayatta bulunan üç kişi yeniden seçilenlerle birlikte vazifelerine devam etmişlerdir.

Sultan II. Abdülhamid merhumun, bu meclisi, şehzâdeliğinden itibâren meşrûtî bir idâre taraftarı olmasına rağmen, bu kadar kısa bir süre sonra kapatmasının sebeplerini şöylece hulâsa edebiliriz:

1-«**Doksan Üç Harbi**» fâciasının asıl mes'ûlü, başta **Midhat Paşa** ve ekibi olmak üzere bu Meclis-i Mebûsân'dır. **Midhat Paşa**'nın azli üzerine, sadrazam tâyin edilen **Edhem Paşa** da, selefi gibi şiddetle harb taraftarı idi.

Bizim kaynaklarımızda **"Meclis-i Mükâleme"** adıyla yâd edilegelen altı Batılı devletin murahhasları ve büyükelçilerinin teşkil ettikleri Tersâne Konferansı'nın kararlaştırdığı **"Islahat Tedbirleri"**nin teşekkül ettirilen bir umûmî meclisce incelendikten sonra toptan ve ittifakla reddedilmiş bulunduğunu, evvelce nakletmiştik. Zira o zaman Meclis-i Mebûsân henüz teşekkül etmiş değildi. Bunun üzerine Rus Büyükelçisi **İgnatiyef**, Batı Âlemi'nde uzun bir seyahata çıkarak Berlin, Paris, Londra, Roma ve Viyana gibi merkezleri dolaşarak müttefik arayışına çıkmış ve en azından Batılı ülkelerin müstakbel bir Türk-Rus savaşında bîtaraf kalmalarını sağlayarak Osmanlı Devleti'ni yalnız bırakmak istemiştir. Bu seyahatlerinden, kendilerince iki büyük ve ehemmiyetli netice hâsıl olmuştur:

İngilizler, bizim hayalperest ricâlin İngiliz desteğinin yanımızda olduğunu sanmalarına[336] rağmen,

---

336 *"Düvel-i Garbiye'den, bâhusus İngiltere'den muâvenet-i hâlise intizân gönüllerinden çıkmadığı cihetle İngiltere ve Fransa murahhasları Meclis-i Mükâlemede Devlet-i Aliyye'ye nâfi bir karar istihsâline sa'y ederler ümîdi berkemal iken **"Marki Dö Salisbury"** Londra'dan Berlin'e gidip Almanya Devleti Başvekili asrımızda umur-i siyâsiye-yi Avrupa'nın birinci müdiri olan **Prens Bismark** ile teâti-i efkâr eyledikten sonra İstanbul'a gelerek vükelâ-yı devlete arz ettiği mütâlaâta-*

Ruslar, İngilizlerle bir gizli anlaşma yapmışlar[337] ve bu anlaşma ile bir zafer kazandıkları takdirde, İstanbul'a girmeyeceklerí ve Boğazlar üzerinde bir talepte bulunmayacakları yolunda bir taahhütle İngilizler'i tatmin etmişlerdir. Zira İngilizler, Hindistan yolunun emniyeti bakımından Ruslar'ın İstanbul ve Boğazlar üzerinde bir söz sahibi olmalarını istemiyorlardı.

Diğer taraftan Ruslar, **İgnatiyef**'in bu seyahati neticesinde Avusturya ile de aynı şekilde gizli bir anlaşma imzalamışlardı. «**'93 Harbi**»nden tam on sene sonra, Budapeşte Meclisi'nde vukua gelen bir münakaşa dolayısıyla ortaya çıkan bu anlaşmaya göre, Avusturya bîtaraf kalacak, fakat Rusya, Balkanlar'ı Osmanlı'dan koparmaya muvaffak olursa, bu bölgenin Batı kısmındaki yerleri Avusturya'ya terk edecekti.

İngilizler, Ruslar'la bu anlaşmayı yapmış olmalarına rağmen, Tersâne Konferansı'nın **"Islahat Teklifleri"**ni hafifletmek üzere murahhasları Londra'ya toplayarak alınan kararları oldukça hafifleten ve **"Londra Protokolü"** diye bilinen yeni bir teklifi, Bâbıâli'ye sundular. Bu arada Rus Çarı da, evvelce defaatle izah edilmiş olduğu üzere, pek harb taraftarı değildi. Ancak Slâvlık gayreti ile galeyân hâlindeki umûmî efkârının tesiri altındaydı. Vâkî tekliflerin bu sûretle azaltılmasına, çıkacak bir harpten pek de ümidli olmadığı için râzı olmuştu. Bu sırada Sırbistan Prensliği ile bir anlaşma imzalanarak (28 Şubat 1877), onun eski statüsü garanti altına alınmıştı. Sadece Bosna-Hersek, Karadağ ve Bulgaristan'daki karşıklık ve isyan hareketlerinden

---

i ibtidâiyye ile o ümidleri bilkülliyye ortadan kaldırmış idi." (**Mahmud Celâleddin Paşa**- a.g.e., sh. 225)

*"Devlet-i Aliye murahhasları, en ziyâde İngiltere murahhasından muâvenet ümid ederler iken, mebde-i mükâlemede dermeyân edilen tekâlifin (tekliflerin) şiddetini **"Marki Dö Salisbury"**nin etvar ve akvâli tezyid ettiğinden müşkilât-ı mesele birkaç gün içinde belki ilk mecliste kendisini göstermiş ve Bâbıâli'yi hayret-i ızdıraba düşürmüştür."* (**Mahmud Celâleddin Paşa**- a.g.e., sh. 226)

337 **Mahmud Celâleddin Paşa**- a.g.e., c: II, sh. 4

ibâret bir gâile mevcutken en ziyâde direnen küçücük Karadağ Prensliği idi. O, Rusya'dan aldığı destekle silâh elde, hâzır bekliyordu. Fakat İngilizler'in baskısıyla Ruslar, tekliflerini bir hiç mesâbesinde şu iki esâsa ircâ etmiş bulunuyorlardı:

Bunlardan biri Petersburg'a bir elçi gönderilmesi, diğeri ise içinde hiçbir türk ve müslümanın yaşamadığı **"Nikşik Kasabası"**nın Karadağ'a verilmesinden ibâretti. Bunun için nihâî kararı artık teşekkül etmiş bulunan **"Meclis-i Mebûsân"** verecekti.

Meclis-i Mebusân'da ise, açılışının ilk gününden itibaren bütün Hıristiyan mebuslar, Rusya'dan himâye beklemediklerine dâir beyânlarla bu devlete meydan okumaya başladılar. Şüphesiz bu hüsn-i niyetli bir hareket değildi. Maksadları, Rusya ile zuhur edecek bir harpten istifade ile birtakım imtiyazlar, muhtariyet ve mümkün olduğu takdirde **"istiklâl"** koparmaktı.

Bu son teklifin, Meclis-i Mebûsân'da görüşülmeye başlandığı sırada, söz alan İşkodra Meb'usu **Yusuf Efendi**, Londra Protokolü ve Nikşik Kasabası'nın Karadağ'a verilmesi aleyhinde şiddetli bir konuşma yaparak ezcümle:

"-...Karadağlı'ya bir karış yer verilirse, mülhâkâtı ile beraber İşkodra kendisine terk edilmiş olacaktır."[338] demiştir.

Aslında hilâf-ı hakikat olan bu konuşmayı, diğer bir çok milletvekili de destekleyince netice olarak 17 muhâlif reye karşı 68 reyle teklif reddedilmiş oldu. Bunun üzerinedir ki, Rusya, Tuna boylarında hududu geçerek devletimize îlân-ı harb etmiş oldu.

2- Meclis faaliyete geçtiği andan itibaren çeşitli kavimlerin, kendi kavmî menfaatleri istikametindeki tavırlarıyla bir mücâdele ve entrika sahası hâline gelmiş bulunuyordu. Meselâ sekizinci celsede Padişah'ın Meclis'i açış konuşmasına usûlen, Meclis'ce bir cevap verilmesi müzâkere edilirken İstanbul Rum Meb'usu

338 **Osman Nûrî**, a.g.e.,c: I, sh. 209.

Vasilaki Efendi, *"Osmanlı tarihinde yalnız mezheplerin ve cemaatlerin değil, aynı zamanda azınlık dillerinin de korunmuş olduğunu, bunun **Fâtih** zamanından beri kendilerine verilmiş bir hak olduğunu, bu sebeple cevapta bunun da sarahaten derci gerektiğini"* söylemiştir. Bu yersiz talebe, reis **Ahmed Vefik (Paşa)**, Dürüşt, yani kaba denilebilecek bir sertlikte bir cevap vererek onu susturmuştur. Bununla beraber bir çok Hıristiyan meb'us söz alarak **Vasilaki Efendi**'yi desteklemiş ve böyle talepler zaman zaman tekrarlanıp durmuştur.

Hakkı Târık Us Bey'in gazete haberlerinden istifade ile bir araya toplayıp neşrettiği bu Birinci Meclis-i Mebusan'ın zabıtları[339] okunduğunda, yalnız Rum, Ermeni, Bulgar, Romen, Makedon, Sırp ve Mârunî gayr-i Müslim mebusların değil; Arap, Arnavut, Boşnak ilh. gayr-i türklerin de çok garip iddialarla mecliste zaman zaman gürültü çıkardıkları âşikâr bir sûrette görülür. Sadece kendi dillerini konuşmak değil, muhtariyet ve hatta ayrılıp müstakil olmak gibi talepler ileri sürdükleri, bazı rum milletvekillerinin Girit ve Teselya'yı Yunanistan'a terk etmenin lüzumu gibi millî menfaatlerle bağdaşmaz iddialar ortaya attıkları görülmektedir.

Onların bu hareketleri, hâriçte de akisler uyandırıyor ve Türk hâkimiyetinden çıkmak için komiteler teşekkül ettirilmesi ve isyanlar çıkarılması gibi hâdiselere âmil oluyordu. Meselâ Prizren'de **Debreli İlyas** nâmında bir sergerdenin riyâsetinde bir **"Arnavut Millî Birliği"** adıyla bir ihtilâl komitesi teşekkül etmiş ve Arnavutluk'un bir kısmını nüfuzu altına geçirmişti ki, hükümet bir tenkil hareketi yaparak buraya müdâhale etmek mecburiyetinde kalmıştır. Rumların da Epir bölgesinde böyle faaliyetleri vardı. Fakat Meclis'teki gayr-i Müslim milletvekillerinden cesâret alarak hâdise çıkarmakta en ileri giden azınlık hiç şüphesiz Ermenilerdi. Bu husus, ileride tafsil edilmiş bulunduğu cihe-

---

339 **Hakkı Tarık Us**- Meclis-i Mebusân (1293-1877), İstanbul, 1940.

tle burada sadece şu kadarını söyleyelim:

Ermeni tedhiş ve cinâyetlerini anlatan mevsuk ve resmî bir eserde, *"Kanun-i Esâsî'nin ilk defa îlânı münâsebetiyle icrâ edilen merâsim meyânında Ermenilerin vaziyeti dahî unutulmamıştır. Mekteplerde terennüm ettikleri manzûmeler, millî ihtilâl ve isyan-ı istiklâl manzûmeleri, **Gedik Paşa**'daki tiyatroda vaz-ı sahne olan eserler de istiklâl ve muhtariyet fikirlerini ihtiva eden, halkı tehyiç eyleyen piyeslerdi."*[340] denilmektedir.

Hele ermeni patriki **Nerses Efendi**'nin, Ruslar'ın Yeşilköy'e geldikleri hengâmda **Grandük Nikola**'yı ziyâret ederek kendisine Anadolu'da müstakil veya Rus himayesi altında bir ermeni devleti kurulmasını talep etmiş olduğu hatırlanırsa, bu azınlık taşkınlığının ne raddelere kadar ulaşmış olduğu kolayca anlaşılır. Bu hâin, bir Osmanlı vatandaşı ve Padişah'ın sadakât borcu altında bulunması gereken bir teb'ası idi. Başka bir ülkede olsa, derhal idam edilmez miydi?!.. Halbuki şu vatan ihânetine rağmen her tarafta elini-kolunu sallayarak gezmekteydi. İşte bu azınlıklar, bu şartlarda **"istibdâd"** diye feryad ederek Batılıları yardıma çağırıyorlardı.

3-Meclis-i Mebusân'ın sebep olduğu **«Türk-Rus Harbi»**, aleyhimize bir inkişâf gösterince, buna sebep olan mebuslar, mesûliyeti sırtına yıkacak birilerini aramaya koyulmuş bulunuyorlardı. Bu cümleden olarak hükümetle, başta sadrazam olmak üzere ihtilâf çıkarmış, kumandanların Divan-ı Harbe verilmesi talebiyle mecliste büyük bir kargaşa husûle getirmişlerdi. Bunun üzerine **Sultan II. Abdülhamid**, kendisi de selefi gibi harp taraftarı olan **Sadrazam Edhem Paşa**'yı azlederek yerine **Hamdi Paşa**'yı sadrazam yaptı. Lâkin meclis bununla yatışmadı. Kumandanların Divan-ı Harb'e verilmesi hususunda ısrar etti ve 22 Ocak'ta bu hususta bir karar alarak kendileri mesuliyetten kurtulmak

340 Ermeni Âmâl ve Harekât-ı İhtilâliyesi, İstanbul, 1332, sh: 11

istediler.

Meclisteki tartışmaların devam etmesi üzerine, Padişah, **Hamdi Paşa**'yı azlederek O'nun yerine sertliğiyle meşhur **Ahmed Vefik Paşa**'yı sadrazam tâyin etti. (4 Şubat 1878) Bu sırada Edirne'ye vâsıl olan Ruslar'la, orada bir mütâreke imzâlandı. (31 Ocak 1878)

Ruslar, İstanbul'a doğru ilerliyorlardı. Bu vaziyet karşısında Padişah, Yıldız Sarayı'nda kendisinin de hazır bulunduğu bir toplantı tertipleyerek alınacak tedbirleri görüşmek teşebbüsünde bulundu. Bu toplantıda İstanbul meb'usu **"Astarcılar Kethüdâsı"** denilmekle meşhur **Ahmed Efendi**, Padişah'a karşı terbiyesini bozan bir konuşma yapmak cür'etinde bulundu. O sırada Çanakkale Boğazı girişinde bulunan Beşike Limanı'nda beklemekte bulunan İngiliz Donanması'nın İstanbul'a gelip Rus tehdidlerine karşı tavır koymasına müsaade edilip edilmemesi görüşülüyordu.

Ahmed Efendi, Padişah'a hitâben:

"-Böyle şeyleri vaktiyle haber vermelidir. Vakitsiz söylenirse böyle olur!.."[341]

Padişah'ın buna son derecede canı sıkıldı. Baştan beri harb aleyhinde olduğunu, buna küçücük Nikşik Kasabası üzerinde ısrar ederek Meclis'in sebep olduğunu söylediyse de, muhatabı olan milletvekili tekrar söz alarak O'nu ithama devam etmesi üzerine, Padişah toplantıyı terk etti.

Nihayet **"ahvâl-i fevkalâde sebebiyle"** meclisin muvakkaten tâtiline lüzum görülmüş ve bu hususta Meclis-i Vükelâ'ca bir mazbata hazırlanmıştır. Bu mazbata makam-ı saltanatca irâdeye raptedildiğinden Meclis kapanmıştır. (13 Şubat 1878)

Bundan dolayı **Sultan II. Abdülhamid**'i kınamak, tarihî gerçekler önünde garezkârlıktan başka bir şeyle izah edilemez.

Kendisi, **Kıbrıslı Kâmil Paşa**'nın sadâreti zamanında Bâbıâli'ye gönderdiği mahrem bir muhtırada

---

341 **Said Paşa**'nın Hâtıratı, c: I, İstanbul, 1328, sh: 207

Meclis'in tâtili kararının sebeplerini şöyle izah etmiştir:

"...Milletvekilleri ve menâfi-i memleketin hâdimleri olmak lâzım gelen meb'uslar, akça tamahiyle birtakım müteneffizînin dalkavukları olmak reddelerine vâsıl olmuşlardır. Hıristiyan mebuslar ise, her birisi mensup olduğu milletin âmâl ve makâsındı tervîce bezl-i mesâî ederek Ermeniler, Ermenistan hakkında nutuklar îrâdına ve Rumlar Tırhala vesâire hakkında tervîc-i merâma tasaddî ile dâhil-i Meclis'te ve vükelâ üzerine âdeta icrâ-yı hüküm ve nüfuz eylemeye cür'et etmiş idiler. Bunların işbu tahakkümlerine Meclis'in idâmesiyle imkân verilmiş ola idi, hırs ve emelleri az zaman içinde devletin en âlî makâmâtını işgal raddesine vâsıl olur idi. Meclis-i Mebüsân, devlet ve memleket için zâmin-i terakkî olacak yerde az zaman içinde mazarrât-ı adîde tevlîdine sebep olarak, nihayet memleketin kuvâ-yı maddiye ve mâneviyesini felç eden muhârebe-yi âhireyi intâc eylemiştir. Bir müddet daha devam etmiş olsa idi, mazarrat-ı melhûzesi, daha ziyâde kesb-i cesâmet ve vehâmet ederek, Hüdâ nekerde (Allah göstermesin) dâhil-i memlekette tohm-ı nifâk ve tesvîlâtı ol raddeye îsâl eder idi ki, her tarafta ihtilâller ve karışıklıklar zuhûruna sebep olur ve şimdiye kadar çoktan beri Ermeniler ve Ermeniler'in muînleri tarafından te'sis ve istihsâline çalışılan ve fikr-i ittihâdın maksatlarının tâmimi zımnında neşrettikleri kitaplarda Konya havâlisine kadar tevsian haritası yapılan Ermenistan Prensliği fikir ve tasavvuru hayyiz-i fiil ve husûle gelerek, Girit Cezîresi, memâlik-i mahrûsadan ayrılmış bulunur; velhâsıl el-iyazen billah (Allah korusun) memleket parça parça taksîm olunarak şân ü şevket ve nüfuz-u iktidarı derece-i âlu'l-âle vâsıl olan Devlet-i Osmânî'ye, bugün başka devletlerin nüfuz ve tahakkümü altında küçük bir alandan ibâret olur idi. İşte henüz tecrübe görmemiş ve asıl menâfi-i hakîkî-i memleket neden ibâret olduğuna kesb-i vukuf-ı tam etmemiş olan ve bir taraftan dahî bir çok ashâb-ı ağraz ve mefsedetin hiyel (hîleler) ve desâisesine (desiselerine) kapılarak devlet

ve memleket için esbâb-ı mühlikeden bulunan birtakım mevâddı yâ amden veyahud cehlen esâs-ı saâdet ve terakkî zanneden kimseler yedinde Kanun-i Esâsî kazalı ve tehlikeli bir silâh olduğu nümâyân olmuş (görülmüş) olmağla, bilâ-müddetin tâtiline maslahaten ve saltanat ve devletin hayat ve rahatı nâmına olarak lüzum-i mübrem mes'etmiştir...."[342]

Selânik'te sürgünde iken başındaki muhafızlardan **Fethi Okyar**'la zaman zaman sohbet etmiş ve O'na pek çok hakîkati ifşâ etmiştir. Bu meclisin feshi hakkında bir gün kendisine:

"*...Çok kısa sürmüş olan ilk Meb'ûsân Meclisi'nin müzâkereleri dikkatle tetkik edilirse, Moskof Harbi bütün şiddetiyle devam ederken o meclisi, o hâli ve mâhiyeti ile neden tâtil ettiğim anlaşılır: Meclis riyâsetinde bulunan **Ahmet Vefik Paşa** ve **Hasan Fehmi Paşa** gibi ahlâk ve irfan itibariyle değerleri mâlum mümtaz devlet erkânı, Türk ve Müslüman olmayan bazı meb'usların, ecnebî sefâretlerin bazılarıyla mahrem münâsebetlere giriştiklerini söylemişlerdir...*" demiştir.[343]

Garezkâr olmayan hiçbir tarihçi **Yılmaz Öztuna**'nın şu değerlendirmesine itiraz edemez:

"Meşrutiyet, 1878 Türkiyesi'nin gerçeklerine aslâ uygun değildi. Osmanlı Türk İmparatorluğu'nu yıkıma götüren hususlardan biri, bir anavatan ile o anavatan çevresinde toplanan ülkeler ayrımı yapılmamış olmasıdır. 1878'de İngiltere, pek çok ülkeyi elinde tutuyordu: Hindistan, Avustralya, Yeni Zelânda, Kanada, Güney Afrika ve daha bir çok yer. Ancak Büyük Britanya parlamentosunda sadece İngiltere, Galler, İskoçya ve İrlanda milletvekilleri vardı. Anglo-Saksonlar'la meskûn, İngilizce konuşan Kanada, Avustralya, Yeni Zelânda gibi ülkelerin bile bir tek milletvekilini Londra parlamentosuna sokmak hakları yoktu. İngiltere, geniş anavatan dışı topraklarını, tam bir sömürge gibi idâre ediyordu. Örnek demokrasinin

342 **İbnü'l-Emin**- a.g.e.'den naklen **Ziya Nur**- a.g.e., sh: 327 vd.
343 **Fethi Okyar**- a.g.e., sh. 106.

hüküm sürdüğü İngiltere'de böyle olduğu gibi, diğer devletlerde de böyleydi. Rusya gibi Türkiye'den çok daha batılılaşmış ve ileri bir imparatorlukta değil yabancı unsurlara, henüz Ruslar'a bile seçim hakkı tanınmamıştı. İlk Rus parlamentosu ancak 1905'te, Türkiye'de II. Meşrûtiyet'in ilânından 3 yıl önce kurulacaktır. Almanya imparatorluğu gibi Alman'dan başka nüfuzu pek az olan homojen bir devlette bile parlamentonun rolü, bugünkü anlayışımıza göre, devlet idâresine iştirâk etmekten çok uzaktı. Meselâ hükümeti düşüremezdi. İmparatorluğu doğrudan doğruya kayzer ve onun itimadına mazhar şansölye (fedral başbakan) mutlak yetkilerle idâre ederdi."[344]

"...Siyâsî fikirlerin baskısından uzak bir tarihçi için, I. Meclis-i Mebusân'ın süresiz tâtilini, ***II. Abdülhamid****'in büyük hizmetlerinden biri olarak telâkkî etmemek, tamamen imkânsızdır. Zira Türkiye imparatorluğunu, Avrupa'da kızgın ve saldırgan bir emperyalizmin hüküm sürdüğü 1878'de tasfiye edilmekten kurtarmıştır."*[345]

2-BAZI İHTİLÂL TEŞEBBÜSLERİ

a-Ali Suâvî ve Çırağan Vak'ası

Rus ordularının İstanbul'a yaklaştığı ve İngiliz donanmasının Marmara'ya demir attığı hengâmda Payitaht'ta müthiş ve buhranlı günler yaşanıyordu. İstanbul'un cadde ve sokakları yerinden-yurdundan olmuş aç ve perişan **"Rumeli Muhâcirleri"** ile doluydu.

İşte bu sırada **Ali Suâvî** adındaki bir serseri, bu ümitsiz kalabalığı ifsâd ederek Çırağan Sarayı'nı basıp orada mahpus bulunan **Sultan V. Murad**'ı tekrar tahta geçirmek teşebbüsünde bulunmuştur (20 Mayıs 1878) ki, tarihte **"Çırağan ve Ali Suâvî Vak'ası"** denilen hâdise budur.

344 **Yılmaz Öztuna**- a.g.e., sh. 160.
345 **Yılmaz Öztuna**- a.g.e., sh. 161.

Ali Suâvî, **"Jön Türkler"**den olup daha önce Avrupa'ya kaçmış ve "muhbir" isimli bir gazete çıkarmıştı. **Midhat Paşa**'ya yakın bir kimse idi. **Mahmud Celâleddin Paşa**:

*"**Midhat Paşa**, teceddüd-i ikbâlinde, nedîm-i bezm-i hâsı olan **Ali Suâvî**'yi, bir sefih-i ruzigâr iken müsteşar-ı saltanat menzilesine çıkarmıştır. İngiltere'de tezevvüc eylediği bir zen-i şâhid-bazârın sermâye-i hüsnü bahasıyle mâbeyn ricâlinden bazı beylerin ve o tarik ile mâbeyn müşiri **İngiliz Said Paşa**'nın teveccühât-ı hevâperestânelerini isticlâb etmiş ve ağreb-i garâib olarak mesâil-i muazzama-yı siyâsiyede sarayca müracaat olunmak derecesinde mevki tutmuştur. Lâkin herifin dimağı daima fesatta ve beynennâs (insanlar arasında) taayyün muradında olmağla mesela Ramazan-ı Şerîfte Ayasofya ve Beyazıd câmilerinde kürsüye çıkıp sûret-i hakdan nice mukaddimât-ı ebleh-firîbâne serdiyle efkâr-ı avâmı uyandıracak sözler îrâd eder ve evrâk-ı havâdise **"el-Mâruz"** diyerek maksadına muvafik makaleler derceyler idi. Çünkü bu adam, vaktiyle her renge boyanmış, yani kâh medresede talebe silkine, kâh mektep muallimliğine dâhil olup bir zaman umûr-ı mülkiye hıdemât-ı tahrîriyesine dahî sokulmuş iken, her birinde müstehak-ı cezâ bir fiil ve amele ictirâ etmekle medhuk ve matrud olmuş ve Yeni Osmanlılar Cemiyeti süfehâsına girip bir aralık onların eşiddâsı Avrupa'ya firar ettiklerinde arkalarına düşmekle, Paris ve Londra'da devlet aleyhinde gazeteler çıkarmak gibi mefâside müdâvemet ve nihayet İstanbul'a avdet edip merâm-ı aslîsi def'aten evc-i âlâ-yı merâtibe irtikaa ile zimam-ı hall ü akd-i devleti derdest olduğundan, İstanbul'un karışıklığından istifade ile bir arbede çıkarmak için yol aramaya başlamıştır."*[346] demektedir.

Ülkede hâl böyleyken, **Midhat Paşa**'nın azil ve uzaklaştırılmasından sonra O'nun aleyhine dönmüş ve bu sâyede bir ara Galatasaray müdiri olmuş, an-

346 **Mahmud Celâleddin Paşa**- a.g.e., c: II, sh. 138 vd.

cak Avrupa'dan alıp getirdiği bir aşufte ile mektepte uygunsuz hâlleri görüldüğünden kısa bir zaman sonra azledilmişti. **Abdurrahman Şeref Bey**, bu hususta:

"...Hem güftârı (sözü), hem etvârı (tavırları) perişan idi. Hazırcılardan aldığı yakası düşük ceketi ve paçaları yerde sürünür pantalonu ile mekteb içinde dolaşması, eski sahtelik hâlini akla getirir. Güyâ muallime sıfatıyla Avrupa'dan peşine taktığı bir güzel kadın ile mektepte beytûtet etmek saygısızlığında bulunduğu cihetle o yolda dahî ayrıca lisâna gelmiş idi... Mekteb müdîrliğinde bekası min küllilvücuh câiz olmadığından azlolundu ve mâzul kalınca sürünmeye başladı."[347] demektedir.

Suâvî, hâdise günü Kuzguncuk'tan bir mavnaya bindirdiği muhâcirlerle karşıya geçmiş, Ortaköy'de toplanan diğer bir gurup ile Mecidiye Câmii önünde toplanılmış, Saray bahçesine girilerek muhâfızlar kolayca bertaraf edilmişlerdir. Çünkü o zamana kadar burada sıkı bir tertibat alınmış değildi.

"-Padişahım çok yaşa!.. **Sultan Murad** çok yaşa!.." âvâzeleri ile Çırağan Sarayı'na doluşan muhâcirlerin bu baskınını, ânında haber alan **Yedi-Sekiz Hasan Paşa**, hâdise mahalline ulaşarak kapıcıların birinden aldığı bir kızılcık sopasını **Ali Suâvî**'nin kafasına indirmekle O'nun işini bitirmiştir.[348]

Hâdise esnasında ölen 23 kişinin hüviyetleri –her nedense- tesbit edilememekle beraber, bunlardan bazılarının muhâcir kisvesine büründürülmüş insanlar olduğu ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca vak'a esnasında İngiliz Sefârethânesi tercümanı **Sondison**'un orada görülmüş olması, bu baskında bazı devlet adamlarıyla birlikte İngilizler'in de medhaldâr olduğunu göstermektedir.

---

347 **Abdurrahman Şeref**- Tarih Musahabeleri, İstanbul, 1329, sh. 287.

348 Bu hizmetinden memnun kalan **Sultan II. Abdülhamid**, **Yedi-Sekiz Hasan Paşa**'ya 1905 yılında vefât edince **Barbaros**'un türbesine bitişik bir türbe yaptırmışsa da sonradan İttihatçılar, bunu yıkıp ortadan kaldırmıştır.

Nitekim **İbnü'l-Emin**'in neşrettiği **Sultan II. Abdülhamid**'e âid bir muhtırada:

*"**Suâvî** vak'asını tertip edenler, **Sâdık Paşa**, **Damad Mehmed Paşa** ve esâmisinin söylenmesi münâsip olmayan sâir kesândan (kimseler) ibâret idi. İşbu vak'a günü, kalabalık derûnunda **Sandison** dahî görünmüştür. Vak'anın üçüncü günü ki, şevketmeâb efendimiz hazretlerinin nefs-i hümayunlarıyla makamlarına suikasd olunmak istenmesi ve hatta efendimizin yanlarına bir kurşun atılması hasebiyle bittabî şevketmeab efendimiz müteessir olarak baş ağrısıyla muzdarip ve bu sırada Rusya askeri de Ayastefanos'ta bulunmakta idi."*[349] denilmektedir.

Bu vak'a üzerine **Sultan V. Murad**'a bir tedbir olmak üzere Malta Köşkü'ne naklolunmuşsa da, bilâhare tekrar Çırağan'a iâde olunmuştur.[350]

Bu hâdise, **Sultan II. Abdülhamid**'e karşı tertip edilmiş olan ilk sûikasddir.[351] Bunu su yüzüne çıkmış veya çıkmamış pek çokları tâkip edecektir.

b- Aziz Bey-İskalyeri İhtilâl Teşebbüsü

"Ali Suavî Vak'ası"nın böylece bertaraf edilmesiyle ihtilâl ateşi sönmedi. 8 Temmuz 1878'de müteşebbislerin adıyla tarihe geçen **Aziz Bey-İskalyeri** Komitesi ortaya çıkarıldı. Yapılan tahkikat neticesinde bulunan vesâikle bunun tamamen masonik bir teşebbüs olduğunu ve **Ali Suâvî** Vak'ası'ndan daha mükemmel bir sûrette organize edilmiş bulunduğu ve dış kaynaklı mükemmel bir ihtilâl teşebbüsü olduğu ortaya çıkmıştır.

Gerçekten **Cleanthe İskalyeri**, İstanbul'da şarab ve hububât komisyonculuğu yapan Rum asıllı bir mason olduğu tebeyyün etmiştir. Fransız meşrik-i azamlığına bağlı olarak kurulmuş bulunan **"Prodos Locası"**nın üstâd-ı âzamı idi. Bu teşebbüs de tâ 1872'de mason

349 **İbnü'l-Emin**- a.g.e., sh: 778.
350 **İbnü'l-Emin**- a.g.e., sh: 769.
351 Tafsîlât için bkz: **İbnü'l-Emin**- a.g.e., sh: 762 vd.

locasına girmiş ve adına Beyoğlu'nda **"Murad Locası"** adıyla bir loca tesis edilmiş[352] bulunan sâbık **Sultan Murad**'ı tekrar tahta geçirmek içindi. Esâsen O'nun masonluğa kabulü de bu **İskalyeri** vasıtasıyla olmuştu. Bu sebeple 1872'den beri O'nunla masonlar arasında gidip gelen emin bir adamı idi.

Bunlar **V. Murad**'ın annesi **Şevkefzâ Kadınefendi**, kardeşi **Seniha Sultan** ve O'nun ağalarından **Hacı Bekir Ağa** ve **Nakşibend Kalfa** gibi yakınlarıyla irtibat sağlayarak çalışıyorlardı.

İskalyeri mason olduğu kadar da müthiş bir panhelenist idi. Asıl gâyesi masonluğu ve aldatılmış Türk aydınlarını kullanarak güya Bizans'ı ihyâ etmekti.[353]

Bunlar her şeyden önce sâbık Sultan'ın ruh ve akıl sağlığının düzeldiğini ispat etmek istiyorlardı. Bunun için **İskalyeri** gizlice Fransa'ya giderek oradan mütehassıs bir akliye-asabiyye doktoru getirip, O'nu gizlice Çırağan Sarayı'na sokmuştur. Bu doktor, hastayı on gün müddetle tedâvî etmiş ve bir iddiaya göre hastanın iyileştiğine dâir bir de rapor vermiştir.

Bunun üzerine **Sultan Murad** taraftarları sâbık Padişah'ın artık iyileşmiş olduğuna dâir şâyialar

---

352 **Dr. Rıza Nur**- a.g.e., sh: 220.

353 *"...Bu uygulamaların ön hazırlık işlerini* ***Skaliyeri*** *üstlenmişti ve yardımcıları biraderimiz Fransız* ***L. Amiable*** *(İstanbul'da avukat ve daha sonra Paris Belediye Başkanı), biraderimiz* ***A. Holinsk*** *(eski diplomat), eski sadrazam* ***Midhat Paşa****, zamanın İstanbul'daki İngiliz Büüykelçisi* ***H. Eliot****, İran Büyükelçisi biraderimiz* ***Malkum Han*** *idiler.*

Bundan başka halkın tepkileri ile de savaşmak gerekiyordu. Bu nedenle de halkın üzerinde nüfuzu olan ve elden geldiğince daha fazla kişiye işin esâsının öğretilmesi gerekiyordu. Bu amaçla ***Skaliyeri****, Fransız Obediyons'nın (Maşrık-ı Azamlığı) onayı ile* ***"Envâ-ı Şarkiye"*** *isimli Türk dilinde faaliyet gösteren locayı kurdu. Bu locada seçkin siyasetçiler ve din adamları üye olarak bulunduklarından örgüt meşhur oldu ve bunlar arasında Jön Türkler'in partisi doğdu."* (**Marios Pollatos**-Diakosia Hronia Elliniku Tektonismu, 1740-1840, Atina, 1952, sh: 51-52'den naklen **M. Şükrü Hanioğlu**- Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakkî Cemiyeti ve Jön Türklük 1889-1902, İstanbul, 1985, sh: 77-78.

çıkardılar. Bu dedikodulardan rahatsız olan **Sultan II. Abdülhamid**, **Sultan Murad**'ı yeniden bir tabipler heyetine muâyene ettirdi. Bunların verdikleri rapor da olumsuzdu.[354] Buna rağmen **Sultan Murad**'ı kaçırıp yeniden tahta geçirmek ve **Sultan II. Abdülhamid**'i öldürmek üzere teşekkül etmiş **Aziz Bey-İskalyeri** Komitesi harıl harıl çalışıyordu. Bunlar, **Sultan Murad**'ın yakınlarıyla kurdukları temas sâyesinde sık sık Çırağan Sarayı'na girip çıkıyor, Dünya Masonları'ndan tâ İngiliz Veliahdi (sonra kral) **VII. Edward**'a kadar sağladıkları destek hakkında O'nu bilgilendiriyorlardı.

Fakat günün birinde **Sultan Murad**'ın II. Kâtibi'nin bir ihbârı üzerine kumpas ortaya çıkmış olmakla beraber bu ihbarı vakitlice haber alan **İskalyeri**, yeğeni **Mihal**, **Aziz Bey**, **Ali Şefkatî** gibi asıl fâillerle **Nakşibend Kalfa** gibi bazı yardımcıları yurt dışına kaçmaya muvaffak olmuşlardır. **Aziz Bey**, bu komitenin II. Başkanı idi. Evkaf müsteşarı **İzzet Efendi**'nin oğlu olup yüksek dereceli bir masondu. Bu komiteye mensup **Ali Şefkatî Bey** de Şûrâ-yı Devlet Dâiresi muâvini idi.

Ortaya çıkan gerçeklerden biri se şuydu: O sırada gurbette bulunan **Midhat Paşa** da bu ihtilâlci komitesi ile irtibatlıydı. İhtilâlciler muvaffak olsalar, O da sadrazam olacaktı.[355]

C- TESALYA HARBİ

1826 yılında ânî bir inkılâp darbesi ile Yeniçeri Ordusu'nun ortadan kaldırılması sonucunda –an'ane ve tecrübeye her müesseseden ziyâde muhtaç olan- yeni bir ordunun kurulması kolay olmamış ve bu sebeple felâketler birbirini kovalamıştır. Yeniçeriliğin ilgâsından sadece iki yıl sonra ortaya çıkan 1828 Türk-Rus harbi

---

354 **İ. Hakkı Uzunçarşılı- V. Murat** ve Oğlu **Selahaddin Efendi**'yi Kaçırmak İçin Kadın Kıyafetinde Çırağan'a Girmek İsteyen Şahıslar, Belleten, 1944, s: 32, sh: 589.

355 **Ahmed Bedevî Kuran**-İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler, İstanbul, sh. 20.

sonunda Ruslar, Doğu'da Bayburt'a, Batıda ise az bir kuvvetle (15.000) Edirne'ye kadar gelebilmişlerdi. 14 Eylül 1829'da imzalanan **"Edirne Muâhedesi"** ile Yunanistan müstakil bir devlet olmuştu.

Mezhep beraberliği dolayısıyla baştan beri Rus desteği ile kurulan Yunanistan o günden itibaren bu destek sayesinde yürütegeldiği Osmanlı (Türk) düşmanlığı ile hem mevcudiyeti korumak ve hem de genişlemek gâyesi peşinde koşmuştur. Rusya ise, Osmanlı Devleti'ni parçalayıp yutabilmek için **III. İvan**'dan (**Korkunç İvan**) beri **"Moskova-Üçüncü Roma Nazariyesi"**ni[356] benimseyerek Bizans'ı hortlatmak zâhirî bahanesiyke hareket ediyordu. Onun bu uğurda yaptığı propagandalar, Balkan Kavimleri içinde en ziyâde Yunanlılar arasında revaç bulmuştu.

Mezhep beraberliği dolayısıyla Rusya'yı kendilerine hâmi kabul eden Rumlar, Yunan istiklâline varan **"Mora İsyanı"** ile Osmanlı Devleti'ne büyük gâile çıkarmışlardı. İstiklâllerini elde ettikten sonra da Rus tahrik ve teşvikleriyle Osmanlı Devleti'ne karşı giriştikleri yıpratma siyâsetine devam ettiler. Bizans'ı diriltme dâvâsını **"Megalo İdea"** (Büyük Mefkûre) adıyla benimsediler.[357] Maksad, eski Bizans'ı hortlatarak büyük bir Yunanistan kurmaktı. Rusya ise, her şeyden önce Osmanlı Devleti'nin parçalanmasını temin, daha sonra da bu parçalanma ile kurulacak küçük devletleri önce himayesine alıp sonra tam mânâsıyla yutmak sûretiyle büyük ve emperyalist devletini tesis ve teşkil etmek is-

---

356 Bunların iddiâ ettiği bir nazariyeye göre, Roma'nın sukûtundan sonra Bizans **"İkinci Roma"**, yani Dünya siyâsetine hükmeden merkez olmuştu. Bu durum, Bizans'ın sukutundan sonra Moskova'ya intikal etmiş ve Moskova **"Üçüncü Roma"** olmuştur.

357 Halbuki Bizans'ın Rum, yani Grek olmakla tarihen hiçbir alakası yoktur. O, Lâtin asıllıdır. 1.500 yıllık tarihinin son beş yüz senesinde Rumca'nın resmî dil kabul edilmesinden ibâret bir alâkaya istinâden böyle bir dâvâ gütmek sahtekârlıktan başka bir şey değildir. Esâsen **"Rum"** kelimesinin **"Grek"**, yani **"Yunanlı"** mânâsına kullanılması da bize mahsus bir galattır.

tiyordu.

Bu maksadı temin için Osmanlılar'ın elinde bulunan **"Girit Adası"**nda da müteaddit isyanlar çıkarılmıştır. Bunların ilk ve mühim olanı 1866 yılında ortaya çıkmıştır. Bu isyan, Osmanlı Devleti'ni bir hayli uğraştırdıktan sonra **Sadrazam Ali Paşa**'nın Girit'e giderek isyancılara bazı tâvizler vermesi sonunda geçici olarak ortadan kaldırılmıştı. Fakat çok kısa bir zaman devam eden bu sükûnet hâli, 1877-78 Türk-Rus Harbi arifesinde yeniden bozulmuştu.

Girit Rumları, Adanın Yunanistan'a ilhâkını istiyorlardı. «**'78 Harbi**» nihâyetinde bunlara verilen imtiyazlar arttırılmak sûretiyle bu huzursuzluk geçiştirilmek istendiyse de, isyan ve karışıklıklar devam etti. Esâsen Girit'teki huzursuzluk, iddia edildiği gibi Osmanlı idaresinin birtakım aksaklıklarının neticesi değildi. Bunlar sadece birer bahâne olarak ele alınıyordu. Hakikatte ise, ihtilâf sebebi, Girit'in Yunanistan'a ilhâkı arzusuna bağlı olarak kasden ihdâs edilmiş bulunan birtakım sun'î hâdiseler olduğundan bütün gayretlere rağmen arzu edilen sükunet bir türlü tesis edilemiyordu.

1898 yılında Girit'e Rum asıllı **Kara Todori Paşa**, vâli tâyin edilerek isyancılar tatmin edilmek istenildi. Fakat bu hareket isyanı ortadan kaldırmak yerine azdırmaya sebep oldu. Rus teşvik ve tahrikleriyle hareket eden ve aralarında papaz kılıklı bir çok Moskof casusu bulunan isyancılar, her tarafta Müslümanlar'a saldırarak yağma ve katliâma giriştiler. Çete savaşlarıyla Girit Müslümanları'na büyük zararlar verdiklerinden Osmanlı Hükümeti, buraya bir miktar asker göndererek katî netice elde etmek istedi. Yunan Kralı'nın oğlu **Yorgi**, Rus Çarı **II. Aleksandr**'ın yeğeni ile evlenerek **"Girit Mes'elesi"**nde Rus desteğini daha müessir bir sûrette elde etmek istedi.

Adaya gönderilen Osmanlı Donanması'nın karşısına, **Yorgi**'nin kumandasında bir Yunan Filosu çıkarıldı. Ayrıca da Yunanistan adaya çıkarma yaptı. Bir

taraftan da Rus tahriklerinden kuvvet ve cesaret alan Yunanistan'ın Ege sahilleriyle İstanbul üzerine taarruza teşebbüs edeceği şâyiaları duyulmaya başlandı.

Bunun üzerine Yunanistan'a harp ilân edildi. İngiltere, Avusturya ve Almanya müdâhale ederek bu meseleyi sulh yoluyla halletmek talebinde bulundular. Bu devletler Girit'e muhtariyet verilmesini, Ada'dan Yunan askerlerinin çekilmesini, iki tarafın da ordularını terhis etmelerini istediler. Fakat Yunanistan bu sonuncu teklifi müsbet karşılamadığından ihtilâf halledilemedi. Yunanlılar bir beyannâme neşrederek, Avrupa Devletleri'nin Yunanistan'ın yenilmesi hâlini hesaba katarak tarafların elde edilecek bir zaferden faydalanmalarına müsaade etmeyecekleri hususunda teminat verdiklerini açığa vurdular.

1897 Nisanı'nda Yanya, Makedonya ve Alasonya üzerine Yunan taarruzu başladı. Bu taarruzu **Edhem Paşa**[358] kumandasındaki Osmanlı Ordusu karşılayarak

---

358 **Sultan II. Abdülhamid** devrinde iki **Edhem Paşa** vardır. İkisi de **İbrahim Edhem**'dir. Bunların birincisi **Sultan II. Abdülhamid** iktidarının ikinci yılında sadrazam olmuş bulunan **Edhem Paşa** (1818-1913)'dır. Meşhur **Koca Hüsrev Paşa**'nın kölelerindendir. (Bkz: **Mahmud Celâleddin Paşa**- a.g.e., sh. 280)

Diğeri ise **Gâzi Edhem Paşa** (1844-1909)'dır ki, gümrük memurlarından **Mustafa Ferhad Efendi** adında bir kimsenin oğlu olup İstanbul'da doğmuştur. Doksan Üç Harbi'nde de başarılar elde etmiş olan merhumun asıl askerî başarısı, Teselya Harbi'ndedir. Bu harb dolayısıyla şimdi Tophâne'de **"Mâlul Gâziler Yurdu"** olarak kullanılan binada Türk-Yunan sulhü imzalandığında, **Sultan II. Abdülhamid** merhum, bütün nâzırlara şahsî kesesinden yirmişer bin altın, **Gâzi Edhem Paşa** ile Hâriciye Nâzırı **Tevfik Paşa**'ya kırkar bin altın ihsanda bulunmuştur. **Tevfik Paşa**'nın oğlu ve **Sultan Vahideddin**'in damadı **İsmail Hakkı Oktay Bey**, babasından öğrenmiş olarak bu satırların yazarına şöyle demiştir:

"-Bütün nâzırlar, Padişah'ın bu ihsânını kabul ettiği hâlde **Edhem Paşa** ile merhum pederim geriye iâde etmişlerdir. Padişah, ikisine de huzuruna çağırarak bu reddin sebebini sormuş, babam merhum:

"-Devlet, benim maaşımı veriyor. Bu muâhedeyi imzalamam vazifem icabıdır. Fazladan bir şey kabul edemem!.." demiştir.

Sultan, buna karşı hazırlıklıymış:

"-Ben öğrendim ki, senin evin yokmuş. Oturduğun Hâriciye

"Dömeke Meydan Muhârebesi"nde Yunan Ordusu'nu müthiş bir mağlubiyete uğrattı. Osmanlı Ordusu Atina üzerine doğru harekâtına devam etti. Ufak bir gecikmenin Yunanistan'ı ortadan kaldırmaya sebep olacağını gören Rumlar, derhal Avrupa Devletleri'nden ve bilhassa Rusya'dan imdad istediler. **Sultan II. Abdülhamid**, Rus Çarı'nın şahsî müracaatı üzerine Türk Ordusu'nun harekâtını durdurmaya mecbur kaldı.

İstanbul'a imzalanan bir muâhede ile ufak bir harb tazminatı ve lehimize küçük bir hudut düzeltmesi ile iktifa etmeye mecbur kaldık. Harben işgâl ettiğimiz eski topraklarımızdan mecbûren çekildik.[359]

Bu hâdise, Megalo-İdeacı Rumlara ciddî bir ders teşkil etmiş, fakat **"Girit Mes'elesi"**ni halletmemişti. Her şeyden önce adaya iki tarafın da kabul edeceği bir vâlinin tâyini zarûrî idi. Bu, milletlerarası bir müzâkereye yol açtı. Ruslar'ın teklif ve tesiri ile **Prens Yorgi**, Girit'e vâlî tâyin edildi.

Bu sırada Girit ihtilâfında Ruslar gibi İngilizler de ağırlıklarını hissettirmek istediler. Bu yüzden adadaki İngiliz ve Türk askerleri arasında hâdiseler çıktı. İngiltere bunu bahane ederek harb tehdidi ile Girit'teki

---

Konağı'nı vaktiyle bir İtalyan sefiri, o zamanki İtalyan büyükelçilik binasını beğenmediğinden şahsî parasıyla yaptırmış ve vazifesi hitam bulduğunda da Hazine onu 19 bin altına satın alarak Hâriciye Nâzırları'na ikametgâh olarak tahsis etmişti. Bu parayı şahsî servetimden mâliyeye ödeyerek oranın tapusunu üzerinize çevirttirdim. Ümid ederim, bu şahsî hediyemi reddetmezsiniz!.." demiş.

Babam merhum da, edeben sükût etmiştir. İşte bugünkü **"Parkotel Binası"** bu sûretle bizim olmuştur.

Gâzi Edhem Paşa da benzer bir cevap vermiş, Sultan'ın ısrarı karşısında:

"-Eminönü Kantarcılar mevkiinde babadan kalma hâtıra mâhiyetinde bir evimiz vardır. İlle de bir ikramda bulunmak istiyorsanız, onu tamir ettiriniz!.." demiş ve bugün **Edhem Paşa Konağı** adıyla bilinen bir zamanların Mercan Lisesi böylece ortaya çıkmıştır.

359 Tafsîlât için bkz: **Goltz Paşa (Mütercim Yakub Şevki)**- Osmanlı-Yunan Seferi, Dersaâdet, 1326- **Süleyman Tevfik-Abdullah Zühdü**- Devlet-i Aliye-i Osmaniye ve Yunan Muhârebesi, İstanbul, 1315.

askerlerimizi geri çekmemiz ihtarında bulundu.

Berlin Muâhedesi'nden beri Rusya'ya karşı İngilizleri mâhirâne bir sûrette kullanmayı başarmış olan **Sultan II. Abdülhamid**, İngilizlerle bir çatışmaya girmeyi devletin müstakbel menfaatleri bakımından doğru bulmadı. 1899 yılında Girit'i boşaltarak **Prens Yorgi**'nin vâliliğini tasdik etmek mecburiyetinde kaldı.

Bu tarihten itibaren Girit Rumları, bugün Kıbrıs'ta tekrarlanmakta olan tedhiş, imhâ ve Türkleri kaçırma hareketleriyle elde ettikleri muhtar idâredeki Rum çoğunluğundan istifade ederek 1912 Balkan Harbi buhranından faydalanarak Girit'in Yunanistan'a ilhâkını temin ettiler. Bu sûretle başta Rus teşvik ve müdahaleleri olmak üzere, Avrupa Devletleri'nin Yunanistan'ı tutmaları sebebiyle Girit'i de kaybetmiş olduk.

D- ERMENİ MESELESİ

a- Ermeniler ve Kıyamlarının Târihî Sebepleri

Ermeni ve Yahudi meseleleri, **Sultan II. Abdülhamid** devrinin en mühim meseleleridir. Buna bir de **"Jön Türkler"**in ihdâs ettiği gâileleri eklemek lâzımdır. Aslında bunlar içiçedirler. Bu sebeple bunları biraz tafsîlâtlı anlatmak istiyoruz.

Ermeniler, târihen mâlum oldukları zamandan beri, Kuzeyde Karadeniz ve Gürcistan, Güneyde Akdeniz, Suriye, Mezopotamya, Doğuda İran ve Hazar Denizi, Batıda ise Anadolu ve Akdenizle çevrili saha içinde gâyet dağınık bir sûrette yaşamakta idiler. Bu bölge, yüzyıllar boyunca birçok devletlerin işgal ve istilâsına uğramış, bir **"geçit ve çarpışma sahası"**dır. Bu yüzden burada devamlı, mütecânis ve millî bir Ermenistan (Devleti) varlığı olmamıştır.[360]

Ermeni tarihçileri, menşelerini **Hazret-i Nuh**'un oğlu **Yasef**'e bağlarlar. Ermeni tarihini, Babil Kulesi'nin

---

360 **Esat Uras**- Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, Ankara, 1950, sh. 89.

yıkılışı ile başlatarak ilk cedlerinin **Nuh**'un torununun torunu olan **"Hayk"** adında efsânevî bir şahsiyet olduğunu kabul ve iddia ederler. Tabiatiyle bu görüşlerin ilmî bakımdan hiçbir kıymeti yoktur.

Ermeniler'in bu bölgeye milattan evvel yedinci yüzyılda Batı'dan Frikyalılarla gelmiş bulundukları, Hititlerle menşe birliğine sahip oldukları veya güneyden gelen **"Hayklar"** ile Batıdan gelen **"Armenler"**in birleşmesinden teşekkül ettiklerine dâir nazariyeler de mevcuttur.[361]

Hıristiyanlığın daha ilk zamanlarında ortaya çıkan ihtilâflı görüşlerde ayrı bir yol ve kilise teşkil ederek büyük Hıristiyan mezheplerinden ayrılmışlardır. Roma'nın rûhânî üstünlük ve hâkimiyetini kabul etmeyerek papaların İncil'e dâir tefsirlerini reddederler. A'raf'a inanmazlar. Papanın günah çıkarma selâhiyetini tanımazlar ve **Hazret-i İsa**'nın iki tabiatı hâiz olduğunu kabul etmezler. Yani onda baba ile aynı şahsiyet ve cevherde bir ulûhiyet vasfı bulunduğuna inanmazlar. Tarih boyunca bir çok kereler Ermeni Kilisesi ile diğer kiliseler arasında birleşme teşebbüsleri vukû bulmuşsa da her defasında ihtilâf ortadan kaldırılacak yerde daha da büyütülmüştür.

Çoğu propaganda maksadıyla yazılmış kitaplarda bütün Dünya'daki Ermeni nüfusu çok muhtelif miktarlarda gösterilmiştir. Ermeni meselesinin en harâretli zamanında bile bu miktarın iki-üç milyondan fazla olmadığı muhakkaktır.[362]

İstanbul'un fethinden sonra, bütün gayr-i müslimlere, cihan tarihinde eşine rastlanmayan bir çok âtıfetlerde bulunan **Fâtih Sultan Mehmed**, Ermeni patriği **Ovakim**'i Bursa'dan İstanbul'a getirerek Rum Patrikhânesi yanında, bir de Ermeni Patrikhânesi tesisine memur etti.[363] (1461) Kendisini, Türkiye

---

361 **Esat Uras**- a.g.e., sh. 99 vd.
362 **Esat Uras**- a.g.e., sh. 131 vd.
363 **Y. Çark**- Türk Devleti Hizmetinde Ermeniler, İstanbul, 1953,

Ermenileri'nin en yüksek rûhânî reisi tanıdı. Ona da Rum Patriği'nin selâhiyet ve imtiyazlarına benzer haklar bahşetti. **Fâtih**'in bu husustaki fermanı Kumkapı Ermeni Patrikhânesi'de hâlâ mahfuz bulunmaktadır.[364]

Fâtih'in bu lütuf ve ihsanları, İstanbul'un fethinden sonra da devam etti. Hatta O'nun halefleri bile bu yolda hareket ettiler. Karaman, Kırım[365], Tebriz vs. gibi yeni fethedilen yerlerden birçok Ermeni, İstanbul'a nakledilip iskân edildiler. Osmanlı ricâli tarafından bunların iş-güç sahibi olmaları hususunda son derece lütufkâr bir siyâset tâkip edildi.[366]

Ermeni Patrikhânesi'ne lütfedilen selâhiyetler o kadar genişti ki, cismânî cezalar bile verebilen bir mahkemesi ve hapishânesi dahî mevcuttu. Kendilerine tanınan bu geniş imkânlardan istifade eden Ermeniler, ticaret ve sanâyi sahasında oldukça başarılar elde ederek zenginleştiler. Gâyet rahat ve müreffeh bir hayat sürüyorlardı. Askerlikten muaf tutulmaları sebebiyle nüfusları da günden güne artıyordu.

1821 yılındaki **"Patros Vak'ası"** sonunda, Rumlar'a karşı başlayan itimatsızlık, Ermeniler'in işine yaradı. O zamana kadar Divan tercümanlığı'nda kullanılan Fener Rumları yerine, Ermeniler istihdam edilmeye başlandı. O tarihten itibaren pek çok Ermeni asıllı Osmanlı teb'ası, devlet hizmetinde kullanılmıştır.[367]

1860 yılında **"Nizâmnâme-i Millet-i Ermeniyan"** kabul olunarak Ermenilerin millî, dînî ve içtimâî meselelerinin **"Millî Ermeni Meclisi"**nce halledilmesini kabul etmek gibi çok aşırı bir lütuf ve itimada mazhar oldu-

---

sh: 7-8; **Esat Uras** a.g.e., sh. 151; Ermeni Komitelerinin Âmâl ve Hareket-i İhtilâliyesi, İstanbul, 1332, sh: 7

364 **Y. Çark**- a.g.e., sh. 9.

365 **Edhem Feyzi Gözaydın**- Kırım Türkleri'nin Yerleşme ve Göçmeleri, İstanbul, 1948, sh: 47.

366 Ermeni Komitelerinin Âmâl ve Hareket-i İhtilâliyesi, sh: 7-8; **Esat Uras**- a.g.e., sh. 15 vd.; **Edhem Feyzi Gözaydın**- a.g.e., sh. XII.

367 Fazla bilgi için bkz: **Y. Çark**- a.g.e.

lar. Bu sâyede daha da inkişaf ettiler. Büyük tüccarlık ve sarraflıklar âdeta Ermeniler'in imtiyazı altına girdi. Dünya'nın her tarafındaki Ermeniler, bilhassa Rusya'da gayet hakîr görülür ve çeşitli zulüm ve baskılar altında yaşarken, Türkiye Ermenileri tarihlerinin en mesut devresinde bulunuyorlardı. Bu yüzden başka memleketlerde zulüm ve istihkâra uğrayan Ermeniler de, Osmanlı Devleti'nin hududsuz adâlet ve semâhatına iltica ediyorlardı. Bu durumu birçok ermeni yazarları bile teslim ve ifade etmektedir. Bunlardan birisini dikkatlerinize takdim etmek isteriz:

"Türkiye ermenisi, Rus ermenisine nazaran Ermeni harsı, lisânı, tarihi ve edebiyatı itibariyle çok kuvvetli ve serbest idi. Ondokuzuncu asır ibtidâlarında, Ermenilik bir millet olarak henüz Avrupa'da mâlum değildi. Avrupalılar, bunları, İstanbul'dan biliyorlardı. Ermenileri, yeryüzüne dağılmış tüccarlar, kendi menfaatlerinden başka bir şeye merbut olmayan kimseler, Yahudiler gibi vatansız, milliyetsiz, serseri bedbaht olarak tanıyorlardı."[368]

Fakat bir kısım Ermeniler, yüzyıllar boyunca bir **"teb'a-i sâdıka"** olarak yaşamışken bu defa Türkler'in ezelî hasımlarının tahriklerine kapılarak bu nimete küfrân ile mukabele ettiler. Osmanlı Devleti'ne gâile çıkartarak O'nu ortadan kaldırmak isteyen başta Ruslar ve İngilizler'in iğfâllerine kapıldılar.

1839'da îlân edilen **"Gülhâne-i Hatt-ı Hümâyunu"** reâyâ (Hıristiyan teb'a ile Müslümanlar) arasındaki farkı ortadan kaldırdı. Bunu tâkiben 1856'da îlân olunan **"Islahat Fermanı"** Patrikhâneler'in eski imtiyazlarını te'yid eyledi.

Ermenistan'ın ihyâsı meselesi, Tanzimat'tan sonra ortaya çıktı. Bu hareket, önce edebî ve ilmî sahada başlatıldı. Paris'te tesis edilen **"Mıhtaryan-Muratyan Mektebi"** müstakbel Ermeni harekâtını idare edecek gençleri yetiştirmeye başladı. Protestan misyonerlerin

---

368 **M. Varantyan**, Ermeni Harekâtının Tarihi, Cenevre, 1914. Ermenice'sinden naklen **Esat Uras**- a.g.e., sh. 152.

kurduğu **"Ermeni İncil Cemiyeti"** bu harekete önayak oldu. Bilâhare bu maksatla daha bir çok cemiyetler kuruldu.

Hakikatte ise, Ermeniler'in şikâyet edecek hiçbir sıkıntıları yoktu. Bilhassa Tanzimat'ın ilânından itibaren Hıristiyan teb'a ile Müslümanlar arasındaki bütün farklar kaldırıldığından, askerlik vesâire gibi muâfiyetlerden de istifade ederek gâyet müreffeh bir hayat seviyesine ulaşmışlardı. Bir ermeni vatandaşın ifadesiyle söylemek gerekirse, **"Ermeniler'in zenginliği efsânevî bir hâl almıştı."**[369]

Ruslar, -aynen Yunanistan misâlinde olduğu gibi- Doğu Anadolu'da güyâ müstakil (!) bir Ermenistan kurdurmak, sonra da bunu ele geçirerek İskenderun Körfezi'nden Akdeniz'e açılmak arzusuna kapıldılar.[370]

---

369 **Y. Çark**- a.g.e., sh: 242.

370 Türk Milleti'nin azim, iman ve kararlı gayretleri sonunda suya düşen bu plân, Çarlık Rusya'nın yerini alan bugünkü Moskoflar elinde yeni ve değişik bir şekilde ortaya çıktı: **Kürdistan Meselesi**. Rusya, dün Ermenilere oynadığı oyunu, şimdi de bin yıllık din kardeşlerimiz olan Kürtlerle tatbik mevkiine koymak gâyesiyle 1930 Ağrı Harekâtı'nda başarısızlığa uğrayan **Molla Mustafa Barzani**'yi ülkesine dâvet edip, askerî mekteplerde okutmuştur. Kızıl Ordu'da albaylığa kadar yükseldikten sonra da O'nu, -şartlarını en müsâid gördüğü- Kuzey Irak'a götürüp yerleştirmiştir. Güyâ müstakil, fakat kurulur kurulmaz Rus peyki olmaya müheyyâ bir Ermenistan yerine, bugün de aynı kadere namzet bir Kürdistan ikame edilmek istenmekteydi. O derece ki, 1964 yılında imzalanan Türk-Rus anlaşması gereğince Türkiye'de bir ağır sanayi merkezi kurmak tâvizini elde eden Rusya, bunun için eski bir hedefi olan İskenderun'u seçmek sûretiyle Çarlık Rusyası'nın politikasını devam ettirdiğini göstermekten içtinab etmemiştir.

Sonradan bu Rus desteğine, Yahudi desteği de munzam olmuştur. Zira Araplarla başı dertte olan İsrail, bir muhâlifinin dâhilî bir gâile dolayısıyla bertaraf olmasını istemiştir. Bu desteğinin çapını kavramak için **Hulûsî Turgut**'un **"Barzani Dosyası"** isimli eserine (İstanbul, 1969) bakılabilir.

Son zamanlarda **Barzanî Âilesi**'nin, tâ Bâbil esâretinden kalma Kürtleşmiş Yahudi olduğu gerçeği ortaya çıkmıştır ki, İsrail desteğinin asıl sebebi belki de budur. (Barzaniler'in Yahudiliği için bkz: **Ahmed Uçar**- Hahamların Torunları: Barzaniler, Tarih Düşünce

Bu maksatla buralarda yaşayan Ermeniler'i istiklâl isteği ile Osmanlı Devleti aleyhine isyan çıkarmaya teşvike koyuldular. Tarihimizdeki meş'ûm **"Ermeni Meselesi"**, bu tahrik ve teşviklerin tesiri ile ortaya çıkmıştır.[371]

Bugüne kadar bütün kaynaklarda Ermeni Meselesi'nin zuhûruna âmil olmak üzere gösterilen sebep şudur:

1800 yılında **Napolyon**, Mısır'a tecâvüz ettiği sırada Osmanlı ülkesinin her tarafından toplanıp gelen gönüllüler arasında Kavala'nın bir köyünden **Mehmed Ali** isimli bir kimse mevcuttu. Bu adam, câhilliğine rağmen cesâret ve çalışkanlığı sâyesinde başarılar elde etmiş ve nihayet Mısır Vâliliği'ne kadar yükselerek **"Paşalık"** ünvânını kazanmıştır. Büyük bir ıslahat ve kalkınma hamlesine girişen **M. Ali Paşa**, Mısır'da gözü olan İngiliz ve Fransızlar'ca desteklenerek nihâyet metbuu olan Osmanlı Devleti'ne baş kaldıracak derecede şımartılmıştı.

1826 yılında an'anevî Osmanlı Orsusu'nun (Yeniçeriler) dehşetli bir inkılâp hamlesiyle imhâ edilmiş bulunmasından doğan boşluk sebebiyle, Mısır Ordusu, İstanbul üzerine yürümüş ve ardı ardına zaferler kazanarak Kütahya'ya kadar gelebilmiştir. Bu hareketin teşvikçisi İngiliz ve Fransızlar olduğundan, ancak onların rakibi olan Rusya'dan bir yardım görülebilirdi. Çünkü tehlike vahim ve büyüktü. Kütahya'ya kadar gelmiş ordunun başında **İbrahim (Paşa)**:

"-Yakında İstanbul'u alacağız ve Hanedân'ın durumunu görüşeceğiz!.." demek küstahlığında bulunmuştu.

Osmanlı tarihi boyunca Hânedân'a böyle dil uzatılması ve O'nun değiştirilmesinin istenmesi ilk defa

---

Dergisi, Aralık, 2002, s: 34)

371 **Enver Ziya Karal**- a.g.e., c. VIII, sh: 126; **Y. Çark**- a.g.e., sh. 116 vd.; Ermeni Komitelerinin Âmâl ve Hareket-i İhtilâliyesi, sh: 9 vd.

vukû buluyordu.

Bundan dehşete kapılan Osmanlı Devleti, Mısır kuvvetlerine karşı ezelî hasmı Rusya'dan yardım istemek mecburiyetinde kalmıştı. Ruslar, on bin kişilik bir kuvveti İstanbul'a sevketmiş ve çadırlara yerleştirmişlerdi.

Ruslar'ın bu hareketi ve Mısır kuvvetlerine çekilip gitmeleri yolunda vâkî ihtarlar netice vermiş, Mısır Vâliliği, babadan oğla geçmekle **"Hidiviyyet"** nâmıyla **Mehmed Ali Paşa** hânedânına bahşolunarak anlaşma sağlanmıştı. Fakat Ruslar, Osmanlı Devleti'ne bu iyiliği karşılıksız yapmadılar. 1832 tarihli **"Hünkâr İskelesi Anlaşması"**yla Boğazlar'ın idâresinde söz sahibi olmak hakkını elde ettiler.

Batılı devletler, Ruslar'ın elde ettiği bu avantajdan, devletler muvâzenesi bakımından, rahatsız oldular ve takriben yirmi yıl sonra Osmanlı Devleti'nin yanında yer alarak Rusya'ya karşı 1853 tarihli **"Kırım Muhârebesi"**ni yaptılar. İngiliz ve Fransızlar, yanlarına İtalya'yı (Piyermonte Krallığını) da alarak Osmanlı'ya sırf Rusya'ya karşı olan siyâsetleri dolayısıyla yardımda bulundular.

Rusya'nın sıcak denizlere çıkmak hususundaki emeli için o zamana kadar düşünmekte olduğu güzergâh, İstanbul ve Boğazlardan geçiyordu. Ruslar'ın, bu istikamette küçük bir başarı elde etmesi, Batılı devletleri, Osmanlı'nın yanında yer almaya sevk edince, onlar, İstanbul ve Boğazlar'ı ele geçirdikleri takdirde buna Batılar'ın râzı olmayacaklarını anladılar. Akdeniz'e çıkmak için başka bir yol aramaya koyuldular. Nasıl **"Etniki Eterya"** cemiyetini kurarak desteklemiş ve belli bir müddet sonra 1829 Edirne Antlaşması ile Yunan İstiklâli'ni temin etmişlerse, aynı işi Doğu Anadolu'da Ermenilerle tekrâren gerçekleştirebileceği düşüncesine kapıldılar. Buna göre, Doğu Anadolu'da gûyâ müstakil bir Ermenistan kurdurmak, sonra da bunu ele geçirerek İskenderun Körfezi'nden Akdeniz'e açılmak arzusuna kapıldılar. Bunun üzerine, şimdi bu maksatla burada

yaşayan Ermeniler'in istiklâl isteğiyle Osmanlı Devleti aleyhine isyan çıkartmaya koyuldular. Bu düşünce Kırım Harbi'nden önce de mevcut olmakla beraber, bundan sonra bu fikir revaç bulmuştur.

Tarihimizdeki meş'ûm Ermeni Meselesi bu tahrik ve teşviklerin eseri olarak böylece ortaya çıkmıştır. Tabiatıyla Ermeniler'in Hıristiyan olmaları sebebiyle sonradan bütün Batılı devletler, hatta Amerika bile bu ihtilâfa dâhil olmuştur.

Bu bilinen sebebe, bugün bir ermeni tarihçisi olan **Levon Panos Dabağyan** yeni bir sebep ilâve etmiş ve bu yeni müessire parmak basmış bulunmaktadır. Şöyle ki:

Ermeni ihtilâl ve isyanlarının bu topluluk arasında - aynen bizdeki sabataistler gibi- 2.700 yıldan beri varlığını sürdüren **"Ermenileşmiş Yahudiler"** (Pakradüniler) tarafından gerçekleştirilmiş olduğunu iddia etmektedir. O'na göre, Ermeniler'in bilinen isyan hareketlerini saf Ermeniler değil, bu zikri geçen **"Ermenileşmiş Yahudiler"** çıkarmış ve idâre etmişlerdir.

Bu Ermenileşmiş Yahudiler'in, yani Pakraduniler'in varlığını ve ermeni isyanı ve ihtilâllerinde oynadıkları meş'ûm rolü, bazı Yahudi tarihçiler de kabul etmektedir:

*"«**Kripto Yahudilik**» konusunda uzman olan Türkiyeli Yahudi **Prof. Abraham Galante**, «Les Pacradounis ou Une Secte Armeno-Juive/Pakradunîler veya bir Ermeni-Yahudi Tarikatı», (1933, Fransızca) adlı eserinde bu konuda hayli enteresan bilgiler veriyor: «Pakraduniler, varlıklarını Juda İmparatorluğu'nun sonlarından (MÖ. 7. yy), yirminci yüzyıla kadar sürdürmüş olan Ermeni-Yahudi karışımı bir kavimdir. Eğin'de, Erzurum-Sivas arasında, Marmara Denizi'nin Avrupa yakasında ve İstanbul Hasköy'de yaşamış oldukları bilinen Pakradunîler, 26 yüzyıldır Yahudi yönlerini sürdürmekte gösterdikleri kararlılık nedeniyle Portekizli Marano'lar, Selânikli Dönmeler ve İranlı Meşhedîler gibi Yahudi kökenli topluluklar*

arasında sayılabilirler.»"[372]

"Sabetaycılık, Ladino ve Kripto Yahudi cemaatleri konusunda uzman isimlerden araştırmacı/yazar ***Dr. Gad Nassi****, Pakradunîler'in yirminci yüzyılın ilk yarısına kadar özel gelenekleriyle Sivas/Divriği ile Erzincan/Eğin (yeni adıyla Kemâliye) arasındaki bölgede varlıklarını sürdürdüklerini belirtiyor.* ***Nassi****'ye göre, cemaatin yayılımı, Arapkir, Kapadokya ve Kilikya/Çukurova'ya kadar uzanıyor."*

"... ***Nassi****, Pakraduniler'in aslâ domuz eti yemediklerini, cumartesi günü çalışma yasağına uyduklarını, genelde cemaat içinden evlendiklerini ve soyadlarının Yahudi kökenlerini anlatacak şekilde olduğunu ifâde ediyor. Bunun da Ermeniler arasında* ***"Yahudiliğin bir uzantısı"*** *olarak değerlendirildiğini söylüyor.* ***Nassi****, Pakraduniler'in, ticâret ve finans alanında çok becerikli olduklarını kaydederken, benzer bir grupun da geleneklerini koruyarak Ondokuzuncu yüzyıla kadar Gürcistan'da Gürciler içinde hayatiyetini devam ettirdiğini ifâde ediyor."*[373]

Ermeni tarihçisi **Levon Panos Dabağyan** ise, Osmanlı ülkesinde ilk ermeni siyanı olan **"Birinci Zeytun İsyanı"**ndan (1862) bahsederken, bunun, Vatikan ile Fransa'nın müştereken tertiplemiş olduklarını izah ettikten sonra[374]:

"Ani Beldesi'nin Bizanslılar'a geçmesinden ve Bizanslılar'ın Ermeni katliâmından sonra, Anadolu'nun muhtelif bölgelerine dağılan ***"Pakraduni Hânedânı"*** *mensupları (Haçin ve Zeytun) havâlisine yerleşmişlerdi. Dolayısıyla mâcerâcı* ***Leon****, Ermeniler'i isyana teşvik etmek için gerçekten en münâsip bölgeleri seçmiş demekti. Zira* ***"Pakradunî Hânedânı"****, zaten birtakım entrika-*

---

372 **Mustafa Aydın**- Ermenileri Yöneten Yahudiler, Aksiyon Dergisi, s: 5913, (Nisan 2006)

373 **Mustafa Aydın**- a.g.m.

374 **Levon Panos Dabağyan**- Osmanlı'da Şer Hareketleri ve **Abdülhamid Han**, İstanbul, 2006, sh: 469.

lara müsâit ve "gayr-ı ermeni" bir unsur idi..."[375] demektedir.

Dabağyan'ın bu tezi, Ermeniler'i mâzur görmeye kifâyet etmemekle beraber mantıkî görünmektedir. Zira Yahudilerin **"Filistin Dâvâsı"** uğruna koca koca devletleri kendi maksadı istikametine imâle ederken, Ermeniler'e neden el atmış olmasın?!.. Hiç olmazsa şu kadarından aslâ şüphe edilemez ki, bir Yahudi desteği olmasa Ermeniler, seslerini bütün Dünya'ya duyurmak hususunda bu derecede başarılı olamazlardı.

Önce Ruslar'ın, izah edilmiş olan sebeplerle başlattığı **"Ermeni Meselesi"**, kısa zamanda bütün emperyalist devletlerin ilgisini çekmiş ve hepsi de bu ihtilâfa dâhil olmuşlardır.

Bunlardan İngiltere, önce Rus plânının gerçekleşmesi hâlinde, kendisinin Hindistan yolu üzerinde İskenderun'dan Basra'ya sarkabilecek bir Rusya'nın mevcûdiyetinden endişeye kapılmıştır.

Rusya, Türkiye Ermenilerini hürriyet ve istiklâl için tahrik ederken kendi ülkesindeki Ermenilere nefes aldırmıyordu. Rusya'da yaşayan **Gregoryan** Ermeniler'in mezhepleri ancak 1826 yılında resmen tanınmıştı. Bu kilisenin en büyük rûhânî reisine **"Katalikos"** deniyordu. Fakat Katalikoslar daha ilk andan itibaren Rus siyâsetinin bir âleti hâline getirildiler. Esâsen Ruslar'ın böyle bir kiliseyi tanımaları, insânî olmaktan ziyâde siyâsî sebeplerin eseriydi. Halbuki Ermenilerin 1441 yılından beri en büyük merkezleri Erivan (Eçmiazin) idi. Bir de fetihten sonra İstanbul Ermeni Patrikhânesi olmuştu.

Ruslar, 1828'de Erivan'ı ele geçirdikten sonra Ermenileri kendi nüfuzları altında bir merkezden idâre etmek için gayret sarf etmeye başladılar. Bu hususta o kadar tazyik ve cebir îkâ ettiler ki, bu durumu Papalık makamı bile protesto etmeye mecbur oldu.[376]

---

375 **Levon Panos Dabağyan**- a.g.e., sh. 470.
376 **Y. Çark**- a.g.e., sh. 258.

Sultan II. Mahmud ve **Sultan Abdülaziz** zamanlarında İstanbul'da Moskof sefiri olarak bulunmuş olan **General İgnatiyef**, Türkiye Ermenilerini Rusya'ya tevcih için hudutsuz bir gayret sarfetti. Bu hususta Rus dostluğu ile şöhret yapmış bulunan **Sadrazam Mahmud Nedim**'den de oldukça istifade etti.

Ermenilerin gregoryan olan büyük ekseriyetinden başka, bir kısmı da katolikti. Protestan misyonerlerinin gayretleri sonunda cüz'î bir ermeni topluluğu da bu mezhebe girmişti. Bu farklı mezhepler dolayısıyla ermeni grupları arasında zuhur eden meselelerde Rus sefiri gayet faal bir rol oynadı ve Protestanlığa geçenlere karşı oldukça şedit davrandı. Bir misal vermek gerekirse, Rus teb'ası ve fakat Protestan olan **Mesrobe Taliatine** adındaki bir ermeninin Robert Kolej'de hocalığı sırasında Protestanlığı tercih ettiği için Rus Sefârethânesi adamlarınca yakalanarak derdest Sibirya'ya sürüldüğü, Robert Kolej'in kurucularından misyoner **Cyrus Hamlin**'in hâtıratında kaydedilmektedir.[377]

Rusya Ermenileri, gitgide tamamen Rus emperyalist emellerinin âleti hâline geldiler. **Katagigos Nesre "Vatan Muhâfızları"** adıyla teşkil eylediği altmış bin kişilik bir kuvvetle Rus-İran harbi'nde bizzat hizmet etti.

Türkiye Ermenilerine el atan Ruslar, onları da Rusya'ya bağlamaya çalıştılar. Rus sefirinin telkini ile ilk defa 1844 yılında İstanbul Rum Patrik'i **Mateos**, Rus siyâsetinin âleti olan **Katagigos Nerses**'in adını hürmetle anarak yeni bir an'ane ihdâs eyledi. Bu durumun Türkiye Ermenilerinin siyâsî bir makam vaziyetindeki **Katagigos**'luğa tâbî olmak mânâsına geldiğini hisseden bazı Ermeniler, buna itiraz ettiler.

Fakat bir çok Rus ve rusyalı ermeni yazarların Türkiye Ermenilerini metbû devletlerine karşı isyana teşvik ve tahrik eden kitab, risâle ve makaleleri intişar ediyordu. Bir taraftan da Osmanlı Devleti'nden temin

---

377 **Cyrus Hamlin**- My Life And Times, Boston, 1928, sh: 187.

edilen müsaadeler ve hatta maddî yardımlarla[378] her tarafta açılan ermeni mekteplerinde yuvalanmış bulunan bir propaganda şebekesi ermeni gençlerini isyana hazırlıyordu. Bunlara bir Amerikalı misyoner olan **Cyrus Hamlin**'in kurduğu Robert Koleji de katmak lâzımdır.[379]

1867 yılında Rusya, Osmanlı Devleti'ne bir muhtıra vererek gayr-i müslimlerin menfaatlerinin Müslümanlar'ın menfaatlerinden ayrı tutulmamasını ve vilâyetlerde bir nevî muhtariyet şeklinde bir adem-i merkeziyet idâresi tesisini istedi. Bu ıslahat hareketlerini Osmanlı Devleti'ne bırakmayarak Avrupa Devletleri'nin murakabesi altında icrâ edilmesini talep etti. Maksad, Osmanlı topraklarının taksimine zemin hazırlamaktı. Halbuki Osmanlı devleti, gayr-i müslimlere gâyet hüsn-i niyetle davranıyordu. Hiçbir müdâhaleyi haklı kılacak en küçük bir kötü davranış mevzu-u bahs değildi.

Bu sırada kurulan **"Şûrâ-yı Devlet"**in âzâlarının

---

378 Bkz: Ermeni Komitelerinin Âmâl ve Hareket-i İhtilâliyesi, sh: 10.

379 **Erol Ulubelen**- İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye, İstanbul, 1967, sh: 169 vd.'de şu satırlar yer almaktadır:

"Misyonerler, bütün faaliyetlerini Rum ve Ermenilere yönelttiler. Başlangıçta Ermeni Kilisesi buna direndi. Fakat 1850'de Türk Hükümeti, Protestan Ermeni Kilisesi'ni tanıdı. Fakat Amerikan Misyonerleri'nin en büyük başarısı, "Robert Kolejleri" vâsıtasıyla oldu.

*İstanbul'daki kolej, 1840 yılında, Cyrus Hamlin tarafından kuruldu. Sonradan **"Robert Kolej"** adını aldı. İlk talebelerin hepsi de ermeni gençlerden müteşekkildi."*

*"...Kapitülasyonlardan istifade eden **«Amerikan Misyonerleri»** tamamen Osmanlı Devleti'nin aleyhinde çalışıyorlardı. Bunlar, Ermeniler'in **Gregoryan (Lusavoriçagan)** Kilisesi'ni, Protestan yapmaya uğraşıyorlardı.*

*Amerikan Protestanlarına göre, **«Müslümanlar kâfirdir.»** Bu yüzden, onların aleyhinde sistemli propaganda yapıp insan kasabı oldukları efsânesini yayıyorlardı. Ermenilere ise, sunî olarak evliyâlık pâyesi veriyorlardı." (The Rebirt Turkey-**Clair Price**)*

*"...Misyonerler tamamıyla din tesirinde kalarak Ermenileri Müslümanlara karşı hazırladılar, dinamit yapmasını öğrettiler ve her fırsatta onları İslâmlar'a karşı kullandılar." (Forein Affairs, c: 7, sh: 398, **E. M. Earle**)*

üçte biri Hıristiyan olduğu gibi Nâfia Nâzırı da bir ermeni idi.[380]

Osmanlı ülkesindeki Hıristiyanları himâye işine el atan bütün Hıristiyan devletlerin hakikî niyetleri, Ermeni Kavmini himâyeden ziyâde bu bahâne ile Osmanlı Devleti'nden arazi koparmaktı. Meselâ Fransa 1860 yılında Lübnan'da bizzat çıkartmaya muvaffak olduğu **"Dürzî İsyanı"** sonunda Lübnan'a muhtariyet verilmesini temin etmişti.[381] Bu hareket Lübnan'ı ele geçirmeye mâtuf müstakbel bir plânın ilk safhasıydı. Bunu takiben aynı şekilde ermeni meselesine de el atan Fransızlar, onlara da bir muhtariyet koparmak için -yukarıda izah edilmiş olduğu üzere- Fransız himâyesinde Zeyinlu Ermenileri'ni isyana başlattılar. Fakat bu isyan muvaffak olmadı. Yalnız Avrupa'da Türkler'in zulüm yaptıklarına dâir dehşetli bir propagandayı yürütmek için bir vesile elde etmiş oldular.

Birinci Meşrûtiyet ilân edildiği zaman, İstanbul'da toplanan Sefirler seviyesindeki **"Tersâne Konferansı"**nda Rusya'nın verdiği muhtıradaki esaslar dâiresinde ıslahat yapılarak Hıristiyanlara muhtariyet verilmesi işi mevzubahs olmuştu. Fakat **«93 Harbi»** denilen Türk-Rus Harbi çıkınca, bu konferansın çalışmaları akîm kaldı. Ermeniler de bu harbin sonunu beklemeye koyuldular. Osmanlılar yenildiği takdirde emellerine daha kolay

---

380 Osmanlı'ya sadâkatle hizmet etmiş Ermeniler pek çok olmakla beraber bu hususta ifrata gidildiği de muhakkaktır. Mesela **Mimar Sinan**'ın ermeni asıllı olduğunu iddia etmek gibi... Misal olmak üzere bkz: **Levon Panos Dabağyan**- a.g.e., sh. 321 veya **Pars Tuğlacı**- Osmanlı Mîmârisinde Batılılaşma Dönemi ve **Balyan** Âilesi, İstanbul, 1981, sh: 4

Halbuki bu görüş doğru değildir. Tafsîlât için bkz: **Prof. Dr. Nejat Göyünc**- **Mimar Sinan**'ın Aslı Hakkında, tarih ve Toplum Dergisi, Temmuz, 1985, s: 18, sh: 19.

381 Fransızlar'ın Ermeni Meselesi ile alâkaları Ruslar'dan bile eskidir. Meselâ Paris'teki Şark Dilleri Mektebi'nde 1810 yılında **Napolyon**'un emriyle bir Ermeni Dili Kürsüsü kurulmuştur. (**Prof. Dr. Nejat Göyünc**, Osmanlı İdâresinde Ermeniler, İstanbul, 1983, sh: 54)

ulaşabileceklerini hesap ederek pusuya yattılar.

Bu sırada Ermeni rûhânî reisliğine seçilen **Mıgırdiç Hrimyan**, ateşli bir ermeni istiklâli taraftarıydı. Bu mevkie geçmeden önce Van'da bir manastırda tesis eylediği gizli bir matbaada ermeni istiklâli için bir gazete çıkarmış ve ateşli yazılar yazmıştı.

Ermeni Patriki seçilir seçilmez, yalnız Bâbıâli'ye değil, aynı zamanda Avurpa Devletleri'ne sahte mezâlim raporları takdim etmeye koyuldu. Âdî zâbıta vak'alarını büyülterek Müslümanlar'ın Ermeniler'e zulmettiklerini iddia ediyor ve Avrupalılar'ın dînî duygularını tahrike çalışıyordu. Bu raporlarda Ermeniler'in isyan ve cinâyetleri gâyet mâhirâne bir sûrette gizlenmekte ve gûyâ masum ve mağdur Ermeniler'in durup dururken zulüm ve gadre uğradıkları iddia olunarak Hıristiyan Avrupalılar'ın merhameti celbedilmek isteniyordu. Bu maksatla bilhassa Rus Çarı'na müteaddid müracaatlarda bulundu.

1874 yılında **Hrimyan**'ın yerine geçmiş bulunan **Nerses**, Ruslar'ın Ayastefanos (Yeşilköy)'e geldikleri sırada Rus Başkumandanı **Grandük Nikola**'yı ziyaret ederek Osmanlı Devleti hakkında şikâyetlerini tekrarladıktan sonra, *"Ermenilerle meskûn olan Doğu Vilâyetlerinin «**Ermenistan**» adıyla istiklâlinin ilân edilmesini, bu temin edilmezse bu bölgenin Rus kontrolü altına alınmasını"* ricâ etti. Kendisine Çar'a takdim edilmek üzere mufassal muhtıralar verdi. Müteâkiben de **Hrimyan** riyâsetinde bir heyet, şifâhî telkinlerde bulunmak için başta Rusya olmak üzere Avrupa devlet merkezlerini dolaştı. İsyan ve istiklâl elde edebilmek maksadıyla kurulmuş bulunan müteaddid Ermeni Cemiyeti, teşvikçilerinin uzun faaliyet ve gayretleri sonunda bir tek cemiyet hâlinde birleştirildi.

"Ayastefanos Muâhedesi"nin 16. maddesinde Ermeniler hakkında gerekli ıslahat tedbirlerinin alınmasından sonra Ruslar'ın buralardan çekilmesine karar verilmişti. Fakat bu muâhedeyi ıslâh eden ve Tür-

kiye lehine oldukça hafifleten **"Berlin Muâhedesi"**, bu maddeyi de Ermeniler hesâbına ehemmiyetsiz bir-iki tâvize ircâ etmişti. Buna göre, Osmanlılar Ermeniler için ittihaz edecekleri tedbirleri **"arada bir"** devletlere bildirecek, onlar da bu ıslahata **"nezâret"** edeceklerdi. Ermeniler, Berlin Kongresi'ne de uzun bir muhtıra vermişlerdi. Muhtariyet ümitlerini suya düşüren bu karar, Ermenileri müthiş bir sûrette kızdırdı.

Muhtelif Avrupa merkezlerinde de cemiyetler teşkil ederek her nevî vâsıta ile ermeni istiklâli için propagandaya giriştiler. Fakat böyle yazıp çizmek ile iktifâ etmeyerek Osmanlı İmparatorluğu dâhilinde fiilî isyan ve karışıklıklar da çıkardılar. Bu hareketleri Rus desteği ile çalışan iki teşekkül idâre ediyordu: **Taşnaksutyun Komitesi** ile **Hınçak Komitesi.**

Kısa zamanda bu komitelerin sevk ve idâre ettiği bir çok isyan ve ihtilâl hareketi baş gösterdi. 1888'de Van'da, 1890'da Erzurum'da ve 1894'te de Bitlis'te çıkarılan ermeni isyanları bunların belli başlılarıdır. Osmanlı devleti, bu isyanlardan birini bastırdıkça komiteciler hâricî telkin ve yardımlarla bir yenisini çıkarıyorlardı. Bu sûretle hâdiseler, Birinci Cihan Harbi'ne kadar devam etti.

1880 yılında İngiliz Başvekili olan **Gladstone**, azılı bir Türk ve İslam düşmanı idi. Osmanlı Devleti'ne bir muhtıra vererek Berlin Muâhedesi'nin Ermenilerle ilgili maddelerini hatırlattı. Bu sırada faaliyette bulunan ermeni komitelerinin her türlü hareketleri İngilizler tarafından da teşvik ve himâye edilmekte idi.

Ermeniler, merkezi Bitlis olan bir isyan çıkardılarsa da, hükümet yerinde ve zamanında aldığı tedbirlerle bu hareketi çabucak bastırdı. Fakat bu tenkil, Osmanlı Devleti'nin tabiî bir hakkı olduğu hâlde, muhtelif Avrupa merkezlerinde **"Türk Mezâlimi"** sûretinde takdim ve propaganda edildi.

Ermeni komiteleri, bu dış tesir, teşvik ve yardımlarla o kadar şımardılar ki, İstanbul'da bile karışıklık

çıkarmaktan çekinmediler. Her türlü silâhlarla mücehhez Ermenilerin ortaya çıkardıkları bu karışıklıklarda hazırlıksız yakalanan İstanbul halkı, bunların üzerine âdî sopalarla yürüdü ve hareketi bastırdı. Bir Cuma namazı esnasında Fâtih Câmii'ni silâhlı olarak basmışlardır ki, hâlâ bu câmi-i şerifin sütunlarında kurşun izleri mevcuddur. Câmiin avlusunda bir oduncu vardı. Müslümanlar, buradan birer odun kaparak bu silâhlı Ermenileri tepelediler. Ermeniler, bunu bile âleme **"Türkler zulüm yapıyor!.."** diye ilân etmekten çekinmediler. Bunun üzerine Rus baştercümanı **Maksimof**, hâdiseler sırasında Türklerin müdafaa-i nefs için kullandıkları bir sopalardan birkaç tanesini, gûyâ **"suç delili"** olarak eline alıp Bâbıâli'ye geldi, Türklerin hareketini protesto ettiğini bildirdi. Bu hareketi **Tahsin Paşa** şöyle anlatmaktadır:

"Ermeniler, İstanbul sokaklarında silâh ve bıçakla, kurşun ve dinamitle isyan çıkarırlarken zavallı Müslümanların odun ve sopa ile kendini müdâfaa etmeleri, yani milletimizde galeyân ve feverân hâsıl olması, Ermeni İsyanı'nın muvaffakiyetine rapt-ı kalb etmiş olanları şaşırtmıştı. Bazı sefâretlerde telâş âsârı görülmeye başladı. Ezcümle Rus Baştercümanı ***Maksimof****, bu esnada bir gün dâire-i kitâbette odama girdi. Zâhiren çok hiddetli ve telâşlı görünüyordu. Elinde kocaman bir sopa vardı. bu sopayı masamın üstüne koyarak:*

"-Türkler, zavallı Ermenileri bu sopalarla sokak ortalarında öldürüyorlar, bu hâl Avrupa'da pek fenâ tesirler ve aleyhinize cereyanlar hâsıl eder." dedi.

Maksimof*'un bu safsatası ne kadar çürük, ne kadar ağraz ile âlûde olduğunu göstermek pek kolaydı. Fakat zaten üst tetikte bulunan bu adamı büsbütün kızdırıp bir de sefâret baştercümanının sarayda hakaret gördüğü yolunda bir hâdisenin vukûuna meydan bırakmamak için sükunet ve îtidalimi muhafaza ettim.* ***Maksimof****'un mizacını bilirdim. Çok geçemeden O'nun da hâline bir sükun ve yorgunluk geldi. O vakit ben söze başladım:*

yaptıkları isyana mukabil Müslümanlar'ın sopa ile müdâfaa-i nefs etmeleri, en tabiî ve meşrû bir hak olduğunu ve bu hâdisede acınacak ve zavallı denecek bir halk varsa, o da Müslümanlar bulunduğunu, kendisinin bir defa da Ermeni âsîlerine tevcih-i hitab etmesi muvâfık-ı hakkaniyet olacağını" söyledim.

***Maksimof**'un alevini bu sûretle aldım. Rus baştercümanı getirdiği sopayı birlikte alarak gitti."*[382]

Ermeniler, daha sonra Osmanlı Bankası'nı bastılar. Müdürün odasına girerek birtakım taleplerde bulundular. Bunlar yerine getirilmediği takdirde bankayı havaya uçuracakları tehdidinde bulundular. Hükümet, Padişah'ın talebi ile derhal Yıldız Sarayı'nda toplantıya çağrıldı. **Tahsin Paşa**'nın *"fedâ-yı nefisten çekinmez insanlardı"*[383] dediği Ermeniler'in her an bankayı havaya uçurmaları beklenirken, yine Rus Baştercümanı **Maksikof**, Saray'a geldi. Bundan sonrasını **Tahsin Paşa** şöyle anlatmaktadır:

*"Gûya hiçbir şeyden haberi yokmuş da başka bir iş tâkibi için gelmiş gibi bir hâli vardı. Hakîkatte bütün o harekâtta Rus Sefâreti'nin dahli ve **Maksimof**'un parmağı olduğunda şüphe yoktu. **Maksimof**'u elde etmek o kadar güç bir şey değildi. Onunla açıkça konuşulabilirdi. Bankaya giren Ermeniler'in çıkarılması kendisine teklif olundu. İlk önce kabul etmemek istedi, fakat anlayacağı lisânla konuşulunca kabul etti, bankaya gidip geldi, haklarında bir cezâ yapılmamak ve vapura bindirilerek hârice gitmelerine müsaade olunmak şartıyle bankayı terk edeceklerini söylediler. Bu mesele de bu sûretle kapandı."*[384]

Bu hareketleri destekleyenler, dâhilde İstanbul'un ticâretini ellerinde tutan zengin Ermenilerdi. **Sultan II. Abdülhamid**, bunu göz önüne alarak çoğu sarraf ve müteahhid olan bu Ermenilere iktisâdî bir baskı olarak

---

382 **Tahsin Paşa**- a.g.e., sh. 44 vd.
383 **Tahsin Paşa**- a.g.e., sh. 47.
384 **Tahsin Paşa**- a.g.e., sh. 47.

müteahhid olan bu Ermenilere iktisâdî bir baskı olarak iş verilmemesini emretti. Bunun üzerine Ermeniler, çok geçmeden **Sultan II. Abdülhamid**'e karşı bir sûikast tertip ettiler. **Sultan II. Abdülhamid** Han'ın iddia edildiği gibi korkak değil, vakur ve cesur bir şahsiyete sahip bulunduğunu, mükemmel bir sûrette isbat eden bu sûikasdin tafsîlâtı şöyledir:

b- Sultan II. Abdülhamid'e Bombalı Sûikasd Hâdisesi

Sultan II. Abdülhamid merhumun, saltanatı otuzuncu yıla yaklaşmaktayken, merhumun, ülkesinin tamamiyetini korumak için boğuşageldiği iç ve dış gâileler had safhaya ulaşmış bulunuyordu. Bir taraftan da gâfil ve hayalperest bir kısım münevverler, **"Jön Türk"** nâmı altında kadrolaşarak her tarafa dal budak salmışlardı. Londra, Paris, Cenevre ve Mısır'da çeşitli gazete, dergi ve kitaplar çıkarıyor ve bunları gizli gizli ülke dâhiline sokarak müthiş bir ifsad faaliyetinde bulunuyorlardı.

Eskiden sırf Balkanlar'daki Hıristiyan halkları tahrikle meşgul olan Batılı emperyalistler, tamamen Yahudi güdümüne girerek artık ahâlîsi müslüman olan vatan toprakları üzerinde de tahrîkâta girişmiş bulunuyorlardı.

Kıbrıs ve Mısır'a yerleşen İngilizler, Arap Yarımadası ve Basra Körfezi'nde de nüfuz tesis etmek gayretleri peşinde koşuyorlardı. Fransa, Sûriye'ye gözünü dikmiş; Kuzey Afrika'da elde ettikleri ile yetinmek istemiyordu. Avusturya-Macaristan ile Rusya, Rumeli'de ıslahat istekleri ile devlete müdâhale ediyorlardı. Bu maksadla Rumeli'deki Hıristiyanlarla Anadolu'da yaygın olan Ermeniler kullanılıyordu. Ermeniler ise, çıkardıkları pek çok isyana rağmen henüz hiçbir netice elde edememişlerdi. Bunun sebebi olarak da, dâhiyâne siyâsetle Batılı emperyalist devletleri birbirine düşüren **Sultan II. Abdülhamid** merhumu görüyorlardı. Bu se-

beple, O'nu bertaraf etmedikçe mahallî isyanlarla bir netice elde edemeyeceklerini düşündüler.

1904 yılında bu düşüncelerle Taşnaksütyun Komitesi, Sofya'da bir kongre topladı. Burada bir taraftan İzmir'de karışıklıklar çıkarmak, diğer taraftan da İstanbul'da Padişah'a karşı bir suikast tertiplemek kararı alındı. Bunun için **Mikailyan** adlı bir rus ermenisi vazifelendirildi. Bu adam, Ruslar'dan kendisini Yahudi asıllı bir rus olarak gösteren bir pasaport temin ederek **Samuel Fayn** takma adıyla önce İzmir'e geldi. Burada ermeni militanları ile görüşerek İstanbul'da istifade edebileceği kimselerin adreslerini temin ettikten sonra İstanbul'a gelip sûikasd hazırlıklarına başladı.

Singer şirketinde çalışan Belçikalı **Edvar Joris** ve O'nun karısı **Sabuh Kenderyan** ile **Yuvaniç Torkom** adını kullanan **Haçik Kaptanyan** gibi gizli ermeni militanları ile bir çok toplantılar yaptı.

Kristofer, Rus yahudisi sıfatı ile Rus Büyükelçiliği'nden bir tavsiye mektubu temin ederek Padişah'ı her Cuma günü Yıldız Câmii'ne gelerek icrâ ettiği **"Selâmlık Merâsimi"**ne katılıp bu merâsim hakkında bilgi edindi.

Tam üç ay müddetle güzel giyinmiş kibar bir ecnebî sıfatıyla **"Selâmlık Merâsimi"**ne katılarak Padişah'ın Hamidiye Câmi-i Şerîfi'ne geliş gidişi, namaz ve hutbenin ne kadar zaman aldığı gibi hususları inceden inceye öğrendi. Sonunda Padişah'ın câmie gelirken güzergâhta üzerine bomba atılarak imhâ edilmesine karar verildi.

Bu maksatla bomba imalinde mâhir bir ermeniye böyle bir bomba siparişi verildi. Fakat bu adam aldığı para ile kayıplara karıştı. Yani dolandırıldılar.

Bunun üzerine toplantılar yaparak bu sûikast için başka usuller aramaya koyuldular. Netice olarak Ramazan- Şerif'in onbeşinde, bir Cuma günü câmie gelişi esnasında Padişah'a tabanca ile sûikast yapılması kararlaştırıldı. Bu iş için iki komite tespit edildi. Bunlar Padişah'ı çapraz ateşe alarak imhâ edeceklerdi. O

gün bu tertibât alındı. Sûikastçılar ecnebî seyirciler arasına karışarak beklemeye koyuldular. Fakat Padişah güzergâhını değiştirerek Yıldız Bahçesi ve Çırağan yolu ile câmie gelip gittiği için bu plânı da tatbik mevkiine koyamadılar.

Tekrar toplantılar yaparak başka çâreler aradılar. Bu defa bu süikasti, Avrupa'da hazırlanacak husûsî bir arabanın içine yerleştirilecek saatli bir bomba ile yapma kararı aldılar.

Mikailyan bir çok kere Cuma Selâmlığı'na giderek Padişah'ın namaz ve hutbe dolayısıyla câmide ne kadar bir zaman kaldığını, saltanat arabasının beklemekte olduğu yeri bir ecnebî arabasının buraya ne kadar yakın bir mesâfede yabancıların arabaları arasında durdurulabileceğini inceledi ve Padişah'ın câmiden çıktıktan bir dakika kırk iki saniye sonra arabasına vâsıl olduğunu tesbit etti.[385]

Bu sırada Yahudiler de **Sultan II. Abdülhamid**'e cephe almış bulunuyorlardı. Siyonizmin kurucusu **Theodor Herzl** -ileride anlatılacağı üzere- Yahudiler'in Filistin'e hicret edip yerleşmelerini temin etmek üzere birkaç kere İstanbul'a gelmiş ve eli boş dönmüştü. Bu sebeple Yahudiler, Ermeniler'e lojistik destek sağlıyor, para veriyor ve akıl hocalığı yapıyorlardı.[386]

Ermeniler'in böyle bir sûikast ile tâkip ettikleri maksad, sadece emelleri önünde bir engel gibi duran Padişah'ın bertaraf edimesi değildi.

Mahmud Celâleddin Paşa'ya göre, *"plânları, Türkiye'de çıkaracakları hâdiseler ile memleketin emniyet ve âsâyişini muhtel göstermek ve sulh-i âlem nâmına bir Avrupa müdâhalesine kapı açarak bunun neticesinde*

---

385 O zamanlar Cuma namazı dakika geçirilmeden kılınır, hutbeler de Arabüyyü'l-İbâre (Arapça) olarak gâyet kısa tutulurdu. Bugünkü gibi ezân okunduğu hâlde vâiz efendiler sözü uzatmaz, hutbeler de hep aynı uzunlukta olmak üzere matbû bir metinden okunurdu.

386 Fazla bilgi için **Doç Dr. Yaşar Kutluay**'in defaatle basılmış "Siyonizm ve Türkiye" isimli eserine bakılabilir.

Sultan II. Abdülhamid
-Bir Cuma selâmlığından sonra arabadan inerken-

Ermeni âmâlini is'âf ettirmekti."[387]

Bu şununla sâbittir. Hâdisenin vukuu üzerine **Necmeddin Molla** ve **Necib Melhame Paşa**'nın dâhil oldukları bir komisyon kurulmuş ve bu komisyon, gece-gündüz çalışarak süikastle ilgili olan her şeyi en ince teferruatına kadar ortaya koyan bir fezleke hazırlamışlardı.[388]

Buna göre;

"Arabadaki infilâk makinesine konulan madde-i nâriye ve müstaile (yanıcı ve alev alıcı) en kuvvetli melinitten mâmul olup ihtilâlciler bundan İstanbul'a yüz kırk sekiz kilo idhâline muvaffak olmuşlardır. Bu melinitin bir kısmı, Azapkapısı'nda ve Avusturya Hastanesi'nde kapıcı ***Arakil****'in odasında; diğer kısmı Beyoğlu'nda* ***Serkl Dorya****'nın ve* ***Kroker Oteli****'nin bodrum ve kovuklarında bulunmuştur.*

İhtilâlcilerin Osmanlı Bankası'nı, Köprüyü berhevâ etmek üzere hafriyât yaptıkları komisyonun müşâhedâtı ile tesbit olunmuştur."[389]

Tahsin Paşa ayrıca:

"Ermeni ihtilâl komitesi hâriçten bu sûretle çalıştığı gibi Türkiye'nin muhtelif noktalarında emniyet ve âsâyişin muhtel olduğu yolunda neşriyata vesile vermek için Türkiye dâhilinde Ermeniler'i yer yer ayaklandırmaktan da geri durmazlardı. Merzifon, Sis, Zeytun, Samsun isyanları bu maksatla tertip olunmuştu. Kumkapı Hâdisesi, Bâbıâli Vak'ası, Osmanlı Bankası tecâvüzü yine aynı maksadın mukaddimeleri addolunabilir." demektedir.[390]

Bu yeni ve nihâî plânı gerçekleştirmek üzere, **Mikailyan** Viyana'ya giderek **"Nessedorfer"** araba fabrikasmda inşâ etirdikleri süikast arabasını gümrükten geçirmeye muvaffak olmuştur. Önce Sofya yakınlarında ıssız bir mahal bulunup patlayıcıların birkaç tecrübesi

---

387 **Tahsin Paşa**- a.g.e., sh. 112.
388 **Tahsin Paşa**- a.g.e., sh. 115.
389 **Tahsin Paşa**- a.g.e., sh. 114 vd.
390 **Tahsin Paşa**- a.g.e., sh: 112.

yapılmış, bu esnada bir yanlışlık yapılarak **Mikailyan** ile **Uram Sabuh** adındaki diğer bir ermeni ölmüştür. Bunun üzerine sûikast komitesi yenilenerek 21 Temmuz Cuma günü saatli bomba, fabrikada hazırlanan bir zulaya yerleştirilmişti. Araba, Hamidiye Câmii'ne getirilerek ecnebî misafirlerin arabaları arasında saltanat arabasına en yakın bir yere yerleştirildi.

Sultan II. Abdülhamid resmî ve husûsî hayatında gâyet intizamlı bir insan olduğundan Cuma Selâmlığı için tam vaktinde câmi-i şerife gelir, Hünkâr mahfelinde namazını kılardı. Yıldız Sarayı ile câmi arasındaki takrîben dört-beş yüz metrelik mesafe, bir saf piyâde askerinden maadâ Ertuğrul Mızraklı Süvâri Alayı mensubu askerler tarafından işgal edilirdi. Yol kenarında belli bir mahal de ecnebî sefir ve dâvetlilere ayrılırdı. O gün tertibat yine aynıydı.

Sûikastçiler, her şeyi çok iyi ayarlamışlardı. Fakat Padişah, câmiden çıkışta, -mes'ud bir tesâdüfle- **Şeyhülislâm Cemâleddin Efendi** ile mûtâd hârici ayaküstü bir-iki dakikalık bir konuşma yapınca[391], bir dakika kırk iki saniyeye göre ayarlanmış olan bomba, Sultan daha merdivenleri inmeden (çünkü Hünkâr Mahfeli üst kattadır. Oradan câmi avlusuna bir merdivenle inilir) büyük bir gürültü ile patladı. Âdeta kulak zarlarını patlatan bu tarraka, dehşetli bir korku ve telâş yarattı. Birkaç saniye içinde gökten yere kafa-bacak gibi parçalanmış insan uzuvları yağmaya başladı.

Milletimizin bedbaht şâirlerinden **Tevfik Fikret**, ermeni sûikastçiyi alkışlayan tâlihsiz[392] **"Bir Lahza-i Teahhur"** isimli şiirinde, bu manzarayı şöyle tasvir etmektedir:

---

391 **Tahsin Paşa**- a.g.e., sh. 115.

392 Bu şiir için tâlihsiz sözü az gelir, o aslında hâinânedir. Zira devamında:

"Ey şanlı avcı, dâmını beyhûde kurmadın;
Attın... Fakat yazık ki, yazıklar ki vurmadın!.." demektedir.

"Bir darbe!.. Bir duman!.. ve bütün bir gürûh-ı sûr,
Bir ma'şer-î vazî-i temâşâ, haşin, akuur,
Tırnaklarıyle bir yed-i kahrın, didik didik,
Yükseldi gavr-ı cevve bacak, kelle, kan, kemik...
Ey darbe-yi mübeccele, ey dûd-ı müntakim...."[393]

O sırada hiç telaş etmeyen bir tek insan vardı. O da yıllarca, Jön-Türk müfsitlerince korkaklıkla itham olunagelen Padişah!..[394]

"-Korkmayınız, korkmayınız!.." diyerek binek taşına gelmiş, arabasına atlayıp atları dehleyerek Saray'a yönelmişti. Bunu yaparken de önce vazifelilere:

"-Burayı kordon altına alınız!.." diye bağırmış, sonra da resmî merâsimi idâre eden subaya dönerek, sanki hiçbir şey olmamış gibi:

"-Ne duruyorsun?! Selâm emrini verdir!.." diyerek saraya hareket etmişti.

Selâmlık Resmini müşâhid sıfatıyla tâkip etmeleri mûtad olan ecnebî sefirleri, Padişah yokuşu tırmanırken, O'nun metânetine duydukları hayranlıkla kendilerini tutamayarak, hep bir ağızdan:

"-Viva Sultan!.." diye bağrışmaya başlamışlardı.

Tahsin Paşa:

*"Bu aralık **Sultan Hamid**'i sinirlendiren yegâne hâdise, bomba patladıktan sonra hâsıl olan kargaşalık arasında Arap taburu efrâdından birinin şaşkınlıkla havaya bir el ateş atması olmuştu.*

*İddia olunabilir ki; bu hâdise, **Sultan Hamid**'i daha çok meşgul etmiştir. Çünkü muhâfız taburlarının bu tarzda silâhla oynamaları, Hünkâr'ın hiç hoş görmediği şeylerdendi. Bomba patladıktan ve ilk kargaşalık geçtikten pek az sonra **Sultan Hamid**, bermûtâd arabaya bindi, yine kendisi kullanarak askerin ve seyircilerin alkışları*

393 **Güruh-i sur**: Düğün kalabalığı, **akuur**: ısırıcı, **dûd**: duman, **muntakim:** İntikam alıcı.

394 *"Bombanın infilâkı, Hünkâr'ın yüreğinde korku uyandırdı mı, uyandırmadı mı, **Sultan Hamid** o anda ne duydu, bunu bilmezsem de zâhiren pek cesâret gösterdiği kabil-i inkâr değildir."* (**Tahsin Paşa**- a.g.e., sh: 115)

arasında Yıldız'a doğru ilerledi. Merâsim dâiresi önünden geçerken süferâ tarafından selâmlandı. Her vakitki gibi Çit Köşkü önünde durarak arabadan indi ve yine her Cuma olduğu gibi sefirleri kabul etti. Sefirlerle o günkü mülâkât hayli uzun sürmüştü. O gün ve ertesi sabah sadrazam, vükelâ, ulemâ, ricâl-i sâire Mâbeyn'e gelerek arz-ı tebrîkât ettiler. Avrupa hükümdarları tarafından da tebrik telgrafları geldi."[395] demektedir.

Diğer bir görgü şâhidi olan kızı **Ayşe Osmanoğlu** da, üçü asker olmak üzere 26 kişinin öldüğü, 56 kişinin yaralandığı, 20 hayvanın ise telef olduğu bu hâdise hakkında:

"Babam «telâş edilmesin; izdihamdan kimse incinmesin» diyerek arabasına bindi, dizginleri eline aldı, faytonu her zamankinden daha ağır kullanarak yokuştan çıkmaya başladı. Avusturya-Macaristan sefiri ***Bakon von Calice****, misafirhâne-i hümâyunun penceresinden başını sarkıtmış:*

"-Vive le Sultan! Vive!.." diye bağırıyordu.

O gün bir çok Viyanalı, selâmlığı seyre gelmişler, sedde bulunuyorlardı. Onlar da şiddetle el çırparak:

"-Vive, vive!.. (Yaşa, yaşa!..)" diye bağırıyorlardı.

Babam, böylece sâlimen Mâbeyn-i Hümâyun'a girmişti; fakat aşağıdaki manzara çok acıklı idi. Karşımdaki parmaklıklar yıkılmıştı. Jandarmalardan bir kaçı yerde yatıyordu... (Padişah'ın süferâ ile görüştükten sonra haremi teşrif edeceği bildirildi.) Babam gelinceye kadar hepimiz orada bekledik. Gelince sıra ile elini öperek:

"Geçmiş olsun efendimiz!.." dedik.

Teşekkür ettikten sonra:

"-Hamdolsun, bunu da atlattık; lütf-ı Hak'la kurtulduk." dedi.

Sonra bana dönerek ilâve etti:

"-Kızım!.. Sultanlardan, sizden başka kimse bugün alaya çıkmamış; nasıl gördünüz bakalım, anlatınız!.."

---

395 **Tahsin Paşa**- a.g.e., sh. 115.

Gördüklerimi anlattım.

"-Efendim, sizi görünce aklım başıma geldi; metânetinize hayran oldum." dedim.

Şu cevâbı verdi:

"-Ben mütevekkilim. Kalbimde yalnız Allah korkusu vardır. Başka bir şeyden korku duymam. Bir hâdise olmadan evvel onu önlemek için telâş ederim. Ama tehlikenin içinde bulunduğumu hissedersem, îcâbında ateşe atılmaktan bile çekinmem. Allah bizi korudu. Asker evlatlarımdan ve ahâliden zâyiât olup olmadığını tahkîkât ettiriyorum."

Sonra elini paltosunun cebine soktu. Birtakım demir ve taş parçaları çıkarıp bize gösterdi:

"-Bakınız, bunlar benim ceplerime girdi." dedi.

Babam, ölenlerin âilelerine yardım edilmesi ve yaralıların Hamidiye Etfal Hastanesi'nde tedâvî edilmeleri için emir verdi."[396] demektedir.

Hâdisenin vukuundan üç gün sonra baş müdde-i umûmî (savcı) hâdise mahallinde yaptığı bir araştırmada, üzerinde 11123 rakamı ve «**Viyana Nesseldorf**» yazılı bir anahtar ile lâstikli bir araba tekerleği buldu. Ayrıca hâdise mahallinde bulunan 17 arabadan 16'sının sahipleri tesbit edilmiş, geriye bir tanesi kalmıştı.

Buradan yola çıkarak Viyana'daki Osmanlı Elçiliği vâsıtasıyla **Nesseldorf** Fabrikası'ndan gerekli bilgiler temin olunmuş ve fâiller kısa zamanda tesbit edilmiştir. Diğer taraftan gümrüklerde yapılan araştırma ile de arabanın ne süretle ve kimler vâsıtasıyla gümrükten geçirildiği ortaya çıkarılmıştır.

Binlerce sahife tutan tahkîkâtın sonunda fâiller amaçlarını itiraf etmiş, bunlardan biri konuşmamak için intihar etmiştir.[397]

---

396 **Ayşe Osmanoğlu**- a.g.e., sh. 53 vd.

397 Bu fezlekenin matbû, fakat fotoğrafları yapıştırma olan ve **Sultan II. Abdülhamid** merhuma takdim edilmiş bulunan husûsî bir nüshası, kızı **Şâdiye Osmanoğlu**'ndan bize intikal etmiş olup husûsî arşimizde mahfuzdur. Fakat bu **Tahsin Paşa**'nın (a.g.e., sh: 113)'de iddia ettiği gibi binlerce sayfa değil, dergi ebadında 70-80

Fâiller idama mahkûm edilmiş, Padişah bu cezaları müebbet hapse tahvil etmiştir. Bununla da kalmamış baş fâil Belçikalı **Joris**'i afv ederek ömür boyu maaşlı istihbârât elemanı olarak kullanmıştır.

Buna dâir bir görgü şâhidini dinleyelim.

Refî Cevâd Ulunay, **Necip Melhame Paşa**'dan dinlemiş olduğunu söyleyerek şu tafsîlâtı nakletmektedir:

"Padişah;

*"-**Necip**, dedi; şimdi doğru Mehterhâneye gideceksin, müebbed hapse mahkûm olan Belçikalı anarşist **Joris**'i hapishaneden alıp bana getireceksin."*

Hayretle sordum:

*"-Şu Belçikalı anarşist **Joris**'i mi?!."*

"-Evet. Fakat kimse bilmeyecek ve duymayacak. Hapishâne müdürüne de bunu kimseye söylememesini sıkı sıkıya tembih et."

"-Ferman efendimizin." dedim ve bir arabaya atladım, Mehterhâneye gittim. Müdüre irâdeyi tebliğ etdim. Sergardiyanı çağırdı:

*"-**Joris** bir mesele hakkında sarayda istintak edilecek, alın buraya getirin!.." dedi.*

*Biraz sonra **Joris** müdürün odasına getirildi. Müdür:*

"-Kelepçe takalım mı?"

*"-İstemez." dedim ve **Joris**'e:*

"-Size bazı şeyler sorulacak, endişe etmeyin ve benimle beraber geleceksiniz."

***Joris** endişe ediyordu. Bunu belli etmek istemediği hâlde telâşından anlaşılıyordu. Araba, Beşiktaş'a geldiği zaman bana sordu:*

"-Bomba atılan yere mi götürülüyorum?."

*Cevap vermedim... Araba, Yıldız'a çıkan yokuşu tırmandı, saraya geldik. **Sultan Hamid** evvelden irâde etmiş olacaktı ki, bizi derhal huzura çıkardılar. O günü hiç*

---

sahifedir. **Tahsin Paşa**, belki onun müstenidâtı olan ifade zabıtlarını kastediyor.

unutmam, Zât-ı Şâhâne gri bir kostüm giymiş, koltuğunda oturuyordu. Ben, yeri öptüm ve geri geri çekilerek:

"-Ferman buyurursanız bendeniz gideyim." dedim.

"-Hayır." dedi; "Kal."

***Joris** kapının yanında ayakta duruyor ve titriyordu. **Sultan Hamid**'in nazarları gâyet keskindir. Kendisini berhava edecek olan bu adama dikkatle baktı ve yakın bir iskemleyi göstererek:*

"-Oturunuz." dedi.

Padişah, Fransızca anlar, fakat yanlış söylemek istemediği için konuşmazdı. Bana:

*"-Söyleyeceklerimi harfiyen tercüme et." dedi ve **Joris**'e hitâben:*

"-Siz, tertib ettiğiniz bu suikastla beni öldürmek istediniz; Cenâb-ı Hak buna müsaade etmedi. Hepiniz yakalandınız, muhâkeme edildiniz, mahkûm oldunuz. Ben, sizi idam ettirmedim. Mahkûmiyetinizi müebbed hapse tahvil ettirdim."

*Bu sözler üzerine **Joris** minnettar bir tavırla ellerini uzatarak:*

"-Pardon sir..."

***Sultan Hamid** bir el hareketi ile **Joris**'i susturdu ve:*

"-Ben öldürülecek bir Hükümdar değildim. Çünkü hiç kimseye karşı zulmetmedim, sizin beraber çalıştığınız Ermeni komiteleri bir hülya peşinde koşuyorlar. Bu hülyanın tahakkuku, benim memleketimin aleyhine olacaktır. Ben buna müsaâde edemem. Onlar, bunu anlamıyorlar. Attığınız bomba ile bu kadar bî-günah insanlara kıydınız. Dünyanın hangi memleketinde olursa olsun böyle bir cürmü irtikâb edeni idam ederler. Ben, sizi bu ağır cezadan affettim. Şimdi de seni tamamen serbest bırakacağım. Elini kolunu sallaya sallaya buradan çıkıp gideceksin."

***Joris**'e bu sözleri tercüme ettiğim zaman hayretler içinde kaldı.*

"- Majeste!.." dedi; "Beni hakikaten serbest

bırakacaklar mı?"

"-Evet, çoluğunuzun, çocuğunuzun yanına gideceksiniz."

"-Artık bir daha hapishâneye dönmeyecek miyim?"

"-Hayır. Orada bulunan husûsî eşyanızı getirecekler ve buradan pek mâ'ruf olmayan bir otele gidip başka bir isimle orada kalacaksınız.

"-Demek artık hürriyetime tamamen sahib olacağım."

Sultan Hamid:

"-Evet... Fakat bir şartla!..".

***Joris**, o derece memnun olmuştu ki:*

"-Bunu bir şart olarak söylemeyiniz, bir emir olarak kabul ediyorum." dedi. ***Sultan Hamid:***

"-Buradan gideceksiniz ve şimdiye kadar beraber çalıştığınız Ermeni ihtilâl komiteleri ile temasta bulunacaksınız. Onları buradan ne sûretle gittiğinizi istediğiniz gibi anlatabilirsiniz. Size ayda beşyüz lira vereceğim. Bu komitelerin Türkiye'de gösterecekleri faaliyetler hakkında bana muntazaman malûmât vereceksiniz. Onların en ziyâde Balkanlar'da, bilhassa toplu olarak Bulgaristan'da olduklarını biliyorum. Aralarına gireceksiniz ve bütün mesâîlerini takib edeceksiniz. Maaşınız bir banka vâsıtasıyle her ay muntazaman size gönderilecektir. Mutâbık mıyız?.."

***Joris** yerinden kalktı, derin bir reverans ile eğildi:*

"-Majeste! Şükranlarımı arz ederim, irâdeniz harfiyen icrâ ve tatbik edilecektir." Ondan sonra bir Ermeni meselesinden bahsedilmedi."[398]

Refî Cevad Ulunay'ın, **Sultan II. Abdülhamid** hakkında bir beyânda bulunurken, "*Ondan sonra bir Ermeni meselesinden bahsedilmedi*" demesi doğru değildir. Zira bu güne kadar münakaşası devam eden uydurma bir **"Ermeni Katliâmı Meselesi"** asıl, **Sultan II. Abdülhamid Han**'dan sonraki vukuât dolayısıyladır.

---

398 **Refî Cevad Ulunay**- a.g.e., sh. 28 vd.

c- Ermeni Meselesi'nde II. Abdülhamid Sonrasına Kısa Bir Bakış

Gerçekten Ermeniler, Harb-i Umûmî'ye kadar devlete birtakım iç isyanlarla ve Batılı emperyalist güçlerin başağrıtan ıslahat iddialarıyla faaliyetlerine devam edip giderlerken I. Cihan Harbi'nde bu mesele üzerinde bir gelişme kaydedildi:

Enver Paşa'nın câhilâne sevk ve idâresi neticesinde "Allâhuekber Dağları"nda seksen bin Mehmetçiğin soğuktan donarak şehid olması neticesinde, serbest kalan Rus orduları, iki kola ayrılarak biri Karadeniz istikametinde, diğeri ise Doğu Anadolu'dan Van'a doğru harekete geçmişlerdir. Ermeniler, gönüllü alaylar teşkil ederek Doğu Anadolu istikametinden güneye doğru sarkan Rus ordularına öncülük etmiş ve onların desteğiyle Dünya'da eşi-emsâli görülmemiş bir müslüman katliâmı gerçekleştirmişlerdir.[399]

Fakat 1917 Ekim'inde Bolşevik İhtilâli sebebiyle Rus orduları geriye çekilince Ermeni gönüllü alayları da onlarla birlikte Doğu Anadolu'yu tahliye etmiş ve böylece hâmisiz kalan yerli Ermenilere karşı bilhassa kürt aşîretleri, intikam tecâvüzlerinde bulunmuşlardır. Hükümet, bu tecâvüzlere karşı gerekli tedbirleri aldığı gibi Ermenileri topluca oturdukları yerlerden güneyde Suriye istikametine hicret ettirmişlerdir. Hicret ettirilen ermeni kafileleri için hükümetin her türlü tedbiri almış olmasına rağmen, kürt aşiretleri, bazen yağmalamak ve bazen de öldürülen yakınlarının intikamını almak maksadıyla bu kafilelere saldırmış ve belli miktarda ermeni zâyiâtı vukuâ gelmiştir.

Bugün Ermeniler, akıl ve mantık dışı bir iddiada bulunarak bu karşılıklı vuruşmak (mukateleyi) bir jenosit (soykırım) olarak iddia etmekte ve bir çok Batılıları bu kanaate imâle etmeye muvaffak olarak çeşitli parlamentolardan bu husuta bir karar istihsal etmekte-

---

399 Tafsîlât için bkz: **Ahmed Refik**-Kafkas Yollarında, İstanbul, 1919 veya "Ermeni Âmâl ve Harekât-i İhtilâliyesi", İstanbul, 1332.

dirler. Hiç kimse düşünmemektedir ki, Osmanlı Devleti, Ermenileri yok etmek isteseydi, bunu **Yavuz** veya **Kanunî** zamanları gibi kimsenin itiraza cür'et edemeyeceği satvet devirlerinde yapmaz da, Harb-i Umûmî gibi en buhranlı bir zamanı mı seçerdi?! Aksine Ermeni tarihçilerinin müteaddit beyânı ile de sâbit olduğu üzere bu hıristiyan azınlık, ülkemizde devletin sahibi Müslümanlar'dan bile daha müreffeh bir hayat yaşamışken, önce İskenderun'dan Akdeniz'e çıkmak emeli peşinde koşan Rusya'nın daha sonra ise, gayret-i diniye sebebiyle bütün Batı Hıristiyan Âlemi'nin desteği sayesinde nankörlük yoluna sapmış ve fırsat bu fırsat diyerek Müslümanlar'ı katliâm edip vatanı bölme gayreti peşinde koşmuşlardır.

Bu mantıkî değerlendirmeye, bir-iki tarihî vesika ile de ışık tutalım. Ermeni tehciri, gâyet intizamlı bir program dâhilinde yapılmıştır. Bunun için Dâhiliye Nâzırı **Tal'at Paşa**'nın imzasını taşıyan bir **"arz"**da görüldüğü üzere, göçün emniyet ve hakkaniyetle icrâsı için gerekli her türlü tedbir alınmıştır. Bahsi geçen arzda, ezcümle:

"...Nakli îcâb edenlerin mahall-i mürettebe-i iskâniyelerine (düzenlenen yerleşim mahallerine) müreffehen (refah içerisinde) sevk ve îsalleriyle (gönderilmeleriyle) güzergâhlarında temin-i istirahat ve muhafaza-i can ve malları (yolda istirahatlerinin sağlanması ve can ve mallarının korunması) ve muvâsalatlarında keyfiyet-i îvâlarıyla (vardıklarında yerleştirilmeleri) sûret-i kat'iyyede iskânlarına kadar muhâcirîn tahsîsâtından iâşeleri (göçmen ödeneğinden yedirilip içirilmeleri) ve ahvâl-i sâbıka-i mâliye ve iktisâdiyeleri nisbetinde kendilerine emlâk ve arazi tevzii (dağıtımı) ve içlerinde muhtaç olanlara taraf-ı hükümetten mesâkin (evler) inşâsı ve züraa (çiftçi) ve muhtâcîn-i esbâb-ı sanata (sanat malzemesine ihtiyacı olanlara) tohumluk ve âlât ve edevât tevzii ve terk ettikleri mallarından kalan emval ve eşyalarının veyahud kıymetlerinin kendilerine sûret-

i münâsibe ile iâdesi ve tahliye edilen köylere muhâcir ve aşâir (aşîretler) iskânıyla emlâk ve arazinin kıymeti takdir edilerek kendilerine tevzii ve tahliye edilen şuhur (şehirler) ve kasabâtta kâin olup (oturup) nakledilen ahâliye âid emvâl-i gayr-i menkûlenin tahrir ve tesbit-i cins ve kıymet ve miktarından sonra muhâcirîne tevzii ve muhâcirînin ihtisas ve iştigalleri hâricinde kalacak zeytunluk, dutluk, bağ ve portakallıklarla dükkan, han, fabrika, depo gibi akârâtın bilmüzâyede bey' (arttırma ile satış) veyahud icarı (kiralanması) ile bedelât-ı bâligasının (toplam bedellerinin) suver-i münâsibe ile (uygun tarzda) kendülerine îtâ etmek üzere eshâbı nâmına emâneten mal-sandıklarına tevdii..."[400]

Yukarıda bahsi geçen "arz"da göç esnasında alınacak tedbirler de şöyle sıralanmıştır

"1- Nakli gerekenler, gidecekleri yerlere kadar refah içerisinde sevk edileceklerdir.

2- Yollarda istirahatleri, can ve mal güvenliği korunacak,

3- Gittikleri yerlerde kesin yerleştirilmelerine kadar, kendilerine göçmen ödeneğinden geçimlerini sağlamaları için yardım yapılacak,

4- Eski mâlî durumlarına uygun olarak kendilerine mal ve arazi dağıtılacak,

5- Hükümet tarafından ev yaptırılacak,

6- Çifçilere tohumluk, evvelce sanatkâr olanlara meslekleri ile ilgili âletler dağıtılacak,

7- Terk ettikleri mallarından geriye kalanlar, kendilerine verilecek, bu olmadığı takdirde bunların karşılığı para olarak ödenecek,

8- Boşaltılan şehir ve kasabalarda bulunup Ermenilere âit taşınmaz malların sayımı yapılacak, bunların cinsleri ve kıymetleri, miktarları tesbit edilecek, göçmenlere verilecek,

9- Göçmenlerin kullanamayacakları mallar, yani

---

400 **Prof. Dr. Nejat Göyünç-** Osmanlı İdâresinde Ermeniler, İstanbul, 1983, sh: 17-18.

zeytinlik, dutluk, bağ, portakal bahçeleri, dükkan, han, fabrika ve depo gibi gelir getirecek taşınmaz mallar, arttırma ile satılacak veya kiralanacak, bu gelirler uygun bir şekilde göçe zorlanan ilk sahiplerine verilecektir."[401]

Üstelik bu mecbûri göç esnasında gerekli korumayı beceremedikleri ithâmıyla devlet, divan-ı harb kararlarıyla 1.397 kişiyi çeşitli cezalara çarptırmıştır. Ki, bunlar arasında elli civarında idam dahî vardır.[402]

Şimdi bu gerçekler karşısında birileri çıkıp da devletin, o buhranlı şartlar içinde Ermeniler'e soykırım yaptığını iddia etmesi, gülünç bir duruma düşmekten başka nedir?!.. Heyhat ki, insanlar, işlerine geldiği gibi yalan söyleyebilmekte ve birileri de kâh câhillikleri ve kâh da gayret-i diniye ile bu yalanlara inanabilmektedir.

Ermeni Meselesi, Türk Kurtuluş Savaşı'ndan sonra, bir müddet unutulmuşken son yıllarda birden bire tekrar sahnelenmektedir ki, bunun iki sebebi vardır:

1- 1963 yılında Türkiye Cumhuriyeti, bugün artık Avrupa Birliği adını almış bulunan ittifaka dâhil olmak için Ankara'da bir ön anlaşma imzalayınca, Ermeniler, bu gerçekleştiği takdirde Avrupa Birliği pasaportuyla gelip kendilerine âit olduklarını iddia ettikleri yerleri satın alıp oraya yerleşme ümidine kapılmışlardır. Çünkü bu birliğin ilk adımı olan **"Roma Anlaşması"** bu imkânı vermektedir.

2- Ruslar, Ermeni Meselesi'ni kapanmış addederek onun yerine **"Kürt Meselesi"**ni ikame etmişler ve bunun için **Molla Mustafa Barzânî**'yi Kuzey Irak'ta mevzilendirmişlerdir. Aynı topraklarda gözü olan Yahudi, Kürtçülük hareketine destek verince Ermeniler, bu toprakları başkalarına kaptırmak endişesiyle yeniden harekete geçmişlerdir.

---

401 BOA, Dâhiliye Nezâreti, Emniyet-i Umumiye Müdiriyeti, Umûmî: 14177, Husûsî 27 numaralı ve Dâhiliye Nâzırı **Talat** imzalı vesika.

402 BOA, Dâhiliye Nezâreti, 42746-146 sayılı vesika.

Gerçekten -daha önce de ifade etmiş olduğumuz üzere- 1930'larda Ağrı Dağı'nda Türkiye'ye karşı isyan çıkarmış olan **Molla Mustafa Barzânî** muvaffak olamayınca, Rusya'ya geçmiş ve Ruslar kendisini harp akademisinde okutarak Kızılordu'da albay rütbesine yükselttikten sonra en müsaid gördükleri Kuzey Irak'a göndermişlerdir. Zira Ruslar, eski Ermeni Meselesi'nin yerine Kürt Meselesi'ni ikame etmişler ve Türkiye'yi bunlarla bölerek Akdeniz'e çıkma gâyesini gerçekleştirmek istemişlerdir. Ancak Irak, İsrail'le muharib olduğundan bu ülke için bir başağrısı olan **"Kürt Gâilesi"** binnetice İsrail'in işine gelmiş ve İsrail tarafından desteklenmiştir. Bununla beraber şimdi anlaşılmaktadır ki, bu desteğin asıl sebebi, bu âilenin aslen Yahudi olmasıdır. Kendisi de bir Yahudi olan **Prof. Dr. Yona Sabar**, yazdığı kitapta[403], **Barzânîler**'in Yahudiliğini isbat etmiştir. Müdekkik Türk yazarlarından **Ahmed Uçar** ise, Osmanlı arşivinde bu bilgileri te'yid eden bir çok vesika bulup yayınlamıştır.

Bu gelişmeler karşısında Ermeniler, Dünya umûmî efkârı muvâcehesinde unutulmuş bulunan dâvâlarını tazelemek ve yeni bir alâka uyandırmak maksadıyla önce Batı Âlemi'ndeki Türk diplomatlarını öldürmeye teşebbüs etmişler, daha sonra da Kürtçe öğrettikleri militan gençlerinin öncülüğünde PKK'yı kurup tedhiş hareketlerine başlamışlardır. PKK'nın bir kürt görünüşlü ermeni harekâtı olduğunu, gerçekten Kürtçü olan **Barzânî** ve **Talabânî** de çok iyi bilmekte olduğu hâlde *"Hasmımın hasmı dostumdur."* mantığı ile hareket ederek -şimdilik- ona müsamaha ve hatta yardım etmektedirler.

Gerçekten PKK, Kürt görünüşlü bir Ermeni harekâtıdır. Abdullah Öcalan'ın anası da, babası da

---

403 **Prof. Dr. Yona Sabar**- The Folk Literature of the Kurdistani Jews: An Anthology, New Haven: Yale University Pres, 1982. Bir Antoloji: Kürdistanî Yahudilerinin Halk Edebiyatı, (Çeviren: **Selahattin Çelik**), Adana, Ekim, 2005

mâhud Ermeni kıtâlinden bakiye birer ermeni yetimidir. Güneydoğu'da Ermeni sekene (oturanlar) mevcud olmadığından onların davası ancak Türkiye'nin **Avrupa Birliği**'ne girmesiyle gerçekleşebilecek bir keyfiyettir. Çünkü bu takdirde AB'ye dâhil ülkelerde yaşayan takrîben 4 milyon Ermeni, AB'yi kuran **"Roma Andlaşması"**nın mahsûs maddesine istinâden gelip Güneydoğu'da arâzi satın alabilecek ve orada yerleşebileceklerdir. Ancak bundan sonradır ki, orada bir hır-gür çıkartarak bölünmeyi sağlayabilirler. Halbuki Türkiye'nin AB'ye girmesi hâlinde[404] **"Arz-ı Mev'ud"**un bir parçası olan Güneydoğu Anadolu'nun Yahudi eline geçmesi -âdetâ- imkânsız olacaktır. Yahudiler bu toprağı 70 milyonluk bir Türkiye'den veya onun -maazallah- parçalanması ile kurulacak küçük bir devletten talep etmek yerine, karşılarında 600-700 milyonluk bir AB devleti bulacak!.. Bu, onların plânlarının müstakbelde gerçekleşmesini güçleştireceği cihetle PKK'ya esasen hiçbir zaman sıcak bakmamışlardır. Onun kamufle bir **Ermeni Hareketi** olduğunu bilmektedirler.

Ermeniler, PKK'yı üç maksad için vücûda getirmiş ve Batı Hıristiyan Âlemi de bu maksadlar için O'nu desteklemiş ve desteklemektedir. Bu destek, bu gün de

---

404 **Avrupa Birliği**, Katolik Hıristiyan Âlemi'nin, beynelmilel Siyonizm karşısında ayakta kalmak düşüncesinden doğmuş bir siyâsî harekettir. Bundan dolayıdır ki, buna vücûd veren milletlerarası vesîka **Roma**'da tanzim ve imza edilmiştir.

Bu kuruluş gayesi sebebiyledir ki, Amerika ile Avrupa Birliği'nin hem siyâsî, hem de iktisâdî menfaatleri çatışmaktadır. Böyle olduğu halde, Türkiye'nin hem Avrupa Birliğine girmeye çalışması ve hem de Amerika'yla beraber olmak gayreti peşinde koşması ciddî bir tezattır. Bu tezat dolayısıyladır ki, başlangıçta bütün muhâfazakârlar AB'ye karşı idiler. Bu satırların yazarı da, bundan 30 sene evvel bu istikâmette fikirler serdetmiş bir kimsedir. Fakat ne hazîndir ki, bu gün ülkemizde **"insan hakları"** sahasında vâkî olan gerileme sebebiyle, dindâr insanlar da AB'ye taraftar duruma geldiler. Aslında doğru olan şudur:

AB, Hıristiyânî bir taassubla aslında maskeli bir **Ermeni Hareketi** olan **PKK**'yı desteklemekten aslâ vazgeçmeyecek ve Yahudi emellerine bağlı bir sâikle bizi bünyeleri dâhiline aslâ kabul etmeyecektir.

aynı sebeple devam etmekte ve **Abdullah Öcalan**'ın idamı engellenmiş bulunmaktadır. Bu maksatlar şunlardır:

1) Kürtler'den Ermeniler'in intikamını almak. Zira tarihte **"Ermeni Katliâmı"** adıyla ayyuka çıkarılmış olan hâdise, Kürt aşîretlerinin işidir.

2) Bölgede Kürt nüfûsunun ölüm veya hicret sebebiyle azalmasını sağlamak. Çünkü ancak bu takdirdedir ki, oraya bilâhare taşınacak Ermeniler, hatırı sayılır bir çoğunluk olabileceklerdir.

3) Arâziyi ucuzlatmak. Çünkü Ermeniler, -Tıpkı Filistin'de Yahudiler'in yapmış olduğu gibi- burasını Avrupa Birliği'ne kabul edilişimizden sonra parayla satın almayı plânlamaktadırlar.

Yahudiler, PKK'ya mukâbil Kuzey Irak'ta nüvelenen gerçek Kürtçü hareketleri desteklemektedirler. Hem de başından beri...[405]

Bu bahsi bitirirken, Ermeni Meselesi'nin insaflı bir sûretle değerlendirilmesi istikametinde, kendilerinden bir-iki beyânı da nakledelim:

"Osmanlı İmparatorluğu üzerinde çeşitli entrikalar çevrildiği yıllarda, Osmanlı Ermenileri böyle bir basîretsizliğin girdâbına kapılmışlar, Katolik mezhebine intisab edenler, mensubu bulundukları ermeni kavminden âdeta uzaklaşmışlar ve de bunu bir mârifet

---

405 Yahudilerin, Kuzey Irak'taki Kürt hareketini **Molla Mustafa Barzânî** zamanından beri silâh ve nakit vermek sûretiyle ne büyük ölçüde desteklediklerini anlayabilmek için, bundan 30 sene evvel **Hulûsî Turgut** imzasıyla yayınlanan **"Barzânî Dosyası"** (İstanbul-1969) isimli esere kısaca göz atmak yeterlidir.

Şimdi bu desteğin çok ehemmiyetli bir sebebi daha olduğu ortaya çıkmıştır: Dünyâ'da dörtyüz bin kürtçe konuşan yahudinin mevcûdiyeti öğrenilince bunların kökenleri araştırılmış ve aslen yahudi oldukları sâbit olmuştur. Bilhassa **Barzânî** âilesinin haham yetiştirmekle ünlü yahudiler oldukları hem bizde, hem Batı'da müdellel bir şekilde ortaya konulmuştur. Ancak **"Barzan"** bir mahallî yer isim olduğu ve **"Barzânî"** demek de **"Barzanlı"** mânâsına geldiği cihetle bu soyadını taşıyanların tamamının yahudi asıllı olduğu sanılmamalıdır.

saydıklarından, Ermeni kavmine nasıl bir zarar vermiş olduklarını hiç mi hiç kavrayamamışlardır."[406]

*"Halbuki meselenin aslı şudur: Osmanlı Türk İmparatorluğu'nun «**Gerileme Dönemi**»nden başlayarak, kademeli şekilde tüm imparatorluğu sarsan, «**İçten yık ve parçala**» hareketini tezgâhlayan devrin emperyalist devletleri, çeşitli entrika ve gâyet kurnazca taktiklerle, Ermenileri de, diğer unsurlarla birlikte aynı âkıbete sürükleyebilmişlerdir ki, Müslüman unsurlar arasında da aynı akım baş göstermiş, çeşitli isyan hareketleri bir diğerini izlemiştir."*[407]

Bu ermeni tarihçinin şu tesbitleri doğrudur. Zira:

Başta İngilizler olmak üzere bir çok devletler, ermeni meselesi için Bâbıâli'yi sıkıştırmaktaydı. Fakat **Gladstone**, iktidardan düşünce bu husustaki İngiliz baskısı azaldı. Fakat Osmanlı Devleti, Berlin Muâhedesi'ndeki siyâsî tavrından vazgeçerek Osmanlılar aleyhine bir politikaya kayan İngiltere'den soğudu. **Sultan II. Abdülhamid**, İngiliz emellerinin karşısına Almanya'yı dikmek sûretiyle Avrupa'da bozulmaya yüz tutan ve Osmanlı Devleti için hâyâtî bir ehemmiyeti hâiz olan devletler manzumesini yeniden tesis ve teşkil etti. İngilizler'in Hindistan yolu üzerinde bulunması dolayısıyla son derece ehemmiyet atfettikleri Basra'ya kadar uzanan Bağdad Demiryolu'nun inşâsını Almanlar'a havâle etti. Alman İmparatoru **II. Wilhelm** ile kurduğu sıkı ve samimî bir dostlukla Alman-İngiliz rekabetini tahrik ve teşvik etti. Bilâhare Birinci Cihan Harbi başlamadan evvel kurulmuş ve gelişmiş bulunan bu Türk-Alman dostluğu, bundaki inceliği kavramaktan yoksun İttihatçılar için **"Türk-Alman İttifakı"**nı hazırlayan ve kolaylaştıran âmillerden biri oldu. Halbuki o dâhî Padişah, Almanların askerî ittifak tekliflerine hiçbir zaman iltifat etmemişti.

Ermeni komitecilerinin ihtilâlci isyan ve hareketleri

406 **Leon Panas Dabağyan**- a.g.e., sh: 462.
407 **Leon Panas Dabağyan**- a.g.e., sh: 463.

Osmanlı İmparatorluğu'nu yıprattığı kadar ermeni kavmi ve emelleri için de kanlı bir son olmuştur. Şüphesiz bütün Türkiye Ermenilerinin iştirâk etmediği bu hareket, asırlarca sulh, sükun ve adâletle yaşamış bulunan Ermenilerin felâketi ile sonuçlandı. Her ne kadar son zamanda şuraya-buraya kaçmış bulunan Ermeniler, bu meseleyi tazeleyerek Türkleri kötülemeye çalışıyorlarsa da, bu hareketler -yine- doğrudan doğruya ermeni menfaatlerinin eseri değildir. Eskiden olduğu gibi şimdi de Ermenileri âlet olarak kullanıp Türklerin kötülenmesinden kendi millî menfaatleri bakımından istifade etmek isteyen başka milletlerin ortaya çıkardıkları hareketlerdir. Bilhassa son zamandaki faaliyetler, -büyük ölçüde- Kıbrıs buhranına bağlı Yunan tahriklerinin eseridir.

E- BULGARİSTAN MESELESİ

Berlin Muâhedesi, Bulgaristan'ı bir prenslik hâline getirmiş, fakat prens seçilinceye kadar burasının bir Rus komiserinin idâresi altında bulunacağını kabul etmişti. Muâhedeyi müteâkip komiser sıfatıyla işe başlayan **Dondukoff**, Bulgaristan'ı tamamıyla Rus nüfuz ve hâkimiyeti altına sokacak bir tarzda idâreye koyuldu.

1879'da Berlin Muâhedesi'ne imzâ koyan devletler, **Dondukoff**'un hazırladığı Bulgar Anayasası'nı tasdik ettiler. Bu anayasaya göre, Bulgarlar, **Aleksandr Von Battenberg**'i kral seçtiler. Yeni Bulgar kralı, İstanbul'a gelerek **Sultan II. Abdülhamid**'e bağlılığını te'yid etti. Fakat Doğu Rumeli'de Bulgaristan'la birleşmek arzusu yüzünden karışıklıklar çıktı. Rusya, Bulgaristan'ı yutmak için hazırlandığından Bulgar milliyetçiliği hareketini desteklemedi. İngiltere ise, bu sırada Rusya'ya karşı olan politikası sebebiyle Bulgaristan'ı tutarak Ayastefanos Muâhedesi'ndeki vaziyete zıt düşen bir davranışa yöneldi. Doğu Rumeli'nin milliyetçi Bulgarları, 1885 yılında burasının Bulgaristan'la birleştiğini ilân edince, Bulgaristan'ın bu ölçüde büyümesinden Sırbistan ve Yunanistan telâşa kapıldılar. Bu hareket aleyhine

gösteriler yaparak faaliyete giriştiler.

Osmanlı Devleti ise, ilhâkın Berlin Muâhedesi'ne aykırı olduğunu ileri sürerek mes'elenin sulh yolu ile hallini temin için İstanbul'da bir konferans topladı. Bu konferansın devam ettiği bir sırada Sırbistan ve Bulgaristan arasında harb çıktı. Neticede **Bükreş Muâhedesi** yapılarak eski durum üzerinde anlaşmaya varıldı. İstanbul Konferansı ise, bir Osmanlı-Bulgar ittifakı ile sonuçlanmış ve bu ittifaka göre, Osmanlı Devleti, Bulgaristan'ın bir hâricî taarruza karşı müdafaasını deruhte etmeyi karar altına almıştı. Âşikârdı ki, bu karar, Rus taarruzuna karşı düşünülmüştü. Çünkü **Aleksandr Battenberg**, Rus nüfuz ve yardımlarıyla Bulgar kralı seçildiği hâlde Ruslar'a dirsek çevirerek Bulgar milliyetçiliği yolunu tutmuştu. Bunun üzerine Bulgaristan'daki Rus taraftarları birtakım karışıklıklar çıkararak **Aleksandr Battenberg**'i tahtından indirdiler. Yerine Alman prensi **Ferdinand** kral oldu. **Ferdinand**, koyu Rus düşmanı **Stanbulof**'u başbakan tâyin etti. Fakat Rus muhâlefeti yüzünden birkaç yıl sonra O'nu işbaşından ayırarak yeniden Rus nüfuz ve tesirine meyletti.

1908 yılında Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhâk ettiğini bildirmesi üzerine fırsattan istifade etmek isteyen **Ferdinand** da Bâbıâli'ye bir telgraf çekerek istiklâlini ilân etti. Bunu kabul etmek istemeyen Osmanlı Devleti, Bosna-Hersek meselesinde olduğu gibi İngilizler'in araya girmesi yüzünden bu emr-i vâkiye de boyun eğdi. Bir miktar tazminat alarak Bulgar istiklâlini tanıdı. O sırada devleti ele geçirmiş olan İttihatçılar'ın ilk marifeti bu oldu.

F- YAHUDİ MES'ELESİ VE SİYONİZM

Bir Arap seyyahı olan **İbn-i Batuta**, ikinci Osmanlı pâdişâhı olan **Orhan Gâzi** zamanında Türkiye'ye gelmiş ve Anadolu'yu baştan başa dolaşmıştı. Burada Yahudi asıllı tabiplerin gördüğü itibardan hayretle bahsetmek-

tedir.[408] Yahudiler, o günlerde bütün Dünya'da -henüz- kaale alınması gereken bir mevcûdiyet değillerdi. Ancak unutmamak gerektir ki, mikrop da küçük ve âciz bir varlıktır. Lâkin dâhil olduğu bünyenin bir zaaf ânında o küçücük mikrobun nasıl pehlivan sağlamlığında bir gövdeyi yere serebildiği, bilinen bir gerçektir.

O gün için ehemmiyetli olmayan yahudi, **Fâtih Sultan Mehmed** gibi bir şahsiyeti zehirleyip öldürebilmiştir. O **Fâtih** ki, vefat ettiğinde Gebze'de bulunmaktaydı. Yâni ordusuyla İstanbul'dan ayrılmış ve bir sefere çıkmıştı. Lâkin, bu seferin hedefi, târih için meçhuldür. Bu durum, kendisinin ne kadar dikkatli ve ketum olduğunu göstermektedir. Böyle bir şahsiyeti yahudi asıllı sertabip **Yâkup Paşa** zehirleyip öldürebilmiştir. Bunun papanın emriyle icrâ edilmiş bir ihânet olduğunu, eski profesörlerden **İsmail Hikmet Ertaylan**, Vatikan arşivlerinden çıkardığı vesikalarla ispat etmiş[409] olduğu gibi, **Yâkup Paşa**'nın kullandığı ilâcın terkibi de elde edilmiş ve bunun öldürücü bir zehir olduğu ispat edilmiştir.[410]

O zamanlar Osmanlı ülkesinde yerleşik ciddî bir yahudi topluluğu yoktu. Bunlar şurada burada oturan bir avuç azınlıktılar. Gâlibâ biraz İzmir'de ve biraz da Selânik'te mevcuttular. Fakat İspanya'nın sukutundan sonra oraya hâkim olan hıristiyanlar, müslümanlarla birlikte yahudileri de katliâm ediyorlardı. Hattâ:

"-Bunların ruhlarına şeytan girmiş, o yüzden **Hazreti Îsâ**'nın ulûhiyyetini kabûl edemiyorlar. Kendilerini yakalım da ruhları temizlensin." diyerek, ölülerini de dirilerini de meydan ateşlerinde yakıyorlardı. Kaça-

---

408 **Mehmed Şerif (Paşa)**-Tuhfetu'l-Enzar fi Garâibu'l-Emsâr ve Acâibu'l-Esfâr (Seyahatnâme-i **İbn-i Batuta**), c: I, İstanbul, 1333, sh: 333.

409 Bkz. Prof. Dr. **İsmail Hikmet Ertaylan**, Fâtih ve Fütûhâtı, İstanbul, 1966.

410 Bkz: **Franz Babinger**-Venedikliler'in Fâtih'i Zehirleme Teşebbüsü, Hayat Tarih Dergisi, s: 4, Mayıs, 1969, sh: 16 vd.; **Nâşid Baylar**- Fâtih Zehirlendi, (Tarih Dünyası Dergisi, s. 2, 1965) **İsmail Hikmet Ertaylan**, a.g.e.

bilen müslümanları, **Barbaros Hayreddin Paşa**, şimâlî Afrika'ya geçirirken yahudiler de Osmanlı himâyesini talep ederek Osmanlı Devleti'ne mürâcaatta bulundular ve:

"-Biz de Allâh'ın birliğine inanmakta olan bir topluluğuz. **Hazreti Îsâ**'nın ulûhiyyetini kabûl etmediğimiz için hıristiyanlar bizi de katliâm ediyorlar. Sizin ülkeniz geniştir. Orada bize de barınacak bir yer lütfederseniz size minnettâr kalırız." dediler.

Fâtih'in oğlu **Velî Bayezid**, bu mürâcaatı kabûl etti ve binlerce yahudi 1492 yılında İstanbul'a geldi. Buradan Selânik'e nakledilip iskân edildiler.[411] Bunlar arasında bulunan **Yasef Nassi**[412] adında câlib-i dikkat

---

411 Yahudilerin Filistin'e yerleşmek için karşılarında en büyük engel gördükleri Sultan **II. Abdülhamid Han** hazretlerini devirmek maksadıyla kurdurdukları menfur **"İttihad ve Terakkî Cemiyeti"**nin (aslında parti) umûmî merkezinin Selanik'te bulunması hiç şüphesiz bir tesâdüf eseri değildir. O büyük hükümdarı tahtından indiren **"Hareket Ordusu"** da Anadolu'nun herhangi bir vilâyetinden, meselâ Trabzon'dan, Erzurum'dan, Konya'dan değil de, Selanik'ten yürüyüp gelmiştir. Herhalde bu da bir tesâdüf eseri değildir.

İttihad ve Terakkî'nin mâhiyeti, kadroları incelendiğinde yahudi müessiriyeti çok bâriz olarak görülebildiği gibi bu durum Hareket Ordusu hadisesinde de aynıdır.

412 Şâyân-ı hayrettir ki, Osmanlı tarihinde meş'ûm (uğursuz) bir rol oynadığı muhakkak olan **Yasef Nassi** için tarihimizde hemen hemen hiçbir mâlûmât mevcud değildir. Bu husûsta vak'anüvisler ve ansiklopediler âdetâ meskûttur. Kaynaklarımızda lâyıkıyla üzerinde durulup değerlendirilmemiş bulunan bu tipik yahudi asilzâdesi 1502 tarihinde Portekiz'de doğmuş, ispanyol yahudilerinden meşhur **Mendes** âilesine mensuptu.

Bu âile, 1492 tarihinde İspanya'dan Portekiz'e intikal etmiş ve -hiç şüphesiz- inanmayarak orada hıristiyanlığa girmişti. Daha sonra İspanya'daki baskıların Portekiz'de de vâkî olması üzerine bu âile, 1536'da Vatikan'a göç etmiştir. Papalık çevresinde büyük bir nüfûz sahibi olan bu âilenin başına **Don Juan** adında bir genç geçmiştir ki, işte bu bilâhare Türkiye'ye intikal ederek isim değiştirecek ve gizli tuttuğu yahudiliğini ilân edecek olan **Yasef Nassi**'dir. 1544 yılında beşyüz kişiyi mütecâviz kalabalık bir âile topluluğu halinde İstanbul'a gelip yerleşmiştir.

Yasef Nassi'nin İstanbul'daki faaliyetleri câlib-i dikkattir. Buna

bir şahsiyet, **Kânûnî** devrinde büyük bir nüfûz elde etti. Yukarıda arzettiğimiz gibi yahudiler mülk edinmeyip paralarını nakit olarak muhâfaza ederler. Böyle olduğu hâlde, **Yasef Nassi** Kanlıca'da bir yalı satın aldı. Yalısı, kısa zamanda siyâsî bir mahfel hâline geldi. Oraya zaman zaman, **Kânûnî**'nin teşrif etmiş olduğu bile bilinmektedir. İhtimâl, **Kânûnî Sultan Süleyman**, bu yahudi beyini, Avrupa'daki ırkdaşları vâsıtası ile Batı'ya karşı bir istihbârât elemanı olarak kullanıyordu. Ancak daha sonra onun kızını, oğlu **Sarı Selim**'le evlendirmek sûretiyle bir sıhriyet de tesis etti.

Gerçekten, **II. Selim**'in karısı **Nur Bânû Sultan**, bu **Yasef Nassi**'nin kızıdır. Onun zamanında **Yasef Nassi**'nin büyük bir nüfûz sâhibi olduğu ve **"Galata**

---

rağmen de lâyıkıyla incelenmiş değildir. **Kânûnî Sultan Süleyman** ve onun oğlu **II. Selim** döneminde sarayla çok yakın münâsebetler tesis ettiği ve İstanbul'da **"Frenk Bey Oğlu"** adıyla meşhur olup, zaman zaman Batı Hıristiyan Âlemine karşı sarayda danışmanlık vazîfesi îfâ ettiği bilinmektedir. Bununla beraber damadı olan **II. Selim**'i, Kıbrıs'ın Fethi'ne imâle eylediği yolunda tarihî gerçeklerle bağdaşmayan birtakım bilgiler ciddî bilinen tarih kitaplarına kadar geçmişse de bunların çoğu doğru değildir. Doğru olan şudur ki; **Yasef Nassi**, Osmanlı Devleti'nde ihraç edilen belli başlı malların hemen pek çoğunun tekel hâlinde ihracatçısı olmuş, bu yüzden çok para kazanmış ve Osmanlı tarihinde **"Galata Bankerliği"** denilen gizli fâizcilik ve tefecilik hareketini başlatmıştır.

Diğer taraftan Kıbrıs'ın fethinden sonra buraya sahip olmak için **Sokullu Mehmed Paşa**'dan **Ebussuud Efendi**'ye kadar çeşitli rüşvetler teklif ettiği ve bunların reddedilmesine rağmen bir müddet evinin kapısını **"Kıbrıs Kralı Yasef Nassi"** yazılı bir levha astığı rivâyetleri vardır. **II. Selim**'in karısı **Nur Bânû Sultan**'ın babası olması dolayısıyla saray çevresinde pek çok entrika çevirdiği muhakkaksa da çoğu kere Batı hıristiyanlık Âlemi'ne karşı Osmanlı'ya istihbarat hizmeti îfâ etmiştir. Bununla beraber 1579 yılında normal eceliyle vefat ettiği zaman muazzam bir servet bırakmış ve bunun meşrûluğu üzerindeki şüpheler dolayısıyla devrin Osmanlı hükümdarı **III. Murad** tarafından bu servet müsâdere edilmiştir. Herhalde çok büyük bir dikkatle incelenip değerlendirilmesi lazım gelen **Yasef Nassi** hakkında hiçbir ciddî biyografik eser yazılmamış olması şâyân-ı teessürdür ve bu durum bizim dehşetli bir zaafımızı ortaya koymaktadır. (Tafsîlât için bkz: **Yusuf Basalel**- Osmanlı ve Türk Yahudileri, İstanbul, tsz, sh: 32 vd.)

Bankerliği" denilen, gizli fâizcilik ve bankacılığın, onun tarafından başlatılmış olduğu, târihî bir gerçektir.

O zamana kadar yahudilerin, Osmanlı ülkesinde sebep oldukları sâdece bir vak'a görülmüş ve buna, -aslında ehemmiyetli olmasına rağmen- lâyıkıyla önem atfedilmemişti. Bir üstünlük duygusunun eseri olan bu gaflet, bilâhare bize çok pahalıya mâl olacaktır. Bahsettiğimiz bu hâdise, **"Şeyh Bedreddin"** vak'asıdır.[413] **Şeyh Bedreddin**, İbâhacı yâni komünist fikirleri olan

---

413 **Şeyh Bedreddin**, **"Simâvî"** lâkabıyla meşhur olmakla beraber Manisa'nın Simav kazasıyla hiçbir alâkası yoktur. Aslında -rivâyete nazaran- babasının kadılık ettiği bugün artık Yunanistan'da kalmış bulunan **"Simavna"**da doğmuş olduğu iddia edilmişse de **Raif Yelkenci**, O'nun doğum yerini elindeki bir yazma esere istinâden Irak'ta **"Semâvet"** isimli kasaba olarak göstermiştir. O'nun hakkındaki **Babinger**'e cevap olarak yazılmış olan yegâne biyografik eser **"Simavna Kadısı oğlu Şeyh Bedreddin"** adını taşımakta ve eski Diyanet İşleri Reisleri'nden **Prof. Dr. Şerafeddin Yaltkaya** tarafından yazılmış bulunmaktadır.

Timur gâilesinden sonra **Yıldırım Han**'ın çocukları arasındaki dâhilî mücâdelede **Musa Çelebi**'nin şeyhülislamlığı makamına yükselmiş, O'nun, Osmanlı tarihinde bâni-i sânî (ikinci kurucu) kabul edilen **Çelebi Mehmed** karşısında hezimete uğraması neticesinde İznik'e sürgün edilmiştir. İbâhacı, yani herşeyi helâl sayan, bir nevî komünist fikirleri yüzünden takipte olan **Şeyh Bedreddin** burada rahat durmamış, müridleri arasında yahudilikleriyle meşhur **Börklüçe Kemal** ve **Torlak Kemal** isimli şahıslar mârifetiyle yaygın bir isyan hareketine girişmiş ise de kısa zamanda tenkil olunarak (tepelenerek) Edirne'ye celbolunmuştur.

Osmanlı ilim ve fikir hayatında hürriyet anlayışının ne derece yüksek bir seviyede olduğuna **Şeyh Bedreddin**'in bir âlimler heyetince padişah huzûrunda vâkî muhâkemesi ibretli bir delildir. Malların, âilelerin müşterek olması gibi İslâm dışı düşüncelerinden dolayı **"mürted"** olduğu hususu kendisine ikrar ettirildikten sonra mürded hakkındaki şer'î cezanın gereği olan idam hükmü Serez çarşısında, **"kanı helâl, malı haram"** denilerek infaz edilmiştir. (1420)

Peygamber –aleyhissalatu vesselam-ın **"El-mer'u mea men ehabbe"** yani, "Kişi sevdiği ile beraberdir." meâlindeki hadis-i şerifinin bir tezâhürü olarak asırlardan sonra komünist **Nâzım Hikmet** hapishânede **Şerafeddin Yaltkaya**'nın yukarıda zikri geçen eserini elde etmiş ve **Şeyh Bedreddin**'i tanımak imkânını bulduktan sonra da meşhur **"Şeyh Bedreddin Destanı"** isimli eseri telif etmiştir.

bir zâttı. Müridleriyle **Çelebi Mehmed** devrinde Ege ve Rumeli'de isyan çıkarmış ve bu isyanın ele başılığını da **Torlak Kemâl** isimli bir yahudi yapmıştı. **Şeyh Behreddin**, **Torlak Kemal** olmasaydı, fiilen bir isyâna muktedir olamazdı. Fakat Osmanlı Devleti, dikkatini bu yanlış fikirlerin sâhibi olan **Şeyh Bedreddin** üzerine toplamış, **Torlak Kemal**'i hâiz-i ehemmiyet görmemişti. Esâsen **Şeyh Bedreddin** de baba adı **İsrail** bir olan Yahudi dönmesi idi.[414] **Şeyh Bedreddin**, Edirne Sarayı'nda pâdişah huzûrunda muhâkeme olunmuş ve Serez'de îdâm edilmişti.

Daha sonra benzer bir hâdise de İzmir'de zuhur etmiştir. **Sabatay Sevi**[415] adında bir yahudi, İzmir'de Mesihliğini îlân etmiş ve burada fazla yahudi olmamasından dolayı Selânik'e intikâl etmiştir. 17. asrın ortalarında vâkî olan bu hareketin isyâna inkılâbına ramak kalmışken **Sabatay Sevi** de Edirne Sarayı'na celbedilmiş ve **Avcı Mehmed** denilmekle meşhur, **IV. Sultan**

---

414 **Raif Yelkenci- Şeyh Bedreddin**, Tarih Dünyası, c: II, s: 18, sh: 751 vd. (31 Aralık 1950)

415 **Sabatay Sevi** de isyan çıkarmamış olmasına rağmen etrafına toplanan kalabalıktan dolayı sarayın dikkatini çekmiş ve aynen **Şeyh Bedreddin** vak'asında olduğu gibi Edirne sarayında ilmî bir münâzaraya mecbur bırakılmıştır. Bu münâzara sonunda **"mesihlik"** iddiasının doğru olmadığı isbat edilmiş ve hayatını tehlikede gören **Sabatay Sevi**, zâhiren müslüman olup **Mehmed Aziz Efendi** adını almıştır. Zâhiren diyoruz, çünkü kendisini takip eden yahudi cemaati de bugüne kadar **"Sabatayist"** veya **"Dönme"** olarak adlandırılmakta ve bunların zâhiren müslüman olduğu hâlde gizli gizli yahudiliği devam ettirdikleri çok bilinen bir gerçektir. Dönmelerin Osmanlı tarihinin yıkılış hengâmında oynadıkları meş'ûm (uğursuz) rol, üzerinde kitap telifini gerektirecek bir hacimde ve ibretâmizdir.

(**Sabatay Sevi**'nin hayat ve faaliyetleri için tafsilât almak isteyenler şu esere bakabilirler: **İbrahim Alaettin Gövsa**, "Sabatay Sevi", Semih Lütfi Kitabevi, tarihsiz.)

Dönmelerin yakın tarihimizde oynadıkları rol için ise pek çok eser yazılmış olmakla beraber biz okuyucularımıza değerli müdekkik **M. Ertuğrul Düzdağ**'ın şu eserlerini tavsiye ederiz: "Yakın Tarihimizde Gizli Çehreler", İz Yayıncılık, İstanbul, 1991; "Yakın Tarihimizde Dönmelik ve Dönmeler", Zvi-Geyik Yayınları, İstanbul, 2002.

Mehmed'in huzurunda istintak olunmuştur. Papucun pahalı olduğunu gören **Sabatay Sevi**, kelime-i şehâdet getirip sûretâ müslüman olmuş, cemaati de kendisini tâkip etmiştir. İşte **"dönmeler"** yâhut **Sabataistler** denilen zümre, bunlardır. Zâhiren müslüman, hakîkatte ise, yahudi olan bu topluluğun da Osmanlı târihinde -bilhassa yıkılış hengâmında- oynadığı meş'um rol, son derecede ehemmiyetlidir.

Filistin'e Dönüş

1789 büyük Fransız İhtilâli'ne kadar yahudiler, yaşadıkları her ülkede umûmî bir nefrete muhatabdılar. Kendileri de hayatlarını bu nefretin icabınca şekillendirmiş, hemen her yerde gettolaşmışlardı. Fakat zamanla maddî bakımdan güçlendikçe Batı sosyetesinde söz sahibi bir hâle geldiler ve pek çoğu yahudiliklerini gizleyerek Almanya'da alman, Fransa'da fransız... ilh. telakkî olunabilecek derecede yerlileştiler. Fikrî temellerini hazırladıkları Fransız İhtilâli'nden sonra devlet hizmetine kabul olunmak, idârî, siyâsî, askerî... ilh. mevkiler elde etmek imkânına kavuştular. Kendi aralarında millî ve dînî hüviyetlerini muhafaza etmelerine rağmen hârice karşı, her ülkenin sıradan vatandaşları gibi bir görünüme büründüler.

Bilhassa 19. asra gelindiğinde bu gelişme hızlandı ve Yahudiler Batı Âlemi'nde sadece iktisâdî bir güç olmaktan çıkıp aynı zamanda fikrî ve siyâsî bakımdan da içinde yaşadıkları topluluklara nâfiz bir mevkie yükseldiler. Eskiden en küçük bir memuriyete bile kabul edilmeyen yahudiler artık en üst seviyede siyâset adamı ve hatta subay bile olabiliyorlardı. Fransa'daki meşhur **Dreyfus** meselesi[416] bunun tipik bir örneğidir.

---

416 **Alfred Dreyfus** yahudi asıllı bir fransız subayıydı. 1894 yılında Almanya'ya, Fransa aleyhine casusluk yapmakla itham edilip ordudan ihraç edilmişti. Fakat yahudiler, bu hâdiseyi Avrupa çapında büyüterek **"asrın dâvâsı"** hâline getirebildiler. Çünkü basına ve siyâsî mahfillere hâkim olmuşlardı. Uzun yıllar süren bir mücâdele sonunda **Dreyfus**'un mâsumiyetini (!) isbat edip beraatını sağladı-

19. asır nihâyete ererken Viyana'da **"Neue Freie Presse"** (yeni hür basım) adıyla bir gazete yayınlanmakta idi. Bunun Paris muhabiri olan **Theodor Herzl**, gazetecilik mesleğinden istifâde ederek, Batı'daki nüfûzlu Yahudi âilelerin durumunu inceden inceye tedkîk etti. Neticede, yahudilerin Filistin'e dönmek için kuvvet ve kudretlerinin kâfî gelebileceğine hükmetti. Bunun için önce fikri yaymak gerekiyordu. **"Der Juden Statt"** yâni **"Yahudi Devleti"** ismiyle, Almanca bir kitap yayınladı.[417] Böyle bir dâvâda muvaffakiyetin üç rüknü olması lâzım geldiğini hesab edebilecek bir kimseydi. Bu üç rükün (esas) şöyle sıralanabilir: **Fikir, Kadro, Para!..**

Theodor Herzl, fikirlerini duyurmak için 1897 yılında İsviçre'nin **Basel** şehrinde bir **Yahudi Kongresi** topladı. Bu, Yahudilerin Filistin'e dönme hareketini ifâde eden siyonizmin ilk kongresidir. **"Siyon"** kelimesi Kudüs yakınında bir dağın adıdır. **Herzl** yahudilerce siyonizm hareketinin babası ve İsrâil Devleti'nin kurucusu kabûl edilmektedir.

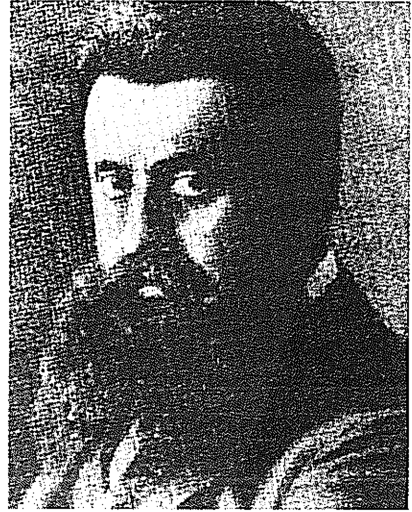
Basel kongresine bâzı Yahudi münevverlerinin katılmasına mukâbil, hiçbir yahudi zengininin iltifat etmemiş olmasına dikkat eden **Theodor Herzl**, bunu temin için bir plân düşündü. Herhangi bir yahudi zenginini bulunduğu yerde emniyette olmadığı yolunda iknâ ederek yahudi devleti için destekçi kılmak gerektiğini düşündü. Bunun için o gün Dünyâ'nın da, yahudilerin de en zengin olan **Rochild** âilesini seçti. Kendi tespitlerine göre **Rochild** âilesinin yapmış olduğu

---

lar. Bu hâdise dolayısıyla insanlara sırf yahudi olmalarından dolayı böyle haksızlıklar yapıldığı yolunda hümanizmi kullanarak dehşetli bir propaganda yaptılar. Sonunda bütün Batı Âlemi'nde iş o hâle geldi ki, bir yahudiye -o ne yaparsa yapsın- eğri bakmak **"anti-semitizm"** adıyla umumî ve dehşetli bir kınama sebebi olmuştur ki, bu durum bütün Batı Âlemi'nde ve hatta Amerika'da bile hâlâ böyledir. Anti-semitizm ithâmından korkanlar, yahudi ne türlü haksız ve kanunsuz iş yaparsa yapsın, onu izhar ve ifadeden içtinab ederler.

417 Bu eser, **Sedat Demir** tarafından **"Yahudi Devleti"** adıyla tercüme ve neşredilmiştir. (İstanbul, 2007)

bâzı kânunsuz işlerin bir kısmını Münih'te bir gazetede yayınlattı.[418] Sonra bu gazete kupürlerini alarak **Rochild**'in iş merkezi olan Frankfurt'a geldi. Bunları **Rochild**'e göstererek, Almanların O'nun ticâretindeki kanunsuzlukları öğrendikleri takdirde kendisini mahvedeceklerini söyledi. **Rochild**, buna ehemmiyet vermez görünerek, gerekirse Arjantin'e nakledebileceğini söyledi. Çünkü onun Arjantin'de çiftlikleri vardı. **Theodor Herzl**, **Rochild**'e, Yahudilerin fakirlerini o çiftliklerde çalışmak üzere Arjantin'e taşımakta olmasından dolayı da kızıyordu.[419] Çünkü o günün şartlarında Arjan-

Siyonizm'in babası kabul edilen
Teodor Herzl
(1860-1904)

---

418 Dünya'da Yahudi aleyhtarlığında en ileri gitmiş bir hareket olan Naziliğin Münih'te teşekkül ve taazzuv etmiş olması sebepsiz değildir. Bu neşriyât, orada yahudi aleyhtarı fikirlerin yayılmasına sebep olmuştur. Çok akıllı sanılan yahudilerin, böyle kaş yaparken göz çıkarmış olmalarına, bu keyfiyet de tipik bir misaldir. Nitekim daha sonra yahudileri tedirgin ederek Almanya'dan kaçırmak ve Filistin'e nüfûs celbetmek için **Hitler**'i başlangıçta desteklemiş olmaları da bu kabil yanlış bir hareketti.

419 **Theodeor Herzl**, bahsi geçen eserinde:

"Filistin mi, yoksa Arjantin mi?

Filistin'i mi, yoksa Arjantin'i mi seçmeliyiz? Biz, bize verileni ve Yahudi halkının seçtiğini seçmeliyiz. Demek iki noktayı da göz önünde bulundurmalı.

Arjantin, geniş arazileri olan, seyrek bir nüfusun yaşadığı, ılıman iklime sahip, yaşamak için elverişli bir ülke... Arjamtin Cumhuriyeti, arazisinin bir kısmını bize bırakırsa, saygın bir kazanç elde eder. Ancak kesinlikle Yahudiler'in bu bölgeye sızması bazı hoşnutsuzluk-

tin'den Filistin'e dönmek, Avrupa'dan dönmekten daha güçtü. **Theodor Herzl**, Arjantin hükümetinin herhangi bir talep vukuunda kendisini Almanya'ya iâde edeceğini, ama Dünya'da bir **"Yahudi Devleti"** olsa orada emniyet içinde yaşayabileceğini anlatarak onu iknâ etti. Peki ama bu nasıl olacaktı? **Herzl**, plânını şöyle anlattı:

"-Osmanlı Devleti'nin pek çok dış borcu vardır. Sen ise Dünya'nın en zengini olan bir yahudisin. Ben seni temsilen İstanbul'a gidersem, pâdişah bir yatırım yapacağım düşüncesiyle beni kabûl eder, ben de ondan dış borçlarını ödemek mukâbilinde isteyen Yahudi'nin gidip Filistin'e yerleşme müsâadesini koparabilirim." dedi.

Bu esas üzerinde anlaştılar. **Theodor Herzl**, bu maksatla birkaç kere İstanbul'a geldi ve **Sultan Abdülhamid Han** ile görüştü.[420] Binnetîce emeline muvaffak olamadı. Zîrâ o büyük hükümdar:

"-Ecdâdımın kan dökerek aldığı toprakları benden para mukâbili satmamı mı bekliyorsunuz?!" diyerek bu yahudi ideoloğunu huzurundan kovdu.

Bu hâdise üzerine **Sultan Abdülhamid Hân**'ı bertaraf etmedikçe emellerine muvaffak olamayacaklarını anlayan yahudiler, o mübârek şahsiyet için dâhil ve hâriçte bir karalama kampanyası başlattılar. Harc-ı âlem olan **"Kızıl Sultan"** lâkâbı, Ermeniler'e mâl edilirse de aslında bir yahudi îcâdıdır veya en azından onlar sayesinde yaygınlaşabilmiştir.

Esâsen, Rus tahrikiyle daha evvel harekete geçmiş

---

lar doğurur ve bizim yeni hareketimizin farklı özü hakkında Arjantin Cumhuriyeti'nin bilgilendirilmesi gerekebilir.

Filistin, biizm her zaman hatırlayacağımız târihî evimizdir. Filistin ismi, halkımıza olağanüstü bir kuvvetle çekici görünebilir." (**Sedat Demir**- a.g.e., sh. 41)

420 **Theodor Herzl**'in bugün Kudüs'te Yahudilerce muhâfaza edilmekte olan yayınlanmamış bir hâtıratı vardır. Bu hâtırâtı tedkīk imkânı bulan genç bir ilâhiyat doçenti **Yaşar Kutluay**, bundan Türkiye'mizi alâkadar eden kısımları seçerek, ***Siyonizm ve Türkiye*** ismiyle yayınlamıştır.

olan Ermeniler, bu târihten itibâren propaganda, silâh ve para temini husûsunda yahudilerden büyük ölçüde destek görmüşlerdir. Buna bir de Ermenileşmiş bir Yahudi topluluğu olan Pakraduniler'in -evvelce bahsedilmiş bulunan- rolleri eklenirse, bu durum daha iyi anlaşılır. Ancak Yahudiler, böylece Ermeni kıpırdanışına destek vermekle iktifâ etmeyerek, ondan daha ehemmiyetli olarak iki çâreye başvurdular:

1- Filistin'de birtakım Arapları menfaatlendirerek satın aldılar ve onlar vâsıtası ile arsa ofisleri kurdular. İsteyen herkesin yerini, bedelini peşin ve kat kat fazlasıyla ödeyerek satın almaya hazır bulunduklarına dâir, ilânlar dağıttılar. Alıcılar Arap göründüğü için, buradaki hîleyi kimse sezmedi. Araplar, arsalarını satmak için kuyrukta birbirleriyle kavga ediyorlardı.

Arâzisini satan, gidip Beyrut'a, Mısır'a ve Şam'a yerleşiyordu. Hattâ:

"-Bir aptal gelmiş, râyiç bedeli bilmiyor, fazla para ödüyor. Parası biter de benimkini alamaz." kaygısıyla birbirleriyle mücâdele ediyorlardı.

Bu durumu zamanında haber alan **Sultan Abdülhamid Hân**, oraya bir heyet gönderdi. Bu heyet, oynanan oyunu halka îzâh etti ve bu arazîlerin yahudiler için toplandığı gerçeğini ifşâ eyledi. Diğer taraftan hakîkaten arâzîlerini satmak isteyenler varsa, bunları Sultan'ın şahsî servetiyle satın almak üzere oraya gelmiş bulunduklarını beyân ederek yahudi hareketine engel olundu.

Sultan Abdülhamid Han'ın **"Filistin Çiflikât-ı Şâhânesi"** adıyla bilinen araziler ve çiftlikler, böylece ortaya çıktı. Lâkin, bir müddet sonra gâfil ve yahudi güdümlü İttihadçılar, o mübârek şahsiyeti tahttan indirince, emlâkini millîleştirdiler. Böyle yapmasalardı, o topraklar kaybedildiği takdirde bile şahsî mülkiyet hakkı, beyne'l-milel hukuk kaaidelerine göre bâkî kalacaktı. İttihatçılar aynı hatayı bir kere de Musul için tekrarladılar.

2- Dışarıda **Sultan Abdülhamid Han**'ı karalama kampanyası yürütmekte olan Yahudiler, dahilde de **İttihad ve Terakkî Cemiyeti**'ni kurup destekleyerek iktidar mevkiine getirdiler. Bu cemiyetin tamamen Yahudi usûl ve esasları dâhilinde ve onların tâlimatlarıyla hareket ettikleri şüphesiz olmakla berâber,[421] bunu Rumeli'de dağa çıkarak Meşrûtiyet'in ilânını bir emr-i vâkî hâline getirmiş bulunan hürriyet kahramanı (!) **Resneli Niyâzi** de hâtırâtında açıkça îtirâf etmektedir. Fakat, ne hâcet!.. O devrin vukuâtını ferâsetle tedkîk edenler ve ittihatçılardan hâtırat yazanların söyledikleri-ni okuyanlar, bu gerçeği bin delil ile ispat edebilirler.

Sultan Abdülhamid Hân'ı hal'eden yâni tahttan indiren kararın tebliği için huzûruna çıkan dört kişiden biri Selânik mebûsu **Emanuel Karasu** (Yahudi) değil midir? Mübârek pâdişah bunu görünce vukuâtın gerçek müessirini ifşâ edercesine o heyete dönerek:

"-Ben müslümanların halifesiyim. Bu makamda bulunmamı isteyip istememek müslümanlar için bir haktır. Lâkin bu yahudi (**Karasu Efendi**) bu heyette ne

---

421 İttihat ve Terakkî rüesâsının yahudi güdümlü olduğu aralarında Selanik meb'usu **Emanuel Karasu** ile İtalyan teb'ası **Metr Salem**'in mevcûdiyeti ile sâbit ise de o devri yaşamış olanların hâtıratlarında bu hususta pek çok beyân ve itiraf mevcuddur. Bunlardan birini zikredelim: **Mevlânzâde Mehmed Rifat**- Osmanlı Devleti ve Siyonizm, Köstence, 1923.

Burada şahsî bir mesmûâtımı da nakletmek isterim: İttihatçı kadrosu içinde büyük hatalarına rağmen hüsn-ü niyetli olan **Enver Paşa**, I. Cihan Harbi nihâyetinde âilesi **Nâciye Sultan**'ı Trabzon'da kayıkçılar kâhyası **Yahya Kaptan**'ın hânesine misafir olarak bırakıp Rusya'ya geçmişti. Önceleri bolşevik ihtilâlcileriyle halkların hürriyet ve istiklali için anlaşabileceğini umuyordu. **Yahya Kaptan'**ın fedâîlerinden biri olan **Celeboğlu Mustafa** adında bir zâtı yakînen tanıdım. Kâhya, **Enver Paşa**'yla evinde sohbet ederken kendisi de muhafız mevkiinde olarak oradaymış. **Enver Paşa** olup biten siyasî vak'aları tahlil ederken bir ara:

"-Biz başlangıçtan beri meğer hep yahudi emellerine hizmet etmişiz!.." deyince, Kâhya, tehevvürle dizlerine vurarak:

"-Aman paşam, bunu bu kadar geç mi farkettiniz?!." dediğine şâhid olduğunu bize bildirmiştir.

sıfatla bulunmaktadır!?" suâlini tevcih edince, heyetteki gâfiller, başlarını önlerine eğmek mecbûriyetinde kalmışlardı.

Emanuel Karasu ve **Metr Salem** gibi su yüzüne çıkmış yahudilere mukâbil, mason localarında faâliyet gösterenlerin bizi arka arkaya 1911 Trablusgarb, 1912 Balkan ve 1914-18 Harb-i Umûmî'ye sürükleyerek nasıl mağlup ve perişan ettikleri ve bu hâdiseler dolayısı ile Yahudilerin oynadıkları rolü anlatmaya bu eserin hacmi müsâid değildir.

Burada bu kadarcık bir beyânla iktifâ ederek, **Sultan II. Abdülhamid** ile **Theodor Herzl**'in münâsebetlerine de kısaca temas etmek istiyoruz.

Sultan II. Abdülhamid, tahta çıktığında iki ehemmiyetli meseleyi, birer ateş topu gibi kucağında buldu. Bunlardan birisi **"93 Harbi"**ne müncer olan Türk-Rus gerginliği idi ki, bunu daha önce izah etmiş bulunmaktayız. Bunların ikincisi ise, **"Yahudi ve Siyonizm Meselesi"** idi. **Sultan II. Abdülhamid**'den önceki Siyonist faaliyetleri, bir Yahudi tarihi mütehassısı olarak **Yaşar Kutluay**, şöyle hülâsâ etmektedir:

*"1695 yılında İngiltere'de **Oliger Paulli**, **Kral William III**'a bir arîza vererek, Filistin'de Yahudi Devleti kurulması hususunda yardımını talep etmiştir.*

*1714'de Fransız Yahudisi **Langallerie Marki**'si, Hague şehrindeki Türkiye sefiri ile aynı hususu müzâkereye girişti. Sonraki faaliyetleri sırasında Viyana'da tevkif edilerek hapishânede ölümüne kadar kaldı.*

*Saksonyalı **Hermann Moritz** (1696-1750), Yahudileri çevresinde toplayarak Güney Amerika'da bir devlet kurmak ve kral olmak* için çalıştı.

*İtalya Yahudileri'nin giidp toplu hâlde Filistin'e yerleşmek için Kudüs Vâlisi **Ali Bey** ile pazarlığa giriştikleri anlatılmaktadır. Mâlî hususta anlaşma olmadan vâlinin ölmesiyle iş sonuçlanmadan kapanmıştır.*

1798 yılında Fransa Yahudileri, hükümete müracaat ederek himâye altında Filistin'de bir devlet kurmalarına

yardım edilmesini istediler. Bundan bir yıl sonra 1799 Mart'ında, Mısır seferi sırasında ***Napolyon Bonapart****, eski Kudüs'ü ihyâ etmek isteyen Yahudiler'in bayrağı altında toplanmalarını îlân etti. Her iki teşebbüs de sonuç vermedi.*

1820 yılında Rus Yahudisi ***Albay Petsel****, Pravda'da yazdığı bir serî makalede Yahudiler'in Küçük Asya'da (Anadolu) bir devlet kurmaları fikrini ortaya attı.*

Amerika'da ***Mortahay Noah****, 1825'te Yahudiler'i Niyagara çevresinde bir devlet kurmaya dâvet etti. Bundan yedi yıl sonra Alman* ***B. Behrend****, Kuzey Amerika'da satın alınacak bir kısım arazi üzerinde bir Yahudi kolonisi kurmak için faaliyete geçti.*

1839'da İngiltere Yahudileri kendilerine Suriye ve Filistin'de yerleşme hakkının verilmesi için büyük bir kampanya açtılar. İngiliz devlet adamlarından ***Lord Palmerston*** *ve* ***Lord Shaftesbury*** *de bu kampanyaya katıldılar. İkibin yıl önce işlenmiş bir haksızlığın, ancak Yahudiler'in anavatanına dönmeleri ile düzeltilebileceğini beyân ettiler. İş,* ***Kraliçe Viktorya****'ya intikal etti ve orada kaldı.*

Meşhur bibliyografya bilgini ***Moritz Steinschneider*** *1840'da Viyana'da, Filsitin'de Yahudi bağımsızlığının ihyâsını gâye edinen bir dernek kurdu, birkaç şehirde arkadaşları vasıtasıyla şube açtırdı. Aynı gâye ile İngiltere'de* ***Albay Churchill****, Amerika'da* ***Emma Lazarush*** *faaliyete geçtiler. Yahudi çevreler, hiçbirine iltifat etmedi.*

Kırım Savaşı'ndan sonra 1856 yılında Paris'te toplanan sulh konferansında Yahudi Meselesi'nin ele alınması için girişilen kampanya sonuç vermedi. Ancak ***George Eliot, «Daniel Deronda»****;* ***Lazar Levy*** *ve* ***III. Napolyon****'un husûsî kâtibi* ***Ernest Laharanne «Yahudi Milletinin Dirilişi», «Yahudi Milliyetinin Yeniden Kuruluşu»*** *gibi kitaplar yazdılar."*

"...Dünya'daki Yahudi cemaatinin büyük çoğunluğunca benimsenen ve Ortodoks Yahudilik

dediğimiz büyük kitle bir Mesih'in gelip, O'nun liderliği altında Filistin'de yendine bir Yahudi Devleti kurulmasını beklerken, XIX. Yüzyılda doğup gelişen yeni bir dînî cereyan, bu görüşe kesin cephe aldı. Bu cereyan, Reformist Yahudilik'tir. Bir çok dînî emir ve nehiylerde değişiklik yapan, bilhassa Cumartesi yasaklarının hudutlarını çok darlaştıran Reformistler, Mesih görüşüne de cephe aldılar.

«Gâyemiz Filistin'de bir devlet kurmak ve bütün Yahudileri orada toplamak değil, Dünya'daki Yahudiler'in Allah'ın birliği akidesine sarılmalarını ve diğer milletler arasında erimemelerini temin etmektir.» dediler.

1845 yılında Frnakfurt'ta toplanan reformcu din adamlarının görüşleri, 1869'da Filadelfiya ve 1885'te Pittsburg'da yapılan toplantılarda te'yid edildi. Sonuncu kongrenin açıklanan tebliğinde açıkça şöyle denilmekteydi:

«Biz kendimizi hiçbir zaman bir millet olarak telakkî etmiyoruz, bir dînî bir cemaatten ibâretiz. Bu sebeple ne Filistin'e dönmeyi, ne orada devlet kurmayı ve ne de bir Yahudi Devleti kurulmasına yol açacak hukûkî düzeni isteriz."[422]

Bu sonuncu paragrafta ifâde edilen görüş, Yahudi tarihinde çok ehemmiyetlidir. Zira hâlâ bu görüşte olan pek çok yahudi mevcuttur.

Yukarıda sıralanmış olan faaliyetlerin neticesi olarak önce Rusya'da **"Siyon Âşıkları"** (Hoveney Siyon) adıyla bir cemiyet kuruldu. Bunun sebebi Rusya ve Galiçya'da gettolarda yaşayan Yahudilerin zaman zaman sürgün edilmeleri neticesinde içine düştükleri acıklı durumdu. Yahudi zenginlerinin maddî desteğiyle kısa zamanda Fransa, Almanya, İngiltere ve hatta Amerika'da aynı isimle pek çok cemiyet teşekkül ederek Yahudilerin Fisiltin'e hicret edip yerleşmelerini sağlamak üzere faaliyete geçtiler.

---

422 **Yaşar Kutluay**- Siyonizm ve Türkiye, İstanbul, 2004, sh: 23 vd.

Yukarıdan beri verilen izahattan anlaşılacağı üzere, Yahudiler'in Filistin'e avdet ederek orada Yahudi Devleti kurma idealleri, **Theodor Herzl**'den evvel de mevcuttu. **Dâvud** -aleyhisselâm-'ın soyundan bir kimsenin, Allah tarafından vazifelendirilmesiyle bu işin gerçekleştirileceğine inanılıyordu. Bunu yapacak kişi, **"Mesih"** olarak adlandırılıyordu.[423] Siyonizmin bu safhası, **"Mesihçi Siyonizm"** olarak bilinmektedir.

1789 Fransızı İhtilâli'nden sonra millî devletlerin teşekkülü ile birlikte 1894 tarihli **Dreyfus** misâlinde görüldüğü gibi **"anti-semitizm"** (Yahudi aleyhtarlığı) cereyanları kuvvetlenmiş, buna karşı bir reaksiyon olarak da Siyonist faaliyetlerde bir gelişme vukua gelmiştir. Bu sırada bilhassa Rusya'da Yahudiler

---

423 Bu görüş, zamanla Hıristiyanlara mâl olmuş ve bilhassa Evangelistlerce seçkin insanlar olarak kabul edilen Yahudiler, **"Arz-ı Mev'ud"**u ele geçirmedikçe, **Hazret-i İsa**'nın (**Mesih**) Dünya'ya gelmeyeceği şeklinde benimsenmiştir.

Aslında Yahudiler'in beklediği Mesih ile Hıristiyanlar'ın beklediği Mesih aynı kimse olmamakla beraber, Yahudi telkinleriyle Evangelistlerde böyle bir kanaat husul bulmuştur. Bu sebepledir ki, **İsa** -aleyhisselâm-'ın bir an evvel Dünya'ya avdet etmesini isteyen Evangelistler, Yahudiler'in Filistin'e yerleşmelerini ve **"Arz-ı Mev'ud"**u ele geçirmelerini arzu eder olmuş ve bu inanış sebebiyle Siyonistleri daimî bir sürette desteklemişlerdir. Bu desteğin, hâlâ da devam etmekte olduğu bilinen bir gerçektir. Zira Yahudiler, Kudüs ve çevresini ele geçirmekle beraber **"Arz-ı Mev'ud"**, Nil'den Fırat'a kadar bir sahayı ifade ettiğine nazaran, bu henüz gerçekleşmediği için Evangelistlerin bu husustaki desteği devam etmektedir.

Amerika'da Başkan **Bush** etrafında kadrolaşarak **"Neo-Con"** adıyla bilinen kimseler, Ortadoğu'da giriştikleri her hareketi bu maksatla ve dînî bir îcab olarak kabul ve icrâ etmektedirler.

Theodor Herzl, Yahudi asıllı olup İngiltere'deki **"Siyon Âşıkları"** cemiyetinin başkanlığını deruhte eden İngiliz Albayı **Goldsmith**'le tanışmasını anlatırken:

*"O'nun **Hirsch** adına Güney Amerika'ya gidişi de bir roman kadar renkli, oraları ve şartlarını gördükten sonra vardığı sonuç şu: Sadece Filistin bizim vatanımız olabilir. Kanaatine göre, dindar İngilizler de biz Filistin'e gitmek sitersek, yardım edeceklerdir. Çünkü onlara göre Mesih, ancak Yahudiler'in Filistin'e gitmelerinden sonra rucû edecektir."* (**Yaşar Kutluay**- a.g.e., sh. 54)

katliâm olunuyorlardı. Böylece Siyonizm'in bir **"siyâsî safha"**sı ortaya çıkmaya başlamıştı ki, bunun belli başlı âmilleri **Haham Yehuda Alkalai** (1789-1878) ve benzeri bir çok Yahudi zengini ve mütefekkiridir. Bunların en dikkate şâyân olanı **Baron Maurice de Hirsch**'tir.[424]

Fakat **"Siyâsî Siyonizm"**i, beynelmilel arenaya taşıyarak onu bir Dünya meselesi hâline getiren **Theodor Herzl** (1860-1904)'dir. Bu sebeple O, siyonizmin kurucusu veya babası kabul edilmektedir.

Theodor Herzl, daha Basel Kongresi'ni toplamadan bir yıl önce 1896'da Viyana'dan istanbul'a geldi. Zira Rusya'dan kaçan Yahudiler'in akın akın Filistin'e gelmeleri üzerine **Sultan II. Abdülhamid**, bunların geriye gönderilmelerini irâde ettiği gibi 1882 yılında Hac maksadı dışında hiçbir yahudinin Kudüs'e sokulmamasını da emretmişti. Lâkin Yahudiler'in -yukarıda da bir nebze temas edildiği gibi- yerli taşeronlar kullanarak gizli gizli arazi satın aldıkları öğrenilince, 5 Mart 1883 tarihli bir kanunla bu gizli satışlar iptal edilmiş ve oraya gönderilen heyetlerle Yahudiler'in maksatları ve nihâî hedefleri üzerine ahâli tenvir

---

424 Osmanlı tarihinde Rumeli Demiryolu müteahhidi olarak devleti dolandırmasıyla meşhur bir yahudidir. Ermeni asıllı, hâin Bayındırlık bakanı **Davud Paşa** (asıl adı **Karabet Artin**) işbirliği yaparak devletin sırtından üç yüz elli milyon franklık bir servet temin eden bu Siyonist, kazandığı paraları, büyük ölçüde Yahudi cemiyet ve topluluklarıyla Siyonizm davasına tahsis etmiştir.

Osmanlı'yı, rüşvet silâhı ve gayr-i müslim devlet ricâlini kullanarak soyan **Hirsch**, sadece Yahudi teşekküllerine yardımla iktifa etmemiş, Filistin'de arazi satın alarak ırktaşlarını oraya gönderip yerleştirmek için pek çok teşebbüste bulunmuş, bu, **Sultan II. Abdülhamid** tarafından önlenince, Filistin dışında bir yerleşme imkânı sağlanmasına râzı olup bu yolda devlete müracaat etmişse de, talep şiddetle reddedilmiştir.

Hirsch, aynı gâye ile çalışan **Theodor Herzl** ile de teşrik-i mesâîde bulunmuş, 1896 yılında bir kalp krizinden vefât ettiği âna kadar madden ve mânen, Siyonizm dâvâsı için çalışmış olmasına rağmen **Theodor Herzl** ile anlaşamamıştır. **Herzl**, Yahudi topluluklarına yaptığı aşırı yardımlar sebebiyle O'nu "bir sürü Yahudi dilenci yetiştirmekle" itham ederek kendisinden ayrılmıştır.

edilmiştir. Yine de satmak isteyenlerin arazisi, **Sultan II. Abdülhamid** nâmına satın alınmaya başlanmıştır. Bu defa Osmanlı teb'ası olan Yahudiler'in bu faaliyeti yürüttükleri görülmüş, bunun üzerine 3 Nisan 1893 tarihinde Filistin'de Yahudiler'in arazi satın almaları hususundaki yasak, Osmanlı vatandaşı olan Yahudi asıllı kimselere de teşmil edilmiştir. Yahudi meselesiyle ilgili bu gelişmelerden sonra Viyana'dan kalkıp İstanbul'a gelen **Theodor Herzl**'in (17 Haziran 1896) beraberinde Polonya asıllı olup padişah'a istihbarat hizmeti görmesi ile bilinen **Newlinsky**'i de vardı. O'nu para ile elde ederek Sultan'a karşı aracı olarak kullanmak istiyordu.

Newlinsky, **Theodor Herzl**'i padişah ile karşılıklı olarak görüştürmeye muvaffak olamadı. Sultan, **Herzl**'e bir yâverini memur ederek, İstanbul'un görülecek yerlerini gezdirtti. Böylece O'nu göz hapsinde tutarak devlet ricâlinden kimlerle temas kurduğunu ve dilinin altındaki baklayı anlamaya çalıştı.[425]

Padişah, İstanbul'a geldiklerinden on iki gün sonra (29 Haziran 1896) tarihinde, **Newlinsky**'yi yalnız olarak huzuruna kabul etti. O'ndan **Theodor Herzl**'in geleceğe âid plânlarını ve bu maksatla devlete yaptığı teklifleri dinledi. Ve netice olarak bunların hepsini kat'î bir lisânla reddetti.

Theodor Herzl'in bu seyahatten yegâne kazancı, üçüncü dereceden bir Mecidî nişân oldu. Zira padişah'tan randevu ümidiyle beklerken **Sadrazam Halil Rıfat** ve **İzzed Paşalar**'la görüşme imkânı bulan ve onlara düşüncelerini nakleden **Herzl**, onlardan da aynen Sultan'ınkine benzer bir sûrette kat'î bir sûrette

---

425 **Herzl**, hâtıralarında **Newlinsky**'nin Padişah'la görüştükten sonra kendisine getirdiği haberi:

"*...Seni bu ziyaretinde kabul edemezdi. Zira plânın gizli kalmadığı ve hatta birkaç kişi o konuda raporlar verdiler. Bunlar, ismen söylemem gerekirse, Sadrazam,* ***Nuri Bey, Davud Efendi*** *ve* ***Câvid Bey****'dir. Bu şartlar altında yapılacak bir konuşma, mâlumu ilâmdan öteye geçemezdi. Bu sebeple Sultan senin tekliflerini hâlihazır şekliyle reddetti.*" şeklinde nakletmektedir. (**Yaşar Kutluay**- a.g.e., sh: 105)

red cevabı aldı.

Yaşar Kutluay'ın yayınladığı hâtıralarından **Newlinsky**'nin padişah'ın cevabını **Theodor Herzl**'e hafifleterek naklettiği anlaşılmaktadır. Zira Sultan'ın bu Yahudi tekliflerine[426] karşı cevabı, öyle sıradan bir red olmayıp aynen şöyleydi:

*"**Herzl, II. Abdülhamid**'in vereceği cevabı büyük bir heyecanla bekliyordu. Huzurdan dönen **Newlinsky**'i karşısında görünce, hemen:*

"-Ne dedi? Ne dedi?" diye sordu.

***Newlinsky**'in cevabı şöyle idi:*

"-Hiçbir şey yapamadım. Zât-ı Şâhâne bu konuda hiçbir şey işitmek istemiyor. Sultan dedi ki:

*"-Eğer Mister **Herzl**, senin bana arkadaşım olduğum gibi bir arkadaşın ise, O'na nasihat et, bu hususta bir diğer adımı atmasın. Ben bir karşı toprak bile olsa toprak satamam. Zira bu vatan bana âid değil, milletime âiddir. Benim milletim, bu imparatorluğu savaşta kanlarını dökerek kazanmışlar, onu kanları ile verimli kılmışlardır. Bu topraklar bizden sökülüp alınmadan evvel, biz onu tekrar kanlarımızla sularız. Benim Suriye ve Filistin alaylarımın efrâdı birer-ikişer Plevne'de şehit düşmüşlerdir. Onlardan bir tanesi dahî dönmemek üzere, muharabe meydanlarında canlarını vermişlerdir. Türk imparatorluğu, bana âid değil, Türk milletine âiddir. Ben onun hiçbir parçasını veremem. Bırakalım Ya-*

---

426 Bu tekliflerin özü şuydu:
"Filistin'in Yahudi yerleşimine açılması ve burada Bulgaristan veya Mısır statüsünde Osmanlı Devleti'ne bağlı, muhtar bir idâre kurulması mukabilinde; bu devletin mâlî durumunun Yahudi milyarderlerince kuvvetlendirilip onun Avrupa vesayetinden kurtarılacağı ve bu maksatla yirmi milyon Osmanlı lirası verileceği vaad edilmekteydi. Buna ilâveten ermeni propagandalarının bütün Dünya'da tesirsiz hâle getirilmeye çalışılacağı ve aksine Padişah'ın Batı Âlemi'nde tanıtımının üstlenileceği" bildiriliyordu. Bunun karşılığında yerleşim bölgesi olarak *"Kuzey'de Kapadokya'ya bakan (Kayseri civarının eski adı) Dağlar ile Güney'de Süveyş Kanalı arasında kalan bölgede bir yerleşim imkânı talep ediliyor ve bu maksatla sloganlarının «**Davud ve Süleyman'ın Filistin'i**» olduğu bildiriliyordu.*

hudiler, milyonlarını saklasınlar. Benim imparatorluğum parçalandığı zaman, onlar Filistin'e hiçbir karşılıksız sahip olabilirler. Fakat yalnız bizim cesetlerimiz taksim edilebilir. Ben canlı bir vücut üzerinde ameliyat yapılmasına râzı değilim."[427]

Newlinsky çok üst seviyeden bir hafiye idi. Sadece **Sultan II. Abdülhamid**'e hizmet etmiyordu. Batı diplomasi âleminde mümtaz bir mevkii olan Alman şansölyesi (başbakanı) **Prens Bismark**'la da arası iyiydi. Gerçi **Bismark**, 1878 Berlin Konferansı'nda Yahudilerin Filistin'e dönmelerinin görüşülmesi teklifini elinin tersiyle bir kenara itmiş ve bu yüzden Yahudilerce düşman ilân edilmişti. Lâkin şimdi ortaya çıkan Osmanlı-Alman yakınlaşması sebebiyle O'ndan istifade edilebilirdi. **Newlinsky**'nin devreye girmesiyle **Theodor Herzl**, 1898 yılında İstanbul'u ziyaret eden **II. Wilhelm**'in mâiyetinde bulunmak üzere tekrar İstanbul'a geldi. bu seyahatte Alman imparatoru **Wilhelm**'e fikirlerini anlatmak fırsatını bulan **Herzl**, O'ndan ciddi bir yardım göremedi. Ancak onunla birlikte Filistin'e seyahat ederek Kudüs'ü görmek fırsatını elde etti.[428]

---

427 **Theodor Herzl**-The Complete Diaries of **Theodor Herzl**- (Ed. **Raphauel Patai**), Vol: I, The **Herzl** Pres, **Thomas Yoseloff**, New York and London, 1960, s: 342, 362-365 ve 387'dan nakden **Süleyman Kocabaş**- **Sultan II. Abdülhamid**, İstanbul, 1995, sh: 227 vd.

428 Bu gerçeği, Muâsır bir Türk yazarı da şöyle anlatmaktadır:

*"Fakat 1897'de İsviçre'nin Bâl şehrinde 204 murahhasın iştirâkiyle toplanan **"Dünya Yahudileri Kongresi"**, **"Filistin'de bir Yahudi yurdu kurulmasına"** karar verdi. Bu kongrede Yahudi masonlar büyük bir rol oynamışlardı ve kararın tatbikine **(Theodor) Herzl** memur edildi.*

*Bir yıl sonra (1898) Almanya İmparatoru **II. Wilhelm**, **Abdülhamid**'i ziyaretten sonra Kudüs'e seyahat etti. Bu seyahatin sebebi yeni yeni anlaşılmaktadır. O zaman Alman papazlarına bir manastır yaptırmak için arsa tedârik etmek niyetinde olduğu söylenmişti. Meğer bu seyahatten maksadı, **"Yahudi Yurdu"** dâvâsına müzâheret ettiğini Kudüs'te ilân etmekmiş.*

***Herzl**, bir heyetle Kudüs'te **II. Wilhelm**'i ziyaret etmiştir. **Wilhelm**, Başvekil **Prens Van Bülov** yanında olduğu hâlde **Herzl**'in sözlerini dinlemiş, sonra şu cevabı vermiştir:*

Son Basel Kongresi'nde ümitsizliğe düşerek Filistin yerine Kıbrıs üzerinde bir tasavvura yönelen[429] **Theodor Herzl**, Osmanlı Sarayı'nda meşhur Yahudi casus **Arminius Vambery**[430] ile tanışmıştı. Macar yahudisi

---

"-Büyük müttefikim ***Sultan Abdülhamid Han****'ın Filistin üzerindeki hükümranlık hakkına riâyet etmeniz şartıyla benim yardımlarıma güvenebilirsiniz."*

Fakat o ***II. Abdülhamid Han, II. Wilhelm****'in oyununa gelmemiştir. Kudüs'ten dönüşte İstanbul'a uğrayan* ***Herzl****, doğru Yıldız'a gitmiş ve Almanya sefiri iltimas ettiği için huzura çıkabilmiştir. Dünyanın her tarafından gelecek göçmenler için Filistin'de bir* ***«idârî muhtâriyet»*** *aradığı anda* ***Abdülhamid*** *sadece gülmüştür.* ***Herzl****, bir hafta sonra, bu sefer de İtalya Elçisi'nin iltiması ile huzura kabul edilmiştir.* ***Abdülhamid*** *yine dinlemiş, dinlemiş ve sadece gülmüştür. Ve kendisine üçüncü rütbeden bir* ***"Mecîdî Nişanı"*** *verip uğurlamıştır. Ama ondan sonra da Başkâtip* ***Tahsin Paşa****'ya şu sözleri söylemekten kendini alamamıştır:*

"-Göreceksin... Beni bu adam devirecek. Eğer o deviremezse kimse beni deviremez." (**Nizameddin Nazif Tepedelenlioğlu**, a.g.e., sh. 57 vd.)

429 *"Basel'deki son kongreden sonra hareket yön değiştirerek Kıbrıs Adası'na teveccüh etmeye meyletti. Görünüşe göre, Türk Hükümeti bize anlayış göstereceğe pek benzemiyor, bu sebeple arkadaşlarım İngilziler'in kontrolü altında bulunan ve bize dâima verilebilecek olan Kıbrıs Adası'na yöneliyorlar."* (**Yaşar Kutluay**- a.g.e., sh. 183)

430 *"****Prof. Vambery****, aslen yahudidir. Şarkıyat ve bilhassa* ***«Türkoloji»*** *sahasındaki çalışmalarıyla şöhret yapmıştır. 1857'de İstanbul'a gelerek güyâ din değiştirip Müslüman (!) olmuştur. Bizim Tanzimat ricâlinin o ölçüde gözünü boyayabilmiştir ki, bir ara* ***Sadrazam Fuad Paşa****'nın kâtipliğine kadar yükselmiştir.* ***«Reşid Efendi»*** *müstear ismiyle Orta Asya içlerine kadar seyahat ederek Türkler'in içtimâî hayatlarını incelemiş ve bu hususta eserler neşretmiştir.*

Gerçi bu faaliyeti sonunda Türkoloji ilmine faydalar sağlamıştır. Fakat bunda samimî olmadığı şununla da sâbittir ki; âhir ömrünü, hayatını ***«Yahudilik»*** *ve* ***«Filistin Dâvâsı»****'na tahsis etmiş olan Dr. Herzl'in emrinde geçirmiştir. O'nun, Filistin'i satın almak için* ***Sultan II. Abdülhamid*** *ve devlet ricâi nezdinde vâkî teşebbüslerinin baş aracı ve nizmalayıcısı* ***Vambery*** *olmuştur. Herzl'in hâtıratı, bunu gösteren sayfalar ve câlib-i dikkat mâlumâtla doludur."* (Bkz: Yaşar Kutluay- a.g.e., sh. 192 vd.)

"Bu yetmişlik sâbık Yahudi son derece enteresan bir adam. On iki dili rahatlıkla konuşuyor. Şimdiye kadar beş din değiştirmiş ki, bunlardan ikisinde bilfiil din adamı olarak da çalışmış. Bu kadar dolaştıktan sonra da gâyet tabiî olarak ateistlikte karar kılmış. Bana bir

olan **Vambery**, aslında ikili oynayan bir casustu.[431] Artık **Vambery**'nin tavassutu ile Sultan'la görüşebilirdi. Üstelik Basel Kongresi'ni toplayarak dâvâsını beynelmilel arenaya taşımış ve bir de asıl ehemmiyetlisi, o gün Dünya'nın en büyük zengini olan **Rochild**'lerin -yukarıda izah edildiği sûrette- desteğini sağlamış bulunuyordu.[432]

---

sürü binbirgece hikâyesi, Sultan'la ahbaplığı vs. anlattıktan sonra, gâyet açık, hem Türkler'in, hem de İngilizler'in casusluğunu yapmış olduğu itiraf etti: «Ben zengin bir adamım. Senden para da istemem. Zira sana bol bol yetecek kadar var. Sırf bu dâvâya inandığım ve gerçekleşmesini istediğim için senin hesabına çalışırım.» dedi." (**Dr. Herzl**'in Hâtıratı'ndan naklen, a.g.e., sh. 192 vd.)

431 *"**II. Abdülhamid** kendisine İngiliz ajanı olduğunu sorduğunda:*

"-Ben buraya kendi arzumla, iki dostumu, İngilizler ve Türkler'i barıştırabilmek amacıyla geldim. Bazı anlaşmazlıklar dolayısıyla bu iki arkadaşımın birbirlerine yabancılaşmış olduklarını üzülerek tesbit ettim. Aralarında herhangi bir dostluk ittifakının akdedilmesine engel olan meselelerin çözümlenebilmesi için gönüllü olarak hizmet vermeye tâlip oldum." (Dr. **Mim Kemal Öke**- İngiliz casusu Prof. **Arminius Vambery**'nin Gizli Raporlarında **II. Abdülhamid** ve Dönemi, İstanbul, 1983, sh: 127-128)

432 *"Yahudi yurdu tesis etmek, öteden beri Siyonist âleminin büyük gâyelerinden biri idi. Siyonistler, bu gâyeye vusul için birkaç defalar faaliyete geçmişler ise de hiçbirinde muvaffak olamamışlardı. Her defasında **Sultan Hamid**, bu yeni hâdise ve teşekkülün maksad ve neticesinden şüpheye düşerek işi geçiştirmişti. Bir aralık İstanbul'a Avusturya Mûsevîlerinden ve Siyonistlerin erkânından bir zât geldi. tercüman **Münir Paşa**'yı görerek Kudüs'te bir Mûsevî yurdu tesisine müsaade istedi. Bu müracaat Siyonistler nâmına icrâ ediliyor ve işin arkasında meşhur bankerlerden **Rochild** bulunuyordu. Talebin esâsı şu idi: Filistin'de hükümetin irâe edeceği bir mahalde Mûsevî köyleri tesis edilecek, hükümet arzu ederse bu köylerde İslâm hâneleri de bulunacaktı. Memâlik-i ecnebiyeden bu köylere gelecek olan Yahudiler, Devlet-i Aliye'nin kavânin ve nizâmâtına tâbî olacaklardı. Buna mukabil hükümete düyun-i umûmiye meselesinde hizmet ve teshîlât arz edeceklerini ve bunun için tahrîrî ve muteber teminat da verileceğini söylemişti.*

Gerek bu Viyanalı Mûsevî'nin şahsan hâiz olduğu ehemmiyet ve gerek düyun-i umûmiyeye müteallik teklifteki ciddiyet hasebiyle meseleyi Zât-ı Şâhâne'ye arz ettik. Bir Cuma Selamlığı'ndan sonra Hünkâr, o mûsevîyi kabul etti. Viyanalı Siyonist, meseleyi tafsîlâtıyla

Gerçekten 13 Mayıs 1901'de tekrar İstanbul'a gelen **Herzl**, 19 Mayıs'ta Cuma Selâmlığı'ndan sonra Padişah tarafından kabul edilmiş -gizli kalmak şartıyla- saray tercümanı **İbrahim Bey** vasıtasıyla iki saatten fazla süren bir görüşmede bulunmuştu.

Bu Görüşmeyi hâtıralarında uzun uzun anlatan **Herzl**, saraya mensupları hakkında da -doğru yanlış- pek çok mâlumât vermektedir.[433] Padişah, daha ziyade O'nu konuşturup düşüncelerini öğrenmiş ve neticeten *"Osmanlı borçlarının Yahudiler tarafından ödenmek istenmesi"* meselesinde sarih bir rapor hazırlayarak tercüman **İbrahim Bey** vasıtasıyla kendisine ulaştırılmasını talep etmiştir. Bu görüşmeden ümide kapılan **Herzl**, 21 Mayıs'ta İstanbul'dan ayrılarak para temini peşinde koşmaya başlamıştır.

Theodor Herzl, 15 Şubat 1902 tarihinde aldığı bir telgraf üzerine, İstanbul'a tekrar geldi. Padişah, kendisine **İzzed Paşa** ile görüşmesini bildirdi. **Herzl**, bu görüşmeden de hiçbir netice elde edemedi. Zira **İzzed Paşa**, Padişah'ın tâlimâtıyla evveliyetle Osmanlı borçlarının ödenmesi ve Yahudilerce mâden işletilmesi ile ilgili gerekli yatırımların yapılmaısnı şart koşarak, Yahudi muhâcirlerinin ancak bundan sonra ülkeye kabul edilebileceğini söyledi. Üstelik Yahudi muhâcirlerin, Filistin'e değil, Anadolu'da hâlî yerlere, o da toplu hâlde değil, dağınık bir şekilde yerleştirilecekti. Bu görüşme, Padişah'a rapor hâlinde sunuldu. **Herzl**, bu görüşmeyi anlatan hâtıralarındaki notta:

*"**İzzed**, raporu elinde muzafferâne sallıyor ve sanki*

***Sultan Hamid**'e izah etti.*

*Fakat **Sultan Hamid**, bunda birtakım mahzurlar gördü. Filistin havâlisi, esâsen **"makâmât-ı mübâreke"**, dolayısıyla siyâsî ihtiraslara zemin olmaktaydı; her sene kilise ve âyin işleri münâsebetiyle türlü türlü nizâlar çıkıyor, hükümete dâimî başağrısı oluyordu. Buna bir de Yahudi meselesi ilâve etmek Hünkâr'ın hoşuna gitmedi. Viyanalı Siyonist bir netice elde edemeyerek memleketine döndü."* (**Tahsin Paşa**- a.g.e., sh. 80)

433 **Yaşar Kutluay**- a.g.e., sh. 216 vd.

bana şöyle diyordu:

"-Ne? Yahudi köpek!.. Senin entrikanı anlayıp önüne geçeceğimi aklına getirmedin, değil mi?"[434]

Herzl, bu görüşmenin özünü teşkil eden bu şartlar hakkında şunları söylüyor:

*"**Sultan Abdülhamid**, **İzzed** ve **İbrahim** vasıtasıyla bana şunu sormuştu:*

"-Bu veya şu şekilde Türkiye'de iş yapmak isteyecek Yahudiler'in vatandaşlık durumları ne olacaktı?"

***İzzed**, kaba Fransızcası ile:*

"-Yahudiler buraya gelebilirler, ama Osmanlı teb'asına girmeyi kabul etmek şartıyla tabiî... Meselâ siz Devlet Borçların tahvillerini geri satın aldığınız zaman, bu alıcılar Zât-ı Haşmetpenâhîlerinin teb'alığını da kabul etmelidirler. Aynı şey kolonist olarak gelenler için de vâriddir. Onlar sadece Türk tabiiyetine girmekle kalmamalı, eski tabiiyetlerinden de vazgeçmeli ve bunu kayda geçirtmelidirler." dedi.

***İbrahim Bey** de:*

"-Eğer Zât-ı haşmetpenâhîleri çağıracak olursa, askere de gideceklerdir." dedi.

***İzzed**, bir sırtlan sokulganlığı ile devam etti:*

"-Bu şartlar altında her memleketteki Yahudileri kabul edebiliriz."[435]

"....Bir şey daha var, kolonizasyon kitleler hâlinde olmalıdır, mesela beş âile şu bölgeye gelmişse, diğer beşi başka bir bölgeye yerleştirilmeli ve aralarında irtibat bulunmamalıdır."[436]

*"...Meseleyi daha sonra müzâkerelere bırakmanın tam zamanı idi. Altının yardımı ile **İzzed** ve benzerleri süpürülüp atılacaktı.*

***İzzed** gözden kayboldu, görünüşe göre anlattıklarımı Majeste'ye anlatmaya gitmişti. Bir müddet sonra Zât-ı Şâhâne'nin iyi yolculuk temennileri ile döndü. Benim*

434 **Yaşar Kutluay**- a.g.e., sh. 235.
435 **Yaşar Kutluay**- a.g.e., sh. 237.
436 **Yaşar Kutluay**- a.g.e., sh. 238.

tekliflerimi bir ay içinde bekliyordu."[437]

Herzl, son defa olarak 25 Temmuz 1902 tarihinde tekrar İstanbul'a geldi. Telgrafla dâvet edilmiş olmasına rağmen padişah'la görüşme isteği reddedildi. Anlaşılıyordu ki, ikide bir İstanbul'a çağrılarak kendisi ile neticesiz müzâkerelere girişilmesi Osmanlı borçları ve istikrazlar mevzuunda müşteri kızıştırmak içindi. Bu defa da Padişah, Sadrazam **Said Paşa**'yı O'nunla pazarlık yapmaya memur etti.

Herzl, Sadrazam **Said Paşa** ve Mâbeyn Başkâtibi **Tahsin Paşa** ile bir çok müzâkerelerde bulundu. Hâsıl-ı netice yine aynıydı. **Herzl**, hâtıratında:

*"Sultan'ın yanına tekrar giden **Tahsin**, bir mesajla geldi. **Tahsin** ve **İbrahim** bana tercüme ve tebliğ ettiler:*

«İsrailoğulları, Osmanlı İmparatorluğu'na kabul edilebilirler, ancak şu şartla ki: Bir arada bulunmayıp dağınık olarak oturtulmak, yerleşecekleri mevkîler hükümet tarafından tâyin edilmek, Osmanlı tabiiyetini kabul etmek ve üzerlerine düşen bütün vatandaşlık görevlerini îfâ etmek üzere...»"[438]

Herzl, 3 Temmuz 1904 tarihinde bir kalp sektesi neticesinde vefât edinceye kadar bu gâye ile çırpınıp durdu. Rusya'ya bile seyahatler yaparak Filistin'de bir Yahudi Devleti tesisi için **Sultan II. Abdülhamid**'e baskı yapılması teklifinde bulundu. Sultan'sa O'nu oyalamakla kalmamış, attığı her adımı tâkip etmiştir.

Bu müddet zarfında Saray mensuplarına ve hatta Padişah'a müteaddit mektuplar yazmış, kendisine gerekli görüldükçe cevaplar verilmiştir. Bunları bir araya toplayıp kitaplaştırmış[439] olan Osmanlı Arşivleri eski telhisçilerinden **Ziya Uygur**'dan bir tek vesika naklederek, bu bahse nihayet veriyoruz:

*"**Theodor Herzl**'in 18 Şubat 1902 tarihli mektubu-*

---

437 **Yaşar Kutluay**- a.g.e., sh. 239.
438 **Yaşar Kutluay**- a.g.e., sh. 289.
439 **Ziya Uygur**-Osmanlı Arşiv Belgelerinde Filistin Sorunu ve Siyonizm, İstanbul, 1998.

na verilen cevap:

Mantuk-i emr ü ferman-ı Hümâyun'ı mülükâneleri hükm-i münifince doktor ***Mösyö Herzl****'e yapılan bildirinin tercümesi aşağıdadır. Fî 5 Şebat sene 317.*

(Tercüme)

Bugünkü, yani alafranga 18 Şubat sene 901 tarihinde taraf-ı eşref-i hazret-i padişahîden ***İbrahim*** *ve* ***İzzed Bey*** *kulları aşağıda yazılı bildirgeyi âcizlerine icrâ etmişler şöyle ki:*

1- Öncelikle sayısı aşırı olmamak ve kalabalık şekilde bir yerde toplanmamak ve yalnız devletin Anadolu-i şahânede ve Irak'ta belirleyeceği yerlerde ayrı ayrı yerleşmek ve devletin kanun ve nizamlarına bağlı ve askerlik hizmetine borçlu ve Osmanlı ülkesine girmelerinde teb'ası oldukları hükümetten resmî müsaade almaları şartıyla Mûsevî göçüne müsaade buyrulabilir.

2- Sonra bu yüce bağışa karşılık Mûsevîlerin aşağıda yazılı maddelerden dolayı bu yüce devlete yardım ve hizmet etmek üzere bir Mûsevî Mâliye Sendikasının kurulması yüce Padişahımız tarafından arzu edilmektedir. Bu sendikanın yönetim kurulu yarısı müslüman teb'adan, diğer yarısı diğer teb'adan Yahudilerden olmak üzere ülkede bulunan bütün madenleri çalıştırmak için bir Osmanlı Şirketi kurulacak.

3- Ayrıca Devlet-i Aliye hakkında faydalı ve uygun şartlarla borçların birleştirilme işlemine hizmet ve düzenleme yapılacak.

4- Bayındırlık hizmetleri için Devlet-i Aliyye'nin muhtaç olacağı parayı en yumuşak ve faydalı şartlarla verecektir.

İşbu irâdât-ı seniyye-i mülükâneyi saygı ile şeref duyarak öğrendim. Fakat bu şartların tarafımdan kabul edilemez göründüğünü üzülerek belirtmeye mecbur oldum. Şu kadar ki, diğer şekilde görüşmeler için her vakit emr ü ferman-ı hümâyûn-i mülükâneyi beklemeye hazır olduğumu arz ederim. *İmza* ***Theodor Herzl*** *"*[440]

G- MISIR MESELESİ

Batılı Devletlerde Sanayî İnkılâbı'ndan sonra uyanan emperyalist iştihaların ilk hedeflerinden biri zengin Nil Deltası'nı ihtivâ eden Mısır olmuştur. Bu hususta ilk hamle Fransızlar'dan gelmiş ve meşhur **Napolyon Bonapart**, 2 Temmuz 1798'de İskenderiyye'ye asker çıkarmış, sonra da bu işgali Suriye bölgesine teşmil etmeye kalkmıştı. Fakat Akka Kalesi Kumandanı **Cezzar Ahmed Paşa**'dan yediği tokat neticesinde güçlükle Kahire'ye ric'at etmiş ve tebdil-i kıyafet (kadın kıyafeti giyerek) bir tüccar gemisi ile kaçıp Fransa'ya dönebilmişti. (22 Ağustos 1799)

Napolyon'un bu yüz karası Mısır mâcerasında Osmanlılar kadar İngilizler de müessir olmuşlardır. Gerçekten İngilizler, bu Fransız tecâvüzü karşısında Osmanlılar'ın yanında yer almış ve bu sebeple Akdeniz donanmalarını Mısır'a göndermişlerdi. **Amiral Nelson** kumandasındaki bu donanma, Fransız gemilerini 1 Ağustos 1798'de Ebu Khur Muhârebesi'nde kâmilen imhâ etmişlerdir. Hatta **Napolyon**, Filistin istikametinde ilerlerken İngiliz gemilerinin sâhilden açtıkları ateş sebebiyle pek çok zâyiât vermiştir.[441] Ancak İngilizler'in bu tavrı ne bize karşı bir dostluğun ve ne de Fransızlar'a karşı düşmanlığın eseri idi. Bu kendilerinin de Mısır'ı ele geçirmek hususundaki bir plân ve hesabının icabı idi ki, çok geçmeden bunun tezâhürleri de ortaya çıkacaktı.

Gerçekten çok geçmeden, Şubat 1807'de İngilizler'in bu Akdeniz donanmaları Çanakkale Boğazı'nı geçip İstanbul'a gelmiş ve burada güçlükle defedilebilmiştir. Bir yıl sonra ise (20 Mart 1807) İskenderiyye'den başlayarak Mısır'ı işgâle teşebbüs etmişler, fakat Mısır'a yerleşen

---

440 **Ziya Uygur**- a.g.e., sh. 107.

441 **Celal Tevfik Karasapan**- Filistin, Şark ve Ürdün, c: I, İstanbul, 1942, sh: 111.

Kavalalı Mehmed Ali Paşa tarafından defedilmişlerdi. 11 Eylül'de İskenderiyye'yi tahliye ettiler.

Napolyon'un bu Mısır'a tecâvüzü sebebiyle Osmanlı ülkesi dâhilinden hemen her taraftan oraya gönüllüler koşup gelmişlerdi. Bunlardan **Kavalalı Mehmed Ali** adında biri **Napolyon**'a karşı mücâdelede temâyüz etmiş, önce alaylı paşa olmuş, sonra da Mısır vâliliğini elde etmeyi başarmıştır. (8 Temmuz 1805) Câhil, fakat cesur ve çalışkan bir kimse olarak Mısır'da -bilhassa Fransızlar'ın yardımı ile- büyük bir kalkınma hamlesi gerçekleştirmiştir. Bu destek, hüç şüphesiz Mısır'ı Osmanlı'dan koparmak, sonra da ele geçirmek içindi. Bu gâyede, İngilizler de –kendi hesaplarına olmak üzere- beraberdiler.

Osmanlı Devleti, bir vâlisinin bilhassa askerî bakımdan böylesine kuvvetlenmesinden önceleri endişe etmedi. Hatta bu kuvveti, merkezî hükümetin karşılaştığı bazı sıkıntıları bertaraf etmek hususunda başarılı bir sûrette kullandı. Vehhâbî (1813) ve Mora İsyanları'nda (1824) olduğu gibi...

Bu yardımlarla itibarı yükselen **Kavalalı Mehmed Ali Paşa**, oğlu **Tosun Paşa**'nın Vehhâbîleri tepelemesinin ardından, Mısır vâliliğine ilâveten Suriye Beylerbeyliği'nin de kendisine verilmesi talebinde bulundu. Bu istek, **Sultan II. Mahmud** tarafından reddedilince, çoktan beri istiklâl istikametinde Batılılarca tahrik edilmekte olan **Mehmed Ali Paşa**, aradığı bahaneyi bulmuş oldu ve metbuuna isyan etti. Akka kumandanı **Abdullah Paşa** ile arasındaki basit ihtilâfı bahane ederek oğlu **İbrahim Paşa** kumandasında 30-40 bin kişilik Mısır ordusunu, Suriye üzerinde harekete geçirdi.

Öyle bir zamandı ki, devlet hakîkaten bîtâbtı. 1826 yılında haşîn ve tahripkâr bir inkılapçı mantığı ile **"Yeniçeri Ocağı"** ilgâ edilmiş, bu sûretle hâsıl olan askerî boşluk, lâyıkıyla doludurulamamışken, patlayan 1829 Türk-Rus Harbi felâketle neticelenmiş, Ruslar batıda Edirne'ye, doğuda ise Bayburt'a kadar sarkabilmişler

ve 1829 Edirne Antlaşması ile Yunanistan'ın istiklâli tanınmak mecburiyetinde kalınmıştı. Yeni ordu henüz teessüs etmekteydi.

Buna rağmen Akka Kalesi **Abdullah Paşa** tarafından 7 ay müddetle kahramanca müdafaa edilmiş ve sonunda açlık sebebiyle teslim olmuştu. Âsî kuvvetler üzerine gönderilen 30 bin kişilik **Hüseyin Paşa**'nın da Belen Geçitleri'nde başarısız olması sebebiyle Mısır kuvvetleri 1832 Ocak ayında Konya'ya ulaştılar. Bu sırada âsî Mısır ordusu üzerine gönderilen 60 bin kişilik ordu da Konya'ya ulaşmıştı. 21 Aralık 1832'de soğuk bir kış günü Mısır Ordusu'nda bozgun alâmetleri görülmeye başladığı bir sırada havanın karlı ve görüş mesafesinin azlığı sebebiyle düşman askerini kendi süvarileri zanneden ve esâsen askerlikten haberi olmayan seraskser ve sadrazam **Reşid Mehmed Paşa**'nın esir olmasıyla harp tâlihi değişti. Bu sûretle serbest kalan âsî Mısır kuvvetleri **Sultan II. Mahmud**'un giriştiği inkılap hamlelerinden memnun olmayan Anadolu halkının hiçbir aksülameline mâruz kalmadan ileri harekâta devam ederek 2 Şubat 1833'te Kütahya'ya vâsıl oldular. Burada bu kuvvetlerin kumandanı **İbrahim Paşa**, ordusuyla kışlamak üzere Bursa'ya intikaline müsaade istedi. Bir taraftan böyle riyâkârâne bir sûrette Padişah'tan izin isterken, diğer taraftan vâlilere birer mektup gönderek onları toplantıya çağırdı. Maksadı, onları Osmanlı tahtında oturmak hakkının **Mehmed Ali** Hânedânı'na âid olduğunu kabul ettirmekti.

Bu gelişme üzerine, devlet telâşa kapıldı ve ezelî düşmanı Rusya'nın yardım teklifini kabul etti. Bir rus filosu İstanbul'a, Büyükdere önlerine geldi. (20 Şubat 1833) Rus askerleri Hünkâr İskelesi civârında kurulan çadırlara yerleştirildi.

Bu durum, Batılı Devletleri telâşa düşürdü. Fransa ve İngiltere, Osmanlı Devleti'ni Rusya'nın kucağına düşmekten korumak üzere derhal diplomatik faaliyete giriştiler. Bunun sonucunda 8 Nisan 1833 tarihli **"Kü-**

tahya Anlaşması" imzalandı. Buna göre:

Suriye ile Adana ve Cidde'nin **Mehmed Ali** ile oğlunun idâresine verilmesi, âsî kuvvetler hakkında bir umûmî afvın ilânı ve Mısır ordusunun Anadolu'dan çekilip gitmesi kabul edildi. Bu anlaşma 14 Mayıs'ta İskenderiyye'de yeniden tanzim ve imza edildi.

Bu anlaşmaya rağmen Babıâli, **Kavalalı Mehmed Ali Paşa**'nın yeni fırsatlar kollayacağından emindi. Bu sebeple Ruslarla 8 Temmuz 1833 tarihli **"Hünkâr İskelesi Anlaşması"** imzalandı. Bunun gizli bir maddesine göre, Osmanlı Devleti, Rusya'nın Boğazlar'dan geçmesini istemediği herhangi bir harp gemisini geçirmeyecek, buna mukabil de Rusya tek taraflı olarak talep vukuunda askerî yardımda bulunacaktı.

"Bâbıâlî, Kütahya Muâhedesi'ni kerhen kabul etmişti. Kaldı ki, Mısırlılar idâresi Osmanlı Padişahı'na niyâbetle kendilerine verilen bu memlekette rahat durmamakta, Türkiye'nin emniyetini selbeden tahrîkâttan geri kalmamakta idiler. Bu sırada Kürdistan'da patlayan bir isyan da bu tahrîkâtın eseriydi. ***II. Mahmud****, nihâyet* ***Hâfız Paşa*** *kumandasındaki orduyu tekrar âsî ilân edilen* ***Mehmed Ali Paşa****'yı ve taraftarlarını te'dib vazifesiyle cenuba göndermişti. Bu ordu, 21 Nisan 1839'da Fırat Nehri'ni geçmiş ve Nezip Mevkii'nde mevzî tutmuştu. Fakat karargâhında* ***Von Maltke*** *gibi değerli bir Prusya zâbiti bulunmasına rağmen, Mısırlılar'a hücum için eşref saati bekleyen mütereddî Osmanlı paşası, 24 Haziran günü bilakis* ***İbrahim Paşa****'nın taarruzuna uğrayarak yüz kızartıcı bir mağubiyete uğramış ve ordusunu yüz üstü bırakarak soluğu Maraş'ta almıştı.* ***Moltke****'nin "Rus kaputları, Fransız tâlimnâmesi, Belçika tüfenkleri, Türk sarıkları, Macar eğerleri ve İngiliz kılınçlarıyla mücehhez, kayd-ı hayat şartıyla gayr-i muayyen hizmet devreli rediflerden, dünün adamı ve yeni idârenin düşmanı olan şeflerden mürekkeb" dediği bu ordu, türk askerî tarihinin kara bir sahifasını teşkil eden Nezip bozgunluğunda 4.000 ölü, 12.000 esir vermiş, düşmana 175 top ve*

başkumandanlık alâmetiyle diğer bir çok techîzât bırakmış, iki saat içinde perişan ve mahvolmuştu."[442]

Bir rivâyete nazaran **Sultan II. Mahmud**, bu hezimet haberinin teessüsü sebebiyle ölmüş,[443] diğer rivâyete nazaran veremden ölmüştür.[444]

Bu sırada Mısır üzerine gönderilen Osmanlı Donanması da kumandan **Derya Ahmed Paşa** tarafından Mısırlılar'a teslim edilmiştir ki, bu kumandan tarihlerimizde **"Hâin"** sıfatıyla yad edilir. Mesele, Rusya'nın Hünkâr İskelesi Anlaşması ile elde ettiği avantaj sebebiyle kısa zamanda beynelmilel bir hâl aldı. 15 Temmuz 1840'ta İngiliz, Fransız, Avusturya, Prusya ve Rusya; Londra'da toplanarak Mısır'ı iltizam eden Fransa'nın kabul etmediği birtakım kararlar aldılar. Buna göre Mısır Vâliliği ırsî olarak (hidiviyet) **M. Ali** Hânedânı'na âid olacaktı. Akka Sancağı da sırf kayd-ı hayat ile O'na veriliyordu. Buna mukabil **Mehmed Ali** işgal ettiği Osmanlı topraklarından on gün zarfında çekilecek ve Osmanlı donanmasını da iâde edecekti.

Mehmed Ali Paşa'nın bu kararları tanımak istememesi sebebiyle bu karara imza koyan devletler alınan karar gereği Mısır'a karşı kuvvet kullanmaya teşebbüs etmiş ve 14 Eylül 1840'da donanmalarını göndererek Beyrut'u bombardıman etmişlerdir. Bu sûretle geriye adım atmaya mecbur kalan **M. Ali Paşa**, Londra kararlarını kabul ederek Mısır'da «**hidiv**» ünvanı ile bir Osmanlı vâlisi sıfatıyla yoluna devama râzı oldu. **Sultan II. Abdülhamid**, bu sırada henüz doğmuş bile değildi.

1849 yılında **Mehmed Ali Paşa** ölmüş yerine, torunu **Abbas Paşa** "hidiv" olmuştu.

1869 yılında Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla Mısır'ın siyâsî ehemmiyetini bir kat daha arttı. Fakat bu kanal başta İngiltere olmak üzere Batılılardan alınan borç paralarla açılabilmişti.

---

442 **Celal Tevfik Karasapan**- a.g.e., sh. 115.
443 **Celal Tevfik Karasapan**- a.y.
444 **İ. Hâmi Danişmend**- a.g.e., c: IV, sh: 120.

Halbuki Mısır'ın Osmanlı Devleti'ne bağlı bir **"Eyâlet-i Mümtâze"** olarak re'sen borçlanma hak ve selâhiyeti yoktu. Ardı ardına hidivler bu selâhiyeti elde etmek için Bâbıâli'ye müteaddid müracaatta bulunmuşlar, bunların hepsi de reddedilmişti. Sonunda Hidivlerin beşincisi olan **İsmail Paşa**, rüşvet vesâir vasıtalarla bu hakkı kendisine bahşeden bir fermanın istihsâline muvaffak oldu. Bu durum çoktanberi Mısır'a yerleşmeyi kafasına koymuş bulunan İngilizler için bir **"altın fırsat"**tı. Kısa zamanda Süveyş hisse senedlerinin ekseriyetini elinde bulunduran İngiltere artık bir fırsat kolluyordu.

1800'de Malta'yı, 1878'de ise Kıbrıs'ı ele geçirmiş İngiltere, Akdeniz'e yerleşmiş oluyordu. Esâsen 1850'lerde Hindistan'ı ele geçirmiş olan İngilizler, Hindistan yolunun emniyeti için Mısır ve Süveyş'i ele geçirmeyi artık zarûrî addediyordu. Bunun zeminini hazırlamak üzere **Hidiv İsmail Paşa**'yı aşırı derecede borçlandırdılar. Bunun karşılığında Hidiv'den bir çok imtiyaz kopardılar ve pek çok ingilizi **"iş adamı"** sıfatı ile Mısır'a yerleştirdiler. Aslında bunların çoğu istihbârâtçı idi.

İngilizler, alacaklarının tahsilini garantilemek maksadıyla İstanbul'daki **"Düyun-i Umûmiye İdâresi"**ne imtisâlen önce Mısır mâliyesine el koydular. **Sir R. Wilson**'u Mısır Mâliye Nâzırı olarak tâyin ettirdiler. Yeni Mâliye Nâzırı bir tasarruf tedbiri olarak 2.500 yerli subayı ordudan ihrâç etti.[445] Maksad, Mısır'ın askerî gücünü zayıflatmaktı. Ayrıca bu hâdise dolayısıyla halkta bir aksülamel doğacağını tahmin ediyorlar ve bunu bir fırsat olarak bekliyorlardı.

Gerçekten İngilizler'in bekledikleri olmuş, halk, İngilizler aleyhine nümâyişlere başlamış, bu arada arabası halk tarafından taşlanan **Başbakan Nubar Paşa** istifa etmiştir.

Bu gelişme üzerine **Sultan II. Abdülhamid**, aşırı borçlanmakta bir beis görmeyerek Mısır'da ec-

445 **Omsan Nûri**- a.g.e., c: II, sh. 678.

nebî müdâhalesine sebep olan **Hidiv İsmail Paşa**'yı azlederek, yerine O'nun oğlu **Tevfik Paşa**'yı tâyin etti. Halkın galeyânına öncülük eden **Ahmed Arabî Paşa** yeni kabinede Harbiye Nâzırı olunca, halk ve ecnebîler arasındaki ihtilâf büyüdü. İngilizler, Fransızları da yanlarına alarak donanmalarını İskenderiyye'ye gönderdiler.

Sultan II. Abdülhamid, İngilizler'in ihtilâfı tırmandırarak Mısır'ı işgâle kalkışmak istediklerini kavramakta gecikmedi. Derhal **Derviş Paşa** ile **Esad Efendi**'yi Mısır'a göndererek **Ahmed Arabî Paşa**'yı, İngilizler'in oyununa gelmemesi için ikaz ettiyse de, O, bu nasihatlere kulak asmadı.

Bunun üzerine ihtilâfı yatıştırmak üzere istanbul'da bir konferans toplandıysa da hiçbir netice hâsıl olmadı. Zira İngilizler, Padişah'ın Mısır'a asker göndererek **Arabî Paşa**'nın tedibini talep ettiler. **Sultan II. Abdülhamid**, İngilizler'in bu sûretle Mısır idâresi ile merkezî hükümet arasında bir ihtilâf zuhuruna sebep olacak bu talebini cevapsız bıraktı. Bu sırada **Arabî Paşa**, İskenderiye istihkâmlarını takviye ile meşguldü. İngilizler, O'nun bu hareketini kendilerine karşı düşmanca bir hareket telakkî ederek protesto ettiler. Arkasından da bir müslümanla bir hıristiyan arasında zuhûr eden âdî bir zâbıta vak'asını bahane ederek İskenderiyye'ye asker çıkardılar. (Haziran 1882) Karşı koyan **Arabî Paşa**'yı mağlub ederek Seylan Adası'na sürdüler.

Bâbıâli'nin protestolarına aldırmayarak 13 Eylül 1882'de Kahire'ye giren İngilizler, bu tarihten itibaren hemen dâima Mısır'a âsâyişi temin maksasıyla muvakkaten girdiklerini iddia ederek Osmanlı Devleti'ni oyalamak yolunu tuttular.

Sultan II. Abdülhamid, Mısır üzerinde İngilizler'den önce işgal emeli taşıyan ve bunu fiilen gerçekleştirmek yolunda pek çok teşebbüste bulunmuş olan Fransızlar'ı –aradaki rekabeti kullanarak- olabildiğince tahrik etmişse de bunda muvaffak olamamıştır. Fransızlar, uzun tered-

dütlerden sonra 1904 yılında imzaladıkları bir anlaşma ile Mısır'ın İngilizler tarafından işgâlini tanıdılar. Diğer devletler üzerindeki çalışmalar da neticesiz kaldı. İtalya, Trablusgarb'ı işgal emelinde İngiliz müzâheretine mazhar olmak ümidiyle İngiltere'yi destekledi. Hatta Almanya bile Fransa'ya karşı olan siyâsetinde İngiltere'nin dostluğundan ümitvar olduğundan önce ses çıkarmadı ve sonra da İstanbul'daki elçisi vasıtasıyla İngilizler'i destekleyen beyânlarla Bâbıâli'nin muhâlefetini kırmaya çalıştı. Bu sebeple Mısır üzerindeki bu İngiliz ihânetine muhâlif olarak ortada sadece Rusya kaldıysa da, o da Uzakdoğu'da meşgul bulunduğundan muhâlefeti lâfta kaldı.

Sultan II. Abdülhamid, İngilizler'in Mısır'a sırf Hindistan yolunun emniyeti için ve muvakkaten yerleşmiş olmadıklarını çok iyi biliyordu. Mısır, Sudan, Yemen ve tâ Bahreyn'e kadar bütün Arap Âlemi'ni Osmanlı'ya karşı tahrik edeceklerini biliyordu. Nitekim 1899'da Sudan'ı da elegeçirerek Mısır'a bağladılar. Mısır'ı bir üs hâlinde kullanarak her tarafta Arap milliyetçiliğini uyandırmaya çalıştılar. Mısırlılar'ın gururunu okşamak için "Great Egyption" (Büyük Mısır) fikrini ortaya attılar. Buna göre, Mısır'ın en büyük Arap Devleti olması hasebiyle İslâm Âlemi'nin lideri olması gerektiği iddia ediliyor ve bu iddiâ **"Hilâfet Müessesesi"**ne kadar şümullendiriliyordu.

Sultan II. Abdülhamid, bu gelişme karşısında İngilizler'e başta Hindistan olmak üzere İslâmcılık ve Hilâfet Siyâsetini kullanarak isyanlar çıkartmak, Hicaz Demiryolu'nu inşâ etmek ve Almanya'yı İngiliz emelleri aleyhine imâle etmek gibi tedbirlere başvurdu. Diğer taraftan Mısır'ın işgâlini sonuna kadar tanımamakta direndi. Bu husustaki diplomatik faaliyetleri sonuna kadar yürütmekten geri kalmadı. İstanbul ve Mısır'da İngiliz delegeleri ile Osmanlı murahhasları arasında pek çok toplantılar yapılarak meselenin halline çalışıldı. İngilizler her defasında bu işgalin **"muvakkat"** olduğunu

ikrar etmekle beraber hiçbir anlaşmaya yanaşmayarak işi savsaklamakla vakit geçirdiler.

Sultan II. Abdülhamid, meşhur Yahudi müsteşriki **Vambery** ile görüşmelerinin birinde, O'nun naklettiğine nazaran bu hususta şöyle demiştir:

"-Onlarla (İngilizler'le) bir an önce yeniden anlayış ve dostluk ilişkileri tesis edilmesine kesinlikle taraftarım. Yalnız, lütfen bana söyleyiniz, bunu aramızda üzücü Mısır hâdisesi dururken ve bu iyi ilişkilere girmek istediğim hükümet bu davranışı ile beni tüm Müslüman Dünyası'nda ve halkımın önünde gururumu kırmışken nasıl yaparım? Ben bu şekilde aşağılanmayı kabul edemem, etmeyeceğim de!.. Bildiğiniz gibi, bir anlaşmaya varabilmek için çalıştık, fakat İngilizler'in şartları öylesine ülkemin geleceği için tehlikeli ve benim İslâm'ın halifesi ve Osmanlılar'ın İmparatoru olarak prestijimi o derece zedeleyici idi ki; bu şartları hiçbir şekilde onaylayamazdım. Her iki tarafın da bazı hataları olduğunu kabul ediyorum. İngiltere'nin sömürgeci çıkarlarının Süveyş Kanalı'ndan serbest geçişi gerektirdiğini de biliyorum. Ama hükümranlık haklarım benden alınmadıkça Mısır'daki dindaşlarımın ve devletimin çıkarları ve hakları güvence altına alınmadıkça yasal hâkimiyetimde olan bir mülkün geçici de olsa yabancı işgâline terk edilmesine izin veremem.

Ben:

"-Şark'ın Bismark'ı diye tanınan Padişahımızın dehâsı olayın vehâmetini takdir etmekten âciz değildir. Fakat size şunu da hatırlatmak isterim ki; yanlışlık ve anlaşmazlıklar her iki tarafın da gayreti, diğer tarafı bu üzücü politikasına iten etkenleri değerlendirmek sûretiyle çözülür."

Padişah:

"-Sanırım, İngilizler herhangi bir girişimde bulunmasalardı, Mısır'ın Fransa tarafından işgal edileceği iddiasını kastediyorsunuz. Sizi temin ederim ki, bu doğru değildir!.. Fransızlar'ın Mısır'a asker çıkartmayacaklarına

dâir elimde kesin güvenceler mevcuttu. Eğer İngilizler alelacele davranmasaydı, en kısa zamanda Nil'de güvenlik ve düzeni sağlayacaktım. İngiltere'nin her zaman beni destekleyeceği aldatmacasına gelince, size yalnız tek bir örnek vermekle yetineceğim: Rusya ile son savaşımızda yardıma ihtiyacım olduğu hâlde İngiltere, ***Mösyö Layard****'ın tüm gayretlerine rağmen, bana en küçük bir destek sağlamaktan bile kaçınmıştır."*[446]

Vambery'ye, O'nun bir İngiliz casusu olduğunu bile bile bunları söyleyen **Sultan II. Abdülhamid**, fevkalâde salâhiyetlerle techiz ederek **«93 Harbi»** kahramanlarından **Gâzi Ahmed Muhtar Paşa**'yı **«fevkalâde komiser»** sıfatıyla Mısır'a gönderdi. O da gerek İngilizler'in ve gerekse Jön Türkler'in faaliyetlerini takip etmek üzere saltanatının sonuna kadar kendisini orada tuttu.

H- TUNUS MESELESİ

Sultan II. Abdülhamid, **Midhat Paşa** ve ekibinin sebep olduğu **«93 Harbi»** fâciası neticesinde Yeşilköy'e kadar gelen Rus Ordusu'nun kumandanı **Grandük Nikola**'nın kılıcına dayanarak dikte ettirdiği Ayastefanos (Yeşilköy) Muâhedesi'ni siyâsî bir manevra ile **"Berlin Muâhedesi"** ile iptal ettirmeye muvaffak olmuşsa da, bunu İngilizler'e Kıbrıs'ı bir üs olarak tevdî etmek sûretiyle gerçekleştirebilmişti. Sultan, bu husustaki anlaşmayı **"Hukuk-ı Şâhâneme aslâ halel gelmemek şartıyla"** ibâresini el yazısı ile ilâve etmek sûretiyle imza etmiş olsa da, Kıbrıs, hukûken bize âid olmakla beraber[447] fiilen İngiliz idâresine geçti.

---

446 **Mim Kemal Öke**- İngiliz Casusu **Prof. Arminius Vambery**'nin Gizli Raporlarında **II. Abdülhamid** ve Dönemi, İstanbul, 1983, sh: 38.

447 Gerçekten Kıbrıs, 1878'den itibaren İngilizlere'e fiilen intikal etmekle beraber, hukûken bize bağlı kalmıştır. Kıbrıslılar, İngiltere'ye pasaport ile gidebildikleri hâlde Türkiye'e nüfus cüzdanı ile seyahat edebiliyorlardı. Bu durum, Osmanlı Devleti'nin 5 Kasım 1914'te Almanya safında harbe dâhil olmasına kadar devam etmiş,

Bu durum, Berlin Muâhedesi'ne katılarak İngilizlerle birlikte Rus taleplerinin –belli ölçüde- karşısında yer alan Fransızlar'ı kıskandırdı. Çünkü 1830'dan 1857'ye kadar devam eden muharebeler neticesinde Cezayir'i ele geçirmiş olan Fransızlar, Tunus'u da almak istiyorlardı. Fakat Cezayir'deki mahallî mukavemet ve İtalya'nın rekabet hisleri ile yaptığı muhalefet, bu arzuyu gerçekleştirmeyi geciktirmişti. Bu maksatla nabız yoklayan Fransızlar'a, Berlin Konferansı'nın baş aktörlerinden **Prens Bismark**, müsâadekâr bir tavır takındı ve:

"-Sizin Tunus'u almak istediğinizi biliyorum. Eğer arzunuzdan vazgeçmedi iseniz, Tunus'u ele geçirmek için siyâsî ve askerî vaziyet müsaittir. Böyle bir harekete Almanya'nın göz yumacağına emin olabilirsiniz." dedi.[448]

1870 yılında Almanya'nın feodal yapısını bertaraf ederek **"Alman Birliği"**ni sağlamış olan **Bismark**, bu sûretle müzâhir davranmakla onlarda Alsas-Loren'in kaybından doğan aksülameli hafifletmek ve İtalya ile Fransa'nın arasını açmak gâyesini güdüyordu.

Çok geçmeden bu teşvik, meyvasını vermiş ve Fransızlar, Tunus-Cezâyir sınırında Krumnuri Dağları'nda yaşayan aşiretlerin Cezâyir'e saldırdıkları bahanesiyle 24 Nisan 1881'de buraya asker sevkettiler. Ayrıca Bizerte Limanı'na sekiz bin asker çıkardılar. Tunus vâlisi **Sâdık Mehmed Paşa** İstanbul'dan yardım istedi.

Bâbıâli, bu meseleyi beynelmilel bir mesele hâline getirmeye çalıştıysa da başarılı olamadı. Devletler, kuru bir protesto ile yetindiler. Zira İngiltere Mısır'ı ele geçirmeye hazırlanmakta olduğundan, bunu Fransızlar'a

---

İngilizler, bu tarihte **"Kıbrıs'ı ilhâk"** ettiklerini ilan etmişlerdir. Osmanlı Devleti, bu ilhâkı tanımamış olduğundan Kıbrıs'ın hukûkî âidiyeti, Lozan Muâhedesi'ne kadar muallak kalmıştır. Lozan'da bu ilhâkın 19. maddede sarâhaten kabulü ile Kıbrıs fiilen olduğu gibi hukûken de İngilizler'in olmuştur.

448 **Tahsin Ünal**- Türk Siyâsî Tarihi, Ankara, 1958, sh: 167.

karşı bir pazarlık mevzuu olarak kullanabileceğini düşünüyordu. Rusya ise Türkistan istikametinde faaliyete geçmiş bulunduğu için meseleye bîgâne kaldı. O'nun gibi Tunus'la ilgili bir menfaati olmayan Avusturya ve Almanya, Fransızlar'ın Tunus işgâlini kabul de bir beis görmediler.

Bu sûretle Osmanlı Devleti, Fransa'ya karşı yalnız kalmış oluyordu. Osmanlı Devleti, diplomatik bir destek ararken Tunus vâlisi 12 Mayıs'ta Fransızlar'la bir anlaşma imzalayarak işgâli kabul etti.

Osmanlı Devleti, 16 Mayıs 1881'de bu işgâli protesto etmekle kalmamış, buraya donanma sevketmeye kalkışmış; fakat bu hareket, Fransa'nın şiddetli muhalefeti ve diğer devletlerin lâkaydîsi yüzünden akîm kalmıştır.[449] Bunun üzerine **Sultan II. Abdülhamid**, Tunus krizine komşu Libya üzerinden müdahale etmek üzere, buraya 20 bin asker sevketti. Bunları, Libya-Tunus hudud bölgesinde gösterişli merâsimlerle mevzîlendirdi.[450]

Afrika'nın bu bölgesinde sâbit ve kat'î hudutlar yoktu. Bilhassa sahra kısmında üç-beş asker yerleştirip bir bayrak diken ilk devlet, oranın sahibi sayılıyordu.[451] Bu sebeple **Sultan II. Abdülhamid**, bu işgalin güney ve doğu istikametinde genişlemesine engel olmak için Tunus civarını askerle takviye etti. Bingazi mutasarrıf ve kumandanı **Hilmi Paşa**'ya verdiği tâlimatlarla Küfre gibi hâlî yerlerin Fransızlar'ın eline geçmesini önlemek üzere devlet teşkilatının oralarda biraz asker ve biraz da resmî idâre binalarıyla takviyesini emretti. **Hilmi Paşa**, Fransızlar'ın işgallerini şümullendirme ihtimalleri olan mıntıkalarda, her tarafa Osmanlı Sancağı'nı dikerek gerekli tertibatı aldı. Bu sebeple İstanbul'a dâvet olunarak

449 **İ. Hakkı Uzunçarşılı**, Tunus Vâlisi **Hüseynî** Âilesi, Belleten, s: 72, sh: 560.

450 **Abdurrahman Çaycı**- Büyük Sahra'da Türk-Fransız Rekabeti, Erzurum, 1970, sh: 74.

451 **Celal Tevfik Karasapan**- Libya, Trablusgarb, Bingazi ve Fizan, Ankara, 1960, sh: 175.

birinci dereceden bir mecîdî nişanla taltif edildi.

Bununla beraber devlet, Tunus'u, Almanya'nın teşviki ve İngiltere'nin muvafakati ile işgal eden Fransızlar'a karşı fazla bir şey yapamadı.

I- YILDIZ MAHKEMESİ

Sultan II. Abdülhamid devrindeki hâdiselerden biri de amcası **Sultan Abdülaziz** merhuma karşı icrâ edilmiş olan cinâyetin fâillerini ortaya çıkarmak üzere 1881 yılında Yıldız Parkı'nda icrâ edilmiş olan muhâkemedir. Bunu **Sultan Abdülaziz**'le ilgili diğer bir eserde tafsîlâtıyla anlatmış bulunduğumuzdan burada kısacık bir izahatla iktifa etmek istiyoruz.

Padişah, **Sultan Abdülaziz**'in şehâdeti ile ilgili olarak şâhid oldukları ve yakınlarından duyduklarıyla merhum amcasının iddia edildiği gibi intihar etmiş olmayıp fecî bir cinâyete kurban gittiğine kanî bulunmaktaydı. Bu sebeple tahta çıktığı andan itibaren bazı araştırmalar yapmış ve güvendiği kimselerle istişârede bulunmuştu.

Hâdisenin görgü şâhidlerinden **Celâleddin Bey (Paşa)**'in kendisine sunduğu bir arîza üzerine bir komisyon kurdurttu. Bu komisyon 16 Nisan 1881 tarihinde Padişah'a kanaat bildirdi. O kanaat de, **Sultan Abdülaziz** merhumun intihar etmeyip öldürülmüş olduğu yolunda idi. Buna göre Padişah'ın **"veliy-yi maktul"** sıfatıyla dâvâ açması gerekiyordu. Öyle yapılmış fevkalâde selâhiyetli bir mahkeme kurularak faaliyete geçirildi. Bu mahkeme -Padişah'ın gelişmeleri tâkibini kolaylaştırmak için- Yıldız Parkı'nda Malta Köşkü'ne yakın bir mahalde kurulan geniş bir çadır içinde faaliyet gösterdiği için tarihte **"Yıldız Mahkemesi"** adıyla meşhur olmuştur.

Mahkeme reisliğine istinaf cinâyet mahkemesi Reisi **Ali Sürûrî Efendi** tâyin edilmiştir. İkinci reis, **Hıristo Forides Efendi** idi. Âzâ olarak muhtedilerden **Emin Bey**, **Hüseyin Hâmid Bey**, **Emin Efendi** ve **Gardiyan Efendi**

tâyin edilmiştir. Müdde-i umûmîliği **Lâtif Bey** yapacaktı. **Reşid** ve **Raif Beyler** de O'nun muâvinleriydi. Başkâtip **Emrullâh** ve zabıt kâtipleri ise **Şakir**, **Rıza**, **Sedat, Aziz, Tahsin, Nûri, Rıza, Zekâî** ve **Ropen Efendiler**'di. Sorgu hâkimliği vazifesini ise, **Mehmed Efendi** ile **Hüseyin Şükrü Efendi** isimli hakimler yapacaktı. Bir mücrimler listesi hazırlanarak soruşturulmaya başlandı.[452] Bu listeye önce **V. Murad** ile annesi **Şevkefzâ Kadınefendi** ve **Sultan Abdülaziz**'in hazinedarlarından evvelce zikri geçmiş olup sarayda **Hüseyin Avni Paşa**'nın casusu olarak bilinen **Arz-ı niyaz Kalfa** da dâhil edilmişti. Fakat sonradan **V. Murad**, cinnet getirmiş olduğu cihetle listeden çıkarılmış, annesi ve **Arz-ı niyaz Kalfa** da afvedilmiştir.

Maznûnların avukat tutmalarına müsaade edilmiş, **Midhat Paşa** da bu imkânı kullanarak eskiden beri tanıdığı **Şehrî Bey**'i kendine avukat nasbetmiştir.

Mahkemenin 27 Haziran 1881 Pazartesi günü başlayacağı ilân olunmuş ve o gün itham olunan 11 kişi mevkuf bulundukları yerlerden alınarak mahkeme salonuna getirilmişlerdir.

Midhat Paşa ise, tevkif edileceğini öğrenince kendisine en yakın olan Fransız Konsoloshânesi'ne sığınmış ve uzun bir diplomatik faaliyet sonunda Fransızlar tarafından devlete teslim edilip İstanbul'a getirilmesi temin olunmuştu. **Mütercim Rüşdü Paşa**, Manisa'da uzlete çekilmiş bulunuyordu. Kendisini İstanbul'a getirmek için oraya giden heyet, hasta olduğunu görmüş, doktorlar tarafından seyahat etmesinin mümkün olmadığına dâir rapor verilmesi üzerine orada istintak olunmuştur. **Midhat Paşa**'nın hazırlık soruşturması ise, İzmir'den İstanbul'a gelirken vapurda yapılmıştır.

Maznûnlar hakkında müdde-i umûmînin istediği cezâ, **Mâbeynci Fahri Bey** ile üç pehlivan ve **Damad**

---

452 **Uzunçarşılı**, bütün bu insanların **Midhat Paşa** aleyhtarları arasından itina ile seçildiğini iddia etmekteyse de bu doğru değildir. (**Midhat Paşa** ve Yıldız Mahkemesi, Ankara, 1979)

Mahmud ve **Nuri Paşalar** ile **Ali** ve **Necib Beyler** için idamdı. **Seyyid** ve **İzzed Beyler** içinse onar sene hapis isteniyordu. Bunların ifadeleri **Uzunçarşılı**'nın iddia ettiği gibi, işkence altında alınmış değildir. Bu iddianın yegâne mesnedi **Midhat Paşa** ve Londra'da yayınlanan **Times Gazetesi**'dir. Yani bozacının şâhidi şıracı!..

Mahkeme 27 Haziran 1881'de başlamış ve üç gün sürmüştür. Verilen karar, temyiz hakları mahfuz olmak şartıyla üç pehlivan hakkında asıl fâil olmaları sebebiyle idamdı. Mâbeynci **Fahri Bey**, bilfiil **"kaatil-i müteammid"** (taammüd ettiren kaatil) olması sebebiyle **Midhat, Mahmud, Nuri Paşalar**'la **Binbaşı Necib** ve **Binbaşı Nâmık Paşazâde Ali Bey** de **"fâil-i müşterek"** addolunarak idam cezası verildi. **Seyyid Bey**'le **Miralay İzzed Bey** katle yardımcı olduklarından dolayı onar sene kürek cezasına mahkûm edilmişlerdir. Bunlardan **Midhat, Mahmud** ve **Nuri Paşalar**'ın cezaları ekseriyetle, diğerlerinin cezaları ise ittifakla verilmiştir.

Midhat Paşa, kararda temyiz hakkının mahfuz tutulması sebebiyle, hakkındaki kararı temyiz etmiş, fakat temyiz mahkemesi O'nun iddiasını reddederek 8 Temmuz 1881 tarihinde cezasını tasdik etmiştir.

Merhametli **Sultan II. Abdülhamid**, bu kadar alenî ve serbestçe yapılmış olan muhâkeme celselerine rağmen, bu kararın bir kere de heyet-i vekilece (bakanlar kurulunca) incelenmesini talep etmiştir. Heyet-i vekile, mahkeme evrâkını inceleyerek meseleyi müzâkere etmiş ve herkes bu husustaki düşüncesini birer cümle ile ifâde edip karşısına imzâ atmıştır. Bu ifadeler tetkik edildiğinde kimsenin, mahkemenin adâlete mugâyir bir iş görmüş olduğu hususunda bir kanaati olmadığı, bilakis, kararı herkesin yerinde gördüğü anlaşılmaktadır.

O merhametli Padişah **II. Abdülhamid Han** hazretleri, sanki bir hafifletici sebep varmış gibi, sahip olduğu selâhiyeti kullanarak idam cezalarını müebbed hapse tahvil etmiştir.

Mahkeme, usûlünce cereyan etmiş; verilen karar,

heyet-i vekîlece incelenmekle iktifa olunmayıp memleketin en seçkin insanlarından müteşekkil 25 kişilik husûsî bir heyet tarafından incelenmiş ve herkes bu kararlarda isabet olduğu husûsunda ittifak etmişken, Padişah'ın, bilfarz **Midhat Paşa**'nın cezasını tasdik ederek idam olunmasına ne mâni vardı ki, O'nu Tâif'e sürdükten sonra orada boğdurmaya teşebbüs etsin!..

Ne yazık ki, böyle safsataları hâlâ tekrarlamakta olanların akıl, mantık ve maslahata itibar ve istinadları yoktur!..

İ- JÖN TÜRKLERİN GAFLET VE İHÂNETLERİYLE İTTİHAD VE TERAKKÎ CEMİYETİ

a-İttihad ve Terakkî Cemiyeti'nin Kuruluşu

Sultan II. Abdülhamid'in birlikte çalışmak mecburiyetinde bulunduğu ricâlin büyük bir kısmı, **Sultan Abdülaziz** merhumdan kalma kimselerdi. Bunların **Cevdet** ve **Kâmil Paşa**'lar gibi pek azı müstesnâ olmak üzere ahlâken ve fikren son derecede bozuk kimseler oldukları, **Sultan Abdülaziz** merhum dolayısıyla tafsil ve hikâye edilmişti.

Rüşvetçilik[453], zinâkârlık, içki ve Batılı devletlerin

---

453 Yukarıda anlatılmış olduğu üzere, birkaç kere İstanbul'a gelerek saray memurları ile temasta bulunan **Theodor Herzl** hâtıratında **Sultan II. Abdülhamid**'in çevresini şöyle anlatıyor:

*"**Sultan Abdülhamid** hakkındaki intibâm, onun zayıf, korkak, fakat iyi tabiatlı bir insan olduğudur. Bana göre O, ne zâlim, ne dessas bir kimsedir; fakat kendi adına harîs, rezil bir entrikacılar zümresinin cümle habâseti icrâ ettikleri, tamamen çember içine alınmış bir mahpustur.*

*Eğer Siyonist hareketini tâkip etmek zorunda olmasaydım, şimdi oturur bir eser yazar ve bu zavallı mahpusu hürriyetine kavuştururdum. **Sultan II. Abdülhamid** Han, bir çok sahtekârlar tarafından memlekette emniyet ve saadeti yok eden bir kimse olarak tavsif edilmiştir. Ben böyle hayâsız bir çetenin bulunabileceğine aslâ ihtimal vermemiştim. Saray'ın kapısından başlayıp O'nun kapısının ağzına kadar devam eden rüşvetçi grubun mevcudiyeti O'nun kabahati değildir. Her şey bir iştir ve her vazifeli veya fonksiyonu olan herkes bir dolandırıcı durumundadır. Hiç değilse benim her yerden duyduğum*

büyükelçileri ile teşrîk-i mesâî gibi fenâlıkların onlara **Sultan II. Abdülhamid** tarafından ilâve olunan yenilerinde de aynen mevcud olduğu –bu eserde- yeri geldikçe anlatılmıştır.

Buna ilâveten kalburüstü münevverler de devleti parçalayıp yutmak isteyen emperyalist güçlerin ekmeğine yağ sürecek bir gaflet ve hatta dalâlet içinde bulunuyorlardı. Bunların kimisi Batılılarca **"prens"** yani şehzâde sanılarak -veya kasden- öyle isimlendirilmiş bulunan, aslında sadece **"sultanzâde"** olan **Sabahaddin** gibi **"adem-i merkeziyet"** dâvâsıyla imparatorluğun dağılıp parçalanmasını intâç edecek sakîm fikirler peşinde koşuyor, diğer bazıları ise, Yahudilerin müessiriyeti ile gerçekleşmiş bulunan Fransız İhtilâli'nin bayraklaştırdığı **"Hürriyet"**i dâvâ ediyor, fakat bu hürriyetin kim için olduğunu ve o günkü şartlarda neye mâl olabileceğini takdirden âciz bulunuyorlardı.[454]

---

ve bizzat gördüklerimden sonra bunun bir iftirâ olmadığına inandım.

Bu anonim tufeylîler zümresini, ancak zehirli yılanlar sürüsü ile mukayese edebilirim. En zayıf, en hasta ve en az zehirli yılanın başında küçük bir taç vardır, fakat bu yılan sürüsünün öyle özel biri kuruluşu vardır ki, her şeyi yapan ve zehirleyen olarak sadece o taçlı yılan görünür.

Yıldız Sarayı'nın bu sefilleri gerçek bir çete hüviyetindedir. Bir rezâleti icrâ ettikten sonra hemen dağılıyorlar, ortada dolaşan çete efrâdından bir kaçı hiçbir zaman mesul görünmüyor, bütün mesûliyet, iş, adına yapıldığı için Sultan'a yükleniyor." (**Yaşar Kutluay**- a.g.e., sh. 231 vd.)

454 *"Sapancalı **Hakkı Bey**'den bizzat dinlediğim, mevsûken nakil ve hikâye olunan bir vâkıa bunun delilidir. Meşrûtiyet'in ilânı akabinde Selânik'te Peval'de bir toplantı yapılmış. Ortadaki masanın üstüne çıkanlar, birbirleriyle yaraşırcasına meşrûtiyet ve hürriyet hakkında hitâbeler irad ediyorlarmış. Bu sırada:*

"-Hürriyetin babası nerede?" diye arıyorlarmış.

***Emmanuel Karasu** içeri girmiş. Onu da masanın üstüne çıkarmışlar:*

"-İşte hürriyetin babası, nutuk îrâd edecek!.." demişler.

Karasu:

"-Doğdu bir Güneş, ama bir Güneş doğdu; doğdu bir Güneş, ama bir Güneş doğdu!.." diye tekrarlarken:

"-Yetişir, alt tarafını söyle!.." demişler.

Bunlar arasında;

"Git, vatan! Kâbe'de siyaha bürün!..
Bir kolun Ravza-yı Nebî'ye uzat!..
Birini Kerbelâ'da Meşhed'e at!
Kâinâta o hey'etinle görün!.."

kıtasıyla islâmî bir şuur ortaya koymuş bulunan **Namık Kemal**, bu hürriyet talebinin öncülüğünü yaparken Romanyalı **Pitigrilli**, Osmanlı ülkesini dolaştıktan sonra Osmanlı ülkesinin Dünya'nın en hür bir ülkesi olduğunu, burada Allah'a, mukaddesâta ve bu arada Halife'ye hakaret edilmemek şartıyla sonsuz bir hürriyet mevcud olduğunu söylüyordu.

Nâmık Kemal'in talep ettiği hürriyetin, aslında müslümanlara değil, gayr-i müslimlere âid olduğu bir gerçekti. Zira ülkede, bu devirde bile hâlâ hâkim olan İslâm hukukuna göre, teb'a arasında sadece **"müslim"** ve **"gayr-i müslim"** tefrîkine yer verilmekte ve gayr-i müslimler mal ve can güvenlikleriyle birlikte inanç ve kıyafet serbestîsine mukabil bazı haklardan mahrum bulunuyorlardı. Aslında bu da bir hürriyetsizlik değil, sadece haklar ve mükellefiyetler arasında tesis edilen bir dengenin icabı idi. Tıpkı müslim erkekle müslime bir kadın arasında olduğu gibi!.. Zira Tanzimat'la başlayan, bu iki unsuru hukûken eşitlemek istikametindeki **"İslâm'dan inhirâf"** henüz tam mânâsıyla gerçekleşmiş değildi.

Nâmık Kemal'in ortaya attığı hürriyet dâvâsı önce İtalyan mason Karbonari teşkîlâtı esas alınarak

---

Karasu:
"-Kimin için emme bezin (bizim) için doğdu bir yüreş!.." diyerek parmağı ile kendisini göstermiş.
***Hakkı Bey**, mütârekenin fecî, karanlık günlerinde bunu hikâye ederken:*
*"-**Karasu**'nun neyi kasdettiğini ancak şimdi anlıyorum!.." demişti.*
*Türk için, Türkler için değil, Yahudi için doğan Güneş. İtalyan teb'ası, Siyonist **Karasu**'nun babası olduğu hürriyet... Ne elîm hakîkat, ne fecî âkıbet!.."* (Bkz: **O. Nûri Lermioğlu**- Halkın İstemediği İnkılap: Meşrûtiyet, İstanbul, 1976, sh: 26 vd.)

"Yeni Osmanlılar" adıyla zümreleşmiş (1865), bilâhare Batılılar'ın isimlendirişi ile **"Jön Türk"** (Genç Türk) adını benimseyen bu zümre, daha sonra da **"İttihad ve Terakkî"** cemiyeti hâlinde taazzuv etmişti ki, Genç Osmanlılar'dan itibaren bu harekete taraftar olanların kâffesi **"mason"** ve binnetice **"Yahudi güdümlü"** idiler.[455]

---

455 Bu gerçeği, muâsır bir Türk yazarı şöyle anlatmaktadır: *"Yahudi heyetinin, **II. Wilhelm** tarafından desteklenen yurt talebini reddetmesi, yani **Herzl**'i atlatması gerçekten **Abdülhamid**'in de bizzat sezdiği gibi "Yıldız"ın düşmanlarını çok kuvvetlendirdi. Çünkü Yahudiler sistemli çalışmayı bilen adamlardı ve böyle bir çalışmayı muvaffak edebilecek pek çok kuvvetlere mâlik bulunuyorlardı. Para onlarda idi. Milletler arası ticâret münâsebetlerinin en önemlileri kontrolleri altında idi. Avrupa basını ellerinde idi. Dünya umûmî efkârında diledikleri anda diledikleri fırtınayı koparabiliyorlardı. Dünya'da doğan yeni sebepler yüzünden beliren yeni yeni ittifak kombinezonları ve anlaşmalarla devletlerarası münâsebetlerin, Avrupa muvâzenesinin kökünden sarsılmak üzere olduğu bir devir başlıyordu. Yıllardan beri oynadığı, dış politika alanında **Abdülhamid**'i yaya bırakmak, bir çok bakımlardan artık mümkün sayılabilirdi.*

*Önce Dünya basınını harekete getirdiler. Sonra Osmanlı topluluğunda **Abdülhamid** aleyhine mevcud bütün şartları birleştirme yoluna girdiler. O ana kadar tamamıyla başı bozuk bir hareket olan Meşrûtiyetçilik birden bire disiplinli bir saldırı hâlini almaya başladı. Osmanlılığın kozmopolit havası içinde yetişmiş olan **Abdülhamid** düşmanlarını, hedefe doğru yan yana yürütmek güç olmadı. Bu kozmopolitleri, bir kozmopolit kurul pekâlâ birleştirebilirdi. Osmanlı İmparatorluğu'na en yakın mason karargâhı olan İtalyan **"Maşrik-i âzamı"** bu birleştirme ve kaynaştırma vazifesini üzerine aldı. **"Macedonia Risorta"** ve **"Labor et Lux"** İtalyan localarının, bilhassa Selânik'teki **Risorta**'nın oynadığı roller çok dikkate değer. Paris'te ve Cenevre'de dolaşan hürriyetçileri Fransız maşrık-ı âzamı **"himâye"**-si altına alırken İtalya'ya (Floransa) bağlı localar, Osmanlı memleketinde öteden beri hilâfet düşmanlığı ile şöhret salmış ve müsâmâha, eşitlik, hürriyet aramış bazı eski kurulların ileri gelenleri ile temasa girdiler: Yani Bektâşîler, Melâmiler, Mevlevîlerle kaynaştılar. Kısa bir zamanda Mevlevî, Melâmî ve Bektâşî olan bir çok vezirler, bir-iki müşir (mareşal), elçilerden üç-beşi, sayısız hâkim, avukat, muharrir, şâir ve muallim masonluğu da kabul ettiler. Mesela Selanik'teki "Vatan ve Hürriyet" Cemiyeti'nin ilk üyelerinden olan meşhur **Bursalı Tâhir** Melâmî idi. **Şeyhülislâm Hayri Efendi** (Ürgüplü), **Şeyhülislâm Musa Kâzım Efendi**, filozof **Rıza Tevfik**, **Kâzım Nâmi Beyler** hem*

Çeşitli hatıratlarda yer alan yemin şekilleri bunu açıkça göstermektedir.[456]

---

mason, hem Bektâşî idiler. ***Talat Paşa*** *masondu ve bal gibi Bektâşî idi.* ***Süleyman Askerî, Vehip Paşa, Mülâzım Âtıf*** *(**Şemsi Paşa**'yı vuran), Resneli* ***Kolağası Niyazî, Binbaşı Eyüp Sabri (Ohri)****, Üsküp'te* ***Albay Gâlip*** *(sonradan paşa),* ***Köprülü****'nün meşhur* ***Süleyman Ağası*** *ve daha diğerleri,* ***Avni Bey (paşa)****, Gevgili'de* ***Ömer Fevzi Mardin****, hem Bektâşî ve hem masondular. Drama ve Kavala teşkîlâtını kuranlardan* ***Hüseyin Paşazâde Nazif Süleyman, Âgâh, Rıza, Tâhir Paşazâde Mahmud Beyler*** *masondular.* ***Talat (Paşa) Bey****'i Bektâşiliğe ve masonluğa sokan Nazif Süleyman Bey'dir. Edirne teşkîlâtını kuranlar da* ***İsmet (İnönü), Kâzım Karabekir (Paşa), Seyfi Bey (Paşa)****, ve* ***Hüseyin Kadri*** *oldular.* ***Seyfi Paşa*** *ile* ***Kâzım Karabekir*** *hem mason, hem Bektâşî idiler. Gariptir ki, sonradan İttihad ve Terakkî tarafından önemli mevkîlere yükseltilecek olanlardan biri, meselâ şu meşhur eski polis umum müdürü* ***Azmi Bey****, 22-23 Temmuz 1908 gecesine kadar* ***Abdülhamid****'in baş jurnalcisi olarak Drama'da müstantik muâvini (sorgu yargıç yardımcısı) idi. Gene sonradan müthiş İttihadçı (!) diye şöhret salan* ***Tahsin Uzer*** *(vâli ve meb'us) de o sırada Drama'ya bağlı Pursisan nâhiyesi müdürü ve buz gibi saraycı idi.*

Görülüyor ki Masonluk, yalnız memleket dışındaki gayretleri bir merkez etrafında birleştirmekle kalmamış, memleket içindeki saray düşmanı kurulları da bir ***"Mukaddes İttifak"****a teşvik etmiştir. Bununla beraber Türk, Arap, Rum, Bulgar, Ermeni, Yahudi, Kürt... bütün kurullar yalnız* ***Abdülhamid****'in devrilmesi için birleştirilmemişlerdir; yoksa Floransa maşrik-i âzamı,* ***Abdülhamid****'e karşı birlik kurarken* ***Abdülhamid****'in devrilmesinden sonra bütün bu millî gurupları ayrı ayrı iftirakçılığa da teşvik etmekten geri durmamıştır. Meselâ Birinci Dünya Harbi'nde Âliye Dîvân-ı Harbi'nin astırdığı Sûriye ihtilâlcileri* ***Abdülhamid Zöhravî Efendi, Azimzâdeler, Arslanoğulları*** *hep masondular. Meselâ geçenlerde fecî bir sûrette yok edilen Arap ihtilâlci* ***Nuri es-Said (Abdülhamid*** *devri yüzbaşısı) masondu. Meselâ Hâşimî Hanedânı'nı kuran Mekke emîri* ***Hüseyin*** *ve üç oğlu (****Faysal, Ali*** *ve* ***Abdullah****) masondular. Meselâ Makedonya ihtilâlcileri* ***Sandanski*** *ve* ***Paniça*** *masondular. Ve Dünya masonluğu hemen üçüncü orduya el attı."* (**Nizameddin Nazif Tepedelenlioğlu**, a.g.e., sh. 58 vd.)

456 "... beni bir odaya soktular; burası fakir bir gezginci tiyatro sahnesi, yahut bir mason locasının çocukça yapılmış bir taklidi gibiydi. Burasını tasvir edemeyeceğim, yalnız buraya girer girmez: "Ne tuhaf!... Buna neden lüzum görmüşler?" diye düşündüm ve itiraf ederim bu gülünç tertipten gelen bir tesirle asıl gayenin büyüklüğü ehemmiyetli bir ölçüde çökmüş oldu. Sonra yüzü bir maske, üstü

Bu sonuncu isimle teşkîlâtlanmaları 1890 yılından **Dr. Abdullah Cevdet**, **İshak Sükûtî** ve **İbrahim Temo**, **Konyalı Hikmet Emin** ve **Kafkasyalı Mehmed Reşid** tarafından gerçekleştirilmiştir. Bunlardan **Mehmed Reşid** tarafından yazılıp **"Cevri Müellif"** imzâsıyla Mısır'da 1909 yılında basılmış olan **"İnkılab Niçin ve Nasıl Oldu?!"** isimli risâlede İttihad ve Terakkî Cemiyeti'nin nüvesini teşkil eden ilk hareket şöyle anlatılmaktadır:

"İstibdad aleyhinde faaliyete başlamak üzere vücûda gelen ilk teşebbüs, Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye'de vücud bulmuştur. Muhtelif memleketlerde doğmuş beş talebe, beş samimî arkadaş 1304/1887 senesinden beri hükümetin sû-i muâmelâtını, halkın istibdad altında inlediğini görmüşler, hissetmişler, fenalığın padişahta mı, yoksa mukarriblerinde mi olduğu husûsunu bir sene tahkik ve muhakeme etmişler. Nihayet vüzzar ve mukaribînin seyyiâttan (yakınlarının kötülüklerinden) hissedar olmalarıyla bebaber, onları intihab eden Padişah'ın her hâlde mes'ûl-i hakikî olduğuna şüpheleri kalmamış. Bunlara karşı hareket etmek üzere bir cemiyet-i hafiye teşkiline karar vermişler. ***Konyalı Hikmet Emin, Diyarbekirli İshak Sukutî, Ohrili İbrahim Edhem (Temu), Arapgirli Abdullah Cevdet, Kafkasyalı Mehmed Reşid*** *adını taşıyan bu beş kafadar, 1305 Mayıs'ının 21. günü gurubdan takriben bir saat sonra Mekteb-i Tıbbiyye'nin hamamı önündeki odun yığınları üzerinde ictimâ ederek vatan istikbalinin parlak bir yarını olduğunu tebşir eden bir mehtap altında birkaç sene sonra İttihat ve Terakkî adını alan İttihad-ı Osmanî Cemiyeti'nin temelini atmışlardır."* Dünyadan habersiz bu beş çocuk,

---

başı kara bir elbise ile örtülmüş, sesini değiştiren, fakat ne kadar değiştirilmiş olsa yine Serez'li, Manastır'lı, yahut Selânik'li olduğu anlaşılan bir zat, belki bence pek tanılan bir zat, bana bir küçük nutuk söyledi. Bu sahne koyucusunun halile o kadar meşguldüm ki söylenen şeyleri takip ettim mi bilmiyorum, fakat bunların esasını kestirmek zor değildi, ve esasa zaten sadıktım. Bu merasim bir yeminle bitti." (Hâlid Ziya Uşaklıgil, Kırk Yıl, İstanbul 1969, sh. 624.

"tedrîcen daire-i muarefelerinde bulunanları irşad etmek, devletin takip ettiği tarik-i inkırazı anlatmak(!); mes'ûl-i hakikîyi teşhir etmek, vatan ve milleti içinde bulunduğu mevki-i hatarnâkten kurtarmak hususunda hiçbir fedakârlıktan kaçınmamak, ihvanı ele vermemek üzere yemin etmişlerdir."[457]

Diğer bir kurucu olan **İbrahim Temo**'nun anlattıkları da -aşağı yukarı- aynı mâhiyettedir:

*"Sarayburnu'nda şimdiki imarât-ı askeriyeye tahsis olunan Gülhâne Mektebi adını alan, eski Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye'de bir teneffüs saati esnasında o vakitlerde mevcud olan Hilâl-i Ahmer (Kızılay) barakaları karşısındaki ağaçlar altında elimde kitap dolaşırken **İshak Sukûtî** yanıma sokuldu; yeni bir şeyler olup olmadığını sordu. Ben:*

"-Gel arkadaş, düşündüklerimi sana biraz anlatayım. Aziz vatanın bugünkü durumu ve idare tarzıyla yok olup gideceğini hepimiz biliyoruz. Bu hususta her vakit ve hemen her serbest saatlerimizde birbirimizle dertleşip duruyoruz. Fakat bu tehlikenin giderilmesi için bir çare düşünüp bulamıyoruz. Bence böyle kuru mülâhazalar ve mütalâalardan dert yanacağımıza faaliyete geçmek lâzımdır.'

İshak:

"-Ne gibi bir faaliyete?"

Ben:

"-Bir cemiyet hâlinde çalışmakla..."

İshak:

"-Güzel ama, sen kime itimad edip de böyle tehlikeli bir işe teşebbüs etmemizi düşünüyorsun?"

Ben:

*"-Evvelâ sen, bir; (koğuştan çıkıp bize doğru gelmekte olan **Mehmed Reşîd**'i göstererek), bu da iki, olduk üç. İşte bir cemiyet başladı demektir."*

Mehmed Reşid**'e işaret ederek yanımıza çağırdık. Fikrimizi açtık. Bu sıra, o zaman çok sofu olan **Abdullah

457 a.g.e.'den nakden **Ziya Nur**- a.g.e., sh. 45 vd.

***Cevdet** ikindi namazını kılarak mektebin camisinden çıkıp yanımıza gelince:*

"Alınız, bir de dördüncü..." dedim."[458]

Demek ki, bilâhare hayatı boyunca İslâm düşmanlığı edecek olan **Abdullah Cevdet**, o zamanlar namaz bile kılıyormuş.

İttihad ve Terakkî'nin kuruluşu hakkında çeşitli rivâyetler olmakla beraber Askerî Tıbbiye'deki bu ilk hareket hakkında ittifak vardır. Cemiyet tâkibâta uğrayıp faaliyetini tâtil edince yeniden –bir nevî- kuruluş hareketleri olduğu anlaşılmaktadır.[459] Bu ilk hareketin fikrî zemini **Abdülhamid** aleyhtarlığını bir fitne kazanı hâlinde kaynatan Yahudi (mason), Ermeni ve yerli gâfiller işbirliğidir.

Gerçekten saltanatının ikinci yılında arka arkaya iki ihtilâl ve suikasd[460] hareketi ile karşı karşıya kalmış olan **Sultan II. Abdülhamid** başlangıçtaki demokratik tavrını değiştirerek devlet işlerini sıkı bir kontrol altına almaya mecbur kalmıştı. Siyonist güdümlü muhâliflerin **"istibdad"** diyerek dillerine doladıkları bu tavır, ülke bütünlüğünü koruyabilmek için mümkün olan yegâne çâreydi. Bahsi geçen ihtilâl teşebbüslerinin birinin **"Ali Suâvî Vak'ası"**, diğerinin ise **"Aziz Bey-Skaliyeri İhtilâl Teşebbüsü"** olduğu mâlumdur.

Bunlardan **Aziz Bey-Skaliyeri** ihtilâl teşebbüsü, **Sultan V. Murad**'ın ikinci kâtibi **Hacı Hüsnü Bey**'in[461]

---

458 **İbrahim Temo**'nun İttihad ve Terakkî Anıları, İstanbul, 1987, s. 13-14; ayrıca bkz: "**Ethem Ruhi-** Balkan'ın Hatıralarından İttihatçıların Temelini Atanlar", Yakın Tarihimiz, c. 2, yıl: 1961, s. 366-367.

459 **Kâzım Karabekir**, Rumeli'de kendisinin böyle bir kuruluşu gerçekleştirdiğini anlatmaktadır. Bkz: **Kâzım Karabekir**- İttihad ve Terakkî Neden Kuruldu? Nasıl Kuruldu ve nasıl İdâre Olundu?, İstanbul, 1982, sh:

460 "Komitenin (**Aziz Bey-İskalyeri** Komitesi) tasavvurlarını arasında **Sultan II. Abdülhamid**'e süikast yapmak da vardı. Bu tehlikeli işi **Dr. Âgâh Bey** kabul etmiş görünüyordu." (**A. Bedevî Kuran**- a.g.e., sh. 141)

461 Bu **Hacı Hüsnü Bey**, 1908'de II. Meşrûtiyet'in îlânı üzerine

ihbarı üzerine önlenmişse de, elebaşı **Skaliyeri** bütün muhâbere evrâkı ile kaçmış olmasına rağmen, bu teşebbüsün iç ve dış bütün masonik bağları ortaya konulmuştur. Bu komitenin elebaşlarından olan **Ali Şefkatî** de kaçmaya muvaffak olmuş ve Karbonari masonlarının himâyesi ile Napoli'de yerleşerek **"İstikbal"** adında bir gazete çıkarmaya başlamıştır. Jön Türkler'in yurt dışında çıkardıkları ilk gazete budur. Bilâhare adetleri 118'e kadar yükselen ve resmî ifadelerde **"evrâk-ı muzırra"** olarak anılan, Cenevre, Paris, Londra ve Mısır gibi yerlerde yayınlanan bu gazetelerin sahiplerinin hepsini de -aldatılmış olsalar da- idealist saymak mümkün değildir. Muâsır bir tarihçi onları şöyle değerlendirmektedir:

"Jön-Türkler çıkardıkları gazeteleri de müzayede mevzuu yapmaktadırlar. Hattâ memlekette kendilerine taraftar olanlarda bile "parasız kalan yahut ziyadece paraya ihtiyacı olanın gazete çıkardığı 5-10 mangır alarak bir kenara çekildiği" kanaati kökleşmiştir. Birbirlerine yazdıkları mektuplarda dahî ***Ahmed Rıza***, ***Sükûtî***, ***Murad*** *ve* ***Abdullah Cevdet****'in müzayedecilik yaptıkları, para aldıkları, zaman zaman satıldıkları şikâyet mevzuu yapılmıştır. Nitekim İttihat ve Terakkî'nin Paris şubesince âzâlarından birine gönderilen mektupta "İçtihadın defâatle saraya satıldığı,* ***A. Cevdet****'in sefil, adi ve rezil olduğunun herkesçe bilindiği" ifade edilmiştir. Yine* ***Avran Galanti****'nin Küçük Türk Tetebbular gibi garip bir isim taşıyan kitabı ile* ***S. Nüzhet****'in Jön-Türk gazeteleri hakkındaki makalesinde 118 kadar varak pâre sayılmakta, tesbit edilebilenlerin bundan ibaret olduğu söylenmektedir. Gazete adedinin bu kadar fazla oluşunun sebebi, birkaç nüsha satışa hazırlık yapmak ve pazarlığa oturup para sızdırmak maksadına mâtuf görülmektedir. Aynı isimli gazeteler, muhtelif aralıklarla defalarca çıkarıldığı gibi, bir adamın birbiri ardı sıra 5-6 gazete dahî çıkardığı*

---

sürgünden -bir gösteri eseri olarak- boynunda zincirlerle İstanbul'a dönen **Avnullâh el-Kâzımî**'nin babasıdır.

*görülmektedir. Bunlardan **Derviş Hima**'nın çıkardığı Arnavutluk, **Bedirhan Paşazâde Abdurrahman**'ın çıkardığı Kürdistan gibileri açıkça bölücülük ve iftiracılık yapmaktadır. **A. Galanti**, Kahire'de neşredilmekte olan Kanun-i Esasî Gazetesi sahibi **Rodoslu Cemal Efendi**'nin varis bırakmadan vefat ettiğini, bunu üzerine Mısır Kadısı'nın idarehâneyi mühürlediğini, oradaki evrakta pek çok isim ele geçirebileceği endişesiyle titreyip İngiliz Fevkalâde Komiseri **Cromer**'e müracaat ettiklerini, onun da matbaayı açtırarak evrakı aldığını yazmaktadır. Bunun sebebinin bazı mahfillerce, İngiltere'nin hürriyete olan aşkı ile izah edildiğini, hâlbuki hiç de öyle olmadığını söyleyen "Müdâhale, Mısır'da pek ziyade sevilen **Abdülhamid**'i Mısırlılara karşı nüfuzsuz, kudretsiz ve ehemmiyetsiz göstermeye mâtuf idi; o zaman Türkiye'nin Mısır üzerindeki hukuk-i hükümrânîsinden idi. Bütün Mısır memleketi mahkeme-i şer'iye reisi olan Mısır Kadısı'nın irade-i seniyye ile nasb ve tayin meselesi idi... Lâkin İngiltere'nin bu hareketi bir aksülamelin tevlidine ve Mısırlıların daha büyük bir kuvvetle Türkiye'ye bağlanmalarına yaradı." demektedir."*[462]

Bu para sızdırmak maksadıyla Batı'da neşriyat yapanlardan biri de Londra'da daha önce **Namık Kemal**'in çıkardığı **"Hürriyet"**i yayınlayan **Selim Fâris**'tir.[463]

Hatta Batı'daki ilk muhâlif gazeteci **Ali Şefkatî** için bile böyle bir iddia[464] mevcuddur:

"Hâriçte intişar eden bu gazetelerin mündericâtı henüz teşkilâtsız bulunan dâhilde büyük bir tesir yapmamakla beraber memleketin durumu hakkında halk arasında başlayan şikâyetçi hasbihâlleri besliyor ve

---

462 **Ziya Nur**- a.g.e., sh. 68.

463 **Ahmed Bedevî Kuran**- a.g.e., sh. 148.

464 *"**Ali Şefkatî Bey**'in Avrupa'daki hayatı hakkında mufassal mâlûmâta sahip değiliz. Yalnız **Sultan Abdülhamid**'in emriyle Mısır Hidivi **İsmail Paşa**'nın **Ali Şefkatî Bey**'e her ay elli altın lira gönderdiğini Zaptiye Nâzırı **Hüseyin Kâzım Paşa**'dan naklen Bay **Mithat Cemal Kuntay «Namık Kemal»** isimli eserin 346. sayfasında yazmaktadır."* (**Ahmed Bedevî Kuran**- a.g.e. sh: 144)

*hükümet aleyhtarı cereyanı kuvvetlendiriyordu. Hâriçteki bu neşriyata dâhilde **Namık Kemal**'in «**İbret**», **Ebuzziya Tevfik** ve **Recâizâde Ekrem Beyler**'in «**Tasvîr-i Efkâr**» ve diğer gazetelerde imzalı veya müstear namlarla çıkan yazıları inzimam ediyor. İmkân nisbetinde halkın zihnini meşrutiyet ve hürriyet vadisine imâleye yardım eyliyordu. Hâriç ve dâhilde gizli ve aşikâr cereyan eden bu faaliyet devam ederken, **Sultan Abdülhamid** de saltanatını rakipsiz bir hâle getirmek ve mutlakıyeti arzusu veçhile tam bir şekilde tesis eylemek için birtakım tedbirlere baş vurmaktan hâlî kalmıyordu."*[465]

Bu evrâk-ı muzırra; gizli gizli yurda sokuluyor, hem yukarıda ifade edildiği gibi bir taraftan içerdeki ehl-i kalemi cesaretlendiriyor ve diğer taraftan da yeni yetişen gençleri zehirliyordu:

*"İttihat ve Terakkî Cemiyet kurulduğu sırada Avrupa ile muhabere Galata'daki Fransız postahânesinde **Toustin Paşa** delâletiyle yapılıyordu. Harbiye Mektebi muallimlerinden bulunan bu Türk muhibbi, aynı mekteb muallimlerinden **Çürüksulu Ahmed Bey**'in (**Paşa**) ricasına tebean (uyarak) mektub ve gazeteleri Fransız postahanesinden alır ve **Ahmed Bey**'e teslim ederdi. Kendisinin ecnebî bulunması nazar-ı dikkati celbetmeden bu tavussutun ifasını kolaylaştırıyordu. Bu tehlikeli işi sonradan firarlarından evvel Tıbbiyye'den **Rauf Ahmed, Arif** ve **Nuri Ahmed Beyler** deruhde etmişlerdir. Bu fedakârlar (!), aldıkları evrâkı, postahane yakınında bulunan **Okçu Musa** Câmii avlusunda aralarında taksim eder ve alâkadar teşekküllere tevzî vazifesini yerine getirirlerdi. Hattâ bu gençler Fâtih Medreseleri pencerelerinden gazete ve sâir evrak-ı matbua atmakta da meleke peyda etmişlerdir. Gazete tevziâtında en çok faaliyet gösterenlerden biri de askerî inşaat dairesi mümeyyizlerinden **Hıfzı Bey**'di."*[466]

---

465 a.y.
466 **Ahmed Bedevî Kuran**- a.g.e., sh. 158.

İşte bu faaliyetler sonucu[467] yukarıda ifade edilmiş olduğu üzere İttihad ve Terakkî Cemiyeti'nin Askerî Tıbbiye Talebeleri tarafından **"İttihad-ı Osmânî"** adıyla ilk adımı atılmıştır. (1889)

*"İki sene sonra yüzü tecavüz etmişler, âzadan **İbrahim Edhem**'in teklifi üzerine Edirnekapısı hâricinde **Arnavut Aloş Ağa**'nın isticârında bulunan (pîrleri) **Midhat Paşa**'nın bağında 9 kişilik bir ictimâ yapmışlar*[468]*, bir*

---

467 *"**İshak Sükûtî** bana o sıralarda ecnebî postalarıyla Londra'dan gelen Acem hürriyetçilerinin yayınladıkları gazeteleri **Ali Şefkatî**'nin eserlerini verir ve emin olduğumuz talebeye gizlice okuturduk.*

Mektebin aynı çatısı altında okuyan idadî askerî talebesine vererek uyandırırdık.

Üç sene zarfında fikirler hayli uyandı ve idare-i Hamidiye'ye karşı dehşetli bir hareket-i fikriye ve zemin hazırlandı." (**İbrahim Temo**- a.g.e., sh: 9)

468 **İbrahim Temo**, bu toplantıdaki sayıyı 12 olarak göstermekte (İbrahim Temo- a.g.e., sh. 16) ve:

*"**Ali Rüşdi Efendi** hepimizden yaşlı ve sarıklı olduğu için reis, **Şerafeddin (Mağmumî)** zabıt kâtibi, **Asaf Derviş** kasadar olarak ayrıldılar. Ben ise kullanılacak sıra numaralarının 1/1 servisi başı oldum.*

*Millî ve gizli cemiyetin bu ilk toplantısında bazı kararlar alınacağı ve özellikle millî gizli cemiyete kimlerin kabul edileceğine dair müzakere cereyan etti. Ben güvenilir ve iyi durumu olan her Osmanlı'nın din ve millet ayrımı yapmaksızın kabul edilmesinin taraftarı idim. **Giritli Muharrem**, İslâm olmayan kişilerin kabul edilmemesi tezini ileri sürmüş ise de, bu fikir reddolunarak iş görebilecek ve itimat edilecek her Osmanlı'nın gayet ihtiyatkârâne ve her türlü tecrübeden geçirilerek kabulü cihetine karar verildi.*

*Toplantılardaki müzakerelerin notalarını zapt ve kaydı işi **Şerafeddin Mağmumî** ve **İshak Sükûtî**'ye havale olundu.*

***"İnciraltı"** ictimâı ismini verdiğimiz bu çukurda güveç yiyerek müzakereye devam ederken kemal-i sadakatle hizmet eden **Aluş Ağa** beni bir kenara çekerek:*

*"-Merak etmeyiniz; konuşmanıza devam ediniz. Anladım, bu bir rakı muhabbeti değildir. Ben pek genç iken **Sultan Aziz**'in hal'i için toplanan paşaların toplantısına benzer bir görüşme yapıyorsunuz. Allah muvaffak etsin." dedi.*

Ben:

*"-Yok be **Aluş Ağa**, bu öyle bir şey değil. Aramızda hocaefendi olduğu için rakı âlemini saklamak fikriyle böyle gizli gizli konuşuyoruz."*

nizamnâme-i dâhilî kaleme alınması ianenin muntazam cem'i, âzanın deftere kaydı, numara verilmesi" gibi işleri kararlaştırmışlardı. Çok korkulduğu için iki âza bir mürşidden ibaret şubeler (hücre: sellül) tarzında genişlemeyi kararlaştırmışlardır."

*"Dört sene sonra Mekteb-i Tıbbiye'nin bir çok talebesi cemiyete dâhil olmuş; hâriçteki mevcutla birlikte yekün 900 âzayı bulmuştur. Cemiyet **Zeki Paşa**'nın Mekteb Nâzırlığında bir tehlike geçirmiş, ihbar üzerine bazı âza taht-ı istintâka alınmış ve mahkûm olmuşsa da hükûmet-i müstebîde mekteb çocuklarındaki fikr-i hürriyetin ciddî olmasına inanmadığı için bunları affetmiştir. Cemiyet 1310'dan itibaren yeni bir faaliyete girmiş, evvelâ **Ahmed Verdanî (Arap)** sonra da **Nazım (Dr.)** ve **Ali Zühdî**'yi Avrupa'ya göndermiş. Bunlar **Ahmed Rıza** ile konuşmuşlar ve onu cemiyete dâhil etmişlerdir. **Ahmed Rıza**'nın teklifiyle cemiyetin ünvanı «**Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti**» şeklini almıştır."*

1889 yılında **Ahmed Rıza**'nın Büyük Fransız İhtilâli'nin yüzüncü yıldönümü vesîlesiyle Paris'e gidip orada yerleşmesi muhalif gazetelere yazılar yazması, bilâhare de cemiyetin Paris Şûbesi Başkanlığını ele geçirerek Meşveret'i yayınlamaya başlamasıyla Jön Türk hareketinde bir hızlanma müşâhede edildi.

b- Jön Türklerin Gaflet ve İhânetleri

aa- Birinci Jön Türk Kongresi

Batıdaki Jön Türkler arasında ilk ihtilâf ve ayrılık 1895 yılında **Mizancı Murad Bey**'in **Sultan II. Abdülhamid**'e sunduğu lâyihalara bir cevap ver-

---

dedim.

O:

*"-Bırak be **Edhem Efendi**. Ben de eski bir komitacıyım. Bu gibi şeyleri anlarım!" cevabını verdi.*

*Koca kurt Arnavut hürriyet ilânından sonra «**İttihat ve Terakkî**» adlı piyesi Tıbbiyeliler oynadıkları gece sahneye o eski pejmürde elbiseleriyle çıktığı saate kadar bu toplantının sırrını kimseye söylemediğini öğrendim, bunun sadakatine hayret ettik."* demektedir. (**İbrahim Temo**- a.g.e., sh: 16 vd.)

ilmemesi üzerine kaçıp önce Mısır'a, ardından da 1896 Mayıs'ında Paris'e gelmesiyle zuhûr etmiştir Şöyle ki:

Ahmed Rıza Bey'in bazı hareketlerinden rahatsız olan Jön Türkler, O'nu cemiyetin Paris şûbesi başkanlığından düşürerek yerine **Mizancı Murad Bey**'i geçirdiler. Daha önce Mısır'a gitmiş olan **Murad Bey** için oradaki Jön Türklere mektup yazan **Ahmed Rıza Bey**, kendisine güvenmemelerini bildirmişti.

Bu değişiklik riyâsete alışmış olan **Ahmed Rıza Bey**'i rahatsız etti. Cemiyetin parasıyla çıkan ve O'nun nâşir-i efkârı olan Meşveret'i şahsî malı imiş gibi kullanmaya başladı. O tarihte Cenevre'de de bir gurup Jön Türk vardı. Bunların nâşir-i efkârı **"Osmanlı"** gazetesiydi. **Murad Bey** bunlarla tanışmak ve **"Mizan"**ı orada çıkarmak için Cenevre'ye gitti. Aynı şekilde Mısır'da da bir grup Jön Türk vardı. Onların nâşir-i efkârı da **"Kanun-i Esâsî"** idi. **Murad Bey** bunlarla daha önce tanışıp görüşmüştü.

O'nun gaybûbetinden istifade eden **Ahmed Rıza Bey**, önce müstakil harekete başlamış, sonra da cemiyetle alâkasını kesmişti.

Bu ihtilâfları günü gününe takip eden **Sultan II. Abdülhamid**, çok güvendiği bir kimse olan **Tüfekçibaşı Ahmed Celâleddin Paşa**'yı bir nasihatçı olarak Avrupa'ya gönderdi.

1897'de Teselya Harbi'ni kazanmış olan **Sultan II. Abdülhamid**'in itibarı o sırada en yüksek seviyede idi.

Ahmed Celâleddin Paşa'nın temasları neticesinde **Murad Bey**, bazı kayıt ve şartlarla dönmeye râzı olmuş ve dönmüşse de Damad **Mahmud Celâleddin Paşa**, Padişah'a karşı küstahlığını arttırmıştır.

Bu anlaşma sebebiyle Cenevre'deki **"Mizan"** kapanmış, **İshak Sükûtî** Roma, **Abdullah Cevdet** Viyana sefârethânelerinde vazife almış, **Çürüksulu Ahmed Bey** ise Belgrat ateşemiliteri olmuştur. **Şefik Bey** Bükreş, **Ali Kemal Bey** Brüksel, **Ahmed Rauf Bey** ise Atina büyükelçiliklerinde vazifelendirilmişlerdir.

Şerafeddin Mağmûmî gibi bazıları da tahsisat alıp talebeliklerine devam etmek istemişlerdir. O sırada Fizan sürgünleri de anlaşma gereği olarak Trablusgarb'a getirildi ve vilâyet dâhilinde serbest bırakıldılar.[469] Böylece **"Şeref Vapuru"** ile sürgüne gönderildiklerinden dolayı **"Şeref Kurbanları"** adı verilen bu Jön Türkler de nisbî bir serbestî elde ettiler.

Ahmed Rıza dönmeyi ve sefâretlerde vazife almayı reddedenlerdendi. Artık Paris'te meydan O'na ve **Prens Sabahaddin**'e kalmış demekti. Çünkü bu teşebbüsten hemen sonra (1899'da) babası **Mahmud Celâleddin Paşa** ile birlikte kaçıp Paris'e gelmişti.

*"**Sultan Abdülhamid** nâmına yapılan vaad hilâfına **Murad Bey**'in İstanbul'a muvasalatı sırasında Taşkışla'da mahpus tutulan 78 inkılâpçı genç, evvelce işaret edildiği gibi, «**Şeref Vapuru**»yla Trablusgarp'a gönderilmiş ve uyuşma hükümleri saray tarafından bu sûretle bozulmuştu. Bunun üzerine Avrupa'da kalan ve hattâ sefaretlerde memuriyet alan «**Jön-Türk**»lerden bazıları tekrar faaliyete geçmişlerdi. Şunu da işaret etmek isterim ki, **Ahmed Rıza Bey** ve bir iki arkadaşı bu anlaşmalara hiçbir alâka göstermemişler ve müzâkereye girişmek lüzûmunu bile hissetmemişlerdir."* [470]

Burada **Sultan II. Abdülhamid**'i bir çok sebeple ve bu arada etrafındakilere duyduğu güvensizlik sebebiyle tenkid edenlerin kulaklarını çınlatacak bir gerçeğe temas edelim:

Padişah'ın en güvendiği bir kimse olan ve hatta süt kardeşi bulunan **Ahmed Celâleddin Paşa**, **"serhafiye"** veya **"Tüfekçibaşı"** nâmıyla mâruf olarak Jön Türkleri ikna edip yurda döndürmek üzere Avrupa'ya gönderilmişken, bir müddet sonra cephe değiştirip muhâlifler safına geçmiştir.

İnanılmaz bir sûrette 1904 yılında yanına **Diran Kelekyan Efendi** adında bir Ermeni'yi de alarak, bir

---

469 **Ahmed Bedevî Kuran**- a.g.e., sh: 196.
470 **Ahmed Bedevî Kuran**- a.g.e., sh: 201.

ecnebî gemisiyle İstanbul'dan firar etmiş, önce Korfu'ya oradan da Mısır'a giderek oradaki Jön Türklere intikal etmiştir. Burada **Dr. Nihat Reşad**'la birlikte Paris'e gitmiştir.

Ahmed Celâleddin Paşa, Mısır Hidivi **İsmail Paşa**'nın damadı olması sebebiyle zengindi. Karısı **İsmet Hanım**'dan tevârüs ettiği servetle Jön Türkleri desteklemeye başladı ve onların bir nevî **"hâmisi"** durumuna geldi.

Bu kadarla kalmayarak velînîmeti **Sultan II. Abdülhamid**'e karşı bir sûikasd teşebbüsünde dahî bulunmuştur. Bu hususta **Ahmed Bedevî Kuran**:

"Elimde bulunan mektuplardan anladığıma göre, Paşa, Jön Türkler arasında umduğu mevkii alamayınca ***Sultan Abdülhamid*** *istibdâdına karşı kendi başına harekete geçmek lüzumunu hissetmiş ve bu düşünce etrafında bir cemiyet kurmaya tevessül eylemiştir."*[471] demekte ve mevzubahs olan sûikasd için sayfalar dolusu izahat vermekte, bu husustaki yazışma ve faaliyetlerin bir çok vesâikini dercetmiş bulunmaktadır.

Bu sayısız vesâikten **Abdullah Cevdet**'in Cenevre'de kurduğu matbaanın bedelinin bile **Ahmed Celâleddin Paşa** tarafından ödendiği anlaşılmaktadır.

Aynı müellif bu suikasd ve âkıbetini şöyle anlatmaktadır:

"Aynı zamanda sûikasd maksadıyla dâhile fedâî sokmak çarelerine tevessül eylediği ***Dr. Nihat Reşad Bey****'in mektubunda verdiği mufassal izahattan istidlâl olunmaktadır. Bu sûikasd meselesiyle alâkadar olanlar Avrupa'ya firar eden Tıbbiyelilerden* ***Edhem Rûhî Bey****'le* ***Ârif Bey****'di. (****Keçi Ârif****) böyle bir maksadla seyahate çıkan bu iki arkadaştan* ***Edhem Rûhî Bey*** *bazı düşüncelerle, Sadîku'l-müeyyed Paşa'nın Bulgaristan komiserliği zamanında Sofya'da resmî vazife kabul etmiş ve bir müddet sonra da istifa ederek Bulgaristan'da* ***"Balkan Gazetesi"****ni çıkarmıştır.* ***Ârif Bey****, İstanbul'a girmiş ise*

471 **Ahmed Bedevî Kuran**- a.g.e., sh: 377.

de, tâkip edilen gâye temin edilememişti. Bu iki fedâînin gâyesi İstanbul'da bir tedhiş hareketi yaratmaktı. Lâkin bu gizli teşebbüsten Yıldız Sarayı'nın haberdar olması gecikmedi."[472]

Bu gelişmeler üzerine **Ahmed Celâleddin Paşa** hakkında gıyâbî idam hükmü verilmişse de Padişah bunu tasdik etmemiştir. **Ahmed Bedevî Kuran**, Paşa'nın âkıbeti hakkında da şöyle demektedir:

*"Bir de, dikkate şâyân olan diğer bir nokta, müteaddid Jön Türklerin **Ahmed Celâleddin Paşa**'ya yazdıkları arîzalarda cümlesinin kendisinden nakdî muâvenet ve yardım görmekte olduklarının, ifade tarzlarından anlaşılmakta bulunmasıdır.*

Halbuki Paşa'nın bu fedâkârlığına rağmen, İkinci Meşrûtiyet'in ilânından sonra, İstanbul'da sefâlete mâruz kaldığı vakitmuâvenet görenlerden hiçbirisinin, o mürüvvetkâr hakkında yardım mukabelesine teşebbüs etmemesi ve ihtiyaç içinde terk-i hayat eylemesine seyirci kalmalarıdır. Bu, ne acı bir nankörlüktür!.."[473]

Ahmed Celâleddin Paşa'nın mâcerasını böylece naklettikten sonra, esas bahsimize dönelim:

Sultan II. Abdülhamid'in yaptığı bu sulh teşebbüsü Jön Türkler arasındaki ihtilâf ve birbirlerine güvensizliği daha da arttırmıştır. Bu durum, **A. Bedevî Kuran**'ın yayınladığı[474] **Ali Kemal Bey**'in **Sultan II. Abdülhamid**'e gönderdiği arîzadan açıkça anlaşılmaktadır. Bu ihtilâfların şiddetini **Dr. Rıza Nur** da şöyle anlatmaktadır:

*"Bu iki takımın Avrupa'daki kavgaları müthiştir. Serhafiye **Ahmed Paşa**, Padişah tarafından bunları afv ettirmek için oraya gitmiştir. O vakit orada bulanan **Doktor Şerafeddin Mağmumî «Tebyîn-i Hakikat»** adlı bir eser yazmıştır ki, bu kavgalara dairdir. Bu, ayrıca bir fasıldır ki, iyi bilen biri müstakil bir esere yazmalıdır.*

472 **Ahmed Bedevî Kuran**- a.g.e., sh: 378.
473 **Ahmed Bedevî Kuran**- a.g.e., sh: 390 vd.
474 **Ahmed Bedevî Kuran**- a.g.e., sh: 206.

Bu zıddiyetin devlet ve millet saadet ve felâketiyle hiçbir münasebeti yoktu, sırf şahsî nefsaniyet ve rekabet bunun âmili idi. Bu yüzden devlet ve millete çok zararlar gelmiş, bir çok canlar yanmıştır."[475]

Damad **Mahmud Celâleddin Paşa**'nın 1899 yılında kaçıp Paris'e gelmesi artık sönmeye yüz tutan Paris'teki Jön Türklüğe yeni bir hız kattı. Aynı yılın Eylül ayında **Midhat Paşa**'nın oğlu **Ali Haydar Bey** de İzmir'den kaçıp Paris'e gelmişti.

Ahmed Celâleddin Paşa, aynı şekilde **Damad Mahmud Celâleddin Paşa**'yı da vatana avdet husûsunda iknâ etmeye çalışmışsa da bundan bir netice hâsıl olmamış, aksine O, Padişah'a edebsizce telgraflar çekmiştir.

4 Şubat 1902 tarihinde **"Ahrâr-ı Osmaniye Kongresi"** adı altında altı gün süren bir kongre topladı. Türk, Kürd, Arap ve Arnavut gibi Müslümanlarla birlikte bir çok rum ve ermeni murahhasının da delege sıfatıyla iştirak ettiği bu kongrede Türk tarihinde ebediyen lânetle anılacak yüz karası birtakım kararlar alınmıştır. Bu kongreye katılan 70 delegenin sadece 47'si türktü. Kongre başkanvekilliklerine de **Sissina** isimli ermeni ile **Sathas** adında bir rum getirilmişti.

Bu kongreye katılan Ermeni murahhaslar eli kanlı **"Taşnak"** ve **"Hınçak"** ermeni ihtilâl komitelerine mensup kimselerdi. Berlin Muâhedenâmesi'nin meşhur 61. maddesi[476] tatbik edilmek şartıyla **Sultan II. Abdülhamid**'e karşı birlikte muhalefet etmek sözü

---

475 **Dr. Rıza Nur**- a.g.e., sh. 224.

476 Bu madde aynen şöyledir:
"Bâbıâli ahâlisi ermeni bulunan eyâlâtta (eyâletlerde) ihtiyâcât-ı mahalliyenin (mahallî ihtiyaçların) icab ettirdiği ıslahatı bilâte'hir (geciktirmeksizin) icrâ ve Ermeniler'in Çerkes ve Kürtlere karşı huzur ve emniyetlerini temin etmeyi taahhüd eder. Ve arasıra bu bâbda ittihaz olunacak tedâbiri (tedbirleri) devletlere tebliğ edeceğinden düvel-i müşârunileyhim (işaret olunan devletler) tedâbir-i mezkûrenin icrâsına nezâret eyleyeceklerdir." (**Mahmud Celâleddin Paşa**- a.g.e., c: II, sh. 257)

verdiklerinden dolayı **Prens Sabahaddin Bey** onlarla birleşmiş bulunuyordu. Hatta onların bu birleşmeye rağmen, giriştikleri tedhiş hareketlerine devam etmeleri bile **Sabahaddin Bey** tarafından kabul olunmuştu.

İsmail Hâmi Bey:

*"**Sabahuddin**, bu propaganda faaliyeti esnasında **Sultan Hamid**'le beraber Türk milletini de itham eden yazılar yazdıktan başka Ermeni dâvâsını müdafaa ederek Avrupa devletlerini müdaheleye davet eden fecî bir makale neşretmekte bile tereddüt etmemiştir: Bu noktalarda bütün menbâlarla vesikalar müttefiktir."*[477] demektedir.

Bu kongrede alınan kararlar şu dört noktada temerküz etmiştir:

1-Berlin Muâhedesi'yle diğer muahedelerin Makedonya ile Şarkî-Anadolu'ya aid ahkâmının diğer vilâyetlere de teşmili sûretiyle tatbikine çalışılacaktır;

2-Bunun neticesi olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun her tarafında mahallî idareler ve millî muhtariyetler teşekkül edecektir;

3-Sultan Hamid'in Makedonya ile Şarkî-Anadolu'da bile tatbik etmediği muhtariyet usûlünün bütün vilâyetlere teşmili için düvel-i muazzamanın fiilî müdahelesi taleb edilecektir.

4-Yalnız neşriyat ve propaganda ile kat'î bir netice alınamayacağından askerî birliklerin de bu ihtilâl hareketine katılmalarının temini için çalışılacaktır.

Bu sonuncu madde, serseri ve dolandırıcı bir arnavut olan **İsmail Kemail**'in ısrarı ile kabul edilmiştir. **Dr. Nâzım**, **Hoca Kadri** ve **Yusuf Akçora** gibi bazı şahıslar buna muhalefet etmişlerdir. Bunun ilk tezâhürü Trablusgarb kumandanı **Recep Paşa**'ya istinad ederek gerçekleştirilmek istenen mâceracı bir ihtilâl teşebbüsü olmuştur. **Recep Paşa**'nın kat'î red cevabı ile bu teşebbüs akamete uğramışsa da[478], daha sonra

---

477 **İ. Hami Danişmend**- a.g.e., sh. 359

478 **Receb Paşa** daha sonra merkeze gelmiş, 9 Ağustos 1908 ta-

İttihad ve Terakkî'nin Selânik'teki Umum Merkezi'nin III. Osmanlı ordusu subaylarını menhus emellerine âlet ettikleri görülecektir.

Ecnebî müdâheleleri muhtıra hâline getirilmiş olan kongre kararlarında şu şekilde ifade edilmiştir: **"İstibdâd-i hâzırı yıkmak ve aydınlığa çıkmak için bize bittesir yardım ediniz!.."** Bu talebin muhatabı, Ermeniler'in teklifiyle onların ilk hâmileri Rusya'ydı. **Sabahaddin Bey**'in teklifi ile buna İngilizler de ilâve olunmuştur.

Ahmed Rıza, Dr. Nâzım, Hoca Kadri Efendi ve **Ali Haydar Midhat** gibi bazı kendisine tâbî olanlarla **Prens Sabahaddin**'i **"vatan hâinliği"** ile itham ederek bu güruhtan ayrılmışlardır.

Bunlar merkeziyetçi ve ecnebî müdâhale aleyhtarı

---

rihinde Padişah tarafından kabul edilmiş ve Harbiye Nâzırı nasbolunmuştur. Mâbeyn Başkâtibi **Cevad Bey** diyor ki:

"Dersaâdete muvasalat etmekle Mâbeyn-i Hümâyun'a gelerek huzur-i şâhâneye kabul buyruldu. Mülâkât haylice uzadı. Müşârunileyh, huzurdan çıktığı vakit müteaccib ve başındaki fesin vaziyeti gayr-i muntazam bir hâlde bulunmakta olmasına nazaran ayak öpmüş olduğuna hükmettim. Müşârunileyhin huzurdan çıkmış olmasını müteâkib Zât-ı Şâhâne beni çağırarak mütebessimâne ve memnûnâne buyurdular ki:

*"-**Receb Paşa** ile uzunca görüştüm. Kendisi arnavuttur. Ben de biraz Arnavutça bilirim. Bana sâdık kalacağına Besa verdi. Kendisiyle musafaha ettik. Saf yürekli bir adam. Allah hayra muvaffak etsin."*

*Yevm-i mezkûrun ertesi günü ahîren rütbesi hasbe't-tensikat miralaylığa tenzil edilen **Pertev Paşa**, kemâl-i telaş ile nezdime gelerek Harbiye Nâzırı **Receb Paşa**'nın daire-i askeriyede fücʼeten vefat ettiğini ifade eyledi. Hemen arz eyledim. Zât-ı Hümâyunları fevkalâde müteaccib ve müteessir olarak bir müddet teennîden sonra:*

*"-Başkâtip, **Receb Paşa**'yı benim düşmanlarım zehirlediler. Bunda hiç şüphe etme. Çünkü bu adam, şimdiye kadar benim aleyhimde idi. Ve buraya getirilişi de bir hüsn-i niyete mübteni değildi. Ancak ben kendisi ile görüştüm. Birbirimize söz verdik. Bana sâdık kalacağına yemin etti. Besa verdi. Binâenaleyh benim hakkımda tebdil-i fikr ü niyet eyledi. Bu hâl, benim düşmanlarımın işine gelmedi. Bîçâre adamı ortadan kaldırdılar. Hakîkaten çok teessüf ettim. Şimdi telgrafla teessüfümüzü sadrazama yaz!.." buyurdular.* (**Ali Cevad Bey**'in Fezlekesi- sh: 10 vd.)

olarak İttihad ve Terakkî bayrağı altında yollarına devam etmişler, Meşveret, Şûra-yı Ümmet, Osmanlı gibi ellerindeki gazetelerle propagandalarını sürdürmüşlerdir.

Prens Sabahaddin ise kendisine bağlı olan Jön Türklerle **"Teşebbüs-i Şahsî ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti"**ni kurdu.

Bu, Birinci Jön Türk Kongresi, **Sultan II. Abdülhamid** muhâlifleri arasında -en azından metod itibariyle- bir fikrî insicam ve görüş birliği olmadığının ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Ancak bunlar arasındaki ayrılığın asıl sâikinin fikir olduğu sanılmamalıdır. Bu, riyâset sevdâsının âmil olduğu bir **"sen-ben"** kavgasıdır. Hepsinin ittifak ettikleri husus, **Sultan II. Abdülhamid**'e karşı besledikleri kin ve nefretle yüce İslâm Dini'ne soğukluk veya düşmanlıktı. Bu ise, gerçeklerden habersiz, hayalperest ve halktan kopukluktan başka bir şey değildi.

"Babası gibi koyu bir İngiliz taraftarı olan ve onlarca kullanılan, hattâ büyük bir heves ve heyecanla girdiği İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nden Londra Hükümeti aleyhine bir mektup yazılma tasavvuruna tahammül edemeyip istifa eden ***Ali Haydar, Hidiv Abbas Hilmi Paşa****'dan naklen ne diyor:*

"Hacca giden bir adam yol parası için Âbidin Sarayı'na gelerek ihsanını aldıktan sonra huzuruma çıkmak için ısrar ettiğinden müsaadede bulundum; ayaklarıma kapandıktan sonra ellerini dua için kaldırarak:

"-Halifenin vekilini gördüm, benim haccım oldu!" dedi.

İşte ***Ali Haydar Bey****, bunlar bizi böyle görürler; bu sebeple sizin halifeye karşı hareketinizi münâsip görmüyorum."*[479]

Halk bu durumda iken Jön Türkler mesâilerinin kime yaradığını veya kimler tarafından kullanıldıklarından habersizdiler. **"İstibdâd"** dedikleri günümüzdeki **"Örfî**

---

479 **Ali Haydar Midhat**- Hâtıralarım (İstanbul, 1946)dan naklen **Ziya Nur**, a.g.e. c: IV, sh. 69

İdâre" (Sıkı Yönetim) gibi belli mecburiyetler yüzünden aşırı otorite kullanımı demekti. Bunlar **Sultan II. Abdülhamid**'i buna mecbur eden şartları takdirden âciz oldukları gibi Padişah'a karşı vâkî olabilecek muhalefetin nerede başlayıp nerede bitmesi gerektiğinin de farkında değildiler. Bazıları bilerek, bazıları ise bilmeyerek Padişah'ı devirmeye uğraşırken devleti tahrip ediyor ve O'nun dağılıp parçalanmasına müncer olacak sûrette asırların eseri olan an'anevî ve mânevî temelleri sarsıyorlardı.

bb-İkinci Jön Türk Kongresi

Avrupa'daki Jön Türkler arasındaki ihtilâfların esasla alâkasız bir sen-ben dâvâsı olduğunu söylemiştik. Bunun en aldatmaz şâhidi 1907 senesi Aralık ayında, yine Paris'te toplanan **"İkinci Jön Türk Kongresi"** olmuştur. Şöyle ki:

Böyle bir kongrenin toplanması için ilk adım Ermeniler tarafından atılmıştır. Cenevre'deki **"Taşnaksütyun"** Ermeni ihtilâl komitesi hem **Sultanzâde Sabahaddin Bey**'e ve hem de **Ahmed Rıza Bey**'e müracaat ederek **"bazı mühim meselelerin müzâkeresi için"** kendilerine bir murahhas gönderme teklifinde bulundular. Birkaç gün sonra **Mâlumyan** adında bir Taşnaksütyun mensubu Paris'te, Berlin sokağında oturan **Sabahaddin Bey**'in yazıhânesine gelerek bütün **Sultan II. Abdülhamid** muhâliflerini bir araya getirip yeni ve müşterek bir program tesbiti ile birlikte çalışmak hususunda bir teklifte bulundu. Çünkü **Sultan II. Abdülhamid**'e karşı 1905 yılı Temmuz ayında giriştikleri bombalı sûikasd teşebbüsü başarısız olmuş, bu işi kendi başlarına halletmelerinin bu sûretle müşkül olduğu görülünce bunlar **Sultan II. Abdülhamid**'in türk (!) ve müslüman (!) muhalifleriyle birleşmek ihtiyacını hissetmişlerdi. Bu teklif, gerek "adem-i merkeziyet"çi grup ve gerekse başında **Ahmed Rıza Bey**'in bulunduğu **"İttihad ve Terakkî"** mensuplarınca kabul edilmekle iki taraftan da murah-

haslar seçilmiş, bunlar **Sabahaddin Bey**'in bürosunda bir ilk hazırlık toplantısı yapmışlardır.

Bu ilk hazırlık toplantısında şu prensip kararı alınmıştır:

"Her cemiyet kendi hüviyetini muhafaza etmekle beraber prensip düşüncesini bir an için kaale almayacak; diğerlerinin tenkidiyle meşgul olmayacak; mesaî tarzını bu üç cemiyetin gizli sürette seçeceği delegeler tâyin edecekler."[480]

Çalışmalarına başlayan kongrede **Ahmed Rıza Bey**:

"Hukuk-ı hilâfet ve saltanatın kongre tarafından kabulünün resmen ilânını" istemiş. Bu teklif Ermeni murahhaslarının itirazlarına sebep olmuştur. Bir ihtilâl kongresinde hükümdar hukukundan bahsetmenin mânâsız olduğunu" söyleyerek teklifi reddetmişlerdir.

Riyaset makamında bulunan **Prens Sabahaddin Bey**, daha ilk günde bu mesele etrafında zuhur eden münakaşalar yüzünden dağılmak noktasına gelen kongrede sükûneti sağlamakta güçlük çekince bu talebin seçilecek bir komisyonda halledilmesi kararlaştırılmıştır. Başkanlığına **Ahmed Rıza Bey**'in seçildiği komisyonda Ermeniler:

*"-Bizim burada saltanat ve hilâfet hukukunu müdafaa için değil, mazlum Osmanlıların mağsub (gasbedilmiş) hakkını istirdat maksadıyla toplandık. Padişahın kendisini müdafaa edecek parası, askeri ve hafiyeleri vardır. Binaenaleyh bir ihtilâl komitesinde hükümdar hukukundan bahsetmek «**ihtilâl**» kelimesinde mündemiç mânâ ve ruhu anlamamak demektir. Burada boşu boşuna münakaşa etmekle veya arasıra gazete çıkarmakla maksada erişilemez. Beyhûde yere milleti ve kendimizi aldatmayalım."*

*Bu sözler, **Ahmed Rıza Bey**'in düşüncelerine uygun gelmediğinden hemen istifa ile kürsüden ayrılmıştır.*

*Bundan sonra riyâset makamına **Fazlı Bey***

480 **Ahmed Bedevî Kuran**- a.g.e., sh. 444.

*seçilmiştir. **Fazlı Bey** vaziyeti hülâsa etmiş ve ihtilâl harekâtının ehemmiyet ve mânâsı üzerinde durmuş, hedefe varmanın şahsî düşüncelerden uzaklaşmaya vâbeste bulunduğunu anlattıktan sonra **Ahmed Rıza Bey**'den sormuştur.*

"-Siz hilâfet ve saltanat hukukunun aleyhine ne gibi bir şey sezdiniz ki, kongrenin ruznâmesine böyle bir maddenin konmasında ısrar ediyorsunuz?"

***Ali Rıza Bey** buna şu cevabı vermiştir:*

"-Biz '93 Kanun-i Esasîsi taraftarıyız. Onda hilâfet ve saltanat hukuku mahfuzdur. Binaenaleyh Ermeni vatandaşlarımızın bunun aleyhinde olmadıklarını söylemesi lâzımdır. Ancak ondan sonra kendileriyle teşrîk-i mesâî etmeye mâkul buluruz."

***Fazlı Bey** bu sefer Ermenilere hitaben:*

"-Hıristiyan bir unsur olmanız itibariyle hilâfetle alâkanız var mıdır? Hilâfetin ve memlekette meşrutî saltanat hukukunun aleyhinde misiniz?" suâlini tevcih eylemiştir.

Onlar da:

"Türk vatandaşlarımızın kendileri için mukaddes telâkki ettikleri meşrutî saltanat ve hilâfet meseleleri bizi alâkadar etmediği gibi onların aleyhinde de değiliz." demişlerdir."[481]

Bundan sonra çalışmalarına devam eden kongre **"Yaşasın, kuvve-i ihtilâliyenin içtimaı!.."** herzesiyle biten bir beyannâme neşrederek nihayete ermiştir. Ülkenin parçalanıp bu parçalar üzerinde bir Ermenistan, Bulgaristan, Arnavutluk gibi devletçikler kurmak isteyen gayr-i müslimlerin emelleri ile ittifak ve onlarla işbirliği ihânetini vatanseverlik zanneden bu bedbaht ve gâfil çocukların topladıkları II. Jön Türk Kongresi'nin aldıkları kararlar aşağıda beyannâmelerinde görüleceği üzere hâinânedir:

"Türkiye'de icra-i faaliyet eden furûk-ı muhtelife tarafından 27-28-29 Aralık ayına müsadif günler zarfında

481 **Ahmed Bedevî Kuran**- a.g.e., sh. 446.

mün'akıd kongre, devlet-i Osmaniye'yi teşkil eden milletler beyninde ittihada muvaffakıyet hâsıl olduğunu resmen ilân eder, o milletler ki Padişah-ı Lâhık ***Abdülhamid-i Sânî****'nin cinayât-ı gaddarânesi sebebiyle memlekete musallat olup bütün cihana bir manzara-i nefret ve istikrah arz eden idare-i müstebideden müştereken azap çekiyor.*

(...) Bugün biraz mülâhazaya iktidarı olanların hepsi hükümet-i hâzıranın tebdiline müsaraatla devleti izmihlâlden ve mahv ü taksimden kurtarmak mümkün olduğunu pekâlâ görüyor. Bu kadar felâketlere sebebiyet veren bir usul-i idareyi derhal ve her ne vasıtayla olursa olsun yıkmak elzemdir. Bunun için matlûbumuz:

*1-****Sultan Abdülhamid****'i tahttan feragata icbar,*

2-İdare-i hâzıranın esâsen tebdili,

3-Usûl-i meşveret ve meşrutiyetin tesisi (Âyan ve mebusân meclisleri).

(...) Bizi ihtilâle sevk eden sebep hükümet-i hâzıranın cinâyetleridir. Mücâdeleye hazır olduğumuzu ilân ve âtide münderiç vesâiti umuma tavsiye ederiz:

1-Hükümetin ef'al ve harekâtına karşı silâh ile mukavemet,

2-Siyasî ve iktisadî tatil-i iştigalât ile silâhsız mukavemet (Polis ve hükümet memurlarının tâtil-i meşguliyeti),

3-Hükümet-i hâzıraya vergi vermemek,

4-Ordular dâhilinde telkinât: Asker ne evlâd-ı vatan, ne de erbab-ı kıyama karşı yürümeye davet olunacak,

5-Hâdisâtın gösterdiği lüzuma göre sâir vesait-i icraat.

(...) Yaşasın şimdiye kadar müteferrik bir hâlde bulunan milletlerin ittihadı! Yaşasın kuvve-i ihtilâliyenin ictimâı!"[482]

Bu menhus beyannâmenin altında şu imzalar bulunmaktaydı:

"Osmanlı Terakkî ve İttihad Cemiyeti, vâsıta-i

---

482 **Ahmed Bedevî Kuran**- a.g.e., sh. 448.

*neşriyatı: **"Şûrâ-yı Ümmet"** ve **"Meşveret"**; Ermenî İhtilâl Hey'et-i Müttefikası (Taşnaksutyon), vâsıta-i neşriyatı: **"Duruşak"**; Mısır Cem'iyet-i İsrâiliyesi, vâsıta-i neşriyesi: **"Lavara"**; "Hilâfet" Hey'et-i Tahririyesi, Türkçe ve Arapça vâsıta-i neşriyat, merkezi Londra; Amenya Gazetesi hey'et-i idaresi, vâsıta-i neşriyat (Marsilya'da); Razmik Hey'et-i İdaresi, İhtilâl Nâşiri (Balkan Memleketlerinde); Hayrenik hey'et-i idâresi, ihtilâl nâşiri (Amerika); Ahd-i Osmanî Cemiyeti (Mısır); Teşebbüs-i Şahsî ve Adem-i Merkeziyet, Meşrûtiyet Cemiyeti, nâşir-i efkârı: Terakkî."*

Şimdi bunlarla birlikte diğer bazı ileri gelir Jön Türk ve İttihad Terakkî mensubu hakkında kısaca izahat verelim ki, **Sultan II. Abdülhamid** düşmanlarının ne menem insanlar oldukları anlaşılabilsin.

c- Sultan II. Abdülhamid Muhâliflerinden Birkaç Örnek

1-Abdullah Cevdet (1869-1932)

Tabur kâtibi **Hacı Ömer Efendi**'nin oğlu olup Arapkir'de doğmuştur. Askerî Tıbbiye'den hekim yüzbaşı olarak mezun olduktan sonra (1894), Gülhâne'de göz hastalıkları muallim muâvini olarak göreve başlamıştır. Bu vazifede iken sokaklara yafta yapıştıran ermeni ihtilâlcilerine yardım ettiğinden dolayı Trablusgarb'a sürülmüştür. Orada hekimlik yaparken Avrupa'ya kaçıp Cenevre'de diğer bazı Jön Türklerle (**İshak Sükûtî** ve **Tunalı Hilmi**) **"Osmanlı"** adını taşıyan bir dergi çıkarmaya başlamıştır.

Bir ara Jön Türk'lükten vazgeçerek Viyana'da Osmanlı Sefârethânesi'nde tabipliğe başlamışsa da, bu esnada **Theodor Herzl** ile temasa geçip O'nun bazı mektuplarının Türkçe'ye tercümesini yapmış ve O'na gâyesine ulaşmak için İstanbul'da kime, ne kadar rüşvet vermesi gerektiğini öğretmiştir.[483]

---

483 **Theodor Herzl**, hâtıratında **Abdullah Cevdet** için: *"Mısır'daki Osmanlı temsilcisi komiserin ve Mısır'ın mukavemetinin*

İlk gençlik yıllarında **"sofu"** denebilecek derecede dindar olan[484] **Abdullah Cevdet**, daha sonra Fransız mütefekkiri **Gustave Le Bone**'un tesirine kapılarak dinsizleşmiş, hatta mutassıp bir din düşmanı olmuştur. Bu sebeple halk, O'nu, **"Abdullah Cevdet"** yerine **"Adüvvullâh Cevdet"** olarak anmaya başlamıştır. Halbuki **Gustave Le Bone**, dinsiz olmakla beraber sosyal hayat için mânevî müesseselerin lüzum ve ehemmiyetini kabul eden bir kimseydi. **Abdullah Cevdet**, O'nu da din

---

*«**Rüşvet Metodu**» ile ortadan kaldırılması fikri bugün **Dr. Abdullah Cevdet Bey** ile yaptığımız konuşmanın sonucudur.*

Bu yeni tanıdık, enteresan bir adam.

***Cevdet**, "Neue Freie Presse"in edebiyat sahifesinde yayınlanan bir şiiri dolayısıyla bana teşekküre geldi ve bir randevu istedi. Kendisini dâvet ettim ve konuşmamız dönüp dolaşıp benim projeye intikal etti.*

***Dr. Abdullah Cevdet**, kendisini bir Jön Türk ve Yahudiler'in dostu olarak takdim etti. İkinci konuşmamızda, aklıma Sultan'a yazacağım mektupları O'na tercüme ettirmek düşüncesi geldi. O da muvafakat etti. Bu iş için İstanbul'dan telgrafla gelmesini istediğim **Bâdi Efendi**'ye bir telgraf daha çekerek gelmemesini bildirdim. Cevdet, üç gün çalışarak Sultan'a mektubu ve imtiyaz mukavelesi metnini tercüme etti.*

Sonra söze başladı:

"-İstanbul'da doğrudan doğruya Nâzırlar ile konuşabilecek bir adamın var mıdır?"

*Kendisinin arası, Dâhiliye Nâzırı **Memduh Paşa** ile çok iyidir.*

Bir konudan diğerine atlayarak bu çiçek bozuğu yüzlü, kara gözlü adam bana bir sürü şeyden bahsetti.

*Kendisi Jön Türklerdenmiş, ama **Memduh** şimdi kendisini «Susturmuş»; Viyana Sefâreti tabibi olarak ayda 1.500 frank çekiyormuş.*

*Ve bana -imtiyaz mukavelesi imzaladıktan sonra verilmek kayıd ve şartı ile- bir hisse programı hazırladı ki, şöyle: **Sadrazam Ferid Paşa**, Harbiye Nâzırı **Hasan Paşa**, Dâhiliye Nâzırı **Memduh Paşa**, Adliye Nâzırı **Abdurrahman**, Mâliye Nâzırı **Nazif**, Maarif Nâzırı **Celâl** ve **Şeyhülislâm** 2.000'er altın alacaklardı.*

*Buna muhtemelen bazı ilâveler yapılabilir. Bundan başka ben kendisine 2.000 altın ve **Memduh**'un kâtipleri **Fâik** ve **Dr. Baha** ile **Şükrü Paşa**'nın kâtibi **Yüzbaşı Vasfi Bey**'e 100'er altın vaad ettim."* demektedir. (**Yaşar Kutluay**- a.g.e., sh. 293 vd.)

484 **İzzeddin Şadan Bey**'in kendisinden dinlediğime nazaran, gençliğinde, **Abdullah Cevdet**'i, evinde sık sık ziyarete gidermiş. Evde kaç-göç hayatı yaşandığı gibi âilesi de hayatı boyunca çarşaf giyermiş.

-hâsseten İslâm-düşmanlığı şeklinde benimsemiştir. Dinsizlerin bir nevî âmentüsü mâhiyetinde olup **Voltaire**'in yazıp **Rahib Meslier** takma adıyla yayınladığı **"Akl-ı Selîm"** (Le Bonsens) isimli küfürnâmeyi Türkçe'ye tercüme etmiştir.

Dr. ABDULLAH CEVDET
(1869-1932)

1904 Cenevre'de İçtihad Matbaası'nı kurup neşriyata başlamış, bir yıl sonra bu matbaayı Jön Türkler'in yuvalandığı yerlerden biri olan Mısır'a nakletmiştir. Bu matbaada **Le Bone**'un bazı kitapları ile **Dozy**'nin Türkiye'de hâlâ münakaşa edilmekte olan mâhud **"İslâm Tarihi"**ni tercüme ve neşretmiştir. **Sultan II. Abdülhamid**'in amansız düşmanı **Hicivci Eşref**'in **"Deccal"** isimli dergisi de bu matbaada basılıp dağıtılmıştır.

Birkaç şiir kitabı da yayınlamış olan **Abdullah Cevdet, Gustave Le Bone**'un yazdığı **"Arab Medeniyeti"** isimli eserin tesiriyle *"Türk ırkının dejenere olup inkıraza (yok olmaya) yüz tuttuğuna inanmış ve damızlık erkekler getirerek*[485] *Türk ırkını ıslâh etmek"* gibi edeb-

485 Tafsîlât için bkz: **Liz Behmoaras-Mazhar Osman**, İstanbul, 2001, sh: 221 vd.

*"**Cevdet**'e ışık gibi görünen nokta **G. Le Bon**'un «**Melezleşme**» teorisidir. Mâdemki ırkların melezleşmesi yeni ve canlı ırkların doğmasına imkân verebilir. Öyleyse **A. Cevdet**'e göre ırkçılığın çizdiği târihî kader sınırını aşmaya ve gelecekten ümitlenmeye imkân vardır. Bu da Türk ırkının üstün bir ırkla karışması ve melezleşmesidir. Irk hakkındaki peşin bir hükme saplanmış ve üzerinde hiçbir tartışma yapmadan onu kabul etmiş olan **Abdullah Cevdet**, fikirlerinin sonuçlarında ne*

sizce fikirler ortaya atmıştır. Çünkü **Le Bone**, "Türkler'in medenîleşmeye kabiliyetsiz bir kavim olduğu"nu yazmış, **Abdullah Cevdet** de bu görüşü benimsemişti.

Abdullah Cevdet'in bu din ve milletin düşmanı olduğunu gösteren vak'alar saymakla bîtmez. O memlekete dönüşte, Sirkeci garı'nda şapka ile arz-ı endam ettiği gibi Lâtin Harfleri'nin de ilk ve mûsır müdâfîlerinden biridir. Ermenilerden olduğu kadar sapık Bahaîleri tebrie edip ortaya atmadığı fikir yoktur.[486]

Türkiye'de Batıcılar, ateistlerin pîri olan **Abdullah Cevdet**, sonradan **Mustafa Kemal**'le de görüşmüş[487]. Fakat O, ilham kaynakları belli olmaması için **Ziya Gökalp** gibi O'na da yüz vermemiştir.

Bu müteveffâ herifin cenâzesi de mesele olmuş, bir rivâyette namazı kılınmamış, diğer bir rivâyette zorlukla toplanabilen üç-beş kişi ile kılınmıştır.[488]

---

*kadar sapık bir noktaya ulaştığının farkında değildi. Eğer **Gustave Le Bon** üzerinde bir inceleme ve tenkit yapılmış olsaydı, oradaki doğru ve yanlış tarafları ayırır, onu zamanın başka sosyla psikologları ile karşılaştırır ve daha sağlam bir yönde ilerleyebilirdi. Yazılarının hücuma uğrayışında bu kusurların önemli bir payı vardır."* (**Hilmi Ziya Ülken**- Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, c: I, İstanbul, 1966, sh: 404)

*"Bir gün O'nun imzasını taşıyan ve neslimizi kuvvetlendirmek, eski tâbiriyle **«ıstıfâya tâbî tutmak»** için Avrupa'dan ve Amerika'dan **«Damızlık Erkek»** getirilmesini isteyen yazıyı okuyanlar evvela şaşırdılar, sonra dehşet içinde kaldılar."* (**Samed Ağaoğlu**- Babamın Arkadaşları, İstanbul, 1998, sh: 29)

486 **Dr. M. Şükrü Hanioğlu- Doktor Abdullah Cevdet** ve Dönemi, İstanbul, 1984, sh: 339 veya **Samed Ağaoğlu**- a.g.e, sh: 39 vd.

487 Bkz: **Abdullah Cevdet**- Gâzi'nin Köşkünde, İçtihad Dergisi, 15 Aralık 1925 tarihli nüsha.

488 *"**A. Cevdet**, din aleyhtarı yazılarıyla zaten halkın arasında **«Dinsiz filozof»** olarak anılıyordu. 1932 senesinde öldüğü zaman cenazesi, Ayasofya Câmisi'ne getirilmişti. O zaman Ayasofya daha müze olmamıştı. İkindi namazını müteâkib cenâze namazı kılınacaktı. Cemaat ikindiden sonra cenâze namazı için saf tuttuğu bir sırada cenazenin **A. Cevdet**'e âid olduğu kulaktan kulağa yayıldı. Bunun üzerine cemaat, cenaze namazını kılmadan dağılıverdi. Cenaze ortada kalakalmıştı. Yazar **Peyami Safa**, onun desteğini görmüştü. Babasının yakın arkadaşıydı. Gönlü, bu manzaraya râzı olmamıştı.*

2- İbrahim Temo (1865-1939)

1865 yılında Manastır'a bağlı Struga'da fakir bir âilenin çocuğu olarak Dünya'ya gelen **İbrahim Edhem**, Arnavut asıllıdır. İlk öğrenimini, doğduğu şehirde yapan **Temo**, bilâhare İstanbul'a gelerek buradaki Arnavud milliyetçilerinin desteği ile 1884-88 arasında Ahırkapı Tıb İdâdisi (Lisesi) ve Kuleli Askerî Tıbbıye Lisesi'nde öğrenim gördü. 1888'de Mekteb-i Tıbbiye-yi Şahâne'ye girdi. O senenin yazında, sıla için memleketi olan Yanya'ya gitti.

İBRAHİM TEMO
(1865-1939)

Yolda bindiği vapur, Brendizi'ye uğradığında burada gemiye binen bir Hıristiyan ve mason Arnavut genci ile tanıştı. O'nun vasıtasıyla Napoli'deki mason locasına kaydoldu. Esâsen Yeni Osmanlılar'ın ilham kaynağı olan İtalyan Masonluğu ve Karbonari adlı gizli masonik ihtilâl cemiyetinden haberdardı.

Burada okumakta iken 1 Mayıs 1889'da **Abdullah Cevdet**, **Mehmed Reşid** ve **İshak Sükûtî** ile birlikte sonradan İttihad ve Terakkî adını alacak olan **"İttihad-ı Osmânî Cemiyeti"**ni kurdu.[489] Kendisi, bu cemiyetin bir numaralı âzâsı oldu.

İki sene zarfında mensupları yüzü tecâvüz edince **İbrahim Temo**'nun teklifi ile Edirnekapı dışında Ar-

---

Hemen ileri atıldı. Kalabalığa hitâben kısa bir konuşma yaptı. Ancak birkaç kişi toplayabildi. Bu birkaç kişiyle cenâze namazı kılınabildi." (**Süleyman Hayri Bolay**- Batıcılığı Abartmış Bir Şahsiyet: **Abdullah Cevdet**, Zaman Gazetesi, 27.08.2005)

489 **İbrahim Temo**'nun İttihad ve Terakkî Anıları- İstanbul, 1987, sh: 15

navud **Aloş Ağa**'nın kiralamış olduğu, pirleri **Midhat Paşa**'nın konağında 9 kişi ile bir toplantı yaparak cemiyetin nizamnâmesi, âzâ kaydı, her âzâya bir numara verilmesi gibi yeni düzenlemeler yaptılar. Yakalanmaktan korktukları için iki âzâ, bir mürşidden ibâret üçer kişilik şubeler hâlinde teşkîlatlanmayı kararlaştırdılar.

1892'de Tıbbiye'den mezun olan **İ. Temo**, Gülhâne'de göz ihtisası yaparak çalışırken de cemiyetin faaliyetine devam ettiğinden 1895'te Romanya'ya kaçtı. Bu sırada tabib yüzbaşıydı. Romanya'da doktorluk yapmaya başladı. O sene **"Hareket"** adında bir broşür yayınladı. 1897'de Romen tabiiyetine geçti. Daha sonra **"Sadâ-yı Millet"** adıyla bir gazete çıkarmaya başladı ve İttihad ve Terakkî Cemiyeti'nin Köstence Şûbesi'ni açtı.

II. Meşrûtiyet'in îlânından sonra İstanbul'a geldi. Dârulaceze Müdürlüğü ve Beyoğlu Kaymakamlığı Sıhhiye Müfettişliği gibi vazifelerde bulundu. İttihad ve Terakkî Cemiyeti'nin yeni idârecileri ile anlaşamadığından 1909'da **"Osmanlı Demokrat Fırkası"**nı (Fırka-i İbâd) kurdu. Bu fırkanın 3 sene sonra (1911) Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na katılması üzerine Romanya'ya döndü. 1939 yılında vefat edinceye kadar orada yaşadı. Kurtarmaya çalıştığı (!) ülke, O'nun düşünceleri istikametinde yeni bir şekil aldığı hâlde Romanya'da yaşamaya devam etti. Sadece 1936 yılında İstanbul'da toplanan **"Balkan Birliği Tıb Kongresi"**ne katılmak üzere Romanya delegesi olarak İstanbul'a gelip gitti. Halbuki 1937'de **"Atatürk'ü Neden Severim?"** isimli bir kitap yayınlamıştır.

İbrahim Temo, **Şeyhülislâm Mustafa Sabri**'ye vatancüdâlığı sırasında ahlâksızca bir kazık atmıştır ki, bunu **Şeyhülislâm Efendi**'den dinlemiş olarak **Ali Ulvi Bey** şöyle anlatmaktadır:

*"**Mustafa Sabri Efendi** ve âilesinin gurbette başına gelenler de pek acıklıdır. Fakat Hoca'nın büyük taraftarlarından biri de başına gelen felâketleri yanıp yakılmadan, üzülmeden anlatmasıydı.*

"-Ne yapalım, kaderimizde bu da varmış!.." derdi.

Hocaefendi'nin zevcesi, Şeyhülislâm Vekili ***Âsım Efendi****'nin kızı imiş. Zengince bir âile... Zînetleri varmış. Bir kısmını satıp Romanya'da bir ev almışlar. Şöyle anlatırdı:*

Romanya'da kalamadık. Tanıdık kimse, fazla müslüman yok. Daha müsâid bir muhit olarak, Yunanistan'a geçtik. Talebe okuturuz, gazete çıkarırız, bir işler görebiliriz. Yazdıklarımız, belki Türkiye'ye girebilir, diye düşündük.

Evi kiraya verdik. Buradan hiç olmazsa ekmek paramız çıkar diye seviniyoruz. Fakat Romanya'da tanıdık kimse yok. ***Doktor İbrahim Temo*** *da oradaydı. Eski İttihatçı, sonra muhâlif olmuş, kaçmış...*

Adam sırrımıza girdi. Kendisine vekâlet verdim.

"-Kiraları toplayın, yüzde onunu siz alın, kalanı bize gönderin." dedim.

Bir müddet para gönderdi. Gelen para çok işimize yarıyordu. Yarım bir de gazete çıkarıyorduk. Çok yardımı oluyordu.

Fakat bir zaman sonra para kesildi, gelmez oldu.

Romanya'ya giden birisine tenbih ettik, gitti evi sordu.

"-Ev satıldı." demişler.

Nasıl satılır? Meğer ***İbrahim Temo*** *sahtekâr, benim imzâmı taklit etmiş. Oradaki Türkiye Konsolosu'yla anlaşmış. O da imzayı tasdik edinc, ev satılmış.*

Koskoca bina gitti. Rızkımızın sebebi olan o ev de böylece elimizden çıktı."[490]

Dr. Rıza Nur, Avrupa'da ölmüş bulunan **İshak Sükûtî**'nin kemiklerini vatana getirme teşebbüsünü anlatırken, bunun için lâzım gelen parayı bulmak üzere bir müsâmere tertip ettiğini, bundan hâsıl olan parayı (27 lira) **İbrahim Temo**'nun kendisinden talep edişini şöyle anlatıyor:

"Bir gün ***İbrahim Temo*** *geldi, benden bu yirmi yedi*

490 **Ali Ulvi Kurucu**- Hâtıralar, c: II, İzmir, 2007, sh: 16 vd.

lirayı istedi.

"-Neden?" dedim.

*"-**Sükûtî**'nin arkadaşıyım. Bu para bana düşer." dedi.*

"-Mirasçı mısın? Onunla mezar yaptıracağım." dedim.

"-Ver, ben yaptıracağım. O da bana düşer." dedi.

"-Kemiklerini getirmek sana düşmez miydi?" dedim.

*Gitti. Derken **Dr. Abdullah Cevdet** geldi. O da bu parayı istiyor. Yine aynı nakarat. Hele **Cevdet** peşini bırakmadı; rast geldikçe asıldı."*[491]

3- Prens Sabahaddin Bey (1877-1948)

Bizdeki elkâb inceliklerini bilmeyen batılılarca **"prens"** lakabı ile adlandırıldığından **"Prens Sabahaddin"** olarak meşhur olmuşsa da, **"prens"** yani **"şehzâde"** olmayıp **"sultanzâde"**dir. **Sultanzâde**, sadece anası hânedâna mensup erkek çocuklara verilen bir sıfattır. Böylelerine, babalarına nisbetle **"beyzâde"** de denilir.

Prens Sabahaddin, **Damad Mahmud Celâleddin Paşa**'nın oğlu olarak İstanbul'da, 1877 yılında doğmuştur. Annesi, **Sultan Abdülmecid**'in kızlarından, dolayısıyla **Sultan Abdülhamid**'in kızkardeşlerinden **Seniha Sultan**'dır. Babası **Mahmud Celâleddin Paşa, Sultan Mahmud**'un Kaptan-ı Deryalarından Gürcü asıllı **Damad Halil Paşa**'nın oğludur. Bu **Halil Paşa, Koca Hüsrev Paşa**'nın kölelerinden ve bizzat yetiştirdiği insanlardan biridir.

Mahmud Celâleddin Paşa, Padişah'ın çok güvendiği biri idi. Biraz da damatlığın hatırına 24 yaşında Adliye Nâzırı yapılmıştı. Fakat günün birinde **Aziz Bey-İskalyeri** ihtilâl hareketi ortaya çıkarılıp da, O'nun karısı **Seniha Sultan**, kayınvâlidesi **Şevkefzâ Kadınefendi** gibi yakınlarının bu harekete medhaldâr oldukları ortaya çıkınca **Sultan II. Abdülhamid**, O'nu işgal et-

491 **Dr. Rıza Nur**- a.g.e., sh: 227.

tiği Adliye Nâzırlığı'ndan azletti. Fakat bilâhare yapılan tahkîkat neticesinde -etrafının sâbit olan alâkasına rağmen- kendisinin suçsuzluğu sâbit olunca Padişah kendisini taltif ederek Evkaf Nâzırı tayin etti. Damad **Mahmud Celâleddin Paşa** gereksiz bir kırgınlıkla bunu kabul etmeyerek uzlete çekildi.

SULTANZÂDE SABAHADDİN
(1877-1948)

Bu menkûbiyeti esnasında bir hâdise oldu. Şöyle ki; oğulları **Sabahaddin** ve **Lütfullah Beyler**, Fransa'dan getirilmiş muallimler elinde tamamen Batı kültürü ile yetişmişlerdi.[492] Bunlardan birisi olan Mûsiki muallimi, aslında bir İngiliz ajanı **Ceza Heke**'nin aracılığı ile **Maymon** isimli diğer bir İngiliz **Mahmud Celâleddin Paşa**'ya yaklaşarak O'nun vasıtasıya Bağdat Demiryolu imtiyazını ele geçirmek istedi. Bir İngiliz sermaye gurupu adına hareket eden **Maymon**, bunun için Paşa'nın kendisine de parlak vaadlerde bulundu.

Mahmud Celâleddin Paşa'nın bu tavassutu, **Sultan II. Abdülhamid**'in red cevabı vermesi üzerine akîm kalınca, evvelki kırgınlığa bir de bu eklenmiş oldu. Bunun üzerine günün modasına uyarak muhalifler safında yer almak üzere oğlunu yanına alıp Avrupa'ya kaçtı.[493]

---

492 **Prens Sabahaddin**-Türkiye Nasıl Kurtarılır?!, İstanbul, 1965, sh: 5.

493 **Ahmed Bedevî Kuran**- a.g.e., sh.

İ. Hâmi Danişmend, O'nun bu kaçışının istediği bir mâden im-

Kaçmakla da kalmayıp Marsilya'da karaya ayak basar basmaz, Saray'ı telgraf bombardımanına tutarak bozuk kafalı, terbiyesiz ve vukuâtın ledünniyatına vukuftan bîbehre olduğunu açıkça ortaya koymaktan çekinmemiştir.

"İlk telgraflarında ***Sultan'ı*** *"Birkaç bin sene evvelki tiranlara benzetmiş: "nâmuslu ve faziletli adamların kendisinden kaçtığını" söylemiş; "milleti tamamen yıkmak" yolunda olduğundan, "bütün halkların ve insanlık hislerinin üzerine basarak geçtiğinden" bahsetmiş ve "yirmi dört milyon Osmanlı, sizi egoistliğinizin kurbanıdır. Siz memleketin yıkılmasına sebep olan yegâne fâilsiniz. Döktüğünüz kanlar, söndürdüğünüz ocaklar, herkese dehşet veriyor. Binlerce benî beşer ve Hıristiyan'dan çok Müslüman mahvoldular." gibi, vukuat karşısında gülünç ithamlarda bulunmuştur. Bu mânâsız ve safsatalarla dolu ithamlardan sonra: "Tebeanız istibdâdınızdan kurtulmak için firar ediyor; vatan boşalıyor; bunun neticesi olarak îrâd daralıyor." yollu yâveler söylemiş ve sanki Osmanlı tebeasını umumî bir muhâcerete kalkışmış gibi göstermeğe gayret etmiştir. Hâlbuki kaçanlar, kendisi gibi servet ü sâmân ve mevki talepkârlarından ibarettir ve parmakla gösterilecek kadar azdır. Kan dökmekten, sert hareket etmekten tab'an nefret eden ve zulümden şiddetle çekinen Sultan'ın bunlarla itham edilmesi de kaderin bir cilvesi olarak görünmektedir. Köle-zâde, aynı mektubunda: "Vatanın zengin olduğunu, şimdiki nüfusun yirmi mislini beslemeğe muktedir bulunduğunu, fakat bir hırsız çetesinin üzerine çökmüş ve yolunu kapamış olduğunu" iddia ederek, "Sizin hareketleriniz sebebiyle bütün bu güzel topraklar bakımsız kalmıştır; yalnız mükâfat olarak dağıttığınız, muhtelif bankalara kendi adınıza*

---

tiyazını elde edememekten doğduğunu söyleyerek şöyle demektedir:
"İstediği bir mâden imtiyazı verilmediği için şiddetli bir muhâlif kesilmiş ve hiçbir şey yapamayacağını ve yapmaya da iktidarı olmadığını bildiği hâlde oğullarını alıp karısını bırakarak kaçıvermiştir." (**İ. Hami Danişmend**- a.g.e., sh. 358)

koyduğunuz milyonlarla, Osmanlı hükûmeti bugün bir donanmaya sahip olabilirdi; her şeye rağmen Girit bizim için kaybolmayacaktı." gibi hükümler serdetmiştir."[494]

Kendisi hânedan damadı, oğulları da Padişah'ın yeğenleri olmaları hasebiyle bunların firarları ve devlet ve millet aleyhine olarak Batı'da yürütülen eblehâne faaliyetlere katılmaları gâyet çirkin telakkî olunduğundan **Sultan II. Abdülhamid**, onları vatana avdet ettirmek için pek çok teşebbüste bulunmuştur. Önce Brüksel'deki Osmanlı Sefîri **Karatodori** bu işe memur edilmiş, kendisini devleti kurtaracak bir dâhî (!) zannederek şımardıkça şımaran damad, yapılan bütün teklif ve nasihatleri reddetmiştir. Bu defa serhafiye **"Tüfekçibaşı"** veya **"serhafiye"** nâmıyla mâruf **Ahmed Celâleddin Paşa**, aynı maksadla Avrupa'ya gönderilmiş, O'nun uğraşmaları da hiçbir netice hâsıl etmemiştir ki, bu adamın sonraki dönekliğini evvelce anlatmıştık.

Bunun üzerine mallarını ve parasını kullanmasına engel olunarak mâlî müzâyakaya mâruz bırakılıp dönmesi sağlanmak istenmiş, bu da fayda vermediği gibi Paşa kendisini çok mühim bir kimse olarak görme istikametindeki megalomanyaklığı ile Padişah'ı tehdid ederek:

"-Ben de şer'-i şerîfin sizin gibi bir halife-yi gayr-i meşrû hakkında emrettiği muâmeleyi icrâdan bir an fâriğ olmayacağım!.." cümlesini de ihtivâ eden **"Abdülhamid-i Sâni'ye"** başlığı ile bir beyannâme neşretmiştir. Buna rağmen de aradaki elçi **Ahmed Celaleddin Paşa**'dan **"zâlim"**, **"hâin"**, **"gayr-i meşrû bir halife olmak"** ve **"eblehâne saltanat sürmek"**le itham ettiği Padişah'ın kendisini bizzat seçeceği nâzırlarla bir hükümet kurmaya memur etmesi hususunda tavassut talep etmiştir. Demek ki, ne maksadla Sadrazam olmak istiyorsa bunun için on beş günü kâfi addediyordu.

*"**Ahmed Celâleddin Paşa** verdiği raporunda, **Dâmâd Paşa**'nın "İngiltere veliahtı **Prence de Gale** ile*

494 **Ziya Nur**- a.g.e., sh. 58 vd.

***Rosbery'**nin tavsiyesine tevfikan Londra'ya gideceğini, müzakerelere orada devam edeceğini" yazmaktadır. **Dâmâd Paşa** şu sözleriyle kendisinin, İngilizlerin yardımına mazhar olduğunu, yani onlar tarafından kullanıldığını da işaret etmiş demektir. Ser-hafiye, Londra'ya da gitmiş ve burada uzun konuşmalar cereyan etmiştir. Padişah'a gönderdiği bir raporda "**Dâmâd Paşa**'nın Avrupa'dan bıkmış olduğunu bir zâta söylediğini, kendisine kalsa şimdiye kadar çoktan avdet etmiş olacağını, fakat mahdûmu **Prens Sabâhaddin**'in buna mâni olduğunu" yazmaktadır. Diğer bâzı rivayetlerde de "Paşa'nın, oğullarının tesirinde kaldığı, bilhassa **Sabahaddin**'in pederini oynattığı ve felâketine sebep olduğu" ifade edilmiştir.*

***Paşa** ve oğulları bundan sonra Mısır'a geçmişler ve Dâmâd, buradan da Padişah'a hezeyanlarla dolu mektuplar yazmıştır. Bunlarda "Bu kadar tuğyan-ı şâhâneden sonra nasıl oluyor da halîfelik iddiasına cür'et buyruluyor; bundan hicâb edilmiyor mu? Acaba hangi hareketeniz meşrûdur? Yalnız mîzâc-ı sefîhâneye hoş gelen âyîn-i câhilâneyi kabul, ma'lûmât-ı âlimâneyi red buyuruyorsunuz." yollu, pestenkârâne gevezelikleri tevessül etmiş ve kendi beyanlarının âlimâne tetkikler olduğunu iddia edecek kadar fikrî bir zavallılık içinde bulunduğunu göstermiştir. Bu edepsizlikler ve şaklabanlıklar haddi aşmış, hem İngilizlerle hem de **Sultan**'la hoş geçinmek gibi iki taraflı bir oyun içinde bulunan **Hidiv Abbas Hilmi Paşa** bile, yardımı keseceğini bildirmiştir.*

*Dâmâd ile sultan-zâdelerin maddî vaziyetleri fenalaşmış; fakat bu defa da yabancı bir banka kanalıyla kendilerine para gitmiştir. Bununla tekrar Avrupa'ya gitmişler ve gayet kerih dolaplara girişmişlerdir. Eski Jön-Türklerden olan **Ali Kemal**, onları Paris'te takip etmiş ve Ser-hafiye'ye mâlûmât vermeğe başlamıştır. Yazdığı mektuplardan birinde "Netice şudur ki, ahvâl ve gâyetü'l-gâye fenadır. Evvelâ misafir ve mahdumlarıyla Meşveret sahibinin arasında bir vifâk-ı tâm husûle geldi; sâniyen*

عبدالحمید ثانی‌یه

طرفمه تبلیغ اولونمق اوزره احمد پاشایه چکدیرمش اولدیغکز

۲ مایس ۱۳۱۶ تاریخلی تلغرافنامه‌کزی آلدم : بنده شرع شریفک

سزک کبی بر خلیفهٔ غیر مشروع حقنده امر ایتدیکی معامله‌یی

اجراده بر آن قاصر قالمیه‌جغمی جواباً بیان ایلرم

داماد محمود

۲ حزیران ۱۳۱۶

Damad **Mahmud Celâleddin Paşa**'nın **Sultan Abdülhamid** merhûma gönderdiği ve:
"Abdülhamid-i Sânî'ye"
hitâbıyla başlayan mektubun fotokopisi

Londra'nın en büyük Ermenî ihtilâl komitaları da onlara iltihak ettiler; şimdi mahdumları Londra'ya davet ettiriyorlar, konferans yaptıracaklar. İngilizlerin Mısır'daki idarelerini medhettirmek, Saltanat ve Hilâfet aleyhinde dolaplar çevirmek istiyorlar." diye yazmıştır."[495]

Nitekim **Ali Kemal Bey**'in tahmin ettiği bu fenalıklar, az sonra Paris'te 4 Şubat 1902 tarihinde **Prens Sabahaddin**'in riyâseti altında toplanan **"Ahrâr-ı Osmaniye Kongresi"**nde bütün çıplaklık ve çirkinliği ile ortaya çıkmıştır ki, bunun hakkında daha önce **"İttihad ve Terakkî Cemiyetinin Kuruluşu"** dolayısıyla kâfî mâlumât arz edilmiştir. Burada şu kadarını söyleyelim ki; Jön Türkler'in ekseriyeti bütün hayalperestliklerine rağmen **"merkeziyetçi"**dirler. Ayrılık sevdası ile yanıp tutuşan azınlıkların ekmeğine yağ süren **"adem-i merkeziyet"** fikri, başını İngiliz güdümlü **Prens Sabahaddin**'in çektiği bir avuç azınlığa âiddir. Ancak bu görüş, O'nunla başlamış değildir. **Midhat Paşa**'nın hazırladığı ilk Anayasa'nın Fransızca metninde **"decentralisation"** olarak yer almıştı. **Sabahaddin Bey**, bu kelimeyi, **"adem-i merkeziyet"** şeklinde Türkçeleştirmiş ve bir siyâsî dâvâ hâline getirmiştir.[496] Bu yüzden **Sabahaddin Bey**, ayrılarak **"Teşebbüs-i Şahsî ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti"**ni kurmuştur.

Babası Damad **Mahmud Celâleddin Paşa** ise, bahsi geçen kongreden çok az bir müddet sonra henüz 48 yaşındayken Cenevre'de vefat etmiştir. (17 Ocak 1903)

Gariptir ki, bu aslâ Türk olmayan kölezâde son zamanlarında gülünç bir sûrette Türkçülük dâvâsına kalkışmıştır.

Sultanzâde Sabahaddin ise, babasını Cenevre'de toprağa verdikten sonra[497], O'nun daha önce rütbeleri geri

---

495 **Ziya Nur**- a.g.e., sh. 60 vd.

496 **Ahmed Bedevi Kuran**- İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler, İstanbul, 1946, sh: 170 vd.

497 1908 II. Meşrûtiyet İnkılabı'ndan sonra kemikleri İstanbul'a getirilerek Eyüp'te babasının yanına defnolunmuştur.

alınarak gıyâbî idama mahkûm edilmesinin intikamını almak üzere, İngiliz desteği ile **Sultan II. Abdülhamid**'i hal' için harekete geçmiştir. Bu İngiliz desteği **Sabahaddin Bey**'in bu maksadla bir İngiliz bankeri olan **Sir Ernest Cassel**'den -gûyâ bir borç olarak- on bin altın almasıyla sabittir. Bir banker, ticaret erbâbı olmayan bu mâceracılara, bu kadar altını neden verir?! Üstelik siyasetle bir alâkası olmadığı hâlde!..

Demek ki, entelijansa taşeronluk etmiştir. **Sabahaddin Bey**, kendisine:

"-Verdiğiniz bu para insaniyete en büyük hizmeti edecek!.. **Abdülhamid** gibi bir zâlimin elinden milleti kurtaracak ve sizi Osmanlılar ilânihâye şükrân ile yâd edecek!... Nâmınıza heykel dikilecektir!.." demesiyle de verdiği paranın nereye sarfedileceğinden haberdar demektir.

Bu işte en yakın arkadaşı, bilahare Berat Meb'usu olacak olan **"Yedi kocalı Hürmüz"**den farksız bir hâin, serseri ve âdeta vatanını satılığa çıkarmış **İsmail Kemal**'di.[498] Bunlar, Trablusgarb Topçu Kumandanı Arnavut asıllı **Recep Paşa**'ya bel bağlamışlardı. Gûyâ bu kumandan, bir fırka askeri manevra bahanesiyle belli bir mesafeye nakledecek, bu askerler, **Sabahaddin** ekibinin hazır bulunduracağı gemilere bindirilerek İstanbul'a götürülüp Ahırkapı'da karaya çıkarılacaktı. Sonra da bu askerlere **İsmail Kemal** hâini:

"-Yıldız'da oturan **Abdülhamid**'i yıkmazsanız, Ayasofya ve Sultanahmet Câmileri'ne haç dikilecek-

---

498 **İsmail Kemal** melûnunun nasıl bir sahtekâr olduğunu öğrenmek isteyenler, 1913'teki Yanya Muharebeleri'ne katılmış bulunan **İsmail Hakkı Oktay**'ın **"Yanya'dan Ankara'ya"** (İstanbul, 1994) adlı hâtıratına bakabilirler. İşte size oradaki sayısız beyândan ufak bir örnek:

*"Müstakil Arnavutluğun başkanı **İsmail Kemal** hilekârı, Yunanistan'dan 250 **Napoleon** altın aylık alıyormuş. Bundan başka İtalya ve Avusturya'dan da bir o kadar alıyormuş. Bu sûretle netice olarak ayda vâridâtı 750 **Napoleon** altınına bâliğ oluyormuş."* (a.g.e., sh. 158)

tir!.." kışkırtmasıyla hâl' gerçekleştirilecekti. Zehî hayal-i ham!..

Akıl ve mantıkla alâkası olmayan böyle bir teşebbüsten hiçbir netice çıkmayacağını hesab etmekten bile âciz olan **Prens**'in fikirleri de, bu tutarsız hareketleri gibidir. Ancak biz önce bu çocukça teşebbüsün neticesini söyleyelim:

Evvela **Receb Paşa** bu teklife yanaşmamış, sonra da hazırlanan gemiler, **İsmail Kemal**'e yeni bir mâcera ve dalevara yapmak fırsatı vermiştir. Şöyle ki:

*"O, "**Sultanzâde**'yi «Vapuru Yunanistan'da bulmak lâzımdır." deyip, Atina'ya götürmüş; meseleyi Yunan hükümetine hissettirmiştir. Telâşa kapılan Yunan başvekili, Atina'yı terk etmelerini rica etmiş; **İsmail Kemal** 10 bin drahmi yol masrafı istemiş ve almıştır. Bundan sonra **Sabahaddin**'i Napoli'ye sürüklemiş; oradan da para sızdırmıştır. Vaziyeti anlaşılınca da: "Asker Arnavutluğa sevkedip, Arnavut istiklâline çalışmak daha doğrudur; **Abdülhamid** de tehdit edilmiş olur." diyerek, meseleyi yeni bir müzâyede mevzuu hâline getirmek istemiştir. Hattâ **Receb Paşa** meselesini dahî, bâzı rivayetlere istinaden **İsmail Kemal**'in düzdüğünü söylemek kabildir. Misli ve mânendi az bulunur bir siyaset dolandırıcısı ve kalpazanı bulanan **İsmail Kemal**, her telde oynayarak menfaat sağlamağa devam etmiş ve şu iş için, âdeta, para sızdırmadığı adam kalmamıştır."*[499]

Gelelim bu **Sultanzâde**'nin fikirlerine...

Bir kere içinde bulunulan şartlar dikkate alındığında, Tanzimat'tan beri **"Islahat"** (!) adıyla girişilen ıslahat hamleleri sonucunda her taraftan delinip su almaya başlayan devlet gemisini sâhil-i selâmete ulaştırmaya çalışan **Sultan II. Abdülhamid** gibi siyâset dehası bir hükümdâra cephe almak, **"vatan hâinliği"**nden başka bir şeyi ifade etmiyordu. Üstelik her ıslahat hamlesi hareketi, Batılılar'ın müessiriyeti ile vâkî olup azınlıkları adım adım plânlı bir şekilde

499 **Ziya Nur**- a.g.e., sh. 64.

bizden kapmaya doğru sevkederken merkezin selâhiyetlerini taşraya intikal ettirerek muhtar idâreler ortaya çıkarmaya çalışmak, devletin dağılıp parçalanmasına müncer olacağı cihetle mutlak bir ihânet değil de nedir?!.. Hem de öyle bir zamandaydı ki, Ermenilerin Hıncak ve Taşnak İhtilâl Komiteleri, Arapların Fütâde'l-Arebî Cemiyet ve kulüpleri, hatta Kürtlerin dahî Bedirhânîler tarafından kurulmuş olan Cenevre'deki teşkîlâtları ve Arnavutların Romanya'da faaliyet gösteren Taşkum Kulüpleri'nin her biri kavmî istiklâl peşinde koşmakta ve bunların her biri din ve devletin düşmanı, azgın düşmanlar tarafından para ve silâh desteği, diplomatik müzâheret ile binbir fitne kazanı kaynamaktaydı. Filistin'i ele geçirmek maksadıyla Yahudiler'in başta İngilizler olmak üzere, Batılı emperyalistlerin bu husustaki faaliyetlerini anlayıp izah etmek zor değildir. Zira Yahudi âmâline paralel yürümek, onların emperyalist emellerine mutâbıktı.[500] Fakat bu gâyede düşmanla fikir ve fiil birliği hâlinde bulunmak, aldatılmış memleket münevverleri için izahı ve hoş görülmesi gayr-i kabil bir garâbettir. Hele **Cemaleddin-i Efgânî**[501] gibi *"her müslüman beldenin kendi başına ve ayrı ayrı terakkî yolunu tutması"* gibi ırkçı fikirlerle Âlem-i İslâm'ı ifsad gayreti peşinde koşan bir İngiliz ajanını ve emsâli müfsidleri başlarına taç edinen İslâmcı (!) yazarlara ne demeli!.. Böyleleri hep **Sultanzâde Sabahaddin Bey**'in safsataları istikametinde yürümüş olan bedbahtlardı ki, İslâm tarihinin en büyük devleti olan Osmanlı'nın ortadan kalkmasında büyük bir mesûliyet payları vardır.[502]

---

500 *"**Prens Sabahaddin**, bilerek veya bilmeyerek emperyalist devletlerin, bilhassa İngiltere'nin oyununu oynuyordu."* (**Zekeriya Sertal**- hatırladıklarım, İstanbul, 1968, sh: 27)

501 Bu menhus herif aslında Afganistanlı olmayıp İranlıdır. Siyâseten bu ünvânı kullanmıştır.

502 Bir gün **Mehmed Âkif Bey**'in "Âsım" kitabını ithaf ettiği **Fuad Şemsi Bey**'in evinde idik. **Eşref Edib Bey** de oradaydı. **Sultan II. Abdülhamid** üzerinde bir bahis açılmıştı. **Fuad Şemsi Bey**, **Eşref Edib Bey**'e dönerek:

Sultanzâde, bu herkesin adamı **İsmail Kemal**'le yaşadığı mâceralı ihtilâl teşebbüsünden sonra Paris'te küçük bir odada birkaç yakını ile **"Terakkî"** adındaki gazetesini çıkarmaya başladı. Bu sırada aynı şehirde **Ahmed Rıza** tarafından çıkarılmakta olan **"Meşveret"** ve **"Şûrâ-yı Ümmet"** gazeteleri ile bazı polemiklere girmişse de, bunlar fikrî olmaktan ziyâde sen-ben kavgasından ibârettir.

1908 İkinci Meşrûtiyeti'nden sonra İstanbul'a gelerek **"Birinci İzah"**, **"İkinci İzah"** ve **"Üçüncü İzah"** gibi kitaplar çıkarmıştır. Kendi memleketinde bile ciddiye alınmayan **Edmond Demolins** adlı bir Fransız sosyal siyasetçinin fikirlerini benimsemiş ve memlekette **Ziya Gökalp**'in temsil ettiği Alman yahudisi **Durkheim**'in sosyolojik görüşlerine karşı Fransız **Fréderic Le Play**'in görüşlerini yaymaya çalışmıştır.

İttihad Terakkî ileri gelenleri ile anlaşamadığından tekrar yurt dışına çıkarak 1948 yılında vefât edinceye kadar Cenevre'de yaşamıştır. Daha sonra kemikleri yurda nakledilerek Eyüp'te babasının yanına defnedilmiştir.

4- Mizancı Murad Bey (1853-1917)

Asıl adı **"Mehmed Murad"** olduğu hâlde **"Mizan"** adıyla bir gazete çıkarmış olmasından dolayı **"Mizancı Murad"** olarak tanınmıştır.

Murad adı, kendisine meşhur Dağıstan kahramnı **Hacı Murad**'a izâfeten verilmiştir. 1853 yılında Dağıstan'da doğmuştur. Lise ve üniversite tahsilini Rusya'da tamamladıktan sonra 1873'te İstanbul'a gelmiştir. Rusça ve Fransızca biliyordu. Mülkiye'de ho-

---

"-Allah aşkına söyle **Eşref**!.. Biz, hepimiz o cahar-i yâr-i güzin (4 seçkin sahabi) gibi Padişah'a muhalefet etmedik mi?!" diye bir suâl tevcih etti. **Eşref Edib Bey**, oturduğu yerden tasdik makamında başını sallayınca, O şöyle devam etti:

"-Ulan!... B.k yedik!.."

Sonra bizleri göstererek:

"-Bu gençlerin başına mâneviyât buhranı belâsını biz sardık. İstiğfar edelim, istiğfâr!.." dedi.

calık yapmaya başladı. Bir taraftan da gazetelere yazılar yazıyordu. Bir ara Düyun-i Umûmiye Komiserliği'nde de bulundu.

MİZANCI MURAD
(1853-1912)

Sonra devletin ıslâhı için lâyihalar sunduğu **Sultan II. Abdülhamid**'le görüşmek arzusunda bulunmuş, verdiği lâyihaların beğenilmesi üzerine bu görüşme gerçekleşmiştir. Kendisi bu görüşmeyi **"cidden memnun ve müftehir oldum."** Girizgâhıyla başlayarak tafsîlâtıyla nakletmiş ve Padişah'ın bir ara:

"Cenab-ı Allah'ın huzuruna çıkacağım vakit, temiz yüze mâlik olarak çıkmaktan büyük emelim yoktur. Kader hasebiyle Hânedân-ı Osmânî'ye mensubum. Bir gün gelip devlet ve hilâfetin umuru benim hüsn-i idâreme tevdî olunacaktır düşüncesi, öteden beri beni az rahatsız etmemiştir. Öyle bir yük altına girince, mes'ûliyetten kurtulmak ve hüsn-i muvaffakıyete nâil olmak emeliyle efendiliğim zamanında umûr-i siyasiye ile pek çok iştigâl ederdim." dediğini nakletmektedir.

*"**Sultan**, **Midhat Paşa**'nın "terbiyesiz muamelelerinden", sonraki sadrazamların hatalarından samimâne bahsetmiş, Mizancı ise:*

*"-Ben tamamiyle inandım; **Midhat Paşa**'nın tecavüzkârâne bazı muameleleri hakkında vaktiyle bir çok şeyler işitmiş idim... Mes'ûliyet, her yerde olduğundan fazla olarak bizde hükümdara değil, vükelâsına atfolunur. **Âlî***

*ve **Fuad Paşalar'ı** şâyân-ı ihtiram ricâl-i devletten bilenlerden değilim; bilâkis esas meslekleri bile muâhezâtımı dâî olagelmiştir." demekte, kendi telâkkilerini Pâdişah'a anlattığını, meşrûtiyetin mahzurdan sâlim olarak temini için, fazla âzâdan mürekkep bir kabine gibi tekliflerde bulunduğunu, buna hüsn-i kabul âsârı gösterdiğini ifade etmekte, şahsına iltifat ettiğini ve "Muktedir adamlar taharrî etmekten usanmadım; dâimâ bu vazifenin arkasını takip etmekte musırrım; hattâ bugün sizin lâyihanızı okuyunca, aradığım adamlardan birine rast geldiğimden dolayı Cenab-ı Hakk'a şükrettim." dediğini kaydetmektedir.*[503]

Padişah'tan bu intibalarla ayrılan bir kimsenin ilk fırsatta *"Nâzır olacağını ummasından daha tabiî bir şey olamazdı."*

Mizancı da öyle yaptı. Epey bir müddet bekledi.

"Sizin lâyihanızı okuyunca aradığım adamlardan birine rastgeldiğimden dolayı Cenâb-ı Hakk'a şükrettim." diyen bir Padişah'tan bir haber çıkmaması üzerine devrin modasına uyarak[504] değerli bir adam (ahrâr) intibâı

---

503 **Ziya Nur**- a.g.e., c: IV, sh: 51 vd.

504 **Ali Said Bey**, **"Saray Hatıraları"** isimli eserinde (İstanbul, 1936) bu modaya uyanların ne maksada hizmet ettiklerini ve ne gibi faydalar sağladıklarını uzun uzun anlattıktan sonra:

"...Bunlar küçük erbâb-ı menfaate müteallik bir nümûne olup asıl uzemâ-yı ashâb-ı ihtirasın talepleri bizi i'câb edecektir! Husûsât-ı mâliyeye dâir yazdığı, fakat (ol bâbdaki) behr ve ihtisası olmadığı anlaşılan ve mesleğince teşkîl-i tezad eyleyen hod-pesendân-ı zamaneden biri, endâm-ı dil-ârâmına pek yakıştırdığı sevb-i pür-zer-i ziver nezâret-i Mâliye ister. Vazi-yet-i hâzıra da buna mâni olmağla, tabiî emeli tervîc edilmez. Adem-i tervicden infial ile bu hil'at-i fâhireyi telebbüs edemedimse kisve-i sâire-i âlem olan libâs-ı hamiyete bürünüp soluğu Avrupa'da alır, orada derhal litoğraf basmasıyle bir gazete te'sîs edip, mi'zân-ı iz'âna sığmaz bühtan, hâtıralara gelmedik ekâzib-i rivâyât-ı masnû'a ve her ne olsa bir hükümdara değil, lâyık-ı levm olan esâfil hakkında dahî, lisân-ı de'bin hiç bir zaman cevaz vermiyeceği, gayet galîz şetm ü zem ile mâli ve hattâ şekl-ü şemail için çirkin bâzı taarruzları muhtevî olan bu gazeteler, ecnebî postaları vâsıtasıyle Dersaâdet'e sevk edilir. Muâvin-i fesâde marifetiyle fârik-i sefîd ü siyah olmayan mektep çocuklarına gizlice tevzi olunurdu. (Çünkü as-

uyandırmak üzere Avrupa'ya firar ederek uzaktan ciddi bir şey zannettiği Jön Türkler kâfilesine katıldı. Önce Fransa'ya gitti. **Ahmed Rıza Bey**'le görüştü. Sonra İngiltere'ye geçti. Oradan Mısır'a intikal ederek Kahire'de **"Mizan"** isimli gazetesini çıkarmaya başladı.

Mizancı Murad, buradaki neşriyatında aşırı bir İngiliz taraftarlığı sergilemiştir. Bundan dolayıdır ki, Jön Türkler'in 1902 Kongresi'nde ayrılık sebepleri olan **"Osmanlı'ya Ecnebî Müdâhalesi"** bahsinde, O da böyle bir müdahalenin İngilterece gerçekleştirilmesine taraftardır.[505] O bunu açıkça ifade ederek:

"...Tebdîl-i hükümet vâki olursa, müdâhale-i ecnebiyeye hâcet kalmaz ise de, tebdil vâki' olmadığı takdirde gâile-i hâzıra ancak Avrupa'nın müdahalesiyle tesviyepezîr olabileceklerdir."[506]

---

hâb-ı ukûla bunlar ne te'sîr eder?) Çocuklar (bulduk bal olacak çiçeği) kabilinden (gizli gizli, seve seve okurlardı). Bendegân-ı belâhatkârâne de gönderildi. Bu gazetelerin bir nüshası da, onları Sultan Hamîd'e takdime mütecasir olanlara, o zâtlar mal bulmuş mağribî gibi götürüp dest-i pâdişâhîye sunarlar idi. Bunun üzerine zabıtaya şiddetli emirler verilirdi; içli dışlı taharriler yapılsın, bulunan nüshalar derhâl imha edilsin, şuruh-ı varide derhal tıkansın, karîn-i cürm-i meşhûd hâlinde yakalanırsa İstanbul'dan uzaklaştırılsın. Artık kim ne derse desin, elde değil; bu paçavralar dahi bâis-i telâş ve irtiaş olmaktan hâlî değil idi. Vakıa bizlere sahâif-i cerâiddeki münâkaşa-yı kalemiye-i edîbâne bile bâdi-i helecan ve hiddet iken, o zât lâkayd kalamazdı. Bu zât-ı sütûde-şîm, bu suretle bir çok biçârelerin sebeb-i nefiy ve tecziyesi olduktan sonra günün birinde az bir meblâğ ve orta bir memuriyetle avdete razı olup. İstanbul'a gelivermişti."

505 *"...O'nun bu gurupa katılışından önce dahî açıkça gözlenen bir İngiliz hayranlığı ve müdahale taraftarlı var idi. Bu durum, **Ahmed Rıza** ile **Murad Bey** arasındaki anlaşmazlıklardan bir diğerini teşkil ediyordu."* (**Dr. M. Şükrü Hanioğlu- Dr. Abdullah Cevdet** ve Dönemi, İstanbul, 1981, sh: 229)

506 **Mehmed Murad**, Yıldız Saray-ı Hümâyûnu ve Bâb-ı Âlî Yahud Şark'ın Derd-i Aslîsi, 1313, s. 94.

Daha sonra Cenevre grubunun başına geçecek olan **Murad Bey**'in, Mısır'da **"İngiliz âleti"** olarak eleştirilmesi için bkz. «**Garbın Taassubu ve Şarkın Gafleti**», Taharri-i İstikbâl, İkinci Cild, s. 87.

Özellikle İngiliz dostluğunun gereğine işaret eden siyasî bir vasiyetnâmenin bu grup tarafından yayınlanması kuşkusuz rastlantı

*"Mücahede-i Milliyesi'nde, **Cromer**'le pek yakın alâkası bulunduğunu, onun kendisini teşvik ettiğini, hattâ evlâd u iyâli hakkında gazetelerde görülen bâzı yalan yanlış neşriyâtın **Kraliçe Victoria**'nın rikkatine dokunarak, icâbında himaye olunmak üzere sefârete tâlimat verilmesini mûcib olduğunu, ahvâl-i sıhhiyesinin bozulmasına müteessir olanların başında bu İngiliz vâlisinin geldiğini"* iftiharla yazmaktadır.

Burada bâzı dolaplar da çevirmeğe kalkmıştır. İfadesine göre:

*"Neşriyâtı, havâss u avâmca te'sîr-i matlûbu hâsıl etmiş, kendisi Mısır Fevkalâde Komiseri **Gâzi Ahmed Muhtar Paşa**'yı dahî bedetmiştir. Beraber Şam'a doğru hareket edilince, burada mevcut 5. Ordu kendilerine iltihak edecek, Erzurum ve Bağdat da buna katılacak, bir damla kan dökülmeden matlûb hâsıl edilecektir. Bir tehlike, Rusya'nın donanmasını sokması ihtimâlidir; bu müşkil mesele hakkında da en kavî hükümet (yani İngiltere) tarafından te'minât-ı resmiye almış; böyle kaçırılmaz bir fırsat için, evvelemirde Ermenîlerle i'tilâf lâzım imiş; bunun için **Rızâ Bey**'i Londra'ya gitmeye sevketmiş; fakat **Rızâ Bey** davranamamış." Velhâsıl mış mışla bu şâhâne plân (!) husûl bulamamıştır.*

"Şu ifâdeler, Jön-Türkler'in en aklı başında olması lâzım gelen birisinin, güya bir tarihçinin ve müverrihin ağzından çıkmakta ve bu hâinâne düşünceleri adam, vatanperverlik addedebilmektedir. Devleti sarsmak, vatanı sonu belli olmayan korkunç tehlikelere atmak, milletin kaderiyle düşüncesizce oynamak, ülkesinden beldeler koparmış bir düşmanla işbirliği yapmak, herif için su içmek gibi tabiî görünmektedir. Bu, Jön-Türkler'in en aklı başında olanın tasavvurlarıdır; gerisini îtidali kaybetmeden varın da kıyâs eyleyin!

Bu çocukça, hâince, gayet hayalperestâne tasavvur,

---

değildi. Bkz: **Keçecizâde Mehmed Fuad**- Vasiyetnâme-i Siyâsî, Mizan Matbaası, Cenevre, 1314, s. 8, 12. (**Dr. Şükrü Hanioğlu**- a.g.e sh. 230'daki 3 no'lu not)

*güya "**Ahmed Rızâ**'nın davranmaması" yüzünden suya düşmüştür. Şu hülyalarla meşgul **Mizancı**'nın, mîzanı nasıl kaçırdığı açıkça görülmektedir. Hele şu **"Gâzi"** ünvanını almış müşir **Ahmed Muhtar**'a ne demeli? Bu adam da şu mevzuda, **Cromer**'le anlaşacak, esasları tesbit edecek, hattâ istenileni yapacağını bildirecek kadar ileri gitmiştir. Devletin en yüksek müşirinin hıyânet vadilerinde kulaç atan davranışı ve zihniyeti başlıbaşına bir felâkettir. Maalesef bu adam, **Sultan**'ın hal'inde de rütbesiyle, ünvanıyle asla bağdaşamıyacak kadar kerîh ve meş'ûm bir rol oynamıştır."*[507]

Nihayet Mısır'da hastalanmış olan **Murad Bey**, hem tedâvî olmak ve hem de Jön Türkler'in asıl faaliyet merkezleri olan Batı'da bulunarak itibar görmek üzere paris'e gitti. **Ahmed Rıza**'ya muhalif olan gençler, kendisini reis seçtiler.

Bu sûretle Jön Türk mensupları ile yakın temas imkânını bulan **Mizancı Murad**, kısa bir zaman sonra hüsrana uğradı. Uzaktan ciddi bir iş sandığı İttihad Terakkî Cemiyeti'nin gaflet ve dalâletlerini görerek hüsrana uğradı. Kendisi bu hüsrânı şöyle anlatmaktadır.

*"Cemiyet denilen şeyin bütün mânâsiyle çocuk oyuncağından başkaca bir şey olmadığını gördüm. **Dr. İbrahim Edhem Bey (Temo)**, Tıbbiye'de birkaç arkadaşıyla beraber, bir nevî teâvün cemiyeti teşkil etmiş; yekdiğerini bilmek, emniyet etmek, teâtî-i efkâr ve ma'lûmât eylemek, memnû kütüb ve evrakı bulup okumak ve sâire gibi, mektebin dört duvarı arasına münhasır işlerle, altı sene kadar meşgul olmuş, âzâsı otuza bile bâliğ olamamış. Ermeni gürültüleri üzerine, politika nümayişlerine lüzum hissederek, tevsîine karar verilmiş; hâriçten birkaç adam idhâl edilmiş. İşte o sırada riyâset teklifi ile bana mürâcaat edilmiş. **Ahmed Rızâ Bey**'in mektubundan sonra Paris şûbe riyâseti kendisine teklif ve tarafından kabul olunmuş, İstanbul sokaklarına birkaç yafta yapıştırılmış ki, biri, **Hâmid Bey** mârifetiyle*

507 **Ziya Nur**- a.g.e., sh: 54.

bana getirilip tashih edilmişti. Hükûmetin tâkibâtı şiddet kesbedince, ibtidâ sükûnete varmış; sonra yakayı ele vermiş. Kısmen müttehim veyâ maznun olarak, kısmen dahî ihtiyâten, her tarafa dağılmış. O günlerde ise ne hey'et meclis-i idâre ne de emir ve karar verecek bir sıfat kalmış. İstanbul'da birkaç genç doktor, nâm-ı müsteâr ile Paris ve Mısır ile muhâbere ediyor. Âdeta blöfçülük icrâ olunuyor. Paris'te ***Ahmed Rızâ****, Mısır'da* ***İbrahim İsmail*** *şûbe reisleri addolunuyor. Bazı vilâyetlerde blöfe ehemmiyet verilmiş; gizlice şûbeler teessüs etmiş, iâneler toplanmış. İşbu iânelerle hârice ilticâ edenlerin maîşetleri te'min olunmuş. Gökten düşmüşe döndüm. Bugün hakikate vâkıf olmuş olan ben, vâkıa onu kimseye ifşâ etmeyeceğim.'*[508]

Mizancı Murad Bey, bu sukutu yaşarken –evvelce temas edilmiş olduğu üzere- **Tüfekçibaşı Ahmed Celâleddin Paşa**, Jön Türkleri ikna edip yurda dönmeleri sağlamak üzere Avrupa'ya dönmek üzere Avrupa'ya gönderilmiş bulunuyordu. Padişah, kazandığı Teselya Harbi'nin şerefine bu haylaz ve hayalperest vatan çocuklarından medâmet getirenleri afvetmek istiyordu.

Ahmed Celaleddin Paşa'yla görüşen **Murad Bey**, Taşkışla mahkûmlarının serbest bırakılması şartıyla gazetesini kapatarak memlekete döndü. Şafak vapuru ile Trablusgarb'a sürüldüklerinden **"Şeref Kurbanları"** denilen sürgünler afv edilmedilerse de vilâyet dâhilinde serbest oldular. Ayrıca Çürüksulu **Ahmed Bey** Belgrad, kaymakam **Şefik Bey** Bükreş ataşemiliterliklerine, **Dr. Abdullah Cevdet** Viyana, **Dr. İshak Sükûtî** Roma sefaret tabipliklerine, **Ali Kemal** Brüksel, **Tunalı Hilmi** Madrid, **Rauf Ahmed** Atina sefâret memurluklarına tayin edilmişlerdir. **Şerafeddin Mağmumî** ile diğer bazıları tahsillerine devamı tercih etmişler ve bir çok sürgünler de memleketlerine dönmüşlerdir. **Murad Bey**, Şûrâ-yı Devlet'te bir dâire reisliğine tayin edilmiş ve

---

508 **Mehmed Murad**- Mücâhede-i Milliye, Dersaâdet, 1324, sh: 153 vd.

meşrutiyetin tekrar ilânına kadar bu vazifede kalmıştır. Sonra yeniden Mîzan gazetesini çıkarmağa başlamıştır. Padişah bunun için kendisine 500 lira göndermiştir.

Bilâhare İttihad ve Terakkî'ye karşı şiddetli bir sûrette muhalefet eden **Murad Bey**'in gazetesi, 31 Mart Hâdisesi'nde aynen **Derviş Vahdetî**'nin **"Volkan"**ı gibi kapatılmış, kendisi de Rodos'a sürgün edilmiştir.

"Tarih-i Ebu'l-Faruk" nâmındaki 7 ciltlik nâtamam tarihini burada yazmıştır. Bu eserde *"Tenkîdî tarih yazıyorum."* diyerek pek çok delilsiz, indî mütalaalara yer vermiştir. Bu hâliyle O, âdeta Osmanlı'ya karşı bir protestonâmedir. Sonra afv edilip İstanbul'a dönmüştür.

Murad Bey, 1917 senesinde Anadoluhisarı'ndaki yalısında vefat ederek orada defnolunmuştur.

5-Ahmed Rıza Bey (1858-1930)

1858 yılında İstanbul'da doğmuştur. Babası İngilizce bildiği ve İngiliz modasına uygun giyindiği için **"İngiliz Ali"** olarak tanınmış bulunan Şûra-yı Devlet ve Âyân âzâsı **Ali Bey**'dir. Annesi ise, ihtidâ etmiş Avusturyalı bir âilenin kızı **Nâile Hanım**'dır. Annesinin tesiriyle çocukluğundan itibaren batı tesirinde bir terbiye gördü. Ecnebî hocalardan husûsî dersler aldı.

Galatasaray Lisesi'ni bitirdikten sonra, önce Bâbıâli tercüme odasında memur oldu ise de kısa bir müddet sonra Antalya'da sürgün olarak bulunan babasının yanına gitti.

Çocukluğunda astım hastalığına yakalandığından Vaniköy sırtlarındaki çiftlikte avcılık ve bahçecilikle meşgul olduğundan Fransa'ya gidip Grignon Ziraat Mektebi'ni bitirdi. (1884)

Dönüşünde önce Ziraat Nezâreti'nde, sonra da Maarif Nezâreti'nde çalıştı. Bir ara Bursa Maarif Müdürü oldu. 4 yıl sonra istifa edip tekrar babasının yanına döndü. Orada iken Paris'te **"Büyük Fransız İhtilâli"**nin yüzüncü yıldönümü münâsebetiyle açılan sergiyi görmek üzere Fransa'ya gitti ve orada kalarak Jön Türklere iltihak

etti. Zira o sırada Paris'te 15-20 kadar Jön Türk vardı. **Ahmed Rıza** 5 sene kadar Paris'te bir taraftan Sarbonne Üniversitesi'nde Tarih-i Tabiî derslerine, bir taraftan da **Pierre Laffitte**'in Pozitivm derslerine devam etti. Esâsen O, daha Türkiye'de iken bütün Dünya'da dinsizlerin ağababası olan **Auguste Comte**'un pozitivist (isbatiyeci) fikirlerinden haberdar olmuş ve ömrünün sonuna kadar muhafaza edeceği bu bâtıl görüşe meyletmişti.

Paris'te pozitivistlerin kurmuş oldukları cemiyete de âzâ olan **Ahmed Rıza** yayın organı olan **"La Revue Occidentale"** dergisine **Halil Ganem**'in **"Le Teune Turquie"** ve **Ali Şefkatî**'nin Londra'da yayınlanan **"İstikbal"** gazetelerine makaleler yazmaya başladı. Bu sırada Fransız basınında Osmanlı Devleti aleyhine çıkan yazılara da cevaplar veriyordu. Saray'ın talimâtıyla Paris sefâreti kendisini yurda dönmeye teşvik ettiyse de, O, bunu reddetmekle beraber talebeliğine devam edebilmesi için Padişah'tan maaş talebinde bulundu.

Sultan II. Abdülhamid'e ülkenin içinde bulunduğu buhranlardan kurtulması için düşüncelerini lâyıhalar hâlinde göndermeye başladı. (1893) Bunlar da İslamiyet'in meşvereti emretmiş olması dolayısıyla meşrûtî idârenin kötü bir şey olmadığını anlatmaya çalışıyordu. Aslında bu görüş prensip itibariyle doğruyudu. Ancak içinde bulunulan şartlar dikkate alındığında pek çok mahzurlar doğuracağından bu ifsad edilmiş gençler habersizdi. Yani zamanlama yanlıştı. Umûmiyetle iyi karşılanan bu lâyihalar altıya bâliğ olduğu hâlde İstanbul'da hiçbir hareket görülmeyince **Ahmed Rıza** ümitsizliğe kapıldı.

İşte tam bu sırada Paris'te yaşayan **Hakkı Hâlid** (daha sonra Darphâne Müdürü) ve sonradan meşhur bir mimar olacak olan **Vedad Bey**'ler **Ahmed Rıza**'ya bir gazete çıkarmak teklifinde bulunmuşlar ve bu maksadla o zamanın basit bir matbaa demek olan bir de çepiograf temin etmişlerdi. Bu teklifi kabul eden **Ahmed Rıza**, Paris'e gelişinden altı sene sonra **"Meşveret"** adındaki meşhur gazetesini Türkçe ve Fransızca olarak yayınlama-

ya başlamıştı.

Aralarında bazı münakaşalar cereyan etmiş olsa da kendisini en iyi tanıyanlardan biri olan **Mizancı Murad Bey**, O'nu şu sûretle tarif ve tavsif etmektedir:

AHMED RIZA
(1858-1930)

*"Serîu'l-intikal değildir; nutku tutuktur. Cahilâne ve menfaatperestâne tavr u harekâtı hasebiyle erbab-ı gayreti çekindirmiştir. **Rıza Bey**'de bir nevî Frenk taassubu keşfetmiş idim. Meşveretin başındaki intizam ve terakkî ve «**Sainte Augusten**» ayının on ikisi gibi garibeler **Ahmed Rıza**'nın pozitivizm fikrinden geliyordu. **Rıza Bey** müstehziyâne: "**Muhammed**'in cennetinden bir sadâ" diye mizahın hissiyat-ı milliyeyi okşayan mündericâtıyla alay ediyordu. Hodbinlik kendisinde ziyâdesiyle mevcuttur. Avam pesendâne harekâtıyla bu hodbinliği daima beslemek ister. Türklük ve Osmanlılık ve Müslümanlık itibariyle gayret ve hamiyet gibi haslet-i mahsusası yoktur. Muhabbet-i vataniye denilebilecek hissi, Paris'te istediği gibi bir mevki kazanıp, imrâr-ı hayat edebilme arzusuna münhasırdır. Ve onun mezhebi "Ben" zamîrinde ictimâ' eder. **Ahmed Rıza** aklen pek mahduttur. Mükemmel sûretle hiçbir ilmi tahsil etmeye hattâ bunca zaman uğraştığı hâlde Fransızca zararsız sûrette yazmağa bile muvaffak olamamıştır. **Ahmed Rıza** vatan fikrinden mahrum bir kozmopolittir. Bu hâline vâlidesinin Alman olmasıyla sinn-i rüşde vüsûlü sırasında pederinin menfâda yahut kendisinin Fransa'da ziraat mektebinde bulunmasından hangisinin sebep olduğu mâlûm değildir...*

Bir ara Bursa Mektebi müdirliğinde bulunmuş, fakat

Bursa'nın Grineion ve Bursalıların Fransız olmadıklarını unutmuş, mezhep meselesinde lâubaliliğini ifşa etmiş, tabiî olan hücum ve tevbihlere hedef olmuştur. Paris'te Quartier Latin'de kendisi her nasılsa, pozitivistlerin şimdiki reisi ***Laffite****'e intisap etmiş, bilumum dinlerin baş düşmanı bulunan mezkûr tarik-i felsefe* ***Laffite****'in dersleri, lâkırdıları ve mensubînin konferansları sayesinde az çok kafasına girmeğe muvaffak olduğu için zaten esası pek zaîf olan fikr-i diyanet ve milliyet kendisinde külliyen zâil olmuştur... Jeunee Turc'lerin mürevvic-i efkârı sayılan gazetenin bâlâsını da pozitivizmin esrarıyla tezyin etmiştir... İttihat ve Terakkî yerine Nizam ve Terakkî ibaresini imlâ eylemiş, ay isimleriyle sene hesabını da onlara uydurmuştur... Kendisinin esasen fikr-i temyizinde zaaf vardır. İnkılâptan sonra ise perde değişti. Yalnız Osmanlı olmakla iktifa etmedi. Menfûru olup her vesileden bilistifade tahkir ettiği İslâmiyet'i bile bayrağına ilâve etmek derecesine vardı... Alelumum Avrupalılar gibi kendisi dahî vaktiyle devletin beka bulabileceğini ümit etmiyor idi. Hürriyetperverliği bir nevî sanat ve medâr-ı maîşet makamında olup yüreği devlet ve milletin nîk ü bedinden aslâ müteessir olmaz; ancak sanatına icra etmesine firsat ve vesileden fazla olamaz idi. İnkılâp tarîkinin Selânik'ten, Manastır'dan patlaması ve o sırada kadimden beri kafadarı bulunan* ***Nâzım Efendi****'nin bilmünasebe oraca mesmûu'l-kelâm bulunması sayesinde İttihatçılar nezdinde kahraman mevkiini temin etmiş bulunuyor."*[509]

Meşveret'in yayınları incelendiğinde bu değerlendirmeyi te'yid etmek üzere 1897 Teselya Harbi'nde Yunanlılar desteklendiği, hatta Girit âsîlerinin bile müdafaa edildiği ibretle görülecektir.

Dr. Rıza Nur da **Ahmed Rıza**'ya kendisini gıyâben tanımakta ilen hayran olduğunu sonra beraber çalıştıkça O'ndan nefret ettiğini müşâhedelerine istinâden vak'alar zikrederek uzun uzun anlatmaktadır.[510] Bu beyânlar da

---

509 **Ziya Nur**- a.g.e., sh: 43 vd.
510 **Dr. Rıza Nur**- Hayat ve Hâtıratım, c: I, Frankfurt, 1982, sh:

Murad Bey'i te'yid etmektedir.

Dr. Nâzım'ın Selânik'teki Merkez komitesi adına **Ahmed Rıza**'yı kendilerine katılmaya dâvet etmesi üzerine Cemiyet'e dâhil olmuş, ancak uzun münakaşalardan sonra O'nun **"Ahrâr-ı Osmaniye"** olan adının İttihad ve Terakkî olarak değiştirilmesini sağlamıştır. Bu isim pozitivistlerin **"Ordre et Progres"** yani **"Nizam ve Terakkî"** sloganının bir nevî türkçeleştirilmesinden ibâretti.

Ahmed Rıza Bey'in İttihad Terakkî Cemiyeti Paris Şûbesi başkanlığı çok sürmedi. O'nun 1897 Yunan Harbi'nde Yunan taraftarlığı tavrı ve din aleyhine beyânları bu reisliği **Mizancı Murad Bey**'e kaptırmasına sebep oldu. İttihad ve Terakkî'nin nâşir-i efkârı olan Meşveret çok geçmeden **Ahmed Rıza Bey**'in malı hâline gelmişti. Bu sırada **Sultan II. Abdülhamid**'in isteği üzerine Fransız Hükümeti, Meşveret'in Fransa'da dağıtımını yasakladı. Bu yüzden **Ahmed Rıza Bey**, Meşveret'i önce İsviçre'de, daha sonra da Belçika'ya nakletmek zorunda kaldı. **Sultan II. Abdülhamid** Belçika Hükümeti nezdinde teşebbüse geçerek Meşveret'in yayınlanmasını yasaklattı. (26 Ekim 1897) Buna ilâveten **Ahmed Rıza** Bey ülke dışına çıkarıldı.

Bundan sonra **Ahmed Rıza**, Meşveret'in sırf Fransızca nüshasını yine Paris'te çıkarmaya başladı ve bu faaliyetini 1908 II. Meşrutiyet'e kadar devam ettirdi.

Sultan II. Abdülhamid bu gazetede kendisine basın yoluyla hakaret edildiği iddiası ile Fransız mahkemelerinde dâvâ açmış, fakat bundan hiç bir netice çıkmamıştır.

1899 yılında **Damad Mahmud Celâleddin Paşa**'nın oğulları **Lütfullah** ve **Sabahaddin Beyler**'i de yanına alarak Avrupa'ya kaçması üzerine Paris'te 4 Şubat 1902'de toplanan birinci Jön Türk Kongresi'nde **Sabahaddin Bey**'le **Ahmed Rıza** arasında **"Padişah'a sûikasd ve ecnebî müdahalesini talep"** gibi meselelerden ihtilâf çıktı. İleride anlatılacağı üzere 1907'de **Ahmed Rıza Bey**'in âmil olmasıyla toplanan İkinci Kongre'de de O'na bağlı olanlar azınlıkta kaldı.

---

230 vd.

İsmail Kemal adında herkesin adamı bir arnavudun teklifi ile **"orduyu ayaklandırma ve padişah'a suikasd yapma"** görüşü benimsendi.

İttihad Terakkî'nin Selânik'teki toplanan **Tal'at, Midhat Şükrü**, **İsmail Capolat** vs.'nin III. Ordu'ya kendilerini bend etmeleri sonunda **Sultan II. Abdülhamid** 23 Temmuz 1908'de Kanun-i Esâsî'yi tekrar yürürlüğe koyması üzerine, diğer bir çok Jön Türk'le birlikte İstanbul'a dönen **Ahmed Rıza "Ebulahrâr"** (hür insanların babası) sıfatıyla tebcil edildi ve büyük bir merasimle karşılandı.

Ahmed Rıza, İstanbul Meb'usu olarak dâhil olduğu Meclis-i Mebusan'da ittifakla Meclis başkanı seçildi. Bu sırada dinsizliğinden dolayı **"Vallahi"** diyerek yemin etmemek için direnmişse de **"Kanun gereği"** denilmesi üzerine yemin etmek mecburiyetinde kalmıştı.

*"31 Mart Vak'asında gazeteci **Hasan Fehmi, Zeki** ve **Ahmed Samim Beyler**'in öldürülmeleri gibi tedhiş hareketleri yüzünden İttihat ve Terakki ile arası açılınca 1910'da merkez komitesinden çıkarıldı. 18 Ocak 1912'de ilk meclisin feshinden sonraki seçimlere katılmadı ve Padişah tarafından 18 Nisan 1912'de Âyan Meclisi üyeliğine getirildi. Bu dönemde İttihatçıları sert biçimde eleştirdi. Bâb-ı Âli Baskını'ndan (23 Ocak 1913) sonra İttihatçılarla arası tamamen açıldı. Mütareke döneminde **Sultan Vahidüddin** tarafından Âyan Meclisi reisleriğine getirildi. Bu mevkide iken vatanın kurtuluşu için Vahdet-i Millî Cemiyeti'ni kurduysa da bir sonuç alamadı. **Damad Ferid Paşa** ile anlaşmazlığa düşünce **Mustafa Kemal**'in 22 Haziran 1919'da Havza'dan kendisine yazdığı mektup üzerine Paris'e gitti. Anadolu hareketi lehine burada bir kamuoyu oluşturmaya çalıştı. İstiklâl Harbi boyunca yayınladığı broşür, makale, beyanât ve konferanslarla millî hareket lehine bir hava meydana getirmeyi başardı. Ankara hükümeti ile anlaşmak üzere Fransız temsilcisi **Franclin Bouillon**'un gönderilmesinde müessir oldu. Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından sonra 1926'da yurda döndü. Vaniköy'deki çiftliğine çekilerek hatıralarını ve*

İttihat ve Terakkî'nin tarihini yazmaya başladı. 26 Şubat 1930'da kaza ile düşüp kalça kemiğini kırdı; aynı gün kaldırıldığı Şişli-Etfal Hastanesi'nde öldü. Cenâzesi Kandilli Mezarlığı'na defnedildi.'[511]

6- Ve Diğerleri

ALİ ŞEFKATÎ (1843-1896)

İzmir'de gümrükçülük yapan **Raif Efendi** adında zengin bir kimsenin oğludur. Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dairesi müdür muavinliğinde bulunmuştur.

Genç yaşında (29) **Kleanti Skaliyeri**'nin üstâdı bulunduğu Proodos Mason Locası'na girmiş (1872) ve 18. dereceye kadar yükselmiştir. **Sultan V. Murad**'ın da üyesi bulunduğu bu loca mensupları **"Aziz Bey-Skaliyeri İhtilâl Hareketi"** olarak bilinen ve evvelce anlatılmış bulunan gizli faaliyet içinde faal olarak rol almıştır. Bunlar dâhil ve hâriçteki masonların yardımı ile **V. Murad**'ı masonların yardımı ile tekrar tahta geçirmek istiyorlardı. O'nun tahttan indirilişinden hemen sonra teşekkül ettirilen bu gizli ihtilâl komitesi iki yıl faaliyet gösterdikten sonra Temmuz 1876'da devletçe haber alınmışsa da **Ali Şefkatî** yurt dışına kaçmayı başarmıştır. 1896 yılında Paris'te vefat edinceye kadar yurtdışında yaşamıştır.

Napoli'de **"İstikbal"** ismiyle bir gazete çıkararak **Abdülhamid** düşmanlığı yapan **Ali Şefkatî**, bir ara sefâlete düşmüştür. **Sultan II. Abdülhamid** altı asırlık bir hanedâna mensup olmanın asâlet duyguları ile O'na üstü kapalı yardım etmiştir. Mısır Hidivi, **Sultan**'ın tâlimatıyla kendisi veriyormuş gibi göstererek O'na her ay muntazaman harçlık göndermiştir. **Ali Şefkatî**, İstikbal'den başka bir de Londra'da **"Hayal"** adında bir gazete çıkarmıştır. **Ahmed Rıza**'nın -evvelce zikri geçen- ve Padişah'a arz edilmiş olan lâyihası da **Ali Şefkatî**'nin yazdığı rivâyet edilmektedir.

1896 yılında hastalanıp Paris'te vefat ettiğinde, Osmanlı Büyükelçiliği cenâzesine sahip çıkmış ve Pere

511 DİA (Diyanet İslam Ansiklopedisi)- sh: 124.

Lachaise Hıristiyan mezarlığına defnolunmuştur.

MİDHAT ŞÜKRÜ (BLEDA) (1874-1956)

1874 yılında Selanik'te doğmuş ilk öğrenimi orada orta öğrenimi İstanbul'da yüksek tahsilini ise Cenevre'de yapmıştır. Yurda dönüşünde Selânik Ticaret Mektebi müdürü oldu. Bir ara Belediye hastanesi müdürlüğü yaptı. Büyük bir Yahudi topluluğunun yaşadığı Selânik o sıralarda mason güdümlü muhaliflerin toplandığı bir yerdi. Cenevre'de Fen Fakültesi'nde okurken Avrupa'daki Jön Türklerle temas etmiş olduğundan Selânik'teki bu **Abdülhamid** düşmanlarıyla çabuk kaynaşmasını sağladı ve O, İttihad ve Terakkî'nin **"İttihad-ı Osmânî"** adıyla ilk olarak kurulmasında faal rol almıştır. Kendisi bunu bir dergiye şöyle anlatmıştır:

"Ah gençlik, ne büyük bir kuvvetmiş meğerse, damarlarımızda kan yerine alev aktığı günler, Selânik'te bütün arkadaşlar ile bir aradayız. Sık sık toplantılar yapıyoruz. En büyük zevkimiz, saray idaresine rahatça atıp tutmak... Bu atıp tutmalar, Padişah'a uzaktan yumruk sallamalar, bereket versin ki, evimizin dört duvarını aşmıyor. Bu arada ***Tal'at*** *peşimi bırakmıyor. Kendisini Edirne'de Posta Telgraf idaresinde küçük bir memur iken tanımıştım.* ***Tal'at****'la hemen her gün buluşuyor, gizli gizli dertleşiyoruz. Başlıca toplantı yerimiz; iskele karşısındaki Yanya Birahanesi. O tarihlerde* ***Mustafa Kemal*** *de bu birahaneye sık sık gelirdi. Coştuğu zaman ağzından çıkanı kulağı işitmezdi. Bir akşam saati* ***Tal'at*** *yine Yanya'da:*

"-A be arkadaşlar, bu böyle olmaz, kimimiz orada, kimimiz burada darmadağın bir hâldeyiz, bir türlü bir araya gelemiyoruz.' dedi.

"-Bir yer göster de toplanalım." dedik.

Tal'at*, Beşçınar bahçesini teklif etti... (Toplandık)... O akşam, çınarların geniş gölgesi altında Selanik'in taze Olimpos biralarını yudumlayarak kuracağımız cemiyetin nizamnâmesini hazırladık... Cemiyete dâhil olanlar, yalnız rehberle iki arkadaşı tanıyacaklardı. Âzâ kaydedilecekler,*

gözleri bağlı olarak iki maskeli refakatinde tahlif odasına alınacaklardı. Bu odada üzeri çuha kaplı bir masa bulunacak, üzerine Kur'ân-ı Kerîm ve tabanca konulacaktı. Yemin eden âzâ, cemiyet sırrını açıklarsa, beynine sıkılacak tabancayı şimdiden karşısında görmüş oluyordu. Tahlif merasimi bizim evde yapılırdı... ***Tal'at*** *bir ara seyyar posta memurluğu yaptı. Bu, O'nun tam arayıp da bulamadığı bir iş idi... Posta çantalarıyla hududa kadar rahatça gider, dilediği kimselerle temas edip telkinler yapar ve muzır varakpâreleri dağıtırdı. Onun küçüklüğünü bilen bir ihtiyar, yaramazlığını takdir edenlere:*

"-Şimdi beni beğenmiyorsunuz, ama Sadrazam olayım da size gösteririm." dediğini anlatmıştı."[512]

1908 II. Meşrûtiyet'in ilânından sonra sırasıyla Seres, Drama ve Burdur milletvekilliği yaptı.

1916'da İttihad ve Terakkî Cemiyeti Kâtib-i Umûmîliği'ne (Genel Sekreterliği'ne) seçilerek partide münakaşasız bir otorite sahibi oldu. Bu partinin 1918 yılında feshedilmesine kadar bu vazifede kaldı. İşgal zamanında Malta sürgünleri arasında kaldı. Üç yıllık sürgün hayatından sonra Berlin'e yerleşti. (1922) Yunan harbi'nden sonra İzmir'de oturmaya başladı. 1926'da **"İzmir Suikasdi"** hâdisesi dolayısıyla İstiklâl Mahkemesi'nde muhâkeme olundu ve beraat etti.

1935'te Sivas bağımsız milletvekili oldu. 1950 yılına kadar hep milletvekili olarak kaldı. 1956'da vefat etti. Ölümünden sonra oğlu **Turgut Bleda** tarafından hâtıraları **"İmparatorluğun Çöküşü"** adıyla (İstanbul, 1979) yayınlanmıştır.

DR. BAHAEDDİN ŞÂKİR (1874-1922)

1874 yılında İstanbul'da doğmuştur. 1896'da Askerî Tıbbiye'den yüzbaşı rütbesiyle mezun oldu. Bilâhare bu mektepte müderris vekili ikeb Avrupa'ya kaçmıştır. **Dr. Rıza Nur**, O'nun bu kaçışını bambaşka bir sebeple izah etmektedir:

---

512 **Ziya Nur**- a.g.e., sh. 74 vd.

*"**Bahaddin**, güzel yüzlü, yakışıklı bir gençti. **Abdülhamid**'in bir tüfenkçisinin karısını tedavi ederken, aşkâne münasebete girmiş, herif haber almış, bir gün geleceği vakit kapının üstündeki pencereye iki Arnavut koymuş, doktor gelmiş. Bunlar büyük bir taşı pencereden bırakmışlar, bereket versin taş doktorun üstüne değil, yanına düşmüş. **Doktor** kaçmış, herif bu sûretle öldüremeyince **Bahaddin**'i sürdürmeye teşebbüs etmiş ve Erzurum'a sürdürmüş. Oradan Doktor yolunu bulup Avrupa'ya kaçmıştı."*[513]

II. Meşrûtiyet'in ilanından sonra yurda dönen **Bahaeddin Şâkir** önce mesleği ile çeşitli vazifelerde bulundu ise de, 1913'ten sonra İttihadçılar'ın istihbârât teşkîlâtı olan Teşkîlât-ı Mahsûsa'nın siyâsî kısım şefliğinde bulundu. Sürgün edilecek Ermeniler'i bu teşkîlât tesbit ve tâyin ediyordu. Bu sebeple **Dr. Bahaeddin Şâkir**, Kasım 1918'de bir kısım İttihad Terakkî lideri ile birlikte, bir Alman savaş gemisine binip Sivastopol üzerinden Berlin'e kaçtı.

Eylül 1920'de Bakü'de toplanan Doğu Halkları Kurultayı'na katıldı. 1920'de İslâm İhtilâl Cemiyetleri İttihadı'nın Bakü temsilcisi oldu. 1921 ilkbaharında bu örgütün Moskova'da yapılan kongresine katıldıktan sonra Almanya'ya döndü.

Fakat Ermeniler kendisini sıkı sıkıya tâkip ederek 1922'de Berlin'de öldürdü.

DR. NÂZIM BEY (1870-1926)

1870 yılında Selânik'te doğmuş olan **Nâzım Bey**, sebataist bir âilenin çocuğudur.

Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'de okurken Jön Türk hareketine katılmış, sonra da bu hareketin Selânik'te **"İttihad-ı Osmânî"** adıyla cemiyetleşmesinde rol almıştır. Cemiyetin Paris'teki nâşir-i efkârı Meşveret'e yazılar yazdığı gibi **Ahmed Rıza**'yı da bu teşkilata dâvet edip dâhil ettiren **Dr. Nâzım Bey**'dir. Bu cemiyetin Paris'te İttihad ve Ter-

513 **Dr. Rıza Nur**- a.g.e., c: I, sh. 224.

akkî adını alışından itibaren Selânik'teki umûmî merkez âzâsı olmuş ve bu vazifede 1917 yılına kadar kalmıştır.

Dr. Nâzım'ın bilhassa 1908 Meşrûtiyet inkılabından sonraki müessiriyetini **Dr. Rıza Nur** şöyle anlatıyor:

"İntihab için her tarafa adam gönderdikleri gibi ***Sabahaddin*** *de gönderiyordu. Onun adamları daha iktidarlı olacak ki, çok yerde halkı kazanıyorlardı. İttihatçılar bunu görünce halkı tehdit,* ***Sabahaddin****'in adamlarını tevkif ettiler. İzmir'de* ***Sabahaddin****'in propagandacıları hapsolundu. Bu esnada* ***Doktor Nazım*** *oradaydı. Bu işleri o yapıyordu. Tehditini tamamlamak için hapishaneden henüz muhakeme olunmamış, hüküm giymemiş bir mevkûfu emredip darağacına çekti. Bu idam herkesi yıldırdı. Tabiî bu, müthiş bir cinayetti, hem de anarşiydi. Cemiyetin diğer erkânı akıllı olsalardı, onlar da* ***Nâzım****'ı idam ederlerdi."*[514]

Dr. Rıza Nur, bu müessiriyeti şöyle teyid etmektedir:

"İttihatçılar, İstanbul'da bir merkez-i umûmî tesis ettiler. Hakîkî hükümet burasıydı. Resmî hükümet sade merkez-i umumînin kararlarını icra ederdi. Bu merkezin âzâsından ***Tal'at, Rahmi, Doktor Nazım*** *gibi bir kaçı da bir «karanlık oda» yapmışlardı. Asıl işler bunların elindeydi."*[515]

Son **Tal'at Paşa** Kabinesi'nde Maarif Nâzırlığı yapmış, Birinci Cihan Harbi'nin mağlubiyetimizle neticelenmesi üzerine diğer İttihadçı liderler gibi -muhâkeme olmamak için- yurt dışına kaçmıştır.

Kurtuluş Savaşı'ndan sonra yurda dönüp İzmir'e yerleşne **Dr. Nâzım** -bir nevî İttihadçılar'ın tasfiyesi demek olan **"İzmir Suikasdi"** dolayısıyla muhâkeme ve idam olunmuştur.

DR. ŞERAFEDDİN MAĞMÛMÎ

*"****Doktor Rıza Nur****, Tıbbiye'de okurken* ***Şerafeddin***

514 **Dr. Rıza Nur**- a.g.e., sh. 224.
515 **Dr. Rıza Nur**- a.g.e., sh. 233.

***Mağmumî**'nin bir nebatat kitabı yazmış olduğunu uzun zaman, mektepte bunun okunduğunu söylemekte:*

*"-Bu adam, şu eseriyle çok hizmet etmiştir. Onu sonra Kahire'de tanıdım. Zeki, doğru, dik sözlü, sözünü esirgemez, pozitif düşünür, hakkı sever, münevver, vatanperver bir zâttı. Daima okur ve yazardı. Kamus-ı Tıb ve daha bir çok eserler yazmıştır. İttihatçıları hiç sevmezdi. Bu yüzden memlekete de gelmedi. Nihayet Mısır'da öldü. Milletin hizmetinden istifade edeceği bir adamdı, hebâ oldu gitti. Sebebi de **Ahmed Rıza** ve **Doktor Nâzım**'dı. Onu hizmete yanaştırmadılar." demektedir.*[516]

*Bütün bu medihlere rağmen **Mağmumî** Padişah hakkında:*

"Bir şahs-ı leîmin evhamı uğruna devlet ve milletin kaybolduğunu" iddia edecek kadar millî edebden, siyâsî basiret ve müvâzeneden mahrum bir adamdır."[517]

III- TAHTTAN İNDİRİLİŞİ VE BUNA TEKADDÜM EDEN HÂDİSELER

A- MAKEDONYA HÂDİSELERİ VE II. MEŞRÛTİYET'İN İLÂNI

a-Makedonya Hadiseleri

Paris, Cenevre, Londra ve Kahire gibi merkezlerde yayınlanıp çeşitli yollarla ülke dâhiline sokulan **"evrâk-ı muzırra"**[518] yeni yetişen gençleri öylesine zehirliyor-

---

516 **Dr. Rıza Nur**- a.g.e., sh.

517 **Ziya Nur**- a.g.e., sh. 44.

518 Jön Türk gazetelerine resmî yazışmalarda bu ad veriliyordu. O faaliyetlerin içinde bulunan **Dr. Rıza Nur** şöyle demektedir:

*"Bir taraftan da politika ile uğraşıyordum. O vakit Avrupa ve Mısır'da **Abdülhamid** aleyhine yapılan neşriyatın civcivli zamanı idi. **Ahmed Rıza Bey**, Mizan Gazetesi sahibi **Murad Bey**, **Sabahaddin Bey** Avrupa'daydılar. Beş-altı gazete çıkarıyorlardı. Bunları getiriyor, birkaç arkadaş Galata'da, şimdiki Osmanlı Bankası karşısındaki Fransız Postahânesi'ne gidiyor, bir kaçımız dışarıda tarassut ediyor, birimiz gidip alıyorduk. Mektebe giderken kapıda üstümüz başımız iyice yoklanıyordu. Bu sebeple birimiz dışarıda gazetelerle kalıyor, diğerleri giriyordu. Girenler ortalık kararınca koğuşun penceresine ge-*

du ki, bunlar Meşrûtiyet îlân olunsa, her taraf güllük gülistanlık olacak sanıyorlardı. Tesiri altında kaldıkları bu gazetelerdeki yazılar sebebiyle -bir çoklarının- daha sonra hayret ve teessüfle yâd ettikleri mantıksız bir şartlanmışlığa sürükleniyorlardı. Bunun bir çok emsâlinden biri olarak **Dr. Rıza Nur**'un şu sözlerini nakledelim:

"...Kendimizi milletin en münevveri sayardık. Dayak gücümüze giderdi. Çocuklar yatmadılar. Bilâkis zâbitlere ve neferlere hücum ettiler. Diğer talebeler de hücum etti. Ortalık karıştı. Herkes birbirine girdi. Değnekleri kapışıp kırdılar; zâbitlerden kaçamayanları dövdüler. Bu esnada öyle müthiş bir ses koptu ki, ben dahî titremeye başladım. Bin kişi bir ağızdan ve gözleri dönmüş olduğu hâlde bağırıyorlardı. Kimi «Hadin mektepten çıkalım!.. Halkı isyan ettirelim!.. Bu istibdad nedir?..», kimi «Mektebin üstüne İngiliz bayrağı çekelim!..» böyle türlü şeyler diyor, bağırıyorlardı. Herkes gözleri dönmüş, kendini kaybetmiş bir hâlde idi. Zihniyetimiz ne yanlıştı. Ne câhildik. İngiliz hürriyet hâmisi, zâlimleri kahreder, milletlere hürriyet verir zannederdik. İngiliz bayrağı çekersek İngiliz gelip ***Abdülhamid****'i indirir, Türkler'e hürriyet verir fikrindeydik. Bu zan bizde değil, bütün millette,*

---

liyordu. Askerî Tıbbiye Mektebi, Sarayburnu'ndaki büyük kışla idi. Bir yanında şimendifer hatları vardı. Pencereler oraya bakıyordu. Bir ip sarkıyıyorduk. Gazeteler bağlanıp çekiliyordu. Gazetelerin bir kısmı dışarıda saklanıyordu.

Gece dershânelerden koğuşlara gelince kapıda talebeden biri zâbit gelmesin diye bekliyor, biri de yatağın üstüne çıkıp ayakta gazeteleri okuyordu. Her koğuşta elli-altmış talebe vardı. bu her koğuşta da böyle yapılıyordu. O okuyor, münakaşa yapılıyor, gülünecek yerlerde de kahkahalarla gülünüyordu. Sonra bunları abdesthânede saklıyordum. Bir el kadar sıvayı çakı ile muntazam bir sûrette kesmiştim. Bu parçayı kaldırıyordum. Gazetleri bir ipe bağlayıp bağdâdîden geçiriyor, duvarın içine sarkıtıyıordum. İpliği tahtaya yaptığım bir çentiğe iliştirip kerpiç kapağı yerine yerleştiriyordum. Kimsenin bulma ihtimali yoktu. Bulunsa da kimindir bilinemez.

Perşembe günleri çıkınca gazeteleri evlerin kapılarından, bahçelerin duvarlarından içeri, kezâ câmilere atıyorduk. Bir defa kadir gecesi Ayasofya Câmii'nde yukarıdan halkın üzerine saçtık." (**Dr. Rıza Nur**- a.g.e., c: I, sh: 84 vd)

hatta bütün Dünya'da vardır. Harb-i Umûmî ile bu fikir bitti."[519]

Jön Türk neşriyâtından fikren zehirlenen bu gençler, Ermeni Komitacılarından daha müthiş bir sûrette **Sultan II. Abdülhamid**'e kin besliyorlardı. Bunu da, hayatının sonuna kadar bu kini muhafaza etmiş olan[520] **Dr. Rıza Nur** şöyle ifade etmektedir:

"...Yoklamada zâbitler âdet üzere önde dururlar, arkaları talebeye gelir. Bu sefer zâbitlerin yüzünü talebeye çevirdiler.

"-Hepiniz, «Padişahım çok yaşa» diye bağıracaksınız. Zâbit kimin bağırmadığını görürse Taşkışla'ya gönderilecek!.." dediler.

Zâbitler öyle durdular. Ama yine kimse bağırmadı. Bu sefer herkes sâde ağzını kımıldatıyordu; kimse bir şey demiyordu ama... Yalnız zâbitlerin yüksek sesle:

"-Padişahım çok yaşa!.." sesleri işitiliyordu. Halbuki âdet üzere zâbit bağırmazdı. Bizi sevk etsin diye zâbitleri bağırttılar. Hâsılı ne bu, ne tehdid tıbbiyelileri bağırtmadı. Çıkıncaya kadar bağırmadık. Yalnız ağzımızı oynatırdık. Bir şey söylemezdik. Çoğu da Padişaha küfrederek ağzını oynatırdı. Bağırmadın diye birisini sorguya çekerlerse:

"-Ağzımı görmedin mi? İnsan gibi söylüyorum. Sesim fazla çıkmıyor, tulumbacı gibi bağırmaya lüzum yok, duâ değil mi? Hatta kalbî olması makbuldür." cevâbını verirlerdi."[521]

Tabiî bu gibi hareketler sebebiyle muhtelif zaman-

---

519 **Dr. Rıza Nur**- a.g.e., c: I, sh. 95 vd.

520 Bu gerçeği kavramak için **Dr. Rıza Nur**'un bahsi geçen hâtıratının IV. Cildinde tamamı yayınlanmış olan **"Cehennemde Bir Celse"** adlı eserine bakılabilir.

521 **Dr. Rıza Nur**, a.g.e., sh. 97. Bunun için **Ahmed Bedevî Kuran**, a.g.e., sh. 507'ye de bakılabilir.

Bu yazar, kendisinin de aralarında bulunduğu Askerî Tıbbiye talebelerinin II. Meşrûtiyet'ten sonra Yıldız Sarayı'nda kendilerine ikram edilen çayları bile içmediklerini iftiharla anlatmaktadır. (**Ahmed Bedevî Kuran**- a.g.e., sh. 506)

lar tevkifler ve sürgünler vâkî olmuştur[522] ki, bunların en meşhûru –evvelce bahsi geçmiş olan- ve **"şeref kurbanları"** diye anılanların tevkifi ve Trablusgarb'a sürgün edilmeleridir. Bunlar 78 kişi idiler. Şeref Vapuru ile sürgüne gönderildiklerinden dolayı bu nâm ile anılırlar.

Paris'teki Jön Türk Kogreleri'nde Ermeniler'in telkini ile askere el atmayı akıl eden bu bedbahtlar, Harbiye'ye sızmışlar ve burada **Sultan Abdülaziz**'in katillerinden **Hüseyin Avni Paşa**'ya izafeten **"Hüseyin Avni Paşa Komitesi"** ile "**Süleyman Paşa Komitesi"** kurulmuştur. Bu faaliyetlerin sarayca haber alınması üzerine pek çok tevkîfât yapılmış, icrâ edilen muhâkeme sonunda bazıları beraat etmişse de suçlu görülenler Trablusgarb'a sürgün edilmişlerdir. İşte **"Şeref Kurbanları"** denilenler bunlardır.

Jön Türklerin her tarafa nasıl dalbudak sardıklarına delil, serasker yâveri **Yarbay Şefik Bey** ile birer tarikat şeyhi olan **Şeyh Abdülkadir** ile **Şeyh Nâilî Efendi** de harekete katılanlar arasında olmasıdır. Okuyucuyu sıkmamak için sayıp dökmek istemediğimiz emsâli Jön Türk hareketine katılanlarm hepsi de üst kademeden asker ve sivil bürokratlardır. Hareketin içinde halktan tek bir kimse yoktur. Bu da onların halktan kopuk olduklarının diğer bir delilidir.

Bununla beraber bu muhâlif gruplaşmaların gâyesi öyle safdilâne bir fikir hareketinden ibâret değildir.

---

522 Bu sürgünlerden ilki 1895 yılında **Dr. Abdullah Cevdet** (Trablusgarb'a), **Dr. Süleyman** (Şam'a) ve **Dr. Nazmi** (Manastır'a) **Beyler**'dir. Daha sonra yine Tıbbiye'den **Mekkeli Sabri** (Musul'a) ile **Paşabahçeli Emin** de (Erzurum'a) sürülmüştür. Bunların daha pek çok emsâli varsa da bunlarla ilgili iki gerçeği hatırlatmakta fayda görüyoruz:

1-Bu sürgünler, devletten maaşlıdır. Kendisi yurt dışına kaçanların bile pek çoğunun dolaylı tahsisâtları vardır.

2-Sürgün yeri olarak **"Fizan"** denilse de, hiçbir sürgün oraya gitmemiş, Trablusgarb'da oturmuştur. Hatta **"Fizan'a Doğru"** isimli eserin yazarı **Câmî Bey** bile orayı görmemiştir.

Bunlar bir çok kereler Padişah'ın hal' ve öldürülmesine kadar plânlar yapmışlardır.

Bunun bir misalini, kendisi de bu hareketin içinde bulunan[523] ve Jön Türkleri göklere çıkarırken **Sultan II. Abdülhamid**'i her fırsatta karalamaya çalışan **Ahmed Bedevî Kuran**'dan dinleyelim:

*"«İttihad ve Terakkî Cemiyeti»nin bu sûretle kuvvetlenmesi üzerine **Şeyh Nâilî Efendi**'nin biraderi **İsmail Hakkı Bey** tarafından idâre edilen **Kemal Midhat, «Haristan-ı Gülistan»** sahibi **Ahmed Hikmet** ve Hâriciye Nezâreti mensuplarından **Agâh** ve **Hüsameddin Bey**'ler o sıralarda **Sultan Abdülhamid**'e suikasd plânı ile meşgul olmuşlardır.*

*Hatta Cemiyet Rüesâsı Beyoğlu Mevlevî Şeyhi'nin yardımıyla **Veliahd Reşad Efendi** ile de temasa geçmiş ve 1897 senesi ortalarında **Sultan Abdülhamid**'in hal'i kararlaştırılmıştı. **Hacı Ahmed Bey**'in samimi dostu bulunan **Şeyh Abdülkadir Efendi** de Yıldız Sarayı'ndaki bazı silâhşörleri kazanmış ve hal' meselesi için yardımlarını temin etmişti.*

*Ahval bu şekle girince verilen hal' kararının tatbiki arifesinde hâricî müdahaleye meydan bırakılmamasını temin maksadıyla keyfiyetten **Ahmed Rıza Bey**'in de haberdar edilmesi takarrür etmiş ve kendisine bu hususta bir mektup yazılmıştır.*

*Lâkin bu mektuba **Dr. Nâzım Bey**'e müphem sûrette cevap verilmesi ve Avrupa'ya kaçmış bulunan **Kadri Râşid Bey**'e **(Paşa)** gönderilen mektuba gelen cevapta da muvaffakiyet temin edilemediği takdirde kendilerinin Fransa'dan çıkarılmaları ihtimalinden bahsolunması infiâli mûcip olmuş ve **Hacı Ahmed Bey**'in riyâset ettiği Cemiyet merkezi **Ahmed Rıza Bey**'in **"İttihad ve Terakkî"**den ihrâcına karar vermiştir. Fakat **Sultan Abdülhamid** hakkındaki kararın tatbikatına geçileceği günlerde Şifre Kâtipliği yapan **Nâdir Bey**'in Mekâtib-i*

---

523 Bkz: Yazarın adı geçen eserindeki **"Harbiye Mektebindeki Tevkifler ve Mahkûmiyetler"** başlıklı kısım, sh: 407.

*Askeriye Müfettişi **İsmail Paşa**'nın ihbârı ile tevkif edilmesi bütün bu hazırlıkları alt üst etmiştir.*

*Çünkü Umûmî Merkez Komitesi'nin kâtibi bulunan Nümûne-i Terakkî Müdürü **Nâdir Bey**, Mekâtib-i Askeriye Müfettişi **Zülüflü İsmail Paşa**'nın eniştesi Harbiye Mektebi ahlâk muallimi **Mazhar Bey**'i Tokatlıyan Oteli'nde Cemiyete sokmaya çalıştığı bir sırada, bu konuşmadan haberdar olan **İsmail Paşa**, polisi ikaz etmiş ve **Nâdir Bey** otelden çıkarken tevkif olunmuştur. Bu tevkîfâttan sonra Yıldız Sarayı'nda uzun boylu istintaklar yapılmış, **Sabri Bey** Fizan'a, **Şeyh Nâilî Efendi** bütün efrâd-ı âilesiyle Humus'a, **Şeyh Abdülkadir** Mekke'ye, **Hayri Efendi** Musul'a, **Avni** ve **Zühtü Bey**'ler Anadolu'nun muhtelif yerlerine sürülmüşlerdir."*[524]

Dünya'nın her yerinde bir sûikasd teşebbüsü akîm kalmış olsa bile fâile ceza verilirken **Sultan II. Abdülhamid** bunları maaşlı olarak merkezden uzaklaştırdığı için suçlu görülüyor!...

Aynı yazarın Jön Türklerce girişilmiş ve akîm kalmış diğer bir sûikasde dâir söylediklerini de takdim edelim:

*"21 Aralık 1896 tarihinde Cenevre'de «**Osmanlı İhtilâl Fırkası**» kurulmuştur. Bu teşekkülde **Hilmi** ve **Şefik Bey**'lerle **Dr. Hasan Bey** de alâkadar bulunuyordu. Bu hususta **"Berkî"** ve daha bir çok imzalarla **Hilmi Bey**'e yazılmış müteaddit mektuplar vardır ki, bunların bütün mündericâtı, bombaya ve İstanbul'da yapılacak sûikasd tertibatına âiddir. Bu muhâberelerin verdiği kanaate nazaran bu işte belli başlı alâkalılar **Hilmi, Sükûtî, Berkî, Oğuz** ve **Temo Bey**'lerdir. Cereyan eden muhâbere muhteviyatından istidlâl edildiğine göre de Ermeni komitecileriyle uyuşulmuş ve İstanbul'da bir sûikasd teşebbüsü takarrür ettirilmişti. Uyuşma şartlarına göre, Jön Türklerce neşredilecek bir icraat beyannâmesinden sonra Ermeniler, İstanbul'da Türk fedâîlerine bomba teslim etmeyi kabul etmişlerdir. Sonradan teslim*

---

524 **Ahmed Bedevî Kuran**- a.g.e., sh. 162.

*keyfiyetinin Tuna Boyu'nda yapılması düşünülmüş ve bombaların Romanya'da bulunan **İbrahim Temo Bey**'in direktifi dâhilinde İstanbul'a sevki tasvib olunmuştur. Bu uyuşma meselesine tavassut eden **Zarifyan** isminde bir Ermeni vatandaştır. Lâkin icraat beyannâmesinin neşrine rağmen bu mesâî birliğine bazı komiteciler itiraz ettiğinden Ermeniler bomba tesliminden ferâgat etmişler ve teşebbüs akamete uğramıştır."*[525]

Daha başka sûikasd teşebbüsleri de var!..[526] Fakat bu kadarla iktifâ ederek Makedonya'daki durumu ve askerleirn işe karışmasını anlatalım.

Makedonya, Bulgaristan'ı bize bağlı bir prenslik hâline getiren 1878 Berlin Muâhedesi'nden sonra bir ihtilâf ve komitecilik merkezi hâline gelmiş bulunuyordu. Buralarda mantar gibi çoğalan Bulgar, Rum ve Sırp çeteleri teşekkül etmişti.

Berlin Muâhedesi'nde Osmanlı Devleti'ne bu mıntıkada ıslahat yapma mükellefiyeti tahmil edilmişti. Onların ıslahattan anladıkları, bir ıslahatın yapıldığı yerlerde yaşayan gayr-i müslimlerin bizden ayrılıp istiklâl elde etmelerine müsaid bir zemin hazırlamaktı. İleri görüşlü **Sultan II. Abdülhamid** Avrupalı devletlerin bekledikleri ıslahat hareketlerini yapmamakta ısrar edince bunların her biri Osmanlı Devleti'ne baskıyı arttırmışlardır.

Diğer taraftan teşekkül ettirilen Rum, Bulgar ve Sırp çeteleri de kanlı komitecilik hareketleri ile yerli müslüman halkı katliâm edip hicrete zorlarken, bir taraftan da Batılı Devletleri **"zulüm görmekte oldukları"** yolunda iknâ ve tahrik maksadıyla kesif bir sahte propaganda yapıyorlardı.

Makedonya bizim Manastır, Kosova ve Selânik vilâyetlerimizi muhtevî idi. Bunlardan Selânik; Türk, Rum, Bulgar ve bilhassa Yahudiler'in yaşadığı 170 bin nüfuslu kozmopolit bir şehirdi. Şehirde hâkim olan

---

525 **Ahmed Bedevî Kuran**- a.g.e., sh. 223.
526 **Ahmed Bedevî Kuran**- a.g.e., sh. 353 veya sh: 377.

lisan 1492 yılında İspanya katliâmından kaçıp Osmanlı Devleti'ne sığınan Yahudiler'in buraya yerleştirilmiş olmalarından dolayı **"Judeo-Espanyol"**du.

Bu şehir, Makedonya'nın bir ihracat limanı olması sebebiyle hermen her milletten insanların mevcud olduğu bir yerdi. Bunların delâletiyle masonluğun her çeşidi Selânik'te birer loca tesis etmişti. Fransa, İtalya ve İskoç meşrık-ı âzâmlığına bağlı bu loca mensupları, kendi devletlerinin ticârî menfaatlerini kollamak üzere gizli gizli faaliyet gösteriyorlardı. Elhâsıl İttihatçıların sonradan çirkin bir tavsifle **"Kâbe-i Hürriyet"** olarak adlandıracakları bu kozmopolit şehir, Osmanlı aleyhine her türlü faaliyet için en müsaid olan bir yerdi. Bundan dolayıdır ki, Jön Türkler'in yurt dışında yaptıkları propaganda ile kör birer muhâlif hâline gelmiş olan dâhildeki hâinler ve gâfiller faaliyet merkezi olarak kendilerine burasını seçtiler.

Posta Telgraf Baş Kâtibi **Tal'at**, Fransızca muallimi **Naki**, Selânikli **Midhat Şükrü** ve **Mülâzım (teğmen) Ömer Nâci Efendiler** Selânik'te 1906 yazında **"Osmanlı Hürriyet Cemiyeti"**ni kurdular. Bunların hepsi de Selânik'teki muhtelif mason localarına mensuptular. Azlıklarını gizlemek için üye kayıt numaralarını 110'dan başlattılar. Mason olan üyeleri **"li ebeveyn kardeş"**; mason olamayanları ise sadece **"li eb kardeş"** sıfatıyla kaydediyorlardı.[527]

Bunlar, Paris'teki **"İttihad ve Terakkî Cemiyeti"** ile temasa geçerek nihayet **"Osmanlı İttihad ve Terakkî Cemiyeti"** adı altında birleşmeyi temin ettiler. Bu cemiyetin sonradan **"Merkez-i Umûmî"** adını alacak olan **"Heyet-i Âliye"** adıyla merkez kadrosunu **Tal'at**, **Midhat Şükrü**, **Ömer Nâci**, **İsmail Hakkı**, **Kâzım Nâmi, İsmail Canbolat**, **Rahmi Nâki** ve **Edip Servet Bey**'lerden ibâret olarak gerçekleştirdiler.

Selânik'te bu gelişmeler vâkî olurken, Batılılar Makedonya'da yapılmasını istedikleri ıslahat için

527 **Ahmed Bedevî Kuran**- a.g.e., sh. 460.

baskılarını arttırdılar. Buna mukavemet edilemeyince burada bir **"Adlî Murakabe"**ye muvafakat mecburiyeti hâsıl oldu. Buna istinâden Ruslar, Selânik'e, İngilizler Drama'ya, Fransızlar Serez'e, İtalyanlar ise Manastır'a birer ıslahat heyeti gönderdiler.

Bunun üzerine Osmanlı Devleti de Makedonya için bir Umûmî Müfettişlik ihdas etti. Bu sırada Yemen vâliliğinden İstanbul'a gelmiş bulunan **Hüseyin Hilmi Paşa** fevkalâde selâhiyetlerle techiz olunarak Makedonya Umûmî Müfettişi tâyin olundu. Yanına bir Rus ve bir de Avusturyalı müşâvir verildi.

Makedonya'nın müdafaası III. Ordu'ya âidi. Bunlar, bugünkü PKK'ya karşı mücadeleye benzer şekilde Rum, Bulgar ve Sırp çeteleriyle mücadele ederken hem onların propagandalarının tesiri altında kalıyor, hem de bir nevî çeteleşmiş bulunuyorlardı.

Üstelik **Sultan II. Abdülhamid**'in dış borçları bir an önce bitirmek gayreti yüzünden bazen maaşlarını üç ay gibi uzun bir müddet gecikmiş olarak alabiliyorlardı.[528] Bu durum bilhassa genç subayların çokça tâyin edildikleri III. Ordu mensuplarında büyük bir memnûniyetsizlik hâsıl ediyordu. Bu durumun onların az sonra gerçekleşecek olan isyanlarında kendilerine telkin edilen hürriyet (!) propagandalarından daha fazla müessir olduğu hususunda kaynaklarda ittifak mevcuddur.[529]

---

528 Bu geç maaş alma, sırf Makedonya'da bulunanlara mahsus değildi. San'a (Yemen)'da bulunan **Müşir Fevzi Paşa**, Yıldız'a çektiği bir telgrafta:

"Asâkir-i Şâhâne bir sene-i kâmile zarfında ancak iki maaş aldıklarından, müctemian (topluca) terk-i silâh etmek ve savuşmak temâyülâtını izhar ediyorlar." denilmekteydi. (**Ahmed Bedevî Kuran**-a.g.e., sh: 266)

529 *"Hâtırat-ı **Niyâzî**'ye varıncaya kadar bütün menbâlarda ve Müfettiş-i Umûmî **Hüseyin Hilmi Paşa**'nın Mâbeyn'e çektiği bir telgrafta itiraf edildiği gibi, merkezi Selânik'te bulunan üçüncü ordunun **Sultan Hamid**'e karşı beslediği muhalefetin en mühim sebebi, maaşların bazen üç ay kadar tedâhülde kalması ve zâbitlerin zamanında terfi edememesidir. Gerek Selânik'te teşekkül eden gizli bir cemiyetin, gerek Paris'teki **"İttihad ve Terakkî"**nin istifade ettiği müsait vazi-*

Denilebilir ki, paranın böyle işlerdeki müessiriyetini herkesten iyi takdir edebirlecek bir durumda olan **Sultan II. Abdülhamid**'in saltanatı boyunca en mühim hatası budur.

Diğer taraftan Makedonya'ya **Hüseyin Hilmi Paşa** gibi Jön Türkler'e gizli sempatisi olan birinin Umûmî Müfettiş olarak tâyini de hata idi. Bu durum, **Hüseyin Hilmi Paşa**'nın bu vazifeyi sekiz sene sürdürmüş olmasına rağmen Saray'a buradaki ahvâl hakkında gerektiği gibi raporlar göndermemiş olmasıyla sâbittir.[530]

Bütün bu müsait şartları kullanan İttihad ve Terakkî Cemiyeti mensupları, bu gayr-i memnun ve çete muharebelerinden yorgun düşmüş, III. Ordu'nun genç subaylarına el attılar. Kısa zamanda masonların ve subayların hâkim olduğu Selânik, Edirne ve Manastır grupları teşekkül etti. Bunlar kendileri ile mücadeleye memur oldukları Rum, Bulgar ve Sırp çetelerinden farksızdılar. Aralarında zaman zaman rekabetler zuhur ettiği gibi aralarında fikrî bir insicam da yoktu. Sadece **"yıkmak"** hususunda ittifak hâlindeydiler. Birkaç kişiyi öldürmek, **Sultan II. Abdülhamid**'i düşürerek Meşrûtiyet'i ilân etmekle işlerin düzeleceğini sanacak kadar böndüler.

Nitekim bu uğurda cinâyetler işlemekten içtinab etmediler. İlk olarak Selânik Merkez Kumandanı **Nâzım Bey**'e karşı bir sûikasd tertip ettiler. **Nâzım Bey** yaralı olarak kurtuldu. Bunu, Kolağası **Enver**'in (**Paşa**) yaptığı iddiâ ve ilân edildi. Halbuki **Nâzım Bey**, **Enver**'in kayınbiraderi idi. Böylece **Enver**'i büyük bir idealist olarak gösterip yıldızını parlatmak istiyorlardı.

Manastır grupu tarafından Padişah'a sâdık bir kimse olan Alay Müftüsü **Mustafa Efendi** şehid edildi. İddiaya göre, **Mustafa Efendi**, muhâlif hareketlerden

---

yet işte odur." (**İ. Hami Danişmend**- a.g.e., sh. 359)

530 **Mehmed Memduh Paşa**- Kuvvet-i İkbal Alâmet-i Zevâl, İstanbul, 1329, sh: 17

Saray'ı haberdâr ediyormuş. Arkasından aynı şekilde itham edilen Manastır Polis Müdürü **Sami Bey**'i de öldürdüler. En sonunda **Şemsi Paşa**'yı öldürmüşlerdir ki, II. Meşrûtiyet'in ilânı bu hâdise üzerine mecbûrî bir hâle gelmişti.

Tabiatıyla bütün bu işer ecnebî desteği olmadan bu noktaya gelemezdi. Nitekim Rumeli'de bu kaynaşma, İngilizler'in ve İtalyan Karbonari Mason Teşkilâtı ile İskoç Masonları'nın asıl müessir olduklarına dâir kaynaklarımızda sayısız beyân ve vesika mevcuddur.

Sultan II. Abdülhamid, **Tahsin Paşa**'ya:

"Bütün bu hareketlerde hâricin, bilhassa İngilizler'in parmağı olduğuna[531] *ve Makedonya'daki kaynamanın büyük bir Avrupa meselesi hâlini alacağını"* yani devleti sarsacağını söylemiştir. Onun için çok teennî ile hareket etmiş ve bu davranışıyla, büyük sarsıntıyı birkaç sene geciktirebilmiştir.

Yine **Tahsin Paşa**, **Von der Goltz**'un bir mektubunu dercetmektedir ki, çok şâyân-ı dikkattir. **Von der Goltz** burada, Türkiye'de tüccar olarak bulunan meşhur İngiliz ajanı **William Withol**'ün hâdiseden evvel kendisine aynen şunu söylediğini kaydetmektedir:

"Yakın bir hâdise karşısında bulunduğumuza hiç şüphe yoktur; memleketi tanıyan bütün dostlar bu fikirde müttehittirler; fakat bu hâdisenin hâriçten mi, yoksa dâhilden mi geleceği meselesinde fikirler birbirinden ayrılmaktadır."[532]

Tahsin Paşa, **Niyâzî**'nin dağa çıkmasından az bir müddet önce Görice'den gelen üç zâtın Padişah'a bir arîza takdim ettiklerini bunda:

"İçlerinde Türklerin de bulunduğu muhtelif milletlere mensup ihtilâl komitalarının birleştiklerini, Manastır'ı merkez ittihaz edeceklerini, Selânik'te mason cemiyetine mensup ve mâruf birtakım kimselerin bunlara yardım etmekte olduklarını ve masonluğun gâyet gizli ve fakat son

531 **Tahsin Paşa**- a.g.e., sh. 242; **Ziya Nur**- a.g.e., sh. 77.
532 **Tahsin Paşa**- a.g.e., sh. 260.

derece kuvvetli teşkîlâtından ihtilâlcilerin çok istifade ettiklerini, komitanın İstanbul'a da kol atarak burada teşkîlâta başladığını ve bu maksatla İstanbul'a iki-üç kişi gönderildiğini" haber verdiklerini yazmaktadır.[533]

Bunlar **Tal'at** ve **Emanuel Karasu** idi. İstintak olunup serbest bırakıldılar. Halbuki bunlar, Veliahd Reşad Efendi ile anlaşmak için gelmişlerdi. Bu sırada ihtilâlcileri, el çabukluğu yapmaya icbar eden bir hâdise zuhûr etti: **"Reval Mülâkâtı"**.

10 Haziran 1908 tarihinde İngiltere Kralı **VII. Edward** ile **Çar Nikola** Reval'de buluşarak gizli bir görüşme yaptılar. İngilizler iki yüzlü siyasetleriyle bu mülâkata Makedonya'da arzu edilen ıslahatın görüşüldüğü yolunda îmâlı beyânlarda bulundular. Buna inanan Jön Türk gazeteleri de bilittifak Reval'de İngilizlerle Rsular'ın Türkiye'nin taksimi hususunda anlaşmış olduklarını, bu durumda ancak Meşrûtiyet'in tekrar îlânı ve Kanun-i Esâsî'nin mer'iyyete konulmasıyla İngiliz-Rus plân ve kararının akîm kalacağı yolunda müttefikan neşriyatta bulundular. Halbuki hakikat bu düşüncenin tamamen aksine idi. **Sultan II. Abdülhamid**'in İngiliz ve Rus emperyalizmine karşı tahrik, teşvik ve taraftarlık ettiği Almanlar'ın kaydettikleri gelişmeden rahatsız olan bu iki devlet, Reval'de Almanya aleyhine yapılabilecek işleri konuşmuş ve kararlaştırmışlardır.

1870 yılında Fransa'yı yenerek Alsasloreni alan ve akabinde devrinin siyasette dâhî bir şahsiyeti sayılan **Bismark**'ın gayretiyle **"Alman Birliği"**ni kuran, bu devletin elde ettiği **"Bağdad Demiryolu İmtiyazı"**, İngilizleri Hindistan yolunun emniyeti bakımından rahatsız etmişti.[534] Bu sebeple vâkî olan Reval Mülâkâtı aslında

---

533 **Tahsin Paşa**- a.g.e., sh. 241 vd.

534 Aslında bu İngiliz endişesi yersizdi. Çünkü Almanlar tarih boyunca bir kara ülkesi olmaları hasebiyle emperyalist temâyüllerden mahrumdular. Küçücük Flemenk (Hollanda) bile bir sahil ülkesi olmanın avantajıyla çeşitli müstemlekeler elde ederken Almanlar'ın hem coğrâfî şartları ve hem de beynelmilel siyâset arenasındaki -hâlâ devam etmekte olan- acemîlikleri sebebiyle hiçbir müstemleke

sırf Almanlar aleyhine bir teşebbüstü. Fakat Dünya'dan habersiz İttihadçı güruh bu gerçeği kavrayamadığı için giriştikleri ihtilâl teşebbüsünü hızlandırdılar.

Bir Posta Başkâtibi ile beş-on subayın vatan kurtarıcılık(!) gâyesiyle yola çıkmışken Reval Mülâkâtı'nın kendi zanlarınca kararlaştırdığı **"Osmanlı Ülkesinin Taksimi"** projesine mâni olmak için başta İngiltere olmak üzere Batılı Devlet Konsoloslukları'na İittihad Terakkî Cemiyeti'nin Manastır Merkezi tarafından bir muhtıra takdim edilmiştir. Bu muhtıra İttihadçı güruhun cehâletleri kadar hıyânetlerinin de ebedî bir lânet vesikası oalrak yâd edilecek meş'ûm muhtevâsı şöyledir:

1- **Makedonya'da anâsırın** (unsurların) **birbiriyle ve hepsinin Türkler'le mücâdelesine sebep Sultan Hamid idâresinin mutlâkiyetidir**: Meşrûtiyet'in ilânı bu hâle derhal ve ebediyen nihayet verecektir.

2- Bütün **"anâsırın** (unsurların) **menâfi** (menfaatleri), **âmâli** (emelleri) **ve ekdârı** (kederleri) **hep müşterek ve aynıdır."** Yani Bulgar, Sırp ve Yunan çetelerinin yıllardan beri devam eden kanlı faaliyetleri hiçbir millî maksatla alâkadar olmayıp sırf Osmanlı meşrûtiyeti uğrunda sarfedilmiş hamiyet hamleleridir.

3- **"Osmanlılar mezhep ve cins tefrik edilmeksizin hep kardeştir."** Yani meşrûtiyet ilân edilir edilmez bütün millî ve dînî ihtiraslar derhal nihayet bulup **"Osmanlı"** ismi altında bir **"ittihad-ı anâsır"** vücuda geliverecek, bu sûretle bütün milliyetler yekpâre bir kütle hâlinde perçinlenmiş olacağı için artık arada hiçbir ihtilâf kalmayacak ve devletlere derd olan Makedonya meselesi de kendiliğinden hallediliverilmiş olacaktır.

---

sahibi olamamışlardı.

Sultan II. Abdülhamid'in kendilerine bu istikamette sağladığı imkânı da layıkıyla kullabildikleri söylenemez. Gerçekten İngilizleri endişeye sevkeden Bağdad Demiryolu imtiyazı sonunda Almanlar, İngilizler'in **"Şattü'l-Arab"** (Dicle-Fırat nehirlerinin birleşmesiyle husûle gelen nehir) tesis ettikleri bir nakliye şirketine % 25 hisseyle dâhil olmak sûretiyle İngilizlerle anlaşma yoluna gitmişlerdir.

4- **"Meşrûtiyet'in ilânı, Avrupa'nın Türkiye'yi taksim projelerini hemen suya düşürecektir."**[535]

İ. Hâmi Danişmend, bu maddeleri kaydettikten sonra:

"Avrupa'daki ***Sabahaddin****,* ***Lütfullâh****,* ***İsmail Kemal*** *vesâire gibi adem-i merkeziyetçilerin telkinlerini kabul eden cemiyet, meşrûtiyetin ilânından evvelki mücâdele devrinde «****Mayıs 1324****» Rûmî tarihiyle düvel-i muazzama konsolosluklarına gönderdiği muhtıranın iki yerinde devletlerin müdâhalesini istemiştir; bu yüz kızartıcı talebe âid ilk cümle şöyledir:*

«İstibdâd-ı hâzırı yıkmak, hürriyete ve aydınlığa çıkmak için bize bittesir yardım ediniz!..»

*Bu fecî talep, «****Hâtırat-ı Niyâzî****»nin 51-61. sahifelerini dolduran o uzun muhtıranın sonunda da şöyle tekrar edilmektedir:*

«İdâre-i müstebiddânenin ifrâtâtına bir an evvel nihayet verilmesi için İstanbul'da tazyikât icrâsı!..»

Bu sûretle Makedonya meselesinde devletlerin müdâhalesine mecburiyetle tahammül ettiğinden dolayı ***Sultan Hamid****'i ihanetle ithama kalkışan İttihad ve Terakkî komitesi, aynı devletlerin meşrûtiyet meselesinde dâhilî işlerimize karışıp «****bittesir yardım****» ve «****tazyîkât icrâsı****» gibi ağır şekillerle müdâhalesini bizzat istemiş demektir."*[536]

Bu beyannâmede yer alan görüşlerin çürüklüğü ve bunu tanzim edenlerin cehâletlerinin derecesi onların iktidarı ele geçirmeleriyle vâkî olan on senelik vukuat ile sâbit olduğu cihetle bunun değerlendirilmesini değerli okuyucularımıza bırakıyoruz.

Bu hususta muâsır bir tarihçi şu değerlendirmesi yapmaktadır:

"İngiltere'nin İstanbul sefiri sefiri ***Barclay****'ın hükü-*

---

535 Hâtırat-ı **Niyâzî**, sh: 51 vd.
536 **İ. Hami Danişmend**- a.g.e., sh. 360.

metine gönderdiği gizli bir yazıda da «Manastır konsolosuna cemiyeti temsilen bir yüzbaşının geldiği, meşrûtî hükümet kurulması için müzâheret talebinde bulunduğu, mümessili olduğu teşkîlâtın Kraliyet ile eskiden beri sürdülen dostluk politikasına dönülmesine taraftar olduklarını tekrar tekrar belirttiği, bu konuşmanın başka bir devlet temsilciliyle yapılmayacağını açıkladığı» ifade edilmektedir.

*Bunlardan açıkça anlaşılmaktadır ki, İttihat ve Terakkî nâmındaki çete, düvel-i muazzama mümessillerinden ve bilhassa İngiltere'den, hükümeti yıkmak için **"bittesir yardım"** ve **"İstanbul'a tazyîkât icrâsı"**nı isteyecek kadar hamiyet-i milliyeden uzaktır. «**Hatırat-ı Niyâzî**»de neşredilen bu lâyihadaki ecnebî müdâhalesi talepleri, zerre kadar düşünmeden ve hiçbir ar ve hayâ duyulmadan herkesin gözü önüne serildiğine göre, İttihad mensupları ya bunun ne olduğunu anlayamayacak kadar safderûn, yahut da hıyânetin vatanperverlik olduğunu sanacak kadar saptırılmış adamlardır. Bu adamların, rejim değişikliği maksadıyla ecnebî müdâhalesi istemekte yalnız olmadıkları, bunun hemen bütün Jön Türklük yapan heriflerce arzulandığı, hatta bazı ricâlin de bu kanaatte oldukları mâlumdur."*[537]

Yukarıdan beri izah edilen masonik telkinler ve İngiliz teşvikleriyle beyinleri yıkanmış ve III. Ordu mensuplarını kâhir ekseriyetiyle –izah edilmiş olan memnûniyetsizliklerinin istismârı ile- kendilerine bend eden muhâlif güruh işi azıtmış ve fevkalâde selâhiyetle Rumeli'ye gönderilen **Şemsi Paşa**'yı Selânik Postahânesi'ne girerken şehid etmeleriyle artık saltanatının otuz ikinci senesinde bulunan ve yorgun düşmüş olan **Sultan II. Abdülhamid**, «**'93 Harbi**» vesilesiyle rafa kaldırdığı Kanun-i Esâsî'yi yeniden mevki-i mer'iyyete koymak mecburiyetine kalmıştır.

b- İkinci Meşrûtiyet'in İlânı

537 **Ziya Nur**- a.g.e., sh. 78 vd.

Makedonya böyle ihtilâl ateşiyle tutuştuğu sırada Saray'a jurnaller ve raporlar yağıyor ve bunlar, yaklaşan felâketi haber veriyordu. **Hüseyin Hilmi Paşa**'nın raporunda (2 Haziran 1908) *"Selânik ve Manastır'da teşekkül etmiş olan ihtilâl komitelerinin pek yakında harekete geçecekleri"* bildiriliyordu.[538]

Atina'daki sefir **Rıfat Bey** ile III. Ordu Kumandanı **Esad Paşa**'dan da aynı mâhiyette telgraflar gelerek saray yeni gelişmelerden haberdar edilmişti.

Sultan II. Abdülhamid gelen bu haberler üzerine Rumeli'de vazifeli, güvendiği paşalardan bir komisyon kurdurarak ihtilâlci fikirlere bulaşan subayları tesbit etmelerini irâde etti. Bunlar gereğini yaparak ihtilâlci subayları bir bir tesbit ettiler ve bu gibilerin hakkında ne gibi bir muâmele yapılmasının arzu edildiğini sordular. Verilen cevapta bunların İstanbul'a gönderilmeleri isteniyordu. Bir iddiaya göre, bu karar **Hüseyin Hilmi Paşa** tarafından mason localarına sızdırıldı.[539] Bunun üzerine İstanbul'a gönderilmesi istenen subaylar bu haberi öğrenerek çarçabuk dağa kaçıp isyan bayrağını açtılar. (3 Temmuz 1908)

Garnizondaki efrâd ve subayların Cuma namazında olmalarından bilistifâde yanlarına gerekli cephâne ve tüfekleri alıp başlarında Rumeli **Kolağası Niyâzî**[540] ol-

---

538 **Tahsin Paşa**- a.g.e., sh. 242.

539 **Mevlânzâde Rıfat**- Türk İnkılabının İçyüzü, c: I, sh: 76.

540 Bu Kolağası **Resneli Ahmed Niyâzî**'nin **"Hâtırât-ı Niyazî yahud Tarihçe-i İnkılab-ı Kebir-i Osmaniye"** adıyla yayınlanan (İstanbul, 1326) hâtıratını okuyanlar, bütün melanetlerini aptalca itiraf etmiş olduğunu, kimler tarafından kullanılmış bulunduğunun farkına varamamış bir câhil ve kendini beğenmiş bön bir kimse olduğunu hayret ve dehşetle görürler. Kitab, bugünkü şov meraklısı artistler gibi boy boy muhtelif pozlarda çekilmiş resimlerle âdeta bir magazin gibidir. Bu zavallının külâhının üzerine **"vatan fedâîsi"** yazılıdır. Etrafındaki çete mensuplarını hürriyet kahramanı, kendisini de bunlara izâfeten **"Resne Millî Taburu Kumandanı"** ilân etmiştir. Yanında bir de meşhur olmuş bir geyik vardır. Güyâ o da **"rehber-i hürriyet"**tir.

*"Bu kanaatini birkaç çete ile birlikte, **Hıfzı Paşa** Konağı'dan alıp*

mak üzere bunlar iki yüz civarında askerle bir o kadar

---

*dağa kaldırdıkları **Müşir Osman Paşa**'ya samimâne anlatır. Paşa:*

*"-Her şey yolunda, bir diyecek yok; yalnız bu geyiğe bir mânâ veremiyorum." diye sorunca, **Niyâzî**:*

"-Paşa hazretleri, rızâ-yı Bârî'ye harfiyen tevâfuk eden maksad-ı ulvî-i cemiyete hizmeti hayvanlar bile şeref biliyor; işte görülüyor ki, hayvanât-ı vahşiyeden olan şu geyik, âdeta bize rehberlik ediyor; bu bir sevk-i tabiîdir." gibi ahmakça bir cevap vermiştir. (Hâtırât, sh: 229)

*"Tabiî ki, kendi tâbiriyle **"Hayvânât-ı vahşiye gibi adamlardan mürekkep"** çeteye, insanlar değil, yabânî mahluklar rehberlik edecektir. Bu geyik, meşrûtiyetten sonra, sahibi ile birlikte İstanbul'a gelmiş ise de, o hay u huy içinde bir bodurma atılmış ve bu **"Rehber-i Niyâzî veya hürriyet"** bakımsızlıktan mürd olmuştur."*(**Ziyâ Nur**- a.g.e., sh. 85)

İ. Hâmi Danişmend:

"Bu müteheyyic adamın kendi kendine çok büyük bir teveccüh ve hürmeti vardır. Hâtıratında:

*«Rense, Ohri ve havâlisini çocukluğundan beri teshir etmiş» olduğundan, hemşehrilerinin **«Yunan muhârebesinde takdir-i âmmeye iktiran eden fedâkârlığı ve gayretiyle mağrur ve müftahir»** bulunduğundan, **«mertliğinden»**, **«ciddiyet ve hamiyetinden»**, **«ahâli-i İslâmiyyeye olan nüfuziyle komitelere karşı olan tesirinden»**, **«niyyât ve tasavvurât-ı ulviyesi»nden ve «metânetinin ulviyetinden»** bahsedip durmaktan çok hoşlanır! Yalnız hürriyet kahramanlığından evvel Bulgar çetelerine karşı kazandığından bahsettiği muvaffakiyetlerden pek müteessirdir; bu tuhaf teessürünü:*

«Zira hükümetin istibdâdına karşı hürriyetleri, kavmiyetleri için silâha sarılan bir kavmin kuvvetini mahvediyordum!..» diye yana yakıla anlatır!.. Bilhassa Arnavutluk isyanlarıyla Ermeni komitecilerinin hârekâtına pek hayrandır!.." demektedir. (**İ. Hâmi Danişmend**- a.g.e., sh. 361)

Bu ihâneti, hizmet zanneden şöhret budalasının çocukken anne annemden dizlediğim:

"Hürriyet basmaları,
Kaldırım yosmaları
Hürriyeti çıkaran
***Enver Bey**'le **Niyazî**!..*

Hürriyet nakaratları ile alkışlanan kahramanlığı uzun sürmemiş, 1912 yılında memleketi olan Resne'ye gitmiş ve İşkodra'da gemiye

da başıbozuk, yani sivilden ibâretti.[541]

Resneli Niyâzî bu hareketin hemen ardından bir beyannâme yayınlayarak bunda *"1876 tarihli Kanun-i Esâsî'nin tekrar mevki-i mer'iyyete konulmasını mecbur hâle getirmek için dağa kaçtığı"* bildirilmekte ve halkın kendi saflarına katılmaları talep edilmekteydi. Bunlar Resne Mevkii Kumandanı Kolağası **Niyazî Bey** ile Ohri Redif Taburu Kumandanı Kolağası **Eyüp Sabri** ve **Nâzım Paşa**'ya karşı yapılmış olan suikasd kendisine mâl edilen O'nun kayınbiraderi binbaşı **Enver Bey**'in çetelerinden ibâret bir avuç subaydı.

Bu gelişme üzerine **Sultan II. Abdülhamid** Priştine'deki 18. fırka kumandanı **Şemsi Paşa**'ya isyancıları tenkil emrini verdi.

Şemsi Paşa İttihadçı güruhun hakkında yazıp çizdikleri palavraların aksine din ve devlete ve dolayısıyla Halife-i Müslimîn olan Padişah'a sadâkate bağlı eski Osmanlı kumandanlarının karakter ve telâkkîsinde bir askerdi. Oğlu **Müfid Şemsi** babasının mutaassıp denecek derecede dindar, ulu'l-emre itaati ferman buyuran âyet-i kerimeye harfiyen bağlı, müstakim, hamiyetli, metin, faal ve şecî' (cesur) bir adam olduğunu bildirmektedir.[542] **Şemsi Paşa**, Padişah'ın verdiği bu emri îfâ etmek üzere Selânik'e geldi. Burada az bir müddet kaldıktan sonra 6 Temmuz 1908'de trene binip Manastır'a hareket etti. 7

---

binerken katledilmiştir.

"Ne şehid oldu, ne gâzi
*B... yoluna gitti **Niyâzî**"*

O'nun bu katli üzerine söylenmiş ve meşhur olmuştur. Kendisini kimin öldürttüğü tarihte meçhuldür. Bununla beraber **Ziya Nur**, gâliba benim de yakînen tanıdığım **Süleyman (Uyanık)** hocaefendiye atfen "Bana ora meselelerini iyi bilen bir hoca tarafından nakledildiğine göre..." diyerek bu işin **Sultan II. Abdülhamid**'e taraftarlığı ile meşhur Arnavut **"Toşka Cemiyeti"** mensuplarınca icrâ edilmiş olduğunu bildirmektedir. (Bkz: **Ziya Nur**- a.g.e., sh. 86)

541 **İ. Hami Danişmend**'e göre asker sayısı 160'tır. (a.g.e., sh. 361)

542 **Müfid Şemsi**- el-Hakku Yâ'lû velâ Yûlâ Aleyh, İstanbul, 1335 (1919), sh: 7.

Temmuz'da Manastır'a vâsıl olan **Şemsi Paşa** emrindeki kuvvetle Resne'ye hareket edip **Niyazî**, **Eyüp Sabri** ve **Enver Bey**'lerin çetelerini tenkîle girişecekti.

Şemsi Paşa'nın bu vazife ile üzerlerine gönderilmesi İttihad ve Terakkî mensuplarında ve hâssaten **Niyâzî Bey**'de müthiş bir korku husûle getirmiştir ki, bu durum «**Hâtırât-ı Niyâzî**»de bile itiraf edilmektedir.

*"**Şemsi Paşa** gibi tahsil ve terbiyeden, irfan ve dirâyetten, vicdan ve hamiyetten mahrum, bîşuur ve bî-insaf, harîs-i şöhret-i şân bir kumandan ile uğraşmak kolay bir iş değildi.'*[543]

Şemsi Paşa sarayla muhâbere etmek üzere Manastır Postahânesi'ne gitmiş, vâkî muhâbereden sonra muhafızlarıyla birlikte buradan çıkarken **Âtıf** adındaki kadın kıyafetine bürünmüş bir mülazım tarafından kurşunlanarak şehid edilmiştir. Bu metin asker, öleceğini anlayınca Postahâne kapısındaki sandıklar üzerine oturup korumalarından birine yaslanarak Kelime-i Şehâdet getirmiş ve ruhunu Rabbine teslim etmiştir. (7 Temmuz 1908)

Âtıf, bu menhus cinâyeti işledikten sonra kaçarken **Şemsi Paşa**'nın muhâfızları tarafından yaralanmışsa da, yakalanamayarak paçayı kurtarmıştır. **Âtıf**'ın nasıl bir adam olduğunu anlamak için aslen Arnavut olan **Niyâzî**'ye bilâhare söylediği şu sözleri nakledelim:

"-**Niyâzî**!.. Size bütün samimiyet-i ruhumla hitap ediyorum. Siz bir türk olduğunuz hâlde Osmanlılık nâmına ilk defa olarak 150 kişiyle bütün cihana ilân-ı harb eylediniz!.."[544]

---

543 Hâtırat-ı **Niyâzî**, sh: 129.

544 Hâtırat-ı **Niyâzî**, sh. 155.

Kendisinin de bir Jön Türk olduğunu evvelce zikrettiğimiz **Ahmed Bedevi Kuran**, bu menhus cinâyetin fâilini **"kahraman"** olarak yâd etmektedir:

*"Bu hâdiselerin cereyânı münâsebetiyle dağa çıkanların te'dibi için **Ferik Şemsi Paşa**, büyük selâhiyetlerle Yıldız Sarayı tarafından Manastır'a gönderilmiştir. Lâkin Selânik'te Alay Müftüsü **Mustafa Şevket** ve Manastır'da Polis Müfettişi **Sami Bey** öldürüldüğü gibi,*

Bu hâdise üzerine, Rumeli'deki askerlerin kaahir ekseriyetle fikren zehirlenmiş bulunduğunu kavrayan **Sultan II. Abdülhamid**, bu defa buraya Anadolu'dan asker sevk ederek ihtilâlcileri tenkil tedbirine başvurdu. Bunu haber alan İttihad ve Terakkî güruhu, mensuplarından **Dr. Nâzım**'ı alelacele İzmir'e gönderdi. Zira İzmir'den Selânik'e Anadolu askeri sevk olunmaya başlanmıştı. Selânik İttihad ve Terakkî Cemiyeti Merkez-i Umûmî âzâsı bulunan **Dr. Nâzım** uydurma bir **"Yakub Hoca"** hüviyeti elde ederek İzmir'de sûretâ bir tütüncü dükkânı açarak onunla meşgul görünürken askerler arasına -o zamanlar hazır sigara olmadığından- tütün satmak bahânesiyle yaklaşıp Selânik'e hareket emri alan Redif Taburları subayları ile temasa geçti. Onlara **"vatanın selâmeti"** (!) için çalışan, fakat sarayca âsî kabul edilen Rumeli'deki arkadaşlarına karşı silâh kullanmamaları telkininde bulundu. **Uzunçarşılı**'ya göre, bu telkinler netice vermiş[545] ve bu taburlar verilen vazifeyi îfâ husûsunda isteksizleşmişlerdir. Lâkin kumandanları **"Teftiş-i Komisyon-ı Âlisi"** âzâsından olan Müşir **Osman Paşa (Tatar Osman Paşa)** 22-23 Temmuz 1908 tarihinde gece telgraf telleri kesildikten sonra Manastır'daki konağı basılmış ve kendisi tecrid edilerek dağa kaldırılıp Resne'ye götürülmüştür. Bu ânî baskın **Resneli Niyâzî** ve **Ohrili Eyüb Sabri Bey**'lerin çeteleri mensuplarınca gerçekleştirilmişti. Kendisine karşı gâyet hürmetkârâne davranılmakla beraber **Sultan II. Abdülhamid**'in âsîlere karşı ittihaz eylediği bu son tedbir de akîm kalmış oldu.

İsyancılar halktan kopuk bir avuç subaydılar. Sözlerini dinletemeyebilirlerdi. Kendilerini halk desteğine muhtaç telakkî ettiklerinden, bunun için en müsait

---

*24 Haziran 1324 tarihinde **Şemsi Paşa** da, bir sürü muhâfızları arasında kahraman **Âtıf Bey** tarafından Manastır'da bir postahâneden çıkarken katledilmişti. Bu fedâkârlıklar vaziyette büyük değişiklikler husûle getirmiştir."* (**A. Bedevî Kuran**- a.g.e., sh. 469)

545 **Ahmed Bedevî Kuran**- a.g.e., sh. 463.

yer olan Arnavutluk'ta tahrîkâta başladılar. Arnavutluk o sıralarda **İsmail Kemal** gibi yedi kocalı Hürmüz vasfındaki bir mâcerâcı sahtekâr tarafından isyana âmâde hâle getirilmiş bulunuyordu. Bu sebeple Arnavutluk'taki tahrikler kolayca netice verdi. Üstelik bu sırada Arnavutlar, Avusturya-Almanya Demir Yolları Mektebi'nin talebelerince Sarayiçi Köyü'ne yapılacak olan bir gezintiyi protesto etmek için toplanmışlardı. Bunların arasına katılan ihtilâlci subaylar kendilerini hazır bir kuvvet telâkkî ederek Meşrûtiyet talebiyle Saray'a telgraflar yapdırmak hususunda bir çoklarını iknâ ettiler.[546] Bu telgraf yağmuruna **Niyâzî** ve **Enver Bey** çetesine mensup subayların tehditkâr teklifleri de eklenince **Sultan II. Abdülhamid**, nâzırlarını sarayında toplayarak bir durum müzâkeresi yaptı.

Gelen telgraflarda **"Meşrûtiyet derhal ilân edilmez ise, İstanbul üzerine yürüyerek bir başka şahsa biat edileceği"** bildiriliyordu.[547] Bu **"bir başkası"**, **Sultan Reşad**'dı. Çünkü O'nunla daha önce zikredildiği üzere, Meşrûtiyet'in ilânı hususunda mutâbık kalınmıştı. Esâsen Siroz Mutasarrıfı **Reşid Paşa'**nın telgrafı bu ismi açıkça belirtmekteydi.[548]

Bu sırada Rumeli'deki kaynaşmalara tuz biber eken bir haber de Erzurum'dan geldi. Az kalsın II. Meşrûtiyet'n ilânının asıl âmili Erzurum olacaktı. Onlar da Doğu'daki Ermeni isyanlarına karşı vücûda getirilmiş olan Hamidiye Alayları'ndan şikâyetle bunların kaldırılması zâhirî bahanesiyle isyana benzer bir sûrette kıyam etmişlerdi.

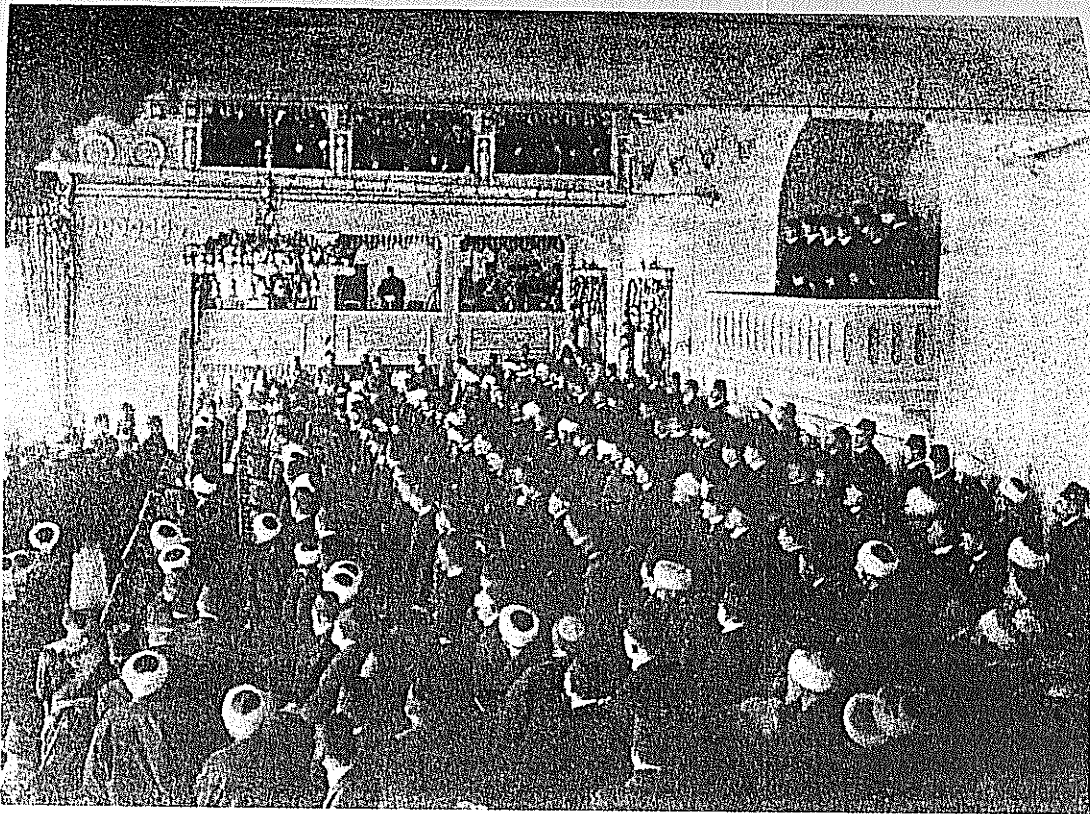
Böyle mâsumâne görünen **"Erzurum İsyanı"** da aslında Jön Türkler'in tahrikleri neticesi idi. Şöyle ki:

Bu isyanın âmili, evvelce Askerî Rüşdiye'de Fransızca

546 Tafsîlât için bkz: **Süleyman Külçe**- Firzofik Toplantısı ve Meşrûtiyet, İzmir, 1944.

547 **Mehmed Memduh Paşa**- Esvât-ı Sudûr, İzmir, 1328, sh: 78.

548 **Mevlânzâde Rıfat**, a.g.e., sh. 77.

Meşrûtiyetin îlânından sonra **II. Abdülhamid**'in huzuru ile Meclis-i Mebusân'ın ilk açılış töreni
(17 Aralık 1908)

muallimliği yaparken yakalanıp önce Taşkışla'da mevkuf tutulmuş ve sonra **"Şeref Kurbanları"** denilen kafile ile Trablusgarb'a sürülmüş olan **Hüseyin Tosun**'du.[549] Bundan sonrasını, O'nu tebdil-i kıyâfet Rus hududundan içeri girerken yakalayan **Hüsâmeddin Ertürk**'ten dinleyelim:

"Erleri savdıktan beş-on dakika dinlenmesine müsaade ettikten sonra, ilk önce söze başlayan gene O olmuştu:

*"-**Hüsameddin Bey**, beni tanımadın mı?" diye söze başlayınca eni-konu şaşırmıştım. O, yüzüme bakarak sözüne devamla:*

*"-Ben..." demişti, "Harbiye'de senin mektep arkadaşın **Hüseyin Tosun** değil miyim? Yoksa bizi de Ermeni komitecisi mi sandın?"*

*O zaman **Hüseyin Tosun**'u tanımıştım. O da, benim gibi Jön Türklerdendi. O da bizim gibi tevkif edilmiş, Taşkışla'da yatmıştı. Sonra da Şeref Vapuru ile Trablusgarb'a sürülmüştü.*

Hemen kendisine sokularak:

*"-Peki ama **Tosun**..." dedim, "Trablusgarb neresi, Kafkasya hududu neresi?! Şimdi burada ne arıyorsun?"*

Güldü:

*"-Acele etme **Hüsam**!.." dedi. "Trablusgarb'tan bir kolayını bularak çöl yolu ile kaçtım. Afrika sâhilinden bir gemiye atlayarak Fransa'ya geçtim ve Paris'e gittim. Jön Türkler'le temas ettim. Teşkîlâtın yardımı ve tâlimâtı ile yola çıktım. Rus tebaası olarak Kafkasya'ya geldim.*

---

549 **Ahmed Bedevî Kuran**- a.g.e., sh. 393'de şöyle denilmektedir:

*"**Receb Paşa** ve **İsmail Kemal Bey** teşebbüsünün akâmete uğramasından müteessir olan bu fedâkâr zabit nazariyât ve neşriyâtla inkılap yapılamayacağını takdir etmiş ve fiiliyata geçmek için **Prens Sabahaddin Bey**'in muvâfakatini istihsâlden sonra Kafkasya tarîkiyle gizlice Erzurum Vilâyeti'ne girmiştir. Orada hudud kıtalarına mensub Süvari Zâbiti **Hüsâmeddin Bey**'le anlaşmış, Hürriyet talebi için faaliyete geçmiş ise de Ağnam Vergisi dolayısıyla Yıldız Sarayı'na çektikleri bir telgraftan nâşî tevkif edilmiştir. Bir çok sivil arkadaşları Sinop'a nefyedildiği gibi, kendisi de İstanbul'daki umûmî hapsihâneye sevkolunmuş ve Meşrûtiyet'in ilânında serbest bırakılmıştır."*

Oradan da hududu geçerek Erzurum'a gitmek ve teşkîlât kurmak arzusundayım!.." dedi.

Bir müddet, baş başa uzun uzun konuştuk. Aynı teşkîlâtın iki adamı, üstelik birbirini seven ve birbirine inanan mektep arkadaşı olarak çabuk anlaştık. Yalnız merak ettiğim bir-iki noktayı sormak lâzım geliyordu. Dedim ki:

"-Kuzum ***Hüseyin****, hepsi güzel, fakat muhâberâtı nasıl temin edeceksin?"*

"Rusya'da Kars Şehri'nde postahâne müdürü ermeni ***Çarpan****, Rus kuryesidir. O'nun vasıtasıyle mektuplar, gazeteler hududtan geçecek, Erzurum postahânesi müdürlüğüne verilecektir. O da teşkîlâttandır. Ben de Erzurum'da kalpak derileri vesâir Rus emtiası satılan bir dükkân açacağım!.." diye anlattı.*

Çabucak her noktada mutâbık kaldık. Ben hududun bu noktasından geçecek mektupları ve evrâk-ı matbuayı postahâne müdürüne gönderiyordum, o da ***Hüseyin Tosun****'a veriyordu.*

Paris'ten bilhassa ***"Meşveret Gazetesi"*** *geliyordu. Bunları, Van, Bitlis, Diyarbakır, Muş ve Erzincan'a gönderiyorduk.* ***Hüseyin Tosun Bey****'e tâlimât verenler, O'na bu hususta salâhiyet bahşedenler* ***Ahmed Rıza*** *ve* ***Dr. Bahaeddin Şâkir Bey****'lerdi.*

Nihayet Erzurum'da bir baskın tertip edilmişti Nizâmiye Tabur Kumandanı ***Binbaşı Saffet Bey*** *de teşkîlâttandı.*

Onun müsamahası sâyesinde Hürriyetperverlerden, zâbitân ve vâizlerden mürekkep bir kalabalık, postahâneyi işgal etmişti. Buradan Yıldız Sarayı'nın telgrafhânesi bulunmuş, makine başına gelen ***Arap İzzed Paşa****'dan, Erzurumlular'ın Meşrûtiyet'in ilânı hususunda duydukları kuvvetli istek ve heyecanın Padişah'a arzı istenmişti.* ***Abdülhamid****'in sâdık bendesi* ***Arap İzzed Paşa****, telgrafla halkın bu meşrû isteğinin Zât-ı Şâhâne'ye arz edileceğini ve temennîlerin yerine getirileceğini vaad etmişti. Fakat çok az sonra Erzurum Vâlisi* ***Nâzım Paşa***

azledilmiş, yerine ***Arnavut Abdülvehhab Paşa*** *tâyin edilmiş, O da Yıldız'dan aldığı emirleri yerine getirmeye başlamıştı.*

Padişah'ı telgraf başına çağıranları hepsi tutulmuş, tazyik edilerek söylettirilmişlerdi. Bir çok vatanperverler, bu yüzden Sinop Kalesi'ne yollanmıştı.

Abdülvehhab Paşa*, Erzurum'daki Kolordu Kumandanı Erkân-ı Harb Mirlivâsı* ***Ahmed Abuk Paşa****'nın ve Rus Hudud Kumandanı Erkân-ı Harb Miralayı* ***Fahri Bey****'in tebdîlini, benim ve bütün zâbitânın tevkîfini istemişti. Fakat Erzincan'daki Dördüncü Ordu Müşiri* ***Çerkes Zeki Paşa****, buna müsaade etmemişti. Çünkü tam bu sırada Ruslar'ın Kafkasya askerî vâlisi* ***General Avriyanof*** *ile Kafkasya Rus Süvâri Alayları Kumandanı Erkân-ı Harb Miralayı* ***Maksimof****, Erzincan'da* ***Müşir Zeki Paşa****'nın misafiri bulunuyor, O'nu ziyaret ediyorlardı. İşte bu hâdiseler şarkta cereyan ederken, Rumeli Müfettiş-i Umûmîsi* ***Hilmi Paşa*** *da* ***Abdülhamid****'e çektiği telgrafta:*

"-Zât-ı Şâhânelerine şunu arz ederim ki; bu taraflarda benden başka herkes İttihatçıdır!.." cevabını veriyordu.

Biraz sonra ***Ferik Şemsi Paşa****'nın Manastır'da katli vâkî olmuş ve Meşrûtiyet, İmparatorluğun her tarafında cârî olmak şartıyla ilân edilmişti.* ***Abdülvehhab Paşa****, zâbitânı tevkife hazırlanırken, canını kurtarmak için dar kaçabilmişti. Meşrûtiyet'in ilânı üzerine Erzurum'da 1 ve 2 numaralı İttihad ve Terakkî kulüpleri açılmıştı. Bunlardan ikincisinin kurucusu olmak şerefini taşıdığım için büyük bir sevinç duyuyordum.* ***Enver Paşa****'nın amcası* ***Halil Bey (Paşa)****,* ***Tayyâreci Sâlim****, meşhur* ***Yakub Cemil****, mücâhid ve konferansçı* ***Ömer Nâci*** *ve* ***Filibeli Hilmi Bey****'ler oraya gelmişlerdi. Ermeni vatandaşlardan hiçbirisi kulübe kaydedilmemişti. Halbuki Merkez-i Umûmî, gönderdiği tâlimâtta şöyle diyordu:*

"Şayet Ermeniler'i kulüplerimize kaydettirmezseniz, bunların hepsi ***Prens Sabahaddin****'in* ***«Adem-i Merkeziyetçi»*** *Partisi'ne kayacak ve oraya dâhil olacaklardır. O*

zaman başımıza yeni gâileler çıkacaktır. Âzâmızın bu hususta müteyakkız olması lâzımdır."[550]

Bereket versin, bu bâdire suhûletle atlatılmış, fakat Rumeli'deki kaynaşma ve bundan doğan tehdidler devam ediyordu.

Aslında Firzovizk Toplantısı bir palavradan ibâretti. Fakat işin içine halktan insanlar karışmış olması, **Sultan II. Abdülhamid**'de bir ürküntü husûle getirdi. Üstelik yaşlanmış ve yorulmuştu. Üzerlerine birkaç Anadolu fırkası sevk edilmiş olsaydı, bu toplantının bir kuru gürültüden bâret olduğunu görülecekti. Esâsen çoktan beri kaynaşma hâlinde bulunan Arnavutları sâkinleştirmek için, Arnavut asıllı **Ferid Paşa**'yı (Avlonyalı) sadrazam yapmıştı. Fakat bu dahî İzmir'den sevk edilmelerine teşebbüs edilen fırkaları geciktirmiş, yalnızca birkaç taburu göndermekle iktifâ etmişti. Onlar da **Dr. Nâzım**'ın yularıda izah edilmiş olan telkinleri sebebiyle karşı tarafa iltihak etmişlerdi.

Mâbeyn Başkâtibi **Tahsin Paşa**'nın ifadesine göre, Padişah:

"-Suyun akıntısına gideceğim!.." demiştir.

Sarayda toplanan Meclis-i Vükelâ'da Rumeli'den yağdırılan çuvallar dolusu telgraf incelenmiş, fakat henüz Padişah bir fikir ve kanaat izhar etmemiş olduğu cihetle Nâzırlardan hiçbiri **Kâmil Paşa**'nın hâtıratında beyân eylediği üzere, Meşrûtiyet'in ilânından bahsedebilecek **"hiçbir yiğit"** ortaya çıkmamıştır. **Sultan II. Abdülhamid**, **Tahsin Paşa**'nın hâtıratına göre gözlerini bir müddet sâbitleştirerek süşünceye dalmış ve nihayet **İzzed Paşa**'ya dönerek:

"-Kanun-i Esâsî'nin ilânı benim zamanımda olmuştur. Bunun müessisi benim. Bir müddet hasbe'l-lüzum mer'iyeti tâtil edilmişti. Heyet-i vükelâya gidiniz, bunları söyleyiniz. Ve ilânı için mazbatasının yazılmasını irâde ettiğimi tebliğ ediniz." demiştir.

---

550 **Hüsameddin Ertürk**- İki Devrin Perde Arkası, İstanbul, 1996, sh: 63 vd.

Bu emir üzerine hazırlanan mazbata ve irâde-i seniyye, o akşam telgraflarla bütün vilâyetlere ve müstakil mutasarrıflıklara tebliğ edilmiştir. İstanbul matbuâtından bir resmî teblîğât yapılmıştır. Böylece ilân edilmiş olan II. Meşrûtiyet için muâsır tarihçi **İ. Hâmi Danişmend**'in değerlendirmesi şudur:

"Bir taraftan Rusya ile İran gibi komşu devletlerde mutlakıyete nihayet verilir ve bir taraftan da artık zamanına uymayan Osmanlı mutlakıyet cihâzı işleyemeyecek hâle gelirken, Türkiye'de meşrûtiyetin iâdesi kadar zarûrî ve tabiî bir şey olmadığında zerre kadar tereddüt kabil değildir. Yalnız bizim bu II. Meşrûtiyet'in iki çürük temel üzerine kurulduğu da muhakkaktır: Türk hâkimiyetinden ayrılmak için yıllardan beri yer yer kan döken, isyan hareketlerinde Avrupa Devletleri'nden müzâheret gören ve hukûkî bakımdan da Berlin Muâhedesi'nin derhal bir mücâdele sahnesi hâline geleceği göz önünde bir hakikattir ve bu acı hakikat ilk Meclis-i Mebusân tecrübesiyle de sâbittir. Bu kadar basit bir meselede gösterilen afv edilmez gaflet, nihayet on sene içinde muazzam bir imparatorluğun inhilâliyle neticelenmiştir."[551]

B- 31 MART VAK'ASI

23 Temmuz 1908'de neşrolunan resmî tebliğde; *"Te'sis-i Celil-i Cenâb-ı Hilâfetpenâhî olan Kanun-i Esâsî'de (anayasada) sûret-i teşkîli beyân olunan Meclis-i Mebusân'ın içtimaa dâvet olunması hakkında irâde-i seniyye (Padişah emri) sâdır olduğu"* bildirilmekte idi. Bütün vilâyetlere telgrafla bildirilen ve matbuâta (basına) gönderilen bu resmî tebliğ gazetelerde ertesi gün yayınlanabildiği için II. Meşrûtiyet'in ilân tarihi 24 Temmuz 1908 olarak kabul edilmektedir.

II. Meşrûtiyet'in ilânı üzerine, birtakım güdümlü mitingler ve konferanslarla ülke dâhili umûmî bir sevinç gösterilerine sahne oldu.

Bu nümâyişleri tertip ve idâre edenlerden

551 **İ. Hâmi Danişmend**- a.g.e., sh. 263.

biri olan **Dr. Rıza Nur**, **Sultan II. Abdülhamid**'in meşrûtiyeti ilân edişinde samimi olmadığı ve her an bundan vazgeçebileceği endişesi ile Tıbbiye talebelerini ayaklandırıp nümâyişe sürüklendiğini mektebin nâzırı **Hüsnü Paşa**'nın buna mânî olmak istediğini anlattıktan sonra şöyle devam etmektedir:

"«-Hadi, sözümü dinle! Dönün! Sana yazık olur; mümtaz bir doktorsun. Etme!»" dedi.

Bana talebe gevşiyor gibi geldi. Derhal talebeye gayet sert ve heyecanlı bir sûrette:

*"-Yürüyün!" dedim; yürüdüler. Bu **Abdülhamit** yâveri paşa kordonu ile bakakaldı. Demek gece işi ne kadar gizledimse de yine haber almış; fakat biz hazırlığımızı yapmıştık, mektepten de çıkmıştık. Çıkmadan evvel olsaydı belki de mümkün olmazdı. Çıkamazdık. Şimdi döner miyiz? Sür'atle ve sessizce ilerledik. Üsküdar İskelesi'ne geldik. Derhal araba vapurunu istilâ ettik. Kaptana derhal hareket emrini verdim. Bu vapur Beşiktaş'a uğrarmış:*

"-Olmaz!.." dedim.

"-Bu vapurun iskelesi Sirkeci.." dedi. Doğru köprüye, Kadıköy İskelesi tarafına yanaştırdım. Köprüye çıktık. Galata tarafına yürüdük. Ahalî etrafımıza üşüştü. Meydana gelince Tring mağazası önünde bir araba tıkılmış, kalabalıktan gidememiş duruyordu; derhal üstüne çıktım, bir nutuk verdim. Alkış, bağrışma, kıyamet koptu; fakat ne dediğimden bir kelime bile bilmiyorum. Kendimi kaybederek söylemişim demek... Ağzıma geleni söylemişim olsa gerek. Talebeden, ahalîden birkaç kişi beni tutup omuzlarına aldılar.

"- Nereye?" dediler.

"-Beyoğlu'na, İngiliz sefarethanesine..." dedim.

Domuz Sokağı'ndan yürüdük. Artık ben, talebe, ahalî deli gibi olmuş, bağırıyorduk. Ara sıra nutuk söylüyordum. Tramvay yolundan İngiliz Sefarethâne-si'ne kadar geldik. İçeriye girdik, benim zorum buraya gelmek, İngilizler'in Türk Milleti'ne yardımını istemekti.

***Abdülhamid**, meşrûtiyeti yapmaz diye korkuyordum. Zannediyordum ki, İngiltere bize yardım eder, meşrûtiyeti yaptırır. Gece mektepte bu bâbta bir de nutuk hazırlamıştım avucumdaydı. Onu okudum. İngiltere'ye Türk'ün dostluğu ve duâsını söylüyordum. Diyordum ki:*

"-Dünyanın denizlerini İngiliz donanması doldursun, sonra da İngiltere Türk'ün hürriyetine yardım etsin." temennisiydi.

Bu nutku okudum ve sefarethâneye teslim ettim. Otuz yaşımda, doktor, profesördüm, ama ne saf çocukmuşum. Bir devlete böyle bir duâ ile yardım ediverirler mi?

Bütün Türk Milleti işte böyle saf, câhil ve dünyadan bîhaberdik. Oradan çıktık; Cadde-i Kebir'e girdik. Bunu haber alan Alman ve Fransız sefarethâneleri de:

"-Bize de gelsinler!.." diye haber gönderdiler. Kabul etmedim. Nutkuma, bağırmalarımıza devam ediyorduk. Bayrağın bir ucu yaya kaldırımının birinde, diğer ucu diğerindeydi. Sokak hıncahınç!.. Her tarafta herkes pencerelere dolmuş, üstümüze çiçek atıyor, lavantalar serpiyorlardı. Bir Alman gazetesi burada iki resim almış, Almanya'da basılmış, bana da göndermişlerdi. Bunlar Sinop'ta kütüphânededir. Bu manzaraları, müthiş kalabalığı gösterir.

*Ben, hâlâ talebenin omuzundayım. Daima terliyordum. Nutuktan ağzım kuruyor, su istiyordum. O aralık **Abdülhamid**, tüfenkçiler ile **Sakallı Mahmud Paşa**'yı göndermiş. Bunlar beni vurmak istemişler.*[552] *Benim haberim yok. Talebe etrafıma kendilerinden geniş bir halka yaptılar; oraya kimseyi sokmuyorlardı. Sonra beni zehirlemek istemişler. Talebeden bir tanesi bir desti ve bir bardak almış, yanımda duruyor, suyu o veriyordu. Hâriçten biri su ve limonata getirse, onu bana içirtmiyordu. İnsan, böyle talebeye güvenebilir.*

---

552 Bu söz, **Abdülhamid**'e düşman olan **Rıza Nur**'un bir zannıdır. Çünkü **Abdülhamid**'in adam öldürmek temâyülünde olmadığı bir bedâhettir.

حریت ایچون فدای جانه کلنلردن : ایکی کوکلی

İşte vatanı kurtarmaya (!.) gelen sözde gönüllü çetecilerden ikisi.
İstanbul sokaklarında böyle arz-ı endam ettiler.

Maksadım gidip Harbiye talebesini almaktı. Bu fikrimi anlayınca, orayı hükümet, bir-iki, taburla muhâsara ettirmiş. Bir belâ çıkacağından korkanlar, beni döndürmek için zorlandılar, nihayet ikna ettiler. Bu zorlayanların başında göz hekimi ***Esat Paşa*** *vardı. Bu işi haber alınca oraya gelmişmiş. Alayın bir ucu Cadde-i Kebir'de idi, bir ucu hâlâ Galatasaray-daymış. Herkes doluyordu. Döndük, akşam da olmuştu, dağıldık. Üzerimde yeni bir askerî ceketim vardı. O kadar terlemiştim ki, ertesi günü kazık gibi olmuştu, bir daha giyemedim. Sesim de kısılmıştı, tam onbeş gün açılmadı. Bunlara dair bir makale yazıp Tercüman-i Hakikat Gazetesi'yle neşrettim.*

İşte bu uzun Temmuz gününde, sabahtan akşama kadar dört tıbbiye talebesinin omuzunda gezdim. Bir düziye yorulanı değiştiriyorlardı. Nümayiş bittiği vakit, karanlık çökmüştü. Galata köprübaşında beni indirdiler. O vakte kadar duymamıştım. İnince yere basamadım. Ayaklarım uyuşmuştu. Bir müddet koltuğuma girdiler.

Ertesi günü bu nümayişler çoğaldı. Herkes bir bayrakla sokağa fırladı. İstanbul bir hafta çalkandı. ***Abdülhamid*** *bu nümâyişlerden İstanbul ahalîsinin de Selâniklilerle bir olduğunu zannedip korktu. Meşrûtiyet yerleşti. Halbuki onun niyeti hiç böyle değilmiş. Bu nümayişler olmasaydı, iş güçmüş.*

Düşünüyorum da şimdi korkuyorum. Ben galiba deli imişim. Bu bir ihtilâldi. ***Abdülhamid*** *cesaret edip üzerimize bir müfreze asker gönderse iş bitmişti. Bizim birimizde silâh yoktu. Ölecektik."*[553]

Âdeta Jön Türkler'in iddia etmiş oldukları gibi hemen Meşrûtiyet'in ilânı ile birlikte bir **"İttifak-ı Anâsır"** yani farklı toplulukların kaynaşması görüldü. Sarıklı hocalarla papazların kucaklaşıp öpüşmesi, bunun en aldatmaz bir delili oldu. Hatta Makedonya dağlarında çetecilik yapan Sırp, Bulgar ve Rum eşkiyanın bile şehirlere inip umûmî sevinç gösterile-

553 **Dr. Rıza Nur**- a.g.e., c: I, sh. 209 vd.

rine katıldıkları görüldü. Gerçekte ise, bunlar gâyelerinden aslâ vazgeçmiş değillerdi. Sadece ilân olunan meşrûtiyet sâyesinde gâyelerini gerçekleştirmenin daha kolaylaşacağını düşünüyorlardı. Bunda haklı oldukları gibi hemen gerçekleşecek olan hâdiseler de kendilerinin te'yid edecekti.

Bu gelişmeden emperyalist Batılı devletler de son derecede memnun olmuşlardı. Zira bunların emelleri **Sultan II. Abdülhamid**'in siyâsî dehâsına bir dalgakıran gibi çarpıp başarısızlığa uğruyordu. O'nun selâhiyet ve nüfûzunu azaltan bir değişiklik kendilerinin menfaatine idi. Bu sebeple İngilizler başından beri Jön Türkleri desteklemişti. Meşrûtiyet'in ilânı üzerine İngiliz Hâriciye Vekili **Edward Grey**, İstanbul'daki İngiliz elçisine gönderdiği tâlimâtta:

"...Genç Türkleri teşvik için elinizden geleni yapınız ve dilekler ileri sürerek onlara güçlükler çıkarmaktan çekininiz!.."[554] diyordu.

Fransızlar, hareketin fikir babaları Fransız kültürü ile yetişmiş kimseler olduğundan Osmanlı ülkesinde Fransız nüfuzunun artacağı düşüncesiyle çok memnun olmuşlardı.[555] Emperyalist devletlerin bu memnûniyetine Almanya bile dâhildi. O da, hareketi Fransız kültürüne meyyal fikir adamları değil, Almanya'da tahsil görmüş subayların yaptığını düşünerek ihtilâlci subaylarla daha ileri derecede bir ittifak yapabileceği düşüncesiyle çok memnundu. Çünkü **Sultan II. Abdülhamid**, onları İngilizler'e karşı rakip göstererek kullanmış, askerî ittifak taleplerine kulak asmamıştı.

Ermeniler, Yahudiler sevinir; Yunanistan[556] ve Bulgaristan'da[557] bile lehte nümâyişler yapılırken, bizim budalalar acaba dâhil ve hâriçteki düşmanlarımızın,

---

554 **Ahmed Bedevî Kuran**- a.g.e., sh. 497.
555 a.y.
556 **Ahmed İhsan**- Matbuat Hâtıralarım, c: II, İstanbul, 1932, sh: 56.
557 **Ali Nâci**- Ya Hürriyet Ya Ölüm, İstanbul, 1934, sh: 78.

artık bize dost olduklarını mı sanıyorlardı?!..[558]

Rumu, Ermenisi, Yahudisiyle bütün ayrılık sevdâlısı azınlıklar ve emperyalist devletler, Meşrûtiyet'in ilânı ile mesrur ve memnunken, bizim icrâ mevkiine geçer geçmez birer **"hiç"** olduklarını ortaya koyacak olan bu sahte kahramanlarımız, zafer sarhoşluğu ile yeni bir siyâsî edebiyat terminolojisi yerleştirmekle meşguldü.

Artık **"Devr-i Sâbık"** ve **"Devr-i İstibdad"**, **Sultan II. Abdülhamid Han** devri demekti. **"Hamîdî"**, **Sultan II. Abdülhamid**'e âid veya mensup şahıs, usûl vs. ne varsa merduddu. Bu damga ile damgalanan her şahıs, "hırsız", "dalkavuk" veya "jurnalci" demekti. Nice nâmuslu adamlara, nâ-hak yere bu damga vurulup perişan edilmiştir.[559]

---

558 Kendisi de bir Jön Türk olan **Ahmed Bedevî Kuran**, bu şaşkınlığı şöyle anlatmaktadır:

*" Meşrûtiyetin ilânı, her tarafta ve her sınıf halk tabakalarında büyük bir sevinç uyandırmış, günlerce süren gösteri ve törenlerle kutlanmıştı. Fakat, bu umûmî heyecan çok sürmedi. Meşrutiyet'e edilen sadakat yeminlerine ve âfakı çınlatan «**hürriyet**» ve «**müsavat**» feryatlarına rağmen, pek kısa bir zamanda anlaşıldı ki, iktidarı ellerine alanların memleket idaresinde bir yenilik yaratmağa ne niyetleri vardı, ne de iktidarları... İnkılâp sadece şekilde kalmıştı. İlk yapılacak işler arasında en mühimleri, istibdad seyyielerini (kötülüklerini) ortadan kaldırmak, unsurlar arasında mevcut geçimsizliği ve itimadsızlığı bertaraf etmek ve hükûmeti âdil bir merci hâline sokmak iken bu esaslar hiç düşünülmedi; tamamen aksi iltizam edildi ve idâre şirâzesi daha ziyade bozuldu. «**İttihad ve Terakki**» Cemiyetine mensûbiyet bir varlık ve merkezi umûmî âzâsı bulunmak nâzırlık fevkinde bir kudret oluvermişti."* (Bkz: **Ahmed Bedevî Kuran**- a.g.e., sh. 495)

559 Burada şu gerçeği te'yid eden bir hâtıramı nakledeyim:

Fuad Şemsi (İnan) Bey'den dinledim; **Mehmed Âkif Bey**'in en yakın dostlarından olup **"Âsım"** kitabı kendisine ithaf edilmiş olan **Fuad Şemsi Bey**, bir gün Emirgân'daki köşkünde şöyle dedi:

"-II. Meşrûtiyet'in ilânından sonraydı. Bir gün **Tevfik Fikret Bey**'le görüşmek üzere Galatasaray Lisesi'ne gittim. Üstad dışarı çıkmaya hazırlanıyordu. Benden özür dileyerek:

"-Ben hemen çıkmak mecburiyetindeyim. Bir yere uğrayacağım. Sana ayıp olmazsa birlikte çıkalım da Taksim'e kadar konuşa konuşa yürürüz!.." dedi.

"-Peki, hay hay!.." dedim.

Taksim'e doğru konuşa konuşa yürüyorduk. O, benim koluma

"Mehd-i Hürriyet" yani hürriyetin beşiği veya – hâşâ- **"Kâbe-i Hürriyet"**, Selânik demekti.

"Cemiyet-i Mukaddese" veya **"Münci-i Millet"** yani milletin kurtarıcısı **"İttihad ve Terakkî Cemiyeti"** (sonra Parti) demekti.

"Kahraman-ı Hürriyet" veya **"Mücâhid-i Hürriyet"**, çeteciler; yani **Niyâzî**, **Enver** ve **Eyüp Sabri Bey**'ler demekti. Artık **Midhat Paşa** da tabiî **"şehid-i hürriyet"** olmuştur.

Sultan II. Abdülhamid de artık "Hakan-ı Mahlû'" yani tahttan indirilmiş Hakan'dır.

Bu meşrûtiyet, öyle sıradan bir meşrûtiyet değil, **"Meşrûtiyet-i Mübeccele"**dir. **Niyâzî**'nin meşhur geyiği bile **"Rehber-i Hürriyet"**tir.

Ordu, elbette bunların hepsinin üstünde **"Nigehbân-ı Hürriyet"** yani hürriyeti gözetip koruyandır!.. Bugün **"hürriyet"** kelimesini cumhuriyet olarak değiştirince, arada hiçbir fark olmadığı görülür.

---

girmişti. Birden kolumdan çıkarak karşıdan gelen birine kandilli temennâlarla:

"-Arz-ı ihtirâmât ederim, beyefendi!.. Nasılsınız, âfiyettesiniz inşâallâh. Allah ömürler versin!.." gibi iltifatlar yağdırdı. Ben, bu sahneyi hayretle temâşâ ediyordum.

O zâttan ayrılıp bana teveccüh edince yüzümdeki hayret ifâdesini fark ederek:

"-Ne o?! Neden öyle bakıyorsun?!" dedi.

Ben de:

"-Bu iltifatlara garkettiğin «**devr-i sâbık**» vükelâsından (bakanlarından) falan zât değil mi?" diye sordum.

"-Evet, tabiî O'dur!.." deyince:

"-Siz galiba gazete okumuyorsunuz, okusanız her gün bu zâtın hırsızlıklarını yazdıklarını görürdünüz!.." dedim.

Bunun üzerine **Fikret**:

"-Bana bak arkadaş!.. Bir kuru selâmım var; onu da İttihatçıların yüzünden istediğime, istediğim şekilde veremeyecek miyim? Ben bu adam nâzır olmadan önce tanırım. O zaman da, nâzırlığında da namus ve iffet sahibi olduğuna imanım var!.. Ben kendi takdirime göre hareket ederim. Sen istersen hâdisâta İttihatçılar'ın gözlüğüyle bakabilirsin!.." dedi.

Yazık ki, bu nâzırın ismini unuttum.

Daha sonra 31 mart Vak'ası üzerine Selânik'ten gelen güruhtan sokak çarpışmalarında ölenler, **"şühedâyı hürriyet"**, mezarlıkları da **"Hürriyet-i Ebediye Tepesi"** olarak anılacaktır. Bu liste böyle uzayıp gider.

Meşrûtiyet'in ilânı üzerine İttihad ve Terakkî'nin Selânik'teki **"Merkez-i Umûmî"**si İstanbul'da Şeref Efendi sokaktaki bir konağa nakledilmiş, derhal umûmî afv ilân edilmesiyle sürgünler avdet etmeye ve büyük gösterilerle karşılanmaya başlamıştır. Hatta **"adem-i merkeziyet"**çi görüşüyle devletin bir ân önce dağılıp parçalanmasına çalışan **Sultanzâde Sabahaddin** bile İstanbul'a muazzam bir karşılama töreni ile girmiştir.[560]

Aralarındaki binbir ihtilâfa rağmen[561] artık **Sultan II. Abdülhamid**'e muhâlefet etmiş olan herkes aziz ve kahramandır!..[562]

---

560 **Ahmed Bedevî Kuran**- a.g.e., sh. 487.

561 *"Bu iki takımın Avrupa'daki kavgaları müthiştir. Serhafiye* ***Ahmed Paşa,*** *padişah tarafından bunları affettirmek için oraya gitmiştir. O vakit orada bulunan doktor* ***Şerafüddin Mağmûmî «Tebyin-i Hakikat»*** *adlı bir eser yazmıştır ki; bu kavgalara dâirdir. Bu ayrıca bir fasıldır ki iyi bilen biri müstakil bir eser yazmalıdır."* (**Dr. Rıza Nur**- a.g.e., sh. 224)

*"Bu iki takım (****Ahmed Rıza*** *ve* ***Sabahaddin****) şimdi bu boğuşmayı, hatta daha şiddetli olarak istanbul'a nakletmişlerdi."* (**Dr. Rıza Nur**- a.g.e., sh. 223)

562 *İlk nümayişlerden sonra matbuat da zincirini kırmıştı. İstibdat, istibdat ricâli ve hafiyeler aleyhine ateş püskürmeye başladılar.* ***Ebu'l-Hüda, İzzet Holo*** *ve emsâli, nâzırlardan bazılarını tezyife koyuldular. Bunlar aleyhinde türlü tahkirler ve çirkin derecelere kadar pek ağır şeyler yazıyorlardı. Bunların kimini dilenci, kimini ejderha ve emsali şekilde tasvir eder resimler yapılıyordu. Halk bunları kapışıyordu. Müthiş irtikâpları ve servetleri yazılıyordu. Meselâ Vaniköyü'nün önünden geçen her Şirket-i Hayriye yolcuları* ***Serasker Rıza Paşa****'ya türlü küfürler savuruyor, irtikâpların söylüyor, yuha diye bağırışıyorlardı. Bunlardan bir kısmı yolunu bulup kaçmıştı. Meselâ* ***İzzet Holo****, İttihatçılar arkasından vapur bile gönderdiler. Bu vapurda* ***Yusuf Kemal*** *de takibe memurdu.* ***Eczacı Refik*** *başına şapka giymiş, kaçarken yakalandı. O vakit şapka giymek en mezmum şeylerdendi. Gazeteler* ***Refik****'ten nefretle bahsettiler.* ***Serâsker Rıza Paşa, Bahriye Nâzırı*** *ve daha birkaçı tevkif edildi. Tehdid edilerek*

Kanun-i Esâsî yeniden mer'iyete konulduğunda alman taraftarı olan **Avlonyalı Ferid Paşa** azledilip **Said Paşa** 7. defa olarak sadrazam tâyin olundu. Bunun sebebi, Padişah'ın Makedonya'da olup biten hâdiselerde İngilizler'in parmağı olduğunu bilmesi idi. Bu sebepledir ki, İngilizlere meyli olan **Said Paşa**'yı işbaşına getirdi.

Anayasa'ya göre, sadece Sadrazam ve Şeyhülislâm tâyini Padişah' âiddi. Fakat **Sultan II. Abdülhamid**, aynı kanuna göre başkumandan olduğundan Harbiye ve Bahriye nâzırlarını da bizzat tâyin etmek isteyince ihtilâf çıkmış ve **Said Paşa** da 4 Ağustos 1908'te istifa etmiştir. Yerine **Kâmil Paşa** sadrazam tâyin edilmiştir. Çünkü O da İngilizler'e meyyaldi. 32 sene evvelki seçim kanununa istinâden iki dereceli seçim yapılmış ve her elli bin erkek nüfus için bir mebus olmak üzere 266 kişi seçilmiştir. Bunların 46'sı âyândır. Seçime iki parti katılmıştır: İttihad ve Terakkî ile **Sultanzâde Sabahaddin**'in kurduğu **"Ahrâr Partisi"**...

Seçimleri orduya istinad eden İttihad ve Terakkî kahir bir ekseriyetle kazandı. Seçimlere sadece İstanbul'dan katılan Ahrâr Partisi'nden birkaç kişi güçlükle kazanabilmiştir.[563]

***Rıza Paşa**'dan Maliyeye ikiyüz bin altın lira aldılar. Halk bunların evleri etrafina doluyor, yaygaralarla, küfürler ediyor, tahkirler yağdırıyorlardı. Bunlar sonra Midilli, Rodos gibi adalara sürüldüler.*

*Herkesin ağzında **Niyazi** ve **Enver**'di. «Yaşasın **Niyazi** ve **Enver**!» diye bağırılıyordu. Bunlar **"millî kahraman"** olmuşlardı. Kahramanından hakkında masallar bile doğuyordu. Bunlar dağa çıkmışlardı; fakat **Enver** dağa değil, yakalanmak korkusuyla kadın elbisesiyle sıvışıp bir yere saklanmıştı İkisi de zekâca basit adamlardı. **Niyazi** cidden dağa çıkmıştı; fakat kafasız ve cehâlet cihetiyle ötekinden çok baskındı. Millî kahraman olmak da bazan kolaydır. Talih işi. **Niyazi**'yi Balkan Harbi sonunda Arnavutluk'ta Arnavutlar vurup öldürdüler."* (**Dr. Rıza Nur**- a.g.e., sh. 220 vd.)

563 *"İntihab için her tarafa adam gönderdikleri gibi **Sabahaddin** de gönderiyordu. Bunun adamları daha iktidarlı olacak ki, çok yerde halklı kazanıyorlardı. İttihatçılar bunu görünce halkı tehdid, **Sabahaddin**'in adamlarını tevkif ettiler. İzmir'de **Sabahaddin**'in propagandacıları hapsolundu. Bu esnada **Dr. Nâzım** oradaydı. Bu işleri O yapıyordu. Tehdidini tamamlamak için hapishâneden henüz*

Meclis-i Mebusân'a seçilen mebusların milliyet itibariyle tasnifinde farklılıklar vardır. Türk, Arap, Arnavut, Rum, Ermeni, Yahudi hatta Ulah, Dürzî mebuslar vardır. Türkler'e âid sayıdan dönmeler çıkarıldığı takdirde onların azınlık durumunda olduğu muhakkaktır.[564]

Meclis, 1876 meclisi gibi Ayasofya'da sonradan yanmış olan (1934) Adliye Sarayı Binası'nda 4 Ocak 1909'da açılmıştır. Dört atlı bir saltanat arabasıyla Meclis'in açılışına gelen **Sultan II. Abdülhamid**'in yanında arabada **Şehzâde Burhâneddin Efendi** ile **Sadrazam Kâmil Paşa** bulunuyordu.

Yollar, asker-sivil iki-üç yüz bin kişilik kalabalık bir halk topluluğu tarafından hınca hınç doldurulmuştu.[565]

---

muhâkeme olunmamış, hüküm giymemiş bir mevkufu emredip darağacına çekti. Bu idam herkesi yıldırdı. Tabiî bu müthiş bir cinâyetti. Hem de anarşi idi. Cemiyetin diğer erkânı akıllı olsalardı, onlar da ***Nâzım****'ı idam ederlerdi.*

Hükümet, İttihatçıların elinde, ordu da onlar ile olduğundan ***Sabahaddin*** *ancak iki-üç mebus kazanabildi."* (**Dr. Rıza Nur**- a.g.e., sh. 224)

564 **İ. Hami Danişmend**- a.g.e., sh. 369.

565 Bu hâdiseyi bir görgü şâhidi olan **Ali Cevad Bey** şöyle anlatıyor:

"Galata Köprüsü tâmir edilmekte olduğundan, yevm-i mezkûrda Beyoğlu cihetinden ve Unkapanı köprüsünden geçilerek Vefa ve Sultan Bayezid meydanları ile Divanyolu tarîkiyle Ayasofya'da kain Meclis-i Meb'usan dairesine azîmet olundu. Nutk-ı hümâyunun bu abd-i hakîr tarafından kıraat olunması ferman buyuruldu. Sadrazam ile birlikte meclisin kürsi-i hitabetine çıkarak nutk-ı hümayunu kıraate başladım. Zat-ı Şâhâne de mevki-i mahsuslarından kıyam buyurmuşlardır. Nutkun her cümlesini kıraat eyledikçe huzzâra bakıyor idim. Alâim-i tesir ve hoşnudî göremiyordum. Herkes samît ve sâkit. Vaktâ ki, son cümleleri okumağa başladım. Alkışlar başladı. Zaten böyle olacağını biliyor idim. Nutkun hitamını müteakip Zât-ı Hümayunlar da mevki-i şahanelerinden Meb'usan efendilere bir kaç kelime-i tayyibe beyân buyurdular. Huzur-ı Şâhânelerine girdiğim zaman "Aferin Başkâtip, pek güzel okudun. Memnun oldum." dediler. Ve pek çok iltifat buyurdular.

(Meclis zabıtalarına geçirilmiş olan bu sözler aynen şöyledir: «Meclisimizin huzurumda küşadından ve sizi cümleten burada gördüğümden dolayı fevkalâde memnun oldum. Devamını ve hüsn-i muvaffa-

"-Padişahım çok yaşa!.." âvâzeleri arasında Meclis'e gelen Padişah, ayakta karşılanmış, **Kâmil Paşa** tarafından hazırlanmış olan açış nutkunu Mâbeyn **Başkâtibi Cevad Bey** okumuştur.

Bunu bir görgü şâhidi olan **Ali Fuad Türkgeldi** şöyle anlatmaktadır:

"Meclis-i Mebûsân 4 Kanun-i evvel 1324 tarihinde mutantan bir sûrette küşad edildi. ***Sultan Abdülhamid*** *de resm-i küşadda bizzat hazır bulundu. Beyannâmeyi* ***Kamil Paşa*** *tahrir ve Başkatip* ***Cevad Bey*** *kıraat eyledi."*[566]

Ali Fuad Bey, kısa bir zaman sonra hükümeti düşürmek için vâkî bir nifak teşebbüsünü de şöyle anlatmaktadır:

"Bir zaman mürûrunda meb'uslar bir istîzah takriri vererek ahvâl-i dâhiliye ve hâriciye hakkında Sadrâzamdan malûmât talep ettiler. Gazeteler sadrazamın mufassal bir beyannâme hazırlamakta olup ya dâhiliye nâzırı ***Hüseyin Hilmi Paşa****'ya veya Dahiliye müsteşarı* ***Âdil Bey****'e kıraat ettireceğini yazıyorlarsa da kendisi buna dair Meclis'te bir bahis açmamıştı."*

Bundan sonra Sadrazam **Kâmil Paşa**'nın itimad reyi almak için hazırladığı beyannâmeyi Meclis'te okuduğunu anlatan **Ali Fuad Türkgeldi**, daha sonra Meclis'İn umûmî tasvibini;

"Paşa avdet için yerinden kıyam etti. Müzâkere

---

kiyetini Cenâb-ı Allah'tan niyaz eylerim. Cenab-ı Hak muvaffak-ı bil-hayır buyursun.») (Takvim-i Vekâyî, no: 68)

Saat dokuz buçuk saatlerinde Meclis-i Mebusân dairesinden müfârekat olunarak aynı tariklerle Yıldız Saray-ı Hümayunu'na avdet buyuruldu. Azîmet ve avdet-i Hümayun esnasında Yıldız Saray-ı Hümayunu'nun Meclis-i Mebusân dairesine kadar güzergâh-ı Hümâyunda saf-beste-i tazim olan askerle beraber adedi üç dört yüz bine baliğ olan ahalî ibraz olunan meâsir-i ihtiramkârı ve tâzimâttan Zât-ı Şahaneleri pek ziyâde mahzuz oldular. Yevm-i mezkûrda İstanbul halkının ve hatta saray takımının beht ü şetâret ve şevk-ü cinnet ile memzuc olan ahvâli hakikaten tariften muarra bir hal-i garabet-intima idi." (**Ali Cevad Bey**'in Fezlekesi, sh: 28 vd.)

566 **Ali Fuad Türkgeldi**- a.g.e., sh. 16 vd.

salonunun kapısından çıkar çıkmaz her tarafta sürekli alkışlar başladı. Koridorda, büyük merdivende, daire önünde, Ayasofya meydanında içtima etmiş olan halkın

*"-Yaşasın **Kâmil Paşa!**" nidâları ile bitmez tükenmez alkışları kulaklarımızda çınlatıyordu."* diyerek nakledttikten sonra şunları ilâve ediyor:

*"O günkü alkışları işiten kulaklarım, üç sene sonra Bâbıâlî Vak'ası gecesi Binek taşının üzerinde ve müçtemî olan halk muvâcehesinde **Mahmud Şevket Paşa**'nın sadâret hattını okurken **Kâmil Paşa** da sadâret odasında hâl-i mevkûfiyette bulunurken:*

*"-Kahrolsun **Kâmil Paşa!..**" seslerini de işitti."*[567]

Aslında bu hâdise **Hüseyin Câhid Bey**'in bir tertibi idi. Meclis'e verdiği bir takrirle hükümetten dâhilî ve hâricî siyâset hakkında izahat istedi. Maksadı, bunu bir **"güven oyu"** hâline getirerek hükümeti istifa ettirmekti. Yukarıda izah edildiği gibi durum, aksi bir tarzda tecellî etti. Bunda muvaffak olamayan **Hüseyin Câhid Bey**, daha sonra Girit Meselesi'ni ortaya atarak yine hükümeti sıkıştırmak istemiştir. Tabiî O, **Kâmil Paşa**'nın **"ricâl-i gayb"** diye isimlendirdiği İttihad Terakkî ileri gelenlerinin sözcülüğünü yapıyordu. Bu, hükümette bulunmadıkları cihetle gayr-i mes'ûl olan, bütün tecrübesizliklerine nazaran da her işe burnunu sokan ihtilâlci kadroların bu müdahalelerinin neticesi, hâdiselerin içinde bulunmuş olan bir tarihçiye göre şöyke tecellî etmiştir:

*"Bunlar meşrûtiyetin başlangıcında memleketin zaafını hiç kaale almadan Bosna-Hersek'ten meb'us celbetmek istiyorlardı. Avusturya hükümeti bu talebe Bosna-Hersek'i topraklarına ilhâk etmekle cevap vermiştir. Buna karşılık, Türkiye'ye 2,5 milyon lira ödemiştir. Diğer taraftan Bulgaristan Kethüdası bir ziyâfet münasebetiyle alelâde bir Osmanlı memuru telakkî edilmiş; **Ferdinand** da bu iddiaya istiklâlini ilânla mukabele etmiştir. Bu hususta, Bulgarlar da 5 milyon lira borçlanmış ve fakat bu*

567 a.y.

Rum, ermeni, bulgar, sırp, ulah ve çingene!
Vatan kurtarmaya gelen bu fedâilerden (!..) bir grup İstanbul sokaklarında

para, Rusların «93 Harbi»ne ait tazminât matlubu ile takas edilmiştir."[568]

Aynı tarihçi, **Hüseyin Câhid Bey**'in bahsi geçen takrirlerinin hatalı[569], hatta sû-i niyetli olduğunu izah ettikten sonra:

"Bittabî, bütün bunlar, Cemiyet rüesâsının ifratperestliğinden, hamiyeti ve vatanperverliği ancak kendi dar zâviyeleriyle ölçmelerinden ileri geliyordu. Maatteessüf «İttihat ve Terakkî» rüesâsı daima komiteci zihniyetiyle hareket etmiş; hiçbir vakit gizli tesirlerden kurtulamamış; hükümet idaresini milletlerarası münasebetlerin zarûretlerine tatbikten ziyâde, kendi iç görüşleriyle mütalaa ve intac etmek istemişlerdir. Çünkü «İttihat ve Terakki» Merkez-i umûmi âzâları birer Nâzır kudretini hâiz şahsiyet oluvermişlerdi. Artık vilâyet ve kazaların her köşe ve bucağında birer kâtib-i mes'ul veya murahhas bulunduran bu teşekkül, orduyu emrinde tutuyor, memlekette idare mekanizmasını tamamen felce uğratıyordu. Bundan dolayıdır ki, ***Sadrazam***

---

568 **Ahmed Bedevî Kuran**- a.g.e., sh: 478.

569 *"Fakat Bulgar istiklalinin ilânından sonra* ***Kral Ferdinand, Sultan Abdulhamid****'i ziyaret maksadiyle İstanbul'a gelmişti.*

Hatta, Sırp Kralı da böyle bir cemilekârlık yapmaktan çekinmemişti. Bu fırsatlardan istifade ederek bu hükümetlerle dostluk tesis etmek bir siyâsî görüş ve Balkanlar'ın istikbalini teminât altına alış olurdu. Hislerine mağlup olan iktidar elamanları, buna ehemmiyet vermemişler, bu ziyaretçileri soğuk karşılamakta ve aleyhtar duyguların zımnen ihsasında beis görmemişlerdir. Böyle yanlış ve politika görüşlerine aykırı olan hâller ve bâhusus kabul edilen ***«Kiliseler Kanunu»*** *neticede Balkanlar'ın birleşmesine yaramıştır. Bilhassa, Girid hakkında, hemen Meclis-i Mebusân'ın açılışı günlerinde,* ***Hüseyin Câhid Bey****'in verdiği istizah takrirleri çok fena neticeler yaratmıştır. Hele* ***Kâmil Paşa****'nın İttihad veTerakkî komitesinin hükümet işlerine müdahalesine ve ordunun siyâsetle meşgul olmasına mânî olmak istemesi üzerine gıyabında adem-i itimad kararı verilmesi ve bunun keyfi olarak tatbiki tasavvurun fevkinde bir takdirsizlikti*

4 Aralık 1324 tarihinde açılan Mecliste ***Hüseyin Cahid Bey****'in* ***Kâmil Paşa****'dan istizah ve Girid hakkında verdiği bu takrirler memleketin buhrana uğramasına bir mukaddeme teşkil eylemiştir."* (**Ahmed Bedevî Kuran**- a.g.e., sh: 501)

***Kâmil Paşa** bunlar hakkında (Rical-ül gayb) tabirini kullanmıştır.*

*Bunun neticesi olarak memleket yıkılmış; koca bir imparatorluk birkaç şahsın vatanperverlik ihtirasına kurban gitmiştir. Eğer meb'us intihabı sırasında «Tanin» gazetesinin çok müfrid ve Hıristiyan unsurları rencide eden o nifak saçıcı yazıları olmasaydı, her hâlde Osmanlılar arsında husûle gelen zıddıyet bu kadar alevlenmez ve ekalliyetlerin talep ve iddiaları bu derece şiddet kesbetmezdi. Bununla beraber Meşrûtiyet'ten sonra vatanperverlik müsabakasına çıkan müfrit gazetecilerin Kanun-i Esasi'nin yeniden ilânı ile pek de alâkaları yoktu. Bunlardan **İsmail Müştak** gibi bazıları vaktiyle Yıldız Sarayı'nda vazife almışlardı. Mercan İdâdîsi Müdürü **Hüseyin Cahid** gibi bir kısmı Meşrûtiyet'in ilanından evvel «**İttihat ve Terakkî**» Cemiyeti'ne girmek husûsunda tereddüt göstermişler, fakat şimdi kraldan ziyade kral tarafları kesilmişlerdi."*[570]

Kâmil Paşa ile İttihadçılar arasındaki bu sürtüşme, O'nun **"31 Mart Hâdisesi"** gününden 13 Nisan 1909'a kadar sürmüş ve bu tarihte güvensizlik oyuyla düşürülmesine kadar sürüp gitmiştir. Bunun neticesi de, birer imtiyazlı eyâlet olarak devletimize bağlı bulunan Bosna Hersek'le Girit ve bize bağlı bir prenslik olan Bulgaristan'ın elimizden çıkması olmuştur. İşte **"İnkılâb-ı Osmânî"** denilen Meşrûtiyet sarhoşluğunun ilk acı meyveleri böylece ortaya çıkmış oldu.[571]

---

570 **Ahmed Bedevî Kuran**- a.g.e., sh: 479.

571 Görgü şâhidlerinden biri olan **Hasan Amca**, Bosna Hersek'in kaybı üzerine girişilen **"Fes Boykotu"**nu şöyle anlatmaktadır:

"Bosna Hersek'in Avusturyalılar tarafından ilhâkı emr-i vâkî oldu, demek pek de yerinde değil!.. Bu ilhak, yirmi yıl önce vâkî olmuştu. Bugünkü olay, bu eski hâdisenin geç bırakılmış bir yayını olabilir.

Büyüklerimiz bir oldu-bittinin geç kalmış tebliği de olsa bu muâmeleye kızmamız lâzım geleceğini ihsas ettiler ve bu öfkeyi feslerimizi yırtmakla ifade etmiş olacağımızı öğrettiler.

Feslerimizi yırttık, sokaklara fırladık. Meğerse başımıza giydiğimiz fesleri Avusturya fabrikaları yaparmış.

İşte biz bu hareketimizle Avusturya'ya boykot yapmış oluyormu-

Şimdi bu **Kâmil Paşa**'nın sadâreti zamanında vâkî olmuş bulunan birkaç vak'aya daha temas edelim. Bunların en önemlisi 31 Aralık 1908 tarihinde Yıldız Sarayı'nda mebuslara verilen ziyafettir.

Meşrûtiyet'in ilânı üzerine Mâbeyn Başkâtipliğine getirilen **Cevad Bey**'in:

"Her ne sûretle olursa olsun, millet ile barışmağa mecburuz. Bunun için evvelemirde Zât-ı Hümayununuz meb'usân ile görüşün. Kanun-i Esâsî hakkında teminât ita buyurun. Fikr-i Hümayununuzu iyice anlasınlar. Kendilerine emniyet gelir. Ol vakit, onların da matbuâtında lisânı değişir. Her bir şey düzelir. Bu bâbta hatr-ı çâkerâneme bir şey geliyor. O da heyet-i meb'usâna bir ziyafet keşîde buyurularak bu münasebetle teyid-i teminât buyurulmasıdır." [572] diyerek yaptığı teklif üzerine **Sultan II. Abdülhamid**, Yıldız Sarayı'nda 31 Aralık 1908 Perşembe'yi Cuma'ya bağlayan gece meb'uslara bir ziyafet verdi. Bunu yine **Cevad Bey** şöyle anlatıyor:

"Taamın nihâyetine doğru vâkî olan işârât-i Seniyye üzerine Zât-ı Şâhâne'nin nezdine gittim. Nutku nevi olan varakayı cebinden çıkararak bana tevdî ve kıraat etmekliğimi ferman buyurdu. Bende Zât-ı maali-sıfat-ı padişahîlerinin sol tarafında biraz geride durduğum hâlde nutk-ı Hümayunu kıraat eyledim. Ziyafetin ertesi günü neşrolunan evrak-ı havâdisin bu ziyafet-i Seniyye hakkındaki tasvirât ve târifâtı vechile nutkun her cümlesini, her kelimesini meb'usân işittikçe alkışlar kopardılar. Bununla da iktifa etmediler. Ben her cümlesini okudukça, sürur âdeta cinnete mübeddel olarak ellerini birbirine ve

---

şuz. Bunu da öğrendik. Boykotaj bu demekmiş!..

Avusturya'nın ezelî düşmanı olduğuna ve ebedî düşman kalacağına, bundan sonra onun yaptığı hiçbir şeyi kullanmayacağımıza köşe başlarında nutuklar çekerek yeminler ettik.

Feslerimizi yırtıp attıktan sonra, piyasadan elimize geçen astragan taklidi kıvırcık bir kumaştan yaptırdığımız kalpaklarla ortalığa çıktık. Sonra öğrendik ki, bu kumaşları da tezelden Avusturya göndermiş." (a.g.e., sh: 42 vd.)

572 **Ali Cevad Bey**'in Fezlekesi, sh: 31.

*ayaklarını yerler vurarak o koca salonu raksa getirdiler. «Çok yaşa **Sultan Hamid**, var ol Padişahım! İşte böyle olmalı, bu hâli gördüğümüzden dolayı Allah'a hamdolsun, **Sultan Hamid** bin yaşa, Allah senin yokluğunu göstermesin!» gibi duâlara alkışlara nihayet yok idi. Huzzar vecde geldi. Zât-ı Şâhâne de hüngür hüngür ağlamaya başladı. Nutuk tamam oldu. Meclis-i Meb'usân Reisi **Ahmed Rıza Bey** de teşekkürü hâvî cevâben pek güzel bir nutuk irad eyledi ve saat üç raddelerinde taam da hitam buldu.*

Zat-ı Şâhâneleri teneffüs odalarına çekildiler ve bana hitâben

"-Bu geceki memnuniyetimi tarif edemem, ömrümde bu kadar mahzuz olduğumu bilemiyorum. Ber-hordar ol Başkâtip, hizmetinden pek memnunum." buyurdular.

Ben de o akşam, Allah'ın bana ihsan ettiği muvaffakiyetten hâsıl olan memnuniyet ve sürûr ile mümtezic bir hâl ile:

"-Ben her zaman «millet, Zât-ı Şâhânenizi sever.» derdim. Hamd olsun, şimdi siz de gördünüz. Bu ne muhabbet! Ne irtibat! İnşaallâh nice seneler böyle ziyafetler verirsiniz. Siz milletinizle millet de sizin ile bahtiyar olur." dedim.

"-İnşaallah." buyurdular.

Üç çeyrek kadar istirahatten sonra, ziyâfet salonundaki masalar kaldırılmış ve med'uvvîn tekrar oraya gelmişler idi. Zât-ı Hümayunları meb'usîn efendiler ile görüşmek arzusunu izhar buyurmalariyle salona dâhil oldular. Derhal mebusîn kemal-i tehâlükle Padişahın etrafina geldiler ve:

*"-**Sultan Hamid**, eksik olma. Millet babası, hür milletin, hür padişahı çok yaşa!" duâsını bülend âvâz ile tilâvet etmekte oldukları sırada, Zât-ı Şâhânenin ellerini, eteklerini öpmek ve kendisiyle muhatebe etmek için muhâceme pek ziyadeleşti. Bu esnada Zât-ı Şâhânenin bir tarafinda ben, diğer tarafinda **Ahmet Rıza Bey** bulunuyorduk. Bu hâl tazyik derecesine geldi. İstirahat sa-*

lonuna avdet buyurmalarını rica eyledik. Zat-ı Şâhâneleri bu hâlden asla rahatsız olmadıklarını ve bilâkis pek ziyade memnun ve mahzûz bulunduklarını ifade ile ricamıza rağmen cemiyetin ortasına doğru gittiler. Herkesle görüşmek ve konuşmak arzusunu izhar ediyorlardı. Fakat gürültüden, hücumdan her bir şey karışık ve gayr-i muntazam bir hâlde cereyan ediyordu. Mebusândan bir kaç efendi Zât-ı Şâhânelerinin önüne gelerek gayet samimî ve ciddî duâlar ettiler. Tekrar vâkî olan istirhamımız üzerine Zât-ı Şâhâneleri odalarına avdet ettikleri zaman, ol derece müteessir ve müteheyyic olmuşlar idi ki, odaya girdikleri zaman:

"-Millet canımı da istese, vallahi her zaman veririm." buyurdular.

***Ahmed Rıza Bey** ile Meclis-i Mebusân reis-i sânîsi **Aristidi Paşa** da odada hâzır idi. Hemen kapıyı açtım. El'ân, salonda bulunan med'uvvîne hitaben:*

*"Efendiler, bakın **Sultan Hamid**, «millet canımı da istese, vallahi her zaman veririm.» diyor." dedim.*

Zaten müteheyyic olan hâzırûn bu sözden de pek ziyâde müteessir olarak gulgule kopardılar. Saat beş raddelerinde med'uvvîn avdet ve Zât-ı mülûkâneleri de dairelerine azimet buyurdular."[573]

Bir diğer hâdise de şudur:

Halıcılar Câmii müezzini **Kör Ali** adında bir meczub başına yüzlerce adam toplayarak Yıldız'a gelmiş ve büyük bir telâşa sebep olmuştur. Haber, *"Binlerce sarıklı geldi."* şeklinde duyulmasına rağmen, sonradan iş anlaşılmış, Padişah'la görüşmek istediğini söyleyen bu adam, pencerenin açılıp Hünkâr'ın görünmesi üzerine bağırarak:

"-Padişahım, çoban isterim!.. Çobansız sürü olmaz!.. Şeriat emrediyor. Meyhâneler kapanmalı. İslâm kadınları, açık-saçık sokaklarda gezmemeli, resim çıkartılmamalı!.. Korkma!.. Tecelliyât var Evliyâ perde altında tecellî ediyor!.." demiş, Padişah da:

---

573 **Ali Cevad Bey**'in Fezlekesi, sh: 32 vd.

"-İcab eden emir verilir. Muktezâ-yı şeriat icrâ olunur, müsterih olun hocaefendi!.." karşılığını vererek içeri çekilmiştir.

Bu basit hâdiseyi büyüten İttihadçılar, bu zavallı hocayı tevkif etmiş ve îdamına bile tevessül etmişlerdir.

*"**Kâmil Paşa**'nın sadâreti sırasında vukûa gelen hâdiselerden biri de Taşkışla'da bulunan ve Cidde'ye sevkleri kararlaştırılan, beş senedir askerlik yapan iki piyade taburu erlerinin, âdet hâline gelmiş bir usûlle silah çatıp, terhislerini istemeleridir. Devr-i **Hamid**'de netice verir bir âdet hâline gelmiş şu basit itaatsizlik, birtakım ittihatçı zâbitân tarafında pek fazla büyütülmüş ve genişletilmiştir. İttihatçıların «**Nigahbân-ı Hürriyet**», «**Nigahbân-ı Meşrutiyet**» diye yâd ettikleri ve Cemiyet'e mensub zâbitler emrinde bulunan 4 Avcı taburu, o sırada Selanik'ten vapura bindirilip merâsimle Taşkışla'ya yerleştirilmiştir. Bu avcı taburları, İttihatçıların İstanbul'da istinat ettikleri ve kendilerine sâdık, en büyük kuvvettir. Anlaşılan bir cıngar çıkarmak ve bundan istifade ile etrafa dehşet verip nüfuzlarını kuvvetlendirmek gibi, ibtidâî bir çete zihniyetiyle hareket eden Cemiyet mensubu subaylar, meseleyi büyütmek istemişlerdir. İşte bu sebeple Avcı taburlarına emir verilmiş ve meydanda silah çatmış bulunan 87 nefer üzerine ateş ettirilmiştir. Bunlardan üç çavuş şehid ve bir çoğu da mecruh olmuştur. (31 Ekim 1908) Sonradan rütbesi miralaylığa tenzil edilen Birinci Ordu-yı Hümayun kumandanı **Mahmud Muhtar Paşa**, üç çavuşun maaşlarını Yıldız civarındaki taburlara ibret için saray etrafında selbettirmeğe kalkmıştır."*[574]

13 Şubat 1909'da İttihad ve Terakkî'nin baskılarına dayanamayarak istifâ eden **Kâmil Paşa**'nın yerine ertesi gün **Hüseyin Hilmi Paşa** sadrazam oldu. O'nun sadâreti zamanında patlak veren 31 Mart Hâdisesi üzerine azledilmiş ve yerine **Ferid Paşa** sadrazam olmuştur. (13 Nisan 1909) Bu, rûmî tarihle 31 Mart'tır. Bu tarihteki isyanı anlatmazdan önce, İttihatçılar'ın, Meşrûtiyet'in

574 **Ziya Nur**- a.g.e., sh: 133.

ilânından itibaren tavır ve hareketlerini kısaca ifade edelim:

Artık bir siyâsî komite hâline gelmiş bulunan İttihad ve Terakkî mensupları, Kanun-i Esâsî'nin mer'iyyete konulmasından tâ "Hareket Ordusu" İstanbul'a gelip **Sultan II. Abdülhamid**'i tahttan indirinceye kadar geçen, takrîben on ay zarfında hükümete dâhil olmamış ve Padişah'ın otoritesini sarsmak istikametinde hiçbir ciddi tavırları da görülmemiş, sadece hükümetle mücadele hâlinde olmuşlardır. Ancak İttihad ve Terakkî'nin elebaşları âdeta hükümetin üstünde diğer bir hükümettiler:

"Bunlar: «efrad-ı cemiyet»ten erkân-ı harp binbaşısı ***Cemal****, (daha sonra Bahriye Nâzırı),* ***Hakkı*** *(Birinci Dünya Harbi'nde Kafkas cephesinde tifüsten ölen* ***Hâfız Hakkı Paşa****),* ***Necip*** *(Babıâlî baskınında vurulan)* ***Tal'at*** *(daha sonra Dâhiliye Nâzırı ve Sadrazam),* ***Rahmi*** *(Birinci büyük savaşta İzmir vâlisi),* ***Câvid*** *(daha sonra Mâliye ve Nâfia Nâzırı) ve* ***Hüseyin Kazım Bey****'ler..."*di.[575]

Dayandıkları güç; ordu ve masonluktu.[576] İstediklerini öldürtebilecek fedâîleri vardı.

---

575 **Hilmi Kâmil Bayur- Sadrazam Kâmil Paşa**, Ankara, 1944, sh: 244.

576 *"Masonluk, Türklerce dinsizlik ve küfür sayılmıştır. Ve bunlara karşı halkta umûmî nefret ve kin vardı.* ***Abdülhamid*** *zamanında hükümet de bunların aleyhinde idi. O vakit İstanbul'da birkaç loca var idiyse de, ekseriyetle ecnebî, Rum, Yahudi ve Ermeniler'den mürekkepti. Türkler'den pek azdı. Bunlar da kendilerini pek gizli tutarlardı. Bu localar, vaktiyle* ***Beşinci Murad****'ı da mason yapmıştı. Nâmına hâlâ İstanbul'da bir loca vardır.* ***Talat, Rahmi*** *ve arkadaşları Selanik'te İtalyan mason locasına girmişlerdi. Bununda rehberi Yahudi* ***Karaso*** *idi. Masonluğu cemiyet efradı arasında neşretmişlerdi. Manastır'daki cemiyet reisleri ise Melâmîliği neşretmişlerdi. Bununda reisi* ***Miralay Sâdık****'tı.*

Meşrûtiyet ilan olununca ***Rahmi, Talat*** *ve arkadaşlarından çoğu İstanbul'a gelince derhal İstanbul'da mason locaları açtılar. Birçok Türkler'i localara kaydettiler. Bunların mühim bir kısmı da Dönmeler idi. İttihat ve Terakki Cemiyeti demek mason locası demek oldu. İttihatçılar locaları kendilerine kuvvet ve alet yaptılar."*(**Rıza Nur**- a.g.e., sh: 220)

Bunlar hiçbir resmî sıfatı hâiz olmaksızın kabine teşekkülünde fırka (parti) nâmına müessir olmak taşradaki vâlilere, mutasarrıflara Parti'nin mahallî şûbelerinin tâlimâtlarına uymak hususunda emirler yağdırmak gibi tam da komiteci bir kadroya yakışan işler yapıyorlardı. Buna rağmen de bu devir, onların iktidarlarının en mâsum olan ilk safhasıdır.

Mâsum dedikse de, bu elbette normal bir mâsumluk değildi. Sonradan meydanları darağaçları ile doldurdukları asıl hâkimiyet devirlerine nazaran bu ilk devirlerini böyle tavsif ediyoruz. Çünkü henüz kendi hükümetlerini kurmaya cesâret edemiyorlardı. Aralarında sadrazamlığa tâlip olabilecek derecede devlet tecrübesi olan bir tek kişi bile yoktu. Fiilî reisleri **Tal'at (Paşa)** bile basit bir posta kâtipliğinden geliyordu. Bu sebepledir ki, önce **"Dâhiliye Nâzırlığı"**na tâlip olabilecektir.

Bunlar, mutlak hâkim oldukları Meclis'ten önce bir umûmî af çıkarmışlar[577], sonra da basından sansürü kaldırmışlardır. Böylece herkesin **Sultan II. Abdülhamid**'e karşı içindeki zehri kusmasını istiyorlardı. Vâkıa böyle de oldu, ama bu çok sürmedi. Kısa bir müddet sonra bu zafer sarhoşlarının keyfî idârelerine karşı müthiş bir muhâlefet vücûda geldi. İttihatçılar **"hâin"** olarak vasıfladırdıkları muhâlifleri susturmak için basın hürriyetini tahdid eden bir kanun çıkarmaya teşebbüs ettiler. Bu, müthiş bir aksülamelle karşılandı. Buna rağmen bir çok gazeteyi kapattılar.

Bu sırada **Mevlânzâde Rıfat "Serbestî"** adında bir gazete çıkarıyordu. Bu gazetenin başyazarı **Hasan Fehmi Bey**'di. Bu zâtın kafa yapısı itibariyle diğer Jön Türk gürûhundan hiçbir farkı yoktu. Uzun müddet Mısır'da **Sultan II. Abdülhamid** aleyhine faaliyette bulunmuş bir gazeteciydi. 9 Nisan 1909'da Padişah'a:

"Siz de ey Şevketmeâb!.. Kudret nisab!.. Artık insaf etseniz de kendi kendinize şu Yıldız Sarayı'ndan çekili-

---

577 **Ali Fuad Türkgeldi**- a.g.e., sh: 2.

verseniz!.."[578] diye küstahça hitap edecek kadar ileri gitmişti.[579]

Böyle olduğu hâlde İttihatçıların keyfî idârelerine karşı şiddetli bir lisânla muhâlefete geçmişti.

Ölümünden sadece üç gün önce yazdığı şu satırlar, O'nun muhâlefetindeki şiddeti göstermeye kâfîdir:

"Millet bugün kan ağlarken, milletin damarlarında eskimiş kalmış olan birkaç damla kanı da emmeğe uğraşan rüesâ-yı mâr-tıynet (yılan tıynetli reisler) kat'iyyen merhametten, insaftan bir şey anlamıyorlar. Bu

---

578 **Ahmed Bedevî Kuran**- a.g.e., sh: 513.

579 O'nun bu tarz neşriyâtından **Sultan II. Abdülhamid**'in rahatsızlığını **Cevad Bey** şöyle anlatmaktadır:

*"Birkaç aydan beri ve bahusus **Kâmil Paşa**'nın infisalinden sonra umûm evrâk-ı havâdisin ve bilhassa Serbestî nâm gazetesinin Zât-ı Şâhâne hakkında kullanmakta olduğu lisan, değil bir padişah, bir şahs-ı âdî hakkında bile istimal edilemeyecek derecede perde bîrûnâne ve doğrusu evrak-ı havâdisin ekserîsinin lisânı makâm-ı hilâfet ve saltanatın kudsiyet ve ulviyeti nokta-i nazarından hakîkaten biedebâne olup, bu hâl, sahib-i nahvet ve vekar olan Zât-ı Hümayunlarını pek ziyâde rencide etmekte olduğu cihetle buna artık bir çare bulunulması için hemen her gün sadrazam **Hilmi Paşa**'ya vesâtetimle ve vesâit-i sâire ile irâdât-ı seniyye tebliğ olunur ve müşârünileyh tarafından da bunlara ehemmiyet verilmemesi ve yahut yeni matbuât nizamnâmesi derdest-i tanzim bulunduğundan, bunun neticesine intizar buyurulması maatteessüf zarûrî idiği yolunda mâruzâtta bulunulur idi. Bir gün Zât-ı Şâhâneleri:*

"-Bu gazeteler ahvâl-i mâziyeden ve ahvâl-i hâzıradan bahseyledikleri sırada bir fırsat bularak her fenalığı bana atfediyorlar. Ben şimdiye kadar idâre-i mutlaka hükümdarı idim. Onun hükmüne ittibâen icra-yı saltanat ettim. Şimdi de idâre-i meşrûta hükmüne tebaen icra-yı saltanat edeceğim. Millet benden Kanun-i Esâsî istedi. Ben de hemen verdim. Zaten ben Avrupa ortasında bulunan bu memleketin, artık idare-i mutlaka ile idaresi mümkün olmayacağını biliyordum. Böyle yaptığımdan dolayı günahkâr mı oldum?!." (**Ali Cevad Bey**'in Fezlekesi, sh: 39)

"Yine gazetelerden bahs ve şikâyet eyledikleri sırada bir gün:

"-Başkâtib Bey, bu gazetelerin makam-ı saltanat ve hilâfete bu kadar tecâvüz etmelerine bakılır ise, fîmâba'd ne padişahlığın ve ne de hilâfetin ehemmiyeti kalmayacaktır. Zan edersem, ben hâtemu'l-mülûk olacağım." buyurdular. (**Ali Cevad**- a.g.e., sh: 47)

cemiyet (İttihad ve Terakkî) daha ne vakte kadar böyle mazarrat tohumları saçmakta devam edecektir? Zira cemiyetin fenalığı açlıktan da, kıtlıktan da, koleradan da ziyâde tahribâtı mücip oluyor."

31 Mart fâciasından bir hafta önce (6 Nisan 1909) **Hasan Fehmi**, yanında mülkiye kaymakamlarından **Ertuğrul Şâkir** ve Meb'us **Müfid Bey** olduğu hâlde Galata Köprüsü'nden geçerken arkadan atılan kurşunlarla katledilmiştir. **Ertuğrul Şâkir Bey** de bir kurşun isabetiyle yaralanmıştır.

*"Bu zâtın ifadesine göre, katil bir süvâri zâbitidir ve silâhını kendisine doğrulturken «Al sana da **Mevlân**» demiş ve cinâyetin işlendiği noktada deniz üstünde beklemekte olan bir motora atlayıp kaçmıştır. Katil, **Şâkir Bey**'i, Serbestî Gazetesi sahibi **Mevlânzâde Rifat**'a benzetmiş olmalıdır."*[580]

Köprünün başlangıç noktasında bir karakol mevcuddu. Tabiatıyla hâdise mâhalline ânında koşuşan inzibatlar, elleri boş döndüler. Katil daha sonra da yakalanamamış veya yakalanmamıştır.

Bu hâdise müthiş bir infiâle sebep olmuştur. İttihatçıları tutan bir-iki gazete hâriç bütün matbuât ittihatçılara ateş püskürmüştür. Serbestî Gazetesi'nin ilk sahifesi bembeyaz olup orta yerinde şu cümle vardı:

*"Serbestî matbuâtın ilk kurbanı, ömrünü menfâlarda (sürgünlerde) geçirmiş olan evlâd-ı hürriyetten **Hasan Fehmi Bey**'in ruhuna fâtiha."* diye bir tek cümle yer almış bulunuyordu.

Hasan Fehmi Bey'e müthiş bir cenâze töreni yapıldı. Bu, âdeta İttihatçılar aleyhinde bir gösteri idi. Bütün muhâlifler oradaydı. **Dr. Rıza Nur**:

*"O'na muhteşem bir cenâze alayı yaptık. Müthiş bir kalabalıktı. **Murad Bey (Mizancı)**, ben, bazı ileri gelen muhâlifler tabutun hemen arkasında idik."*[581] demektedir.

---

580 **Ali Fuad Türkgeldi**- a.g.e., sh: 30.
581 **Dr.Rıza Nur**- a.g.e., sh: 244.

"Cenâzenin ertesinde serbesti de pek şiddetli bir makale çıkmış ve bunda İttihatçılar'a:

"-Siz bu ehliyetsizlik, bu kabiliyetsizlikle makamınızda bulundukça milletin hâlini ve istikbalini de mahvedeceksiniz." diye çatıldıktan sonra:

"Sizin müvekkilleriniz açlıktan ölür, sefâletten mahvolurken siz hâlâ milleti paralarını ceplerine yerleştirmekten başka bir şey yapmayan kabineyi bütün kuvvetinizle müdafaa ediyorsunuz." ithamiyle Meclis'teki cemiyetçi meb'uslara da hücum edilmiştir. Aynı makalede ***"Vatan bu hâinlerin pençe-i istibdadından kurtarılmalıdır."*** *cinsinden yenilmez yutulmaz cümleler de yer almıştır. Fakat bundan çok daha ağır hücumlar cemiyetçi matbuat tarafından yapıldığı gibi,* ***Ahmet Rıza, Tal'at*** *ve benzerleri "muhaliflerin hâin" olduklarını ifâde eden beyânlarda da bulunmuşlardır."*[582]

Bu, cemiyetin ilk cinâyeti değildi. Daha önce de **Kâmil Paşa**'nın sadâreti zamanında **Şemsi Paşa**'nın akrabası olan **İsmail Mâhir Paşa**'yı öldürmüşler[583], O'nun katili de bulunamamıştı.

Bilhassa **Hasan Fehmi Bey**'in katlinin akabinde bütün basın organları salvo hâlinde İttihatçılara hücum ederken tarihte «**Otuz Bir Mart Fâciası**» olarak meşhur olmuş bulunan hâdise zuhûr etti.

Rûmî takvime göre 31 Mart'ta (milâdî 13 Nisan) vâkî olduğu için bu adla anılan isyan hareketi, bugüne kadar çok muhtelif şekillerde tahlil ve değerlendirmelere tâbî tutularak anlatılmıştır. Hatta bu farklılık görgü şâhidlerinin beyânları arasında bile mevcuddur. Bunların tahlilini ileriye bırakarak önce bu hâdisenin zuhûr sebeplerini ve oluş şeklini izah edelim:

İttihadçılar, İstanbul'daki askerlere güvenmeyerek gûyâ meşrûtiyeti korumak maksadıyla Selânik'ten getirip Taşkışla'ya yerleştirdikleri ve **"Nigehbân-ı Hürriyet"**, yani hürriyetin gözeticileri veya koruyucuları adıyla

---

582 **Ziya Nur**- a.g.e., sh: 158.
583 **Ali Cevad Bey**'in Fezlekesi, sh: 21.

andıkları **"Avcı Taburları"**nın 13 Nisan'da başlatıp 24 Nisan'da **"Hareket Ordusu"**nun gelişine ve **Sultan II. Abdülhamid**'in nâhak yere tahttan indirilişine kadar devam eden bu on bir günlük askerî kıyamın sebepleri şöyle özetlenebilir.

a-Yıllarca Rumeli'de dağlarda eşkıya takibi ile meşgul olduktan sonra İstanbul'da **"Beyoğlu"** gibi bir sefahet merkezinin çok yakınındaki Taşkışla'ya gerçekleştirilen avcı taburlarının subayları, kısa bir müddet sonra eğlence ve içki âlemlerine dalarak askerlerini başıboş bırakmışlardı. Bu sebeple halkla temas imkânı bulan askerler, İttihad Terakkî idâresinin gerçek yüzünü görmek imkânını elde ettiler. Albay **Hüsameddin Ertürk** bu duruma parmak basarak:

"...Başlarındaki subaylar, Beyoğlu âlemlerine dalınca etrafa dağılan halkla temas eden ve ittihatçıların zulümlerini öğrenen bu askerler, bu sûretle korumaya memur oldukları kimselerin aleyhine dönmüşlerdi."[584] demektedir.

b- Mektebli ittihadçı subayların askere pek fenâ muâmele etmeleri de umûmî galeyânın diğer bir sebebiydi. Üstelik bu kötü muâmeleler, askerin dînî hislerini incitecek tarzda olunca infiâl son hadde ulaşmış bulunuyordu.

İkdam Gazetesi'nde yazıldığına nazaran isyandan üç gün önce ittihatçı subaylar, askere şöyle demişlerdi:

"Hocalarla kat'iyyen görüşmeyeceksiniz!.. Askerlikte diyânet meselesi aranmaz! Allah'tan başka kimse tanınmaz!.. Padişah ve efrâd-ı ahâlî, İttihad ve Terakkî Cemiyeti'nin elindedir."[585]

Dr. Rıza Nur, da bu görüşü te'yid ederek:

"Asker ve millet çok dindardı. Genç zâbitler, dinde ihmal ediyorlardı. Bazıları kışlada abdesthânede kâğıt

---

584 **Hüsameddin Ertürk**- İki Devrin Perde Arkası, İstanbul, 1996, sh: 34.

585 **İ. Hami Danişmend**- a.g.e., sh: 371; **Ziya Nur**- a.g.e., sh: 160.

ile temizlenirmiş, su iktiza eden askere sabahleyin hamama izin vermezlermiş. Halbuki kıç su ile yıkanırdı, neferler gusül etmeyince o günü ekmeğe bile elini sürmez, aç kalır. Bu itikat, bu kadar şiddetliydi. Kezâ bazı zâbitler nöbetçi oldukları zaman kışlada fuhuş yaparlarmış. Cemiyet-i Muhammediye bunları ele almış ve daha türlü vesîleleri de diline dolayarak askerleri, bilhassa avcı taburu çavuşlarını fikrine kazanmıştır. İttihatçılar bu esnada uyku uyumuşlardır. Bu çavuşların başı ***Hamdi Çavuş****'tur. Birgün bu çavuş, kendi kendine demiş ki:*

"-İttihatçılar gâvurdur. Her rezâleti yapıyorlar. Bu da bizim kuvvetimizle oluyor. Biz bunları tepeler, şeriat alırız."

Derken birgün saraya gider. Padişahı görmek ister, göremez. Mâbeyincilerden birine fikrini söyler ve Padişah'ın başa geçmesini ister. ***Abdülhamid*** *reddeder. Bunun üzerine* ***Hamdi*** *kendi başına yapmaya karar verir. Bir sabah erkenden kendi askerlerini ayaklandırır. Nerede zâbit bulurlarsa tevkife başlarlar. Hareket umûmileşir."*[586] demektedir.

Hâdisenin patlak vermesi üzerine askerleri teskin için **Sultan II. Abdülhamid** tarafından Mâbeyn Başkâtibi **Cevad Bey**, Sultanahmed'e gönderilmişti. O, Meclis'e giren âsî askerlerle konuşurken, onların şikâyetlerini şöyle anlatmaktadır:

"Oda zaten küçük olmakla beraber askerin hücumundan nefes alınmayacak derecede havasız ve fevkalâde sıkılmış olduğumdan biraz nefes almak için koridora çıktım. Hemen asiler etrafımı aldı. Lisanından Anadolu olduğu anlaşılan arslan suratlı bir babayiğit asker:

"-Babalığa söyle! Bizim ırzımıza, dinimize sövüyorlar, döğüyorlar. Vallahî günâhtır, bize acısın!.." demesi üzerine:

"-Kim dövüyor, kim sövüyor?" dedim.

Sıyâm (oruçlu) hâliyle kendisine vaktiyle bir tokat

586 **Dr. Rıza Nur**- a.g.e., sh: 244 vd.

aşk etmiş olduğum dâire-i kitâbet kahvecilerinden olup o gün beraberimde bulunan ***Hasan Ağa****'yı göstererek*

"-Oğlum bak, bende şu adamı dövdüm. İnsan büyüğünden, zâbitinden bazı kere dayakta yer. Bâhusus askerlikte ne zararı var." demekliğim üzerine kafasını önüne uzatarak:

"-Sana kurban olayım ağam, sen gözümün üstüne vur. Zararı yok. Bizi dövenler küçük küçük çocuklardır. Hem de ağızları küfürle doludur. Dinimize, imanımıza küfür ediyorlar. Günah değil mi?" dedi.

Teskîn edecek birkaç kelime söyledikten sonra odaya avdet eyledim.'[587]

Bazı İttihatçı genç subayların, erlerin gusletmelerini **"tâlimden kaçmak"** sûretinde telâkkî ederek buna mâni olmaları ve fütursuzca dine-imana küfretmeleri, bu isyanın belki de en köklü sebebidir. Bugüne ne kadar benziyor, değil mi? Demek ki, aradan yüz sene geçmiş olmasına rağmen **"Devran, yine aynı devran!.."**

c- Orduda tenkisât (noksanlaştırma) yapılarak bilhassa **"alaylı"** denilen erlikten yükselerek subay olanlar kadro hârici bırakılmıştı. Bu da, hem muhâlifleri çoğaltmış ve hem de erlerde kendi önlerinin kapatıldığı düşüncesi ile umûmî bir memnuniyetsizlik husûle getirmişti. Bu sebepledir ki, yakaladıkları subaylara ilk suâlleri:

"-Alaylı mısın, mektepli mi?" suâli oluyordu.

Bu isyanı; karacâhil, başıboş bir gericilik hareketi olarak göstermek gayretinde olan İslâm karşıtı kalemler, bunu dillerine dolayarak, isyancıların bu suâli Beyoğlu'nda bir askerî doktor binbaşıya da sorduklarını iddia ediyorlar.

Böyle iddialara karşı, kendisi de bu isyanın içinde bulunmuş olan **Mustafa Turan** şöyle isyan etmektedir:

"Güyâ âsîlerden bir mehmetçik Beyoğlu'nda bir askerî doktor binbaşıya rastgelmiş ve O'na sormuş:

"-Sen mektepli misin, alaylı mısın?"

---

587 **Ali Cevad Bey**'in Fezlekesi- sh: 52.

"-Oğlum, doktor hiç mektepli olur mu, alaylıyım!.." demiş de kendisini kurtarmış. Bu gibi uydurma yalanlar, o günün meddahlarına sermaye olmuştu."[588]

ç- O güne kadar medrese talebeleri askerlik yapmazlardı. İttihatçılar bu muâfiyeti kaldırdılar. İşte hareketin içinde görülen mahdud medrese talebesi de, İttihatçıların masonluğu dînî meselelerdeki mübâlâtsızlıkları yanında bilhassa bu sebepten dolayı bu harekete katılmıştı.

Biraz da **"İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti"**nin nâşir-i efkârı **"Volkan Gazetesi"**nde **Derviş Vahdetî**'nin ateşli yazılarını dillerine dolayarak bu hareketi **"dînî irticâ"** sûretinde göstermek hususunda bütün **"dine soğuk bakan"** yazarlar ittifak hâlindedirler. Halbuki **"İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti"**nin kuruluşu, 31 Mart İsyan Hareketi'nin başlamasından sadece on gün öncedir. Hakkında **"İngiliz ajanlığı"**na kadar yapılmadık isnad bulunmayan **Derviş Vahdetî**, şu on güne sığacak bir mesâî ile mi bu kadar intizamlı[589] bir ihtilâl hareketini hazırlamıştır?!..

Aksine bir kısım hocaların bu harekete katılmaya zorlandıklarına dâir ummadık birinin beyânları vardır. O ummadık biri, daha sonra **"din karşıtı"** hareketin çıkardığı **"Cumhûriyet Gazetesi"** ile sözcülüğünü yapan **Yunus Nâdî**'dir.

"Askerin:

"-Şeriat isteriz!.." sözü üzerine -içlerinde cidden nasihat etmek isteyen bazı ulemâ da olmak üzere- bir kısım hocalar, Ayasofya Meydanı'na tekbirlerle dâhil olmuşlardır ve asker tarafından hüsn-i kabul edilmişlerdir. Ondan sonra asker nerede hoca görürse Ayasofya Meydanı'na

588 **Mustafa Turan**- İstanbul, 1966, sh: 62.

589 Gerçekten 31 Mart İsyanı, on beş bin askerin katıldığı bir hareket olduğu, başlarında da bir çavuş (**Hamdi Çavuş**) bulunduğu hâlde, hiçbir yağma ve talana sebep olmamıştır. Başında paşalar bulunan **"Hareket Ordusu"**, bu intizam ve olgunluğu gösterememiş -ileride anlatılacağı üzere- Yıldız Sarayı'nın hem de subaylarca yağmalanmasına sebep olmuştur.

gitmesini beyân etmekten ve ne kadar başı sarıklı rast gelirse, tav'an (isteyerek) veya kerhen (istemeyerek) içlerine alıp oraya götürmekten hâlî kalmamışlardır.

Hatta, ***Sultan Mahmud*** *Türbesi civarında bu teklife (isyana katılma) mâruz kalan bir hoca, rûy-i tereddüd gösterince kendisine hemen silâh çevrildiği ve bu cebir altında askerin önüne düşerek gittiği görülmüş ve hocaların böyle tav'an veya kerhen toplanması tertibat-ı esâsiye cümlesinden olduğu anlaşılmıştır."*[590]

Böyle bir beyânda o zaman mebus olan ve hâdisede Meclis nâmına faal bir rol üstlenen **Yusuf Kemal (Tengirşenk)**'in hâtıratında mevcuddur.

"Meb'uslar çavuşlarla konuşurken:

"-Sarıklılardan da bir heyet içeri girmek istiyor!.." dediler.

Çavuşlar:

"-Biz hoca, sarıklı falan tanımayız. Onların bir sıfatı yoktur." dediler.

Daha olayın başlangıcında askerlerle sarıklıların beraber olmadığı anlaşılıyordu. Çavuşların hepsi çekildikten sonra biz tekrar meclis salonuna geçtik, endişe içinde vakit geçiriyorduk. Meydanda beyaz sarıklılar -çoğu genç olmak üzere- çoğalıyordu. Bir ara:

"-Fetvâ emîni geliyor!.." dediler.

Hemen ben salondan dışarı çıktım. O zaman fetvâ emîni elinde bir Kur'ân-ı Kerîm, *arkasında birtakım hocalar geliyordu. Ben kendisine:*

"-Aman efendi hazretleri, bu askeri dağıtın!.." diye ricada bulundum.

"-Kimsenin kimseyi dinlediği yok oğlum!.." dedi. Hocalar meclise girdiler."[591]

Buna bir de isyanın üçüncü günü (15 Nisan) ilân olunan **"Cemiyet-i İlmiye-i İslâmiyye"**nin **"devr-**

---

590 **Yunus Nâdî**- İhtilâl-i ve İnkılâb-i Osmânî, İstanbul, 1325, sh. 41.

591 **Yusuf Kemal Tengirşenk**- Vatan Hizmetinde, İstanbul, 1967, sh. 112 vd.

i sâbık"ı kötüleyen[592] ve Meşrûtiyet'in İslâm'a aslâ aykırı olmadığını tasrih eden beyannâmesini ekleyerek düşünecek olursak, dindarların bu vesile ile -hâlâ devam eden- ithamlarının süflî bir propaganda mahsûlü olduğunu anlamakta güçlük çekmeyiz.

d- Meşrûtiyet'in ilânı akabinde İttihatçılar'ın hataları sebebiyle Bosna-Hersek ve Girid'in elden çıkması Bulgaristan'ın istiklâlini ilân etmesi de birtakım şâyiâların ortaya çıkmasına sebep olmuştu.

Asker ve sivil arasında buraların **"gâvurlara satıldığı"** söyleniyordu. Bu durum da İttihatçılar aleyhindeki propagandalara eklenince, muhalefet daha da kızışıyordu.

e- İttihat Terakkî ileri gelenlerinin toptan mason oldukları[593] ve **Abdullah Cevdet**, **Ahmed Rıza** ve emsâli-

---

592 Hocaların **Sultan II. Abdülhamid'**i ve devrini değerlendirmedeki sakatlığının başka misallerini de ileride nakledecek olmakla birlikte bu beyannâmedeki şu sözleri dikkatlerinize sunalım:

"...Meşveret ve meşrutiyetin şer'i şerif-i Ahmediye ahkâmına kat'iyyen muvâfık olduğunda zerre kadar tereddüdü olmayan ve ***devr-i istibdada kütüb-i İslâmiyyemizin külhânlarda yakıldığını henüz unutmayan Cemiyet-i İlmiye-i İslâmiyye'nin*** *ahkâm-ı şer'iyyeye hâdim olacak meclis-i mebusânımızla meşrûtiyet-i meşrûamızın muhafazası uğrunda bütün efrâdıyla son dereceye kadar sarf-ı mesâîye azm etmiş olduğu ve meşrûtiyetin muhafazası için bezl-i hayat etmeği bir fariza-i diniye bildiği cihetle..."* (Bkz: Köprü Dergisi, İstanbul, 2002, s: 78)

593 *"Mâlumdur ki,* ***Sultan Abdülhamid-i Sânî*** *hal'inden sonra Osmanlı hükümeti idâresi tam mânâsıyla Siyon-Yahudi cemiyetinin «****İttihad ve Terakkî****» nâmındaki teşkîlâtına tâbî ümerâ ve ricâl eline geçti.*

*1325 senesi Teşrin-i Evveli'nin hatırımda kalmayan bir gününde «****İttihad ve Terakkî****» Selânik'te bütün şubelerinin katılmasıyla büyük bir kongre yaptı. Bu umûmî kongrenin hâricinde erkân ve rüesâdan mürekkeb heyet, ayrıca gizli bir celse tertip eyleyip Siyon Cemiyeti'yle ona bağlı Şark Yahudi Mason Locası'nın:*

«Bundan sonra Türkiye nasıl idare olunacaktır?» sorusuna aşağıdaki dört maddelik karar ile cevap verdiler:

1-Bundan sonra Türkiye'nin idâresi; Türkiye'de dinin nüfuz ve kuvvetini kırmak sûretiyle;

nin din aleyhindeki yazıları da bu asker ayaklanmasının belli başlı sebeplerindendir. Aralarında Selânik Meb'usu **Emanuel Karasu** ve **Metr Salem** gibi Yahudilerin ele başı mevkiinde görünmeleri, bu kanaati takviye ediyordu. **Dr. Rıza Nur**, İttihad ve Terakkî'deki bu mason saltanatını şu cümlelerle izah ediyor:

*"Masonluk, Türklerce dinsizlik ve küfür sayılmıştır. Ve bunlara karşı halkta umûmî nefret ve kin vardı. **Abdülhamid** zamanında hükümet de bunların aleyhinde idi. O vakit İstanbul'da birkaç loca var idiyse de, ekseriyetle ecnebî, Rum, Yahudi ve Ermeniler'den mürekkepti. Türkler'den pek azdı. Bunlar da kendilerini pek gizli tutarlardı. Bu localar, vaktiyle **Beşinci Murad**'ı da mason yapmıştı. Nâmına hâlâ İstanbul'da bir loca vardır. **Tal'at**, **Rahmi** ve arkadaşları Selanik'te İtalyan mason locasına girmişlerdi. Bununda rehberi Yahudi **Karaso** idi. Masonluğu cemiyet efradı arasında neşretmişlerdi. Manastır'daki cemiyet reisleri ise Melâmîliği neşretmişlerdi. Bununda reisi **Miralay Sâdık**'tı.*

*Meşrûtiyet ilan olununca **Rahmi**, **Tal'at** ve arkadaşlarından çoğu İstanbul'a gelince derhal İstanbul'da mason locaları açtılar. Birçok Türkler'i localara kaydettiler. Bunların mühim bir kısmı da Dönmeler idi. İttihat ve Terakki Cemiyeti demek mason locası demek oldu. İttihatçılar locaları kendilerine kuvvet ve alet yaptılar."*[594] demekte ve **Emanuel Karasu** için de şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

*"Bu **Karaso** bir vakit beş parasız bir Yahudi idi; fakat **Talât** onu çok severdi. Adetâ her sözünü yapardı. Bu adam, herkesten ödünç para alırdı. Bir-iki defa benden de aldı. Hattâ birisinde Karaköy'de köprü başında*

2-Türkiye'nin mâlî ve iktisâdî kaynaklarının mason biraderler arasında taksim edilmesi sûretiyle;

3-Hilâfet'i saltanattan ayırarak zaafa uğratmak sûretiyle;

4-İmkân bulununca Cumhuriyet ilân edilmek ve Osmanoğulları yıkılmak sûretiyle» idâre olunacaktır." (**Mevlânzâde Mehmed Rıfat**-Türkiye'yi Yıkan Yahudiler, Köstence, 1923, sh: 8 vd.)

594 **Dr. Rıza Nur**- a.g.e., sh: 220.

rast geldi.

"-Bir mecidiye ver!" dedi.

"-Yok!" dedim.

Birden elini yeleğimin cebine soktu, iki mecidiye yakaladı aldı. Bir şey demedim. Aldığını da iâde etmezdi. Hâli bu idi. Sonra Harb-i Umûmî'de türlü dalavereli ticaret ve mâlî işler yapıp milyonlar sahibi olmuştur. Tuhafı şu ki, İtalyan teb'ası idi, hem bizde meb'us. Bunu ***Tal'at*** *da biliyordu. Şimdi âşikâr olarak İtalyandı, Harbi Umumîden sonra* ***Tal'at*** *Almanya'ya kaçtığı vakit parasız kalmış, İstanbul'dan* ***Karaso****'dan para istemiş.* ***Karaso*** *yokmuş, işlerine bakan* ***Nesim Mazliah, Karaso****'nun parasından yollamış. Mevsûkan biliyorum. Hem de vak'ayı yakından bilen başka yahudilerle de kontrol ettim.* ***Karaso*** *gelince köpürmüş,* ***Mazliah*** *da Yahudi ve O'nun gibi dalavereci ise de, itiraf etmeli, ondan çok namuslu imiş; demiş ki:*

"-Bu adam senin velînîmetin. Sırf onun sayesinde milyonlar kazandın. Şimdi bu kadarcık para veremiyorsun. Senin yerine ben veririm."[595]

f-Asıl sebep İttihad ve Terakkî aleyhine salvo hâlinde hücuma geçmiş olan basının asker-sivil bütün insanlar üzerinde hâsıl ettiği tesirdir. Bunların sayıları pek çok olmakla beraber, en müessirleri **"Volkan"**, **"Mizan"** ve **"Serbestî"** idi. Bu neşriyâttan çeşitli misaller vererek bahsi uzatmak istemiyoruz. Yalnız şu kadarını söyleyelim ki; bunlar arasında söz veya yazı ile Meşrûtiyet aleyhinde bulunmuş bir tek kimse bile mevcud değildir!.. Hemen herkesin muhâlefeti İttihad Terakkî oligarşisinin zulüm, tahakküm ve kanunsuzluklarına karşıdır.

Hâdiseyi dînî veya siyâsî irticâ olarak vasıflandıranlar, bütün vebâli **Sultan II. Abdülhamid**'e yükleyip **Derviş Vahdetî**'yi de O'nun âleti olarak göstermekte müttefiktirler. **Sultan II. Abdülhamid**'in bu isyanla hiçbir alâkasının mevcud olmadığı, ileride izah edilecektir. **Derviş Vahdetî** ise, -aslâ- Meşrûtiyet aleyhtârı değildir. Bunu, isyanın ikinci günü (14 Nisan

595 **Dr. Rıza Nur**- a.g.e., sh: 232.

باش كتابت دائرەسی

٨٩٤٤

Sultan II. Abdülhamid merhûmun masonluğu yasakladığını gösteren irâde-i seniyye

1909) O'nun yayınladığı "Halife-i İslâm **Abdülhamid Han Hazretleri**'ne Açık Mektub"un şu satırları açıkça ortaya koymaktadır:

"...Zât-ı emîrü'l-mü'minînleri için en büyük bir şeref varsa, o da meşrûtiyet-i Osmaniyyemizin himâye buyurulması kaziyesidir.

Bu meselede, şâyet tebdîl-i şekl-i idâre-i hükûmet tarafdârânı Efendimizi iğfâle çalışacak olurlarsa, kat'iyyen ihâle-i sem-i itibar buyurmayınız."

"...Meclis-i Mebusân'ı bir dakika bile kapatmak fikrini, âyet Zât-ı Âlî Cenâb-ı Cihabânîlerine telkin edecekler bulunursa, o gibilere hâin-i din ü vatan nazarıyla bakınız!.."[596]

Üstelik bu zavallı ve saf müslümanın **Sultan II. Abdülhamid**'le de hiçbir alâkası ve görüşmüşlüğü yoktur.[597]

g- Bir diğer sebep de Meşrûtiyet'in ilânı ile asker-sivil devlet hizmeti görenlerin disipinlerinin bozulmasıdır. Bahçekapı'daki **"Selânik Bonmarşesi"**ne gidip İttihad Terakkî'ye mensup olduklarına işâret olmak üzere **"Hürriyet, adâlet, müsâvât"** yazılı hamayıllar satın alıp boyunlarına veya kollarına takan memurlar artık

596 Volkan, 14 Nisan 1909 tarih ve 104 numaralı nüsha.

597 *"Tarihini pek de tahattur edemediğim bir gün, mutavassıtü'l-kame, kısa sakallı, al yanaklı, dar ve açık renk paltolu bir adam nezdime gelerek, isminin **Derviş Vahdetî** olduğunu ve Rodos'ta ikamet etmekte iken bu kerre Dersaâdet'e avdet ettiğinden ve bir gazete çıkrmak arzusunda bulunduğundan Zât-ı Şâhâne tarafından kendisine bir miktar atiyye verilmesini rica etti. Mümaileyhi her ne kadar şahsen tanımaz isem de, kendisinin hayat-ı serseriyânesine dair evvelce dâire-i kitâbetten yazılmış olan irâdât-ı seniyye hasebiyle muttalî olduğum cihetle, vakı'a evvelleri Saray-ı Hümayun'dan bazı gazetelere paralar verilir ve tahsisâtı da îtâ edilir idi. Şimdi ise hâl ve zamanın tahavvül etmiş olduğundan bahisle fîmâba'd Saray-ı Hümayun'un bu yolda gazetelerle münâsebâtta bulunması ne mümkün ve ne de hayırlı olmıyacağı hakkındaki ifâdâtımı ba'dettasdik mümâileyh avdet eyledi. Bu Vahdetî, bâdehû **"Volkan"** nâmiyle bir gazete çıkarmış ve 31 Mart hadisesini tevlîd eden Cemiyet-i Fesadiyyede dahl-i azîmi olduğu tebeyyün etmiş olmasına mebni Divan-ı Harb-i Örfi karariyle salbedilmiştir."* (**Ali Cevad Bey**'in Fezlekesi, sh: 45 vd.)

âmirlerini dinlemez olmuşlardı.[598]

Bu durumu göstermek üzere, bir tek misal zikredelim. **Ali Fuad Türkgeldi** diyor ki:

*"Akşama doğru iki bahriye zâbiti gelip bazı mâ'ruzâtta bulunacaklarını bildirmiş olduklarından **Sadrâzam Hüsnü Paşa**'ya:*

*"-Şayet aleyhinizde bir şey söylemek isterlerse siz bulunmayın; biraz içerki, oda da intizar edin." dedi. **Nâzım Paşa** da:*

"Belki bir b... yerler, ben de dayanamam atılırım." deyip O da birlikte çıktı. Biri yaşlıca, biri genç; iki bahriye zâbiti gelerek ve biri sükut edip diğeri söze başlıyarak umûr-ı bahriyenin dâire-i intizamdan çıkmış olduğundan bahisle erkân-ı askeriyeden tehdidini ikaa kadir (sözünü yürütecek) bir nâzır tayini lüzûmunu, terbiye dâiresinde olmak üzere hararetli bir lisanla ifade eyledi. Zabitler çıktıktan sonra Sadrâzam:

"-Paşaları çağırınız!.." dedi.

*Ben de diğer odaya gidip kendilerini meclise dâvet ettim. **Hüsnü Paşa** derhal avdet edip **Nâzım Paşa** beni biraz alıkoyarak:*

"-Ne diyorlar?" diye sordu. Ben macerayı nakledince:

"-Ne dersin Mektupçu Bey, Bahriye nezâretini ben isteyip de topunun analarını mı...?" diyerek avdet etti.

***Nâzım Paşa** mevkiin resmiyet ve nezâketine bakmaksızın böyle lâübâliyâne sözler söylerdi."*[599]

Bu demektir ki, alt rütbeden subaylar nâzır tâyinine müdâhale edebilecek kadar ileri gidiyorlardı. Askerî hiyerarşi, sivildekinden de beter bir sûrette bozulmuştu.

Dr. Rıza Nur da bu duruma şu müstehzî ifade ile parmak basmaktadır:

"Evvelce bir padişah ve saray hükümeti,

---

598 **Memduh Paşa**- Kuvvet-i İkbal Alâmet-i Zevâl, sh: 13 veya **İbnü'l-Emin**- a.g.e., sh: 1295.

599 **Ali Fuad Türkgeldi**- a.g.e., sh: 22 vd.

Meşrûtiyet'ten şimdiye kadar ise, hakikatte bir mülâzım hüküm ve kuvveti ve hükümeti vardı. Şimdi bu vak'a ile (31 Mart) çavuş ve nefer hükümeti kuruldu."[600]

ğ- **Sultan II. Abdülhamid** devri vak'alarını doğru olarak tesbit etmenin güçlüğünü ve bazen bir vak'anın içinde yaşamış olanların beyânlarına bile güvenilemeyeceğini göstermek üzere son bir misal ile bu bahse nihâyet verelim:

«**Otuzbir Mart Hâdisesi**»nin içinde yaşamış olanlardan biri de **Mustafa Turan** adında bir mızıkacıdır. Bu şahıs, isyana katılanlar arasında görgü şâhidi sıfatıyla eser vermiş olan tek insandır. Bakınız ne diyor:

"1325 senesi Mart'ının 12'nci Cuma günü her zaman olduğu gibi askerleri Cuma selâmlığına götürmüştük.

Avdette Taşkışla'ya geldiğimizde her koğuşta sarıklı sakallı birtakım hocalar bulduk. Bunlar selâmlığa gitmeyip kışlada kalmış olan erâta vaiz verdiklerini gördük. Sebebini sorduk, hassa ordusu kumandanlığının emriyle askerlere dinî öğütler vereceklerini söylediler." dedikten sonra şöyle devam ediyor:

"Bugüne kadar 31 Mart Vak'ası hakkında yazılan eserlerde, yalnız üçüncü ve dördüncü avcı taburlarından bahsedilmiş, hiç bir yazar Taşkışla'nın içine girememiştir.

Hâlbuki, kışlada avcıların bir kaç misli kadar fazla hassa ordusu erâtı vardı. Bunlar hassa ordusunun ikinci fırkasına mensup yedinci ve sekizinci alayların taburu ile mızıka bölükleri, nümûne ve istihkâm bölükleri bir de askerî hapishane vardı.

Hâdiseyi tertipleyenler, kışlada mevcut tabur ve bölüklerin isimlerini tesbit etmişler ki, 31 Mart günü üst nizâmiye kapısındaki nöbetçi borazan, acı acı her bölüğün acilen toplanma borusu çalıyor, kışlanın askerleri kışla avlusunda toplanıyor, arkasından (Titeuuuyyy titey ta dey) diye mızıkayı çağırıyor. Kimin verdiği belli olmayan bir emirle marş çalınıyor. Yine borazan, "Paşa gel-

---

600 **Dr. Rıza Nur**- a.g.e., sh: 246.

di!..” borusu çalıyor, “Hazır ol, selâm dur!..” kumandası veriliyor, önde bir Paşa maiyetindeki zâbitlerle beraber avluya geldiler. Hey’et ihtiram vaziyeti aldı. Padişahın marşı çalındı erât:

“-Padişahım Çok Yaşa!” diye bağırdılar.

“Rahat dur.” kumandası verildi. Paşa askerlere hitâben Şevketlu Padişahımız Efendimizin Ferman-ı Hümayunlarını okuyacağını, bunu can kulağile dinlemelerini söyledi.

Matbaada yaldızla basılmış, üzerinde Padişah’ın büyük tuğrası bulunan fermanı, Paşa okumaya başladı. Bizler yakınında olduğumuzdan fermanı görüyor ve gayet vâzıh duyuyorduk. Bu fermanda özet olarak şöyle deniliyordu:

«Rumeli’nin Balkan ufuklarında kara bulutlar dolaşıyor, vatanın mukadderâtını tehdid ediyor, bu kara bulutlar hayra alâmet değildir. Siz asker evlâtlarım, bu yurdun bekçilerisiniz, siz olmazsanız bu vatan, müdafaa edilemez. 600 senelik ecdadımız bu yolda canlarını, kanlarını vermişlerdi. Ben irâde ediyorum, düşmanla çarpışırken onları daha iyi görebilmeniz için yeni bir başlık giyeceksiniz, bunda dinî hiç bir mahzur olmadığına dair Şeyhülislâm’dan fetvasını da aldım, ***«ulü’l-emre itaat vacibdir.»*** *deniliyordu. Paşa bir paketten yeni bir başlık çıkardı. Bu başlık Enveriyye biçiminde önü siperli bir başlıktı.*

Paşa başındaki fesi çıkarıp yeni başlığı giydi, mızıka bir marş çaldı. Erât, Paşa’nın önünden merasimle geçtiler. Merasim bitince hey’et çekilip gitti. Fermanın başında bütün paralarda görülen Padişah’ın tuğra-yı Hümayunu, altında da Halife-i Müslimin ***Sultan Abâülhamid****’in imzası vardır.”*

Meğer fermanı okuyan Paşa ve mâiyetindeki zâbitler, sahte üniforma giydirilmiş isyanı hazırlayan ve tertipleyen mühim şahsiyetlerdi. İçlerinde Cemiyetten tanıdığım ***Bahaeddin Şâkir, Midhat Şükrü*** *Beylerle* ***Ömer Nâci Bey*** *vardı. Fermanı okuyan bir Paşa’ydı, bu*

fermanın sahte olup sun'î bir isyan maksadile tertiplenmiş olduğu akla gelemezdi.

Fakat o günün dinî taassup ve inançlarına göre, Müslümana şapka giydirmek, barut fıçısına ateş atmak gibi bir şeydi.

Böyle bir serpuşun giydirilmesi askerlerin mâneviyâtında reaksiyon yaratacağı muhakkaktı. Taşkışla'dan ayrılan Hey'et, Beyoğlu topçu kışlasına gitmişler, aynı fermanı okuyup onların da dînî duygularını kamçılayıp gitmişler. Sahte hey'et, gerek Taşkışla'ya ve gerek Beyoğlu topçu kışlalarında fermanı okudukları sırada, çavuş, başçavuş kılığında askerleri teşvik için bir hayli casus sokmuşlar. Hey'etin, kışladan ayrılmasile bunlar faaliyete geçtiler. Bunlardan ***Ömer Naci Bey****, kışla avlusunda bir istihkâm arabası üzerinde bağırmaya başladı:*

"-Heyyyy... Asker kardeşler, geliniz, toplanınız!.. sizlere diyeceklerim var. Sizler Müslüman değil misiniz? Bizleri anamız-babamız dini uğruna askerlik yapmak için göndermedi mi? Şapka giymek ne demek?!.. Dîn-i mübîni, İslâm'ın evlâtlarını düpedüz gâvur yapacaklar!.. Ne duruyorsunuz? Bütün ecdadımız, bu uğurda kanlarını canlarını verdiler. Müslümanlık elden gidiyor. Dönüp avcı askerlerine, sizlere söylüyorum: Gâvur olmak için mi hürriyeti yaptınız, sizin vazifeniz hem hürriyeti, hem de dinimiz olan müslümanlığı muhafaza etmek değil mi? Ne duruyorsunuz, haydi hep beraber Meb'usân Meclisi'ne gidelim. Derdimizi anlatalım!.." diye askerlerin arasına karışmış olan casuslar da askerleri tahrik ettiler. Bir anda kızılca kıyamet koptu. Borazanlar bir yandan silâh başı toplanma borusu çalıyor, kışlanın içi bir anda karışıverdi. Hâdiseyi önlemek isteyen zâbitleri bir koğuşa kapattılar, süngülü nöbetçi diktiler.

Aynı şekilde Beyoğlu topçu kışlası da ayaklandırılmıştı. Kışla avlusu mahşerî bir hâl almıştı. Çünkü Meşrûtiyeti yaratan bir idârenin kendi evlâtlarına, kıyacağı hatıra bile gelemezdi. Olayın sun'î bir tahrik olduğunu kestirmek imkânsızdı.

O gün, yani 31 Mart Salı günü, önde yedinci alayın bandosu (Ey gâziler yol göründü yine garip sineme...) marşını kimin verdiği belli olmayan bir emirle, arkada üçüncü, dördüncü avcı taburlarile yedinci, sekizinci hassa alayları olduğu hâlde, Dolmabahçe'ye inildi. Tam bu sırada askerlerin arasına karışmış olan tahrikçiler, bellerindeki tabancaları çıkarıp havaya ateş etmeye başladı, askerlere:

"-Ne duruyorsunuz sizler de ateş etsenize!.." diye bağırdılar. O anda mavzerler havaya dikildi. Bir çatırtı koptu. Silâh sesleri halkı da ayaklandırdı.

Tophâne'deki askerler de kafileye karıştı. Sivil-asker karışık bir insan seli köprüye doğru akıyordu. Köprü başına geldiğimizde Bankalar Caddesi'nden inen Beyoğlu topçu askerleri de kafileye katıldı. Yeni Câmi'ye geldiğimizde merdivenlerin üst kademesine kadar papatya tarlası gibi beyaz sarıklı softalarla dolmuş, bunlar askerlerin yolunu kesiyor. "Müslümanlık elden gidemez, askerlemize şapka giydirip gâvur yapacaklarmış ha!.. Şeriat isteriz. Şeriat!.." diye, şeriatın ilk avazesi burada işitildi. Hocalar da kafileye karıştılar. Manzara görülmemiş bir hâl aldı. Asker, sivil, hoca karışık bir mahşerî kalabalık sel hâlinde akıyordu. Bir uğultu hâlinde tekbirler bandonun gürültüsü ile karışık acayip bir senfoni ile Ayasofya meydanına doğru ilerliyordu."[601]

Eser (!), bu minvâl üzere, âdeta bir tiyatro senaryosu hâlinde devam edip gidiyor!.. Sapla samanı birbirine karıştıran bu hâtırat sahibi, daha sonra hiçbir kaynak göstermeden **Sultan II. Abdülhamid**'e atfen bahsettiği ferman hakkında:

"-31 Mart günü okunan ferman, benim fermanım değildir!.."[602] dedirtmeyi de ihmal etmiyor.

Şimdi siz, bu görgü şâhidinin (!) mantıksızlığına mı, yoksa bu hayal masulü şeyleri doğru zannederek kitabına alanların ahmaksızlığına mi acırsınız, bile-

---

601 **Mustafa Turan**- a.g.e., sh: 48 vd.
602 **Mustafa Turan**- a.g.e., sh: 55.

mem!..

"31 Mart Hâdisesi"nin bir tertip eseri olduğu, bu tertibi yapanın **Sultan II. Abdülhamid**[603], **Sultanzâde Sabahaddin**[604] veya İttihatçıların kendileri[605] olduğu gibi muhtelif iddialar ortaya atılmıştır. Bunlardan sadece **Sultan II. Abdülhamid**'in bu işe herhangi bir alâkası bulunmadığı hususu kat'îdir. Diğerlerinin ise, kenarından köşesinden bu isyanla ilgili olduklarına dair çeşitli karîneler mevcudsa da, bunlar, bu hususta kat'î bir hükme medâr olabilmekten ziyâde hâsıl olan kargaşadan istifadeye çalıştıklarını gösteren bir vasıftadır. Bu görüş bilhassa İttihad ve Terakkî erkânı hakkında onların bu vesile ile Yahudi güdümlü emellerine engel gördükleri **Sultan II. Abdülhamid**'i itham ve hal' etmeleriyle sâbittir.

---

603 **Sultan II. Abdülhamid**'in bu isyanla alâkasızlığı ileride izah edilmiştir.

604 **Ecved Güresin** tarafından yazılan "31 Mart İsyanı" (İstanbul, 1969) isimli eser, Hareket Ordusu subaylarından **Gâlip Paşa** (**Pasiner**)'ya dayanarak bu isyanı **Sultanzâde Sabahaddin Bey**'in bir tertibi olarak göstermektedir.

605 **Dr. Rıza Nur**, **Mizancı Murad Bey**'in kat'î olarak bu görüşte olduğunu bildirmektedir:

*"**Mizancı Murad Bey** ise, 31 Mart'ın İttihatçılar tarafından tertip olunduğu fikrindeydi. Bu hususta bir kitap da yazmıştı. Bana, Midilli'de okudu. Ben itiraz ettim. **Murat Bey** çok anûd idi. Bir türlü fikrinden dönmek istemedi. Onun delili şu idi: Vak'a patlayınca, İttihatçılar hep delik aramış, saklanmışlardı. **Talât** da Fatih'te **Hoca Hâlis Efendi**'nin evine saklanmıştı. Bu zât, ilim ve kitap meraklısı iyi bir hoca idi. Fikren muhalifti; fakat iki tarafla da dost idi. **Talât**'ı evinde saklar. **Talât,** ona:*

"-Hoca, bir halt yedik; ağzımıza, burnumuza bulaştırdık. Felâket oldu." demiş.

*Hoca, bunu soran **Murat Bey**'e söylemiş. O da bundan vak'ayı İttihatçılar tertip ettiğini çıkarmış. Halbuki **Talât,** «Biz tertip ettik.» dememiştir. İsteyince bundan «tertip» mânâsı çıkabilir, ama bir de «Biz bir Meşrutiyet yaptık. Türlü fena şeyler yaptık. Beceremedik. Türlü halt ettik. Başımıza bu felâketi getirdik.» mânası da çıkar ki, zannımca **Talât**'ın fikri budur. **Murad**'a göre, güya İttihatçılar bunu, muhalifleri temizlemek için tertip etmişlermiş. Buna dair hiçbir vesika ve delil yoktur?* (**Dr. Rıza Nur**- a.g.e., sh: 245 vd.)

Şimdi biraz da hâdisenin oluş şeklini izah edelim:

Rûmî takvimle Mart'ın 30'unu, 31'e bağlayan gece, daha önce Selânik'ten getirilerek Maçka'daki Taşkışla'ya yerleştirilmiş olan Avcı Taburları'nın dördüncüsü, topluca kıyam ederek kendilerine mani olmak isteyen subayları hapsederek müsellehân yola çıkıp Ayasofya Meydanı'na geldiler.

Diğer avcı taburları efrâdı ile Yıldız'daki beşinci, altıncı ve yedinci alayların da kendilerine katılmasıyla takrîben onbeş bin kişilik bir askerî kuvvet teşkil eden âsîlerin başında **Hamdi Çavuş** adında biri vardı. Bu, vaktiyle **Resneli Niyazî** ile birlikte dağa çıkmış olanlardan arnavud asıllı biriydi. Yardımcıları da **Bölük Emîni Mehmed** ve **Kamacı Ustası Ârif** ismindeki basit insanlardı.

Bu işi **Sultan II. Abdülhamid** tertip etmiş olsa, bir orduda en alt seviyede bulunan böyle şahıslar kumandan sıfatını hâiz olabilirler miydi? Padişah'ı itham edenlerin, şu muhâkemeyi olsun yapamadıklarına şaşılmaz mı?

Diğer taraftan **Mustafa Turan**'ın iddia ettiği gibi, bu isyan sahte bir Paşa'nın okuduğu sahte bir **"şapka"** fermanı ile başlamış olsa, âsîlerin Meclis-i Mebusân yerine Yıldız'a doğru harekete geçmeleri gerekmez miydi?

Üstelik sık sık:

"-Padişahım çok yaşa!.." diye bağırırlar mıydı?!..

Bununla beraber askerin evvelce anlatılmış olan şikâyetlerinden istifade etmek isteyenlerin de bulunduğu muhakkaktır. Bunu, hâdisenin göbeğinde bulunmuş olanlardan Kastamonu Meb'ûsu **Yusuf Kemal Bey**'in şu satırlarından istikrâ edebiliriz:

*"Evvelâ içimizden, Halep meb'usu **Mustafa Efendi**'yi o gün için başkan seçtik. İçimizde meclis başkanlarından kimse olmadığı gibi İttihat ve Terakkî liderlerinden de kimse yoktu. Kayseri meb'usu pek saygıdeğer bir zât olan **Hoca Kasım Efendi**'yi, ne istediklerini öğrenmek için aşağıya askerlere gönderdik. Gitti, biraz sonra*

geri döndü:

"-Ne istediklerini onlarda bilmiyorlar!.." haberini getirdi. Bana gizlice:

"-Bunlara silâhtan başka bir şey fayda etmez." dedi.

Ben ön sırada oturuyordum. Karşımda kürsünün hizasındaki sırada Berat Mebusu ***İsmail Kemal Bey*** *güney Arnavutluk meb'uslarından biri ile -mecliste bulundukları için- Türkçe konuşuyordu. Çavuşların, sabahleyin erkenden kendisine geldiklerinden bahsediyordu. Benim dinlediğimi sezince lâkırdıyı değiştirdi ve Arnavutça konuşmaya başladı. Mevcud arkadaşlar, İstanbul mebusu* ***Ahmed Nesimi Bey*** *ile beni meclisle askerler arasında irtibat memuru seçtiler. Bir ara askerlerden:*

"-İfademiz var!.." diye birkaç kişi geldi.

Onları meclis salonuna almamak için birinci şûbe odasına gittik. Meb'uslar oturdular. Asker nâmına geldiklerini söyleyen murahhas çavuşlar, ayakta sıra ile dizildiler. Ben mahsus çavuşlara yakın bir yere oturdum. Başkan:

"-Ne istiyorsunuz?" diye sordu. Çavuşlar:

"-Şeriat istiyoruz..." dediler. O sırada Kanun-i Esâsî değiştirme lâyihası basılmıştı. Esbab-ı mûcibesini ***Elmalılı Hamdi Efendi*** *yazmıştı. Mevcut meb'uslardan* ***Kosavalı Süleyman Efendi*** *besmele ile başlayan bu layihayı göstererek:*

"-Biz de şeriat ahkâmını tatbikten başka bir şey yapmıyoruz. Bakın yazdığımız kanun lâyihası -okuyarak- bismillah ile başlıyor!.." dedi. Çavuşlardan biri:

"-Bizim askerî dâhili nizamnâme de besmele ile başlar, ama Almanca'dan tercüme edilmiştir." dedi.

Bir çavuşun bu bilgisine şaştım. Sonradan bu gencin çavuş kıyafetine girmiş bir yüzbaşı –hem de Almanya da tahsil etmiş bir yüzbaşı- olduğunu öğrendik. Asılanlar arasında idi."[606]

606 **Yusuf Kemal Tengirşenk**- a.g.e., sh: 111 vd.

Bu ifâdeyi, **Elmalı'lı Hamdi Efendi** de **"Beyânu'l-Hak"** Dergisi'nde **"31 Mart"** serlevhasıyla yazdığı yazıda aynen te'yid ve ifâde etmektedir.[607]

Onbeş bin kişilik bir kuvvetin bir çavuşa (**Hamdi Çavuş**) tâbî olarak Ayasofya Meydanı'na gelebildiğini kabul etmek, akla ve mantıüa aykırıdır. Bunların içlerinde nefer elbisesi giymiş subayların mevcûdiyeti, görgü şâhidlerinin ifadesi ile sâbit bulunduğuna göre, işin müretteb bir vechesi olduğu muhakkaktır. Nitekim **Mehmed Selahaddin Bey**, bu konuda:

"Bu vak'a-yı fecîayı tehyie ve ihzar eden Avcı taburları zâbitânı yevm-i hâdisede nefer elbisesiyle sokakları dolaşarak isyan ve kıyam eden asâkir-i Şâhâne ile efrâd-ı ahâliyi tahrikten ve vak'anın kesb-i tevessü' etmesi yolunda da bir çok rol oynadıktan sonra zâten müretteb olduğu vechile Selânik'ten hareket eden Hareket Ordusu'na iltihak etmek üzere, Çatalca ve Hadımköy cihetlerine firar etmişlerdir."[608]

Hâdise başlar başlamaz durumu öğrenen **Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa**, önce Şeyhülislâm Efendi'yi askere nasihat için hâdise mahalline gönderdi. O'ndan askerin isteklerini öğrendikten sonra Saray'ı durumdan haberdar etmiştir. İsyanın birinci günü alaturka saat 9:00'da (12'de akşam olur) Sadrazam, beraberinde Harbiye Nâzırı **Abdurrahman Şeref Efendi**, Mâbeyn'e gelerek bizzarûre kabinenin istifa ettiğini bildirir.

Aynı mebuslardan **Yusuf Kemal**, **Esat Paşa** ve **Müfid Beyler**, Saray'a gelerek:

"Mebusân dâiresini asker sarmış ve iş fevkalâde kesb-i ehemmiyet ve vehâmet eylemiş olduğu beyânıyla Zât-ı Hümâyunlarının Meb'ûsân Dâiresi'ne azîmet buyurmalarını istîdâ eylediler."[609]

Bu talep kabul olunmamakla beraber Şeyhülislâm'a

607 **Elmalı'lı M. Hamdi Yazır**-Makaleler II, İstanbul, 1998, sh: 73 vd.

608 **Mehmed Selâhaddin**- Bildiklerim, İstanbul, 2006, sh: 19.

609 **Ali Cevad Bey**'in Fezlekesi- sh: 48 vd.

hitâben, askere tebliğ edilmek üzere, herkese sükûnet telkin eden ve istifa eden kabinenin yerine yenisinin teşekkül etmek üzere olduğunu bildiren bir irâde-i seniyye tanzim olundu. Bunu hâmilen hâdise mahalline gelen **Ali Cevad Bey**, şöyle diyor:

"Yollar asker ve ahâli ile mâlâmâl olduğu cihetle, güç hal ile Soğukçeşme yokuşunun üst başına vâsıl olabildik. Oradan araba ile Meb'usân dâiresine gitmek mümkün değil idi. Zira Ayasofya Meydanı tüfeklerine süngüleri takılmış, hamâyıl-vârî cephâneleri boyunlarına asılmış binlerce asker ile dolmuş idi. Askerlerin arabaları tevkif etmesi üzerine arabadan dışarıya çıktım. Etrafımız zaten, askerle muhât idi. Yanımda onbaşı yahut çavuş nişanlı bir borazan gözüme ilişti. Mümaileyhe hitâben âmirane bir tavr ile elimdeki tezkereyi göstererek:

"-Padişahımızın irâdesi var. Meclis-i Mebusân'a gireceğiz. Askere «Selâm dur!» borusu çal." dedim.

Biraz tevakkuf eder gibi oldu. Ben daha ziyâde şiddetle:

"-Sana selâm borusu çal diyorum, işitmiyor musun?" dedim.

Boru çaldı. Birçok boru sesleri, bu selâm borusunu takib eyledi. Meb'uslar ile birlikte askerin safları arasından Meclis-i Meb'usân dâiresine dâhil olduk.

Dâirenin merdivenleri ve salonları, hasılı her tarafı müsellâh asker ile dolmuş idi. Şeyhülislâm Efendi'yi orada buldum. Müşârünileyh ile beraber Meclisin içtimâ salonuna dâhil olarak nutuk îradına mahsus olan kürsüye çıktık. Elimdeki tezkereyi müşârünileyhe îta eyledim. Mührünü fek eyledikten sonra kıraat için bana verdi. Aldım, bülend âvâz ile kıraat eyledim. Şifâhen de anlattım. Harbiye Nâzırı henüz tayin kılınmamış olduğundan:

*"-**Ali Rıza Paşa**'yı istemiyoruz. Başka Harbiye Nâzırı isteriz!" dediler.*

***Ali Rıza Paşa**'nın azledildiğini ve başka Harbiye Nâzırı tâyin edilmesi mukarrer idiğini söyledim."*

"...Bu esnada bir çok asker odaya girerek irâde-i

seniyyeyi Ayasofya Meydanı'ndaki askere dahî kıraat eylemekliğimi ifade eylediklerinden, Şeyhülislâm Efendi ile birlikte meydana giderek, fakat kalabalığın ortasında görünmez bir mevkîde kaldığımız cihetle elden ele geçirilmek üzere kahvehâneden iki iskemle getirtilip, meydanın ortasındaki hava gazı fenerinin yanına vaz' olunarak birinin üstüne Şeyhülislâm Efendi, diğerinin üstüne ben çıktım. Müşârünileyh hazretleri, fıtraten pek halîm ve samt-ü sükûta mâil bir zât olduğundan, epeyce müddet intizar olunduğu hâlde, hiç bir şey söylemediler. Şöylece bir etrafıma baktım. Kendimi binlerce süngülerin parıltısından ve askerin müteheyyicâne asvatından (seslerinden) mütehassıl dehşet ve azamet ile karışık bir manzara-i acîbe ve tarifi nâ-kaabil bir hâlet-i ruhiyye içinde gördüm. Gürültüyü bir az teskin için selâm borusu çaldırdım. Oldukça gulgulenin azalması üzerine irâdât-ı seniyyeyi okuduktan sonra, tekmil sesimin kuvvetiyle askere hitâben dedim ki:

"Evlâtlarım, siz ne istiyorsunuz? Şeriat mı? Bu nasıl lâkırdı. Şeriat-i Muhammediyye hamdolsun bâkîdir ve daîmîdir. Şeriatımız, şeriat-ı Muhammediyyedir. Padişahımız Halife-i Rasûlüllah'tır ve devletimiz de Devlet-i İslâmiyedir. Şeriate ne oldu ki, şeriat isteriz diyorsunuz.

Yine tekrar ederim, bu nasıl lâkırdıdır? Şeriate kimse dokunmadı ve dokunamaz. Bir de kimden şeriat istiyorsunuz? Bize bu şeriati ihsan eden Allah'tır. Bunun hâfızı, yani bekçisi Allah'tır. Ziza Kur'ân-ı Kerim'de böyle buyurulmuştur. Birtakım câhilâne sözlerin aslı faslı yoktur. Bunlara kulak vermeyin, Padişahımız, Halife-i Resulüllah Efendimiz hazretleri bilmiyerek vâkî olan hatalarınızı afv eyledi. Artık haydi kışlalarınıza gidin, rahat edin oğullarım." dedim."[610]

Bundan sonra askerin şikâyetlerini dinleyen **Ali Cevad Bey**, onların:

"-Babalığa (Padişah'a) söyle!.." hitâbıyla başlayarak

---

610 **Ali Cevad Bey**'in Fezlekesi- sh: 50 vd.

İttihatçı genç subayların -evvelce zikredilmiş olan- dine, imana sövmelerine dâir beyânlarını nakletmektedir. **Ali Cevad Bey**'in bu sözlerinden anlaşılan şudur:

Asker, Meşrûtiyet ve hatta Padişah aleyhtarı olmadığı gibi **"gözü dönmüş mutaassıb bir kitle"** de değildir!..

Sultanahmed Meydanı ve Meclis'te bunlar olurken, istenmeyen şahıslardan biri olan **Ahmed Rıza**, Bâbıâlî'ye gelmiş ve Sadrazam'ın ikazı üzerine istifa etmiştir.

O sırada **Ali Fuad Türkgeldi**'nin ifadesine göre:

*"Adliye Nâzırı **Nâzım Paşa** ile Bahriye **Nâzırı Topçu Rıza Paşa**'yı saraydan istemişler; biri Sadârete, diğeri Harbiye Nezâretine tâyin olunacakları ümidiyle bir arabaya binerek memnûnen gitmişler.*

*Bilâhare **Rıza Paşa**'dan mesmûum olduğuna göre giderken arkadaşları, âsi askerin köprünün iki başını tuttuklarından, Köprü tarîkiyle gitmeyip Sirkeci İskelesi'ne inerek oradan kayıkla Beşiktaş'a geçmelerini ihtar etmişler. Kendileri de arabacıya o yolda tenbîhatta bulunmuşlarsa da tranvay caddesine vürûdlarında arabacı hayvanların başını zapt edemeyip Yeni Câmi tarafına sapmış ve dönmek için camı vurdukları hâlde arabacıya işittirmek kabil olmamış olduğundan:*

"-Haydi buradan gidiversin!.." demişler.

Köprüye vürûdlarında âsi askerler:

"-Sizin işiniz burada değil, Meclis-i meb'usândadır.", diye arabayı geri çevirerek cemm-i gafîr (kalabalık) ile Meclis-i Meb'usân'a sevk etmişlerdir.

*Meclisin dış kapısından girerken asker silâha davranıp **Rıza Paşa** da mukabele için çizmesinin içinde bulunan rovelverini çıkarmak isteyip o sırada atılan tüfenklerle kendisi ayağından, **Nâzım Paşa** da kalbinden vurulmuş; derhal ayân ve meb'usân hademesi yetişip koltuklarına girerek merdivenden çıkarırlarken teslim-i ruh etmiştir. O zaman Meclis-i Meb'usân reisi **Ahmed Rıza Bey**'e benzetilerek vurulduğu rivâyet olunmuştu.*

Aralarında veçhen bir dereceye kadar müşâbehet bulunsa da biri uzun, diğeri kısa olduğundan bu rivâyet mecruh görünür."[611]

İsyanın bu birinci gününde vâkî olan diğer bir hâdise de Lazkiye Meb'usu **Emir Aslan Bey**'in askerin kızdığı adamların başında gelen **Hüseyin Câhid**'e benzetilerek öldürülmüş olmasıdır:

*"**Emir Aslan** dürzîdir ve temsil ettiği topluluğun menfaatleri sebebiyle İngiliz taraftarıdır. Hatta bir rivâyete göre, yanında **Bettelheim** diye İngiliz gizli servisine mensup bir adam da vardır. Şu ölüm, vak'anın İngilizlerce hazırlandığını iddia edenlerin kanaatleriyle çatışan bir noktadır. Bu adam, ya Suriye'de Dürzîler arasında bir karışıklık ihdâsını temin için, **Hüseyin Câhid**'dir diye öldürülmüş; ya şahsî husûmet sebebiyle telef edilmiş; yahut da başka bir ajan grupu tarafından kim vurduya getirilmiştir. Herhâlde meseleyi karanlık görmek icab eder.."*[612]

Bu sûikastler hep **"yanlışlıkla olmuş"** diye şuyû bulmuşsa da, bunu kabul etmek mümkün değildir. Zira 31 Mart İsyanı, hâricen başlarında bir çavuş bulunduğu müşâhede edilmekle beraber büyük bir disiplin içinde cereyan etmiştir. Böyle hâdiselerde vukûu, ef'âl-i âdiyeden olan (olağan) mal yağmalamanın aslâ görülmemiş olması, buna kat'î bir delildir!..

Dine soğuk kalemlerin hareketi **"dînî irticâ"** olarak gösterme gayretlerine mesned ittihaz ettikleri:

"-Şeriat istiyoruz!..." sözü de, Yeniçeri isyanlarından beri **"nizam, intizam, hak, adâlet, kanun hâkimiyeti"** gibi mânâlardadır. Zira şeriat, o devletin temel nizâmı ve hukuku demektir. O hukuktan, Tanzimât'ı tâkiben -ecnebî zorlamasıyla ve bilhassa gayr-i müslimlerin hak ve mükellefiyetleri mevzuunda- bazı inhiraflar vâkî olmuşsa da, **"şeriat hukuku"** esas itibariyle hep bâkî kalmıştır. Buna göre mer'î olan

---

611 **Ali Fuad Türkgeldi**- a.g.e., sh: 30.
612 **Ziya Nur**- a.g.e., sh: 165.

bir hukuku yeniden talep mantıkî olamaz. Kanunsuz hareketler karşısında bu sözün **"kanuna riâyet"** mânâsında ileri sürüldüğünü kabul mantıkî bir zarûrettir!.. Tıpkı bugün "hukuk devleti" denilmesi ve "hukukun üstünlüğü kaidesi"ne riâyetin istenmesi gibi!.

İsyanın bu birinci günü muhâlif gazetelerden **"İkdam"**ın yazdığına göre, ayrıca isyancılara mânî olmaya çalışan dört subay da öldürülmüştür.

O gün Mâbeyn Başkâtibinin, askeri teskin için gönderildiği hâdise mahallinde Saray'la muhâbere ederek askerin isteği üzerine tâyin edilecek yeni Harbiye Nâzırı'nın belirlenmesini beklerken Birinci Ordu Kumandanı **Mahmud Muhtar Paşa**'nın Beyazıd Meydanı'nda asker ve ahâli üzerine yaylım ateşi açtığı haberi gelmesiyle ortalık yeniden karışmıştır. Gerçekte ise **Mahmud Muhtar Paşa**, söylenildiği gibi bir hareket yapmaya teşebbüs etmişse de bu husustaki emirleri dinlenmemiştir.

Ali Cevad Bey, **Mahmud Muhtar Paşa**'nın ateşe benzin dökmek kabîlinden bu tehlikeli işi gerçekleştirmesinin esâsen mümkün olmadığını şu satırlarla anlatmaktadır:

"Dersaâdet ve civarında mevcut olup cümlesi yekzeban ve müttehid-ül kilem (söz birliği) olarak kıyam etmiş olan onbeş binden mütecâviz muallem ve mücehhez asker hakkında afv-ı umûmî ilân edilmeyip de Harbiye Nezâreti Dâiresi'nde bulunan ve alacakları emri ne dereceye kadar icra edebilecekleri ve itaat edip etmeyecekleri meşkûk bulunan birkaç yüz acemi nefer ile heyecanı ve gâleyânının son derecesine gelmiş olan bu askerin te'dibine kıyam edilmiş olsaydı; şehrin dâhili herc-ü merc olarak fecâyi-i azîme ve ahvâl-i elîmenin ve Yıldız telgrafhâne memurunun ihbârâtına göre, o gece Karadeniz Boğazı civarında yedi kıta Rus harp sefinesinin görünmüş olmasına nazaran, devlet ve milletin hayat ve memâtı meselesinin zuhûru dahî muhakkak ve tabiî idiği cihetlerle, bu bâbta Sadrazam ***Hüseyin Hilmi***

***Paşa** tarafından vâkî olan arz ve istîzân veçhile tedâbir ve nesâyih-i lâzime icrâsiyle ve hüsn-i sûretle tavsiye-i maslahat edilmesi hakkında şerefsâdır olan irâde-i seniyyenin hâl ve maslahata muvafakat ve isâbetini ve binâenaleyh bazıları tarafından o yevm-i ihtilâlde askerin vurulması lüzumu hakkında âhiren dermeyan edilmiş olduğunu gazetelerde gördüğüm îtirazât ve mütâlaâtın butlânını her akl-ı selîm tasdîk ve teslim eyler zannederim."*[613]

Bu isyanı bastırmanın kendisi için **"bir çocuk oyuncağı"** olduğunu beyân eden **Mahmud Muhtar**, «**'93 Harbi**» kahramanlarından **Ahmed Muhtar Paşa**'nın oğlu olmasına ve askerlik tarihi ile alâkalı olarak pek çok eser te'lif etmiş bulunmasına rağmen, azledilir azledilmez yurt dışına kaçmıştır!.. Önce Moda'da komşusu olan İngiliz ajanı **W. Whitall**'in evine sığınmış, burası âsî askerlerle kuşatılmışken, Padişah'ın emri ile muhâsara kaldırılınca, Paşa, İngiliz sefâreti gemisiyle Atina'ya kaçmış[614], sonra da Selânik'ten aldığı bir dâvet üzerine oraya gidip İttihatçıların kendisine verdikleri vazifeyi kabul etmiştir.

Sırf şu hâdise bile, 31 Mart ricâlinin durumunu kavramakta[615] fevkalâde ehemmiyetlidir. Çünkü bu durumda başta Said Paşa olmak üzere başkaları da vardır.

Yeni Harbiye Nâzırı olarak askerce pek sevilen Teselya Kahramanı **Müşir Gâzi Edhem Paşa**'nın tâyinine

---

613 **Ali Cevad Bey**'in Fezlekesi- sh: 54 vd.

614 **Ali Fuad Türkgeldi**- a.g.e., sh: 37.

615 *"Mecliste Şeyhülislâm, Sadrâzamın sağında, Dâhiliye Nâzırı **Ferid Paşa** da solunda otururlar. Mühim bir müzâkere olmadıkça söze karışmayıp bazen de uyurlardı. **Hüseyin Hilmi Paşa** ise müzâkerâtın intizam dâiresinde cereyânını ve dikkatle istimâını arzu edip bu hâle canı sıkılırsa da, şahısları ve mevkileri itibariyle kendilerine bir şey diyemezlerdi. Bir gün meclisten çıkıp odasında bulunmakta iken bende bir iş için yanına gitmiştim. Bana hitâben:*

"-Oğlum, bu adamlarla ne yapacağız!.. Biri bir tarafımda, diğeri öteki tarafımda uyuyor!.." diye şikâyette bulundu." (**Ali Fuad Türkgeldi**- a.g.e., sh: 47 vd.)

dâir Saray'dan çekilden telgraf üzerine **Ali Cevad Bey**, bu haberi askere tebliğ edişini şöyle anlatmaktadır:

"Müşârünileyhin memuriyeti fevkalhad hüsn-i tesir hâsıl ederek alkışın nihâyetini beklemeğe mecbûren bir-iki dakika tevakkuf ettim. Biraz sükûnet hâsıl olduktan sonra sözüme devam ederek:

"-Evlâdlarım, omuzlarınızda tüfek, belinizde cephâne olduğu hâlde yirmi saatten beri ayaktasınız, yoruldunuz. Allah'a hamd olsun; dinimize, şeriatimize kimse dokunmadı ve dokunamaz. Osmanlı askerinin, Türk askerinin en büyük fazileti, Allâh'ın ve Halife'nin emrine itaatidir. Padişahımız, sizin bilmeyerek işlediğiniz hatalarınızı afvetti. Artık kemal-i sükûnet ve intizam ile kışlalarınıza avdet ve emr-i Pâdişahî'ye ve zâbitânınıza itaat ve riâyet edin. Haydi evlâdlarım, siz kışlalarınıza, biz de Saray-ı Hümayuna avdet eyleyelim." dedim.

Asker bu sözlerden ziyâdesiyle hoşlanarak râkımü'l-hurufu (bu yazıyı yazanı) da pek ziyâde alkışladı. Ve hatta binek taşından indiğim zaman, elleri üstünde havaya kaldırdılar.

*Şeyhülislam Efendi ile ben ve meb'us **Yusuf Kemal Bey** bir arabaya râkiben (binerek) saat iki buçuk raddelerinde, saray-ı hümayuna azîmet eyledik."*[616]

Hâdiseler, bu tarzda gelişirken sâbık **Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa** ile **Ali Rıza Paşa** katlolunmak tehlikesine binâen kaçıp saklanmışlardı. Fakat sadece onlar mı? İttihad Terakkî ileri gelenlerinden hiç kimse ortalıkta görünmüyordu. O gün mecliste 80-100 mebus vardı ki, bunların içinde hiçbir ileri gelir İttihadçı mebus yoktu. Reis **Ahmed Rıza** bile Meclis'e gelemeyip Bâbıâli'ye gitmişti. Orada sadrazamın ikazı üzerine istifa etmiş, O'nun yerine kaç yüzü olduğu bilinmeyen **İsmail Kemal** reis seçilmişti. Partinin başkanı **Tal'at Paşa** bile kaçıp saklanmıştı. **Dr. Nâzım** da ortalıkta yoktu. **Hüseyin Câhid** ile sebataist **Câvid** ikisi birlikte önce Rus Sefârethânesi'ne sığındılar. Sonra da bir Rus

616 **Ali Cevad Bey**'in Fezlekesi, sh: 54.

gemisiyle önce Odesa'ya, oradan da **"Kâbe"**leri olan Selânik'e kaçtılar.

İsyanın ikinci günü (14 Nisan), bir gün evvel istifa eden **Hüseyin Hilmi Paşa**'nın yerine **Tevfik Paşa** sadrazam tayin olundu. Bu kabineye eskisinden de dört nâzır alındı.

İsyanın bu ikinci gününde İttihatçıların öteden beri müdâfaasını üstlenmiş olan **"Şûrâ-yı Ümmet"** ve **"Tanin"** gazetelerinin idârehâneleri tahrip edilmiştir. Fakat bu hareket, onlara kızgın olan halktan bazı siviller tarafından gerçekleştirilmiştir. Askerler, bilâkis bunu haber alınca oraya muhâfızlar göndererek daha fazla tahribât vukûunu önlemeye çalışmışlardır.

Muhâlif gazeteler, o günkü yazılarında ölenler için tâziyet beyân etmekle beraber hareketi övmekte ve can ve mal emniyeti hususunda gösterilen titizliğe teşekkür etmekteydiler.

İsyanın üçüncü günü (15 Nisan) vâkî olan en mühim hâdise **"Âsâr-ı Tevfik"** zırhlısının kumandanı binbaşı **Ali Kabûlî Bey**'in Yıldız Sarayı önünde öldürülmesidir. Bu hâdiseyi, bir görgü şâhidi olarak **Ali Cevad Bey** şöyle anlatmaktadır:

"Çarşamba gününden itibaren İstanbul'da başı boş gezmekte olan asker, takım takım Yıldız Saray-ı Hümâyunu'na gelerek:

"-Padişahım çok yaşa!" duâsını tilâvet eder ve Zât-ı Hümayunları da bilmecburiye pencereden bunlara selâm verirler idi. Nisan'ın ikisine (alafranga 15) müsâdif Perşembe günü bermutad birtakım askerlerin Yıldız Kasrı'nın önünde bağrışmakta olduklarını işiterek teşrîf-i Şâhâne vukuu tabiî olduğundan Kasr-ı Âli'ye gittim. Zât-ı Hümayunları da merdivenlerden çıkıyorlardı. Bana dediler ki:

"-Askerler bir binbaşı getirmişler. Yıldızı topa tutacak imiş."

Zât-ı Şâhâneleri doğruca mutad vechile pencerenin önüne gittiler. Ben de pencereyi açtım, karşılarında divan

durdum. Meydan birçok bahriyeli askerler ve ahâlî ile dolmuş idi. Zeminde iki adım boyu irtifaında pencerenin altın da seryâver ***Şâkir*** *ve ikinci fırka kumandan muavini* ***Veli Paşalar*** *bulunuyorlar idi. Zât-ı Şâhâneleri,* ***Şâkir Paşa****'ya hitâben:*

"-Ne istiyorlar?" dedi.

Şâkir Paşa *da galiba anlamamış olmalı ki, pencerenin karşısında selâm duran biri tüfekli, diğeri tüfeksiz iki askeri pencerenin önüne getirdi. Zât-ı Şâhâneleri ne istediklerini sordu. İstanbul'u topa tutacağından ve gayet fenâ bir adam olduğundan bahisle* ***Binbaşı Kabûlî Beyi*** *getirmiş olduklarından ve kendilerinin terfi-i rütbeden ve maaştan mahrum bırakılmış idiklerinden bahsettiler.*

Zât-ı Şâhâneleri binbaşının bu emri kimden almış olduğunu sual buyurmaları üzerine, birkaç asker birden bir şeyler söylediler ve Bahriye Nâzır Vekili ***Emin Paşa****'dan ve yine maaştan, rütbeden bahseylemeğe; velhâsıl intizamsızlık, karışıklık görünmeğe başlaması üzerine, şu hâle netice vermiş olmak üzere Dâire-i Hümâyunları'na avdet buyurulması lüzumunu îmâen temennâ ettim. Görmediler. Yine temennâ ederek, biraz hızlıca ses ile:*

"-Efendim, istirahat buyurun!" dedim.

Olvakit Zât-ı Hümayunları pencereden başlarını çıkararak ve elini göğüslerine koyarak askere hitaben:

"-O adamı bana teslim edin. Ben tahkîk ederim." dedi. Ve orada bulunan paşalara da ***Kabûlî Bey****'in karakola götürülmesini ferman buyurarak pencerenin önünden çekildiler. Odalarına girerler iken:*

"-Efendim, yoruldunuz!" demekliğim üzerine:

"-Maşallah! Bizi topa tutacak diyorlar, sormayalım mı?" buyurdular.

"-Bu herifler terbiyesiz adamlardır. Zât-ı Şâhâneniz iz'aç olunuyorsunuz. Tahkikât icrâ olunur. Neticede hakikat anlaşılır." dedim.

Zât-ı Hümayunları ile salonun yanında meydana nâzır odaya girdiğim esnada karakol ile Saray-

ı Hümayun'un arasındaki mesâfenin ortasında bir karışıklık, tesâdüfen gözüme ilişti.

"-Efendimiz gâliba bir şey oldu." dedim.

"-Gitsinler baksınlar, bir fenalık olmasın." dediler.

Hemen salona fırladım. Orada hazır bulunan yâverlere ve sâirelere:

"-Efendimiz «binbaşıya bir zarar gelmesin, muhafaza edilsin!..» buyurdular. Çabuk gidiniz bakınız, haber getiriniz." dedim.

Ve tekrar odaya girerek pencereden dışarı baktığım sırada askerin birinin elinde kanlı bir kasatura ile gitmekte olduğunu gördüm. Ve:

"-Aman efendim, gâliba binbaşıyı öldürmüşler. Fakat çok fena oldu." dedim.

Zât-ı Hümâyunları da:

"-Artık bunlar asker değil, yeniçeri, âsî olmuşlar." buyurdular.

Hemen yine salona çıktım. Ve:

"-Burada ne duruyorsunuz be herifler, dışarıda adam öldürdüler. Kaatillerin tutulmasını efendimiz ferman buyurdular." diye haykırmaya ve gazûbâne lâkırdılar söylemeğe başladım. Huzura avdetimde:

"-Başkatip ne bağırıyorsun? Bu âsî herifleri bizim aleyhimize döndüreceksin. Sarayı kurşuna tutturacaksın!" buyurmaları üzerine:

"-Afv ve merhamet-i Şâhânenize dehâlet ederim. Vahâmet-i hâl beni edeb ve terbiyenin hâricine çıkarıyor." dediğim esnada, ***Seryâver Şâkir Paşa*** *göründü.*

Fermân-ı Hümâyunları veçhile salona çağırdım. Efendimiz paşadan ne olduğunu suâl buyurdular. Önüne baktı. Yavaşça bir şey söyleyebildi, anlaşılmadı. Ben bu hâle hiddetlendim.

"-Paşa doğrusunu söyle, ne oldu? Artık kem-küm edecek zaman değildir!.." dedim.

O da irâde-i seniye veçhile ***Ali Kabûlî****'yi taht-ı muhafazada olarak karakola götürürlerken, asker bağteten (ansızın) hücum ederek katleylediklerini söyledi. Bu hâl*

Zât-ı Şâhânenin hakîkaten ve cidden teessüfünü mûcip oldu. Ve müsebbib ve kaatillerini tel'in eyledi."[617]

Kaynaklar incelendiğinde bu **Ali Kabulî Bey**'in öyle pek mâsum olup **"kör taassuba kurban gitmiş bir mazlum"** olmadığı ve isyancıların ciddî bir hazırlık sonucu harekete geçmiş oldukları ve en gizli toplantılardan bile haberdar bulundukları anlaşılmaktadır.

Ahmed Bedevî Kuran, pek çok taraftarlık ettiği **Sultanzâde Sabahaddin**'in bu hâdiseler karşısındaki tavrını şöyle izah etmektedir:

*"Askerin isyanı duyulur duyulmaz, Kuruçeşme Karakol zâbiti vaziyetten **Prens Sabahattin Bey**'i haberdar etmiştir. **Prens**, askerlerin **Sultan Abdülhamid** hakkında alâka izhar ettiklerini öğrenince hemen istimbota atlayarak Heybeliada da oturan **"Avnullah"** kurveti süvârisi **Enver Bey**'in ziyâretine gitmiştir. **Prens, Enver Bey**'le görüşürken, **Sultan Abdülhamid**'in hal'ini ileri sürmüştür. **Enver Bey** böyle mühim bir işi yalnız başına başaramayacağını -haklı olarak- itiraf ettiğinden, diğer harp gemileri süvarileriyle görüşmek üzere **Sabahaddin Bey**'le birlikte Ada önündeki torpidolardan birine binerek Beşiktaş sahillerinde demirlemiş bulunan **«Hamidiye»** kruvazörüne gelmişlerdir. **«Hamidiye»** süvarisi **Vâsıf Bey**'le -sonra Paşa olmuştur- görüşülmüş ve neticede **Vâsıf Bey**:*

"İsyan harekâtı Meşrûtiyet aleyhine bir cereyan alırsa, diğer arkadaşlarla görüşüp mutâbık kaldıktan sonra müştereken Yıldız Sarayı'nı topa tutar ve yakarız." cevabını vermiştir.

*Bu ictimaa **"Asâr-ı Tevfik"** süvârisi **Ali Kabûlî Bey** de iştirak etmiştir."*[618] demektedir.

Ahmed Bedevî'nin yukarıdaki beyânını nakleden **Ziya Nur**, buna şunları ilâve etmektedir:

*"İşte **Ali Kabûlî Bey**'in hareketi bu kararla alakalıdır. Bera-yı Ta'lim, Âsâr-ı Tevfik firkateyni süvâriliğini yapan*

617 **Ali Cevad Bey**'in Fezlekesi, sh: 59 vd.
618 **Ahmed Bedevî Kuran**- a.g.e., sh: 515.

bu Giritli Binbaşı mâiyetini toplamış ve onlara:

"-Padişah millet ile kaimdir, milleti mahvetmek isteyen, her kim olursa olsun, bu toplarla kahrına kıyam eylemek boynumuza borçtur." demiş ve tahriklerde bulunmuştur. Hatta gemisinin toplarını Yıldız'a çevirtmiştir. Bunları gören ve işiten Karadenizli çavuşlar ve neferler:

"-Bre pezevenk!.. Bizi padişah kaatili mi yapacaksın?" diyerek ayaklanmışlar ve merkumla birlikte iki zâbiti daha yakalamışlardır. Bunları Bahriye dairesine götürmüşler ve tecziyesini de talep etmişlerdir. Bahriye Şûrası, ***Kabûlî*** *Kaptanı serbest bırakınca, tekrar yakalamışlar ve bu defa Yıldız'a götürmüşlerdi.* ***Sultan Hamid****'in Karakola teslim emrine rağmen bu binbaşı öldürülmüştür. Bu öldürülme vak'ası, gizli komplonun meydana çıkmaması için, O'nunla alâkalı kimseler tarafından yapılmış veya asker tahrik edilerek yaptırılmış da olabilir.*

Nitekim, ***Kabûlî****'nin başına gelenler öğrenilince, diğer dört geminin süvârileri olan* ***Vâsıf****,* ***Ârif****,* ***Cevad****,* ***Rauf*** *ve kardeşi miralay* ***Gâlip****, limanda bulunan İngiliz sefâret gemisine sığınmışlardır.*

Bütün bu nakiller ***Ali Kabûlî****'nin* ***"kara taassubun zavallı bir mağduru"*** *olmadığını, hakkında yapılan ithamların tamamen doğru olduğunu, herhalde açıkça ortaya koymaktadır."*[619]

İstanbul'da bu hâdiseler olup biterken taşra vilâyetlerinde de bunun akisleri zuhur etmeye başlamıştır. Daha birinci gün Adana'dan gelen bir haberde Ermeniler'in fırsattan istifade etmek üzere kıyam hazırlığında oldukları bildirilmekteydi. Ertesi gün Selânik'te toplanan İttihadçıların bir tel'in mitingi tertip ettikleri haber alındı. Şu meş'ûm **"Hareket Ordusu"** hazırlıklarının ilk adımını teşkil eden bu tel'in mitingi hakkında **Ziya Nur** diyor ki:

"İstanbul'da bu hava eserken, İttihatçı karargâhı

---

619 **Ziya Nur**- a.g.e., sh: 182.

olan Selânik'te 31 Mart kıyamını tel'în maksadıyle büyük bir miting tertip edilmiş ve birtakım kişiler tarafından nutuklar atılmıştır. ***"Yeni Asır"*** *varakpâresi muharrirlerinden* ***Fazlı Necip*** *ile* ***Müderris Receb*** *nâmında biri Türkçe;* ***Ardül*** *isimli bir Arnavut Arnavutça;* ***Tomak*** *adlı biri Bulgarca hitaplarda bulunmuşlardır. Bu nutukları,* ***Karasu****'nun Yahudice,* ***Nikola****'nın Sırpça;* ***Kurki Apano****'nun Ulahça konuşmaları takip etmiştir. Çingene bohçasına benziyen kırma nutukların hepsi:*

"-Silâh başına, arş İstanbul'a!.." tahrikiyle bitmiştir.

Manastır'da Ohri Milli taburu Kumandanı ***Niyazî****, çetesini hazırlamış;* ***"Kahraman'ı Hürriyet"*** *ünvanını pekiştirmeye kalkmıştır. Diğer hürriyet kahramanı* ***Enver****, Berlin'deki ataşelik vazifesini terk ederek,* ***"Kambersiz düğün olmaz, Enversiz cenk olmaz."*** *cinsinden yeni bir şöhret avcılığı ile Selânik'e yollanmıştır. Serez'de redifler toplanmış; ihtiyatlar silâh altına alınmıştır. Bulgar komitacılarından* ***Sandaniki*** *ve* ***Paniçe*** *nâmındaki şakîler, çeteleriyle* ***"Çarigrad"*** *diye hasretini çektikleri İstanbul'a muzafferen girmek için hazırlıklara başlamışlardır. Böylece* ***Ahmed Refik****'in tâbiriyle* ***"İttihatçı Türkler'den, Arnavutlardan, Çingenelerden, Bulgarlardan ve Rumlar'dan mürekkep bir alacalı alayı"*** *teşkil edilmeğe başlanmış ve buna gayet mânâsız ve pestenkârâne bir isim verilmiştir: Hareket Ordusu!..*

Bu garip isimli ordunun büyük ekseriyeti, gayr-ı nizâmı birliklerden oluşmuş ve karmakarışık çetelerden teşekkül etmiştir. Yâni derme çatma bir derintidir. Ordu denmesine rağmen, bir fırka mevcudunda bile değildir ve en kalabalık olduğu zaman on bini aşmamıştır veya biraz geçmiştir. Bu ordunun şevkini, ***Sultan Hamîd****'in nân-ü nimetiyle perverde olan* ***Mahmud Şevket Paşa*** *üzerine almış ve* ***Ziya Şâkir****'e göre, güyâ karısının bütün servetini bu yolda harcamıştır.* ***W. Ramsey****'den naklen yazıldığına göre ise, ordunun teşekkül masrafları Almanya ve Avusturya kanallarından karşılanmıştır. İşte*

Selânik'te hazırlanan isyancılardan çok daha garip ve şâibeli bir ucûbedir."[620]

Halbuki bu sırada hâdise yatışmış gibiydi. Yeni Harbiye Nâzırı **Gâzi Edhem Paşa**, -asker arasındaki yüksek itibarı sâyesinde- elebaşılara nasihat etmiş, kendilerine af vaadinde bulunmuştu. Fakat İttihatçılar, bunu bir fırsat olarak kullanmak istiyorlardı. Bir taraftan Manastır'daki hempâları[621] Padişah'ı ısrarla telgraf başına çağırıyor, diğer taraftan da Saray'ı gûyâ halktan geliyormuş gibi göstererek telgraf yağmuruna tutmuş bulunuyorlardı.[622] Bunlardan bir kısmını saklamış olan **Tevfik Paşa**'nın vârislerinden alarak yayınlayan[623] **İ. Hâmi Danişmend** bunlara âid değerlendirmede:

*"Bundan evvelki fasıllarda gözden geçirdiğimiz telgraflarda gerek **Sultan Hamid**'in, gerek **Tevfik Paşa** kabinesinin tehdid ve hattâ tahkir edilmesine sebep olarak ortaya atılan iddialar şöyle sıralanabilir :*

---

620 **Ziya Nur**- a.g.e., sh: 176.

621 **Ali Cevad Bey**'in Fezlekesi- sh: 63.

622 *"Bu aralık İttihat ve Terakkî cemiyetinin Selânik merkez-i umumisinden Kanun-i Esâsî'nin ve Meşrutiyetin mahvolduğundan bahisle gayet mübalağalı ve tehditâmiz bir telgafnâme aldım. Ledelarz Kanun-i Esâsî'de ve Meşrûtiyet de bâkî olup hiçbir şeyin tebeddül etmemiş olduğunu ve isyan-ı askerînin Selânik'ten gelen avcı taburları başta olduğu hâlde başlamış ve tedâbir-i lâzime ittihaziyle iâde-i inzibat mukarrer bulunmuş olup rivâyât-ı vâkıanın asıl ve esası olmadığının beyaniyle telakkî eylediğim irâde-i seniye vechile mufassal bir cevap yazdım. Bu telgrafnâmeyi müteakip Rumeli'nin mevâki-i müteaddidesinden ve İttihat ve Terakkî cemiyeti kulüblerinin cümlesinden müttehidül-lafz-velmeal telgraflar yağmaya başladı. Bunların münde ecatı isyan-ı askerînin Kanun-i Esâsî-nin ilgası maksadiyle Saray-ı hümayun tarafından yaptırılmış olduğunu ve tehdit ve teşnii mutazammın idi. Bu telgrafnâmeler Zât-ı Şâhânelerini bihakkın fevkalâde dilhûn ve son derece me'yus eyledi. «Rumeli'den kendilerinin getirmiş oldukları askerler, kendi aleyhlerinde kıyam etmişler. Herifleri namazdan, niyazdan mahrum eylediler. Tezyik ettiler, isyan ettirdiler. Bizim ne kabahatimiz var; biz ne yapalım?» buyurdular.*

*Bu telgrafların bazısına cevap yazdım. Diğerlerini icabı icrâ kılınmak üzere **Sadrazam Paşa**'ya gönderir idim."* (**Ali Cevad Bey**'in Fezlekesi- sh: 62)

623 **İ. Hâmi Danişmend**- 31 Mart Vak'ası, İstanbul, 1961.

*1 - «**31 Mart Vak'ası**» üzerine İstanbul'da meşrûtiyyet ilgâ edilip mutlâkıyyet ve istibdâd iâde edilmiştir;*

*2 - Meşru' olan **Hüseyin Hilmi Paşa** kabinesi ıskat edilip gayr-i meşrû' olan **Tevfik Paşa** hükümeti keyfî sûrette iş başına getirilmiştir;*

3 - Meclis-i Meb'ûsan kapatılmış ve bu sûretle millî hâkimiyyete fi'len nihayet verilmiştir;

4 - Meb'uslar öldürülmüş veyahut firara mecbur edilmiştir;

5 - Bir çok meşrûtiyyet taraftarları da öldürülmüştür;

6 - Yeni kabine âzâsı meşrutiyyet düşmanlarından seçilmiştir;

7 - İşte bütün bunlardan dolayı müslim ve gayr-i müslim bütün Osmanlı câmiası ayaklanmış ve meşrûtiyyeti kurtarmak için İstanbul üzerine yürümeye karar vermiştir ve bu harekette ordu da milletle beraberdir.

Netice itibariyle dünyanın üç kıt'asıyla bir çok adalarına yayılmış olan muazzam bir imparatorluk, tek bir şehre karşı ayaklanmış demektir.

*Hakîkatte bu iddiaların hiç biri doğru değildir: Çünkü **Hüseyin Hilmi Paşa**, kabinesi ıskat edilmemiş, 31 Mart Vak'ası'nın zuhûru üzerine âsîlerle başa çıkamayacağını anladığı için istifâ etmiştir; **Tevfik Paşa** da yeni kabinenin teşkîlini hem pâdişâhın, hem **Hüseyin Hilmi Paşa**'nın ısrarları üzerine deruhde etmiştir. Meşrûtiyyetin ilgâsiyle mutlakıyyetin iâdesi de alelâde bir iftiradan başka bir şey değildir: Çünkü **Tevfik Paşa**'ya hitâb eden Sadâret Hatt-ı-Hümâyununda Kanun-i Esâsî'ye riâyet edileceği resmen tebliğ ve ilân edilmiştir.*

Meclis-i Meb'ûsân'ın kapatılması da kat'iyyen doğru değildir: Padişahla Sadrâzam, İttihad ve Terakkî telgraflarıyla tehdid edilirken Meclis de müzâkerelerine devam etmiş ve hattâ faaliyetine devam ettiği hakkında bir beyannâme de neşretmek sûretiyle efkâr-ı-umumiyyeyi teskîne çalışmıştır. Yeni kabine azasının meşrûti-

*yyet düsmanlarından seçilmiş olduğu da doğru değildir: Çünkü ekserisi **Hüseyin Hilmi Paşa** kabînesi âzâsından mürekkeptir.*

*Bütün memleketin İstanbul'a karşı ayaklanmış olduğu hakkındaki iddianın da aslı olmadığı **Tevfik Paşa**'nın «**31 Mart Dosyası**»ndaki resmî vesikalarla sabittir."*[624]

Elbette bu yalanlara bir de kılıf lâzımdı. O da **İsmail Canbolat**'ın Selânik İttihad Terakkî Merkezi'ne çektiği:

"-Meşrûtiyet mahvoldu!.." [625]telgrafı ile tamamlandı ve Selânik'ten (Konya'dan, Erzurum'dan değil!..) **"Hareket Ordusu"**:

"-Ordumuz etti yemin!.." nârâları ile yola çıkarıldı. Bu hareketi, **Sultan II. Abdülhamid** muhâlifi olan ve **Osman Senâî Bey**'in vefâtı üzerine O'nun eserinin III. Cildini yazarak ve bunu küfür ve garezkârlıkla doldurmuş bulunan tarihçi **Ahmed Refik** bile şöyle anlatıyor:

*"...«**Ordumuz etti Yemin!..**» şarkısı güyâ millî hissiyâta, millî hayata tercüman oluyormuş gibi riyâkâr bir şevk ve sürûr ile söylendiği zaman insanın gözleri önünde İttihadçı, Türklerden, Arnavutlardan, Çingenelerden, Bulgarlardan, Rumlardan mürekkeb bir «**Hareket Ordusu**» geliyor. Top sesleri, mitralyöz gürültüleri 31 Mart'ta hiçbir cürmü olmadığı hâlde hal' edilen, Saray'ı Resne kahramanları tarafından yağma ve taraç (çapul) olunan **Sultan Abdülhamid**'in elîm vaziyeti, daha sonra Bayezid Meydanı'nda, Ayasofya önünde Nisan güneşinin, sihrî yaldızlarıyla parlayan kestane ağaçlarının mübârek yeşillikleri arasında yeni sehpalar üzerinde beyaz elbiseleri, çıplak ayakları, göğüslerinde yaftalar, kaskatı kesilmiş, sararmış zâbit naaşlarının mâtemengiz ve korkunç bir şekilde sallandıkları tahattür ediliyordu. Oh!.. Ne fecî, ne kanlı ve haşyetli (korkutucu) günlerdi. Ordumuz keşke yemin etmese idi!.."*[626]

---

626 **Ahmed Refik**- İki Komite İki Kıtâl, İstanbul, 1919, sh: 51 vd.
624 **İ. Hâmi Danişmend**- 31 Mart Vak'ası, sh: 84 vd.
625 **Ali Fuad Türkgeldi**, a.g.e. sh. 34

C- HAREKET ORDUSUNUN GELİŞİ VE SULTAN II. ABDÜLHAMİD'İN TAHTTAN İNDİRİLİŞİ

a-Hareket Ordusun İstanbul'a Gelişi

"31 Mart İsyanı" üzerine Rumeli'den Saray'a âdeta bir telgraf bombardımanına tutulduğunu daha önce arz etmiştik. Bunların hilâf-ı hakîkat beyânlarla Padişah'ı tehdid ettikleri ve hatta hakaretlerde bulundukları, **İ. Hâmi Bey**'in yayınladığı pek çok örnekte sarâhaten görülmektedir. Bununla beraber yine O'nun **"Hak'la Hakîkatin Duyulmamış Sesleri"** başlığı altında yayınladığı[627] bir çok da **"Padişah'a sadâkatini te'yid eden"** telgraf mevcuddur.

Ancak aleyhteki telgraflar arasında bir-iki tanesi vardı ki, bunlarda küstahlık had safhaya ulaştığı gibi bunlar da **"umûm ahâlî ve ordu ile İstanbul'a yürüneceği"** de beyân olunmaktaydı. Hem de bunları gönderen **"Bulgar Komitecileri"** idi.

*"Bunlardan biri, «**Bulgar Müttahid Millî Fırkası**»'nın milâdî 15 Nisan 1909 tarihinde Selânik'ten çekmiş olduğu şu tehditnâmedir:*

Hâkipây-i Şâhâne'ye

Bu kere Kanun-i Esâsîmize vukû bulan taarruz, istibdâdın iâde ve idâmesini göstermekle bütün mevcudiyetimizle bunu protesto eyler ve bütün vatandaşlarımızla birlikte olarak ilân olunan hürriyetin istirdâdı uğrunda can ve kanlarımızı fedâ eylemeye hazır olduğumuzu kat'î bir sûrette beyân ederiz.

Bulgar Müttahid Millî Fırkası'nın
Merkez-i Umûmîsi

---

627 **İ. Hâmi Danişmend**- 31 Mart Vak'ası, İstanbul, 1961, sh: 84 vd'da: *"Böyleleri, daha ziyâde Anadolu'daki kürt ve arap aşiretlerinden geliyordu. Bilhassa Bitlis ulemâ, meşâyıh ve eşrâfı adına gönderilen telgraf (a.g.e., sh: 89) fevkalâde sağlam görüşler ihtivâ etmektedir."* denilmektedir.

Diğeri, aynı tarihte çekilen şu tehditnâmedir:

Huzur-i Pâdişâhî'ye

Bu kere meşrûtiyete muhâlif ve gayr-i meşrû olarak teşkil olunan kabineye îtimadımız olmadığından bu kabineyi kat'iyyen tanımayacağımız gibi, ettiğimiz ahd ü misâk üzerine meşrûtiyetin hilâfına vukûa gelen her türlü ahvâle karşı bütün kuvvet ve mevcûdiyetimizle müdafaaya tekrar yemin ettik. Şâyet Meclis-i Mebûsân'ın itimadına mazhar olan bir kabine mevki-i iktidara getirilmezse, Zât-ı Şâhânenizi bir hükûmet-i meşrûta padişahı olarak tanımayacağımız gibi, umûm ahvâli ve ordu ile İstanbul'a hareketimiz mukarrer idüğünden ve her biri elli bin kişinin mu'temedi olan meb'uslarımıza vukûbulan taarruzâttan dolayı lâzime-i adâletin icrâsını şiddetle istediğimizden akşama kadar cevaba muntazır olduğumuz ma'ruzdur.

Kılkış Bulgar Demokrat Kulübü
Kılkış Bulgar Meşrûtiyet Kulübü"[628]

Halbuki bu sırada İstanbul'daki isyan tamamen yatışmış bulunuyordu.[629] Fakat İttihatçılar, ele geçen bu fırsatı değerlendirerek, kaybettikleri iktidarı bu defa hükümeti de kendileri teşkil ederek daha esaslı bir sûrette ele geçirmek ve husûmet tevcihinde asıl hedefleri olan **Sultan II. Abdülhamid**'i devirmek istiyorlardı. Fakat İstanbul ve hatta hâriçteki erâtın Padişah'a müsellem olan bağlılıkları, onları teenî ile hareket etmeye

---

628 **İ. Hâmi Danişmend**- 31 Mart Vak'ası, sh: 35 vd.

629 **İ. Hâmi Bey**'in yayınladığı **Tevfik Paşa**'nın husûsî kâtibi **Ali Şevki (Berk) Bey**'in mektubunda:

"Harbiye Nezareti'nde patlatılan tüfeklerin daha kabîne teşekkül etmeden evvel nâzır olan ***Edhem Paşa*** *tarafından afv-i umûmînin ilânından mütevellid bir sevinç tezâhüründen ibaret olduğunu galiba unuttuğum için size söylemedim. Bu zâtın askerler arasında görünüvermesi hep birden ayaklarına atılıp «Baba!» diye bağrışmalarına ve kendisine mutlak bir itaat va'detmelerine kâfi gelmektedir."* deniliyor. (31 Mart Vak'ası, sh. 31)

mecbur bırakıyordu. Bu durumu baştanberi **Sultan II. Abdülhamid**'in muhâlifleri arasında bulunan **Hüseyin Kadri** de tasdik ederek:

"Daha ilk günlerde onun hal'i düşünülmüştü. Fakat bu hadisenin dâhilde ve hâriçte yapacağı tesirden dolayı cesaret edememişlerdi."[630] demektedir.

*"Hemen bütün kaynaklar, devletin en kuvvetli ve tâlimli bir harb makinesi sayılan Birinci Ordu'nun, bütün mevcudiyetiyle **Abdülhamid Han**'ın emrinde olduğunu, kaderini ona bağladığını, bu sebeple derme çatma bir kuvvet hüviyetinde bulunan Hareket Ordusu'nu bir çırpıda dağıtacağında müttefiktirler. Esasen **Ahmed Rıza**'nın hâtırâtında beyan edildiğine göre, **Mahmud Şevket Paşa** kendisine:*

"-Ben maiyetimdeki askeri, meşrutiyeti ve Padişah'ı kaldırmak isteyenleri te'dip edeceğiz, Padişah'ın ve milletin hayatı tehlikede diye buraya kadar getirdim; hal'in bizim taraftan vukû bulacağını duyarsa, isyan eder, mahvoluruz."[631] *demiştir.*

*Şu husus, Hareket Ordusu efrâdının da, bir kısım Bulgar, Rum çetecileri ve İttihatçılar hâriç, tıpkı İstanbul askeri gibi Pâdişah'a sâdık olduğunu göstermekte, işin tamamen üçkâğıtçılığa getirildiğini ortaya koymaktadır. Bu rivâyet de, Hareket Ordusu'nun erât bakımından İttihatçıların güvenecekleri bir kuvvet olmadığını göstermektedir. Hattâ bu sebeple, bir çok İttihatçı subaylar, nefer elbisesi giyerek askerin arasında bulunmaktadırlar. Şu husus, askere güvenememelerinden doğmaktadır. Nitekim **Mahmud Şevket**'in, **Ahmed Rızâ**'ya söylediği sözler de bu itimatsızlığı açıkça dile getirmektedir."*[632]

İhtimal bu sebepledir ki, İttihadçılar Selânik'ten yola çıktıkları ve garip bir isimlendirişle **"Hareket Ordusu"** adını verdikleri mahdud III. Ordu birliklerine dört bini Bulgar, yedi yüzü Yahudi, bir o kadar da Çingene

---

630 **Hüseyin Kâzım Kadri**- a.g.e., sh: 246.
631 **Ahmed Rıza Bey**'in Hâtıraları- İstanbul, 1988, sh. 30.
632 **Ziya Nur**- a.g.e., sh: 190.

ve Rum'u gönüllü (!) adıyla kabul etmişlerdir. Bütün bunlarla mevcudu on beş bini bulan hareket ordusu, içlerindeki keçe külâhlı arnavud sergerdeleri ve ayağı çarıklı, saçı sakalı birbirine karışmış Bulgar çeteleri ve Yahudi gürûhu olarak gûyâ **"âsâyişi iâde meşrûtiyeti korumak üzere"** İstanbul'a geliyorlardı. Aslında ise, Saray'a ve Bâbıâli'ye çektikleri telgraflarda **"Sefil Bizans"** olarak tavsif ettikleri İstanbul'u yağmalamaya geliyorlardı. Bunların terbiyeleri, karakterleri ve niyetleri hakkında bir fikir sahibi olmak için harekete geçmeden önce çektikleri alçakça ifadelerle dolu telgraflardan sadece bir tekini dikkatlerinize arz edelim:

"Makam-ı Sadarette bulunan alçağa:

Size, 2 Nisan 1325 tarihli telgrafımızla yirmi dört saat mühlet verilmişti. Henüz vücûd-i rezilânenizle telvis ettiğiniz makamlardan çekildiğinize dair bir iş'ar vukû bulmadı. Bundan çok memnun olduk: Bâri tertib edeceğimiz cezâya bu sûretle istihkakınızı kendiniz tasdik etmiş oldunuz. İhtimal ki, orada bulunan birtakım kerhaneci evlâtları ilk telgrafımızı vermediler; onları alınız, okuyunuz, tâ ki vebâl bizde kalmasın. Okumadığınız takdirde Allah'ın lâneti, ananızın donu başınıza geçsin. Okumayanlar, telgrafları vermeyenlerin kâffesi kerhâneden yetişmiş deyyus-i a'zamdırlar. Telgrafları vermeyen alçaklar, er-geç kendilerini yok bilsinler! Hükümet-i leîmânenizin İstanbul sûrundan hârice cârî olmadığını elbette kendiniz de anladınız. Sizi açlıktan öldürmek de elimizde, ateş, kurşun ve bıçakla icrâ-yı mücâzâtınız da yedimizdedir ey namussuzlar! / 4 Nisan 1325

On sekizinci fırka kahramanları
ve İpek fedâîleri"[633]

Bu vesikayı nakleden **İ. Hâmi Danişmend**, şöyle demektedir:

"Bu lisan, kahraman ve fedaî lisanı değil, en müstehcen bir külhanbeyi lisanıdır.

---

633 **İ. Hâmi Danişmend**- 31 Mart Vak'ası, sh: 55.

Rumelicilik hissiyle Rumeli'nin Türkiye'den ayrılma tehdidi de savrulmuştur:

"...Son pişmanlık para etmez. Cism-i vatanın reis-i mütefekkiri olan Rumeli yek-vücuttur. Edirne, Selânik, Kosova, İşkodra ve Yanya ile müttefikân iki güne kadar bir karar-ı kat'î vermezseniz, hükûmet-i merkeziye ile olan irtibatımızı da kat'iyyen keseceğiz ve yürüyeceğiz. ***«Küllü âtin karîb»***[634] */ 3 Nisan 1325*

Osmanlı İttihad ve Terakkî Cemiyeti
Manastır Vilâyet Hey'et-i Merkeziyesi"

Savurdukları tehdidin icâbı olarak 15 Nisan 1909'da Selânik'ten hareket ederek müteâkiben Manastır, Drama, Serez, Üsküp ve Gümülcine'den trene bindirdikleri askerlerle güzergâhlarda birleşerek ilk önce Çatalca'ya gelmişlerdir. Burada ileri yola devam edemeyerek 17 Nisan Cumartesi günü sırf bir deneme olmak üzere, **"Çatalca Topçu Taburu"**nu İstanbul'a gönderdiler. Çünkü bir gün evvelki Cuma Selâmlığı'nda asker ve sivil muazzam bir kalabalık iştirâk etmiş, Yıldız Câmii etrafında ve Saray'ın önünde akşama kadar Padişah'ın lehine büyük bir nümâyiş yapılmış:

"-Padişahım çok yaşa!.. Devletinle bin yaşa!.." sayhalarıyla yer gök inletilmiştir.[635]

Sultan II. Abdülhamid'e karşı bu muazzam sevgi gösterileri Hareket Ordusu'nda büyük bir tereddüt husûle getirmiş ve bu sebeple Çatalca Topçu Taburunu ertesi gün Yıldız'a göndererek bir deneme teşebbüsünde bulunmuşsa da, onların dahî bir evvelsi günkü nümâyişlerden geri kalmayacak sûrette Padişah'a bağlılık izhar etmeleriyle İttihatçılar, Sultan'a karşı teminat üstüne teminat vermeye mecburiyet hissetmişlerdir.[636]

---

634 Bu Arapça ibâre, **"Her gelecek, yakındır."** demektedir.

635 **İ. Hâmi Danişmend**- 31 Mart Vak'ası, sh: 56.

636 Hareket Ordusu kumandanı **Mahmud Şevket Paşa** imzâsıyla makam-ı sadârete çekilen telgrafnâmede *"...mücâzâttan tevahhuş eden (korkan) bazı fesede (fesadçılar) ve erbâb-ı denâet tarafından*

Gerçekten Yıldız Sarayı önüne gelen Çatalca Topçu Taburu îzâz ve ikramlarla karşılaşmış, Padişah'ın o sırada ondört yaşında olan oğlu **Abdurrahim Efendi**[637] de Topçu sınıfına kayıtlı bulunduğundan Padişah nâmına bu askerlerin yanına gönderilerek selâm-ı Şâhâne'yi tebliğ etmiş. Onlar da **Abdurrahim Efendi**'ye rütbe, nişan ve atiye (ihsan) talebini ihtivâ eden istîdâlar tevdî etmişlerdir.

Mâbeyn Başkâtibi **Cevad Bey**'in söylediğine göre, bu taburun gelişi Padişah'a "âsî askerlerle değiştirilmek" sûretinde izah edilmiştir. Esâsen Padişah'ın da onları sadâkatinden hiçbir şüphesi yoktu. Bunda haklıydı. Zira erât hakikaten sâdıktı. Mesele olan başlarındaki İttihadçı subaylardı.

Sultan II. Abdülhamid, Çatalca'ya gelmiş olan

---

kuvva-i mezkûrenin gûyâ Zât-ı Hazret-i Pâdişâhî'yi hal' maksadıyla geldiği işâe edilmiş (yayılmış) ise de bunu sûret-i kat'iyyede tekzib eyler..." denilmekteydi.

Mahmud Şevket Paşa, ayrıca Padişah'a çektiği diğer bir telgrafında da:

"*Ordu-yı Hümayun'un Dersaâdet'e vusûlü münâsebetiyle birtakım bedbahân ordunun Zât-ı Şâhânelerini hal' edeceği havâdisini neşrediyor. Hâşâ, sümme hâşâ, ordu böyle bir şeyi aslâ kabul etmez. Bu bir bühtan-ı azîmedir. Ancak te'dib-i usât sırasında birtakım fesede (fesadçılar) kargaşalık çıkararak hayat-ı Hümayunlarına îrâs-ı mazarrat edecek olurlar ise, bundan dolayı ordunun hiçbir mesûliyet kabul etmeyeceğini arz ederim.*" demekteydi.

Bu telgrafı nakleden **Ali Cevad Bey** şöyle demektedir:

"*Ve cevaben dahî «Telgrafnâme-i vâlâları manzur-i âli-i cenab-ı Padişâhî buyuruldu. İnzibat-ı memleketin ve Kanun-i Esasî'nin ve Padişahımız, Halife-i muazzamamız, efendimiz hazretlerinin hayat-ı şâhânelerinin muhafazası ordu-yı hümâyunun uhdesine muhavvel ve mevdû' bulunduğunu telâkki eylediğim irade-i seniye-i hazret-i Pâdişâhî'ye imtisalen iş'ar eylerim.» meâlindeki telgrafnameyi keşide eyledim.*" (**Ali Cevad Bey**'in Fezlekesi- sh. 68)

637 **Abdurrahim Efendi**, daha sonra I. Cihan Harbi'nde Osmanlı Ordusu'nda büyük yararlılıklar göstermiş ve rütbesi Binbaşılığa kadar yükselmiştir. Hânedânın yurtdışına sürülmesinden sonra Paris'te yaşamaya başlamış ve burada aç kalmış olduğundan intihar etmiştir. (Tafsîlât için bkz: **Kadir Mısıroğlu**- Osmanoğullarının Dramı, sh: 233 vd.)

Hareket Ordusu'na karşı fiilî bir mukavemete girişmenin kan dökülmesine sebep olacağını düşünerek bundan kat'î bir sûrette içtinâb ediyor, meseleyi, daha ziyade ikna yoluyla[638] halletmek istiyordu.

Hükümet, Hadımköyü'ne ulaşmış olan Hareket Ordusu'na karşı bir heyet göndermeye karar verdi.[639] Buna meb'uslar da dâhildi. Bu heyette bulunan **Yusuf Kemal Bey**, bütün olup bitenlerde ecnebî alâkasına dâir bir ipucunu zikretmektedir:

*"Seçim işi bittikten sonra meclis bu heyete kendi nâmına söz söylemek ve gelenleri şehre sokmak veya geri çevirmek husûsunda karar verebilmek gibi geniş yetkiler verdi. Seçilenler meclis salonundan çıkarak karşıdaki birinci şûbe odasına girdik. Orada beni başkanlığa, arkadaşlardan birini de kâtipliğe seçtiler. Hadımköyü'ne gitmek için Sirkeci İstasyonu'na indik. Küçük bir tren hazırlandı. İstasyonun salonunda İngiltere Sefareti baştercümanlarından **Fitz Morris** yer alıyordu. Kapitülasyonlar gereği olarak mahkemelere gelmekte olan bu tercümanlarla biz avukatlık dolayısıyla tanışırdık. **Fitz** beni görünce yanıma geldi:*

"-Hadımköyü'ne bir meb'us hey'eti gidiyormuş. Sizin hükümet bizim sefire:

«-İngiltere Sefareti'nden de bu heyetle beraber bir adam gitse iyi olur.» demiş. Sefir bana emir verdi, onun için geldim." dedi. Ben:

"-Bizi götürecek trenin şefine şimdi emir verdim. Meb'uslardan başka kimseyi trene almayacak. Siz de

---

638 **Ali Fuad Türkgeldi**- a.g.e., sh: 36.

639 *"Şu ahvâle karşı hey'et-i vükelâca düşünülen yegâne tedbir, topçu refiki **Hurşid Paşa** ile ders vekili **Hâlis Efendi**'den mürekkep bir heyetin hareket ordusunun pişdarlarına karşı gönderilerek ve Meşrûtiyetin mahfuziyeti hakkında teminat verilerek yerlerine iadelerine ve ordunun kuvve-i külliyesinin Selânik'ten hareketinin men'ine sarf-ı mesâiden ibaret idi. Fakat giden hey'et gelen kuvvetle yolda telâki ederek (karşılaşarak) kendilerini iknaa muvaffak olamamış olduğundan geri dönüp keyfiyeti hey'et-i vükelâya anlattılar."* (**Ali Fuad Türkgeldi**- a.g.e., sh. 34 vd.)

gidemezsiniz." dedim.

"-Ama sizin hükümet de böyle istiyormuş." dedi.

"-Olabilir. Biz hükümet adamı değiliz, meclisten bir heyetiz. Meclis de bize böyle bir karar bildirmedi."dedim.

"-Nasıl olur?" diye ısrar etti. Ama İngiliz sefirinin ve tercümanının isteğini yerine getirmedik."[640]

Bir taraftan Hareket Ordusu'nun İstanbul'a yaklaşması, diğer taraftan da Adana'da başlayan **"Ermeni İsyanı"**[641] dolayısıyla gûyâ Hıristiyanları korumak

---

640 **Yusuf Kemal Tengirşenk**- a.g.e., sh: 117.

641 *"Memlekete tamamıyla hâkim olup hiçbir zaman iş başından ayrılmamak için Meşrûtiyet'in ilânından itibaren gerek Balkanlar'da gerek Yunan ve Ermeni ihtilâl komiteleri varsa hepsiyle birleşip büyük bir blok tesis etmeye çalışan* ***«İttihat ve Terakki»****'nin bu uğurda muhtelif unsurlarla giriştiği gizli müzâkereler hakkında* ***Cemal Paşa****'nın hâtırâtında bir çok izahâta tesadüf edilir. İşte bu izahâta göre 1908 Ağustos / 1326 Receb ayında* ***«İttihat ve Terakki»*** *nâmına* ***Tal'at****,* ***Cemal*** *ve* ***Bahâüddin Şâkir Beyler****'in ve* ***«Taşnakzutyun»*** *ismindeki Ermeni ihtilâl komitesi nâmına da* ***Mâlûmyan*** *ve* ***Şahrikyan*** *ismindeki murahhasların giriştikleri müzâkereler:*

«Taşnakzutyun Cemiyeti'nin kendi ihtilâl teşkîlâtını memlekette idâme etmesi ve şu kadar ki, şimdiye kadar hafî olan bu teşkilâtın bundan sonra aşikâr bir cemiyet-i siyâsiye hâlini iktisab etmesi ve âzâsının alenen ifa-yı vazife eylemesi» kararıyla neticelenmiştir. Buna mukabil ***«Taşnakzutyun»****, Meşrutiyet'in muhafazasında* ***«İttihat ve Terakki»****ye yardım edecektir.* ***Cemal Paşa*** *bu siyâsî faciayı kemâl-i safvetle ifşâ ettikten sonra hâtıratının 247. sahifesinde:*

«Bi't-tabiî bu teklifi kabul etmekten başka çaremiz yoktu.» demektedir." (**İ. Hâmi Danişmend**- a.g.e., sh: 393)

Ermeni piskoposu **Muşeg** tarafından başlatılan bu isyan, pek kanlı cereyan etmiş, 1.850 müslüman şehid edilmiştir.

İttihatçıların gaflet ve ihânetlerine bâriz bir misal olan *"bu vak'a, Avrupa matbuâtında da pek tabiî olarak Türkler aleyhine çevrildiği için İttihadçılar telâşa düşmüşler ve ihtilâli tertib eden Ermeni cânilerine dokunmayıp sırf Avrupa'ya hoş görünmek için zavallı Türkleri cezalandırmışlardır.* ***«Vak'a»*** *üzerine Adana Valiliği'ne gönderilen* ***Cemal Paşa*** *bunu da şöyle anlatır:*

«Yalnız Adana şehrinde Dîvân-ı Harb-i Örfî mahkûmlarından otuz Müslüman'ı idam ettirdiğim gibi, ondan iki gün sonra da Erzin kasabasında on yedi Müslüman'ı idam ettirdim. Bunlarla beraber yalnız bir Ermeni idam olunmuştur. İdam olunan Müslümanlar arasında

bahanesiyle Batılı emperyalistlerde bir hareketlenme görüldü. Bir taraftan Rus donanmasının İstanbul Boğazı yakınlarında manevra yapmakta olduğu, diğer taraftan da bazı ecnebî gemilerinin Adana'daki Ermeni İsyanı'nı bahane ederek İskenderun'a (Mersin) geldikleri haber alındı. Bunlar arasında İngiliz, Fransız, Almanya, Avusturya Macaristan ve hatta Amerikan gemilerinin doluştuğu haberleri alındı.[642]

Bu durumda bir ecnebî müdâhalesinden çekinen hükümet yukarıda ifade edildiği gibi bir heyet gönderilerek Hareket Ordusu'nun İstanbul'a girmesinin muhtemel bütün mahzurları anlatılmışsa da bundan bir netice hâsıl olmamıştır.

Başlangıçta Hareket Ordusu Kumandanı **Hüseyin Hüsnü Paşa**'dır. 19 Nisan Pazartesi günü Ayastefanos (Yeşilköy) İstasyonu'nu ele geçiren Hareket Ordusu kumandanı ertesi güb Hadımköy'e gelmiştir. III. Ordu Kumandanı **Mahmud Şevket Paşa** ise, yedi treniyle Selânik'ten hareket ederek 22 Nisan'da Yeşilköy'e gelmiş ve O'ndan kumandayı devralmıştır. Bu değişikliği askerî hiyerarşi icabı kabul edenler olduğu gibi O'nun **Von der Goltz Paşa**'nın yanında yetişmiş bir Alman taraftarı olmakla da izah edenler vardır. Bağdat doğumlu olduğu için bizim kaynaklarda arap asıllı olarak zikredilen **Mahmud Şevket Paşa**, aslında bir çerkes muhâcir âilenin çocuğudur. Bu hususta Arapça kaynaklar müttefiktir.

O günkü hâdiselerin içinde yaşamış bir olan **Hasan Amca "Doğmayan Hürriyet"**[643] isimli eserinde **Mahmud**

Adana'nın eski zengin âilelerine mensup gençler bulunduğu gibi, Bağçe kazası müftîsi dahî vardı. Bu müftî o havâli Türkleri nezdinde pek büyük bir nüfuza mâlik bulunuyordu.»

*O sırada ilk defa olarak Dâhiliye Nâzırı olan **Tal'at Bey/Paşa** da «**Hâtırât**»ında:*

«Bu idam kararının nâzırlar hey'etince tasdikini temin eden yine ben oldum.» demektedir."(**İ. Hami Danişmend**- a.g.e., sh: 374)

642 İkdam Gazetesi- 18 Nisan 1909 tarihli nüsha.

643 **Hasan Amca**- Doğmayan Hürriyet, İstanbul, 1958.

Şevket Paşa'nın gözü kapalı bir Alman taraftarı ve aynen **Sultan Abdülaziz** merhumun kaatili **Hüseyin Avni Paşa** gibi ordu sırtından diktatörlüğe yeltenen bir menhus olduğunu uzun uzun anlatmaktadır.[644] Hareket Ordusu kumandanlığına getirilmesini, Alman siyâsetinin zaferi olarak tavsif etmektedir ki, bu görüş gelişen hâdiseler muvâcehesinde pek haksız sayılmaz.

Zira bu sırada Almanlar askerî bir ittifak hususunda ikna edemedikleri **Sultan II. Abdülhamid**'in devrilmesini, iktidarın başta **Enver Paşa** olmak üzere Alman taraftarı subayların eline geçmesini arzu etmekteydiler.

Hareket Ordusu ile İstanbul üzerine gelen subayların listesine bir göz atıldığında bunların daha sonra -aralarındaki sen-ben kavgasında harcanmış olanlar bulunsa da- **"lâik Türkiye"**yi kuran kimseler olduğu ve binnetice **"Cumhuriyet Halk Partisi"**nin İttihad ve Terakkî'nin devamından ibâret olduğu hayretle müşâhede edilmektedir. Bu listeyi **Albay Hüsamed-din Ertürk** şöyle sıralamaktadır:

*"Erkânıharb Feriki **Mahmud Şevket Paşa,** Erkânıharb Kolağasısı Selânikli **Mustafa Kemal Bey,** Erkânıharb Binbaşısı Pir-lepeli **Fethi Bey** (Okyar) (Paris ateşemiliterliğinden geliyordu), Erkânıharb Kolağasısı İzmirli **İsmet Bey** (İnönü), Erkânıharb Yüzbaşısı **İsmail Hakkı Bey** (Paşa) (Viyana ateşemiliterliğinden geliyordu). Erkânıharb Kaymakamı Üsküdarlı **Cemal Bey** (Paşa), Erkânıharb Binbaşısı **Faik Bey** (Üsküdar Mutasarrıfı), Erkânıharb Binbaşısı Selânikli **Remzi Bey** (Birinci Cihan Harbi'nde Miralay), Erkânıharb Kolağasısı **Vehbi Paşazade Süleyman Askerî Bey** (daha sonra Teşkilât-ı Mahsusa Başkanı), Piyade Kolağasısı Ohrili*

---

644 **Hasan Amca**- a.g.e., sh: 75 vd.'daki uzun izahattan sonra, sadece şu iki cümleciği dikkatinize arz edelim:

*"Bu adam olsa olsa **Sultan Hamid**'in Hareket Ordusu üzerine sevkedeceği bir ordunun kumandanı olabilir. Padişah'a karşı hareket eden bir ordunun değil!.."* (a.g.e., sh: 79)

Eyüb Sabri *Bey (İttihat ve Terakkinin bir numaralı kumcusu), Piyade Kolağasısı Resneli* ***Niyazi Bey*** *(Hürriyet kahramanı), Erkânıharb Yüzbaşısı Giritli* ***Ruşeni Bey*** *(Teşkilât-ı Mahsusa'da çalışmış, Millî Mücadelede Ankara'da mebus olmuş), Erkânıharb Yüzbaşısı* ***Seyfi Bey, (Kâzım Karabekir Paşa*** *ile Şark cephesinde çalışmış, Ankara'da mebus olmuş), Süvari zabiti* ***Nidâi Bey*** *(İstanbul'da gizli teşkilâtta çalışmış, süvari generalliğine kadar yükselmiştir), süvari Mülâzimievveli* ***Yakup Cemil Bey*** *(Babıali baskınında* ***Nâzım*** *Paşa'yı vurmuş, Almanya'ya taraftar olması yüzünden* ***Enver Paşa*** *ile arası açılarak isyan etmiş, bilmuhakeme kurşuna dizilmiştir), Piyade zabiti Filibeli* ***Hilmi*** *Bey, (Meşrutiyet'ten sonra İttihat ve Terakki müfettişi olmuş, Teşkilât-ı Mahsusa'da çalışmış, Millî Mücadele'ye iştirak etmiş. Ankara'da mebus olmuş,* ***Mustafa Kemal*** *aleyhindeki süikaste iştirak ettiğinden idam edilmiştir), Süvari Yüzbaşısı İzmitli Mümtaz Bey* ***(Enver*** *Paşa'nın meşhur yaveri), Süvari Mülâzimievveli Selânikli* ***Saffet Bey,*** *Mülâzimievvel* ***Ömer Naci Bey*** *(İttihat ve Terakki Fırkası'nın konferansçısı, Babıâli baskınına iştirak eylemiş, Teşkilât-ı Mahsusa'ya girmiş, Birinci Cihan Harbi'nde İran hududundaki Bahtiyari Aşiretleri'™ savaşa sokmağa çalışırken tifüsten vefat etmiştir), Baytar Yüzbaşısı* ***Rasim Bey*** *(Millî Mücadeleye iştirak etmiş, miralay olmuş, İzmir Sûikasti'ne iştirak ettiğinden idam olunmuştur), Piyade Mülzimievveli* ***Sarı Efe Edib Bey*** *(İttihatçı, Mondros'tan sonra Jandarma Yüzbaşılığına yükselmiş, İstiklâl Savaşı'nda yararlık göstermiş, izmir süikasti üzerine idam edilmiştir.) Kastamonulu* ***Şükrü Bey*** *(İttihat ve Terakki merkezinin meşhur sûikastine katıldığından idam edilmiştir.), Piyade Mülâzimievveli Yenibahçeli* ***Nail Bey*** *(İttihat ve Terakki teşkilâtına dahil olmuştur.),* ***Abdülkadir Bey*** *(Ankara Valisi, pontusçularla çarpışmış, İstiklâl Savaşına katılmış, İzmir süikastine girmemiş olmakla beraber doktor* ***Nâzim ve Cavid*** *Bey'lerle beraber asılmıştır), Topçu Mülâzimievveli Kızanlıklı* ***Cevat Bey*** *(İttihat ve Ter-*

Hareket Ordusu Kumandanı
MAHMUD ŞEVKET PAŞA
-Kurmay Heyeti ile-

akki güzidelerindendir. Babıali baskınında bulunmuş, hükümeti devirmiş., İstanbul Merkez Kumandanlığı yapmış, Miralaylığa yükselmiş, Millî Mücadelede Anadolu'ya geçerek Millî Müdafaa Vekâleti Mahâkım Şubesi Müdürü olmuş, hastalanarak, vefat etmiştir), Piyade Mülâzimievveli Erzurumlu ***Necati Bey,*** *ve Piyade Mülâzimievveli Edremitli sağır* ***Necati Bey*** *(her ikisi İttihat ve Terakki teşkilâtında bulunmuş güzidelerdendir. Birinci Cihan Harbinde Teşkilâtı Mahsusa'da çalışmışlar, Mondros'ta Anadolu'ya geçmişlerdir. Edremitli* ***Necati Bey, Mustafa Kemal*** *tarafından sonradan Millet Meclisi'ne mebus seçilmiştir), Piyade Yüzbaşısı Afyonkarahisarlı* ***Ali Bey*** *(Millî Mücadelede mebus, istiklâl Mahkemesi reisi, sonra Nâfia Vekili olmuştur), Mülâzimievvel Japon* ***Rıza Bey*** *(İttihat ve Terakkinin güzidelerindendir. Millî Mücadelede Millî Müdafaa Vekâletinde Levazım Şubesinde,*

Hesabat Komisyonu'nda istihdam edilmiş, hastalanarak vefat etmiştir), Mümtaz Erkânıharb Yüzbaşısı Köprülü ***Kâzım Bey*** *(Meclis Reisi* ***Kâzım Paşa),*** *Doktor* ***Âbidin Bey*** *(İttihat ve Terakkide gizli hizmetler ifa etmiş, Millî Mücadelede Büyük Millet Meclisi'ne âza olmuştur. İzmir sûikastinde idam edilmiştir), Mülâzimievvel* ***İsmail Canbolat Bey*** *(İttihat ve Terakki kurucularından ve güzidelerindendir. İzmir sûikastine karıştığı için idam- olunmuştur). Erkânıharp Kolağalarından* ***Ali İhsan Bey*** *(General* ***Ali İhsan Sabis).****"[645]*

Baştanberi iktidarı ele geçirerek İmparatorluğu târumâr etmek emelinde bulunan bu gâfiller gürûhu, asıl hedefleri **Sultan II. Abdülhamid** olduğu hâlde kasden aksi beyânlarla milleti ve hatta kumandaları altındaki askerleri aldatarak:

"Kanun-i Esasî'ye sâdık kaldıkça zat-ı şâhânelerine kendilerinin de ibrâz-ı sadakatten bir an hâli olmayacaklarını ve çünkü zât-ı hümayunları kiyaseten ve tecrübeten âzâ-yı hanedanın serfirâzı (en üstünü) bulundukları, cemiyetçe muhakkak olduğundan taht-ı hümayunlarında bekası cemiyetin cümle-i mukarrerâtından olduğunu ve ordunun karar-ı kat'îsi de bu merkezde idiğini azây-ı mümâileyhim bizzat bu hakîre beyân ve ifade eylemiş oldukları gibi, Meclis-i Meb'usân Reisi ***Ahmet Rıza Bey*** *de Zât-ı Şâhâneleri istifa etmiş olsalar bile kendilerini millet zor ile taht-ı hümayunlarına ikad edeceğini beyan ve ifade eylemiş olduğunu zat-ı şahane bizzat bu abd-i âcize hikâye ve ferman buyurmuşlar ve hattâ «Kanun-ı Esâsî'ye sâdık kaldıkça» kelimesini işittikçe Zât-ı Şâhânelerinin sadâkatinden şübhe edilmekte olması, azamet ve namus-ı mülûkânelerine dokunmakta olduğunu da makam-ı şikâyette dermeyan etmişler idi. Esbab-ı marazadan dolayı Zât-ı Şâhâneleri, İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne müteveccih gibi görünürler idi.* ***Mahmut Paşa****'nın bu telgrafnâmesi de bidâyet-i inkılâbdan beri beyan olunan teminat-ı husûsiyenin ordu*

645 **Albay Hüsameddin Ertürk**- a.g.e., sh: 38 vd.

namına şekl-i alenî ve resmîsi olarak telâkki edildiğinden bittabi tatmin ve tenşiti mucib oldu.

Yedi sekiz günden beri fakirhaneme gitmemiş olduğumdan, bu telgrafnameden pek ziyade müsterih olarak bilistida şayan buyurulan müsaade-i seniye üzerine saat on birde avdet etmek üzere haneme gelmiş idim. Saat on raddelerinde hemen avdet etmekliğim telgrafla ferman buyurulması üzerine saraya avdet eyledim. ***Sadrazam Tevfik Paşa*** *ile Harbiye Nazırı* ***Edhem*** *ve İkinci Fırka Kumandanı* ***Ferik Memduh Paşalar*** *mabeyine gelmişler ve Hareket Ordusunun pişdarları Kâğıthane ve Maslak taraflarında görünmüş olduklarından buraca bir günâ ahval-i gayr-ı marziye husulünü mani tedabir ittihaz olunmak üzere Hassa Kumandanı* ***Nâzım Paşa****'nın serian Dersaadet'e avdeti lüzumu* ***Edhem Paşa*** *tarafından Ayastefenos'a yazılmış ise de ne müşarünileyh* ***Nâzım Paşa*** *ve ne de bir cevap geldi.*[646] *Pişdarların bu sûretle takarrubü mevcudu dört bine bâliğ olan ve saray-ı hümayun kurb ve civarında ârâm-saz bulunan İkinci Fırka-i hümayun efradının bittabiî havf ve telâşlarını mucib olduğundan kemal-i ehemmiyetle cephane taleb eylemekte olduklarını zabitan haber vermesi üzerine, zinhar askere cephane verilmemesi katiyen emrolundu ise de, gece saat altı yedi reddelerinde fırka-i hümayuna mensub bir çok asker Yıldız kasr-ı hümayununda Sadrazam ve Harbiye Nazarı ile bulunduğumuz odaya girerek son derece telâş ve helecan ile:*

"-Askeri vuracaklar, bizim ne günahımız vardır? Cephâne isteriz. Karı gibi ölmek istemeyiz. Onlar asker ise biz de askeriz." diyorlar ve bağırıyorlardı:

"-Gelen askere siz kurşun atmazsanız, onlar da size atmazlar. Onlar sizin ile barışmak için gelmişlerdir. Padişahımızın emri böyledir." gibi sözler ile nasihat ed-

---

646 Bu **Nâzım Paşa**, 1913'te yine İttihatçı güruh tarafından basılan Bâbıâli'de şehid edilecek olan bir diğer **Nâzım Paşa**'dır. O sırada Harbiye Nâzırı idi. Hareket Ordusu kumandanları ile görüşmeye gitmiş, fakat orada esir gibi bir muâmeleye mâruz kalmıştı.

ilmekte olduğu bir sırada, diğer bir cemm-i gafîr daha gelerek:

"-Bizi öldürmeğe geliyorlar. Bunlardan hâlâ merhamet mi bekliyorsunuz? Bunlar bizi tavuk gibi boğduracaklar. Anlar vermezler ise biz kendimiz alırız." dediler.

Hepsi birden odadan çıktılar, gittiler. Bir az sonra askerin cephaneliği kırarak sandıkları taburlara tevzi etmekte olduğu haberi, hepimizi şaşırtmış olduğu sıralarda râkımülhuruf dahî «Ne yapılırsa yapılıp kan dökülmesine meydan verilmemesi» için irâdât-ı seniye telâkkî ve tebliğ ediyor idim. Vâkıa üç dört bin kişilik bir kuvve-i müselleha-i askeriyenin hayatını me'yusâne müdafaaya kıyamı hâlindeki dehşet ve vahamet hepimize de dehşet verdi.

Askerlerin cephaneliği kırarak cephaneyi tevzî eylediklerini ve müdafaaya kat'iyen karar vermiş olduklarını ve hatta bazı tüfekçilerin güya müdafaa için silahlanmakta idiklerini arz eylemekliğim üzerine, daire-i hümayunun binek taşına çıkarak:

"-Asker zinhar kurşun atmasın. Eğer kurşun atacaklarsa ilk önce beni vursunlar, sonra kurşun atmağa başlasınlar." buyurdular."[647]

İşte bu vatan kurtaran aslanlar, milleti, şu sözleri söyleyen bir Padişah'tan kurtarmak (!) için istanbul'a gelip o zaman Ayastefanos denilem Yeşilköyü karargâh ittihaz etmişlerdi.

Bir görgü şâhidi olan **Ali Cevad Bey**, Padişah'a defaatle sadâkât taahhüdünde bulunmuş olan bu güruhun, bu sözleri unutarak Yıldız Sarayı'nı muhasara edişini şöyle anlatmaktadır:

"Ortalık aydınlanmağa, yani cumartesi sabahı (24 Nisan) olmağa başladığı sırada, Yıldız Sarayı'na karşı Hareket Ordusu tarafından ***Derviş Paşa*** *arsasiyle diğer mahallere toplar vaz'edilmiş ve İkinci Fırka'ya mensub askerlerin de pusulara ve hendeklere yatmış olduklarını*

647 **Ali Cevad Bey**'in Fezlekesi- sh. 69 vd.

gördük ve haber aldık. Top ve tüfek sesleri de Taşkışla'da müsademe başlamış olduğunu ihbar eyliyor ve Yıldız civarındaki asker mukavemet eder de müsâdeme burada dahî başlar ise, işin nerelere varacağı meselesi hepimizi düşündürüyordu. Zât-ı Şâhâne ile Sadrazam ve Harbiye Nazırı Paşalar askerin bilâmukavemet terk-i silâh etmelerine son derece sây ve gayret ettiler. Fırkaya mensub çavuşları, saraya celb ile şevketmeab efendimizin askerlere selâm buyurduğunu ve:

"İlk önce beni vursunlar, sonra diğer asker kardeşlerine kurşun atsınlar." dediğini söyledik.

Ve bu irâdât-ı seniye fırka-i mezkûre kumandanı Memduh ve muavini ***Mirliva Veli Paşalar*** *mârifet ve vesâtetiyle askerlere tebliğ ve tefhim olunur idi. Bâlâda ismi sebk eden* ***Mehmet Ali Bey****'i de defaatla askerlerin nezdine izam eyledik.* ***Hacı Hüseyin*** *Bağı Kasrı'nı merkez ittihaz etmiş olan Hareket Ordusundan Yıldız cihetine memur kuvvetin kumandanı* ***Mirliva Şevket Turgut Paşa****'nın nezdine gidip geldikçe ve askerlerin aralarına girip çıktıkça mumaileyh* ***Mehmet Ali Bey*** *tedârik ettiği bir beyaz bez parçasını değnek ucuna takarak bayrak yapmış idi. İşte bu irâdât-ı seniye ve tedabir-i müttehaze üzerine hayatlarının masûn kalacağı zan ve ümidinde bulunan askerler evvel emirde münferiden ve ba'dehu takım takım fakat kemal-i teennî ve müşkilât ile zikrolunan Ihlamur Köşkü'ndeki merkeze giderek teslim-i silâh etmeğe başladılar. Bu hâl akşama kadar devam etti. Nihayet Balmumcu Çiftliği cihetinde bulunan iki taburun silâhlariyle bir semt-i meçhule müteveccihen oradan tebaüd etmiş (uzaklaşmış) oldukları haberi geldi."*[648]

İ. Hâmi Bey, **Sultan II. Abdülhamid**'in elinde kuvvet ve imkân olduğu hâlde bir alay Çingene, Yahudi, Bulgar ve Arnavud gönüllüleriyle bu kozmopolit güçlere karşı koymamasını bir hata olarak görmekte ve şöyle demektedir:

"...Hareket ordusu İstanbul'a girdikten sonra ku-

---

648 **Ali Cevad Bey**'in Fezlekesi- sh: 71 vd.

rulan ve suçlulardan fazla suçsuzları darağacına çeken meşhur Dîvân-ı Harb-i Örfî âzasından birinin bana anlattığını burada tarihe tevdi' etmeyi millî bir vazife bilirim: İstanbul'un pâdişâha sâdık olan birinci ordusunun sâdık olmayan kumandanı ***Mahmud Muhtar Paşa «31 Mart Vak'ası»*** *üzerine Selanik'e kaçınca, Yıldız'a gidip huzura kabul edilen bir iki müşir ve ferik,* ***Sultan Hamid****'in ayaklarına kapanarak Hareket Ordusu'na mukavemet edilmesini istirham ettikleri hâlde pâdişah kabul etmemiş, asabî bir sesle :*

"-Paşalar; ben Halife-i İslâm'ım, Müslüman'ı Müslüman'a kırdıramam!" deyip bitişik odaya çekilmiştir.

O sırada ***Sultan Hamid****'in ağzından çıkacak tek bir kelime, Hareket Ordusu denilen derme-çatma gürûhu bir anda mahvetmeye ve Türkiye'nin en mükemmel kuvveti olan birinci ordunun başına iyi bir kumandan koyup* ***«Vur!»*** *emrini vermesi, devletin bütün mukadderatını değiştirmeye kâfidir.* ***İkinci Abdülhamid****'in en büyük hatâsı, işte bunu yapmamış ve Meşrutiyeti muhafaza etmek şartiyle* ***«İttihad ve Terakkî»*** *denilen kanlı Balkan Komitesi'ni imha etmemiş olmasında gösterilebilir.*

Sultan Abdülhamid *o kadarla da kalmamış, bir taraftan Topçu Feriki* ***Hurşid Paşa*** *ile Ders Vekili* ***Hâlis Efendi****'yi Hareket Ordusu'na gönderip meşrûtiyetin mahfuz olduğunu te'min ederken, bir taraftan da birinci ordunun yeni kumandanı* ***Nâzım Paşa****'yı Rumeli kuvvetlerine mukavemet etmemeleri için İstanbul askerini yemin ettirmeye me'mur etmiştir. Ayastefanos açıklarına gelmiş olan donanmanın da müzâheretine istinâd eden Hareket Ordusu'nun bu gece ezânî saat 4 : 35 = zevalî 11 : 33'de İstanbul'a kolayca hulûle başlaması işte o sayededir. Gece bâzı mevkîler işgal edildikten sonra, sabaha karşı muhtelif kollardan şehrin işgaline başlanmış, Padişah kan dökülmemesini emrettiği halde Bâbıâlî'de, Taksim Kışlası'nda, Taşkışla'da, Harbiye'de ve Selimiyye'de görülen mukavemetler yüzünden bâzı müsade-*

meler olmuş ve top bile kullanılmış, Selimiyye'den mâada bütün bu noktalar o gün akşama kadar teslim olmuş ve nihayet Selimiyye ile Yıldız'daki ikinci fırka da ertesi gün teslim olunca Hareket Ordusu artık İstanbul'a tamamiyle hâkim kesilmiştir."[649]

Diğer bir görgü şâhidi olan **Mustafa Turan** da Hareket Ordusu tarafından kendisinin de içinde bulunduğu Taşkışla'nın topa tutulup harâbe hâline getirildiğini, bu esnada Avcı Taburları mensuplarından pek çok insanın öldüğünü naklettikten sonra şöyle demektedir:

"Teslim olan askerler silâhlarından tecrid edildikten sonra koğuşlara kapatıldılar. Birer birer çağrılıp süngülenip öldürüldüler. Kışla avlusunda cesetler yığılmış bir mezbaha hâlinde idi. Sağ kalabilenlerini bölük yapıp istihkâm erleri ile kazma kürekleri ellerinde olduğu hâlde hâlen Taşkışla'nın karşısında Dağcılık Kulübü'nün tenis kordu olan binanın üst tarafındaki Sürp Agop Mezarlığı'nda[650] *açtırdıkları çukurlara kendi yavrusunu yiyen canavarlar gibi ölen arkadaşlarımızı süngü tehdidi altında bizlere gömdürdüler. Orada, 31 Mart'ın kütle hâlinde gömülen suçsuz kurbanları yatmaktadır."*[651]

Artık İttihatçılar'ın **"Darağaçları"** gölgesinde bir mutlak hâkimiyet devirleri başlamış oluyordu. Derhal bir **"Divan-ı Harb"** kuruldu ve kanlı icraatine başladı. Bu ilk icraatı **Ali Fuad Türkgeldi** şöyle anlatmaktadır:

"Pazartesi günü dairelerin açılacağını gazetelerde görerek Haydarpaşa vapuru ile Köprü'ye geldim. Vapurdan çıkarken Bahriye nâzır-ı sabıkı ***Ateş Mehmed Paşazâde Ârif Hikmet Paşa****'ya tesadüf ettim. Konuşarak birlikte Köprü başına gelince müthiş bir manzara karşısında kaldım. Dîvân-ı Harp ilk kurbanlarını kesmiş ve 31 Mart hadisesi fâillerinden altı kişiyi Köprü'de darağaçları kurdurarak asmıştı. Bu hâl karşısında müt-*

---

649 **İ. Hâmi Danişmend**- a.g.e., sh: 376.
650 Bu mezarlık, şimdi Hilton Oteli'nin bulunduğu yerdeydi.
651 **Mustafa Turan**- a.g.e., sh: 58 vd.

*eessir oldum ise de **Ârif Hikmet Paşa:***

"-Bu kadarla olmaz, hiç olmazsa yüz kişi olmalı" dedi.

*İstanbul'un asil bir çocuğunun ağzından işittiğim bu söz bütün teessürümü arttırdı. Ertesi gün de Meclis-i Meb'usân'da verilen hal' kararını **Abdülhamid**'e tebliğ için âyan ve mebusandan kimlerin gideceği müzakere olunurken **Ârif Hikmet Paşa**'nın:*

*"-Ben giderim" diye ortaya atılarak ve mahud **Karasu**'nun peşine takılarak gitmesi de nimetşinaslığına delâlet edecek hususâttan değildi. Çünkü bu kadar sene yaverliğinde bulunarak nân u nimeti ile perverde olmuş ve sâye-i lûtfunda az zamanda feriklik rütbesine kadar irtika etmiş bir adamdan başka hey'et-i âyan arasında bu kararı tebliğ edecek kimse yok mu idi?*

«Sana lâzım mı olmak, âleme cellât lâzımsa?!.»"[652]

Şimdi de sıra, Saray'ı muhâsara altında tutulan **Sultan II. Abdülhamid**'in tahttan indirilmesi gelmiş bulunuyordu.

Halbuki O, bu sırada yorgun ve bitkindi. Kılını bile kıpırdatmaya niyeti yoktu. Kaderine râzı olarak –evvelce zikredilmiş olduğu üzere- "suyun akışına gitmek" hususunda kararlıydı. Zira sadece erler ve halk tarafından seviliyordu. Geri kalan asıl müessir, insanlar –maalesef hocalar da dâhil olmak üzere- kâmilen aleyhindeydi. Bu sebepten veya –evvelce nakledilmiş olan- Mehdî meselesinden[653] ve 31 Mart İsyanı'ndan dolayı tebrie edilmek (temize çıkmak) şartıyla istifa etmeyi bile düşünüyordu. Bu hususta **İbnü'l-Emin** şöyle demektedir:

*"**Tevfik Paşa**'nın bana naklettiği pek mühim bir maddeyi burada zikretmek, tarihe mühim bir hizmettir.*

*Padişah, ordunun vürudiyle mevkiinin tezellül ettiğini görünce, makam-ı sadârette bulunan **Tevfik Paşa**'ya:*

"-Mâdem ki; beni istemiyorlar, saltanatı biraderime

---

652 **Ali Fuad Türkgeldi**- a.g.e., sh: 36 vd.

653 Bkz: Bu eserin 29. sahifesindeki 19 dipnot.

ferağ ederim, devleti O idâre etsin. Fakat bir komisyon mu, meclis mi ne derseniz deyiniz teşkil olunup benim bu vak'ada (31 Mart) medhalim olup olmadığını meydana koymalıdır." demiştir.

*Sadrazam, Padişah'ın bu sözünü âyan reisi **Said Paşa**'ya söyledikte:*

"-Bir meclis teşkil olunup muhâkeme edilir de medhali tebeyyün ederse, Kanun-i Esâsî ahkâmınca, Padişah mukaddes ce gayr-i mes'uldür, nasıl mücâzât olunur? Tebrie ederse, sonra bizim hâl ü mevkiimiz ne olur?" tarzında mütâlaalar serdettikten sonra:

*"-Siz sadrazamsınız, re'yiniz nedir?" demesiyle **Tevfik Paşa**:*

"-Ben, Padişah'ın sözünü size tebliğ ediyorum. Ne yapacaksa Meclis-i Ayân ve Meb'usân yapacaktır." cevabını vermiştir."[654]

b- Sultan II. Abdülhamid'in Tahttan İndirilişi

Hareket Ordusu mensupları, 23-24 Nisan 1909 Cuma'yı Cumartesi'ye bağlayan gece muhtelif kollar hâlinde İstanbul'a girmemeye başlamışlar ve Cumartesi günü şafakla birlikte Yıldız Sarayı'nı kuşatmışlardır. O gece Sadrazam **Tevfik Paşa**, Harbiye Nâzırı **Edhem Paşa** ve Yıldız'ı korumakla mükellef II. Fırka Kumandanı **Memduh Paşa** mâbeyndeydiler. Bu fırkaya mensup askerler, bu kuşatmaya karşı yukarıda **Ali Cevad Bey**'den nakletmiş olduğumuza nazaran; silâh istemiş ve:

"-Karılar gibi ölmek istemiyoruz. Onlar askerse, biz de askeriz!.." diyerek direnmiş olmalarına rağmen:

"-Padişahımızın emri böyledir!.." denilerek kendilerine silâh verilmemiş, silâhhânenin kapısını kırıp silâh tedârikine kalkışanlara bizzat Padişah, binek taşına gelerek:

"-Asker zinhâr kurşun atmasın!... Eğer kurşun atacaklarsa, ilk önce beni vursunlar!.." diyerek ortalığı

---

654 **İbnü'l-Emin**- a.g.e., sh: 1709 vd.

teskin etmiştir.

24 Nisan Cumartesi akşamı Yıldız ve Selimiye Kışlası hâriç olmak üzere, bütün İstanbul, Hareket Ordusu'nca zaptedilmiş bulunuyordu.

Yapılan mükerrer ikazlar üzerine muhâfız askerlerinin bir kısmı silâhlarını teslim etmişler, diğer bir kısmı ise, Anadolu yakasına geçerek sağa-sola dağılmışlardır.[655] Sarayda sadece bekçilik yapmakta olan otuz kişi kalmıştı.

Böyle olduğu hâlde Sarayı muhasara eden kuvvetlerin kumandanı **Şevket Turgut Paşa**, buna inanmamış ve güçlükle ikna edilebilmiştir. Çünkü emrindeki resmî askerlerin Padişah'a bağlılığını bildiğinden, onlara güvenememiş, daha çok **"gönüllü"** adı verilen başıbozuk gayr-i müslimlerle sarayı kuşatmıştı. Bunlarsa, sarayı yağmalamak için can atıyorlardı. Bu durumdan **Mahmud Şevket Paşa**'nın bile endişe ediyordu. Nasıl etmesin ki, Türk askerine güvenemediği için oraya daha ziyâde gayr-i müslim çeteleri göndermişti. Bunların başında da oluk gibi Türk kanı akıtmış olan Bulgar çetebaşı **Sandanski** vardı.

Ertesi Pazar günü ise, sessiz ve kimsesiz kalan Saray'ın hâli pür melâlini anlatan **Ali Cevad Bey**, *"düvel-i muazzama sefârethânelerinden birinin kapı oğlanı diyerek bir sefirin mahrem kalmak şartıyla"* gelip Zât-ı Şâhâne'nin bir emri olup olmadığını sordurduğunu, buna karşı Padişah'ın o sefire selâm göndererek teşekkür ettiğini[656] bildirmektedir. Sonraları halk arasında şâyî olduğuna nazaran bu sefir, Rusya sefiridir.

---

655 *"Hareket ordusu 1325 senesi nişanını onuncu Cuma günü akşamüzeri İstanbul'a dâhil olmuştu. Biz de bir gün evvel acıbadem'deki köşkümüze nakletmiştik. Cumartesi sabahı şiddetli top tarrakaları ile uykudan uyandım. Beşiktaş sırtlarında iki asker arasında müsâdemet vukû bulmakta olduğu anlaşıldı. İki üç saat sonra top sesleri kesilerek yorgun asker Üsküdar cihetine geçerek tüfekleri omuzda olduğu hâlde birer-ikişer tarlalar arasından memleketlerine doğru firar etmekte oldukları görüldü."* (**Ali Fuad Türkgeldi**- a.g. e., sh: 36)

656 **Ali Cevad Bey**'in Fezlekesi- sh: 74.

Bu sırada böyle başka tekliflerin de olduğu anlaşılmaktadır.

*"**Hasan Amca**, Sultan'ın yâverlerinden **Hasan Bey**'den naklen, şöyle yazmaktadır:*

*İngiltere Kralı'nın sefaret müsteşarı **Fitzmaurice** vasıtasıyla Akdeniz donanmasının emir ve iradelerine verildiğini, irâde buyurdukları takdirde İstanbul'a müteveccihen derhal harekete âmâde bulunduğunu tebliğ ettiği zaman **Sultan Hamid** bu teklifi nezâketle reddetmiş ve:*

"-Kral hazretlerine teşekkürlerimi iblağa tavassutunuzu ricâ ederim; hiç fevkalâde bir şey yok;o gelenler de benim evlâdlarımdır." demiş.

Rus sefirinin aynı şekilde vuku bulan teklifini de aynı sûretle reddetmiştir."

Bu satırları nakleden **Ziya Nur**, devamla:

*"**Ali Haydar Midhat** da Rus Çarı'nın ve Alman İmparatoru'nun yardım teklifi yaptıklarını söylemekte ve **Sultan Hamid**'in imdat tekliflerini reddetmesi, inanılmayacak şeylerden olmakla beraber, bunu bana hikâye eden bizzat alman sefiri **Baron Marschall** olduğu için, cereyan eden bu vak'aya hayret etmemek elimden gelmedi." demektedir.*

Bu garip snob'un Osmanlı hükümdarlığının ne demek olduğunu, bunu çok köklü bir an'anesi bulunduğunu hiç idrak etmediği anlaşılmaktadır. Anlıyamadığı bir nokta da, herhâlde Sultan'ın politikasına düşman olan hükümdarın yardım etme talebidir.

*Halbuki hal' fetvası vermekten husûsî sürette çekinen ulemâdan bazıları bunu çok daha iyi anlamaktadırlar. Nitekim **Abdurrahman Şeref**'in yazdığına göre, bunlarca **"el-müluk-ı fietün vahid, yani Hükümdarlar hep aynı topluluktandır."** kavlince, bir millet tarafından bir hükümdarı hal' ve ıskatının mülük-ı sâirenin mevkilerine dokunacağı ve kaide-i esasiye-i tasallutunu ihlâl ile Avrupa hükümdarlarını gocunduracağı mütalaası" ileri sürülmüştür.*

Tabiî burada şu sebeple beraber, siyâsî maksatları da nazardan uzak tutmamak lâzımdır. Nitekim Hareket Ordusu'nun İstanbul'a yaklaşması ânında, bir İngiliz filosu Beşike önünde bulunmakta ve Karadeniz Rus donanması da Boğaz'a yakın bir mevkide manevralar yapmaktadır. Ayrıca Adana hâdiseleri dolayısıyla Fransız, Avusturya, İtalyan, Alman ve Amerikan gemileri Anadolu'nun güney sahillerinde mekik dokumaktadır."[657] demektedir.

Başkâtib **Ali Cevad Bey**, Saray'ın topa tutulup tahrip edileceğini mevsûken haber alınmış olduğunu beyândan sonra, Saray'ın Pazartesi günkü ahvâlini şöyle anlatmaktadır:

"Pazartesi gecesinin (26 Nisan) karanlığı Yıldız Sarayı'nı istilâya başladı ve çünkü elektrik memurluğu ve kandilciler bulunmadığından bazı uşaklar vasıtasıyla birkaç gaz feneri yaktırabilindi. Ve elektrik ile tenvîr olunan dâire-i hümâyun dahî tedârik edilebilen birkaç mum ile iş'al olunabildi (aydınlatılabildi)."[658]

Bundan sonra Arnavut takkeli askerlerin Saray'a girişlerini, her tarafı işgal etmelerini anlatan **Ali Cevad Bey**:

"Nefer elbisesi giymiş olan ve sonradan zâbit olduğunu anladığım bir zâtın refakatiyle saltanat kapısının önüne gelerek kapıyı açtırdı. Kabinenin istifasını mutazammın olan tezkere-i sadâreti arz ettim.

Askerin Saray-ı Hümayun'a ne için girmiş olduğunu suâl buyurmaları üzerine, hakikat-i hâli bilmediğimi ve ancak belki asker-i âsîyeden Saray'a ihtıfâ etmişler (saklanmışlar) var ise, anları teharri ve derdest etmek için girmiş olmaları lâzım geleceğini söyleyebildim."[659] demekte ve şöyle devam etmektedir:

"Artık Yıldız Sarayı'nın Harem-i Hümayun Dâiresi'nden başka her tarafını asker işgal etmiş ve

---

657 **Ziya Nur**- a.g.e., sh: 225.
658 **Ali Cevad Bey**'in Fezlekesi- sh: 75.
659 **Ali Cevad Bey**'in Fezlekesi- sh: 77.

içeride bulunanlar süngülü askerlerin muhafazası tahtında takım takım Mekteb-i Harbiye ve Daire-i Askeriyeye sevkolunmuşlar ve bu esnada Harem-i Hümayun'a muttasıl dâire-i hümâyunda bulunmuş olan ikinci musahib ***Cevher*** *ve* ***Şöhrettin Ağa*** *ile diğer birkaç musahib ve seccadeci başı* ***İzzet Ağa*** *ve* ***kahvecibaşı Ali Efendi*** *ile ikinci kilerci* ***Hakkı Efendi*** *ve* ***Şehzâde Selim Efendi*** *hazretlerinin vâlidelerinin birâderi kurenâdan* ***Mehmed Paşa*** *ve diğer birkaç hademe makulesinden başka sarayda kimse kalmamış idi. Akşam takarrüb eylemeğe ve Harem-i Hümâyun halkı açlıktan tazallum ve şikâyet etmeğe başladı. Akşam ve öğle taamı verilmemiş olduğu gibi, pazartesi akşamı yemek tedârik ve ītâsı da erzaksızlık ve aşçısızlık hasebiyle müstehil (imkânsız) olduğunu* ***Şevket Turgut Paşa****'yı ihbar etmekliğim üzerine:*

"-Çaresini buluruz!.." demişler ve birkaç saat sonra da bir-iki araba yalnız tayin ekmeği göndermişlerdir. Katık tedârik ve ītâsı lüzūmunu beyân rica eylediğim esnada ekmek arabalariyle gelmiş olan askerlerden birisi:

"-Bu akşam da katıksız yiyin!.." diyordu.

Fakat askerin bu sūretle Saray'a girmelerine hiç mahal olmadığını ve ***Mahmud Şevket Paşa****'nın telgrafnâmesiyle bu hakīkatin kabil-i telif olamayacağını ve kabīnenin de bu sırada istıfası işleri bütün bütün karıştıracağını ferman ve tezkereye de* ***"mûcibince"*** *irâde-i seniyesini işâret buyurdular. Dışarıya çıkmak için kapıyı açar açmaz asker içeriye girmek istedi. Hemen kapıyı kapattım:*

"-Evlâdlarım!.. İçeride vâlideleriniz, hemşīreleriniz vardır. Burası Harem-i Hümâyun dâiresidir. İçeriye girilmez, çekilin!.." diye bağırmağa başladım.

Asker tavakkuf etti. Nefer elbiseli bir zâbit yanıma sokularak yavaşça:

*"-****Cevat Bey****, asker pek galeyandadır, çok bağırma!.." dedi."*[660]

660 **Ali Cevad Bey**'in Fezlekesi- sh: 78 vd.

Yıldız Sarayı bu durumda iken Hareket Ordusu cânibinde de fevkalâde bir hazırlık vardı:

Hareket Ordusu, Ayastefanos'a vâsıl olunca 22 Nisan Perşembe günü milletvekillerinin bir çoğu ile ayân (senato)dan bazıları oraya gelerek **"Yat Kulübü"**nün sonradan yanmış olan sâhildeki binasında **"Meclis-i Umûmî Millî"** adıyla gizli bir toplantı yapmış ve burada **"31 Mart Hadisesi"**nin mes'uliyetini Padişah'ın üzerine yıkıp kendisini tahttan indirme kararı almıştı. **"Gelenin keyfi için geçmişe sövmeye"** âmâde bir karakter sahibi olan Sadrazam **Said Paşa**'nın riyâseti[661] altında içtimâ edenler, sanki bu toplantıyı **"Hareket Ordusu"**nun gelişini tasvib için gerçekleştirilmiş gibi gösterilerek bu mâhiyette bir beyannâme neşredilmişti. Halbuki asıl maksad **Sultan II. Abdülhamid**'in hall'ini kararlaştırmaktı. Bu kozmopolit meclisten başka ne beklenirdi?!..

Daha sonra **Tal'at Paşa**'nın Meclis Kürsüsü'nde **"anâsır-ı Osmâniye"**den bahsederken Serfice Meb'ûsu Ermeni **Boşo Efendi**'nin:

"-Biz Osmanlı Bankası kadar Osmanlıyız!.." diye bağırdığı görülecekti.

Bu hal' kararını mecbûren gizli tuttular. Çünkü **"Harekât Ordusu"** İstanbul'a henüz gelmiş bulunmuyordu. Şehre girdiği takdirde de ne olacağı belli değildi!.. **Sultan II. Abdülhamid**'in bunlara mukabele etmesinden korkuluyordu. Bu sebepleydi ki, bu gizli celsenin yapıldığı günkü tarihle sadrazam **Said Paşa**, **Gâzi**

---

661 *"Son zamanlarda çıkan bir kitapta (**Ziya Şâkir**- Sultan Abdülhamid'in Son Günleri, İstanbul, 2006, sh: 7):*

*«Hareket Ordusu daha henüz Ayastefanos'da iken ayân reisi **Said Paşa**'nın gizli teşvikleriyle (!) **Sultan Hamid**'in saltanattan iskatı tekarrür etmiştir. Buna binâen mecliste cereyan eden müzâkere uzun sürmedi.» deniliyor. Hangi vesîkaya istinad edildiği gösterilmediğinden «**gizli teşvikler**»in vukûuna hükmetmek müşkildir.*

Paşa'nın böyle bir isâeti irtikab eylediği lafla değil, senedle isbat olunsa –her türlü mânâsıyla- kâfir-i nîmet addedilmesi lâzım gelir." (**İbnü'l-Emin**- a.g.e., sh: 1081)

Ayastefanos (Yeşilköy)da toplanıp gizlice hal' kararı alan milletvekilleri ve âyan âzâlarından bir grup: Başlarında **Sultan II. Abdülhamid**'in dönek sadrazamı **Said Paşa**

Ahmed Muhtar ve **Tal'at Paşa** imzalarıyla Saray'a ayrı ayrı çekilen telgraflarda bu husustaki şâyialar tekzib edilrek Padişah'a teminat üstüne teminat verilmiştir. Buna ilâveten ertesi gün (23 Nisan) **Mahmud Şevket Paşa** da –evvelce zikredilmiş olan- **"atabe-i seniyye şâhâne"**ye hitâbıyla çektiği telgrafta:

"Ordu-yi Hümâyun'un Dersaâdet'e vusûlü münâsebetiyle birtakım bedhâhân (kötü kimseler) ordunun Zât-ı Şâhânelerini hal' edeceği havadisini neşrediyor, hâşâ ordu böyle bir şeyi aslâ kabul etmez. Bu bir bühtan-ı azîmedir." yani büyük bir iftiradır, diye padişaha teminat vermiştir."

Halbuki bu sahtekârlar 22 Nisan tarihli toplantıda hall'i kararlaştırmış ve hatta bir fetvâ müsveddesi bile hazırlamış bulunuyorlardı.[662]

Bu sırada Padişah:

662 **İ. Hâmi Danişmend**- a.g.e., sh: 375.

"-Müslümanı, müslümana kırdırmam!.." diyerek etrafındaki askerleri silâhlarından tecrid edip sağa-sola kaçıp dağılmalarına göz yummuş bulunuyordu. Çünkü artık yorgun ve bezgindi. Mânen de yolun sonuna geldiğini biliyordu.

Sultan II. Abdülhamid'e karşı yukarıda yıllardır yürütülen yalan yanlış bir progonda furyasının neticesi olarak dâhildeki herkes, yani İttihatçılar ve hatta onların muhâlifleri toptan aleyhtardılar. O'nun hal'inden yanaydılar.

Emperyalist devletler ise, O'nun tâkip ettiği siyâset sebebiyle birbirlerine rakip olmalarına rağmen[663] **Sultan II. Abdülhamid**'e karşı olmak hususunda müttefiktiler.

Bu durumu, -bizim de katıldığımız bir değerlendirme ile- arkadaşımız **Ziya Nur** şöyle ifade etmektedir:

"31 Mart'ın herhâlde medhaldârlarından olan matbuât ve dolayısiyle muhalefet, askerin ***Sultan Hamîd'e*** *temâyülünden faydalanarak, işin mesûliyetini Pâdişah'a yıkan bir davranış içine girmiştir. İsyan hareketini âdeta tasvib eden Meclis de, suçluluk telâşı içinde aynı yolu tutmuştur. Zâten* ***Sultan Hamîd****'i hal' etmek gâyesini güden İttihat ve Terakkî de bunu fırsat telâkkî etmiştir. Esâsen muhalefetin de* ***Sultan Hamîd****'i istediği yoktur.*

Diğer taraftan İngiltere'nin ***Sultan Hamîd****'i yıkmak gâyesinde bulunduğu mâlûmdur. Almanya'nın ise, kendisine tamâmiyle râm olmayan Pâdişah'a karşı, kendi*

663 Bu rekâbet ve çekişmenin ne derecelere kadar vardığını kavramak için bir misal zikredelim:

Meşrûtiyet İnkılabı'ndan sonra, bir kısım genç zübbeler, müşevviklerine şükrânlarını ifade etmek üzere, Sirkeci Garı'ndan İngiliz elçisi **Sir Mallet**'i arabasının atlarını çözerek bir arabaya kendileri koşulmuşlardı. Eski büyükelçilerden **Gâlip Kemâlî Söylemezoğlu**, bizzat şâhid olduğu bir vak'a olarak *"Almanya Sefâreti Baştercümanının Hâriciye Kalemi'ne gelerek, Almanya'da izinli olarak bulunan ve yakında İstanbul'a dönecek olan misafir* ***Baron Biberstein****'e de aynı muâmelenin yapılması talebinde bulunduğunu"* bildirmektedir. (**Gâlip Kemâlî Söylemezoğlu**- Hâriciye Hizmetinde Otuz Yıl, İstanbul, 1949, sH. 171 vd.)

*nüfûzunun çok daha müessir olduğu Hareket Ordusu kumandanlarını seçeceği tabiî bir keyfiyettir. Osmanlı vatanını mülk-i mevrûsu addeden Rusya'nın ise, devletin karışıklığını ve zaafa uğramasını isteyeceği de açıktır. Demek ki, **Sultan Hamid**'in hal'i yerli ve yabancı güçler tarafından kabul edilebilecek bir asgarî müşterektir."*[664]

26 Nisan 1909 Pazartesi günü Meclis Ayasofya'daki binasında toplandı. Ayân'la birlikte toplanıldığı için buna **"Meclis-i Umûmî-i Millî"** denilmektedir. Artık serg-erde gürûhu için sıra **Sultan II. Abdülhamid**'in hal'ine gelmişti. Toplantıya Ayân reisi **Said Paşa** nankörü başkanlık ediyordu. **Mahmud Şevket Paşa** tarafından çekilen ve harekâtın tamamlanmış bulunduğunu bildiren telgraf kürsîden okunduktan sonra Ayân ikinci reisi **Ahmed Muhtar Paşa**, kendisine hiç yakışmayacak bir sûrette[665] saltanat değişikliğinden bahsettikten sonra *"Ahvâl-i mümâsilede olduğu gibi bunun bir fetvâ ile olması gerektiğini"* söyledi.

Bunun üzerine Şeyhülislâm ile Fetvâ Emîni'nin Meclis'e dâvet olunması karar altına alındı. Bundan sonrasını **Ali Fuad Türkgeldi**, **Tal'at Paşa**'dan dinlemiş olduğunu kaydederek şöyle anlatıyor:

*"**Tal'at Paşa**'nın bilâhare vâkî ifadesine nazaran hal' günü sabahleyin Şeyhulislâm ile Fetva Emini **Nûri Efendi**'yi Meclis-i Meb'usân'a götürmek üzere bizzat evlerine gitmiş, o gün akşama kadar bir şey yemeye vakti olamayacağı cihetle Fetva Emîni'nin evinde kendisine bir-iki yumurta pişirilmesini istemiş ve o gün Meclis-i Meb'usân'a gelmesini ihtar etmiş. **Nûri Efendi** fetva îtası kendisine taallûk etmeyip Şeyhulislâm'a âid olduğundan bahisle itiraz eylemiş ise de serd ettiği mâzerete bakmayarak vukû bulan ısrarı üzerine azîmete mecbur*

---

664 **Ziya Nur**- a.g.e., sh: 229.

665 Bu **Ahmed Muhtar Paşa**, **Sultan II. Abdülhamid** în en güvendiği devlet adamlarından biriydi. «**93 Harbi**»nde Şark Cephesi'ne kumandanlık etmiş olduğundan, kendisine **"gâzilik"** tevcih edilmiş, sonra da fevkalâde selâhiyetlerle techiz olunarak "Mısır Fevkalâde Komiseri" tâyin edilmişti.

olmuş. Oradan Bab-ı Meşîhat'a giderek Şeyhulislâm'a da birlikte azîmet eylemesini teklif etmiş. Müşârünileyh:

"-Ben hastayım, gidemem." diye serd-i mazeret etmesiyle:

"-Neniz var?" diye sorup:

"-İdrarımı tutamıyorum." deyince:

"-Efendi, iş bu hâle geldikten sonra donuna da işesen, ben seni zorla alıp götürürüm; ördeğini de beraber al!.." diye tehdid ederek birlikte götürmüştür.

Yine ***Tal'at Paşa****'dan mesmûum olduğuna göre hal'in icrası günü hey'et-i âyan ve meb'usân Ayasofya'daki dairede âyan reisi* ***Said Paşa****'nın taht-ı riyasetinde içtima ederek hal' kararı îta edildiği (verildiği) ve bu kararı kabul edenlerin ayağa kalkması sûretiyle rey toplandığı sırada kendisi de* ***Said Paşa****'nın yanında durup hocalardan ayağa kalkmamış olanlar üzerine hışm ile atf-ı nigâh etmekte, onlar da derhal ayağa kalkmakta imiş. Ayan tarafında da bazı kalkmayanlar olduğundan* ***Said Paşa*** *kulağına eğilerek:*

"-Efendîm, biraz da bu tarafa baksanız !" demiştir.

O zaman Maarif nezâretinde bulunan ***Abdurrahman Şeref Efendi****'nin de beyânına göre Meclis-i Meb'usân Reisi'nin odasında Fetva Emini'ne fetva îtası teklif olundukta:*

*"-Fetva vermek bana âid değil, Şeyhulislâm'a aiddir. Fetva Emîni yalnız müsveddesini yazar, Şeyhulislâm imzâ eder. Hem hal'de şeâmet vardır; bunu yapmayın. Rusya Muharebesi esnasında (****Sultan Abdülaziz****'in hal'inden sonra) ben muhâcirîn-i İslâmiye çocuklarını omuzlarımda taşıdım. Teklif edin, nefsini azletsin." demiştir.*

Bunun üzerine taraf-ı Şeyhulislâmî'den imza ve ayân ve mebusândan mürekkeb Meclis-i Millî hâlinde içtima eden hey'ette kıraat olunan fetvâ-yı şer'îde münderiç şıkkeynden hal' ciheti bilittifak tercih olunmuştur.

Muharrir-i fetva meb'usândan ***Küçük Hamdi Efendi****'nin bu babdaki ifâdâtı daha vâzıh olduğundan onu da*

zapt ile âtiye aynen derc eyledim:

*"Sadrâzam ve Şeyhülislâm ile Ayân ve Meb'usân reisleri ile meb'usândan **Mustafa Asım** ve **Küçük Hamdi Efendiler** de hâzır oldukları hâlde Meclis-i Meb'usân reisinin odasında Fetva Emini **Nuri Efendi**'ye fetva îtası teklif olundukta:*

"-Fetva vermek bana âid değil, Şeyhulislâm'a aiddir. Fetva Emini yalnız müsveddesini yazar, Şeyhulislâm imza eder. Ben fetva emânetinden istifa etmiştim; istifayı sizin kanun-ı esasiniz de kabul ediyor." demiştir.

***Hamdi Efendi** ise:*

"-Bir ferd-i müslim size fetva emini sıfatiyle değil, memleketin ulemây-ı meşhûresinden bir zât sıfatiyle müracaat edip de bunun câiz olup olmadığını sorarsa cevab vermeğe şer'an mecbursunuz." demesi üzerine:

*"-Sen akıllı bir adama benziyorsun; hal'de şeâmet vardır, bunu yapmayın! Rusya Muhârebesi esnasında (**Sultan Abdülaziz**'in hal'inden sonra) ben muhâcirîn-i İslâmiye çocuklarını omuzlarımda taşıdım; omuzlarım çürüdü. Ferâgat teklif edin, belki nefsini azleder." demiştir.*

Mustafa Âsım Efendi:

"-O hâlde fetva, ferâgat teklifi veya hal' sûretiyle iki şık üzerine yazılırsa ne dersiniz?" deyince:

*"-Bu olur." diye mukabele etmiştir. Bunun üzerine fetvayı **Hamdi Efendi** yazmıştır. Fetva müsveddesi, "Erbâb-ı hall u akd tarafından ferâgât teklifi veya hal'i" sûretinde yazılmasıyla "Buna evliyâ-yı umûr tâbirini de ilâve ediniz." demiştir."*[666]

Bütün bu nakillerden **Hacı Nûri Efendi**'nin karakter sahibi bir âlim olduğunu ve fetvâyı kerhen imzaladığı anlaşılmaktadır. Biz buna bir de **"mecbûren"** kelimesini eklemek istiyoruz. Zira **Elmalı'lı Hamdi**, **Şeyhülislâm Ziyâeddin**, **Fetvâ Emini Hacı Nuri** ve ulemâdan bazı milletvekilleri bir encümen hâlinde toplanmışlardı. **Hacı Nûri Efendi**'nin mukâvemetini kırmak için **Mustafa**

666 **Ali Fuad Türkgeldi**- a.g.e., sh: 41 vd.

Âsım Efendi, O'nun kulağına eğilerek gizlice bir şeyler söylemiştir. Bunun üzerine:

"Allah hepimizin günahlarını afv etsin!.." diyerek imzâyı atmıştır. Acaba bu sözler neydi? **Midhat Sertoğlu**, uzun bir tâkipten sonra **Seniyuddin Başak** vasıtasıyla bu sözleri **Mustafa Âsım Efendi**'nin bilâhare **Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi**'ye ifşâ etmiş olduğunu öğrenerek bunu bir makalesinde şöylece kayıd ve ifade etmiştir:

*"-Fetvâ emini **Hacı Nûri Efendi**'nin inadında sebât edeceğini anlayınca, kulağına eğilip şunları söyledim:*

*"-Ortalık ayakta... **Abdülhamid**'in hal'inden başka çâre kalmamıştır. Bunun için fetvâyı imzala. Çünkü hal' edemezlerse öldürürler ve sen bunu imzalamamakla ölümüne sebep olmuş olursun."*

*"**Hacı Nûri Efendi** bir ân yüzüme baktı, kânî oldu ve imzaladı."*[667]

Kaynak göstermeden iktibaslarda bulunmayı âdet edinmiş olan arkadaşımız **Ziya Nur** da bu gerçeğe temasla şöyle demektedir:

*"**Hacı Nuri Efendi**'nin bu fetvayı bile kabul etmek istemediği, ancak kendisine söylenen pek fecî bir tasavvur üzerine rızâ gösterdiği de rivâyet edilmiştir. Son Osmanlı Şeyhülislâmı **Mustafa Sabrî Efendi**'den rivâyet edildiğine göre, **Hacı Nûri Efendi** herçe-bâd-âbâd (ne olursa olsun) fetvayı kabul etmemekte kararlıdır. Fakat İstanbul Meb'ûsu olan ve ilmiyeden bulunan **Mustafa Âsım**, Fetva Emîni'nin kulağına eğilerek:*

*"-Bu fetvayı kabul etmezsen **Abdülhâmîd**'in hal'i mümkün olmaz, saltanatta kalmasına da imkân yoktur; hal' edemezlerse katl ederler. Sen de ölümüne sebep olursun." demiş; **Hacı Nuri Efendi** bunun üzerine rızâ göstermiştir.*

Bu rivâyet doğru kabul edilirse, Yıldız'ı abluka eden Hareket Ordusu'nun sarayı topa tutma tasavvurlarını da aynı sebebe raptetmek mümkün görünmektedir."

---

667 **Mithad Sertoğlu**- Yayınlanmamış Bir Hâtıra, Hayat Tarih Mecmuası, s: 9, Eylül 1974, sh: 14 vd.

Bu sûretle ortaya çıkan fetva şudur:

"Suâl: İmâmü'l-müslimîn olan ***Zeyd****, bâzı mesâil-i mühimme-i şer'iyeyi kütüb-i şer'iyeden tay ve ihrâc ve kütüb-i mezkûreyi men' ü hark u ihrâk ve beytülmâlde tebzîr ü israfla mesâğ-ı şer'î hilâfında tasarruf ve bilâ sebeb-i şer'î katl ü habs ve tagrib-i raiyye ve sâir günâ mezâlimi itiyâd eyledikten sonra salâha rücu etmek üzere ahd ü kasem etmişken yemininde hânis (dönmüş) olarak emval ve umûr-ı müslimîni bi'l-külliye muhtel kılacak fitne-i azîme ihdasında ısrar ve mukaatele îka' etmekle menaa-i müslimîn Zeyd-i mezbûrun tegallübünü izâle ettiklerinde bilâd-ı İslâmiyenin cevânib-i kesîresinden mezbûru mahlu' tanıdıklarına dâir ahbâr-ı mütevâliye vürûd edip mezbûrun bekaasında zarar muhakkak ve zevalinde salâh melhuz olmağın Zeyd-i mezbûra imâmet ve saltanattan feragat teklif etmek veya hal' eylemek sûretlerinden hangisi erbâb-ı hall ü akd ve evliyâ-yı umur tarafından ercah görülürse icrası vâcib olur mu?*

El-cevâb: Olur.
Ketebehü'l-Fakîr,
es-Seyyid Mehmed Ziyâüddîn,
ûfiye anhü"

Bu fetvâ **"Meclis-i Umûmî-i Millî"**de okunduktan sonra Başkan **Said Paşa**'nın fetvada belirtildiği üzere **«istifâ»** ve **«hal'»** şıklarından hangisinin tercih olunduğunu sorması üzerine milletvekilleri:

«-Hal'!.. Hal'!..» diye bağırmışlardır.

Tal'at Paşa ise, hal' kararının fetvâ tanziminden önce Meclisçe alınmış olduğu cihetle bu hususun re'ye konulmasının doğru olmadığını söylemiştir. Bu durumda biri çıkıp da:

"-O hâlde fetvâya neden lüzum gördünüz?!" diye sormamış veya soramamıştır.

Bu fetvâda **Sultan II. Abdülhamid** merhuma isnad edilen kusurların hepsi de yalandır. O'nun **"kütüb-i şer'iyyeyi men u ihrâk"** yani dînî kitapları yasaklayıp

yakması, **"teb'anın katli"** ve **"devlet malında israf etmesi"** gibi kuyruklu yalanlar, cevaba bile değmez. Ancak şu **"31 Mart İsyanı"** ile ilgili ithama hülâsaten bir cevap vermekle iktifa edelim.

Ali Fuad Türkgeldi, **Sultan II. Abdülhamid**'in tahttan indirilmesinden sonra cereyan eden bir vak'ayı şöyle anlatmaktadır:

*"Bir gün de Meclis pek mühim bir mesele karşısında bulundu. Sadâret müsteşarı **Ziya Bey**, Meclis'te okunmak üzere Hareket Ordusu kumandanlığının bir tezkiresiyle ikinci Divan-ı Harb-i Örfî'nin mazbatasını bana tevdî etti. Mazbata bir takım esbab-ı zaîfeye istinaden Hakan-ı sâbıkın 31 Mart vak'asında iştirak ve medhali bulunduğu tebeyyün ettiğinden bahisle Divan-ı Harb-i Örfî'de taht-ı muhakemeye alınmasını mutazammındı. Fakat mazbata okununca herkesi buht ü hayret istilâ ederek kimse ağzını açamıyordu. Nihayet Sadrâzam, Harbiye Nâzırı **Sâlih Paşa**'ya hitab ile:*

"-Ne buyurursunuz?" demesi ile müşârünileyh de yüksek ve kalın bir sesle:

"-Asla câiz olmaz!.." cevabını verdi.

*Mecliste cihet-i askeriyeyi temsil eden ve hüküm veren Divan-ı Harb reisinin kayınbiraderi olan **Sâlih Paşa**'nın bu cevabı hüzzâra cür'et-bahş olup **Sâhib Bey** kemal-i tehevvürle yumruğunu masaya vurarak:*

*"-Altı yüz senelik Devlet-i Aliyyede asla görülmemiş bir hâl! Böyle bir mazbatanın yapılmasına da, burada okunmasına da teessüf ederim, teessüf ederim." diye bağırmaya başladı. **Ferid Paşa**:*

*"-**Sâhib** Beyefendi, Meclis-i millîde istifa mı hal' mi diye reye konulduğu zaman «hal', hal'!» diye bağıran siz değil miydiniz?" deyince:*

"-Dedim, inkâr etmem; fakat böyle bir kararı da asla kabul eylemem!.." diyerek ref'-i âvâz etti (sesini yükseltti).

***Ferid Paşa** da bir hayli müdafaadan sonra:*

"-Taht-ı muhâkemeye aldırmak demek öldürmek de-

Şeyhülislâm **Mehmed Ziyâeddin Efendi**'nin **Sultan Abdülhamid**'i tahttan indirmek için verdiği iftiralarla dolu fetvânın aslı.

mektir; ihtiyar adam, günahtır." diye müdafaaya kalkıştı ise de bunun kânûnen bir kıymeti yoktu.

*Nihayet Sadrâzam meseleyi, karar-ı vâkiin red veya kabûlu suretinde reye koyarak reddi hususunda ittifak-ı ârâ hasıl oldu. Maarif Nâzırı **Nâil Bey**, red kararına iştirak ile beraber:*

*"-Ben hâlâ **Abdülhamid**'den korkarım!.." diye or-*

taya mütereddidâne bir söz attı.

Sadrâzam, Divan-ı Harb kararının reddi hakkındaki mazbatanın müsveddesini bizzat kaleme aldı. Fakat bence bu mazbata esâsât-ı hukûkiyeye muvafık bir sûrette yazılamadı. Çünkü Hakan-ı müşârünileyhe isnad olunan keyfiyetin farz-ı muhal olarak sıhhati teslim edilse bile esnay-ı saltanatta vukua gelmiş ve Kanun-ı esasî hükmünce bir pâdişâh müddet-i saltanatındaki ef'alden gayr-i mes'ul bulunmuş ve bu yüzden kendisine bir ceza terettüp etmek lâzım gelse hal'den ibâret olarak o da zaten icra kılınmış bulunmasına nazaran mesele bu nokta-i nazardan müdafaa edilmeliydi.

Zaten ***Tal'at Paşa*** *da* ***Abdülhamid****'in «31 Mart Vak'ası»nda medhali olmadığını bana bir çok defa söylemişti."*[668]

Kendisine de İttihad Terakkî mebuslarından olan **Yusuf Kemal Tengirşenk** meclis nâmına **"31 Mart İsyanı"**nı tahkik için kurulmuş bulunan komisyonun başkanı sıfatıyla:

"... Bu vâkıalar bende 31 Mart isyanının ***Abdülhamid****'in eseri olmadığını, bunun İttihatçılardan iktidarı almak için yapılmış bir tertib olduğu kanaatini hâsıl etmiştir. Câhil askerlerin hareketlerinden her zaman olduğu gibi yabancı casus şebekeleri ve gericilik taraftarları istifade etmeğe yeltenmişlerdir."*[669] demektedir.

Sultan II. Abdülhamid hakkındaki hiç de müsbet olmayan kanaatleri evvelce zikredilmiş **Ahmed Reşid Rey** de:

"Meclis-i Millî'nin de fetvahânenin de istinâd ettikleri dâvânın da asılsız olduğu İttihad ve Terakkî rüesâsından birinin diğerleri tarafından tekzip edilmeyen itirafiyle sübût bulunduğu zaman yapılan fenalığın derecesi anlaşıldı. Böyle bir fetva bir padişahı hal' edip sonra memleketten halkına meydan okuyan çılgınca bir tahakkümle fetvanın tatbikinde meclisin hatasını ilân et-

668 **Ali Fuad Türkgeldi**- a.g.e., sh: 48 vd.
669 **Yusuf Kemal Tengirşenk**- a.g.e., sh: 119.

mek yerine saltanatının devamı istenilmeyen padişahın ferâgatini kabul ediverniek daha ciddî, daha vakur olur, Meclis'in de cemiyetin de nevama haysiyetleri mahfuz kalırdı."[670] demektedir.

İsmail Hâmi Danişmend de:

*"Fetva metnindeki hal' sebepleri tamamıyla yalan ve iftiradan ibarettir. bu sebeplerin en mühimi olarak «**31 Mart Vak'ası**»nda **Sultan Hamid**'e isnad edilen mesuliyet için..."* cümlesi ile başlayarak bütün iddialara cevaplandırmaktadır.[671]

Her vesile ile **Sultan II. Abdülhamid**'in aleyhine beyanlarda bulunmuş olan **İ. Hakkı Uzunçarşılı** da:

*"Filhakika en son yapılan tedkikler, **Abdülhamid**'in **"31 Mart Vak'ası"**nda medhali olmadığını ve Şeyhülislâm vasıtasıyla meşrûtiyet aleyhine hareket eylemeyeceğine dâir ettiği yemine sâdık kaldığını göstermektedir.*"[672] demektedir.

Hatta **Dr. Rıza Nur** bile aynı kanaattedir:

*"İttihatçılar sonra bu vak'ayı **Abdülhamid** tertip etti dediler. Yalandır!.. Zavallının bunda hiç dahli yoktur. Hatta mevsûken biliyorum, **Hamdi Çavuş**'u reddetmiştir. Diğer bir vesika şudur: Asker, Meclis'ten sonra öteye beriye dağılmıştı. Bir kısmı da Yıldız'a gitmişti. Orada **Ali Kabulî** adında bir Bahriye Zâbitini parçaladılar. **Kâmil Paşa**'nın oğlu ve **Abdülhamid**'in yâveri **Said Paşa** mâbeyinde imiş. **Abdülhamid** pek telâş etmiş, korkmuş. **Paşa**'ya:*

"-Yediğiniz haltı gördünüz mü?" diye bağırmış, içeri kaçmıştır.

*Bunu bana bilâhare **Said** vak'adan çok sonra söylemiştir."*[673]

Bu husustaki deliller ve görgüye müstenid beyânlar saymakla bitmez. Bundan dolayı bu kadarla iktifâ ederek o sırada Yıldız Sarayı'nda neler olup bittiğine bakalım: Mâbeyn Başkâtibi **Ali Cevad Bey**, 26 Nisan

---

670 **Ahmed Reşid Rey**- a.g.e., sh: 109.
671 **İ. Hâmi Danişmend**- a.g.e., sh: 377.
672 **İ. Hakkı Uzunçarşılı**- a.g.m., sh: 716.
673 **Dr. Rıza Nur**- a.g.e., sh: 245.

Pazartesi gününü Salı'ya bağlayan gece Saray'ın ahvâlini şöyle anlatıyor:

*"Salı gecesinin zulmeti çöktü. Her gece dört-beş bin fânus ve elektrik lâmbalariyle tenvir edilen saray-ı âlîde, o gece ancak beş-on hava gazı feneri iş'al edildi ve dün akşam olduğu gibi dâire-i hümâyunda dahî dört-beş mum yandı. Kıblegâh-ı millî olan Yıldız'ın şûle-i ikbali artık sönmüş ve dâhili de efkâr-ı müfrite ve hiss-i intikam ile perverde edilmiş efrad ile dolmuş idi. Bizzarûre ben de dâire-i hümâyuna ilticâ ile «Küçük Mabeyn» nâmiyle yâd olunan dâirede o gece Zât-ı Şâhânelerinin ikamet buyurdukları odanın yanındaki odaya gittim. Orada Şehzâde **Abdürrahim Efendi** hazretleri, ikinci musâhib **Cevher Ağa** ile diğer musahibler var idi. Efendi-i müşârünileyh hazretleri kemal-i telâş ve helecan ile:*

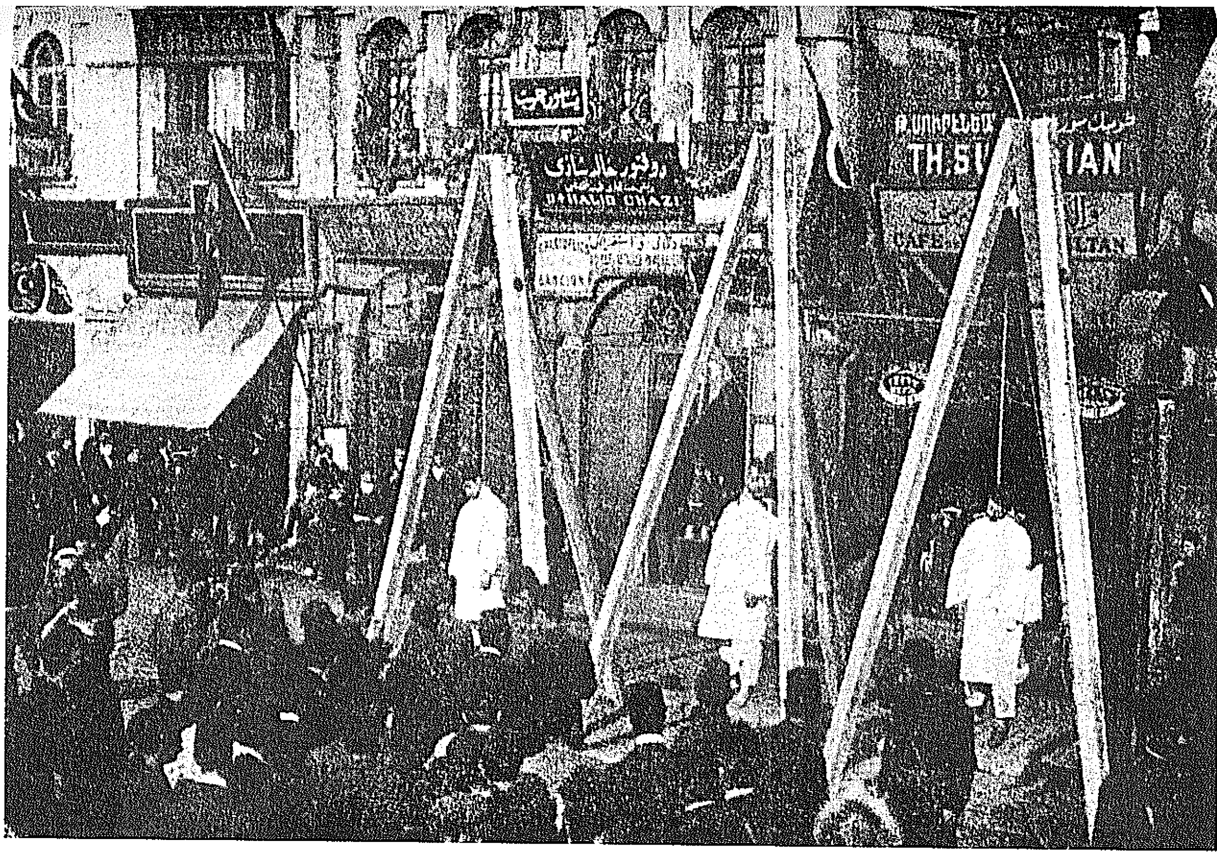
"-Sarayı topa tutacaklar mı?" dediklerinde:

"-Allah âkıbetimizi hayır eylesin. İnşallah böyle şeyler olmaz, korkmayın." dedim.

Zât-ı Şâhâne tarafından bir iki defa gürültünün sebebi suâl buvurulmuş ise de, Zât-ı hümâyunlarında asla âsar-ı havf ve telâş müşâhede edilmiyor idi. Oturduğumuz odadaki masanın üstünde bir iki dilim ekmek ile bir parça peynir ve bir ufak kutu bisküvi ve yarım kâse yoğurt var idi.

*Müşârünileyh **Abdürrahim Efendi** üç günden beri bununla iktifa ettiklerini ve benim de tenâvül eylemekliğimi ifade buyurdu. O gece, kemal-i hüzn ve dehşet ile sâmit (sessiz) bir hâlde âkıbetimizi düşünmekte iken, dışarıdan hızlıca bir ses işitildi. Son derece havf ve dehşetle her ân ve dakika netice-i vahîmeye muntazır ve bî-mecal olduğumuzdan oturduğumuz yerde tir tir titremeye başladık.*

*Nihayet ben odanın kapısı önüne çıktığım sırada, Zât-ı Şâhâneleri de odalarından çıkmış oldukları cihetle gürültünün ne olduğunu sual buyurdular. Kadınların sesleri ve ağlaşmakta oldukları işitiliyor idi. Sesin arkası gelmediği cihetle ehemmiyetten âri olduğunu anlayarak ikinci musâhip **Cevher Ağa**'yı yanıma aldım ve ben*

İttihadcıların icad ettikleri darağaçlarından bir görünüş

dışarıya çıkınca Harem kapısının hemen kapanmasını emir ve tenbih ettim. Kapının önüne çıktığımda orada bulunan askerlerden birine bazı evrak almak üzere başkitâbet odasına gideceğimden, bana refakat etmesini rica ettim. Mümâileyh ile birlikte odaya kadar azîmet ve avdet eyledim. Çit Kasr-ı Hümâyunu önündeki meydan ile Yıldız'ın bahçe ve devâirinin cümlesi askerle dolmuş idi. Ve ayrıca tertib olunan kollar da saray dâhilinde devriye vazifesini îfa ediyorlar idi. Dâire-i Hümayûna avdet ile bir şey olmadığını ifade ve tesliyet-âmiz bir kaç söz söyledim.

İşbu manzara-i müdhîşe kuvay-ı maddiye ve mâneviyemi bütün bütün selb ve nez' ederek kımıldanmaya mecâlim kalmadığı cihetle, oturduğum yerde gözlerim kapanmış olduğu bir sırada birden bire uyandım ve odadakiler ile içeride kadınlar bağrışıyor ve ağlaşıyorlar idi. Ne olduğunu sordum:

"-Top başladı." demeleri üzerine dışarıya fırladım.

Bu sesin bir oda kapısının şiddetlice kapanmış olduğundan hâsıl olduğunu anladım. Bu hâl defaatle tekerrür etti. Velhâsıl her an ve dakika katl ü telef edilmek helecan ve ıstırabiyle ve can korkusuyla Salı sabahına dâhil olduk."[674]

Bu olanlara şahid olan bir diğer hatırat sahibi de Padişah'ın kızı **Ayşe Osmanoğlu**'dur. O da diyor ki:

"Gençliğimin ilk acı ve kederli günleri babamın hal'i ile başlar. Şiddetli top sesleri sarayın duvarlarına aksedip camları sarsarken kalbimde duyduğum ıstırapla gözlerimden yaşlar boşandı. İlk sözlerim, Cenab-ı Hakk'a yalvararak:

"-Allahım! Babama acı. Hayatını bağışla!" diye duâ etmek oldu. Taht, taç, bunlar hep boş şeylerdi. Şimdi bize yalnız onun hayatını korumak, ölümden, ecel-i kazadan muhafaza olunması için duâ etmek, Rabbimizden yardım beklemek kalıyordu.

Sığınağımız Allâh'tı. Küçük yaştan beri sarayın es-

674 **Ali Cevad Bey**'in Fezlekesi- a.g.e., sh: 79 vd.

kilerinden dinlediğimiz ***Sultan Aziz****'in hal'i ve katli, bu müthiş felâket, dimağlarımızda yer etmişti. Şimdi bizim başımıza da aynı hâlin gelmesi ihtimali vardı. Bu korkulu düşünce ile harap ve perişan titriyor, gözlerimden yaşlar boşanıyor, hıçkırıyordum.*

Sarayın her tarafından feryatlar yükseliyor, ah ve enîn sesleri arasında:

"-Allah, Efendimize acısın!.." nidâ ve duâları işitiliyordu.

31 Mart (13 Nisan) Vak'ası gününden beri huzur ve sükûndan mahrum kalmıştık. Hele bir haftadan beri nasıl yaşıyor, neler çekiyorduk? Sarayın bütün genci, yaşlısı sofalarda, odalarda dağınık bir hâlde bulunuyorlardı. Her saat, her dakika felâket haberini bekliyorduk. Ne oldu, ne olacak korkusu ile ağlaşıyorduk. Uykusuz, yataksız, yemeksiz bekliyorduk. Bitkin bir hâldeydik. Küçük Mabeyn Dairesi'ndeki babamın odasının kapısı önünde kendisini yalnız bırakmayalım, her ne olacaksa başımıza birlikte gelsin düşüncesiyle başlarımızı duvarlara vurup gözlerimizden yaşlar akıtarak bekleşiyorduk.

Saray; büyük bir korku ve hakikî bir karanlık içindeydi. Elektriklerle havagazları sönmüş, sular bile kesilmişti. Gece bekçileri, sâdık zannettiğimiz Arnavut kapıcılar, hademe ağalar, bahçıvanlar, tablakârlar, hattâ haremağaları bile, çoktan çıkıp gitmişlerdi. Koca sarayda kadınlardan başka kimseler kalmamıştı. Sinir buhranları geçiren, korku ve dehşetten bayılan kadınlar görülüyordu. Etrafımız abluka içindeydi. Arada silâhlar atılıyor, sarayın bahçesine kurşunlar düşüyordu. Bu sesler bizi iliklerimize kadar titretiyordu.

Bütün bu hâllere rağmen aramızda en metin olan yine babamızdı. Sükûn ve vakarını asla terk etmeyerek büyük bir tevekkülle Küçük Salon'daki masasında oturuyor, bu patırtıları, ağlayışları hiç işitmiyormuş gibi ber-mutad elindeki kitap ve kâğıtları ile meşgul oluyordu. Elindeki tesbihini çekerek güleryüzle odanın içinde dolaşıyor, bu hâliyle bizlere gayret ve tesellî veriyordu.

Biz, kendisini rahatsız etmemek için odasına girmiyorduk. Yalnız annem girip çıkıyordu."[675]

Bundan sonrasını yine **Ali Cevad Bey**'den dinleyelim. Artık tarih 27 Nisan 1909 Salı günüdür:

*"**Enver** ve **Gâlib Bey**ler ile tanımadığım bir kaç zat Çit Kasrı'nın önünde durmakta olduğumuz sırada, **Enver Bey**'e bir telgrafnâme geldi. Bana verdi okudum. Bu telgrafnâmede «Yıldız Sarayı'na Ayan ve Mebusandan mürekkeb bir heyet geliyor. Hüsn-i muhafazasına itina ediniz.» deniyor idi. Vehleten anlayamadığım bu telgrafın meâlini İstanbul cihetinden gelen top sadaları acıklı ve dehşetli bir sûretle bana şerh ü beyân ediyor idi. O sırada saat de sekize geliyor idi. Hareket ordusu kumandanı **Mahmut Şevket Paşa** tarafından, Cuma günü Zât-ı Şâhâne'ye takdim olunan telgrafnâme ile îta olunan teminat-ı resmiye ve katiyeye ve hattâ **Sadrazam Tevfik Paşa** gibi namus-ı mücessem bir zât tarafından bu abd-i âcize evvelce dermeyan olunan mütaleata binâen hal' mutasavver olmayıp ancak saray-ı hümayün evvelki hâlinde bırakılmayarak usûl-i meşrûtiyet muktezâsının icrâsına ve sarayın, intizamsızlığına mebnî belki daha sıkıca bir kontrol yapılmasının taht-ı karara alınacağına ve böyle de olması lüzûmuna kânî ve zâhib olmuş idim. Binaenaleyh bu top seslerinden ne hâle geldiğimi bir ben bir de Allah bilir. Ancak hâlim kaalim olmuş ki, **Enver Bey**:*

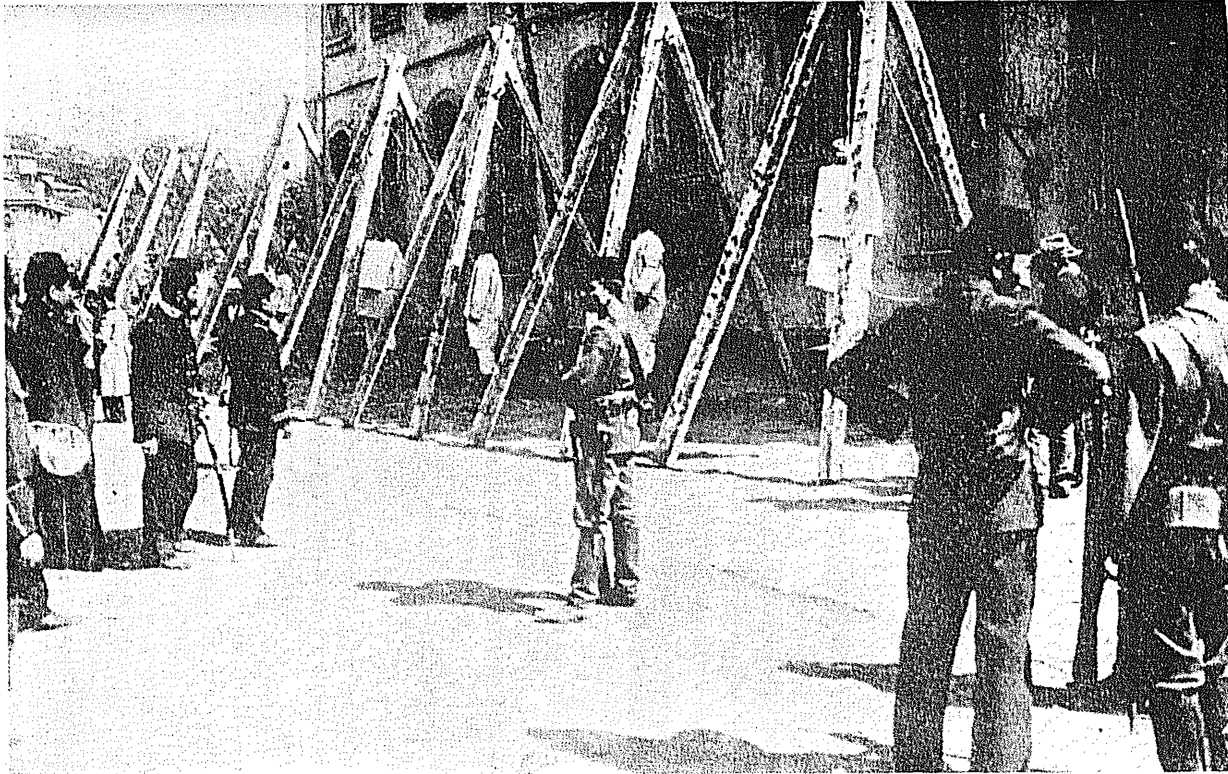
"-Haberiniz yok mu idi?" dedi.

"-Hayır malûmatım yoktu." dedim ve bir söz söylemiş olmak için:

"-Başka yerlerde askerler birbirini telef ettikleri hâlde hamdolsun burada bir damla kan dökülmedi. Hükm-i ilâhî ve arzu-yi millî böyle imiş. Cenab-ı Hak hayırlı eylesin!..." demekliğim üzerine etrafımızdaki çimlerin üstünde oturmakta olan askerlerden birisi yumruğunu havaya kaldırarak bana hitaben acaip bir lehçe ve çehre ile:

"-Ah biz burada taş taş üstünde bırakmayacak idik. Her zaman entrika, yine entrika!" demesi üzerinde korktum.

675 **Ayşe Osmanoğlu**- a.g.e., sh: 132 vd.

İttihadcıların bir ef'âl-i âdiye haline getirdikleri darağaçlarından bir örnek:
31 Mart İsyanı'na katılan bahriyelilerin Kasımpaşa'da Divanhane kapısında idam edilişleri

"-Yahu burası millet malıdır. Bir taşına bile dokunulmaz. Artık elverir, sonra adama tazmin ettirirler." dedim.

Bu sözleri hâl-i ye's ile bilmem nasıl söylemişim ki, sükût etmekliğim için arkama birisi dokundu. Ben de sükût ettim. Bu sırada huzura çağırıldım. Fakat kuvâ-yı cismiye ve mâneviyem külliyen münselib olarak artık efendimi ne hâlde göreceğimi düşünmekten mütehassıl ve tarifi nâ-kabil bir hâl-i hüzn-iştimal ile kıyam edebildiğim esnada idi ki, Meclis-i Ayân âzasından ve yâverân-ı şehriyarîden Bahriye Feriki ***Arif Hikmet Paşa*** *ile Ermeni Katolik cemaatinden* ***Aram Efendi*** *ve Meclis-i Meb'usân âzâsından Dıraç mebusu Jandarma Livası* ***Esat Paşa*** *ve Selânik mebusu Cemaat-i Museviyeden* ***Emanuel Karasu Efendi****'den mürekkeb bir heyet gelerek bilvasıta vukû bulan arz üzerine, heyetin huzura gelmesi ferman buyuruldu.*

Zât-ı Hümayunları bir kaç günden beri ikamet buyurdukları Küçük Mabeyn tesmiye olunan dairedeki salonda bulunuyorlar idi. Heyet ve miralay ***Gâlip Bey*** *huzura girdiler. Şehzade* ***Abdurrahim Efendi*** *hazretleriyle bu abd-i hakîr ve diğer bazı hademe salon kapısının yanında bulunan paravananın önünde durduk. Heyetten* ***Esat Paşa****:*

"-Biz Meclis-i Meb'usân tarafından geldik. Fetvâyı şerif var. Millet seni hal' etti. Ama hayatınız emindir." dedi.

Bunun üzerine Zât-ı Hümayunları kemal-i metânet ve vekar ile mümaileyhe biraz takarrub ederek:

"-Bu işi ben yapmadım. Sebeb olanları millet arasın, bulsun. Ben milletimin iyiliği için çok çalıştım. Hepsi mahvoldu. Hepsinin üstüne sünger çekildi. Kaderim böyle imiş. Müsebbiblerini, varsın millet bulsun! Yalnız bir ricam var. O da hayatımın Çırağan Sarayı'nda muhafaza edilmesidir. Ben, orada hasta biraderimi bunca sene muhafaza ettim. Yarın bahçeben çoluk çocuğumla beraber oraya giderim. Zaten ben yorulmuş idim. Hiç bir şey istemem. Hiçbir şeye karışmam. Milletten bunu rica

ederim." buyurdular.

***Esat Paşa** ile **Arif Hikmet Paşa** hayat-ı Şâhânelerinin emniyette olduğunu ve ancak mahall-i ikamet tayini için bir günâ memuriyetleri olmayıp bu arzu-yı Şâhânelerini Meclise bildireceklerini beyân ederek gittiler ve Zât-ı Şâhâne de yanındaki odaya avdet buyururlar iken, bana bakarak:*

"-Bu işlere sen sebep oldun." buyurdular.

Ben de ağlayarak dedim ki:

"-Efendimiz, ben ne yaptım ve ne yapabilirdim? Ben gebermeli idim de bu günü görmemeli idim."[676]

Burada **Cevat Bey**'in anlattıklarında bir eksik var. O da şudur:

Sultan II. Abdülhamid hal'i tebliğe gelen heyet içinde **Emanuel Karasu** gibi bir yahudi[677] ile **Aram**

---

676 **Ali Cevad Bey**'in Fezlekesi- sh: 80 vd.

677 *"Hiçbiri Türk olmayan bu dört kişilik heyet arasında bulunan **Karaso**'nun **İkinci Sultan Abdülhamid**'e çok eskiden verilmiş bir sözü vardı. Filistin'deki mîrî araziyi Siyonistler lehine satın almak için çok uğraşmış; fakat sarayın önüne dökmek istediği altın külçelerine rağmen, daima eli boş dönmüştü. Sonunda da saraydan uzaklaştırılan **Karaso**, işin ciddiyet kesbettiğini sezerek Viyana'ya kaçmış ve oradan **"Sultan Abdülhamid'e Açık Mektup"** adı altında bir serî neşriyâta başlamıştı. İşte o yazıların birinde:*

"-Seni hal' edecek heyetin içinde beni de göreceksin!.." demiş olduğu mâlumdu.

*Yine aynı adam, **Sultan Abdülhamid**'e yirmi beş milyon liraya yaptıramadığını İttihatçılara dört yüz bin liraya yaptırmış olduğunu söyleyen bir vatan hâinidir ki, Padişahı astronomik rakamlarla dahî mağlup edip elinden bir karış toprak alamadığı hâlde, Jön Türkleri bir lokma ekmek parası denecek küçük bir meblağla elde edilmesini bilmiş ve yenmiştir. Sonra da gâfil iktidar, bu düşmana Selânik meb'usluğunu vererek bir de taltif etmek günâhını işlemiştir.*

İşte bu sûretle, Meşrûtiyet cenînini besleyen yahudi zekâ ve kapitali, nihayet muzaffer olarak düşmanının şahsında memleketi yere sermiştir.

*Artık **Sultan Abdülhamid** saltanatından Siyonist saltanatına geçtiğimizin farkında bile olmayarak, sadrazamından şeyhülislâmına kadar farmason olan bir iktidarın gâfil ellerine düşüyorduk."* (**Samiha Ayverdi**- Türk Tarihinde Osmanlı Asırları, İstanbul, 1999, sh: 681 vd.)

Âyan âzasından Bahriye Feriki
ARİF HİKMET PAŞA

Âyan âzasından
ARAM EFENDİ

Dıraç Meb'usu
ESAD (TOPTANİ) PAŞA

Selânik Meb'usu
EMANUAL KARASU EFENDİ

Meclis-i Millî'nin hal' hakkındaki kararını
II. Abdülhamid'e tebliğ eden heyetin âzaları

Meş'um hal' kararını saraya tebliğ etmekle vazifelendirilen heyet,
Sultan II. Abdülhamid merhûmun huzûrunda

Efendi gibi bir ermeninin bulunmasından rahatsızlık duymuş, bu hususta muâheze mâhiyetinde birkaç sözden sonra:

"-Zâlike takdîru'l-azîm!.."[678] demiştir.[679]

Bu durumu kınamayan yok gibidir. Hatta **Sultan II. Abdülhamid**'in düşmanları bile!.. Bunlardan biri olan **Dr. Rıza Nur**:

"İttihatçılar, âsî başlarını toplayıp asmışlar ve yine hükümeti ele almışlar. Meclis'i toplayıp ***Abdülhamid'****i hall'e karar vermişler. Yahudi* ***Karasu*** *ile Arnavud meb'us* ***Esad Paşa, Topdânî'****ye gönderip Padişah'ı da fecî bir leke ile hapsettirmişler. Türk tarihi burada fecî bir leke ile berbat edilmiştir. Koca bir saltanatın Türk Padişahı pek âdî bir Yahudi ile* ***Esad Paşa*** *gibi kaatil, rezil bir Arnavud'un eliyle tahttan indirilmiştir. Âferin İttihatçılar!.."*[680]

İkindi sıralarında vâkî olan bu teblîğâttan sonra saat üç sıralarında **Hüsnü Paşa, Gâlip Bey** ve **Fethi (Okyar) Bey**'in gelerek mahlû Padişah'a Selânik'e götürülmek üzere hemen yola çıkılmasını, Meclis nâmına bildirdiler. **Sultan II. Abdülhamid**, Çırağan üzerinde ısrar edince, **Ali Cevad Bey**'in ifadesiyle:

*"****Hüsnü Paşa*** *vaz'-ı edîbâne ve lisân-ı belîgâne ile bir mukaddemecik îradından sonra, Zât-ı Şâhânelerinin,*

---

678 Yasin Sûresi'ndeki âyet-i kerime, meâlen:
"İşte bu, O, aziz ve alîm olan Allah'ın takdîridir."

679 Mabeyn Başkâtiplerinden Lütfi Simâvî Bey de aynı kınamayı yapmaktadır:
"Hakan-ı Sâbık'a keyfiyet-i hal'ini tebliğ etmek üzere intihab edilen ayân âzâsından ve müşârunileyhin eski yâverlerinden ***Ârif Hikmet Paşa,*** *Draç mebusu* ***Esat Paşa Toptânî,*** *ayândan ermeni katoliği* ***Aram*** *ve Selânik mebusu* ***Karaso Efendiler'****in, otuz üç sene makam-ı hilâfette bulunmuş bir hükümdara nasıl gönderildiğini ve bu afv olunmaz hata ve silinmez lekenin kimlerin re'yi ve tensibi ile irtikâb edildiğini tâmik etmiyorum. Bu cihetin tasrîhini ve müsebbiblerin ilân ve teşrîhini tarih yazanlara bırakıyorum."* demektedir. (Bkz: **Lütfi Simâvî- Sultan Mehmed Reşad Han**'ın ve Halife'nin Sarayı'nda Gördüklerim, İstanbul, 1340, sh: 5 vd.)

680 **Dr. Rıza Nur**- a.g.e., sh: 251.

١٥ مايس ١٣٢٥ | شهبال | عدد ـ ٥

Saltanat değişikliği üzerine, o günün salon mecmuası olan "Şehbal"in kapağı

temin-i esbâb-ı rahat ve hayatları için Selanik'te tehiye edilen (hazırlanan) mahal-i mahsûsa azîmet buyurmalarını ordu nâmına rica eylemesi üzerine:

"-Ben, hasta biraderimi bir çok sene Çırağan Sarayı'nda muhafaza ettim. Siz de beni orada muhafaza edin. Bundan başka bir şey istemem." buyurdular.

***Hüsnü Paşa** yine söze devam ile:*

*"Zât-ı Şâhâneleri burada bulunacak olurlar ise, birtakım fesedenin (fesatçıların) nâm-ı hümâyunlarına olarak icray-ı melânet ve mefsedet eylemeleri ve Zât-ı Şâhânelerinin de bundan bittabiî müteessir olacakları melhuz idiğini ve fakat Selânik'e azîmet buyurulduğu takdirde böyle şeylere mahal kalmayacağı cihetle orduca böyle münâsib görülerek oraya azîmet etmeleri için buraca ve Selânik'çe her şey hazırlanmış olduğunu ve ordunun bu bâbdaki kararının kat'î olduğunu edeb ve nezâket ile fakat müessir ve kat'î bir lisân ile ifade ve beyân eylediği esnada şehzâde **Abdürrahim Efendi** hazretlerinin nâle ü zârîsi (ağlaması) ve salonun iç koridorunda sultanlar ve kadınefendiler hazerâtının nâliş ve giryeleri dilhiraş oluyor idi. Bu beyanât üzerine, efendim odalarına girerek beni çağırdılar. Nezd-i şâhânelerine girdiğim vakit:*

***"Ya ibâdi fettekun"**[681] fermân-ı mehâbet-beyânının odada bâ-kemal-i kudret hüküm-fermay-ı dehşet ve heybet olduğunu gördüm. Zât-ı hümayunları benim talâkat-i lisaniyemden ve iktidarımdan bahs ile Selânik'e azîmetten sarf-ı nazar ettirmekliğimi ferman buyurdular. Birtakım teminat ile bundan vazgeçilmesini ve hiç olmazsa işin sabaha bırakılmasını, oda kapısının önünde beklemekte olan ümerâ-yı mümâileyhime rica ettim. Mümkün olamayacağı cevabını verdiler. Arz ettim. Bu hâl defaatle, kerrât ile vâkî oldu."* diyen **Ali Cevad Bey**, bundan sonra **Gâlip Bey**'in küstahlaşmasını da

---

681 Zümer Sûresi, âyet 16, meâlen: *"Ey kullarım!.. O hâlde benden korkun!.."* demektir.

şöyle anlatmaktadır:

*"Nihayet **Gâlip Bey** yüksek bir savt ve tavır ile:*

"-Koskoca şanlı bir ordu sizin hayatınızı temin ediyor. Bu bâbdaki karar kat'îdir. Askerin kararı böyledir. Sizin hayat ve rahatınızı ordu temin etmiştir. Bundan büyük bir teminât vermek ve bu karardan nükûl etmek mümkün değildir. Fakat bu teminâtı, Dersaadet'te kalırsanız veremiyor. Mesûliyet kabul edemeyiz." dedi ve bu sözleri Zât-ı Şâhâneleri de işitiyorlar idi.

Tekrar mükâlemeye memur buyrulduğum cihetle odadan, dışarı çıktığım vakit, Harem-i Hümâyun'un ol vakte kadar kapalı olan iki kanadı da açılmış ve önünde yüzlerce müsellâh askerin toplanmış olduğunu gördüm. Mümâileyhime ricalarımı tekrar etmekliğim üzerine:

*"-Asker fevkalâde müteheyyic bir hâlde olup bunların zaptı kabil olamaz, biz hiç bir mesuliyet kabul etmeyiz." dedikleri gibi, zan edersem **Fethi Bey** olacak saatine bakarak arkadaşlarına hitaben:*

"-Vakit geçiyor. Artık vazifemizi ifâ edelim." dedi.

Bu sözden ve kapının önünde gördüğüm askerlerden aklım bütün bütün perişan olarak odaya tekrar girdim ve yere oturdum. Ellerimi efendimin ayaklarının üstüne koyarak dedim ki:

"-Velinimetim efendim. Bizi burada bırakmayacaklar. Bunun ihtimalini göremiyorum. Allah göstermesin, eğer bunların bir sû-i niyetleri var ise, sizi Selânik'e götürmeye ne hâcet!.. Burada şimdi icra edebilirler. Bilemem ama eğer ısrar edilecek olursa, iyi bir netice vermeyecek zan ediyorum. Çünkü mesûliyeti üzerinden atmış olmak için askeri zabt edemedik diyecekler. Ben, şurada mübârek ayaklarınızın dibinden bir yere ayrılmam. Takdir-i İlâhî her ne ise gelir, zuhûr eder. Fakat siz nasıl ferman buyurur iseniz, öyle yapalım."

Bunun üzerine Zât-ı Hümayunları bir müddet

tefekkür ve teennîden sonra içeriye girdi. Bir kaç dakika sonra elinde ufak bir çanta olduğu hâlde sâmitâne ve sâkitâne binek taşına geldiler. Her ne kadar sarayda araba ve hayvan mevcud idiyse de, bilcümle arabacılar ve seyisler gündüz diğer saray halkıyla beraber saraydan çıkarılmış olduklarından gece vakti dört nefer arabacı tedârik olunarak dört adet lândo ihzar olunabildi. Bunlardan birine Zât-ı Hümâyunları henüz iki yaşında bulunan en küçük şehzadeleri ***Âbid Efendi*** *hazretlerini kucaklarına ve* ***Abdürrahim Efendi*** *hazretlerini yanlarına ve karşılarına da iki kadınefendi alarak râkib oldular.*

Bu arabayı daire-i kitabet arabacısının idare etmekte olduğunu gördüm. Bu esnada binek taşında arkalarında yeldirme ve çarşaflı birçok kadın gözüme ilişti. Mevcud olan üç arabanın kifâyet etmeyeceğini söylemekliğim üzerine içlerinden birisi:

"-Bir adamın babası gider de evlâtları kalır mı?" dedi.

Ol vakit bu sözü söyleyenin sultanlar hazerâtından birisi olduğunu anladım. ***Şâdiye*** *ve* ***Ayşe*** *ve* ***Refia Sultan****lar hazerâtiyle bazı kadınefendiler ve kadınlar diğerlere binerek ve müsâhibân ile ikinci kilerci* ***Hakkı*** *ve kahvecibaşı* ***Ali Efendi****'ler de arabacıların yanlarına oturarak gece saat altıyı çeyrek geçerek Yıldız'dan hareket olundu."*[682]

Böylece **Sultan II. Abdülhamid Han**'ın hayatındaki **"Mazlûmiyet Safhası"**nın **"Selânik Sürgünlüğü"** faslı başlamış oluyordu.

D-YILDIZ SARAYI'NIN YAĞMALANMASI

Sultan II. Abdülhamid'in 27 Nisan 1909 Salı günü tahttan indirilip Selânik'te Yahudi Alatini Köşkü'nde ikamet etmek üzere yola çıkarılmasının ardından Türk (!) basını, bir lâğım patlamışçasına en

682 **Ali Cevad Bey**'in Fezlekesi- sh: 85 vd.

âdî yazılar, manzûmeler ve karikatürlerle iğrenç bir tezyif kampanyası başlattı. O derecede ki, bu yalan ve iftira kampanyasının hiçbir istisnası yok gibiydi.

Gerçekten İslâmî bir yayın organı olarak temayüz etmiş bulunan **"Sırat-ı Müstakim"** Mecmuası'nın 20 Nisan 1325 (3 Mayıs 1909) tarih ve 34 numaralı nüshasında birinci sahifeden, hal' hakkındaki fetva, Meclis-i Umûmî-i Millî kararnâmesi dercedildikten sonra **"Sırat-ı Müstakim"** imzasıyla üç sahifelik bir tâlihsiz yazıyla **Abdülhamid** merhum hakkındaki karalama ve iftira kampanyasına destek verilmiştir.

Kurucular olarak **Ebululâ (Mardin)**, **Zeynelâbidin** (ulemâdan) **Efendi** ve **Eşref Edip Bey**'in[683] ismi bulunan ve şâir **Mehmed Âkif Bey**'in şiir ve yazılarıyla meşhur olmuş bulunan bu İslâmî (!) dergide yayınlanan mâhud yazıdan şu bir cümleyi dikkat nazarlarınıza sunmak isteriz:

"... Şimdi ise, ebu'l-hamd ve'l-minneh timsâl-i zulüm ve istibdad olan pâdişah-ı sâbık yed-i kaahıra-i ümmetle (ümmetin kahredici eliyle) tedmir (tepeleme) ve bâlâda derc ettiğimiz fetvâ-yı şerîfenin nassı mûcebince hükm-i nâfiz-i şer'î ile hal' edilmiş, makarrı-ı mahfûf-i satveti (gücünün gizli karargâhı) olan Yıldız Sarayı'ndan çıkarılmış olduğundan millet-i Osmaniye'nin ve bâhu-

683 Daha sonraki yıllarda, İslâmî basın sahasında musırrâne hizmetleri görülmüş olan **Eşref Edip Bey**'le 1969 yılında bir gün **Fuad Şemsi Bey**'in Emirgân'daki pembe köşkünde bulunuyordum. Etrafta oldukça kalabalık gençler vardı.

Sohbet esnasında söz **Sultan Abdülhamid**'e intikal edince, **Fuad Şemsi Bey**'in tehevvürle ayağa kalkıp **Eşref Edib**'e hitaben:

"-Söyle **Eşref**, söyle Allah aşkına! Biz hepimiz o çehâr-ı yâr-i güzin (dört seçkin sahabe) gibi Pâdişah'a muhalefet ve nankörlük etmedik mi?" dedi.

Eşref Edip, bastonunu çenesine dayamış, oturuyordu. Sakalını ikiye katlarcasına başını sallayarak onu teyid ettiği hâlâ hafızamda dipdiridir.

Fuad Şemsi, **Eşref Edip Bey**'in bu tasdiki üzerine:

"-Ulan!.. B.k yedik! Bu gençlerin de, memleketin de başına bu belâyı, bizim gibi ileriyi göremeyen ahmaklar sarmıştır." dedi.

sus bütün ümmet-i Muhammediye'nin âtîsinden (geleceğinden) ahkâm-ı şer'-i şerîfin (şerefli şeriat hükümlerinin) bilâ-mezâhim (güçlükle karşılaşmadan) tatbik edileceğinden emin olarak secde-i şükrana varacağı demlerde bulunuyoruz."[684]

Hareket Ordusu'na karşı kuvvet kullanma yoluna gitmediği için **Sultan II. Abdülhamid**'i kınayanların kulakları çınlasın! O devrin insanları, menfî bir propaganda ile öylesine zehirlenmiş, ifsad edilmiş ve şartlanmıştı ki, o büyük insanın -sessiz halk yığınları ve neferlerden başka- ortada istinâd edebileceği bir zümre yoktu.

İşte ahvâl bu merkezde iken bu zaleme güruhuna karşı bir tek ses, hem de bir dinsizin sesi olmuştu. O da maalesef ulemâdan biri değil de, **Tevfik Fikret**'ti. O, mâhud Yıldız yağması üzerine:

"Yiyin efendiler yiyin, bu hân-ı iştihâ sizin
Yiyin, yemezseniz bugün, yarın kalır mı kimbilir?
Bu hakkıdır gazânızın, evet o hak da elde bir!
Doyunca, tıksırınca, çatlayıncaya kadar yiyin!.."

diyordu.

Baştan İttihatçıları desteklemiş olan **Tevfik Fikret**'i böylesine isyan ettirerek O'na **"hân-ı yağma"** (yağma sofrası) şiiri yazdıran hâdise, gûya ülkeyi istibdaddan kurtarmak için İstanbul'a gelen **"Hareket Ordusu"**nun ilk iş olarak Yıldız Sarayı'nı yağmalamış olmalarıydı. Bu hâdiseyi, Albay **Hüsameddin Ertürk** şöyle anlatmaktadır:

*"Yeni devrin resmî küşâdını (açılışını), Yıldız yağmasıyla açtılar. **Abdülhamid**, bu 33 senelik saltanatında her taraftan kendisine hediye olarak gönderilen binlerce mücevherleri, altın, gümüş takımlarını, pırlanta, yakut, zümrüd, necef ve daha binbir renk ve çeşitte gözleri kamaştıran büyük bir serveti, Yıldız*

684 Zikri geçen gazete, sh: 115

Sarayı'nda, büyük bir dikkat ve itina ile saklamıştı. Sonradan kendi ifadesiyle:

"-Ben bu kıymetli hazineyi, Yıldız Sarayı'nda husûsî sûrette inşa ettirdiğim bir dolapta demir kasalar içinde saklardım.", demişti.

*Bunlar yağma edilmiştir. Kimin neyi aldığı da meydana çıkmamıştır. Bu hazinenin milyonları aşan kıymeti üzerinde durulmaktadır. Sâkıt **Sultan Abdülhamid**, Selânik'te Alâtini Köşkü'nde arkadaşım **Debreli Zünnun**'a:*

"-Ne yazık ki, İttihatçılar, bu büyük hazineden hiç olmazsa Meclis-i Mebusân'ı haberdâr edeceklerdi, onu da yapmadılar ve bu muazzam servetin üzerine bir perde-i nisyan örttüler!" demiştir."

Hâlbuki hakîkatte yağma edilen yalnız mücevherât değildi. Sarayın kadife ipek perdeleri, göz kamaştırıcı avizeleri, Hereke'de husûsî sûrette imâl edilmiş halıları, sedef tablaları, oyma işlemeli kapıları, altın vazo ve gümüş şamdan ve mangalları, ceviz ve maun ağacından imâl edilmiş koltuk ve kanepeleri, kuştüyünden yatak, yorgan ve yastıkları, gümüş mutfak takımları, kaşık ve çatal koleksiyonları, memlekete yeni bir devir getirdiklerini iddia eden Hareket Ordusu hâricindeki fedâî çeteler tarafından taksime uğratılmıştı.

*Diğer taraftan da saray bendegânı, yâverler, mabeyinciler, saraydan ekmek yiyen yüzlerce insan, erkek olsun, kadın olsun, onlar da ellerine geçenleri ceplerine atarak savuşmuşlardı. İşin en hazin tarafı, **Abdülhamid**'in, sevgili kızı **Ayşe Sultan**'la, alelacele bir kat çamaşırla saraydan çıkarılıp Sirkeci'ye getirilmeleri, oradan da ışıkları yanmayan bir vagon içinde şimendiferle Selânik'e gönderilmeleri idi. Yolda, sudan başka bir şey verilmeyen sâkıt hükümdarla kızı, Selânik'te uzun zamandan beri kullanılmayan, bomboş odaları ile insana her şeyden evvel hüzün veren bir köşkte ikamete mecbur edilmişlerdi. Bir çok geceler, çok üşüyen*

***Abdülhamid**, köşkün kadife perdelerinden birini yorganının üstüne örterek ısınmağa çalışmıştı."*[685]

Sâmiha Ayverdi de:

*"**Sultan Abdülhamid**, şehzadeliğinden beri bir müstahsil olarak yaşamış, bağını, bahçesini ekip biçerek para kazanmış, darda kalan şehzadelere yardımlarda bulunacak kadar kendi yağı ile kavrulmasını bilmişti. Hükümdarlığında ise, bu tasarruf fikrini devlete şâmil bir anlayış hâline getirerek hazînenin eksi borçlariyle güreşmiş ve muzaffer olmuştu. İşte dâima bu fikirden hareket edip memleketin sıkışık zamanlarının teminâtı olarak, sarayında muazzam bir hazîne toplamıştı. Bunlar bütün dünya tacdarlarından gelen muhteşem mücevherler, eşi bulunmayan inciler, elmaslar, yakut, zümrüt, altın ve gümüş eşya idi. Kendi evlâtlarına dahî vermeğe kıyamadığı bu kıymetli hazîne, oldu olası ayak takımı politikacıların iştihâlarını gıcıklamakta idi. Üstelik adamlarıyla beraber tâ Makedonya'dan buralara kadar gelen çete reislerine de, gönüllerini hoş edecek bir bahşiş vermek lâzımdı.*

İktidarı ele geçirenler, henüz dağdan geldikleri çarıklarla yaşarlarken, o hazîne ne diye olduğu yerde daha fazla bekletilecekti? İşi geciktirmeğe sebep yoktu. İşte böylece de Yıldız sarayına hücum edildi ve salonlar, dehlizler, odalar, bir kısım İttihatçılarla Makedonya eşkıyâsının istilâsına uğrayarak, bu gözleri dönmüş adamların ganimet malı oldu."[686] demektedir.

Hakikaten **Mahmud Şevket Paşa**, evvelce izah edilmiş olduğu üzere emrindeki askerlerin **Sultan Abdülhamid**'e taraftarlığını bildiğinden Yıldız'a sevkettiği kuvvet içinde gönüllüler denilen Rum, Ermeni, Makedon, Bulgar ve çingeneler ekseriyet olduğundan **Sâmiha Ayverdi** gibi bir çok kimse[687]

---

685 Albay **Hüsameddin Ertürk**, a.g.e sh. 70 vd.
686 **Samiha Ayverdi**- a.g.e., sh: 684.
687 **Tarık Balioğlu**- Bir Fâcianın Anatomisi, Tarih ve Düşünce

bu yağmayı sadece bunların yaptığını sanmıştır. Hâlbuki, 1920 yılında, yani İttihatçıların yıldızı söndüğü sırada bu hâdisenin üzerinden tam on bir sene sonra yürütülen bir tahkikât neticesinde yalnız Rumeli çetelerinin değil, Hareket Ordusu subaylarının da yağmaya katıldıkları ortaya çıkarılmıştır. Bu tahkîkâta ait olmak üzere o zaman yayınlanmış olan bir gazete haberini dikkatlerinize sunalım:

"Yıldız Sarayı'ndaki zîkıymet eşya ve mücevheratın kimler tarafından ahz ü gasb olunduğu hakkındaki takibat da ilerlemektedir. Bu taksimattan en ziyâde mâhud hareket ordusu erkânı müstefid olmuştur. Bu taksimatın suret-i icrasında malûmatlar olan bir zat ***«Yadigâr»*** *namıyla alman kıymetli eşyanın âhızları ile nev'i ve mahiyeti hakkında bize malûmat-ı âtiyyeyi vermiştir:*

Hareket Ordusu Kumandanı ***Mahmud Şevket Paşa*** *tarafından: Müteaddit pandatif, tac, yüzük, bir altın mangal. Hareket Ordusu kumandanlarından* ***Hüsnü Paşa:*** *Murassa tütün tabakası ve gerdanlık. Hareket Ordusu Erkân-ı Harbiye Reisi Mirliva* ***Ali Paşa:*** *Müteaddit küpe, yüzük. Hareket Ordusu kumandanlarından* ***Hasan İzzet Bey:*** *Hulyeler, seccadeler, kravat iğneleri, bir de taç. Firarî* ***Enver,*** *firarî* ***Cemal Efendiler*** *ile* ***Damat İsmail Hakkı Bey:*** *En kıymettar eşya, mobilyalar, vazolar, muhtelif eşkâl pırlantalar, zümrüt hulyat.* ***Ahmed Rızâ Bey:*** *Kıymettar yemek takımları, murassa saat ve zîkıymet muhtelif eşya. Bursa Valiliğinde vefat etmiş olan* ***İsmail Hakkı Bey:*** *İki bin lira kıymetinde bir zümrüt yüzük. Emniyet-i Um. Müd. ve Hicaz vali-i sâbıkı* ***Galip Paşa*** *muhtelifü'l-cins murassa kadın müzeyyinatı.* ***İsmail Hakkı Bey'****in biraderi* ***Cafer Tayyar*** *ve* ***Hamdi Bey****ler: İnci küpeler, pırlanta yüzük ve kıymettar rovalverler. Ordu kumandanlarından* **...........**[688] ***Paşa****: Elmaslı ve incili gerdanlık. Miralay*

Dergisi, s. 21 (Ağustos 2001) sh. 32.

688 5816 sayılı kanun sebebiyle buradaki isim konulmamıştır.

Aziz Samih Bey: *Üç bin lira kıymetinde bir taç.* ***Enver*** *tarafından idam olunan* ***Yakub Cemil Bey:*** *Mühim miktarda tahvilât. Karasi meb'us-ı sâbıkı* ***Hüseyin Kadri Bey****: Zümrüt kabzalı hançer.* ***Çerkez Kemal Bey:*** *Müteaddit ve kıymettar huliyat.* ***Hüseyin Cahid Bey****: Murassa hokka takımı ve iki murassa' saat.* ***Cavit Bey*** *ile* ***Karasu Efendi****: Mühim ve muhtelif miktarda kıymettar elmas. Bolu Meb'us-ı sâbıkı* ***Habib Bey****: Muhtelif tahvilât.* ***Vehib Paşa****: Hisse, kravat iğneler.*

Bunlardan mâadâ hareket ordusunun fedaîleri de kayıt ve zapt edilemeyen pek çok kıymettar eşyayı gasbeylemişlerdir. Eşyâ-yı mezkûrenin gâsıblarından istirdad veyahut bedellerinin tazmin ettirileceği tabiîdir."[689] denilmekte idiyse de tabiatiyle bu sadece bir temennîden ibaret kalmıştır. Bununla beraber 1920 yılı Ağustos ayında I. Dîvân-ı Harb-i Örfî tarafından suçlu görülen **Hüseyin Hüsnü**, **Şevket Turgut**, **Hasan İzzet** gibi paşalar ve diğer bazıları hakkında muhtelif cezalara hükmedilmişse de o sıkıntılı mütareke yıllarında bunların infazı bile kabil olamamıştır. Sadece **Şehzâde Âbid Efendi**'ye âit olduğu anlaşılan ve daha önce Osmanlı Bankası'na havale edilmiş bulunan 139 adet istikraz tahvili ile 183 adet Şirket-i Hayriye hisse senedi sahibine iâde edilebilmiştir.[690]

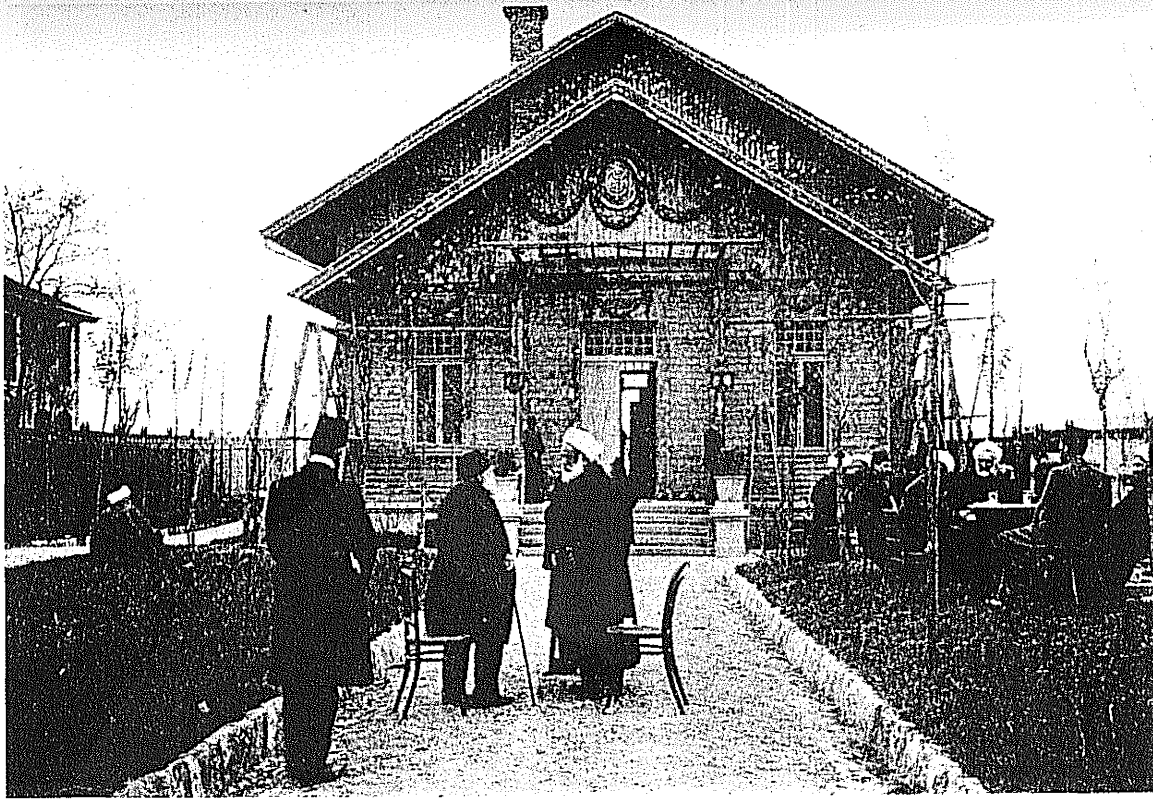
Bu müthiş yağma ve soygun Hareket Ordusu'nun İstanbul'da hâkim-i mutlak kesildiği ilk günlerde bile halk arasında şüyû bulmuş olduğundan İttihatçılar göstermelik çeşitli komisyonlar kurdurarak Yıldız'da evrakı inceletmiş ve kıymetli eşya vs.'nin tespitini yaptırmış, bunlara dair haberleri gazetelerinde yayınlayarak umûmî efkârın gözünü boyamak yoluna gitmişlerdir.

Meselâ **Sultan Abdülhamid**'in silâh koleksiyo-

---

689 Bak: İkdam Gazetesi, Nu. 7929. 17 Nisan 1335 (1919) tarihli nüsha.

690 BOA, İrade-i Seniyye, nu. 349569

Ayastefanos'a gelen Hareket Ordusu kumandanlarıyla kucaklaşmak üzere oraya koşan **Sadrazam Said Paşa** ve arkadaşları Yat Kulübü önünde

nuna el konularak bunların subay ve polislere tahsis olunduğu bildirilmiştir.

Pâdişah'ın Deutsche Bank'taki parası cebren orduya hediye ettirilmiştir. Kasaların açıldığına, bulunan eşyaların veya senetlerin güya hayır işlerine sarfedilmek üzere millete mâl edildiğine dâir haberler birbirini kovalamıştır.

*"5 Mayıs 1909 günü açılan dört kasa içerisinde 24.000 lire ile takriben 8.000 kuruşluk gümüş mecidiye bulunmuş; bunlardan 100 lirası komisyon üyelerinin yapacakları harcamalarda kullanılmak üzere Şehremini **Hâzım Bey**'e verilmiştir. Bu araştırmaların devam ettiği sırada Selânik'te bulunan sâbık hükümdar **Abdülhamid**'e gönderileceği tahmin edilen iki esvap çantası bulunmuş, bunların içerisinde de pek çok senet ele geçirilmiştir. 6 Mayıs günü Yıldız Sarayı'ndaki müze civarında bulunan kasalar açılmış, 6 adet şimendifer tahvili, 18 adet Esham-i Umumiye-i Osmaniye ve dinî muhtevalı nâdide yazma eserler bulunmuştur."*

*Sarayda yapılan araştırmalar sırasında gün ışığına çıkarılan ve değer biçilemeyen bir de gerdanlık ve taç bulunmuştur. Aradan birkaç yıl geçtikten sonra bu tacın okul yapımından dolayı satılması konusu gündeme getirilmiştir. Gümüş üzerine pırlanta işlemeli gerdanlık ile yine gümüş üzerine pırlanta işlemeli olan taç, Mâliye Nezâreti'ne teslim edilmiştir. Maliye Nezareti'nde muhafaza edilen bu taç ve gerdanlık bir süre sonra **Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa**, Dâhiliye Nâzırı **Tal'at Paşa** ve diğer yetkilileri olduğu hâlde açılmış, Kapalıçarşı esnafından **Mişon Montiyan Efendi**'ye değer biçtirilmiş ve toplam 290 kırat bu mücevherlerin kıymetinin 1.775 lira olduğu tespit edilmiştir. Mâliye Nezâreti bu mücevherlerden elde edilecek paranın Kandilli'de **Âdile Sultan** Köşkü'nde kurulacak olan İnas Sultanî Mektebi'ne verilmesini teklif etmiş, bu teklif, bakanlar kurulunda kabul edilmiş ve 20 Mayıs 1912 tarihli padişah*

Haritada Türkiye ve Irak'taki petrol rezervlerinin bulunduğu noktalar net bir şekilde ortaya konulmuş.

65 NOKTADA PETROL TESPİT EDİLMİŞ

1. Diyarbakır
2. Mardin
3. Bismil
4. Hazro Çayı
5. Sinan
6. Batman çayı
7. Dicle
8. Midyat
9. Bedran
10. Bitlis Suyu (çayı)
11. Tulan
12. Siirt
13. Botan çayı
14. Habur
15. Fındık
16. Cizre
17. Dehuk
18. Zaho
19. Habur çayı
20. Hakkari (Çölemerik)
21. Ahmediye
22. Bisan
23. Alkuş
24. Akra
25. Büyük Zap
26. Revanduz
27. Musul
28. Karakuş
29. Nemrut
30. Küçük Zap
31. Erbil
32. Köysancak
33. Altınköprü
34. Şargat
35. Hamrin Dağı
36. Kerkük
37. Taşhurmatı
38. Tavuk
39. Karadağ
40. Süleymaniye
41. Karadağ
42. Aksu
43. Tuzhurmatı
44. Kefri (Salahiye)
45. Deli Abbas
46. Tikrit
47. Samara
48. Haso çayı
49. Narbin Suyu
50. Diyale Suyu
51. Ramadi
52. Felluce
53. Mendeli
54. Bakuba
55. Kazımiye
56. Bağdat
57. Museyyeb
58. Hılle
59. Kerbela
60. Hit
61. Fırat
62. Anah
63. El-Kadim
64. Ebu Kemal
65. Meydani

iradesiyle de onaylanmış olup bir müddet sonra da elden çıkarılmıştır.

Bunun dışında yine sarayda yapılan aramalar sırasında ele geçirilen ve tahminen 5000 lire kıymet takdir edilen tacın, satışından sonra elde edilecek para ile ***Padişah Mehmed Reşad****'ın da uygun görmesi durumunda Çırçır Yangını dolayısıyla bölgede bir dispanser ve hayır eserleri yapılması gündeme gelmiştir; öncelikle kurulması düşünülen dispanser için 1.000 lira ayrılması hususu kabul edilmiştir. Bu konu daha sonra Meclis-i Vükelâ'da görüşülerek, sadrazamın da onayı alınarak, devlet erkânı huzurunda kıymet biçilmiş ve gereken yapılmıştır."*[691]

İttihadçılar, işte böyle tespit ve kararla pek namuslu ve dürüst (!) olduklarını ortaya koymaya çalışmışlarsa da sonradan yapılan tahkikât ile onların bal tutan ellerini yaladıkları ortaya çıkmıştır.

Yıldız Sarayı'nın halı ve mobilya aşırmaya kadar varan bu müdhiş yağmasından sadece merhûmun büyük bir îtinâ ile toplayıp biriktirdiği muazzam kütüphane masun kalabilmiştir. Bu da kendiliğinden olmamış. Kütüphane Müdürü Kakandelenli **Sabri Bey** silâhını çekip kapı önünde:

"- Beni öldürmedikçe içeri giremezsiniz!. Böyle nâdide kitapları ihtiva eden bir koleksiyon dağılırsa bir daha meydana getirmek mümkün olmaz!." demiş ve talan bitene kadar o vaziyette bekleyerek içeriye kimseyi sokmamıştır.

Bu sûretle kurtarılan Yıldız Kütüphane'si daha sonra İstanbul Üniversitesi'ne intikal etmiş ve bu nâdide kitaplar, kütüphane haline getirilen eski "Mekteb-i Kuzat"ta (Kadılar Mektebi) tavanlara kadar kaldırım taşı gibi yığılmış, bu binânın kâfî gelmemesi sebebiyle bitişikteki İbrahim Paşa Câmii'de hınca hınç doldurulmuştur. Tasnifsiz, karmakarışık bir sûrette depolanan

691 **Tarık Balioğlu**- a.g.e. sh. 28 vd.

ve yıllarca kapısına: "Tâmirat Dolayısıyla Kapalıdır!." levhası asılmış olan bu kütüphanedeki emsalsiz kitaplar arasında **Sultan II. Abdülhamid** merhûmun gayet mûtenâ cildli 3000 albümü mevcuddur. Sarayından çıkmayan padişah, bütün Dünyâ'daki gelişmeleri fotoğrafla takib etmiş olduğu gibi giriştiği muazzam kalkınma hamlelerinin de her safhada fotoğraflarını çektirerek muhâfaza etmiştir. Bugün bu albümlerden 1000 fotoğraflık bir antoloji yayınlanmış bulumaktadır ki sadece bu, albümlerin tarihi kıymetini anlamaya kâfidir. Nâdide yazmalar ise hâlâ meraklı araştırmacıları beklemektedir.

En büyük fenalıklarından biri de **Sultan II. Abdülhamid**'in emlâkini millîleştirmeleridir. O, Yahudîlere intikalini önlemek için Filistin'de araziler satın alıp çiftlikler meydana getirmişti. Musul'da arkeolojik araştırma bahanesiyle petrol arayan İngilizleri takibe almış ve petrol sahalarını şahsî mülkü hâline getirmişti. Bu millîleştirme, buraların kaybı hâlinde **"şahsî mülkiyetler bâkî"** kalacağından vârislerin uzun uğraşmalarına rağmen bir pey alamamalarına sebep olmuştur. Demek ki İttihadçılar, Yahudi ve İngiliz efendilerini ileride başlarını ağrıtabilecek bir dertten böylece kurtarmış oldular.

Bu görüşü doğrulayan tarihî bir vak'a zikredelim:

Sultan II. Abdülhamid merhum, Musul petrol sahalarına aid bir tapuyu meşhur **Celâl Esat Arseven**'in babası **Esad Paşa**'ya ihsan etmişti. O da bunu mühimsemeyerek Ermeni seyisine hediye etti. Zira **Esad Paşa**'nın bu Ermeni seyisi meşhur **Gülbankyan**'ın[692]

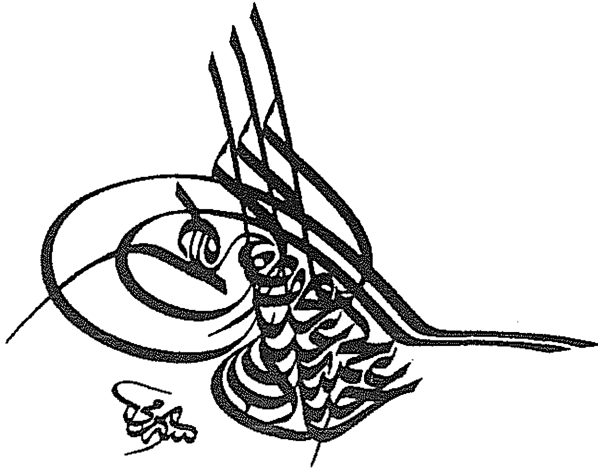
692 Yüzde beş hisse ile Dünyâ'da sayılı zenginlerden biri hâline gelen **Gülbankyan**, husûsî memurlar göndererek Sahaflar Çarşısı'ndan onbinlerce minyatür satın alıp zengin bir koleksiyon vücûda getirmiştir. Ömrünün son günlerinde bunları bir müzede teşhir edilmek üzere Türk Hükûmeti'ne teklif etmiş, **İnönü**'nün iktidârı zamanında bu teklif akılsızca reddedilmiştir.

babası idi. **Gülbankyan** o sırada Üsküdar'da tenekelerle gaz (kerosin) getirtip satan bir bakkaldı. **Esad Paşa**, seyisine:

"-Bak bu arazide petrol varmış. Bunu bana Padişah ihsan etti. Ben, nasıl Musul'daki araziye sahip olabilirim? Senin oğlunun gaz yağı işleriyle uğraştığını söylemiştin. Belki o bunu değerlendirebilir. Al, senin olsun." demiştir.

Sırf bu tapu ile **Gülbankyan**, İngilizler'den yüzde beş hisse almış ve bu yüzde beşle yıllarca, Londra'da altın kakmalı Rols Royslarda gezmiş ve at yarışlarında hovardaca para harcamıştır. Hem de **Sultan II. Abdülhamid** vârislerinin Avrupa'da aç yaşadığı ve bunlardan biri olan **Abdurrahim Efendi**'nin intihar ettiği bir sırada!..

Gülbankyan yaz tatillerinde Portekiz sahillerine giderdi.Portekizliler, husûsî bir müze binâsı inşâ ederek bu minyatürlerin kendilerine verilmesini sağlamışlardır. Lâkin binâ henüz inşaat hâlindeyken gönderilmiş olan bu minyatürlerin bir kısmı, su baskınında ıslanıp bozulmuş ve bunları tamir etmek üzere **Hüseyin Kâzım Kadri**'nin kızı müzehhibe **Rikkat Kunt** Lizbon'a celbedilerek 10000 dolar maaşla bu işe memur edilmişse de **Rikkat Kunt**, Lizbon'da uzun müddet ikamet etmek istemediğinden, varılan anlaşma sonunda bunlar, bir kurye ile getirilip götürülmek sûretiyle tanesi 100 dolardan İstanbul'da tamir ettirilmiştir. Halbuki o zaman yenisi 100 dolardan daha aşağı bir fiyatla satın alınabildiği halde Portekizlilerin, bozulan minyatürleri kurtarmak için yaptığı muazzam masraflar ve bizimkilerin bu Türk eserlerini bedava kabul etmemek husûsundaki hamâkatleri câlib-i dikkattir!.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SULTAN II. ABDÜLHAMİD'İN SÜRGÜN HAYATI VE ÖLÜMÜ

I-SELÂNİK'TEKİ SÜRGÜN HAYATI

Sultan II. Abdülhamid, Selânik'e gitmeyip Çırağan Saraayı'nda ikamet etmek hususundaki arzusu kat'î bir sûrette reddedilince:

"-Evlâtlarım ve âilemle beraber göndermeye müsaade ederlerse giderim!.."[693] demek mecbûriyetinde kaldı.

Hal' kararını tebliğe gelen heyet geri gittikten sonra, Padişah'ı Selânik'e nakil için gelen bu ikinci heyet **Hüsnü Paşa**, sonradan Sevr Sulh teklifini imzalamış olanlardan **Hâdî Paşa**, **Gâlip Bey** ve **Fethi (Okyar) Bey**'den ibâretti. Bunlar, aralarında görüştükten ve bazı yerlere telefon ettikten sonra bunun kabul edildiğini Başmâbeyinci **Cevad Bey**'e bildirdiler. O da gelip Padişah'a durumu

693 **Ayşe Osmanoğlu**- a.g.e., sh: 139.

arz etti. Ancak bunun için Saray'dan derhal çıkılması isteniyordu.[694]

Bundan sonrasını **Ayşe Osmanoğlu** şöyle anlatıyor:

"Annem:

"-Efendiciğim! Biraz çamaşır falan alalım, olmaz mı?" deyince ***Cevad Bey****:*

"-Hayır, olamaz! Vakit dardır. Gideceğiniz yerde her şey vardır. Başınıza toplar atılacak. Bir an evvel çıkınız, daha iyi olur." diye bağırarak mâni oldu.

Annem şaşırmıştı. Bizimle beraber gitmeye hazır bulunan Hazinedâr Gülşen'e babam:

"-Rica ederim kızım, bana çabuk bir bardak su getir." dedi.

Gülşen *hemen koşarak suyu getirdi. Babam, durduğu yerde bu suyu sonuna kadar içti.* ***Gülşen****'e:*

"-Allah razı olsun." dedi.

İşte Saray'dan son nafakasını almıştı. Bu sırada saat takriben zevâlî yedi (on dokuz) idi zannındayım.

Babam suyu içtikten sonra bizlere döndü:

"-Haydi evlâtlarım, hazır mısınız? Besmele-i şerife ile çıkalım. Allah muînimiz olsun. Tevekkeltü alellâh." diyerek yürüdü.

Annem Küçük Salon'daki masanın üstünde duran çantayı eline aldı. Bu çantanın içinde Kur'ân-ı Kerim vardı. Babam nereye gitse, bu çantayı beraber götürürdü. Cümlemiz, mümkün olduğu kadar toplu bulunmaya dikkat ederek babamın etrafını sardık. Böylece Büyük Salon'u geçerek kapının önüne geldik. Annem derhal atıldı:

"-Dur Efendiciğim! Evvelâ ben inip arabaya bineceğim." dedi. Önden inip arabaya girdi. Sonra babam, ***Abdürrahim Efendi****, en küçük kardeşimiz* ***Âbid Efendi****'nin annesi* ***Sâliha Nâciye Hanım*** *arabaya girdiler.* ***Sâliha Nâciye Hanım****'ın kucağında oğlu* ***Âbid Efendi*** *bulunuyor ve zavallı küçük çocuk her şeyden habersiz uyuyordu. Babamın arabası derhal hareket etti.*

---

694 a.y.

Şimdi sıra bize gelmişti. Saray'ın her tarafı müthiş bir karanlık içindeydi. Birtakım beyaz külâhlı, acayip insanlar merdivenin başında, arabaların önünde bulunuyorlardı.[695] *Bu korkunç insanlar nereden çıkmıştı? Bizi dağlara mı kaçıracaklardı? Titreyerek bunların arasından geçiyorduk.* ***Cevad Bey*** *de orada duruyordu. İkinci arabaya ben,* ***Şâdiye*** *ve* ***Refia Sultan****'lar,* ***Abdürrahim Efendi****'nin annesi* ***Peyveste Hanım****,* ***Refia Sultan****'ın annesi* ***Sâzkâr Kadın*** *binmiştik. Biz üç hemşire, en genç yaşlarda idik. Nerelere gidiyorduk? Ölüme mi? Hapse mi? Mahkûmiyetimiz ne idi? Ne tâlihsiz çocuklardık!*

Arabamız kapıdan çıkarken Seccâdecibaşı ***İzzet Efendi****'nin elindeki mendille gözlerini silerek bizi selâmladığını gördük. Arabalarımız âdeta uçuyordu. Arabanın pencerelerinden babamızın arabasını gözlerimizle takip ediyorduk.*

Sinirli, bîtap bir hâlde idik. Zavallı ***Peyveste Hanım*** *bayılmıştı. Onu ayıltmak için bir kolonyamız bile yoktu.* ***Sâzkâr Hanım,*** *O'nu ayıltmak için uğraşıyor:*

"-Kalk kardeşim, kendine gel." diye sarsıyor, bağırıyordu.

Böylece Yıldız Yokuşu'ndan iniyor, insandan eser görmediğimiz İstanbul'un sokaklarından geçiyor, yolda mütemâdiyen acıklı vedâ gözyaşlarımızı bırakıyorduk. Nihayet Sirkeci'ye vardık. Babamın arabası bizden önce gelip durmuştu, kendisi inmek üzere idi. Bizim araba da durunca, hemen kendimizi atarak babamıza doğru koşmaya başladık. Yine etrafını sardık. Şunu da ilâve etmeden geçemeyeceğim ki; elinde bir baston dahî yoktu. Birtakım askerler, zâbitler, jandarmalar bizlerle beraber yürüyorlardı. Trene gelmiştik. Babam vakar ve temkînle trenin basamaklarını çıktı. Arkasında annem vardı. Sıra ile hepimiz içeri girdik. Salonlu bir vagon hazırlanmıştı. Arkamızdan gelen üçüncü arabadaki kadınlar da yetiştiler.

---

695 Bunlar, hiç şüphesiz Saray'ı kuşatmış olan Arnavud ve Bulgar çetecileri idi.

Musâhip ağalar da gelmişlerdi. Kimlerin geldiğini ancak orada görüyorduk. Babamın gelemeyen haremleri, sarayda karşı dâire ile Küçük Mabeyn Dâiresi'ni asker istilâ ettiğinden ve Harem kapıları da kilitli olduğundan bizim tarafa geçememişlerdi. Bîçâre ***Nureddin Efendi*** *fesini kaybetmiş, çocuk aklınca babamın huzuruna fessiz çıkamayacağını düşünmüş, fesini ararken bizim tarafa geçememiş olduğunu kendisi sonra anlatmıştır.*

Hepimiz trene binince üzerimize kapılar çekilip kilitlendi. Babam, salonun ortasında ayakta duruyordu. ***Cevher Ağa****'ya bendegândan kimlerin geldiğini sordu. O da musahiplerden* ***Selim*** *ve* ***Şöhreddin Ağa****'larla* ***Çerkes Mehmed Paşa****'nın,* ***Kahvecibaşı Ali Efendi****'nin, kâtiplerden* ***Ali Muhsin Bey****'in geldiğini bildirdi. Haremden de bizlerden başka üçüncü arabada merhum* ***Hatice Sultan****'ın annesi* ***Fatma Pesend Hanım****, İkinci Hazinedar* ***Zülfet****, Hazinedar* ***Gülşen****,* ***Mülkicihan*** *ve* ***Nevrestan*** *gelmişlerdi.*

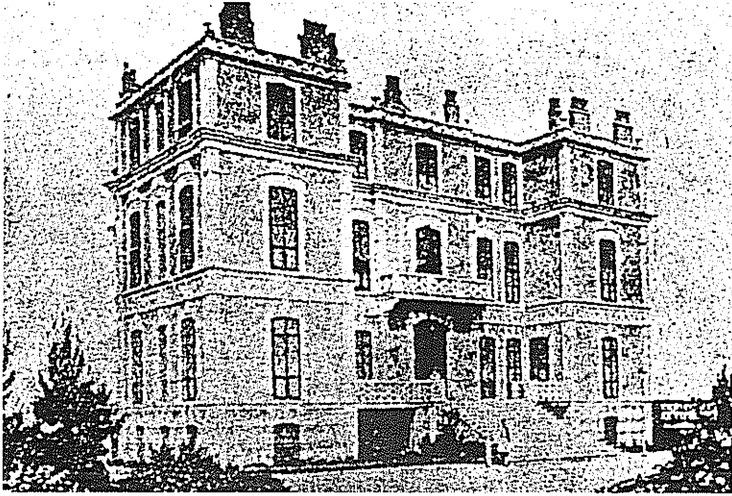
Ekspres hareket etti. Son hızla gidiyorduk. Küçük bir kompartıman vardı. Babam oraya girdi. Biz de salona gelişigüzel dağıldık. Bazıları yerde oturmaya bile mecbur kaldılar. Geçirdiğimiz korku ve heyecandan cümlemiz harap bir hâlde idik. Tren, istasyonlarda durdukça ürkerek:

"-Ne olduk, yine ne var?" diye birbirimize soruyorduk.

Bazı istasyonlarda nümâyişler yapıldığını ve bir defasında taş atıldığını hatırlıyorum. Bu sebepten perdeleri indirmiştik. Selânik'e vardığımız saati tahminden bugün âcizim. Ertesi gece saat on (yirmi iki) zannındayım."[696]

Selânik'e ulaşan treni istasyonda değil, şehirden epeyce uzaklaştıktan sonra boş bir yerde durdurdular. **Sultan II. Abdülhamid** ve beraberindeki 24 kişi burada trenden indirildiler. Padişah dâhil, çoluk çocuk herkesi gecenin karanlığında gayr-i muntazam yollar-

696 **Ayşe Osmanoğlu**- a.g.e., sh: 139 vd.

Selânik'te yahudi Ālâtini Biraderler'e âid olup **Sultan II. Abdülhamid** merhûmun üçbuçuk yıl hapis tutulduğu meşhur köşk

dan bir hayli yürüttükten sonra, arabalar hazır ettikleri meydana gelindi. Kafile, Yıldız'dan ayrılırkenki şekilde bu arabalara bindirilerek **"Alâtinî Köşkü"**ne gelindi. Burası italyan teb'ası ve un tüccarı olan yahudi **Alâtinî** kardeşlere âid olup sonradan **"Ordu Köşkü"** diye anılır olmuş bir yerdi.

Sürgünler, bu köşkün kapısında III. Ordu Kumandan vekili **Hâdî Paşa**, Selânik Belediye Reisi **İsmail Hakkı** ve Merkez kaymakamı **Tahsin Uzer** tarafından karşılandılar. **Tahsin Uzer**'in hâtıratına göre, köşkün girişindeki mermer merdivenleri çıkarken yatsı ezânı okunmaya başlamış, Padişah:

"-Aziz Allah!.. Celle şânuhû..." diyerek köşke girmiştir.

Fethi Bey (Okyar) da bu çilekeş kafile ile Selânik'e gelmişti. Çünkü o burada muhafızlık yapmakla vazifelendirilmişti. Uzun zamandan beri kullanılmadığından artık harabeye yüz tutmuş olan bu köşkte Padişah'la birlikte bu 25 çilekeş nasıl

yaşayabilecekti?!

Alâtinî Köşkü'ndeki ilk geceyi **Ayşe Osmanoğlu** şöyle anlatmaktadır:

"Babam önde, bizler arkada hep birden köşkün büyük kapısından girip kendimizi büyük salonda bulduk. Arkamızdan derhal kapılar kapandı. O dakikada Dünya'dan ayrılmış, yeni bir âleme girmiş olduğumuzu anlamıştık. Hepimiz mahzun ve asabî bir hâlde idik. Köşkün içinde bizden başka kimse yoktu. Şaşkına dönmüş, koca boş salonun ortasında birbirimize bakıyorduk. Şimdi ne yapacaktık? Ne olacaktık? Bu evde hasıl yaşayacaktık? Görmediğimiz, düşünmediğimiz, bilmediğimiz, hatır ve hayalimizden geçmeyen bu hâl ne idi? Geçirdiğimiz bunca tehlikeli, heyecanlı, felâketli, yorgunluklu günlerden sonra mahpus olduğumuzu anlıyorduk. Çünkü bu, acı bir hakikatti. Pencereler koca tahta kepenklerle kapanmıştı. Hariçle alâkamız nihayet bulmuştu. Biz burada yaşayacak, belki de ölecektik. Kendimizi toplamaya, teessürümüzü babamıza göstermemeye mecburduk. Mademki onun selâmeti için kendimizi bu felâkete atmıştık, babamıza olan muhabbet ve şefkatimizi esirgemeyecektik. Onun her türlü rahatını temine elimizden geldiği kadar çalışmak borcumuzdu. Evlâtlık vazifemizi îfa edecektik. Babamıza yardımda bulunmak, başına gelecek kazaların mümkünse önüne geçmek, her türlü fedakârlığı göze almak azim ve kararı ile buralara kadar gelmiştik. Onun, bizler için bundan sonra her şeyden kıymetli olan hayatının kurtarıldığına emin değildik. Bundan sonra da kim bilir neler olabilirdi?! Tahtını, tâcını, malını, mülkünü bir anda kaybetmişti. Yalnız elinde kalan yegâne tesellî bizdik. Şimdiye kadar sayesinde sâyebân olmuş, nîmetini yemiş, debdebe ve saltanat sürmüştük. Daha dün Padişah'tı. O zaman elini, eteğini öpmüştük. Bugün ise, bunların hepsi elinden gitmişti. Ama bizim için o, canımız kadar kıymetli, sebeb-i hayatımız, eskisinden daha ziyade takdis ettiğimiz babamızdı. Büyük salonun ortasındaki iki koltuktan

birinin üzerine oturmuş mahzun bir hâlde düşünmekte olan babamızın etrafını aldık:

"-Efendimiz! Yorgunsunuz. İstirahat buyurmalısınız. Bu odalardan bîrini intihap buyurunuz. Biz hemen hazırlayacağız." dedik.

Ayağa kalktı.

"-Bilmem ki ne yapmalı?" dedi.

Sonra bize dönerek:

"-Siz ne yapacaksınız?" diye sordu.

"-Efendimiz, üzülmeyiniz. Bir çaresini buluruz." dedikse de doğrusu ne yapacağımızı biz de bilmiyorduk.

Babam, sol taraftaki odaya doğru yürüdü. Şöyle bir göz gezdirdi.

"-Burası bize elverişlidir." dedikten sonra tekrar bize döndü:

"-Ya sizler?" dedi.

Karşıki odayı göstererek:

"-Orası bize yeter Efendimiz." dedik.

Sofada koca bir yemek masasından başka iki koltuk vardı. El birliği ile bu koltukları babamın işgal edeceği odaya çektik. Birbirine ekleyerek yatılabilecek bir hâle getirdik.

"-Buyurunuz Efendimiz! Şimdilik burada dinleniniz." dedik.

Lâkin iş bu kadarla bitmiyordu. Görünürde hiçbir şeyler yoktu. Boşluk içinde idik. Kızlardan ***Gülşen****'in aklına geldi:*

"-Belki yukarda bir şeyler vardır." dedi. Fakat yukarıya nasıl çıkmalı idi? Bu katta havagazı vardı. Fakat merdivenden yukarısı karanlık içindeydi.

Su arıyorduk. Yıkanmak, ellerimizi tren kirinden temizlemek istiyorduk. Sabun yoktu. Yukarı kata çıkmak için mum yoktu. Kapıya vurarak musahiplere seslendik. Bunları söyledik. Onlar da ***Fethi Bey****'e söylemişler.* ***Fethi Bey*** *derhal kovalarla su, mum ve sabun gönderdi.*

Biraz sonra da ***Hüsnü Paşa*** *tarafından yemek*

getirildi. İstanbul'dan çıkalı beri ağzımıza bîr lokma koymamıştık. Esâsen İstanbul'daki son haftamızda da yemek yemiş sayılamazdık. Şöyle böyle yaşamıştık. Gençlik kuvveti bize tahammül vermişti. ***Hüsnü Paşa****'nın yolladığı yemek, ekmekle soğuk et ve dondurmadan ibaretti. Babam bunları yiyemedi. Yoğurt ile maden suyu istedi. Sular da içilecek bir hâlde olmadığından bize de maden suyu getirdiler.*

Kaşık, çatal ve bardağımız da yoktu. Etleri el ile yediğimiz gibi dondurmaları da ellerimizle yemeye çalışıyorduk. Gençlik bu... Bir yandan da bu hâlimize gülüyorduk. Böylece doyup hararetimizi de giderdikten sonra sabunla elimizi, yüzümüzü yıkadık. Kızlardan birinin yırttığı gömleğini havlu gibi kullandık. Biraz aklımız başımıza geldi. Ellerimize birer mum alarak:

"-Üçer-dörder kişi yukarı çıkalım, diğerleri aşağıda dursun." dedik.

Merdivenden çıkıp odaları dolaşmaya başladık. Odanın birinde demir bir karyola bulduk, ötede beride unutulmuş havlu ve örtü gibi şeyler elimize geçti. Bir iki tane de sandalyeye rastladık. Bunları aşağıya indirdik. Karyolayı söktük. Babamın odasına götürdük. O sırada ***Fethi Bey*** *de bir otelden birtakım yorganlar, yastıklar getirmiş, ağalarla içeri göndermişti. O kadar kirli şeylerdi ki, tarif edemem. Bununla beraber en temiz olanlarını Efendimiz için ayırdık. Hemen bir yatak hazırladık. Kalanları da aramızda taksim ettik.*

Diş çıkarmasından zaten biraz hasta olan zavallı ***Âbid Efendi*** *saraydan uykuda çıktığı gibi bütün yolculuğumuz müddetince de anasının kucağında uyumuştu. Anasının kolu uyuşmuştu. Saraydan çıkarken arabanın kapısı kırılmış. Hızla giderken kapı açılıp fırlamak ihtimali olduğundan, kadıncağız parmağını kapının halkasına geçirmiş, bir taraftan da oğlunu tutmuş. İnerken de uyuşmuş ve şişmiş olan parmaklarını annemin yardımıyla halkanın içinden güçlükle çıkarabilmiş. Şimdi hâlâ oğlunu kucağında tutuyor, bitkin bir hâlde*

bulunuyordu. Yine yukarda berjer tarzında bir iskemle bulmuştuk. Anası, ***Âbid Efendi****'yi bunun üzerine yatırdı. Zavallı masum, Dünyâ'dan habersiz, hâlâ uyuyordu.*

Bütün evin içinde bir halı, bir kilim parçası dahî yoktu. Cümlemiz yorganlara sarılarak kuru tahtaların üzerine serildik. Her pencerenin ve her kapının önüne birimiz yatmıştık. Musahip Ağaları da selâmlık kapısının önüne yatırdık. İşte Selanik'te ***Alâtinî*** *Köşkü'nde ilk gecemiz böyle geçti."*[697]

Bu köşkte, kendisine gazete verilmeyen, her türlü ihtilâttan men edilerek hâriçten hiç kimse ile görüştürülmeyen **Sultan II. Abdülhamid**, üç sene, altı ay ve üç gün devam edecek olan sürgün ve hapis hayatını nasıl geçirmiştir?

İsmail Hâmi Bey, **"marangozluk"** ve **"tenekecilik"** ile diyor.[698] Fakat bu üç buçuk sene içinde birtakım fevkalâde hâdiseler de vâkî olmuştur. Şöyle ki:

Bunların birincisi, Yıldız Sarayı'nın yağmalanmasına ilâveten bankalardaki nakit ve hisse senedlerinin elinden zorla alınmasıdır. **Sultan II. Abdülhamid**'in şehzâdeliğinde ticâret ve ziraat işleri yaparak zenginleştiği, saltanatı boyunca da tasarrufa azâmî derecede riâyet ederek büyük bir servet biriktirmiş

---

697 **Ayşe Osmanoğlu**- a.g.e., sh: 144 vd.

698 *"****Sultan Hamid*** *Allatini köşkünde marangozluk ve tenekecilikle vakit geçirmiş ve hattâ bunlara âit levazımı «Mubayaa Me'muru»* ***Tahsin Uzer*** *te'min etmiştir. Fakat her hâlde en mühim meşgalesi kendisini hal' edenlerin dâhilî ve hâricî bütün devlet işlerinde milletin başına getirdikleri muazzam belâları «****Mirsâd-ı İbret****»den mümkün olduğu ve haber alabildiği kadar temâşâdan ibaret olsa gerektir.*

*«****İttihad ve Terakkî****» komitesinin bu memlekete yaptığı en büyük fenalık,* ***Sultân Hamid*** *gibi Avrupa siyasetine otuz üç senelik bir tecrübeyle hâkim olmuş büyük bir hükümdarı iş başından uzaklaştırmaktır. İngiltere Sefiri* ***Nicolas O'connor*** *bir cihan harbi belâsından kurtulmak için bütün Avrupa milletlerinin ona duâ etmekle mükellef olduklarından ve Fransa Sefiri* ***Maurice Bompard*** *da bütün Avrupa'da onun ayarında tek bir diplomat olmadığından bahsetmişlerdir."* (**İ. Hâmi Danişmend**- a.g.e., sh: 379)

olduğu biliniyordu. Bunlara göz koyan İttihadçı güruh, O'nun, ekseriyeti Musul petrol havzasında ve Filistin'de bulunan gayr-i menkullerini millîleştirip devletin uhdesine geçirip bilâhare de İngilizlere intikalini temin ettikleri gibi menkul mallarını da elinden almak hususunda ısrarlı bir faaliyette bulunmuşlardır:

*"**Abdülhamid**'in şahsî serveti olarak bazı Avrupa bankalarında altın ve tahvilâtları vardı; bunlar, devletçe muttehaz kat'î karar îcabından bulunduğundan bahs ile Selânik bankalarına getirilerek alınmak istenmiş ve bu paraların alınması için hükümetçe bankalara hitâben yazdırılmış olan mektuplar Hareket Ordusu kumandanlığı tarafından topçu mirlivası **Sahban Paşa** vasıtasiyle üçüncü ordu kumandanlığı vekâletine yollanıp kendisine imza ettirilmek üzere, **Abdülhamid**'e gönderilmiştir. Kumandan vekili **Ferik Mehmed Hâdi Paşa**, bankalara yazılan bu mektupları bir tezkere ile **Abdülhamid**'in muhafızı **Ali Fethi Bey**'e yollamış, O da bunları **Abdülhamid**'e takdim etmiştir. Mektupları alan ve okuyan **Abdülhamid**, şahsî servetinin bu sûretle elinden çıkmasına mukabil bazı tekliflerde bulunmuş ve buna dâir **Fethi Bey**'den bir de taahhüd senedi almıştır. **Abdülhamid**'in teklifleri şunlardı:*

1. Oturmakta olduğu Alâtinî Köşkü'nün ya hükümet hesabına veyahut bankalardan alınacak parasına mukabil kendi hesabına satın alınması.

2. Evlâd ve ıyâlinin refah ve saadetle maîşetlerinin temin edilmesi.

3. Mâiyyetiyle bendegânının şahsî hürriyetlerinin iâdesi.

4. Kendisinin huzur ve refahla yaşaması için kâfi miktarda tahsîsât verilmesi.

5. Hayatının emniyet ve kefâlet altına alınması.

***Abdülhamid**'in Osmanlı, Doyçebank ve Krediliyone bankalarında külliyetli miktarda, nakit, tahvilât ve hisse senetleri vardı. Osmanlı Bankası'ndaki nakit mevcudu on üç bin yedi yüz küsur Osmanlı altını idi; Doyçebank'taki*

mevcudu on dört çanta içinde olarak banka memurlariyle Selânik Alman konsolosu huzurlarında kendisine teslim edilmiştir. Bu da on altı bin dört yüz doksan üç Anadolu Şimendifer tahvilâtı ve doksan sekiz Bon dö juisans (Bonne de jouissance) ve üç bin Selânik limanı hisse senedi olup Krediliyone'de ise, elli iki bin dört yüz otuz bir Osmanlı altını bulunuyordu.

***Abdülhamid**, bu paralarından Osmanlı Bankası'yle Doyçebank'takileri Alâtinî Köşkü'nün satın alınmasıyla kendisini hal' ve fakat hayatını tekeffül eden üçüncü ve ikinci orduların fevkalâde masraflarına sarfedilmek üzere bu ordulara bırakmış ve bunun üzerine bu paralarla tahvîlât ve hisse senetleri, üçüncü ve ikinci ordu müfettişliklerine gönderilmek üzere üçüncü ordu heyetine teslim edilmiştir."*[699]

Bu muazzam serveti **"gönlü isteyerek veya istemeyerek elinden çıkmıştır."**[700] diyen **Uzunçarşılı**, daha sonra yine bu bahse avdet ederek:

*"Hal'inden sonra **Abdülhamid'**e ait külliyetli miktardaki mücevherâtına da el konmuş ve bunlar mâliyeye, yani hazineye alınıp emânet olarak Osmanlı Bankası'na verilmişti; daha sonra bu mücevherâtın murassa nişanlarla târihî ve millî kıymeti hâiz olanlarından maadasının, hükümetin nezâret ve mesûliyeti altında satılmak üzere Donanmâ-yı Osmanî İâne-i Milliye Cemiyeti'ne terk edilmesi tekarrur ederek buna dair bir de kanun çıkarılmıştır. Bundan sonra bu mücevherâtın değer fiyatiyle elden çıkması için Paris'e götürülüp orada*

---

699 **İ. Hakkı Uzunçarşılı- II. Abdülhamid**'in Hal'i ve Ölümüne Dâir Bazı Vesikalar, Belleten, c: IV, (1948), sh: 711 vd.

700 **İ. Hakkı Uzunçarşılı**- a.g.m., sh: 710.

Padişah'ın bu serveti, gönüllü olarak vermediği, kızı **Ayşe Osmanoğlu**'nun şu ve benzeri diğer sözlerinden âşikârdır:

"Paraların tesliminden sonra babam bizleri huzuruna celbetti.

"-Evlâtlarım, hiçbirinizin istikbâlini temin edemediğimden çok me'yusum. Ne yapayım, tâlih, kader böyle imiş. Elbet size millet bakar.» dedi." (**Ayşe Osmanoğlu**- a.g.e., sh: 163)

satılması hakkında Mâliye nezâreti, yaptığı bir talimatnâme ile heyet-i vükelâya müracaat ederek, karar ve irâdesini almıştır."[701] diyor da -maalesef- bu husustaki hırsızlıklardan bir kelime ile dahî bahsetmek ihtiyacını hissetmiyor. **"İsteyerek veya istemeyerek"** vermiş imiş!.. Vermeyip de ne yapacaktı?! Hayatı bile garanti altında olmayan mahlû (hal' edilmiş) ve mahpus bir hükümdarın serbestçe irâde izhârından bahsedilebilinir mi?

Nitekim hayatının garanti altında bulunmadığı, vâkî olan bir sûikast teşebbüsü ile sâbit olmuştur ki, bu da O'nun bu hapislik hayatında zikre değer hâdiselerden biridir:

Kürt Sâlim adında biri, yüzbaşı rütbesi ile muhâfızlar arasında bulunuyordu. Paraların tesliminden bir hafta sonra, Padişah'ın temiz hava almak maksadıyla balkona çıkmasından bilistifâde güpegündüz Padişah'a tabanca ile ateş etmiş, fakat vuramamıştır.[702]

Sadece bu kadar mı?

Onun serbestçe irâde kullanmayacak bir durumda olduğunu gösteren bir vak'a daha zikredelim:

Bir Ramazan günü, kâtiplerden **Muhsin Bey** âniden ortalıktan kaybolmuştu. Bu sırada **Ali Fethi (Okyar) Bey**, Alâtinî Köşkü'nden ayrılmış, yerine **Kolağası Râsim Celâleddin Bey** tâyin olunmuştu. *"Gelen, gideni aratır."* hükmünce, bu **Rasim Bey**, Alâtinî Köşkü sâkinlerinin şartlarını, **Fethi Bey**'i aratacak kadar ağırlaştırmış bulunuyordu.

On bir gün sonra bu kâtip **Muhsin Bey**'in mübârek Ramazan'da Alâtinî Köşkü'nün bodrumuna aç-susuz hapsedilmiş olduğu anlaşıldı. Sebep, **Sultan II. Abdülhamid**'in O'na hâtıralarını takrir edip yazdırmaya başlamış olmasıydı.

Ayşe Osmanoğlu, bu vak'a hakkında diyor ki:

"Babam fevkalâde müteessir olarak derhal ***Rasim***

---

701 **İ. Hakkı Uzunçarşılı**- a.g.m., sh: 715.
702 Tafsîlât için bkz: **Ayşe Osmanoğlu**- a.g.e., sh: 164.

***Bey**'i istemiş:*

*"-**Ali Muhsin Bey**'i niçin hapsettiniz? Kabahati nedir?" deyince:*

*"-Efendim, bazı hâtıralarınızı kendisine kaydettiriyormuşsunuz. Yasaktır. **Ali Muhsin Bey** bundan dolayı hapsedilmiştir." cevabını vermiş.*

Bunun üzerine babam:

"-Aman rica ederim, adamcağızı mübârek Ramazan'da bu hâlde bırakmayınız. Bir daha kendisine bir şey yazdırmam. Bunun bir suç olacağını tasavvur etmemiştim." demiş.

***Ali Muhsin Bey** on bir gün bodrumda Kur'ân okuyup orucunu tuttuktan sonra hapisten çıkmış ise de, bir daha babamın huzuruna gelememiş, daha doğrusu getirilmemiştir.*

*Bir gün **Râsim Bey** huzura gelmişti. Babam onunla görüştükten sonra içeri girdi. Biz de orada bulunuyorduk. Birdenbire:*

"-Cidden bu adam pek iyi bir hapishâne müdürüdür. Hakîkaten pek vazifeşinas." dedi ve gülerek ilâve etti:

"-Vaktiyle bu adamı tanımış olsaydım mutlaka aynı hizmette kullanırdım. Bu işin bundan daha ehli bulunamaz."[703]

Selânik sürgün hayatında **Sultan II. Abdülhamid**'i en çok üzen hâdiselerden birisi de **"Hareket Ordusu"** ile İstanbul'a gelmiş ve Yıldız Sarayı yağmasında baş rolü oynamış bulunan Bulgar çetelerinin başı **Sandanski**'nin Alâtinî Köşkü'nde ağırlanması ve kendisine ziyâfet verilmesidir. Mahlû Padişah'ı İstanbul'da alıkoymayıp Dünya'da başka bir yer yokmuş gibi Yahudi Karargâhı Selânik'e götürmek, bu da yetmiyormuş gibi bir Yahudi âilenin köşküne hapsetmenin üstüne bu hâdise tuz biber olmuştur. Bunu da **Ayşe Osmanoğlu** şöyle anlatıyor:

"Bir gün bahçemizde bir faaliyettir başladı. Zâbitler koşuyorlar, gülüyorlar, patırtı kıyamet kopuyordu. Biz de

703 **Ayşe Osmanoğlu**- a.g.e., sh: 167.

ne olduğunu merak edip pencerelerden bakıyorduk. ***Abdürrahim Efendi*** *bahçeye çıkmıştı. İçeriye girince:*

"-Zâbitlerin mühim misafirleri varmış. Türk dostu ***Sandanski*** *geliyormuş. Bizim zabitlerin arasında dostları varmış. Mahbûsiyetimizin şerefine O'na ziyafet çekiyorlar." haberini getirdi.*

Hepimiz hayretle seyre dalmıştık. Bu gürültüler, bu keyifli kahkahalar tabiî, babamın da dikkatini çekmiş olacak ki,

"-Bahçede bir eğlence mi var?" diye sormuş.

"-Bilmiyoruz." demişler, ama babam yine şüphe etmiş. ***Râsim Bey****'i istemiş. Ona:*

"-Bahçede bir eğlence veya ziyafet mi var?" diye sorunca muhafız ***Râsim Bey*** *pek de söylemek istemediği hâlde:*

"-Evet." demeye mecbur olmuş. Babam hayretle:

"-Herhâlde mühim bir misafir olacaktır. Kimdir?" diye sormuş.

Râsim Bey *yine istemeyerek:*

*"-**Sandanski** geliyor. Birlikte yemek yiyeceğiz." demiş.*

Babam:

"-Dünkü düşmanımız, bugün dostumuz mu oldu?" diye sorunca ***Rasim Bey****:*

"-Şimdi dostuz." diye cevap vermiş.

Babam gülmüş:

*"-**Râsim Bey**, aldanıyorsunuz.* ***Sandanski*** *ve ona benzeyen adamlar hiç bir vakit Türk'ün dostu olamazlar. Gaflet içindesiniz. Aklınızı başınıza toplayınız, yazıktır. Binlerce Türk'ün kanını bu komitacılar emmişlerdir. Pişman olmamanızı temenni ederim." demiş ve şunları da ilâve etmiş:*

"-Ben çekilmiş bir adamım. Benim felâketim şerefine bir Türk düşmanına verilen ziyâfet, benden ziyâde sizin için acıklıdır. Pek teessüf ederim."

Râsim Bey *bu sözler üzerine önüne bakarak çıkmıştır.* ***Râsim Bey****, gittikten sonra babam bu konuşmayı*

bize anlattı. Bahçede o kadar neşe kalmadığı da dikkatimizi celbetti."[704]

Sultan II. Abdülhamid'in bu sürgün ve hapislik hayatında yaptığı işlerden biri de kızlarını evlendirmesidir. Saltanatının son aylarında kızlarından **Ayşe Sultan**'ı **Ahmed Nâmî Bey**, **Refia Sultan**'ı **Ahmed Eyüp Paşazâde Ali Fuad Bey**, **Şâdiye Sultan**'ı ise **Said Paşazâde Fuad Bey**'le nişanlamıştı. Bunların evlendirilmesi hususunda, **Ali Fethi Bey**'in muhâfızlığı zamanında, kendi el yazısı ile Hükümet'e bir mektup yazmış ve bu mektupla, damatların *"birer hafta fâsıla ile buraya gelmek ve kumandanlık dâiresinde bir imam tarafından **Fethi Bey** ve zâbitân ve bendegânın huzur ve şehâdetleriyle akitleri icrâ olunmak ve düğünsüz, derneksiz zevcelerini alıp götürmek ve küçük yaşlarından berû vâlidelerinin kendileri için tedârik eyledikleri eşya ve cihazlarının taraflarına îtasiyle emsalleri misillû maaşları tahsis edilmek ve damadlara son vazife-i vedâı îfa eylemek arzusundayım. Şayet bunlardan ikbalperestlik sevdasıyla adem-i muvafakat izhar edenler olur ise, beyân-ı malûmat edilmesi"* talebinde bulunmuştu.

Sultan II. Abdülhamid'in tahmin ettiği gibi ***"ikbalperestlik sevdasıyla"*** **Şâdiye Sultan**'la nişanlı olan **Said Paşazâde Fuad Bey** vazgeçmiş, diğerlerinin düğünleri ise İstanbul'da yapılarak evlendirilmişlerdir.

Sultan II. Abdülhamid, bilhassa ilk günlerde Alâtinî Köşkü'nde çok sıkıntılı günler geçirmiştir. Bu yüzden 22 Haziran 1909 tarihiyle *"Devlet ve Millet ve Mebusân ve Askere Hitâben Arz-ı Hâlimdir"* serlevhası ile bir beyannâme hazırlamış, bunu III. Ordu Kumandanlığı vasıtasıyla **"Hareket Ordusu"** Kumandanlığı'na postalamıştır. **Mahmud Şevket Paşa**'nın buna canı sıkılmış, III. Ordu Kumandanlığı'na çektiği 25 Haziran 1909 tarihli bir telgrafla, Padişah'ı muâheze ve tehdid etmişse de, bilâhare yumuşamıştır. Çünkü henüz O'nun servetini elinden alma mâcerası tamamlanmış değildi.

704 **Ayşe Osmanoğlu**- a.g.e., sh: 155.

Sultan II. Abdülhamid, bu **"arz-ı hâl"**inde:

"33 senelik saltanatı esnasında devlet ve millete hizmet ettiğini, 31 Mart İsyan hareketinde hiçbir dahli bulunmadığını, **Sultan V. Murad** ve âile efrâdına hüsn-i muâmelede bulunduğunu" söyledikten sonra "evlâd ve ıyâlinin çokluğundan bahsederek bunların bir kısmının nânpâreye (ekmek parasına) muhtaç bir durumda olduklarını" ifade etmiş ve "tahsîsâtımın Selânik'te beraberinde bulunanlara yettiği hâlde İstanbul'da kalanların ihtiyaç içinde bulunduklarını" beyân etmiş ve şu talepleri sıralamıştır:

"Tafsilât-ı mebsuteden maksad-ı yegâne şunlardır:

Evvelâ, kendimin ve ehl ü ıyalimin ve evlâdımın hayatı her türlü taarruz ve tecavüzâttan masûn ve mahfuz idüği hakkında mevâid ve taahhüdât-ı sâlife ayân ve meb'usân ve devlet ve asker tarafından taht-ı temin ve karara alınsın, bu karar da açık ibâre ile sûret-i resmiyyede tahrîren tarafımıza tebliğ edilsin.

Sâniyen, ikamet etmekte olduğum Alâtinî Köşkü nâmıma mübayea ile mâdâmü'l-hayat ikamet etmek üzere tahsis olunsun.

Sâlisen, hizmetimde bulunanların hürriyet-i şahsiyyeleri esbabı istihsal kılınsın.

İşte temenniyâtım şu üç şeyden ibarettir."[705] demekteydi.

Sonra da bu talepleri kabul olunduğu takdirde, bütün servetini ordunun ihtiyaçlarına sarf edilmek üzere bağışlayacağını bildirmekte ve şu cümlelerle arz-ı hâline nihayet vermekteydi:

"Cenab-ı Hakk'a kasem ederim ki, bu fanî Dünya'da yegâne maksadım, yalnız devlet ve millete duâhan olarak emniyetle enfâs-ı mâdudemin (sayılı nefeslerimin) bulunduğum mevkide ikmalidir; kat'iyyen başka fikrim yoktur. Arzu olunacak sûrette de teminât îtasına

---

705 **İ. Hakkı Uzunçarşılı**- a.g.m., sh: 719.

âmâdeyim. Binâberin (bundan dolayı) işbu arz-ı hâlimin Meclis-i Meb'usân'da kıraatiyle, bu millet-i muazzama ve devlet-i meşrûtanın derkâr olan haşmet ve âtıfetine nisbeten ehemmiyetten ârî olan müstediyat-ı mezkûrenin kabulünü recâ eylerim.

Abdülhamid

17 Cemaziyelâhir sene 327,
22 Haziran sene 325"[706]

Sultan Reşad'ın Rumeli seyahati arasında Mâbeyn Başkâtibi **Halid Ziya Uşaklıgil**, Padişah'ın tâlimâtıyla Selânik'te sürgün hayatı yaşayan **Abdülhamid**'i ziyaret etmiştir. Bu ziyareti bütün tafsîlâtıyla nakleden **Hâlid Ziya Bey**; mahlû hükümdarın halefinden bazı ricalarda bulunduğunu, bunların Şehzâde **Abdürrahim Efendi**'nin tahsili, kendisine Maslak Köşkü'nün tahsisi, diğer şehzâdesi **Âbid Efendi**'nin Yıldız'dan ayrılırken kaybolmuş olan çantasının buldurulması gibi mes'eleler olduğunu beyân ettikten sonra ifadesini şu sûretle nihayet vermektedir:

"Bütün bu satırları ne için yazıyorum?

***Abdülhamid**'le mülâkâttan sonra yıllardan beri beni işgal eden bu mesele yeniden tâzelenmiş oldu ve o günü tâkib eden gece Selânik'te hünkâra ayrılan konağın bahçesi muzıka gürültüleri ile, toplanmış binlerce halkın alkışlarıyla, yaygaralarıyla dolarken, zihnimde hep **Abdülhamid**'i muhâkemeye çalışan bir çalkantı vardı. Onunla uyudum ve uyanınca da hiçbir hal neticesine vâsıl olmadan kalktım."*[707]

Bundan sonraki gelişmeleri daha önce anlatmış bulunduğumuzdan bu kadarla iktifâ ederek, İttihadçıların kötü idâreleri yüzünden kaybedilen Balkan Harbi sebebiyle merhumun Selânik'ten İstanbul'a nakline geçebiliriz.

---

706 Bu arîzanın tamamı için bkz: **İ. Hakkı Uzunçarşılı**- a.g.m.
707 **Halid Ziya Uşaklıgil**- Saray ve Ötesi, İstanbul, 1965, sh: 258.

II-SULTAN II. ABDÜLHAMİD'İN SELANİK'TEN İSTANBUL'A NAKLİ VE VEFÂTI

A-İstanbul'a Nakli

Sultan II. Abdülhamid'e üç buçuk yıl süren Selânik'teki sürgün ve hapis hayatı müddetince gazete verilmediği, kendisinin ve beraberindekilerin her türlü ihtilâttan men olunduğu cihetle hâriçte olup bitenlerden haberi yoktu. Bu durumu muhâfız Kolağası **Râsim Bey**:

"Köşk'e gazete veya günlük vak'alar üzerine yazılmış kitaplar girmesine asla müsâade edilmezdi. Bu sebeble, içeridekiler haricî vak'aya karşı tam bir vukufsuzluk içindeydiler. Onların yanında bu gibi bahisleri ağzımızdan kaçırmamaya pek dikkat ettiğimiz gibi, kazâen gazeteye sarılı bir paketin kaçabilmesi ihtimaline karşı da son derece müteyakkız idik."[708] diyerek bu gerçeği ifade etmektedir.

Fakat buna rağmen, o zeki insan, memleketin geleceğini büyük bir isâbetle tahmin edebiliyordu. Bu gerçeği zaman zaman kendisi ile sohbet ettiği ilk muhâfızı Binbaşı **Fethi (Okyar) Bey** şöyle anlatmaktadır:

"Benden İttihad ve Terakkî'nin asker olmayan mensupları için izahât aldı. Verdiğim isimler, çoğu genç ve bilmesine imkân olmayan kimselerdi. O günlere kadar bulundukları mevkîleri öğrenince durakladı:

"-Bunlar, bu kadarcık tecrübe ve melekeleriyle bu koskoca devlet-i muazzamanın idâre mesûliyetini nasıl tekabbül edebilirler? Cesaret!.." dedi.

İttihad ve Terakkî'ye dışarıdan yardımcı olmuş şahıs veya müessese olup olmadığını da merak ediyordu. Bildiklerimi söylemekte mahzur görmedim. Bilhassa, Avrupa merkezlerindeki maddî-manevî yardımlar üzerinde durdu. Şöyle dedi:

---

708 **Rasim Bey**'in Hâtıraları- Hayat Tarih Dergisi, s: 2, (1966), sh: 26

"-Tecrübelerimle biliyorum ki, ecnebîler, çok zaman mahâretle sakladıkları menfaatleri olmasa, bize karşı asla samimî ve dost değildirler. Gösterdikleri alâka ise, aralarındaki rekabetten dolayıdır. Bunlardan istifâde bazen mecbûriyet olur. Fakat başvururken hakîkati bilmek lâzımdır. Ben, Paris'te, Londra'da, hattâ Kahire'de aleyhime neşredilen gazete mecmua ve kitaplarla bunları hazırlayanların nasıl ve nereden para bulduklarını biliyordum. Onları verenlerin de gizli emelleri meçhûlüm değildi. Meselâ ***Murad Bey*** *gibi bazıları idrâk ettiler, geldiler.* ***Ahmet Rıza Bey, Sultanzâde Sabahaddin Bey*** *gibi bazıları gelmediler. Görüyorsun, bu gelmeyenler arasında bile fikir ittihadı yok. Şu saydığınız isimler arasında bu meşhur muhaliflerimden hiç birisi* ***Hüseyin Hilmi Paşa****'nın kabinesinde yer almamış!.. Öyle tahmin ediyorum ki, sizler de daha bir müddet benim sadrâzamlarımla memleketi idare edeceksiniz."*

Sultan Hamid*, bu teşhisi ile imparatorluğun kaderinin falına mı bakmıştı?"*[709]

Hayır!.. Fala bakmamış, bilâkis keskin zekâsı ve engin tecrübesiyle neler olabileceğini isabetle görmüştü. Nitekim az zaman sonra, İttihatçı güruhun kısmen gaflet ve ihânetleri, kısmen de tecrübesizlikleri sebebiyle felâketler birbiri ardınca sökün etmeye başlamıştır. Çünkü bunlar, **Sultan II. Abdülhamid** aleyhine öylesine şartlanmışlardı ki, O'nun her yaptığını bozmayı, memleket hayrına bir iş zannettiler. Böylece O'nun maharetle kurduğu dengeleri alt üst ettiler.

Bunun ilk menfî neticesi, 1910 **"Arnavutluk İhtilâli"** olmuştur.[710] Halbuki **Sultan II. Abdülhamid**, böyle yerleri bir nevî **"dâhilî muhtâriyetle"** elde tutuyordu. İsyan üzerine oraya külliyetli miktarda asker sevk eden İttihatçılar, yıllar sürecek bir askerî harekâtı başlatmış oldular. Bu gâile bertaraf olmadan 1911 **"Trablusgarb Harbi"** ile karşı karşıya kaldılar. Bu da

709 **Fethi Okyar**- a.g.e., sh: 82 vd.
710 Tafsîlât için bkz: **İ. Hakkı Okday**, a.g.e., sh: 39 vd.

onların gaflet ve ihanetlerinin bir neticesi idi. Çünkü İtalyanların bu niyetlerinden haberdar olan **Sultan II. Abdülhamid**'in burası için almış olduğu tedbirleri bozmuşlardır.[711] Bunları şöyle sıralayabiliriz:

a - Trablusgarb'taki askerleri Yemen'e gönderdiler.

b - Trablusgarb'taki askerî malzeme ve mühimmat, Trablusgarb Harbi'nden az bir müddet evvel pek de lüzum ve sebep yokken İstanbul'a nakledildi.[712]

c - Bütün bunlar yetmiyormuş gibi basit bir iş için Trablusgarb vâli ve kumandanı merkeze çağırılmıştı.

Bu sûretle askersiz, cephânesiz, kumandansız ve hattâ vâlisiz bırakılan Trablusgarb, İtalyanların hücumuna uğradı. Hâlbuki bu sırada Sadrazam olan ***Hakkı Paşa,*** *Roma elçiliğinden gelme idi. İtalyanlar'ın Trablusgarb'a çıkarma yapmak için giriştikleri hazırlığı bilmemesine mantıken imkân yoktu. Esâsen İtalya'nın bu niyeti, İstanbul siyasî mahfillerince dahî çoktan beri mâlûmdu.*

Sadrazam ***Hakkı Paşa,*** *bütün bu hareketlere ilâveten Trablusgarb'in işgalini müteallik İtalyan notası kendisine tebliğ edildiği zaman Osmanlı hizmetinde jandarma müfettişi olarak çalışan İtalyan asıllı* ***Robilan****'ın evinde bulunuyor ve onunla briç oynuyordu. Kendisine getirilen evrakın ne olduğuna bakmadan:*

"-Şimdi sırası değil, hele şu oyunumu bitireyim de ondan sonra..." *demiştir.*[713]

Vatan hâini sayılmak için bu muhterem (!) Sadrazamın daha ne yapmış olması îcab ederdi. Anlaşılan vaktiyle ***Sultan Hamid,*** *bir kısım ecnebî sefirlerini satın aldığı gibi bizimki de daha Roma sefirliğinde İtalyanlarla mercimeği fırına vermişti.*

İtalyanlarla daha önce anlaşmış bulunan Avru-

---

711 **Ahmed Reşid Rey**- a.g.e., sh: 33 veya **Ahmed Bedevî Kuran**- a.g.e., sh: 544.

712 Bunları yapan da vatan kurtaran (!) aslanların (!) başı **Mahmud Şevket Paşa**'ydı.

713 **İ. Hâmi Danişmend**- a.g.e., sh: 385.

*pa devletleri Osmanlı devletini iltizam etmeyerek «**Anlaşınız!**» tavsiyesinde bulundular.*

*Acele olarak yerlilere silâh dağıtmak ve bazı subayları gizlice Trablusgarb'a geçirmek gibi hareketler, Trablusgarb'ın kaybını önleyemedi. Üstelik İtalya, deniz kuvvetleri bakımından oldukça kuvvetli bulunduğundan, bu emrivâkîyi kabul ettirmek için Akdeniz'deki **"Oniki Ada"**yı da işgâl etti.*

*İtalyanlarla karada ve denizde muharebeler cereyan ederken, 8 Ekim 1912'de Balkan Harbi çıktı. Bu sırada Sadrazam **Gâzi Ahmed Muhtar** Paşa idi. Daha az ehemmiyeti hâiz olduğu mülâhazası ile İtalya'yla sulh yapmak yoluna gidildi. Lozan'ın iskelesi olan «**Uşi**»'de bir muâhede imza edilerek İtalyanların ilân ettikleri «**İltihak**» ile Osmanlılar'ın «**Muhtariyet Vaadi**»ni birleştiren bir muâhedenâme tanzim edildi.*

*Buna göre Türkiye Trablus'u, İtalya da Oniki Ada'yı tahliye edecek, Trablus'ta bir «**Nâibus's-Sultan**» bulunacak, hutbelerde padişahın ismi okunacak, Trablusgarp, Düyûn-i Umûmiye'ye doksan bin altın taksit ödeyecekti.*

Bu sırada Balkan Devletleri ile harp devam ediyordu. Yunan donanmasının üstünlüğü sebebiyle Oniki Ada'nın bu harbin sonuna kadar İtalyan işgalinde kalması kabul edilmişti."[714]

Bu sırada başlamış olan "Balkan Harbi" de İttihatçıların gafletleri eseri olarak ortaya çıkmıştır. Bunlar da evvelce anlatılmış olan 3 Temmuz 1910

714 Oniki Ada, Balkan Harbi nihayetinde, maalesef bize terk edilmedi. İtalya, bu husustaki taahhüdünden sarf-ı nazar ettiği gibi, Türkiye de onu bu taahhüdünü îfâya icbar edemedi.

Lozan Muâhedenamesi'nde bu adaların müstakbel bir Türk-Yunan çatışması karşısında ehemmiyeti üzerinde durularak Türkiye ve Yunanistan arasına fâhiş bir muvazenesizliğe imkân vermemek ve bu iki devlet arasında bir nevi tampon bölge rolünü oynamak üzere İtalyanların elinde kalması kabul edilmişti. Fakat İkinci Cihan Harbi dolayısıyla Alman işgaline geçen bu adalar, 1947 yılında bize teklif edilmişse de **İnönü**, bu teklifi reddetmiş, Yunanlılar ise havada kapmışlardır.

tarihli **"Kiliseler Kanunu"**nu çıkararak Bulgarlar'la Yunanlılar'ın ittifakına zemin hazırlamak ve iç çekişmelerle uğraşan İttihatçıların, Balkanlardaki gelişmeleri tâkip etmemeleri gibi hususlardı.

Buna ilâveten, kendisine Balkanların ahvâli sorulan devrin Hâriciye Nâzırı **Âsım Bey**, Meclis kürsüsünden:

"-Balkanların aleyhimize birleşmeleri külliyen yalandır. Balkanlardan imanım kadar emînim!.." demek aptallığını göstermiştir.

Hâlbuki Balkan Devletleri bize müşterek bir sûrette saldırmak için çoktan anlaşmış bulunuyorlardı. İç çekişmelerden ve vatanseverleri tepelemekten vakit bulamıyorlardı ki, etraflarında cereyan eden hâdiseleri görebilsinler.

Bunlara bir de Balkan Harbi'ne katılan subayların İttihatçı-İtilâfçı ihtilâfları eklenince[715] netice olarak yüz kızartıcı mağlubiyet ortaya çıkmış ve Selânik'in düşman eline geçmesine ramak kalmıştı ki, **Sultan II. Abdülhamid**'i hatırladılar!.. Ama ne hatırlayış!.. **Fethi Okyar Bey**'in hâtıralarına göre, Almanlar olmasa sâbık Padişah, az kalsın Yunanlılar'a esir düşecekti!..

"Bâbıâli'deki makam odasında Sadrâzam'ı dinlediğim zaman öğrendiklerimin hayreti ile bir süre hiç bir şey düşünemedim. Selânik, Yunan işgali altına düşmek üzere idi ve orada Alâtinî Köşkü'nde siyâsî sürgün

---

715 Bu ihtilâfın çok ibretli olan tezâhürleri ciltlerle anlatılsa bitmez!.. **Kâmil Paşa** kabînesi **"İtilâf Fırkası"** iktidarı idi. Sadece İttihatçı subayların vâkî olacak bir iktidar değişikliği için cepheye mermi yerine kum sandıkları göndermiş olduklarını zikretmekle yetinelim.

Ayrıca şunu da söyleyelim ki, Garp Ordusu'na Kolordu kumandanı tayin edilmiş olan **Mahmut Şevket Paşa**:

"-Bu tâyin, benim şöhretimi kırmak için yapılmıştır." diyerek cepheye gitmemişti.

Vatan hizmetini, kof şöhretini korumaya tercih edemeyen bu sözde hürriyet kahramanın (!) asıl maksadı, merkezde kalarak külâh kapmaktı. Nitekim cephede bulunsaydı, meşhur Babıâli baskını sonunda Sadrazam olamazdı.

hayatı yaşayan sâbık Padişah ***İkinci Sultan Hamid****, İstanbul'a getirilecekti. Bunun için ilk teşebbüsün önceki* ***Gazi Muhtar Paşa*** *kabinesince yapıldığını söyleyen* ***Kâmil Paşa*** *dedi ki:*

"-Sabık Hünkâr'ı Selânik'e sizin götürdüğünüzü, teveccüh ve itimadına sahip olduğunuzu biliyorum. ***Gazi Muhtar Paşa*** *Hazretleri zamanında İstanbul'a nakillleri için bir teşebbüs hazırlanmış, fakat tatbik mevkiine konulmamıştı. Bugünkü şartlar içinde İstanbul'a avdetlerine mecbûriyet hâsıl olmuştur. Ordu Kumandanı* ***Alî Rıza Paşa*** *Hazretleri'nin nezd-i Şâhâneleri'nde yaptığı teşebbüse muvâfakat cevabı vermemişlerdir.* ***Damad Mehmed Şerif*** *ve* ***Arif Hikmet*** *paşaların, Alman Sefaretinin* ***Loreley*** *gemisiyle Selânik'e giderek sabık Hünkâr'ı ikna etmeleri yolunda irâde-i Şâhâne şeref-sudûr olmuştur. Sizin de kendileriyle gitmeniz hükümetçe kararlaşmış ve keyfiyet Harbiye Nezareti'ne berâ-yı malûmat bildirilmiştir."*

Bu resmî tebliğden sonra, aslında çok az konuşan ***Kâmil Paşa****, olay üzerinde ayrıntılı bilgi verdi. Anladığım kadarı ile hâdise, Alman sefirinin Saray'a bir uyarması sonucu ele alınmıştı. Alman İmparatoru* ***İkinci Wilhelm, Sultan Hamid****'in yakın dostu olmakla beraber, İttihad ve Terakkî ile daha yakın ilişki kurmuş* ***«Şark'a Doğru»*** *siyasetini daha kolaylıkla yürütmeye başlamıştı.*

Selanik, ***Sultan Hamid*** *oradan ayrılmadan Yunanlılar'ın eline geçerse, Atina üzerinde söz hakkı olan İngiltere, sâbık Padişah'ı, Osmanlı siyâseti üzerinde tehdid unsuru olarak kullanabilirdi. İngiltere ile Almanya arasında ise, Osmanlı politikasını kendilerine bağlama yolunda esâslı rekabet ve mücâdele vardı.*

Ağabeyinin şahsından, otuz üç yıl devamlı kuşku duymuş ve tesiri altında kalmış ***Sultan Reşad,*** *haberi* ***Gazi Muhtar Paşa****'ya iletmiş ve tedbir alınmasını istemişti.* ***Kâmil Paşa****'nın anlattığına göre, sâbık Padişah, İstanbul'a dönüş teklifini reddetmiş:*

"-Buradan ölüm çıkar, ayrılmam..." demişti.

Damad Mehmed Şerif *ve* ***Arif Hikmet Paşalar****, Osmanlı Hânedânı'nın müşterek istirhamı olarak dönüşünü sağlamak için gidiyorlardı. Seyahat için de, Alman Sefareti'ne ait ve esas vasfı bir harp gemisi olan Loreley İstasyoneri tahsis edilmişti. Geminin her ihtimale karşı, normalin üstünde silahlandırıldığını da* ***Kâmil Paşa*** *söyledi ve izahlarını şöyle tamamladı:*

"-Bu avdetin zarurî olduğunu ve kat'iyyetle yerine getirileceğini siz kendisini Selânik'e götürmüş selâhiyetli devlet vazifedârı olarak diğerlerinden daha kolay anlatabilirsiniz."[716]

İbnü'l-Emin de **Şerif Paşa**'ya atfen **Fethi Bey**'i te'yid ederek diyor ki:

*"**Şerif Paşa**'nın eserinde beyan olunduğu üzere Hakan-ı sâbık, İstanbul'a gelmemek için ısrar etdi.*

«Düşman, bombardıman edecek imiş. Ne yapalım, kaderim ne ise onu görürüm. Bu kadar ehl-i İslâm var, anların başına ne gelirse bana da o olur. Ben de bir silâh alır, askerle beraber müdafaada bulunurum. Ölürsem şehid olurum. Ben zaten ölmüş bir âdemim. Hayatın zerre kadar ehemmiyyeti yoktur. Bir köşede ibadet ederek memleketin verdiği maaş ile geçinirim. Etrafımda muhafızlar olmasa bile hâl-i sükûndan çıkmam. Beni rahat bıraksınlar da burada oturayım..." tarzında birçok söz söyledi.

Arz edilen envaî te'minat üzerine:

"-Mademki İstanbul'a azîmetim isteniliyor, giderim. Burada hayatım, ordunun nâmusuna mevdû idi. Orada da kardeşime mevdûdur. Benim mevlidim Çırağan olduğu gibi büyük birader merhum da orada bulundu. Ben de otururum. Fakat eşyamı beraber götürürüm." dedi.

Sandalla vapura gelirken kendine Selânik'te yapılan muâmelelerden şikâyet etti. Zâbitlerin yaptıklarını ilelebed unutamayacağını, bununla beraber hakkını helâl ettiğini söyledi.

Vapura girdikten sonra da şikâyete devam ve

---

716 **Fethi Okyar**- a.g.e., sh: 159 vd.

gördüğü muâmelât-ı tahkiriyyeyi tafsil etti. Selânik'e geldiği vakit, yirmi gün çamaşırsız kaldığını, kanepe üstünde yattığını, zâbitlerin birtakım münasebetsiz etvar ile nümayişlerde bulunduklarını, kadınlar içün bağçeye çıkub da nefes almak kabil olmadığını, bazan susuz ve gazsız kaldığını, ***Hakkı*** *nâmında bir zâbitin pek edebsizlik edüb sonra midesinde kanser çıkarak öldüğünü, bir defa kendi taşlıkta dururken zâbitlerin uşaklardan birine rovelver aldırdıklarını, iki günden beri gazete alub ondan evvel gazete görmediğini, evlâd ü iyalinden birine emr-i Hak vâkî olsa haberdâr olamayacağını, kitab istedikçe aşk ve alâkaya dair roman verildiğini, evlâdından gelen mektubların bir çok yerinin çizildiğini, 31 Mart hadisesinde kan dökülmemek içün çalıştığı hâlde neticede bu hâle uğradığını ve gördüğü muâmelelerin hepsini söylemekten hayâ ettiğini anlattı.*

"-Zararı yok, ben derviş âdemim. Burada Kur'ân-ı Kerim, Buhârî-i Şerif ve Delâil-i Hayrât okur, vakt geçirir idim." dedi."[717]

Gâzi Ahmed Muhtar Paşa Hükûmetince, Hakan-ı Sâbık'a ikametgâh olarak Bursa'da Çekirge yolu üzerindeki köşkü düşünülmüş, sonra yanan Çırağan Sarayı'nın nisbeten sağlam kalan kısmı üzerinde durulmuştur. Fakat buraların tâmiri uzun süre alacağından, Beylerbeyi Sarayı üzerinde karar kılınmıştır.[718]

Yolda kendisini Selânik'ten getirmeye gelenlere uzun uzun siyâset dersi veren **Sultan II. Abdülhamid**'in bu dâhiyâne görüşlerini merak edenler, gerek **Şerif Paşa**'nın ve gerekse **Fethi Bey**'in hâtıralarına bakabilirler. Biz, bunların bazılarını merhumun şahsiyetini anlattığımız birinci bölümde kısmen nakletmiş bulunmaktayız. Yaşadığı hâdiseler dolayısıyla daima öldürülmekten korkan sâbık Padişah'ın, geminin normal bir seyir ile İstanbul'a muvâsalatı gece yarısı mukarrer iken buna, şiddetle itiraz ederek, bunu gündüz

---

717 **İbnü'l-Emin**- a.g.e., sh: 1302 vd.
718 **Fethi Okyar**- a.g.e., sh: 161.

vaktine çevirtmiş olduğunu da evvelce izah etmiştik.

B- Beylerbeyi Sarayı'ndaki Hayatı ve Vefâtı

Beylerbeyi Sarayı'nın deniz üstündeki binâsını emniyetli bulmayan **Sultan II. Abdülhamid**, arkadaki binâya yerleşti. Burası bakımsız ve rutûbetli idi. Bu sebeple Sadrazam **Kâmil Paşa**, -büyük bir vefâkârlık göstererek- sâbık Sultan için bahçede yeni ve sıhhî bir bina inşâsına teşebbüs etmişse de, 23 Ocak 1913'te vâkî olan **"Bâbıâlî Baskını"** üzerine, sadrazamlıktan ayrıldığı için bu teşebbüs akîm kalmıştır.[719]

Sultan II. Abdülhamid'in Beylerbeyi Sarayı'nda 10 Şubat 1918 tarihindeki vefâtına kadar yaşadığı beşbuçuk senelik hayatının şartları, Selânik'tekine nazaran biraz daha ehvendi. Burada kendisine günlük gazeteler veriliyor[720] ve husûsî bir müsaade alınmak şartıyla evlâdları kendisini ziyaret edebiliyordu. Bu sebeple artık hâriçte olup bitenlerden haberdâr olabiliyordu.

Bulgarlar'ın Çatalca istihkâmları önünde durdurulabilmiş olduğunu[721], geride muhasarada bulunan Edirne'nin kahraman **Şükrü Paşa** tarafından aç, susuz korunduğunu, bilâhare kurtarılabildiğini günü gününe ve ibretle tâkip edebilmişti.

Bu kısmî serbestliğe rağmen, yine de zaman zaman iz'aç olunmaktan kurtulamamıştır. Buna dâir bir misal zikredelim. **Ayşe Osmanoğlu** diyor ki:

"Babamın Kredi Liyone Bankası'nda 60.000 lira kadar bri parası kalmıştı. Bunu da istemişler. Babam, bu paranın çocuklarına kalması için ısrar etmişse de, yine direnip imza ile almışlar."[722]

---

719 **Ayşe Osmanoğlu**- a.g.e., sh: 202.

720 a.y.

721 Bu da ancak **Sultan II. Abdülhamid**'in «**93 Harbi**»nden aldığı dersler, vaktiyle ittihaz etmiş olduğu bir tedbir sayesinde mümkün olabilmişti. Orduya güvenilmeyeceğini anlayan uzak görüşlü Padişah, vaktiyle Erzurum'a Aziziye Tabyaları tesis ettirmiş, Çatalca istihkâmları ile de İstanbul ve Çanakkale Boğazlarını tahkim ettirmişti.

722 **Ayşe Osmanoğlu**- a.g.e., sh: 204.

Henüz Balkan Harbi'nin yaraları sarılmadan İttihatçı güruh, Alman yahudisi **Amiral Şuson**'un bir emr-i vâkîsi ile devleti **"Birinci Cihân Harbi"** yangınının içine atmış[723] ve Osmanlı'yı hâk-i helâke sürükleyecek en müthiş bâdireye sebep olmuşlardır.

Daha önce **"Bâbıâlî Baskını"** ve ardından **Mahmud Şevket Paşa** sûikasdi[724] sebebiyle bir hayli sarsılmış

---

723 Cihan Harbi'ne girişimizin sebebi olarak hep bu Yahudi asıllı Alman Amirali'nin emr-i vâkîsi, yani Karadeniz'e açılarak Rus nakliye gemisine taarruzu gösterilir. Halbuki **Enver**, **Tal'at** ve **Said Halim Paşa** üçlüsü tarafından bir hafta önce Almanlarla bir anlaşma yapılmış olduğu, artık sâbit olmuş bir tarihî gerçektir.

724 11 Haziran 1913 tarihinde Harbiye Nezâreti'nden otomobili ile ayrılan **Mahmud Şevket Paşa**'ya Çarşıkapaı'da bir sûikasd tertibi ve öldürülmesi üzerine İttihatçılar, yeni bir devlet terörü gerçekleştirmek fırsatını elde etmiştir.

İ. Hâmi Danişmend'e göre, Hükümet, bu sûikastten haberdar olduğu hâlde buna mani olmak için hiçbir şey yapmamıştır. (a.g.e., sh: 403)

*"Meclis-i-Meb'ûsan'da Trablusgarp Meselesi'nden dolayı Dîvân-ı Âlî'ye verilmesi istenildiği halde İttihad ve Terakkî komitesi tarafından Meclis feshettirilerek cezadan kurtarılmış olan **Hakkı Paşa** kabinesinin Harbiye nâzırı sıfatiyle en büyük mes'ûlü işte bu adamdır; çünkü bir çok ihtarlara rağmen Trablus'taki askeri Yemen'e göndermiş, mühimmâtı İstanbul'a getirtmiş, kumandanı kaldırmış ve işte bu sûretle o zavallı vilâyetimizi kuvvetsiz bırakarak İtalya'nın fırsattan istifâde etmesine sebeb olmuştur!*

*Balkan harbinde de **Gâzi Muhtar Paşa** kabinesi tarafından Yunanlılara karşı Alasonya cephesi kumandanlığına tâyin edilmişse de menfî vaziyet alarak kabul etmemiş, bu sûretle o cephenin jandarmadan yetişme ferik **Hasan Tahsin Paşa** gibi ehliyetsiz bir adamın eline verilmesine ve netice itibariyle de İttihâtçılar arasında **«Kâbe-i Hürriyet»** denilen Selanik'in müdafaasız teslimine yol açmıştır. Mâbeyn Başkâtibi **Ali Fuad Bey** hâtıratında bu menfî hareketinden dolayı kendisini tenkid edince **Mahmud Şevket**'in:*

"-Canım efendim, ne yapayım? Bu benim şöhretimi ve şeref-i askerîmi ihlâl için yapılmıştır; şöhretimi nasıl feda ederim?" dediğinden bahsetmektedir.

***İbnül-Emin**'in **Dâmad Şerif Paşa**'dan naklettiğine göre **Sultan Hamid**'e hafiyyelik bile etmiş olan bu **Bağdadlı Gürcü** yahut **Çeçen**'in nazarında **«şöhret»** askerî vazifeden ve hattâ Türk vatanından daha üstündür. İttihad ve Terakkî komitesinin en şiddetli tedhiş devri işte bu vak'a ile başlamıştır:*

olan siyâsî ve askerî durumu büyük bir endişe ile tâkip eden **Sultan II. Abdülhamid** merhum, zaman zaman ziyaretine gelip akıl soran İttihad sergerdelerine kâh akıl vermiş ve kâh da serzenişte bulunmakla beraber, alevin bacayı sarmış olduğu bir zamanda gerçekleşen bu mülâkâtlardan hiçbir fâide hâsıl olmamıştı, olamazdı da!..

Sultan II. Abdülhamid gibi bir dehâyı, iç ve dış düşmanların telkinlerine kapılarak tahttan indirmelerinin teessüf ve hüsranını yaşamaları, mukadder âkıbeti önlemeye yetmemiştir.[725]

***Cemal Paşa**'nın hatıratında itirâf ettiği gibi Polis Müdiriyyet-i Um'umiyyesinde «Havâsdan ve avamdan» bütün muhaliflerin isimlerini muhtevî olarak «daha evvelce bir defter tanzim» edilmiş olduğu için, süikastla hiç bir alâkası olmıyan üç yüz elli muhalif o gün derhal tevkif edilip bjr **«Seyr-i-Sefâin»** vapuruna doldurularak ertesi akşam Sinop'a nefyedilmiştir!"* (**İ. H. Dânişmend** - a.g.e., sh. 404)

"Vak'a ile alâkalı görülüp Dîvân-ı Harb-i Örfî'de gıyâben ve vicâhen muhâkeme edilenler, 37 kişidir. Sekizi berâat etmiş ve mütebâkî yirmi dokuzundan on dördü gıyâben ve on beşi vicâhen mahkûm olmuştur." (a.y.)

Vicâhen mahkum olan on beş kişi Beyazıd Meydanı'nda asılarak idam edilmişlerdir ki, bunlardan biri de **Münire Sultan**'ın kocası **Tunuslu Hayreddin Paşa**'nın oğlu **Sâlih Paşa**'dır. **Sultan II. Abdülhamid**'in buna çok üzüldüğünü söyleyen **Ayşe Osmanoğlu**:

*"Aradan az bir zaman geçip de **Mahmud Şevket Paşa**'nın da vurulduğu havâdisini okuyunca son derece telâş etmiş, canı pek sıkılmış:*

*"-Böyle karışıklıkların tekerrürü iyi netice vermez. **Mahmud Şevket Paşa**, 31 Mart Vakası'nda felâketimin müsebbibi olmuştur. Ama değerli bir askerdir. Bu inkâr edilemez. Belki de bu idâreyi yine o yürütebilirdi. Yazıktır." demiş.*

*Hâlbuki sonradan haber aldığımıza göre, o zaman babamın hayatı tehlikede imiş. **Mahmud Şevket Paşa**'nın **Sultan Hamid** taraftarları tarafından bir hükümet darbesi maksadı ile öldürüldüğü vehmolunarak babamı tahta geçirmek için yapılacak en küçük bir teşebbüste vücûdunun yok edilmesi **Cemal Paşa** tarafından kararlaştırılmış, **Rasim Bey**'e emir verilmiş, **Rasim Bey** de bu işi en elverişli gördüğü **Mülâzım Naci Bey**'e havale etmiş, o da bunu iftiharla kabul etmiş. Fakat babama her zaman yardımcı olan Allah, bu defa da kendisini bu belâdan kurtarmıştır."* (**Ayşe Osmanoğlu**- a.g.e., sh: 203)

725 **Enver Paşa**, birkaç kere (**Hüsâmeddin Ertürk**- a.g.e., sh:....),

Alman istihbârâtının bir taktiğine kurban giderek[726],

Talat Paşa da bir defa (**Ayşe Osmanoğlu**- a.g.e., sh: 211) gelerek Sâbık Sultan'la mülâkâtta bulunmuşlardır.

726 Avusturya Veliahdi'nin Saraybosna'da bir sırp genci tarafından vurulması ile başlayan Umûmî Harb'de **Cemal Paşa** Fransızlarla, **Enver Paşa** ise Ruslarla anlaşmaya çalışıyordu.

"Alman sefiri bunu haber alınca, İmparatora telsizle bildirmiş ve bir emr-i vâkî ihdasına lüzum görülmüştü. Alman harb gemilerinin yurdumuza sığınması, bu plânın icablarına uygun icrâ edilmişti.

Goben ve Breslav bir defa İstanbul limanına girip de bizi müşkil bir duruma sokunca, Alman amirali ***Soşon*** *da gemileri enterne etmeğe yanaşmayınca,* ***Talât Paşa****'nın bulduğu bir formülle, ancak muvakkaten tarafımızdan kiralanmış olan bu harp gemileri ile, Alman bahriye zâbitân ve erleri Osmanlı İmparatorluğu emrine girmişlerdi. Rus, Fransız, İngiliz sefirlerinin müteaddit müracaatları, protestoları para etmeyince, sefirler memleketimizi terk etmişlerdi. İşin vahîm neticesini gören ve bizim muhtemel bir anlaşmamızın önüne geçmek isteyen Alman Amirali* ***Şuson Paşa****, donanmamızın manevrasını kasten Karadeniz'e nakletmiş ve Türk bayrağı altında seyreden bu harb gemilerine bir Rus nakliye gemisini batırtmış, sonra Rus torpidolarını takiben Sivastopol harp limanını bombardıman ettirmişti. Bu Karadeniz fâciası vukû bulmakla Alman Erkân-ı Harbiyesi'nin, Türkiye'yi zorla kendileri tarafından harbe sokmak tasavvuru, kuvveden fiile çıkmış, olanlar olmuştu."*(**Hüsameddin Ertürk**- a.g.e., sh......)

Teşkîlât-ı Mahsûsa Reisi albay **Hüsameddin Ertürk**'ün bundan sonraki satırlarında, çok sevdiği anlaşılan **Enver Paşa**'yı bu emr-i vâkî dolayısıyla temize çıkarmaya açlışıyor. Halbuki gerçek böyle değildir:

"Türkiye'nin harbe girişi üç perdelik bir faciâ şeklindedir: Birinci perdede hiç kimsenin haberi olmadan dört kişi tarafından Almanya ile gizli bir ittifak akdedilmiş, ikinci perdede gene kimsenin haberi olmadan tek bir kişi tarafından devletin bîtaraflığı ihlâl edilerek Akdeniz'deki Alman zırhlıları Çanakkale boğazından içeri alınmış ve nihayet üçüncü perdede de gene kimsenin haberi olmadan Türkiye harb ateşine atılıvermiştir." (**İ. H. Dânişmend**- a.g.e. sh. 411)

"Hakikatte ise ittifak müzâkeresinin Avusturya İmparatorluğu, Sırbistan Krallığı'na ültimatomunu verdikten dört gün sonra ve ilk ateşin açılmasından ancak iki gün, evvel başlamış olduğu, Berlin sefiri ***Mahmud Muhtar Paşa****'nın «****Mâziye Bir Nazar****» ismindeki eserinin 233'üncü sahifesindeki sarâhatle sâbittir.*

İttifak muâhedesini hazırlayanlar, yalnız dört kişidir ve diğer vükelânın böyle bir şeyden kat'iyyen haberleri yoktur. Bu dört kişi Sadrâzam ***Said Halim*** *ve Harbiye Nâzırı* ***Enver Paşalar****'la Dâhiliyye Nâzırı* ***Tal'at*** *ve Meclis-i-Meb'ûsan Reisi* ***Halil Beyler****'den ibarettir.*

kendilerini Cihan Harbi yangını içinde bulan İttihatçılar, İtilaf Devletleri'nin Çanakkale'yte saldırmaları üzerine Hükümet Merkezi'ni Konya'ya **Sultan II. Abdülhamid**'i de Bursa'ya nakletmek istemişlerdir.

Bunu **Ayşe Osmanoğlu** şöyle anlatıyor:

*"Babam, Birinci Umûmî Harb'in safhalarını büyük bir üzüntü içinde takip ediyor, **Rasim Bey** ile de konuşup tamamlayıcı mâlûmat almak istiyormuş. Gazete havâdislerini bazen hayret, bazen teessürle okuyor, pek müteessir oluyormuş.*

"-İki gemi için feda olduk. Üç büyük devlete karşı bu harbe girmemiz akıl kârı değil. Vahim bir neticeden pek korkuyorum." diyormuş. Birkaç defa da:

"-Nasıl olur? Bu bir delиliktir." demiş.

Cihad ilân olununca babam büsbütün şaşırmış ve:

"-Cihadın kendisi değil, fakat ismi bizim elimizde bir silâhtı. Ben, bazen sefirleri tehdid etmek istediğim vakit: «Bir İslâm halifesinin iki dudağı arasında bir kelime vardır. Allah bunu çıkartmasın!..» derdim. Cihad bizim için, ismi olup da cismi olmayan bir kuvvetti. Bunun altından nasıl çıkacaklar, İngiltere buna aldanacak mı?» diyerek teessürlerini bildirmiş.

İngilizlerle Fransızlar, Çanakkale'ye saldırdıkları zaman İstanbul tehlikeye girdi diye telâş artmış. Hattâ Padişah'ın Konya'ya, babamın da Bursa'ya gideceği haberleri çıkmış.

*Bu haberler tahakkuk ederek biraz sonra **Sultan Reşad**'dan babama bir haber gelmiş. Padişah:*

"-Biraderim hazır olsunlar. Kendilerini Bursa'ya nakletmek icap edecek. Ben de Konya'ya gideceğim.» diye bildirmiş.

Babam bu haberi aldığı zaman tehevvürle ayağa kalkmış:

---

*O zamanlar henüz Fransız taraftarı olduğu için Bahriye Nâzırı **Cemal Paşa**'ya bile haber verilmemiş ve tabiî diğer vükelâdan da gizli tutulmuştur! Dünyada misli görülmemiş olan bu fecî hakîkat, hem **Talat** ve **Halil Beyler**'in, hem **Cemal Paşa**'nın hâtırâtiyle sabittir."* (a.g.e.)

"-Biraderim ne yapıyor? Hiçbirimiz payitahtı terk etmemeliyiz. Bâhusus kendileri ölünceye kadar burada kalmalıdırlar. Biz bütün Hânedân, en küçük ferdimize kadar burada memleketi müdafaa ederek ölmeliyiz. Bizler son Bizans imparatoru kadar da mı olamayacağız? Ben İstanbul'dan kat'iyen çıkmam. Burada ölmeye râzıyım." diye Padişah'a cevap göndermiş."[727]

Sultan II. Abdülhamid, çok korktuğu, İstanbul'un ecnebî işgâline mâruz kaldığını görmeden 10 Şubat 1918 tarihinde, vaktiyle annesinin vefât ettiği odada ruhunu Rabbine teslim etmiştir. O sırada İsviçre'de bulunan kızı **Ayşe Osmanoğlu**, O'nun son günlerini ve vefâtını orada hazır bulunanlara atfen şöyle anlatıyor:

"Bu sırada babam, artık eskisi gibi değilmiş. Sıhhati bozulmuş. Gençler gibi hareketli bir vücûda malik olan babam, şimdi yorgunluktan şikâyet ediyormuş. Ekseriyâ hazım cihâzından şikâyet edermiş. ***Doktor Âtıf Bey****'in ilâçlarına itimat gösteriyor, şikâyetlerini ona dindirtiyormuş.*[728]

Ölümünden üç gün önce yorgunluktan bahsettiği hâlde, muradı veçhile giyinmiş, istirahat etmeyerek dolaşmış. 9 Şubat 1918 Cumartesi günü akşamı âdeti üzere kadınları ile birlikte sofraya oturmuş. İştahsızlıktan bahsederek bir tane köfte, bir iki kaşık kabak, bir tane de pirinçunu tatlısı yemiş. Yemekten kalkınca, anneme göğsünü göstererek:

"-Sol tarafımdan sağa doğru bir sancı hissediyorum." demiş.

Annem, derhal doktoru getirtmek istemişse de aksi gibi doktor o sabah babamdan izin alıp evine gitmiş bulunduğundan çağırmak kabil olmamış. ***Râsim Bey*** *bir başka doktor getirtmeyi düşünmüş. O civarda oturan ve babamın küçük kardeşi* ***Mehmed Vahdeddin***

727 **Ayşe Osmanoğlu**- a.g.e., sh: 209 vd.

728 Tafsîlât için bkz: **Metin Hulâgu- Sultan II. Abdülhamid**'in Sürgün Günleri (Husûsî Doktoru **Âtıf Hüseyin Bey**'in Hâtırâtı), İstanbul, 2003.

***Efendi**'nin doktoru olan **Alekyadis Efendi**'ye haber göndermiş. **Alekyadis Efendi**, babamı muâyene ettikten sonra **Râsim Bey**'e hastalığın ehemmiyetli bir zatürre başlangıcı olduğunu söyleyerek:*

"-Hakanın hastalığı kendisi kadar büyüktür." tâbirini de kullanmış.

*Bunun üzerine **Râsim Bey**, derhal **Sultan Reşad**'a ve **Enver Paşa**'ya vaziyeti bildirmiş. Bu sırada bulunan **Atıf Bey** de babamı muâyene edip aynı kanaata vardığından hemen meşhur doktorlardan **Neşet Ömer Bey**'i getirtip ona da muâyene ettirmiş.*

*Babamın durumu gayet ciddî olduğundan ve şimdiki tesirli ilâçlar, o zaman henüz malûm bulunmadığından sarayda sabaha kadar kimse uyumamış. **Doktor Âtıf Bey** babamın yanına girip çıktıkça **Âbid Efendi** de onu takib ediyormuş. Şafak sökerken babam:*

"-Oh! Ne çabuk sabah oldu." demiş ve kendisinin her sabahki mutad banyosunun hazırlanmasını söylemiş.

Hastalığı dolayısıyla bundan vazgeçirmeye çalışmışlarsa da ısrar etmiş ve:

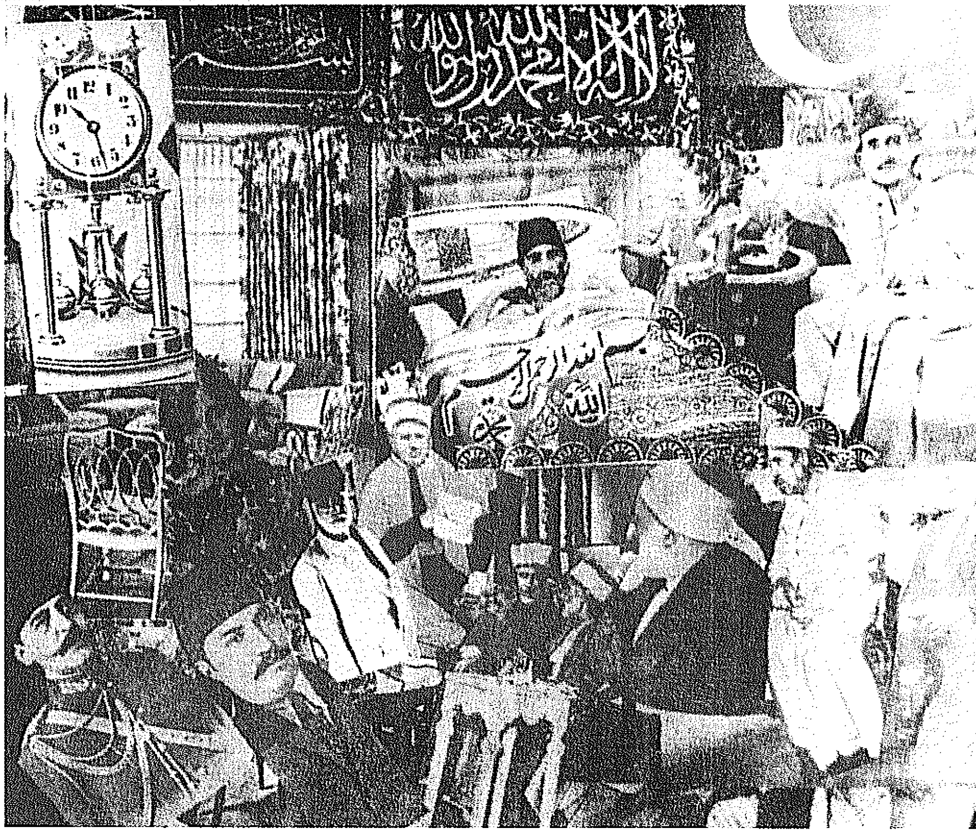
"-Beni banyodan mahrum ederseniz hakkımı helâl etmem." demiş.

*Bunun üzerine zavallı **Gülşen** ağlayarak banyoyu hazırlamış. Doktorun rızâsı hilâfina banyoya kadar annemin koluna dayanarak gitmiş. Fakat banyodan sonra fevkalâde terlemeye başlamış. Annemle **Sâliha Nâciye Hanım**, birbirlerinin yüzüne bakarak hayra alâmet olmayan bu hâlden dolayı gözlerine gelen yaşları saklamaya çalışmışlar. Babam oturduğu yerde, kolunun altına yastık koydurarak iki rekat sabah namazını kılmış. Sonra sütünü istemiş ve âdeti üzere yarım bardak maden suyuna karıştırılmış sütünü içerek:*

"-Hamdolsun Yarabbi! Daha iyiyim." demiş.

Yine annemin koluna dayanarak yatak odasına girmiş.

O sırada Hünkâr tarafından selâm-ı Şâhâne ile doktorların geldiği kendisine haber verilmiş. Babam:

Sultan II. Abdülhamid merhûmun son anlarını gösteren temsilî bir resim

"-Hayır, ben doktor istemem, iyiyim." demiş ve doktorların kimler olduğunu sormuş. Tekrar:

"-Hayır, hayır istemem." demiş.

Fakat annem:

"-Aman Efendiciğim! Biraderiniz gücenir. Müsaade edin de bir kere gelsinler." deyince:

"-Doğru! Belki biraderin gücüne gider. Gelsinler." demiş.

*Doktor **Âkil Muhtar Bey**, Selânikli **Rıfat Bey, Atıf Bey** ve **Alekyadis Efendi** içeri girmişler. **Âbid Efendi** de nemli gözlerle gelip babamın karşısında durmuş. Onun yaşlı gözlerini gören babam:*

"-Ağlama oğlum. İyiyim. Üzülme." demiş.

Doktorlara her nedense, dün akşam çok yemek yediği için bu hâle geldiğini söylemiş. Biraz rahat nefes alabilmek için doktorlardan kan almalarını istemiş. Bunun üzerine kan almışlar. Babam da:

"-Evet, kendimi iyi hissediyorum." demiş.

Doktorların, rahat etmesi için morfin yapmak tekliflerini reddetmiş.

*Doktorlar odadan çıkarken, **Rasim Bey** arkada kalmış. Babamın yanına gelerek elini öpmüş ve gözleri dolarak:*

"-Hakanım! Hakkını helâl et." demiş.

*Babam hayretle yüzüne bakmış, bir cevap vermemiş. Doktorlar çekildikten sonra odaya giren annemle **Sâliha Nâciye Hanım**'a gülümseyerek:*

*"-**Rasim Bey** bizden ümidini kesmiş olacak ki, elimi öptü, bana hakkını helâl et dedi." demiş ve bir âh çekerek:*

"-Bütün hizmetime bir kara çarşaf çektiler. Benim kimseden talep edecek hakkım yok." diye ilâve etmiş, gözleri dolmuş.

Annem o zaman:

"-Efendiciğim! Bundan büyük hastalıklar geçirdiniz. İnşaallâh yine iyi olursunuz. Hakkınızı da elbet Allah alır." cevabını vermiş.

*Babamın hayatından ümit kalmadığını doktorlardan öğrenen **Sultan Reşad**, büyük biraderimiz **Mehmed Selim Efendi**'ye haber yollayarak:*

"-Babaları ağır hastadır. Hepsi hemen gidip kendisini görsünler." demiş.

***Dilberyâl Kalfa** içeriye girerek **Mehmed Selim** ve **Ahmed Efendiler**'in geldiğini bildirince babam:*

*"-Biraz beklesinler." diyerek sulu bir kahve istemiş. **Şöhreddin Ağa** kahveyi getirerek içeri girince babam, annemin koluna dayanarak oturmuş.*

"-Ver kahveyi, içeyim." demiş.

Babam, bu sırada odada bulunanlarla âdeta vedâlaşmış. Önce annemin avucunu öperek:

"-Allah senden râzı olsun." demiş.

*Sonra **Sâliha Nâciye Hanım**'ın elini tutarak:*

"-Hakkını helâl et." diye vedalaşmış.

*Ayak ucunda duran **Gülşen**'e de:*

"-Kızım, Allah senden de râzı olsun." diyerek kahveden bir yudum içmiş.

Fakat ikinci yudumu içmeden, kahve annemin avucuna dökülmüş ve babam, yüksek sesle:

"-Allah!" dedikten sonra başı annemin koluna düşmüş.

O zaman annem:

"-Efendimiz bayıldı. Doktor yetişsin." diye bağırmış.

***Doktor Âtıf Bey** koşarak gelince, acı hakikati anlamışsa da henüz gâfil olan odadakilere söylememiş. **Âbid Efendi** de yine doktorla beraber içeri girmiş.*

***Âtıf Bey**, hâlâ babamı kollarında tutan ve kendisine bırakmak istemeyen anneme:*

*"-Bana bırakınız. Baygındır. Lâzım gelen tedâviyi yapacağım. Siz hemen çıkınız." deyip sert bir tavırla annemi ve **Âbid Efendi**'yi odadan çıkartmış.*

*Odada bulunan **Dilbaryâl Kalfa**'ya:*

"-Ne duruyorsunuz? Bir tülbent getiriniz de çenesini bağlayalım." deyince kapıda hâlâ bir şey anlamadan

duran sâdık ***Şöhreddin Ağa:***

"-Ah Efendim gitti!" diye bir feryat kopararak bayılmış. İşte o anda sarayın içinden âh ü eninler, feryatlar yükselmiş. ***Âbid Efendi*** *de:*

"-İnanmam. Şimdi yatağında oturuyordu!" diye ağlamağa başlamış. Muhâfız zâbitler içeri girerek babama son tâzim vazifelerini yapmışlar. Bu sûretle babam ebediyete intikal etmiş oluyordu. (10 Şubat 1918 Pazar)

Yine annemin anlattığına göre, Başkadın'la diğer Kadınefendiler ve Sultanlar gözyaşları içinde Beylerbeyi Sarayı'na gelmişler. Zâbitler babamın odasında toplanan, ağlaşan bütün kadınları:

"-Aman efendim, tâciz etmeyiniz." diye çıkarmışlar ve kendileri ikişer ikişer nöbet beklemişler.

Zâbitlerden ***Zekeriya Efendi****, baş ucunda Kur'ân okuyarak sabaha kadar beklemiş. Zât-ı Şâhâneden gelen Kâtibe Kalfalar, Şehzâdeler Sarayda kalmalar... herkes yerlerde oturarak ve ağlayarak sabahı etmiş.*

Cenaze merasiminin nasıl yapıldığını, ahâlinin:

"-Babamız! Bizi bırakıp nereye gidiyorsun?" diye nasıl bağırdığını o zaman birçok yazanlar olmuştur. Bunun hakkında fazla bir şey yazmayacağım. Yalnız o zaman Tarihnüvis ***Abdurrahman Şeref Efendi****'nin yazdığını okumak kâfidir, zannederim."*[729]

Merhûmun bu son saatlerini ölünceye kadar başı ucunda bulunan doktoru **Âtıf Hüseyin Bey** şöyle anlatıyor:

"... Saat 2.45 beni çağırdılar. Hakanın yanına gittim.

"- Istırabım geçmedi. Göksüme kanlı hacamat yapınız. Haydi çabuk diğer doktorla kesiniz." dedi.

Ben dışarı çıktım. O sırada **Şehzâde Selim Efendi** geliyor dediler. Bir taraftan doktorları hastahaneden çağırmaya haber gönderdim. Diğer taraftan da **Şehzâde Selim Efendi**'yi istikbal ettim.

"- Pederim nasıl?!." suâline:

---

729 **Ayşe Osmanoğlu**- a.g.e., sh: 213 vd.

Sultan II. Abdülhamid merhûmun cenâze alayı

"- Ağırdır!." cevâbını verdim.

"- Nesi var söyleyiniz! Tafsilat veriniz..."

İçeriden beni istedikleri haber geldi. Efendimiz bayılmış.. sözleri de kulağıma çalındı. Harem dâiresine gittiğim vakit orada bir fevkaladelik, bir heyecan, bir karışıklık başlamış idi. Alelacele hakan-ı sâbık **Abdülhamid-i Sânî**'nin yatak odasına muvâsalatımda **Abdülhamid**'in korktuğu başına gelmiş.. Bunca sene hiç aklına getirmediği.. bir hâdise-i tabiî vukua gelmiş. Tam zevâli ba'de'z-zuhur üçte **Abdülhamid-i Sânî** irtihal etmiş bulunuyordu. Gözler açık, hadekalar mütevessi', nabız, teneffüs münkatı'. Etraf zaten akşamdan beri soğuk idi. Fakat yüzü, vücûdu henüz daha sıcak idi.

Teneffüs-i sınâi maksadıyla kolları aşağı yukarı kaldırılıp usûlü dâiresinde ettirildi. Sadrın cânibine tazyik edildi. Bir faydası olmadı. Dil çekilip bırakıldı. Hepsi boş!. **Sultan Abdülhamid-i Sânî**'nin yalnız bir mücerred ruhu kalmış idi. **"İnnâ lillâhi ve innâ ileyhi râciûn"**[730] 10 Şubat 1918. Zevâli ba'de'z-zuhur saat 3 (Yevm-i Pazar) Gece saat onda vefatını tahkik için bir Heyet-i Sıhha-i Muhtelita geldi.. Alman Hastahanesi Sertabîbi **Şlayp** (Schleib), Gülhane Seriryat Hastahanesi Sertabîbi Kaymakam **Zelling**, Sıhha Müdür-i Umumisi **Adnan**, Sıhha Üçüncü Şu'be Müdürü Miralay **Sâdık**, Sıhha Müfettiş Muâvini Binbaşı **Refik**, Doktor **Rıfat**, Doktor **Alekyopadis** Efendiler'den mürekkep bir heyet hakan-ı sâbık **Abdülhamid-i Sânî**'nin odasına girdik. **Abdülhamid-i Sânî** bîruh olarak -fakat îtiyâdı vechile elbisesi üzerinde bulunduğu halde- yatağı üstünde arkası üstü yatmış vaziyette bulunuyordu. Heyet tarafından -**Schleib** ve ben muâvenet ederek- elbisesini kesmek sûretiyle soyduk. Çırılçıplak kalınca, **Schleib** tarafından tırnaktan çenesine varıncaya kadar dakik muâyene edildi. Gündüz hayatta iken yapılan mihcemlerin âsârından başka

730 "Şüphesiz biz Allah'ın kuluyuz ve mutlaka O'na döneceğiz." Bakara Sûresi, 156. ayet.

birşey görülmediği not edildi. Yalnız midesi üzerinde gül rengi bir santimetre murabbaında bir sathî yanık görüldü. Merakından ihtimal key yapmıştır. Çünkü tığ demirinden yanmaya itikadı vardı. Ve hatta akşam bize de teklif etmiş idi. Etraftan sorulsun dedim. Kadınlardan soruldu. Vefatından bir saat evvel bir çivi ile yaptığını söylediler.

... Bilâhare heyet tarafından biri Almanca diğeri Türkçe iki protokol yapıldı.

Bir de ayrıca sabahki muâyene ve yapılan tedaviyi müşir bir rapor tanzim edildi. Ferdası gün 11 Şubat 918 gazeteler raporları neşrettiler. 11 Şubat 918 sabahı saat 9.45'te cenaze bir çatanaya konuldu. Mutantan bir cenaze alayı yapılmış, cenaze Topkapı Sarayı'nda teçhiz ve tekfinden sonra "Sultan Mahmud Türbesi"ne defnedilmiş. Ben cenaze merasiminde bulunamadım. Çünkü bir gün evvel hakan-ı sâbıkın vefatı anında şehzâdeler, sultanlar sair kadınlar saraya gelmiş idi. Cenazenin saraydan çıkarken kopardıkları sıkıntılar, bayılmalardan dolayı saraydan ayrılamadım."[731]

Âile efrâdı, cenâzesinin Fâtih Türbesi'ne defnin arzu etmişse de[732] bu kabul olunmayarak Sultan Mahmud Türbesi'ne defnî kararlaştırılmıştır.

Hâlil Zâfir Bey'den işittiğime nazaran merhum **Şeyh Zâfirî Hazretleri**'nin ayak ucuna defnedilmek istediği şeyhinin oğullarına defaatle beyân etmiş ve hatta Zâfirî Türbesi'ni buna müsâid bir tarzda inşâ ettirmiş imiş.

Merhumun cenâzesinde dâvetli olarak bulunduğunu yazan **İbnü'l-Emin**:

"Alayda -hasbel me'muriyye- med'uvven bulundum. Hîn-i tezkiyede ale'l-usul îrâd olunan:

"-Merhumu nasıl bilirsiniz?» suâline hep bir ağızdan, yüksek sesle:

---

731 **M. Metin Hülâgû, Sultan II. Abdülhamid**'in Sürgün Günleri (Husûsî Doktoru **Âtıf Hüseyin Bey**'in Hâtıratı) İstanbul 2003 sh. 245 vd.

732 **İbnü'l-Emin**- a.g.e., sh: 1305.

"-İyi biliriz!" cevabı verildi.

"-Hakkınızı helâl ediniz." ihtarına, umûm tarafından:

"-Helâl olsun!.." denildi.

Cenâzenin naklinde sokaklar, damlar ve pencereler halk ile dolu idi. Herkeste âsâr-ı teessür görülüyordu.

***Abdurrahman Şeref Efendi**, hal'a dâir risâlesinde diyor ki:*

*«...Hengâm-ı ikbalinde **«ne kendi eyledi rahat, ne halka verdi huzur»** mısraını okuyanlardan bir çoğunun, cenâze namazında **Bâkî**'nin:*

Kadrini senki musallâda bilib ey Bâkî
Durub el bağlayalar karşına yârân saf saf

*beytini hatıra getirmeleri, hüsn-i hâtimeye dâl, garâib-i mukadderâttandır. **«Fa'tebirî yâ ulu'l-ebsâr»**"[733] demektedir.*

Defin merâsimini[734] de, daha önce merhum hakkında –belki de- en çirkin isnad, iftira ve değerlendirmelerde bulunan ve târihî hâdiseyi her devirde başka türlü yazmış olan **Ahmed Refik**'den dinleyelim:

***"Sultan Abdülhamid-i Sânî'nin Nâşı Önünde**[735]*

---

733 a.y. Arapça ibâre, *"İbret alın, ey akıl sahipleri!.."* demektir.

734 Bu merâsimin **Sâmi Künzberg** tarafından çektirilen 35 mm.lik sessiz filmi husûsî arşivimizdedir.

735 **Ahmed Refik**, bu yazısının hikâyesini bilâhare Topkapı Müzesi müdürü **Tahsin Öz**'e anlatmıştır ki, o da şöyledir:

O zaman **Ahmed Refik** Vakanüvis'di, Ada'da oturuyordu. **Abdülhamid**'in cenâzesinin kaldırılacağı gün, Devletin resmî tarih yazan olduğu hâlde onun bir şeyden haberi yoktu. Yalnız, Ada'da oturan Devlet ricâli, siyah elbiseler giymişlerdi ve hâllerinde bir durgunluk, bir gariblik vardı. Akın akın İstanbul'a iniyorlardı. Fakat ne olmuştu, ne vardı? Kimseye ve hattâ **Ahmed Refik**'e de bir şey söylemiyorlardı. **Ahmed Refik**, bu fevkalâdeliği sezdiği için onlara katıldı ve arkalarından doğru Saray'a geldiği vakit, biraz sonra **Abdülhamid**'in yıkanacağını ve o gün defnedileceğini öğrenmişti. Onu merasimden uzak tutmak istediler, fakat o her şeye rağmen, otuz üç yıl bir devleti idâre eden hükümdarın târihî tedfin merâsiminde bulunmak istedi ve bulundu ve o akşam bu yazıyı yazdı. O vakit çıkmakta olan Vakit Gazetesi'ne bu yazısını beş altına sattı. Sonra âynı yazı **Abdurrahman Şeref**'in **Abdülhamid**'e dair diğer bir makalesi ile bir broşür hâlinde çıkarıldı. **Ahmed Refik** bu yazının kendisine en fazla para kazandıran bir makale ve en çok beğendiği yazılardan biri olduğunu söylemiştir.

Cenâze, Divanyolu'ndan geçerken

Hâkan-ı sabık irtihal etmiş (Dünya'dan göçmüş). Bu havâdis, ilk defa gazetelerden öğrenildi. Boğaz, güneşin parlak ziyâları altında gülüyordu. Beylerbeyi Sarayı uzaktan, mavilikler içinde görünüyordu. Otuz dört sene müddet Osmanlı tahtını işgal eden ***Sultan Abdülhamîd-i Sânî*** *birkaç saat sonra, güzel İstanbul'un toprakları altına gömülecekti.* ***Sultan Abdülhamîd****'in cenazesi Beylerbeyi Sarayı'ndan Topkapı Sarayı'na getirilecekti. Orada yıkanacak ve saat dokuzda,* ***Sultan Mahmud*** *Türbesi'ne gömülecekti. Topkapı Sarayı'na gittim. Orta kapı önünde, başında kabalak, elinde tüfek, tek bir nöbetçi bekliyor, Babü's-saâde önündeki ak ağalar, kemal-i nezâketle gelenleri karşılıyordu. Kubbealtı, harap ve metruk (terkedilmiş), ihtişamlı devirlerin hâtıratiyle meşhun (dolu), asırların vakayiine (olaylarına) acı acı gülüyor gibiydi. Güneşin ziyâsı servilerden süzülüyor, çimenler üzerine dökülüyordu. Bir-iki hademe, ellerinde tırmıklar, Şubatın feyizli güneşi altında yeşeren çimenler üzerinden, sararmış yaprakları topluyorlardı.*

Sultan Ahmed-i Sâlis *(üçüncü) kütüphânesinin önünden geçtim. Siyah esvaplı bir hademe Lâle bahçesi tarafından hızla koştu: Cenâze geliyordu. Sarayburnu'na doğru ilerledim. Ufak bir kafile, parkın kumlu yokuşunu ağır ağır çıkıyordu. Rıhtıma büyük bir istimbot yanaşmış, sarı bacasından dumanlar yükseliyordu. Bu manzara pek hazindi: Marmara, sahiller, tepeler, güneş içinde idi. Uzakta, Hamidiye Câmii'nin nârin ve beyaz binası, Yıldız'ın ağaçlık caddesi, Saray'ın çıplak ağaçlar arasında görünen müselsel damları, mebhut ve sâkitti. Siyah, bütün siyahlar giyinmiş bir kafilenin başları üzerinde, beyaz bir çarşaf, koyu bir şal, yeni bir sedye görülüyordu.* ***Sultan Abdülhamid****, tahta bir sedye üzerinde, yatağının içinde, bîruh yatmıştı. Kalın, sarı çizgili bir yatak çarşafı, sedyenin kenarlarına doğru sarkıyordu. Üzerine turuncu ve yeşil nakışlı, kıymettar, koyu bir şal örtülmüştü. Rüzgâr estikçe şal kalkıyor, altında zayıf bir vücudun, ufak bir başın kabartısı görülüyordu. Cenâzenin önünde Beylerbeyi Sarayı'nın muhâfızı, yanlarında iki sıra asker, sedyenin etrafında Enderun-ı Hümâyun ağaları, saray erkâ-*

nı ağır ağır yürüyorlardı. Sedye el üstünde taşınıyordu. Arkada ***Şehzâde Selim Efendi****, Damad Paşalar, mahzun ve müteessir ilerliyorlardı. Her tarafta mübhem bir sükût... Hademeden biri elinde bir fes taşıyordu. Fesin üzerinde beyaz bir mendil örtülmüştü. Bu,* ***Sultan Abdülhamid-i Sânî****'nin fesiydi. Bütün simalar müteessirdi. Uzakta bir bağçıvan, elinde bir çapa, melûl nazarlarını dikmiş bakıyordu. Etrafta cesedi taşıyanların kumlar üzerinde ayak seslerinden başka bir şey işitilmiyordu. Deniz sâkin ve dalgasızdı. Saray'ın önünde, Bizans'ın ebedî yâdigârı, yüksek sütunlar, güneşin ziyaları ile parlıyordu.*

Cenâze, lâle bahçesi önünden geçirildi. Hırka-i Saadet'in yeşil ve yaldızlı kapısı önüne getirildi. Kapı açılmıştı. El üzerinde içeri girdi. Şehzâdeler ve Damad Paşalar, Mecidiye Kasrı'nda, cenâzeye refakat edenler dışarıda kaldılar. Kapı kapandı, içeriye Hırka-i Saadet erkânından başkası giremedi.

Ne münevver, ne ulvî, ne ihtişamlı bir dâireydi!.. Burası, Osmanlı Hânedânı'nın hilâfet nâmına inşâ eylediği en bedî', en mutantan, en parlak bir mâbedi. Duvarlar, mavi ve yeşil çiniler, altın yaldızlı levhalarla müzeyyendi. ***Sultan Selim****'in halefleri, ruhlarını bu mukaddes mahalde tesliye ederler, ordularının zaferleri için burada duâ ederler, Hırka-i Saâdet önünde gözyaşları dökerlerdi. Duvarların rengârenk çinileri, kıymettar yazıları, göz kamaştırıyordu.*

Hacet penceresi (Peygamberimiz'in azîz ruhlarına duâ edilerek Cenâb-ı Hakk'dan yardım istenen yer) önündeki hasırlar kısmen kaldırılmıştı. Karşıda, geniş, buzlu camlar Haliç'in görünmesine mâni oluyordu. İki yeşil kerevet üzerinde, serviden, altı kollu ufak bir tabut, hasırların kalktığı taşlık üzerinde, ufak bir teneşir görülüyordu. ***Sultan Abdülhamid****, üryan (elbiseleri soyulmuş) ve bîruh, teneşir üzerine yatırılmıştı. Hâcet penceresinin yaldızlı parmaklıkları önünde müteessirâne durdum. Tabutun ilerisinde, Enderun erkânı, ellerini hürmetle kavuşturmuşlar, hizmete muntazır, bekliyorlardı. Karşıda* ***Sultan İbrahim****'in sünnet odası, asırların menakıbini (menkıbelerini) saklayan kapalı kapısı, mavi çinili duvarlariyle, tarihin bu safhasına karışmak istemiyor*

gibiydi. Teneşirin etrafında, ikisi yeşil, ikisi beyaz sarıklı, dört hoca, ellerinde sarı lifler, misk sabunları, dindarâne bir ihtiramla naaşı yıkıyorlardı. ***Sultan Abdülhamid****'in beline doğru beyaz ve yeni bir kefen örtülmüştü. Göğsünden yukarısı ve dizlerinden aşağısı açıkta idi. Vücûdunda uzun bir hastalığın zaafı görülmüyordu. Renginde ölüm sarılığı, korkunç bir sarılık, yoktu; fildişinden, câmid bir cisim gibiydi. Boyu ufak, saçı ve sakalı ağarmıştı. Burnu, çehresine nisbeten uzunca idi. Gözleri kapanmış, çukura batmıştı. Uzun ve siyah kaşlarının vaz'ında (duruşunda) melâl ve teessür vardı. Saçları alnına doğru biraz dökülmüştü. Sakalı bembeyaz, uçlarına doğru sararmıştı. Yüzünde ihtiyarlık alâmeti, fazla buruşukluk yoktu. Boynu incelmiş, omuz kemikleri dışarı fırlamıştı. En zayıf yerleri göğsü idi. Göğüs ve kalça kemikleri görülüyordu. Bacakları beyaz ve ince, ayakları ufaktı. Vücudunda hiç kıl yoktu. Yalnız meme uçlarında, kollarının alt kısımlarında, parmaklarının üzerinde siyah kıllar görülüyordu. Kolları bîtabâne (takatsiz ve dermansızcasına) iki tarafa düşmüş, ayaklarının parmakları açılmıştı. Vücûdunun sağ tarafı bembeyazdı. Sol tarafında ve arkasında kırmızılıklar görülüyordu. Heyet-i umumiyesi sevimli idi. Beyaz bir vücud, yıkandıkça güzelleşen bir naaş, yeni bir teneşir üzerinde, yıkayanların ellerine tâbi uzanmış yatıyordu. Naaşın karşısında ellerinde gümüş buhurdanlar ağalar duruyordu. Herkes huzû içindeydi. Bütün simalarda tevekkül alâmetleri görülüyordu. Hırka-i Saâdet Dâiresi tarihi bir gün yaşıyordu. O gün, vekayi ile dolu uzun bir saltanat devresinin son sahifesi kapanacaktı. Bütün nazarlar,* **Sultan Abdülhamid***'in teneşir üzerinde yatan kapalı gözlerine dikilmişti. Naaşa sular döküldükçe beyaz bir duman yükseliyor, buhurdanlardan çıkan od ve amber kokularına karışıyordu. Etrafında hâşiâne bir sükûn hüküm sürüyordu. Hizmet için girip çıkanların hasırlar üzerindeki ayak seslerinden başka bir ses işitilmiyordu. Ayak ucunda, direğin yanında, damadlardan iki zat ellerini kavuşturmuşlar, gözleri naaşa mâtuf, müteessirâne ağlıyorlardı.*

Dışarıda, tabiatın bütün güzellikleri hissolunuyordu: Haliç'in suları, umulmaz bir şubat güneşinin revnâkla-

rıyla altında parlıyordu. Şimşirliğin ağaçları çıplak, baharın feyzine muntazırdı. Yıkanma el-an bitmemişti. ***Sultan Abdülhamid****'in teneşir üzerinde kapanmış gözleri, ağarmış saçları, çıplak vücudu ile bîtâbâne yatışşı kalplerde melâl ve intibah hisleri peydâ ediyordu. Bazen başı birdenbire kayıyor, yanlarına düşen kolları ile masum, bîçâre bir insanın vaziyetini alıyor, ak ve perişan sakalıyla boynu garîbâne bükülüyordu.* ***Sultan Abdülhamid-i Sânî****'nin bu pek tabii âkıbeti, hiçbir istibdâdın, hiçbir zulmün, hiçbir kuvvetin pâyidar olamayacağına kat'î bir delildi.*

Nihayet naaşın yıkanması bitti. Sarı ipek işlemeli havlularla kurulandı. Tabut yere indirildi. Teneşir, tabutun yanına getirildi, içine kefenler serildi. ***Sultan Abdülhamid****'in naaşı hürmetle tabuta indirildi.*

Sultan Abdülhamid *son dakikalarına kadar kendini kaybetmemişti. Hatta vasiyet etmişti: Göğsüne ahidnâme konacak, yüzüne Hırka-i Saâdet destmâli, siyah Kâbe örtüsü örtülecekti. bu vasiyet harfiyyen icra edildi.* ***Sultan Abdülhamid****'in tabut içinde, beyaz kefenler arasında, kemikleri sayılan çıplak göğsünde ahidnâme duâsı, yüzünde siyah bir Kâbe örtüsü, ak sakalı, ebediyete doğru kapanmış gözleriyle üryan ve perişan, Hırka-i Saadet dairesinde yatışı, cidden elimdi.* ***Sultan Abdülhamid*** *bütün günâhlarını tarihe bırakmış, hâşiâne bir vaziyette huzur-i İlâhiye gidiyordu.*

Kefen bağlandı, tabut kapandı, sadef kakmalı, asırlar görmüş bir saatin ağır taninleri (çınlayan vuruşları) Hırka-i Saâdet dairesinin ulviyeti içinde aksetti, tabutun teçhizine başlanmıştı. Üzerine evvelâ bir yatak çarşafı, daha üstüne sırma işlemeli al bir örtü konuldu. Ayak ucuna lâciverde yakın çiçekli bir kumaş sarıldı. En üste Kâbe örtüleri, kıymettar taşlarla müzeyyen kemerler konuldu. Başına ve kollarına şallar sarıldı. Baş tarafına sarılan yeşil atlas üzerine kırmızı bir fes konuldu. Naaş yıkanırken, çıplak bir tabut, tahta bir teneşir, Hırka-i Saadet dairesinin gözleri kamaştıran renkleri ve yaldızlariyle tezad teşkil ediyordu. Şimdi ***Sultan Abdülhamid****'in ipekler, şallar, sırmalar, kıymettar taşlarla müzeyyen tabutu, dairenin ihtişam ve ulviyetine de tevafuk*

etmişti (uymuştu).

Herkes çekildi, Yalnız, müzeyyen sütunlar, mülevven (renkli) duvarlar, parlak levhalar arasında, başı harem dairesine müteveccih bir tabut, solda, daire-i aliyyenin penceresinden altınlar ve sırmalarla müzeyyen yeşil perdeler, ağır sırma püsküller, altın şebekeler (parmaklıklar), kıymettar ve tarihî levhalar, Kelâm-ı Kadîmler görülüyordu. Arzhâne önünden bir ayak sesi işitildi. Damat paşalardan muhterem bir zat, müteessirâne adımlarla ilerledi. Hırka-i Saâdet duvarının köşesinde melûl ve mahzun durdu. Ellerini açtı, gözleri tabuta müteveccih kısa bir duâ etti, samimî bir hıçkırık müzeyyen kubbelerde akisler bıraktı.

Saat dokuz. Hırka-i Saadet kapısının önünde sırmalı üniformalar, kalpaklar ve şapkalarıyla sefirler ve zabitler bekliyorlardı. Ecnebîler bu muazzam daireyi merak ve hayretle seyrediyorlardı. Ulemâ, arkalarında geniş kollu, göğsü sırmalı yeşil ve mor libaslar, sarıklarında sırmalar hürmetle istikbal ediliyordu. Kalabalık gittikçe artıyordu. Veliahd-i saltanat, şehzâdeler, büyük üniformalarıyla gelmişlerdi.Şubat güneşi altında nişanlar, sırma, üniforma parıltısından başka birşey görülmüyordu.

Hırka-i Saâdet Dâiresi'nin kapısı birdenbire açıldı. Bütün nazarlar kapıya çevrildi. Kalabalık o tarafa doğru birikti. Kapının iki tarafı doldu. Herkes, kalpler müteheyyic cenâzeyi görmek istiyordu. Nihayet elmaslı kemerler, sırmalı Kâbe örtüleri, al atlaslarla müzeyyen tabut, kırmızı fesiyle parmaklar üzerinde mehib ve muhteşem dışarı çıktı. Erkân-ı devlet, zâbitler ***Sultan Abdülhamid****'in cenâzesinin huzurundaydılar. Bütün nazarlar tabuta dikilmişti. Tabut, Hırka-i Saâdet kapısı önünde yüksek bir yere konuldu. Hamidiye Câmii'nin kürsü şeyhi, sırmalı yeşil esvâbı, göğsünde nişanı ile taşın üzerine çıktı. Etrafına bakınarak sordu:*

"- Merhûmu nasıl bilirdiniz?!."

Velveleli, hazin, müteessir bir çok ses serviler arasında aksetti:

"- İyi biliriz!."

Kısa bir Fâtiha, bu merâsime nihâyet verdi. Tabut kal-

dırıldı. ***Sultan Ahmed-i Sâlis*** *Kütüphânesi'nin arz odasının sağından ağır ağır geçti. Bâbü's-Saâde önüne geldi. Cenâze namazı burada alelusûl kılındı. Alay burada tertib edilecekti. Şehzâdegân, âyân, mebusân, erkân-ı devlet, süferâ, ümerâ, saray ağavâtı (ağaları) hep buraya toplanmışlardı. Arada sırada teşrifat memurlarının, sırmalı esvaplarıyla, ellerinde beyaz bir kâğıd:*

" Âyân, mebusân, ricâl-i ilmiyye, ümerâ..." diye çağırdıkları işitiliyordu. Nihayet alay tertib edildi. Servilerin önüne hademe-i şahane, zabitân ve efrâdı dizilmişlerdi. Piyâde efrâdı silâhlarını omuzlarına asmışlar, kemâl-i sükûnetle yürüyorlardı. Tabutun önünde dedeler, Şâzelî Dergâhı dervişleri gidiyordu. Tabutu taşıyanlar, Enderun-ı Hümâyun ağaları ve saray erkânı idi.

Tabut, Babü's-saâde'den Ortakapı'ya kadar, serviler arasından, yavaş yavaş ilerledi. Orta kapıdan vakar ve ihtişamla çıkarken hazîn bir tehlîl (Lâ ilâhe illallâh), ruha huşu ve tevekkül veren tatlı bir sada, Ortakapı'nın taş duvarlarına, bir zamanlar vüzeraya mahbes (vezirlerin hapsedildiği yer) teşkil eden kapı arasına, aksetti. Bu sadâ ***Selim-i Sâlis****'in* ***(III. Selim'in****) hassas, necip ruhunun tercümanı idi. Enderûn'dan akseden her nağme, Enderûn'dan yükselen her terâne, hassas padişahın pâk ve mübarek ruhunu yâdettirmemek kabil miydi? Enderûn-i Hümayun ağaları, salât (duâ), okuyorlardı. Kubbe altının harap duvarlarına akseden bu sesler, Osmanlı ruhunun hazîn feryadlarıydı. Herkes tabutun arkasından hürmetle yürüyordu. Bu tarihî kapı, ne padişah cenazelerinin çıktığını görmüş, etrafında ne acı göz yaşlarının döküldüğüne şâhid olmuştu. Önde, dedegânın fâsıladâr (aralıklı) hazîn nevaları (nağmeleri) işitiliyor, Şâzelî dergâhı şeyhlerinin hüzünlü bir Arap lahni (nağmesi) ile okudukları Kelime-i Tevhîd, tekbirler ve na'tlar arasında, aheste bir nakarat gibi yükseliyordu. Ortakapı ile Bab-ı Hümayun arası Alman zabitlerinin otomobilleri, mükellef konak arabalarıyla dolmuştu. İki zarif hanım, arabada ayağa kalkmışlar, yüzlerinde ince peçeler, alayı seyrediyorlardı. Biraz ötede Bizans'ın İrini Kilisesi ve son devrin Askerî Müzesi önünde, mehterhane takımı, cesim*

(cüsseli, büyük) kavukları, kırmızı şalvarları, sırma cepkenleri, sarılı ve kırmızılı bayraklarıyla durmuşlardı. Canlı bir tarih, hürmet ve tevkir (vakar) ile tabutu selâmlıyordu.

Cenaze Bâb-ı Hümayundan çıktı. Sokaklar insandan görülmüyordu. Ayasofya önünden Sultan Mahmud Türbesi'ne kadar caddeye iki sıra asker dizilmişti. Ağaçlar, evler, pencereler, damlar kadınla, çoluk çocukla dolmuştu. Tramvaylar durmuştu. Tabut, acıklı ve müessir dualarla, tekbirler ve tehlillerle ilerliyordu. Cenazeyi görenler, müteessir oluyorlardı. Evlerin pencereleri kadınlarla dolu idi. Bir hanım, hıçkırıklarını zaptedemiyor, mendili gözlerinde, başını duvara dayamış, ağlıyordu.

Cenâzeyi lâkaydâne seyredenler de vardı. Fakat hassas kalbler, bu hazîn merasime, bu müellim (acıklı) feryadlara, bu dinî ihtişama karşı gözlerinin yaşardığını hissediyordu. Otuz dört sene hilâfet makamını işgal eden Osmanlı padişahının son merasimi hürmetle ıfa ediliyordu.

* * *

*Son şehkayı (nefesi) andıran «Allah! Allah!» nidalariyle tabut türbe kapısından içeri girdi. **Sultan Abdülhamid**, hürmet ve tekrim ile kabre indirildi; Osmanlı tarihinin otuz dört senelik safhası hazîn bir sûrette hitama erdi.*

15 Şubat 1918
Büyükada"

Bu edebî üslûbla "son yolculuk" anlatılışına ilâve edilecek fazla birşey yok! Fakat bütün görgü şâhidlerinin nakletmiş olduklarına nazaran görülmemiş derece bir halk topluluğunun katıldığı cenâze merâsiminde bir çok kimseler -evvelce de zikretmiş olduğumuz üzere-:

"- Bizi bırakıp da nereye gidiyorsun?!." diye bağırmışlardır.[736]

Rahmetullâhi aleyhim rahmeten vâsian!.

736 **Ayşe Osmanoğlu**, a.g.e. sh. 213

SULTAN II. ABDÜLHAMİD DEVRİNİN KISA KRONOLOJİSİ

21.09.1842	**II. Abdülhamid**'in doğumu.
19.08.1876	Sadrazam **Abdülkerim Paşa**'nın Sırp ordusuna karşı zafer kazanması.
31.08.1876	**V. Murad**'ın tahttan indirilmesi. **II. Abdülhamid**'in Padişah olması.
07.09.1876	**Sultan II. Abdülhamid**'in kılıç alayı.
31.10.1876	Rusların Babıâli'ye ültimatom vermeleri: "Sırbistan ve Karadağ hareketini durdurun!."
04.11.1876	Şark Mes'elesi'nin halledilmesi için Rusya ve Batılı Devletlerin İstanbul'da bir konferans toplanması teklifleri. Kanunî Esasi'yi hazırlamak üzere 28 kişilik bir komisyonun kurulması.
19.12.1876	**Rüşdü Paşa**'nın istifası, **Midhat Paşa**'nın ikinci sadareti.
23.12.1876	Tersane Konferansı (İstanbul Konferansı). I. Meşrûtiyet'in ilânı. Kaanûn-i Esâsî'nin kabulü.
15.10.1877	**Süleyman Paşa**'nın Balkan Orduları Kumandanlığına getirilmesi.
11.01.1878	**Edhem Paşa**'nın azli, **Ahmed Hamdi Paşa**'nın sadareti.
20.01.1878	Rusların Edirne'ye girmeleri.
31.01.1878	Edirne Mütârekesi.
04.02.1878	**Ahmed Hamdi Paşa**'nın azli, **Ahmed Vefik Paşa**'nın (Başvekil) ünvanıyla ilk sadareti.
13.02.1878	Meclis-i Mebusân'ın tâtili. (I.Meşrûtiyet'in sonu)

03.03.1878	Ayastefanos Mütârekesi'nin imzâlanması.
18.04.1878	**Ahmed Vefik Paşa**'nın azli, **Mehmed Sâdık Paşa**'nın Başvekil olması.
20.05.1878	**Ali Suâvi** hadisesi (Çırağan vakası)
28.05.1878	**Sâdık Paşa**'nın azli, **Mütercim Rüşdü Paşa**'nın sadareti.
04.06.1878	Osmanlı-İngiliz ittifakı. (Kıbrıs Andlaşması) Kıbrıs'ın İngilizlere kiralanması.
13.07.1878	Berlin Andlaşması.
14.07.1878	**Rüşdü Paşa**'nın azli, **Esad Saffet Paşa**'nın sadareti.
	Avusturya'nın Bosna-Hersek'i işgali.
04.12.1878	**Saffet Paşa**'nın azli, **Hayreddin Paşa**'nın sadareti.
21.04.1879	Avusturya ile Bosna-Hersek anlaşması.
29.07.1879	**Hayreddin Paşa**'nın azli, **Ahmed Ârifi Paşa**'nın sadareti.
18.10.1879	**Ahmed Ârifi Paşa**'nın azli, **Küçük Said Paşa**'nın sadareti.
09.06.1880	**Said Paşa**'nın azli, **Mehmed Kadri Paşa**'nın sadareti.
11.09.1880	**Mehmed Kadri Paşa**'nın azli, **Said Paşa**'nın sadareti.
12.05.1881	Fransa'nın Tunus'u işgali.
27.06.1881	**Midhat Paşa**'nın muhâkemesi.
20.12.1881	"Muharrem Kararnamesi"nin ilânı ve Duyûn-ı Umûmiye'nin kuruluşu.
02.05.1882	**Said Paşa**'nın azli, **Abdurrahman Nureddin Paşa**'nın sadareti.
10.07.1882	**Abdurrahman Nureddin Paşa**'nın istifası.
11.07.1882	İngiliz Donanması'nın İskenderiye'yi bombalaması.
12.07.1882	**Said Paşa**'nın üçüncü sadareti.
30.07.1882	**Said Paşa**'nın azli, **Ahmed Vefik Paşa**'nın sadareti.
03.12.1882	**Ahmed Vefik Paşa**'nın azli, **Said Paşa**'nın dördüncü sadareti.
18.09.1885	Doğu Rumeli vilâyetinin Bulgaristan ile birleşmesi.
24.09.1885	**Said Paşa**'nın azli, **Kâmil Paşa**'nın sadareti.
19.10.1885	Sırp-Bulgar çatışması ve Bükreş Andlaşması.
21.01.1886	Yunanistan'ın Girid Adası'nı kendine bağlama teşebbüsü.
02.12.1888	**Nâmık Kemal**'in ölümü.
01.04.1891	**Ahmed Vefik Paşa**'nın ölümü.
04.09.1891	**Kâmil Paşa**'nın azli, **Ahmed Cevad Paşa**'nın sadareti.
11.05.1895	3 Devlet tarafından Babıâli'ye memorandum verilmesi.

08.06.1895	Memorandum'un Padişah tarafından reddedilmesi. **Cevad Paşa**'nın azli, **Said Paşa**'nın beşinci sadareti.
30.09.1895	Memorandumun reddine karşı olan Ermeni komitecilerin Babıâli'ye yürümeleri.
30.10.1895	Ermeni isyan ve terör hareketlerinin başlaması.
01.10.1895	**Said Paşa**'nın azli, **Kâmil Paşa**'nın sadareti.
07.10.1895	**Kâmil Paşa**'nın azli ve İzmir'e vâli olması. **Halil Rıfat Paşa**'nın sadareti.
26.08.1896	Ermenilerin Osmanlı Bankası basmaları.
18.04.1897	Yunanistan'a ilân-ı harp kararı (Tesalya Harbi)
04.12.1897	Osmanlı-Yunan barışı.
18.12.1897	Girid'in bağımsızlığı.
1899	Alman İmparatoru **Wilhelm**'in Osmanlı Ülkesi'ni ziyâreti.
05.04.1900	Pilevne kahramanı **Gazi Osman Paşa**'nın ölümü.
05.11.1901	Fransız Donanması'nın Midilli'ye asker çıkarması.
09.11.1901	Sadrazam **Halil Rıfat Paşa**'nın ölümü.
18.11.1901	**Said Paşa**'nın altıncı sadareti.
04.02.1902	Paris'te **Prens Sabahaddin** başkanlığında I. Jön-Türk Kongresi'nin toplanması.
14.01.1903	**Said Paşa**'nın azli, **Mehmed Ferid Paşa**'nın sadareti.
29.08.1904	Eski padişah **V. Murad**'ın ölümü.
21.07.1905	Yıldız Hamidiye Câmii önünde, **Abdülhamid**'e sûikasd girişimi. (Bomba Hadisesi)
26.12.1905	Midilli ve Limni gümrük ve posta idârelerinin yabancı devletlerce işgali.
10.06.1908	Reval görüşmesi
22.07.1908	**Ferid Paşa**'nın azli, **Said Paşa**'nın yedinci sadareti.
23.07.1908	II. Meşrûtiyet'in ilânı.
04.08.1908	**Said Paşa**'nın istifası, **Kâmil Paşa**'nın sadareti.
05.10.1908	Bosna-Hersek'in Avusturya'ya ilhakı. Bulgar Krallığı'nın kuruluşu.
06.10.1908	Girid'in Yunanistan'a ilhakı.
17.10.1908	Meclis-i Mebusan'ın açılması.
13.02.1909	**Kâmil Paşa**'nın istifası, **Hüseyin Hilmi Paşa**'nın ilk sadareti.
12.04.1909	Taşkışla'da bulunan Avcı taburlarının isyanı.
13.04.1909	"31 Mart Vak'ası" **Hüseyin Hilmi Paşa**'nın istifası. **Tevfik Paşa**'nın sadareti.
14.04.1909	Adana'da Ermeni isyanı.
15.04.1909	Hareket Ordusu'nun İstanbul'a gelmek için Selânik'ten hareketi.
24.04.1909	"Hareket Ordusu"nun İstanbul'a gelişi.
27.04.1909	"Meclis-i Umûmî-i Millî"nin toplanması.

	Sultan Abdülhamid'in hal' kararı ve bunu tebliğ edecek heyetin tâyini.
	Abdülhamid ve ailesinin Sirkeci'den tren ile Selânik'e sürgüne gönderilmesi.
	V. Mehmed'in (**Mehmed Reşad**) Padişahlığı.
10.02.1918	**Sultan II. Abdülhamid**'in vefâtı.

KİTÂBİYÂT

A. Kitaplar:

Abdurrahman Şeref, *Târih Musâhabeleri*, İstanbul, 1339.
Abdurrahman Şeref-Ahmed Refik, *Sultan Abdülhâmid-i Sânîye Dair. Tarihî Vesikalar*, İstanbul, 1918.
Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir-i Cevdet*, (Hazırlayan: **Cavid Baysun**), Ankara, 1967.
Ahmed İhsan, *Matbuat Hâtıralarım*, II, İstanbul, 1932.
Ahmed Muhtar Paşa, *Tarihçe-i Hayatımın Cild-i Sânîsi*, Dersaadet, 1328.
Ahmed Muhtar, *İntâk-ı Hak*, İstanbul, 1930.
Ahmed Refik, *Kafkas Yollarında*, İstanbul, 1919.
Ahmed Refik, *Sultan Abdülhamid-i Sânî ve Devr-i Saltanatı*, (3. cilt), İstanbul, 1327.
Ahmed Reşid Rey (H. Nâzım), *Gördüklerim-Yaptıklarım (1890-1922)*, İstanbul 1945.
Ahmed Rıza Bey, *Meclis-i Meb'usan ve Ayan Reisi Ahmed Rıza Bey'in Hâtıraları*, İstanbul, 1988.
Ahmed Saib, *Sultan Abdülhamid'in Evâil-i Saltanatı*, Kahire, 1326.
Aksun, Ziya Nur, *Osmanlı Tarihi*, IV-V, İstanbul, 1994.
Ali Cevad, *İkinci Meşrutiyet'in İlanı ve Otuz bir Mart Hadisesi*, (Hazırlayan: **Fâik Reşit Unat**), Ankara, 1960.
Ali Fuad, *Musavver 1293-1294 Osmanlı-Rus Seferi*, İstanbul, 1326-27.
Ali Haydar Midhad, *Hâtıralarım*, İstanbul, 1946.
Ali Nâci, *Ya Hürriyet Ya Ölüm*, İstanbul, 1934.
Ali Said Bey, *Saray Hatıraları*, İstanbul, 1936.
Apak, Kemaleddin, *Ana Çizgileriyle Türkiye'de Masonluk Tarihi*, İstanbul, 1958.
Armağan, Mustafa, *Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı*, İstanbul, 2006.
Arseven, Celâl Esat, *Sanat ve Siyâset Hâtıratım*, İstanbul, 1993.
Aynî, Mehmet Ali, *Canlı Tarihler-Hatıralar* (cilt 2), İstanbul, 1945.
Basalel, Yusuf, *Osmanlı ve Türk Yahudileri*, İstanbul, [t.y.].
Bayur, Hilmi Kâmil, *Sadrazam Kâmil Paşa*, Ankara, 1944.
Çark, Y. G., *Türk Devleti Hizmetinde Ermeniler*, İstanbul, 1953.
Çaycı, Abdurrahman, *Büyük Sahra'da Türk-Fransız Rekabeti*, Erzurum, 1970.
Çetin, Mahmut, *Boğazdaki Aşîret*, İstanbul, 1998.
Çevik, Âdem, *II. Abdülhamid'de Yanılanlar*, İstanbul, 2006.
Çorluluzâde Mahmud Celaleddin Paşa, *Mir'ât-ı Hakikat* (3 cilt), İstanbul, 1326.
Dabağyan, Levon Panos, *Osmanlı'da Şer Hareketleri ve Abdülhamid Han*, İstanbul, 2006.
Danişmend, İsmail Hâmi, *31 Mart Vak'ası*, İstanbul, 1967.
Danişmend, İsmail Hâmi, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, IV, İstanbul, 1961.
Driault, Edward, *Şark Meselesi Bidâyet-i Zuhûrundan Zamanımıza Kadar*, (Tercüme: **Mehmed Nafiz**), İstanbul, 1328.
Ebul Faruk Önal-Sabit Bakçi (Hazırlayan), *Sultan II. Abdülhamid Han'ın Hayır Eserleri*, İstanbul, 2006.
Engelhart, Eduard Philippe, *Türkiye ve Tanzimat, Devlet-i Osmaniyenin Tarih-i*

Islahatı 1826-1882, (Tercüme: **Ali Reşad**), İstanbul, 1328.
Ergün, Vahdettin, *Sultan Abdülhamid ve İstanbul'u*, İstanbul, 2001.
Ermeni Âmâl ve Harekât-ı İhtilâliyesi Tesâvir ve Vesâik, İstanbul, 1332.
Ertaylan, İsmail Hikmet, *Fâtih ve Fütûhâtı*, İstanbul, 1966.
Ertürk, Hüsameddin, *İki Devrin Perde Arkası*, İstanbul, 1996.
Göyünç, Nejat, *Osmanlı İdâresinde Ermeniler*, İstanbul, 1983.
Gözaydın, Edhem Feyzi, *Kırım Türkleri'nin Yerleşme ve Göçmeleri*, İstanbul, 1948.
Göztepe, Târık Mümtaz, *Vahideddin Mütâreke Gayyâsında*, İstanbul, 1994.
Grece, Michel de, *II. Abdülhamid*, İstanbul, 1992.
Habil Âdem, *Hilâfet Siyâseti ve Türklük Siyâseti*, İstanbul 1331.
Hamlin, Cyrus, *My Life And Times*, Boston, 1928.
Hanioğlu, M. Şükrü, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakkî Cemiyeti ve Jön Türklük 1889-1902*, İstanbul, 1985.
Hanioğlu, M. Şükrü, *Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, İstanbul, 1981.
Hasan Amca, *Doğmayan Hürriyet*, İstanbul, 1958.
Haslip, John, *Bilinmeyen Tarafları ile Abdülhamid*, İstanbul, 1964.
Hocaoğlu, Mehmet, *Abdülhamid Han ve Muhtıralar*, İstanbul, 1989.
Hülagü, M. Metin, *Sultan II. Abdülhamid'in Sürgün Günleri-Hususi Doktoru Atıf Hüseyin Bey'in Hatıratı*, İstanbul, 2003.
İbn-i Haldun, *Mukaddime*, (Tercüme: **Zakir Kadirî Ugan**), İstanbul, 1954.
İbrahim Temo, *İttihad ve Terakkî Anıları*, İstanbul, 1987.
İnal, İbnü'l-Emin Mahmud Kemal, *Son Sadrazamlar*, Ankara, 1940.
Kadri, Hüseyin Kâzım, *Balkanlardan Hicaz'a İmparatorluğun Tasfiyesi*, (Sadeleştiren: **Kudret Büyükcoşkun**), İstanbul, 2003.
Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, Ankara, 1982.
Karasapan, Celal Tevfik, *Filistin, Şark ve Ürdün*, İstanbul, 1942.
Karasapan, Celal Tevfik, *Libya, Trablusgarb, Bingazi ve Fizan*, Ankara, 1960.
Kâzım Karabekir, *İttihad ve Terakkî Neden Kuruldu? Nasıl Kuruldu ve Nasıl İdâre Olundu?*, İstanbul, 1982.
Keçecizâde Mehmed Fuad, *Vasiyetnâme-i Siyâsî*, Cenevre, 1314.
Kıcıman, Nâci Kâşif, *Medine Müdafaası*, İstanbul, 1971.
Kocabaş, Süleyman, *Garip Tarihimiz*, İstanbul, 2006.
Kocabaş, Süleyman, *Sultan Abdülaziz ve I. Meşrûtiyet*, İstanbul, 2001.
Kocabaş, Süleyman, *Sultan II. Abdülhamid*, İstanbul, 1995.
Koloğlu, Orhan, *Abdülhamid Gerçeği*, İstanbul, 2005.
Kuran, Ahmed Bedevî, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, İstanbul, 1945.
Kurucu, Ali Ulvi, *Hâtıralar*, (Hazırlayan: **M. Ertuğrul Düzdağ**), II, İzmir, 2007.
Kutluay, Yaşar, *Siyonizm ve Türkiye*, İstanbul, 2004.
Lermioğlu, Osman Nûri, *Halkın İstemediği İnkılap: Meşrûtiyet*, İstanbul, 1976.
Lütfi Simâvî, *Sultan Mehmed Reşad Han'ın ve Halife'nin Sarayı'nda Gördüklerim*, İstanbul, 1340.
Mahmud Muhtar Paşa, *Mâziye Bir Nazar Berlin Muahedesinden Harb-i Umûmiye Kadar Avrupa ve Türkiye ve Almanya Münasebatı*, İstanbul, 1341.
Mayakon, İsmail Müştak, *Yıldız'da Neler Gördüm*, İstanbul, 1940.
Mehmed Ârif, *Başımıza Gelenler*, İstanbul, 1328.
Mehmed Memduh Paşa, *Esvât-ı Sudûr*, İzmir, 1328.
Mehmed Memduh Paşa, *Hal'ler ve İclâslar*, İstanbul, 1329.
Mehmed Memduh Paşa, *Kuvvet-i İkbal Alâmet-i Zevâl*, İstanbul, 1329.
Mehmed Murad, *Mücâhede-i Milliye*, Dersaâdet, 1324.

Mehmed Selahaddin, *Bildiklerim*, (Hazırlayan: **Ali Birinci-Cüneyd Okay**) İstanbul, 2006.
Mehmed Şerif Paşa (Düzenleyen), *Fihrist-i Tuhfetü'n-nüzzâr fi Garaibi'l-emsâr ve Acaibi'l-Esfâr-Seyahatnâme-i İbn Batuta*, İstanbul, 1336-1340.
Mert, M. Hanefi, *Âriflerden İnciler*, İstanbul, 2003.
Mevlânzâde Rıfat, *Türkiye İnkılâbının İçyüzü*, Haleb, 1929.
Mısıroğlu, Kadir, *Amerika'da Zenci Müslümanlık Hareketi*, İstanbul, 1967.
Mısıroğlu, Kadir, *Bir Mazlûm Padişah: Sultan Abdülaziz*, İstanbul 2006.
Mısıroğlu, Kadir, *Bir Mazlûm Padişah: Sultan Vahideddin*, İstanbul 2005.
Mısıroğlu, Kadir, *Geçmişi ve Geleceği ile Hilâfet*, İstanbul, 1993.
Mısıroğlu, Kadir, *Moskof Mezâlimi*, İstanbul, 1970.
[Mizancı] Mehmed Murad, *Yıldız Saray-ı Hümâyûnu ve Bâb-ı Âlî Yahud Şark'ın Derd-i Aslîsi*, Kahire, 1313.
Müfid Şemsi, *el-Hakku Ya'lû velâ Yu'lâ Aleyh*, İstanbul, 1335-1919.
Nur, Dr. Rıza, *Hayat ve Hâtıratım*, I-IV, Frankfurt, 1982.
Ogan, M. Raif, *Sultan Abdülhamid II ve Bugünkü Muârızları*, İstanbul, 1956.
Okday, İsmail Hakkı, *Yanya'dan Ankara'ya*, İstanbul, 1994.
Okyar, Fethi, *Üç Devirde Bir Adam*, (Hazırlayan: **Cemal Kutay**) İstanbul, 1980.
Ortaylı, İlber, *Gelenekten Geleceğe*, İstanbul, 2002.
Ortaylı, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul, 2005.
Ortaylı, İlber, *İstanbul'dan Sayfalar*, İstanbul, 2007.
Osman Nûri, *Abdülhamid-i Sânî ve Devr-i Saltanatı* (2 cilt), İstanbul, 1327.
Osmanoğlu, Ayşe, *Babam Abdülhamid*, İstanbul, 1960.
Osmanoğlu, Yavuz Selim, *Sultan İkinci Abdülhamid Hakkında Meşhurların İtirafları*, İstanbul, 2006.
Öke, Mim Kemal, *İngiliz Casusu Prof. Arminius Vambery'nin Gizli Raporlarında II. Abdülhamid ve Dönemi*, İstanbul, 1983.
Öztuna, Yılmaz, *Büyük Türkiye Tarihi*, VII, İstanbul, 1983.
Prens Sabahaddin, *Türkiye Nasıl Kurtarılır?*, İstanbul, 1965.
Resneli Niyazi, *Hâtırât-ı Niyazi yahud Tarihçe-i İnkılâb-ı Kebir-i Osmaniden Bir Sahife*, İstanbul, 1326.
Rüşdü Paşa, *Akabe Mes'elesi*, İstanbul, Matbaa-i Osmaniye, 1326.
Sadrazam Said Paşa, *Said Paşa'nın Hâtıratı*, İstanbul, Sabah Matbaası, 1912.
Sâlim Ahmed, *Muhibbân-ı Hürriyet Locası Tarihi*, İstanbul, 1934.
Sedes, İ. Halil, *1877-88 Osmanlı-Rus ve Romen Savaşları*, İstanbul, 1940.
Sertel, Zekeriya, *Hatırladıklarım*, İstanbul, 1968.
Söylemezoğlu, Gâlip Kemâlî, *Hâriciye Hizmetinde Otuz Yıl*, İstanbul, 1949.
Şâkir, Ziya, *Sultan Abdülhamid'in Son Günleri*, İstanbul, 2006.
T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, I, Ankara, 1995.
Tahsin Paşa, *Abdülhamid ve Yıldız Hatıraları*, İstanbul, 1931.
Talay, Aydın, *Eserleri ve Hizmetleriyle Sultan Abdülhamid*, İstanbul, 1991.
Tengirşenk, Yusuf Kemal, *Vatan Hizmetinde*, İstanbul, 1967.
Tepedelenlioğlu, Nizameddin Nazif, *İlân-ı Hürriyet ve Sultan II. Abdülhamid Han*, İstanbul 1960.
Tepedelenlioğlu, Nizameddin Nazif, *Sultan II. Abdülhamid ve Osmanlı İmparatorluğunda Komitacılar*, İstanbul, 1978.
Tuğlacı, Pars, *Osmanlı Mimârisinde Batılılaşma Dönemi ve Balyan Âilesi*, İstanbul, 1981.
Türkgeldi, Ali Fuad, *Görüp İşittiklerim*, Ankara, 1987.
Türköne, Mümtaz'er, *Siyâsî İdeoloji Olarak İslâmcılığın Doğuşu*, İstanbul, 1991.

Uçar, Ahmed, *Güney Afrika'da Osmanlılar*, İstanbul, 2000.
Ulubelen, Erol, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye*, İstanbul, 1967.
Ulunay, Refi Cevat, *Bu Gözler Neler Gördü*, İstanbul, 2004.
Uraz, Esat, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Ankara, 1950.
Usul, İbrahim (Editör), *Hicaz Demiryolu*, İstanbul, 1999.
Uşaklıgil, Halid Ziyâ, *Saray ve Ötesi*, İstanbul, 1965.
Uygur, Ziya, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Filistin Sorunu ve Siyonizm*, İstanbul, 1998.
Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Midhad Paşa ve Yıldız Mahkemesi*, Ankara, 1979.
Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Midhad Paşa ve Yıldız Muhâkemesi*, Ankara, 1967.
Ünal, Tahsin, *Türk Siyâsî Tarihi*, Ankara, 1958.
Yalçınkaya, Alaaddin, *Sultan Abdülhamid'in Notları*, İstanbul, 1996.
Yalman, Ahmed Emin, *Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, İstanbul, 1970.
Yazır, Elmalı'lı M. Hamdi, *Makaleler II*, (Hazırlayanlar: **Cüneyd Köksal-Murat Kaya**), İstanbul, 1998.
Yılmaz, Ömer Faruk, *Belgelerle Sultan II. Abdülhamid Han*, İstanbul, 2000.
Yunus Nâdi, *İhtilâl-i ve İnkılâb-i Osmânî*, İstanbul, 1325.

B. Makaleler:

Armağan, Mustafa, "Abdülhamid'in Hakkı Abdülhamid'e", *Tarih ve Düşünce*, Sayı: 53, Ekim 2004.
Aydın, Mustafa, "Ermenileri Yöneten Yahudiler", *Aksiyon*, Sayı: 5913, Nisan 2006.
Babinger, Franz, "Venedikliler'in Fâtih'i Zehirleme Teşebbüsü", *Hayat Tarih*, Sayı: 4, Mayıs 1969.
Balioğlu, Tarık, "Bir Fâcianın Anatomisi", *Tarih ve Düşünce*, Sayı: 21, Ağustos 2001.
Birinci, Ali, "Sultan Abdülhamid'in Hâtıra Defteri Meselesi", *Divan*, 2005/2.
Bolay, Süleyman Hayri, "Batıcılığı Abartmış Bir Şahsiyet: Abdullah Cevdet", *Zaman Gazetesi*, 27.08.2005.
İnal, İbnü'l-Emin Mahmud Kemal, "Abdülhamid-i Sânî'nin Notları", *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, Sayı: 13-15, 1328/1912.
Sertoğlu, Midhat, "Yayınlanmamış Bir Hâtıra", *Hayat Tarih*, Sayı: 9, Eylül 1974.
Toros, Taha, "Geçmişte Türk-Çin İlişkileri", *Milliyet Gazetesi*, 19 Haziran 1972.
Uçar, Ahmet, "İngilizler Hile Peşinde", *Tarih ve Medeniyet*, Sayı: 63, Haziran, 1999.
Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "II. Abdülhamid'in Hal'i ve Ölümüne Dâir Bazı Vesikalar", *Belleten*, Cilt: X, Sayı: 40, 1946.
Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "Tunus Vâlisi Hüseynî Âilesi", *Belleten*, Cilt: 18, Sayı: 72, Ekim 1954.
Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "V. Murat ve Oğlu Selahaddin Efendi'yi Kaçırmak İçin Kadın Kıyafetinde Çırağan'a Girmek İsteyen Şahıslar", *Belleten*, Sayı: 32, 1944.